

THOMAS PETERSEN

MIN VEJ ØSTOVER

RUSLAND • SIBIRIEN • BALTIKUM • UKRAINE
CENTRALASIEN • KAVKASUS

FOF RANDERS

Min vej østover

© Thomas Petersen

Kopiering tilladt

Redaktør Allan Berg Nielsen

Omslag og tilrettelægning Bent Olesen

Bogen er sat med Times New Roman og udgivet af FOF i Randers på
www.fof-randers.dk

Forsidefoto:

Toropets - en by i Rusland. Kvinden er i gang med storvask i floden Toropa. 1991

THOMAS PETERSEN

MIN VEJ ØSTOVER

RUSLAND • SIBIRIEN • BALTIKUM • UKRAINE
CENTRALASIEN • KAUKASUS

FOF RANDERS

INDHOLD

Forord	side 6
Moskva	
- en metropol med mange betydninger	side 8
Skt. Petersborg, Petrograd, Leningrad, Skt. Petersborg	side 53
Toropets - en by i Rusland	side 95
Komi	
- en republik mellem Gulag og fremtiden.....	side 114
Kuban og Nordkavkasus	
- Ruslands bløde underliv	side 126
Sibirien - frihedens og ufrihedens land.....	side 154
På sporet af Rusland	side 179
Ukraine - grænseland og Ruslands vugge.....	side 201
Baltikum	
- tre republikker, der ville være frie	side 231
Mødet med en murbrækker	
- Eduard Sjevardnadse	side 256
Georgien – mødet med en kunstnerfamilie.....	side 275
Armenien og Aserbajdsjan	
- to republikker i Kaukasus	side 285
Centralasisen	
Kulturmøder og konfliktpotentiale	side 318
Efterskrift	side 351

FORORD

Denne bog eller rettere sagt denne samling af causerier er udsprunget af en helt særlig situation og blevet til under helt specielle vilkår. I maj 1999 blev jeg ramt af en blodprop i hjernen. Dens følgevirkninger tvang mig til året efter at forlade et job på Aarhus Universitet, som jeg elskede, og som i næsten 35 år ikke blot havde givet mig brød på bordet, men også oveni havde været en daglig glæde. Og langt hen ad vejen også havde fyldt godt i mit fritidsliv. De følgende sider rummer rejseindtryk fra, refleksioner over og kontante facts om det, der en gang, det vil sige indtil 1991, havde været Sovjetunionen. Og i de efterfølgende år fra en række af de lande, der opstod på dens ruiner.

Rusland fylder naturligt nok mest på de næste sider. Sibirien, som jeg kalder frihedens og ufrihedens land, Nordkaukasus, der i dag udgør Ruslands bløde underliv, det kolde nord i form af republikken Komi og den russiske provins, levendegjort af småbyen Toropets midt i det russiske kærneland. Alt det er temaer, der kan give et repræsentativt billede af Rusland i dag. Togkørsel i Rusland har fået sit eget kapitel. Endelig er Ruslands to hovedstæder behandlet i selvstændige kapitler. Imperiets og europæiseringens hovedstad, Skt. Petersborg, og kirkens og moderhertets hovedstad, Moskva.

Men også det sydkaukasiske rum er medtaget - repræsenteret med særlig vægt på det kristne Georgien og ikke mindst på dets karismatiske præsident gennem en vanskelig række år, Eduard Sjevardnadse. Desuden er i denne region det kristne Armenien og det muslimske Aserbajdsjan behandlet. Derudover skriver jeg om Centralasien, der i dag på så mange måder er på vej væk fra sin russiske fortid, men som til gengæld på grund af regionens energireserver og naboskabet til Afghanistan hastigt er på vej ind i den globale verdens offentlighed og opmærksomhed. Baltikum, det vil sige de tre tidligere sovjetrepublikker ved Østersøen – som i dag atter er suveræne stater og dertil fuldgyldige medlemmer af såvel EU som NATO, har fået sit særskilte kapitel. Litauen, Estland, og Letland har jeg behandlet med hovedvægten lagt på de to førstnævnte. Ukraine har fået sit eget kapitel med fokus rettet mod landet som Ruslands verdslige og gejstlige oprindelse og som grænseland.

Mange – filosoffer, digtere og andet intellektuelt godtfolk - har i tidens løb villet have os til at hoppe på den ide, at Rusland ikke kan forstås ved fornuftens hjælp. Den slavofile digter *Fjodor Tjuttjev* (1803-73) mente ikke, ønskede sandsynligvis heller ikke, at Rusland kunne nås med forstanden. I et kortfattet, ofte citeret digt hævder han, at landet ikke kan måles med almindelige alen. Landet har en ganske særlig gestalt, som kun kan nås ved troens kraft. Det er helligt, det er moderen, det er særegent og enestående og har ikke sin lige på jorden. Den samme tanke er hverken hjemløs eller fremmed i Putins Rusland.

Tjuttjevs samtidige kollega, *Nikolaj Gogol* (1809-52), lader sin humoristiske, ofte groteske og samtidig så poetiske slyngelroman *Døde sjæle* munde ud i en vild trojka-kørsel ud over stepperne. Trojkaen ender med at symbolisere Rusland, steppen er historien, og forfatteren råber som udgangssalut: ”Rusland, hvor stormer du hen? Giv svar! Du giver intet svar. Med underfuld klang synger trojkaklokken, luften kløves, buldrer og rejser sig i storm; men du, du flyver forbi alt, hvad der lever og ånder på jorden, og med bævende blikke viger alverdens folkeslag og riger til side, og din vej er åben”. Sådanne stormagtsdrømme, eller hvordan citatet nu skal tolkes, er heller ikke - hverken sjældne eller udpræget tavse i Putins Rusland. Det er imidlertid denne bogs grundtanke, at fornuften, forstanden er kapabel til også at trænge ind bag de ofte tilsyneladende ubegribelige udsagn og handlinger, der præger nutidens udmeldinger fra Kreml.

Jeg vil på denne plads gerne rette en hjertelig tak til FOF i Randers og i særdeleshed til afdelingens iderige og inspirerende forstander Bent Olesen, som generøst har åbnet oplysningsforbundets hjemmeside for mine skriverier. Og, som påtog sig layout, billedopsætning og i det hele taget den tekniske side af opgaven. En lige så hjertelig tak skal rettes til filmmanden Allan Berg Nielsen, som med oplagthed og inspiration var med til at sparke projektet i gang, og som påtog sig den ofte trivielle opgave at være reager på de enkelte afsnit. Han har givet mig såvel opmuntrende ord som nyttige indspark til forbedringer. Også en tak til de kolleger og de mange studerende af alle slags samt journalister, som jeg gennem årene har oplevet Sovjetunionen sammen med, og som har givet mig nyttigt modspil. Sidst, men ikke mindst skal lyde en kærlig tak til min elskede journalist-kone, Lisbeth, for hendes inspirerende og kloge selskab på mange rejser, for hendes mange sproglige og indholdsmæssige vink til forbedring af teksten og endelig for hendes fantastiske såvel praktiske som psykiske hjælp og støtte gennem de seneste - ofte vanskelige - ni år. For den endelige udformning og for indholdet i øvrigt er naturligvis kun jeg ansvarlig.

Stevnstrup i april 2008

Thomas Petersen

MOSKVA – EN METROPOL MED MANGE BETYDNINGER

På overfladen lignede Moskva i efteråret 1990 sig selv fra mine tidligere besøg. Lige så larmende, livsfarlig og enerverende byens trafik-inferno kunne være om dagen – lige så uddød syntes byen at være efter klokken 23, når restauranterne lukkede. Hvor var dens ni millioner mennesker henne efter lukke- og slukketid? Tilsyneladende ikke på gaderne, der var lige så mennesketomme, som jeg kendte det fra tidligere besøg. Nogle af Moskvas indbyggere kørte naturligvis under jorden med metroen, men tilsyneladende også her blot på vej hjem i seng. Enten sad de og småslumrede, memorerede måske en forsvarstale med henblik på hjemkomsten og mødet med fruen – eller også læste de i en tyk bog, gerne en af klassikerne. Naturligvis fandtes der listige og interessante steder i millionbyen, men de skiltede i hvert fald ikke med det, og normalt var de kun kendt af en indviet kreds. Nogle af disse steder bevægede sig naturligvis på kanten af eller på den forkerte side af loven. Men på trods af mange genkendelige ting var der alligevel i efteråret 1990 også mange nye fænomener i hovedstaden.

Som for eksempel teltlejren eller rettere sagt papkasselejren på den grønne trekant foran det nu i 2007 nedrevne gigantomaniske hotel *Rossija* i byens hjerte. Oprindeligt var det bygget i 1960'erne til at huse den hvert fjerde år tilbagevendende partikongres og de halvårlige møder i Den øverste Sovjet. Imellem disse officielle begivenheder fungerede hotellet som et ganske almindeligt turisthotel. Nu i 1990 lagde det rum til folkets repræsentanter i den nu under perestrojka-vilkår valgte Folkekongres. Papkasselejren var strategisk placeret på det sted, hvor de deputerede til netop Folkekongressen hver dag skulle passere to gange for at komme fra deres hotel og til deres arbejde i Kreml. Hvis al utilfredshed hos hele Sovjetunionens næsten 300 mio. mennesker var koncentreret her, kunne man have kaldt det heldigt sluppet. Men sådan var det slet ikke. Lignende protestlejre fandtes overalt i det enorme land – nogle permanente, andre etableret ad hoc.

Her ved foden af Kremles tykke røde mure var tilsyneladende alle former for utilfredshed fra hele Sovjetunionen repræsenteret. Den kom fra Usbekistan i Centralasien, fra Kiev i Ukraine, fra Ural, fra tatarernes land ved Volga, fra Sibirien – for blot at nævne et lille udvalg af den brogede flok. Utilfredsheden og vreden gjorde luften tyk, og den handlede om brud på menneskerettigheder, om social og retslig uretfærdighed og om nationale krænkelse af enhver art. Nogle af de utilfredse mennesker havde et klart politisk, religiøst eller socialt budskab, andre var blot krakilere – som de findes i ethvert samfund. Men utilfredshedens mennesker i Moskva var fælles om en urokkelig tiltro til ordets magt – i såvel dets mundtlige som dets skriftlige form. På alenlangt bordpapir eller andet forhåndenværende materiale berettede mennesker deres historie og hængte

den op på deres papkassetelt– beskyttet med plastic eller andre forhåndenværende hjælpemidler.

Historierne berettede om menneskelig nedværdigelse, om uretfærdig og uretmæssig anbringelse på psykiatriske anstalter, om gamle menneskers sociale nød og ensomhed og om mødres bekymring for deres sønners skæbne i de væbnede styrker. Retfærdige ønsker, retfærdige krav, som havde en berettiget forventning om at blive hørt eller læst. Min kone Lisbeth og jeg stødte på en lille pige, omkring syv år gammel – midt på et hundrede meter bredt, stærkt befærdet hovedstrøg klos op ad teltlejren. Forsømt så hun ud, tale ville eller kunne hun ikke, hendes strømper var trådt igennem, barfodet og tyndt klædt på lignede hun mest af alt en trist skæbne. Hvad skulle vi danskere på et kort ophold i Moskva stille op med hende? Vi var på vej til at blive samlet op af en bus for at drage til næste punkt på programmet. Selvfølgelig! Vi kunne da bare aflevere hende til de gode mennesker i teltlejren, dem med de retfærdige krav og gode hensigter. Men de ville ikke have hende. – *Protivnyje ljudi*, modbydelige mennesker! var deres reaktion, fulgt af tilføjelsen. – *Tsygane*, Sigøjnere!!!. Ak ja, heller ikke her i den russiske hovedstad var der altid sammenfald mellem tanke og praksis.

Teltlejrens protester, skrevet som de var med tætskreven og ofte svært læselig håndskrift på alenlange lister, hvilede på en urokkelig tillid til ordets magt. Med Gorbatsjov var det offentlige ord blevet friere. *Glasnost* – systembestemt ytringsfrihed – var det ny-russiske ord for fænomenet. Johannes-evangeliet har blandt de fire evangelier altid spillet en ganske særlig rolle i Den russisk-ortodokse Kirke. Det hænger formodentlig sammen med, at evangelisten Johannes i udpræget grad betoner Guds herlighed, blandt andet ved at påske og pinse hos ham falder sammen i tolkningen af opstandelsens betydning. Johannes-evangeliet indledes i let forkortet version med ordene: ”I begyndelsen var Ordet, og Ordet var hos Gud”. Det er en sætning, der har spillet en umådelig stor rolle i Ruslands såvel gejstlige som generelle kulturhistoriske udvikling. Når ordet var hos Gud, måtte det jo være helligt. Når hertil lægges, at det skriftsprog, som slaverne fik fra Byzans sammen med kristendommen omkring 1000-tallet, i første række udelukkende var et gejstligt sprog, som de gejstlige tekster ikklædtes, betød det, at ord var hellige. Og hvis forkerte ord blev anvendt, var de tilsvarende u-hellige, det vil sige kætterske. Det gjaldt altså om at værne om de rigtige ord. Det levede såvel kirken som senere staten op til ved at censurere det skrevne ord og derfor bestemme, hvad der var de rigtige ord. Før 1917-revolutionen varetog gejstlighed og tsarmagt i hellig samdrægtighed og med nidkærhed denne opgave, og efter 1917 gik stafetten videre til den nye ideologis beskyttere. Det vil sige til Partiet og KGB samt de to instansers ”gejstlighed” i form af partisekretærer og agenter på alle niveauer.

Med ytringsfrihedens, markedskonometriens og reklamernes indmarch i slutningen af 1980’erne og i 1990’erne gik der erosion i sproget. Pludselig opdagede såvel magthavere og politikere som ganske almindelige mennesker, at ord ikke længere behøvede at være absolutte størrelser med et ganske bestemt betydningsindhold. Ordene kunne bruges i mange forskellige sammenhænge, og de kunne misbruges. Samme ord kunne betyde vidt forskellige ting, de kunne sprede divergerende versioner af samme fænomen, de kunne oven i købet udtrykke løgne. Det havde de også kunnet, mens sovjetmagten

endnu bestemte, hvad der var rigtigt og forkert. Men den gang var sandhed og løgn på en måde sat i system. Når man kendte koden, kunne ordene afkodes og derved måske aflokkes sandheden eller dele af den. Nu var der ikke længere noget system. Alle mulige interesser – økonomiske, politiske, kulturelle, statslige, offentlige, private – havde hver deres sandhed. Som hver især krævede et særligt sæt afkodningsmekanismer.

Kongrespaladset i Kreml. Bygget primo 1960'erne til hvert femte år at huse kommunistpartiets femtusind-tallige kongres. Tjente endvidere som anneks for Bolsjoj-teatret, i dag væsentligst koncertsal.

Anderledes tidligere, hvor et ord var et ord, og hvor det kun havde én betydning – ligesom i den hellige skrift. Men med et sæt af afkodningsmekanismer kunne man godt finde ud af, hvad de også stod for. Jeg har altid over for mine studerende understreget, at jo mere man i Sovjetunionen for eksempel i det offentlige rum fremhævede enheden og sammenholdet mellem det politiske liv og samfundet, des mere vidnede det om, at der netop på dette punkt eksisterede et problem. Partiavisen Pravdas leder var dagligt et mønstereksempel på dette. Først en masse positivt og lovprisninger af et samfundsfænomen – og så til sidst nogle få linjer om, hvad der skulle rettes. I realiteten behøvede partifunktionæren kun læse de sidste linjer i lederen. Når dens anonyme forfatter fremhævede et eller andet mindre heldigt, var det ensbetydende med en befaling til alle relevante organer om snarest at gøre noget ved problemet. Formynderstaten havde talt. Samme stat havde også til stadighed behov for at fremhæve det positive, det ønskværdige og de nødvendige skridt, der skulle tages. Og da den jo havde monopol på sandheden og samtidig kontrollerede alle informationskilder – den skrevne presse, radio og tv, forlagene, uddannelsessystemet – var det ikke noget problem at få det ”rigtige” budskab formidlet. Det var vigtigt at demonstrere enheden og enigheden mellem folket og par-

tiet/staten. Men befolkningen havde som regel også sin egen dagsorden. Den havde lært at læse dette æsop-sprog mellem linjerne. En lille del af befolkningen lyttede til udenlandske radiostationer – for så vidt de ikke var forstyrret af støjsendere. Den skabte også begrebet *Samizdat*. Det vil sige mere eller mindre offentlig kendte undergrundsforlag, der ved afskrift eller primitive trykkemetoder sørgede for, at også alternative budskaber kom ud.

I teltlejren troede man stadig på ordenes magt, og med den udvidede ytringsfrihed som våben og med troen i behold gjaldt det nu blot om at anvende så mange ord som muligt. Og indholdet måtte da tale sit tydelige sprog uden hensyntagen til, hvordan det rent praktisk blev lanceret. Men teltlejrens beboere opdagede hurtigt, at med ytringsfriheden fulgte også mindre respekt, mindre opmærksomhed, måske endog ligegyldighed over for det skrevne ord. Forfattere, der enten frivilligt eller tvungent gik i eksil i udlandet i for eksempel 1970'erne, klagede ofte over, at der ikke længere blev lagt mærke til det, de skrev. Det var i deres øjne blevet ligegyldigt, hvad de skrev eller, om de overhovedet skrev noget. Ikke engang myndighederne i det nye hjemland bemærkede måske, at de publicerede en ny bog. ”Derhjemme kunne vi da i det mindste regne med at blive læst af KGB”, var ofte deres bitre kommentar.

Hvor blev ovennævnte lille pige af? Vi kan ikke vide det, men hendes skæbne er med garanti ikke blevet en dans på roser. Og i dag har hun fået følgeskab af mange andre kategorier af børn, der frister en kummerlig tilværelse på banegårde, i kælderhalse eller i en papkasse på gaden. Antallet af hjem- og forældreløse børn er vokset enormt i de store byer, hvor de er ofre for forældrenes druk, for misbrug, vold, narko, for samfundets ligegyldighed eller for den generelle fattigdom. Selv det ret grovmaskede sociale sikkerhedsnet, som absolut ikke var eftertragtelssværdigt set med vore øjne, men som sovjetmagten eller samfundet trods alt holdt under sådanne skæbner, forsvandt stort set med markedsøkonomiens indmarch. Privat barmhjertighed af enhver art – hvad enten den er udenlandsk eller hjemlig – er i dag ofte det eneste værn mod sultedød, vold eller anden misbrug. Under præsident Putin har udenlandske hjælpeorganisationer fået beskåret deres bevægelses- og handlefrihed væsentligt – angiveligt, fordi de også har bedrevet anden virksomhed. Til gengæld er der kommet mere styr på den offentlige forsorg – men der er unægtelig lang vej igen, før Rusland på det punkt når et i vore øjne acceptabelt og menneskeligt niveau.

Fænomenet hjemløse børn (*besprisornyje deti*, det vil sige børn uden tilsyn, blev de kaldt) kendtes også i 1920'ernes Sovjetunion – dengang var de ofre for revolution, borgerkrig og familiers opløsning. Den gang forsøgte myndighederne i bogstaveligste forstand at indfange de ofte halvvilde børn og anbringe dem i store børnelejre, der administrativt af en eller anden besynderlig grund var blevet underlagt det hemmelige politi. Den også i Vesten kendte (i hvert fald i 1970'erne, hvor hans teorier tiltalte mange pædagoger, og hvor i hvert fald Tvind-folket forlæste sig på ham) og i nogle kredse forkætrede pædagog *Anton Makarenko* (1888-1939) tjente sine pædagogiske sporer ved at arbejde med disse børnelejre. Hans pædagogik gik meget forkortet ud på, at læreren gradvist gjorde gruppen selvstyrende for så til sidst at overlade den til selvforvaltning. Gruppeopdragelse, gruppepres, individets undertrykkelse og andre begreber kan man

hæfte på metoden – positivt eller negativt ladede, alt efter politisk temperament. I den givne sammenhæng i 1920'ernes Sovjetunion havde metoden givet sin berettigelse og kunne fremvise positive resultater. Desværre kom denne specialpædagogik imidlertid også til at sætte sit præg på sovjetskolens normalpædagogik i mange år.

”Vor” lille pige på gaden i Moskva var tydeligvis sigøjner. Sovjetmagten havde – ligesom moderne samfund i øvrigt – det generelt problematisk med mennesker, der ikke havde en fast adresse. Og det hvad enten de var rensdyravlere i det nordlige Ruslands tundra, kamelavlere i den centralasiatiske ørken, nomader på de mongolske højsletter, eller de var sigøjnere i storbyen. Men sidstnævnte kategori var i særlig grad ugleset – netop fordi den søgte ind til storbyen. Deres udseende, deres adfærd og påklædning røbede dem. Dertil kom, at deres tilstedeværelse i byen som regel var akkompagneret af tiggeri og tyveri. Og jeg tror ærligt talt ikke, at deres situation har ændret sig til i dag. Hvor i verden har sigøjneres vilkår i øvrigt ændret sig? Generelt har russerne som nævnt altid haft det svært med nomader. Det gjaldt såvel den fastboende og agerdyrkende bonde som myndighederne, der ikke kunne forlige sig med en menneskegruppe, som de i sagens natur aldrig vidste hvor opholdt sig. Det var nomadiserende folk, tsarmagten og dens bondesoldater havde mødt som fjendtligsindede modstandere, da det imperiale Rusland i 16- 17- og 1800-tallet begyndte sin ekspansion mod øst og mod syd. Det gjaldt i Sibirien, det gjaldt på steppen, og det gjaldt i Centralasiens ørkner. Mennesker, der enten var af en anden rod (*inorodtsy*), eller som ikke havde rod noget bestemt sted – som ikke hørte til – var altid mistænkelige.

Den samme holdning ramte jøderne i såvel det imperiale som i det sovjetiske Rusland. Før 1917 resulterede den i blodige pogromer, opmuntret og ofte iværksat af myndigheder og politi, som derfor sjældent gjorde noget alvorligt for at forhindre dem. Mange jøder mente at finde et fristed blandt de i ideologisk henseende internationalt indstillede russiske revolutionære. Deres navne kan i stort tal identificeres blandt den første bølge af såvel mensjevikker som bolsjevikker, og mange jøder var aktive i 1917-revolutionen og i tiden derefter. Men med Stalins magtovertagelse, med hans overdrevent russofile holdninger, med filosofien om ”socialisme i et land” og med hans brud med Partiets hidtidige internationalistiske linje, stak den storrussiske chauvinisme og den langt hen ad vejen folkeligt støttede antisemitisme atter sit grimme ansigt frem. Også sovjetmagten blev en fjende for mange jøder, selv om metoderne blev mere sofistikerede. Bedre blev det ikke, da staten Israel blev dannet i 1948 og gav mange ikke-assimilerede russiske jøder lyst til at emigrere. Denne lyst beviste jo bare til fulde, at de ikke oplevede at have rod i Rusland, at de følte sig hjemløse der og blot ønskede at udskifte deres midlertidige opholdssted med deres egentlige hjemland – Israel. Kosmopolitter og kosmopolitisk blev de gængse skældsord for jøder og den kultur, de repræsenterede.

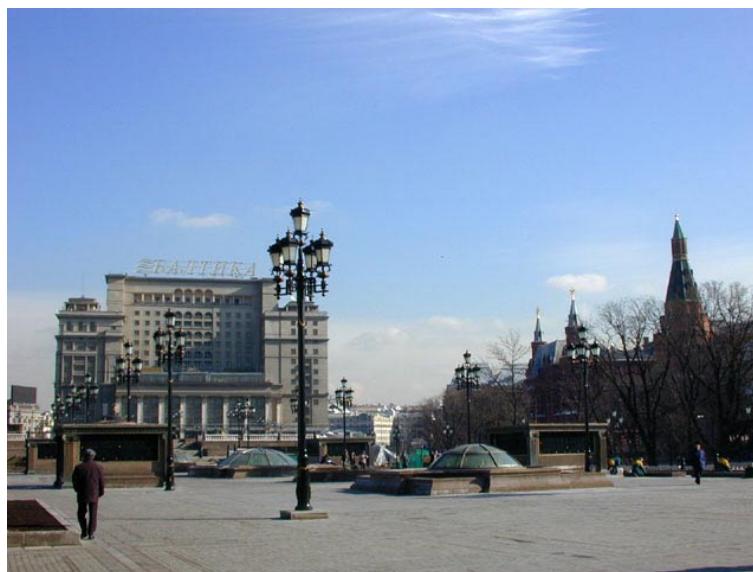
Jeg nævnte ovenfor hotel Rossija. Dets levetid blev forholdsvis kort – kun fyrre år, opført i 1967 og lukket og revet ned i løbet af 2007. Verdens største hotel nogensinde – et beton-monstrum, der var udtryk for ikke blot Sovjetunionens, men også Ruslands berusende glæde ved gigantomani. Hotellet rummede på sine mange etager i alt 240.000 kvadratmeter, hvilket er det samme som 24 hektar. Og beliggende på i dag Moskvas dyreste grund. Rygterne vil vide, at der på grunden skal opføres fire nye luksushoteller,

som vil få en helt ekstraordinær flot udsigt. Det gamle hotel havde 21 etager med 6.000 senge, fordelt på 3.170 værelser. Det var en labyrint af gange at finde rundt i, og jeg vil overhovedet ikke hævde, at jeg nogensinde gjorde det den ene gang, jeg har boet på Rossija. Myten fortalte, at der til stadighed boede betydelig flere på hotellet, end receptionen vidste og havde registreret. Mystiske natlige telefonopkald med mere eller mindre kælne stemmer i den anden ende af røret kunne udmærket være en forklaring på myten.

Hotel Rossijas nærhed til Den røde Plads og Kreml var bestemt af dets primære funktion – blandt andet at give husly til medlemmerne af Sovjetunionens Øverste Sovjet. Det vil sige til det gummistempel-parlament, der to gange om året mødtes i en lille uge, for at stemple – undskyld, for at vedtage de love og andre normative akter, som for manges vedkommende imidlertid allerede var trådt i kraft. Foreslået, godkendt og sanktioneret af partiets øverste organer. Fjorten dage om året var hotellet altså reserveret til parlamentet. Desuden var det naturligvis bolig for andre officielle arrangementer, men også for grupper og delegationer af halvofficiel karakter. For eksempel kunne Forfatterforeningen indlogere sine gæster på Rossija. Men også almindelige turistgrupper kunne blive anbragt på hotellet. Efter Sovjetunionens opløsning blev det et yndet bosted for udenlandske korrespondenter og turister – her kunne de skrive til en overkommelig pris og med den mest pragtfulde udsigt over byens centrum. Priserne her i hjertet af Moskva svarede til et trestjernet hotel i Vesteuropa. En kakerlak eller to, der krydsede gulvet, hørte med til de gratis glæder. Desuden stod to biografer, en enorm koncertsal – som i øvrigt får lov til at blive stående – utallige buffeter, barer og restauranter til gæsternes rådighed – hvis de ellers var åbne. Med nedrivningen af hotel Rossija gik en æra i graven og dermed det sidste nogenlunde betalbare bosted på Moskvas absolut dyreste parcel.

Dermed forsvandt også det sidste af bymidtens billige sovjethoteller. Som det første var højhuset *hotel Inturist* ved hovedgaden *Tverskajas* begyndelse, der efter sigende havde flere ludere end stuepiger, faldet som offer for overborgmester *Lusjkovs* nedrivnings- og byggeiver. Ligeledes *hotel Minsk* nogle kilometer længere ude. Samme *Lusjkov* lod 2005 det imponerende og saneringsmodne *hotel Moskva*, tæt på Den røde Plads, pakke ned sten for sten – for så at lade det genopbygge med præcis samme udseende. Men unægteligt til en helt anden værelsespris. Hotellet blev oprindeligt tegnet af et kollektiv under ledelse af arkitekten *Aleksej Sjtussev* – sidstnævnte var i øvrigt den samme, som i 1920'erne lavede udkast til Lenin-mausolæet i sten. Det første liggested for sovjetstatens grundlægger havde været i træ. Hotel Moskva kunne 1935 modtage de første gæster. Alle Sovjetmagts yndlinge har boet der. Blandt dem stødarbejderen over alle stødarbejdere *Aleksej Stakhanov*, flyverhelten *Valerij Tjkalov*, proletardigteren *Demjan Bednyj*, krigshelten og Berlins erobreren *Georgij Zjukov*, rummets besejrer *Jurij Gagarin* og den chilenske digter *Pablo Neruda* – for blot at nævne et lille udsnit.

Det er hotel Moskva, der pryder etiketten på flasken med Ruslands absolut bedste vodka – den glasklare, fusel- og tømmermænds-frie *Stolitjnaja*. Der passende betyder hovedstadens vodka. Moskvas centrum er i dag ribbet for hoteller, der kan betales af ganske almindelige turister. Et hotelværelse koster i dag (2007) i centrum i gennemsnit 237 euro, det vil sige mere end i Paris, London eller New York. Antallet af turister i hovedstaden er for nedadgående – kun 3,5 millioner årligt, blandt andet begrundet i mang-

Manegepladsen med Kreml til højre og hotel Moskva med den brogede historie i baggrunden.

len på billige overnatningsmuligheder. For eksempel for unge mennesker – et brand, som andre af verdens storbyer har gjort til deres kendemærke. I Moskva findes officielt og legalt hverken privatpensioner, hostels eller bed & breakfast. Årsagen er noget så simpelt som et levn fra sovjettiden, som overborgmester Lusjkov har bevaret, selv om det nye Ruslands forfatning garanterer fri bevægelighed. Det drejer sig om den anmeldeligt vedrørende gæster, som alle officielt registrerede hoteller har. Og da de populære overnatningssteder for unge mennesker ikke officielt kan registreres som hoteller, findes de ikke.

Lidt andre facts om Moskva. Karakteristisk for byen er dens koncentriske opbygning. I modsætning til den fra begyndelsen nøje planlagte Skt. Petersborg, hvor radier, der stråler ud fra et fikspunkt, er det centrale princip. I Moskva havde historien gjort cirklen til det styrende princip i byggesprocessen. Med Kreml som udgangspunkt og i stadig voksende afstand fra dette midtpunkt udviklede Moskva sig gennem århundrederne i koncentriske cirkler, benævnt henholdsvis Boulevard-ringen, Have-ringen og motorringvejen – de ældste nærmest Kreml, de yngste fjernest. Byens nuværende ydergrænse er den 109 kilometer lange motorringvej med en radius på mellem sytten til nitten kilometer. Uden for motorringvejen blev der fra 1960'erne anlagt seks satellitbyer, der tyve år senere blev indlemmet i Moskva. Den indre og ældste cirkel – bydel – omkranses af Boulevard-ringen. Denne bydel er præget af et væld af historiske bygninger og mindesmærker, herunder naturligvis som de helt centrale Kreml og Den røde Plads. I den indre bydel ligger endvidere det meste af statsforvaltningen, de førende teatre, museer og hoteller. Foruden snesevis af de kirker fra tsartiden, der overlevede bolsjevikernes kirke-vandalisme.

Efter 1991 og Sovjetunionens opløsning har såvel indenlandske som udenlandske investeringer sat deres præg på den indre bydel – storbanker og flere børser signalerer i dag Moskvas rolle som Ruslands ubestridte finanscenter, mens store vestlige firmaers

velassorterede og gigantiske fødevarer- og kosmetikforretninger foruden restauranter af enhver slags, natklubber og kasinoer vidner om byens nutidsplacering blandt verdens førende metropoler. I vindue efter vindue udstilles mærkevarer som lyserøde i-pods, den nyeste Nokia-model i telefon, Nikes seneste sportstøj og sommerens modeller af Benneton- og Espritkjoler. I supermarkedet ”Smagens alfabet”, der får Irma til at ligne discountforretninger, sælges marmelader til 440 kroner glasset, hvide miniature-pianoer, fyldt med de mest udsøgte chokolader og et rigt udvalg af lufttørrede skinker. Og uden for centret venter den ene skinnende firehjulstrukne karet efter den anden af mærker som Audi, Mercedes eller Volvo. Billedet afrundes af et luksusindkøbscenter bygget i tre etager under Manegepladsen, åbnet i 1997 og beliggende kun et stenkast fra Kreml. Fra Moskvas centrum udgår de to historiske udfaldsveje mod henholdsvis nord og vest, *Tverskaja* (tidl. Gorkij-gaden) og *Arbat*.

Den centrale bydel ligger mellem Boulevard-ringen og Have-ringen (*Sadovoje koltso*), Moskvas mellemste ringgade. På Have-ringen, der i dag har otte kørebaner, lå siden 1500-tallet voldgrave som byens forsvarsværker. Den har for moskovitterne samme symbolske betydning, som Valby Bakke havde for rigtige københavnere. Udenfor

Muren omkring Kreml er 2,2 kilometer lang. Mange veje fører ind i dette historiske og nutidige magtcentrum. Ikke alle giver offentlig adgang – men her er en af dem

var provinsen. Mod vest ligger Arbat med rigmandskvarterer fra før 1917, hvor kultureliten og det rige borgerskab boede i 1800-tallet. På den anden side af floden, overfor og syd for Kreml ligger det førrevolutionære købmandskvarter (*Zamoskvoretje*, det vil sige på den anden side Moskva-floden) med kirker, bjælkehuse og paladser. Flere gadenavne her refererer stadig til mongolernes erobring af byen i 1200-tallet.

Moskvas nyere bydel er den største af de tre bydele og beliggende mellem Have-ringen og motorringvejen. Store boligkvarterer, industriområder og parkanlæg, bygget

i 1950'ernes og 1960'ernes boligboom og motiveret af flugten fra land til by, præger bydelen. Blandt andet de hastigt opførte og i dag ofte allerede forfaldne femetagers betonhuse i områderne *Tjerjomusjki* og *Kuzminki*, opført under Khrustjov i tiåret fra midten af 1950'erne til midten af 1960'erne. Mod vest og sydvest ligger prestigeprægede boligkvarterer langs prospekterne (*avenuer*) *Kutuzov*, *Lenin* og *Vernadskij*. Langs floden rekreative områder, blandt andet ved foden af Spurvehøjene (i sovjetperioden Leninhøjene). På disse høje knejser med en aldeles pragtfuld udsigt over byen blandt andet Moskvas Statsuniversitet (= MGU) som den ene af Stalintidens syv 26-36 etagers højhuse - opført i Stalin-barokkens karakteristiske kranskekagestil. Mod nord, øst og sydøst findes enorme boligkvarterer og forurenende industrikvarterer. I den nyere bydel ligger en række paladser og godser fra tsartiden, som oprindeligt lå langt udenfor bykernen. De indgår i dag som museer i de store parkanlæg som *Kuskovo*, *Ostankino*, *Kuzminki*, *Tsaritsyno*, *Gorkij* og *Sokolniki*.

Alt for store industrianlæg, en stærkt voksende biltrafik og over 100 halvofficielle lossepladser er på trods af store parkanlæg kilde til en omfattende forurening af byens luft og vand. Det moderne Moskva præges endvidere af en række store markedspladser. Ikke blot de 12-14 traditionelle med levnedsmidler fra kollektivbrugene, men også nye, spontant opståede discount- og en gros-markedspladser med fødevarer, tøj, musik og elektronik for blot at nævne noget af det righoldige udvalg.

Moskva har fire lufthavne, tre flodhavne og ni banegårde – sidstnævnte alle i forbindelse med byens ydergrænse i 1800-tallet, Have-ringvejen. Nærbanetrafikken rækker over hundrede kilometer ud i oplandet. Hele det offentlige transportsystem – bus, trolleybus, sporveje, tog og metro – er billigt og tæt. Metroen er internationalt enestående og berømt for sin renhed, effektivitet, kapacitet, størrelse og overdådige udsmykning. Det sidste præger især de ældste af de over 150 stationer, hvor togene i myldretiden kører med ned til 50 sekunders interval. Over ni millioner passagerer transporteres dagligt – det blev i hele 2001 til tre milliarder.

Jeg har tilbragt adskillige aftner og nætter i Moskvas lufthavne. Som regel i indenrigslufthavnene *Vnukovo* eller *Domodedovo*. Angiveligt, fordi vejret på destinationsstedet – hvad enten det lå i Sibirien, Centralasien eller i Kaukasus – var for dårligt til flyvning. Måske var forklaringen rigtig – om den var det, var i realiteten også fløjtende ligegyldigt. Det afgørende var, at man ikke kom af sted og måtte belave sig på en nat, tilbragt i de forhåndenværende møbler. Men alligevel hele tiden parat, hvis klarmeldingen pludselig lød.

Luften summede af forventninger i Moskva i februar 1987. Ikke forventninger om forår – det vidste moskovitterne godt lå endnu et par måneder forude. Det var forventninger om noget andet. Om et mentalt og politisk forår. Der var mange tegn på, at noget nyt var i vente. Der var tale om forventninger, der fik vestlige og ellers sovjet-skeptiske intellektuelle og kunstnere til at lytte opmærksomt, og som fik politisk interesserede, men ellers partiløse sovjetborgere til i stort tal at melde sig ind i Partiet. Nu kunne det kun gå den rigtige vej – mod større frihed i det offentlige rum. Nu havde Sovjetunionen nået det materielle overskud og det uddannelsesmæssige niveau, der kunne betinge større intellektuel og kunstnerisk frihed. Et par år tidligere havde Sovjetunionen fået en

ny leder, der som følge af sin alder og sine udtalelser gav løfte om noget andet end de stereotyper, der havde præget hans tre forgængere gennem de seneste tredive år. Det var tre forgængere, som i hastig rækkefølge og under udfoldelse af det sædvanlige overdådige og af Den ortodokse Kirke inspirerede ceremoniel var blevet lagt i graven i løbet af blot tre år. Om den sidste havde folkeviddet spurgt: – Hvor mange mennesker styrer Sovjetunionen? Og det maliciøse svar lød: - Halvanden – den evigt levende Lenin og den halvdøde Tjernenko.

Jeg var kommet til Moskva som medlem af en delegation, bestående af forfattere og universitetsfolk. Inviteret af den sovjetiske forfatterforening med henblik på at diskutere forfatternes moralske ansvar i samfundet – under de nye vilkår med perestrojka og glasnost. Initiativtageren fra dansk side var min kollega på Institut for Litteraturhistorie på Aarhus Universitet, *Jens Peter Lund Nielsen*. Hans forbindelser til Forfatterforeningen og et grundigt fodarbejde havde udvirket en invitation til en konference. Fire danske forfattere deltog – *Klaus Rifbjerg*, *Tage Skou-Hansen*, *Knud Sørensen* og den desværre alt for tidligt afdøde, men dengang spillevende *Dea Trier Mørch*. Suppleret af slavisterne og mine gode venner *Märta-Lisa Magnusson* og *Eigil Steffensen*. Alle sammen pragtfulde og muntre rejsekammerater, der kun vandt ved nærmere bekendtskab. Tage Skou-Hansen havde jeg som nybagt historiestuderende og såkaldt januarstudent mødt på Askov Højskole i 1960. Jeg deltog den gang blandt andet i hans gennemgang af Martin A. Hansens novellesamling *Agerhønen*. En tekstnær, engageret og engagerende undervisning, som står lysende klar for mig den dag i dag. Nu mødte jeg Tage igen – blot for at få bekræftet mit indtryk af ham fra den gang. Men nu – gennem rejselivets naturlige nærhed - suppleret med indtrykket af et tænksomt og livsklogt menneske. Rejselivets fortættede atmosfære – måske i ganske særlig grad mærkbart i Rusland - gjorde også mødet og bekendtskabet med den altid muntre og mundrappe ordkunstner Klaus, med den evigt engagerede og iltre Dea og med den livskloge, jordbundne og så jyske Knud sammen med rejsen til perestrojka-Sovjetunionen til et uforglemmeligt minde. Jeg vender senere mere detaljeret tilbage til konferencen.

Mikhail Gorbatsjov (1931-) var i april 1985 af partiets bestemmende organ, Politbureau, og med sine kun 55 år dets benjamin, blevet valgt til ny generalsekretær. Det var sket med kun en stemmes overvægt – med veteranen Andrej Gromykos stemme. Viceudenrigsminister under Stalin, udenrigsminister under Khrustjov og Bresjnev. Den afgørende stemme var altså blevet afgivet af en ældre herre på 76 år. Gorbatsjov var med andre ord af det forbenede og aldrende system blevet udset til at være den, der skulle forny et samfund, som selv de ældste i de ledende partiorganer kunne fornemme var forstenet. Men han var også opdraget af systemet – ligesom i øvrigt langt de fleste af hans efterfølgere. Hvad enten det er i Rusland eller de øvrige stater, som Sovjetunionen efter sin opløsning i 1991 blev splittet op i. Gorbatsjov var ideologisk skolet, formet og uddannet af det partisystem, som nu satte ham til at reformere det selv samme system. Hans opfattelse af, hvornår et samfund var på vej mod kaotiske tilstande, var bestemt af systemets egne rammer. Den havde sin baggrund i læremesteren Lenins frygt for folkets spontanitet og hans forkærlighed for bevidsthed og kontrol. Det var derfor helt efter bogen, at Gorbatsjov under majparaden i 1990 forlod sin plads på Mausolæet, da der på Den

røde Plads dukkede systemfjendtlige og dermed ”forkerte” slagord op. Kaos og mangel på styring truede med at tage over.

Advarselslamper med begreber som anarki, lovløshed og ideologisk bevidstløshed var blevet tændt på generalsekretærens indre kontrolpanel. Gang på gang advarede han i tale og på tryk mod at sætte lighedstegn mellem på den ene side demokrati og på den anden side begreber som mangel på ansvar, laden stå til og anarki. Det er ikke desto mindre det lighedstegn, som det store flertal af Ruslands befolkning i dag netop sætter. Belært af på den ene side historien og på den anden side af de bitre erfaringer, den høstede under 1990’ernes røverkapitalisme, og som den identificerede med begrebet demokrati.

Ved hjælp af en ny liturgi, hvori begreberne glasnost, acceleration og demokratisering indgik, iværksatte den nye generalsekretær en omstrukturering – en *perestrojka* – af det sovjetiske samfund. Starten var gået på det økonomiske område, hvor slendrian, druk, ineffektivitet og sjusk skulle bekæmpes. Guddommelige udtryk som ”På arbejdet arbejder man” kunne læses i medier og på transparenter i det offentlige rum. Biograferne blev om dagen opsøgt af emsige kontrollanter på jagt efter folk, der rettelig burde befinde sig på den arbejdsplads, på hvis lønningsliste de stod. Endvidere skulle virksomhederne have større selvstændighed i forhold til de centrale myndigheder. Deres ledere skulle vælges og kunne afsættes af de ansatte. Kunderne og ikke stat og leverandører skulle være i fokus hos virksomhederne. Efterspørgslen skulle sættes i centrum i den økonomiske proces.

Dernæst vendte Gorbatsjov sig mod kulturen. Han lovede dens repræsentanter kunstnerisk og intellektuel frihed, såfremt de ville støtte perestrojka-processen. Noget for noget eller kontraktpolitik hedder dette fænomen i moderne dansk politisk sprog. Og forfatterne, publicisterne – ja, hele den samlede intellektuelle elite, intelligentsiaen – gik med samlede ben og jublende i politikerens fælde. Havde de overhovedet andet valg i en situation, hvor den ledende politiker tilsyneladende tilbød dem kulturel frihed og et seriøst og ligeværdigt samarbejde? Og med blodige historiske erfaringer fra forholdet politisk magt over for kulturens afmagt i erindringen? Alt var glemt, og intelligentsiaens eufori kendte ingen grænser. – og med god grund. Nedfrosne ord og politiske begreber, nedfrosne historieopfattelser og nedfrosne bøger og film blev lagt til hurtig optøning. De intellektuelle af enhver slags oplevede pludselig, at magthavere lyttede til dem – og rettede sig efter, hvad de sagde.

På det internationale felt fejrede Gorbatsjov sammen med sin udenrigsminister *Sjervardnadse* triumfer, som hans popularitet i Vesten og ikke mindst i det genforenede Tyskland med rette lever højt på den dag i dag. Gang på gang kom han med udspil, der dels pillede den gamle fjendefæstning ned sten for sten og dels for en stund gjorde både USA, EF og NATO mundlamme. Et seriøst og tillidsfuldt samarbejde mellem Vestens - i store kredse forkætrede - Ronald Reagan og kommunismens Mikhail Gorbatsjov kom efterhånden i stand. Tillidsskabende og banebrydende internationale aftaler blev indgået på en hel stribe af topmøder. Østeuropa gik i opløsning og blev historie – både som begreb og som konkrete lande. Et nyt Europa-billede tonede frem, og nye skillelinjer mellem Nord-, Central- og Sydeuropa tegnedes op. En række historisk gamle, men politisk nye lande fik atter egen identitet.

Æresvægten ved Lenins Mausolæum i strækmarch på vej til vagtafløsning.

Fra sommeren 1988 føjedes til den økonomiske, kulturelle og internationale perestrojka også en politisk perestrojka. Den var begyndt med uformelle grupper, der gennem møder på pladserne og demonstrationer i gaderne afprøvede Gorbatjovs signaler og gav hidtil tavse samfundsgrupper mæle. Ord og meninger, der hidtil kun var blevet udtalt eller diskuteret omkring køkkenbordets voksdug og vodkaflaske, lød nu ud over de store pladser – forstørret ved megafonens hjælp. Massemøde- eller græsrodsdemokratiet var født og sendte en gysen gennem systemet – ikke mindst gennem mange partimedlemmer, der var skolet i en mødeform, hvor man blot godkendte de indstillinger, der forelå ovenfra og udarbejdet af professionelle partisekretærer. Også mange intellektuelle blev forskrækket over de uarticulerede råb på pladserne og ved at opleve, hvilken magt deres ord havde på ganske almindelige mennesker. Chancen eller risikoen – alt efter temperament – for at blive valgt til et eller andet, var overordentlig stor. I partiavisen Pravda kunne man for eksempel læse følgende anekdote, der godt kunne være strikket over det virkelige liv: Mandag morgen kommer en ung mand ind på amtsgården, kigger sig omkring og henvender sig til den første, han møder: - Hvor er amtsborgmesterens kontor? Får svaret: - På anden sal, men i hvilken anledning kommer De? Efterfulgt af svaret: - Jeg er ikke kommet i nogen anledning, jeg skal på arbejde. Jeg er i går på et politisk gademøde blevet valgt til ny amtsborgmester.

Ned i dette mylder af opbrud og nybrud havnede i februar 1987 vor danske kulturdelegation. Til en kulturkonference, der skulle tage temperaturen på den nye tid. Efter hjemkomsten bad jeg Klaus Rifbjerg skrive et par sider om sine indtryk til Slavisk Instituts årsskrift. Her følger et uddrag af hans artikel:

”Vi kunne ikke vide, at vi dumpede lige ned i skødet på en omvæltning, men det var mere end mærkbart, da vi sad i den store biograf i nærheden af Pusjkin-pladsen og så Sergej Abuladses ”Anger”, en film, der på en gang entydigt og uhyre sammensat udpegede en retning i verdenshistoriens gang, som ingen et halvt år

tidligere ville have drømt om var mulig. Det kunne være en enlig svale, alligevel sagde vi til os selv næsten enstemmigt: Efter dette er der ingen vej tilbage.

At denne følelse gennemlevede alt, hvad vi oplevede, er måske en overdrivelse, men har man den mindste følelse for tingenes temperatur og fluktuationerne i det åndelige klima, var der ikke tvivl om, at noget var i gang. Det fremgik ikke blot af, hvad der blev sagt på konferencen i Forfatterforeningen, hvor tonen var ubesværet fri og munter, ja dristigere end måske den dristigste kunne have forestillet sig, det sivede ud i de mere intime sammenhænge, hvor rygterne svirrede og efterhånden foldede sig ud som kendsgerninger. ---

Der var også en anden fornemmelse, og den var måske mere underlig. For det var ikke umærkbart, at denne udvikling virkede forskelligt på de forskellige. Enkelte – og ganske komplicerede – gearskift af mental art har været nødvendige ikke blot for værtsfolkene, men også for enkelte i den tilrejsende delegation, hvoraf flere medlemmer tidligere havde drukket broderskabsskål med de sovjetiske kammerater på tidspunkter, hvor tonen var en ganske anden og de politiske fanger sad, hvor man den gang mente, de burde sidde.

Jeg antyder hermed intet forræderi, ingen nok så østligt orienteret dansk slavist eller sovjetinteresseret har nogen sinde ment, at folk skulle i spjældet eller anbringes i Gulag, fordi de ikke tænkte og gjorde, hvad Den øverste Sovjet syntes var rigtigt. Men der er nok heller ingen tvivl om, at skuffelsen over det antydende falskspilleri og den bloksocialistiske models begyndende krakelering har været en skrap diæt for nogen. Vi er alle sammen kamelspisere for Vorherre, men mange med blikket vendt mod øst har i tidens løb ædt flere end de fleste.

Grundlæggende har sikkert altid været drømmen om at bryde den åndelige blokade, at få mulighederne sat flot, at få åbnet vågerne i isen og at holde dem åbne. Derfor var stoltheden og det lidenskabelige engagement hos dem, der nu så frit vand, også så bevægende, og man kunne endnu engang ikke lade være at føle sig som Per Tot og rejsende på fribillet ved tanken om, hvad vi har været forskånet for i de snart mange år siden anden verdenskrigs ophør. En revolution, der går i baglås, er værre end ingen revolution, derfor var situationen også dobbelt følsom: Hvad havde man ikke lidt her, og hvad ville man ikke komme til at lide, hvis det der var i gang nu – som ofte før – kørte af sporet? Det gav en sangbund af skrøbelig nervøsitet og hudløs optimisme, som kom til at præge hele turen ---”.

Så langt Klaus. Hans ord om, ”at efter dette er der ingen vej tilbage”, kan i bakspejlet og i det herrens eller rettere putinske år 2007 forekomme nogle en kende for optimistiske. Men det gælder vel for alle reformer, som det er sket for de russiske: Der bliver uvægerligt noget tilbage af dem, selv om udviklingen set i det korte tidsspand tilsyneladende går den forkerte vej. Konferencen blev holdt i forfatternes smukke hus på Vorovskij-gaden nummer 50, der nu har fået det gamle navn, Povar-gaden, tilbage. Oprindeligt et gammelt herresæde, opført i anden halvdel af 1700-tallet og typisk for en russisk adelsmands bolig i eller i nærheden af byen (en såkaldt *gorodskaja usadjba*). En en-etages bygning i senklassicisme og i dejlige gule pastelfarver. En søjleomkranset indgang i hovedfløjen og med to fløje, der lukker bygningen omkring en gård. Indvendig er væggene dækket af smukt dekorerede og smukt udskårne træpaneler. Man føler sig uvilkårligt hensat til en anden verden, når man træder ind, afsondret fra verden og byens øvrige liv.

Forfatterne fik bygningen stillet til rådighed i begyndelsen af 1930'erne – i forbindelse med dannelsen af den sovjetiske forfatterforening. Den skulle nu samle, afløse og kontrollere det mylder af foreninger, der i 1920'erne havde præget kulturlivet. Den skulle også være den eneste lovlige sammenslutning af forfattere. Medlemskab af den var betinget af at have fået udgivet (læs: godkendt) et par bøger, og det gav medlemmet efterfølgende adgang til alle de privilegier i form af for eksempel stipendier, rejser, boliger og feriesteder, som Forfatterforeningen rådede over. Medlemskabet gav privilegier, men de var ikke gratis. Forfatternes modydelse var at være loyale og lydige medkæmpere i opbygningen af det nye kommunistiske samfund – være ”sjælens ingeniører”, som Stalin benævnte deres opgave.

I Forfatterforeningens gård står siden 1956 en statue af *Lev Tolstoj*, og det er ikke tilfældigt. Da romanen *Krig og fred* udkom i 1860'erne, var læserpublikummet ikke et øjeblik i tvivl om, at dette sted på Povar-gaden var identisk med hjemstedet for romanens faste omdrejningspunkt i dens mylder af personer – Rostov-familien. Tillad mig som illustration af herresædets interiør og stemning et par citater fra romanens indledende kapitler:

”Hos familien Rostov fejrede man den gamle grevindes og hendes yngste datter Natasjas navnedag. Lige fra morgenstunden kom vogne, forspændt med fire heste, uafbrudt kørende med gratulanter til grevinde Rostovs store, i hele Moskva så velkendte hus på Povarskaja-gaden. Grevinde Rostov og hendes smukke, ældste datter Vera sad i salonen sammen med gæsterne, som uafladeligt kom og gik. ----- Greven havde ført herrerne videre ind i herreværelset, hvor han lod hver af dem vælge en tyrkisk pipe af sin private samling. ---- I herreværelset, hvor luften var tæt af røg, drejede samtalen sig om krigen (mod Napoleon 1812, TP), der lige var erklæret ved et kejserligt manifest, og om mobiliseringen. Der var endnu ingen, der havde læst manifestet, men alle vidste, det var kommet. Grev Rostov sad på en kort ottoman mellem to rygende og snakkende herrer. Selv røg han ikke og talte ikke, men han sad der med hovedet på skrå og så med åbenlys fornøjelse snart på den ene, snart på den anden af de to rygende herrer og lyttede til deres diskussion, som han selv havde hidset dem op til ---”.

Men der er også ført andre, både mere heftige, barske, modbydelige og direkte dødelige diskussioner i dette vidunderlige hus. Eksklusioner og optagelser er blevet vendt og drejet, litterære og politiske fejder er blevet udkæmpet. Skældsord af værste skuffe er føjet gennem luften. Fejderne var sjældent ligegyldige – de kunne være et spørgsmål om hæder og ære eller om totalt fald fra de litterære og sociale tinder. Ord har aldrig været ligegyldige i Rusland. Diskussionerne blev måske mindre farlige med årene – Stalins død i 1953 markerede et skel. Herefter havde diskussionerne ikke længere dødelig udgang. Men deres menneskelige omkostninger kunne stadig være store. Det fik for eksempel *Boris Pasternak* (1890-1960) at føle i årene 1957/58. Han havde fået manuskriptet til sin revolutionsroman *Doktor Zhivago* smuglet ud af Sovjetunionen og efterfølgende udgivet i Italien. I 1958 blev Pasternak tildelt – i høj grad politisk begrundet – Nobelprisen i litteratur. Ikke for sin omfattende og forfinede poesi, men for en middelmådig roman, der imidlertid stillede sig kritisk overfor nødvendigheden af en revolution i 1917. Pa-

sternak fik lov til at blive i Forfatterforeningen mod til gengæld at afslå at tage imod Nobelprisen.

I begyndelsen af 1970'erne gik bølgerne atter højt blandt de sovjetiske forfattere og politikere. Igen på grund af en nobelpris. *Aleksander Solsjenitsyn* (1918-) fik den tildelt i 1970, men han afslog at tage til Stockholm for at modtage den – af frygt for at blive nægtet lov til at vende tilbage. Da han begyndte at udgive sit storværk om GULag i Paris 1973, kom Solsjenitsyn under voldsomme angreb i pressen, blev arresteret og sigtet for højforræderi. Dagen efter, at sigtelsen var rejst, blev han frataget sit statsborgerskab og sendt i eksil i Vesten. Digterens ord havde været for farlige for et politisk establishment, der anså sig for bemyndiget til at afgøre, hvilke ord folket havde godt af at læse eller høre.

Diskussionerne i februar 1987 mellem danske og russiske forfattere var mere fredelige. Men bestemt ikke mindre ordrige. Den fredelige ordveksling mindede helt sikkert mere om diskussionerne i Rostov-familiens herreværelse end om 1930'ernes eller 1950'ernes barske dueller. Ikke overraskende kom miljødebatten ret hurtigt til at stå i centrum af snakken omkring bordet – med forventningsfulde og ordtørstende studerende, journalister og andre interesserede moskovitter som kødrand i periferien. Miljødiskussionerne stod øverst på dagsordenen i vore værter bevidsthed. Gorbatjovs kontrakt med de intellektuelle – kunstnerisk og åndelig frihed mod støtte og engagement i perestrojka-politikken – havde givet dem blod på tanden. Også Politbureau's beslutning i august 1986 om at opgive flodvendingsprojektet i Sibirien og Centralasien havde overbevist forfatterne om den politiske tops ønske om og vilje til at opfylde sin del af kontrakten. Miljødebatten på konferencen udvidedes til også at omfatte en debat om støj- og ordforureningen – det sidste ikke mindst i en tid, hvor informationerne blev sluppet løs i et hidtil uset omfang og tempo.

Det politiske engagement og kunstnerens rolle gjorde efterhånden de danske forfattere urolige på deres metiers vegne. Hvor blev kunsten af i al denne samfundsdebat, spurgte de let bekymrede. ”Ja, kan man ikke risikere, at de floder, man er med til at forhindre vendt, efterhånden får litteraturens floder til at løbe i den gale retning, hvorved kunstneren forvandles fra en frit skabende anarkist til en mere eller mindre from embedsmand i den gode sags tjeneste?” Spurgte Klaus Rifbjerg – uden at vinde den store genklang, måske uden overhovedet at blive forstået. Han funderede videre over problemet i en kronik i Berlingske Tidende efter hjemkomsten: ”Denne følelse af at være kommet ind i varmen, at være blevet taget med på råd uden en støvle i buksebagen og en løkke om halsen, er ny og euforiserende, og det er vel netop stemningen af svimmel løftelse, som på en gang overvælder en og skaber nervøsitet. Hvor langt kan dette eksperiment gå, før de gamle patriarkalske pampere og reaktionære generaler og kommissærer vågner og siger: Nu går det for vidt!”

Også Tage Skou Hansen filosoferede efter hjemkomsten over konferencens resultater, hos ham mere om dens eksistentielle end om dens rent kunstneriske aspekter – denne gang i en kronik i Politiken: ”Der blev taget afstand fra enhver overtro på teknisk fuldkommenhed som ensbetydende med socialt velfærd. Det lignede af og til en ny politisk forfatterrolle, en ideologisk kamp for en romantisk naturopfattelse. Det var det

dog ikke. Det var et dilemma. Marx's verdensforklaring forudser jo ikke skyggesider ved elektrificeringen, endsige grænser for vækst. --- Man spørger sig, hvad mennesket i grunden er for en størrelse. Set med egne og andres øjne. Intet mindre. Man indrømmer, at definitive skel mellem rationelt og irrationelt ikke kan opretholdes og taler i stedet om polerne i menneskesjælen. Kløften i os alle. Den kvalitative side i sindet over for den havesyge og herskesyge side. Om ulykkens årsager i os selv. Samvittigheden og den enkeltes ansvar. Subjektiviteten, som ikke er noget industrielt affaldsprodukt. Ordet skyld blev ikke nævnt, men der blev udtrykkeligt sagt ondskab og omvendelse. Det var lige før, der også blev sagt gud og djævel. Det skete dog ikke”.

Konferencedagene var fulde af sensationelle begivenheder. Så sent som i afgangshallen i den internationale lufthavn Sjeremetevo på vej hjem kom der nye meldinger om perestrojkas landvindinger. Som da vor trofaste, altid hjælpsomme og overordentlig søde guide, oversætteren (til norsk) og filologen *Irina Zorina* pludselig kunne meddele, at hun om morgenen i radioen havde hørt, at den berygtede paragraf 58 om antisovjetisk virksomhed ville blive ophævet snart. Det vil sige den paragraf i straffeloven, der havde sendt forfattere og andre intellektuelle i forvisning, fængsel og arbejdslejr. Glæden over denne nyhed gjorde luften tæt af forventninger. Paragraffen blev vitterligt ophævet kort efter.

Byen Moskva har mange betydninger. Til forskel fra sin unge konkurrent ved Neva-floden, der til gengæld har haft mange navne i sin korte historie. Moskva har ikke skiftet navn siden sin officielle begyndelse i midten af 1100-tallet. Der er heller aldrig blevet gjort forsøg på at give den et andet navn. Men navnet Moskva har til gengæld optrådt i mange betydninger. Lad mig begynde med de mere generelle og vanskeligt definerbare betydninger. Siden lederen af Den ortodokse Kirke, metropolitten, i midten

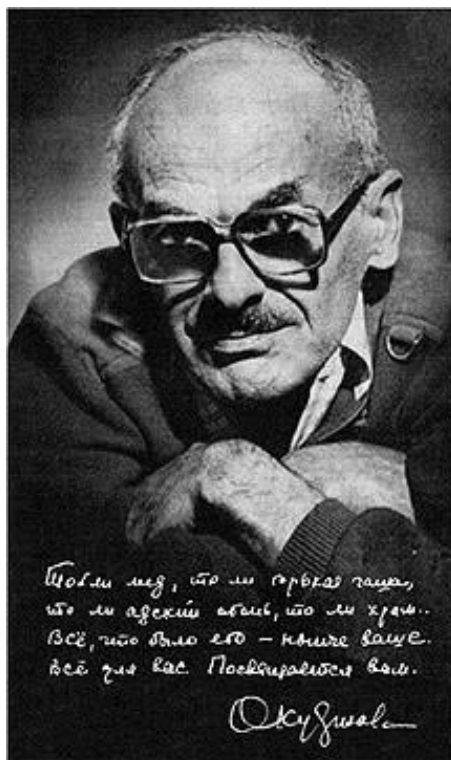
Dansk kulturdelegation i Moskva og Jerevan februar 1987. Fra højre ses blandt andre Knud Sørensen, Tage Skou-Hansen (med sixpence), Eigil Steffensen, foran ham Märta-Lisa Magnusson og til venstre for ham Klaus Rifbjerg. Længst til venstre forfatteren og med siden til Jens Peter Lund Nielsen.

af 1300-tallet flyttede sin residens til Moskva, har byen været noget særligt for russere. Den blev til moder Moskva, og den blev til det religiøse centrum – midtpunkt for det hellige Rusland. Følelsernes og religiøsitetens materialiserede genstand. De gyldne kupler på Kremles katedraler repræsenterede højdepunktet i ortodoksiens verden – ligesom deres tusinder af store og små aflæggere og kopier gjorde det ude i landet. Kuplerne med deres runde former var udtryk for den fuldkomne harmoni – i modsætning til Vestens himmelstræbende spir og tårne. Under kuplens rene og harmoniske form kunne åndeligheden (*dukhovnost*) og fællesskabet (*sobornost*) folde sig ud – nøglebegreberne i den ortodokse begrebsverden. Det var i Kremles fantastisk flotte og overdådigt udsmykkede Himmelfartskatedral (*Uspenskij sobor*), at tsarerne blev kronet – også i imperietiden, og mens Skt. Petersborg var den officielle hovedstad.

Men også for den ikke-religiøse russer er Moskva noget helt specielt. Stedet, hvor alt fra det mest elementære levnedsmiddel til den mest sofistikerede dims, kunne og kan fås. I sovjettiden, hvor Kremles kirker var lukket for gudstjenester og omdannet til museer, blev Lenins mausolæum på Den røde Plads forsøgt gjort til den nye tids kultsted. En erstatning for fortidens helgener, relikvier og ikoner, og hvor sovjetborgerne mindst én gang i livet skulle defilere forbi Lenins balsamerede legeme. Andagtsfuldt og respektfuldt skulle det foregå - og under det uniformerede og bevæbnede opsyns nidkært vagtsomme blikke og beredvillighed til at gribe ind. Ve den, der under defileringen dristede sig til at snakke eller hviske med sidemanden, pille næse eller stikke hånden i lommen. Den formastelige ville hurtigt konstatere, at han ikke var alene i det kolde og nekrofilte uhyggelige rum. .

Moskva var verdenskommunismens centrum. Under Kominterns auspicer arbejdede i mellemkrigsårene mange revolutionært sindede og troende europæere i denne organisations tætte net af afdelinger og celler. De troede, at de arbejdede for den internationale socialistiske sag. Men blot for i anden halvdel af 1930'erne at opdage – mange for sent - at de i realiteten havde været spændt for Stalins nationalt betonedede udenrigspolitik. Mange af dem betalte med deres liv for denne vildfarelse. Efter 2. Verdenskrig var det frihedsbevægelserne i de vågnende kolonier og de etablerede kommunistiske partier i de gamle lande, der sendte deres delegerede til Moskva. Efter 1945 blev Moskva også hjemsted for Den kolde Krigs organisationer – militæralliancen Warszawa-pagten og økonomiens Comecon. Oprettet som det østlige svar på henholdsvis Vestens NATO og OECD.

Først og sidst er Moskva naturligvis hjemby for næsten ti millioner ganske almindelige moskovitter. Ingen har som sangskriveren og sangeren *Bulat Okudsjava* (1924-97) beskrevet sin by - digtet og musik-sat den i ord og toner. Jeg vender tilbage til ham senere – som en meget ung deltager i Den store Fædrelandskrig, som dens stilfærdige trubadur og som en arg modstander af alle krige. Men han har som en russisk udgave af Bob Dylan også sunget om midnats-trolleybussen, der som et skib sejler rundt i storbyens gader for at samle de stakler op, der har lidt skibbrud i natten - hevet op af passagerer, der som matroser giver storbyens skibbrudne en hjælpende hånd. Som en dokumentation af, at ingen blot forsvinder ensom i mørket. Eller Okudsjava synger om håbets lille orkester, der under kærlighedens taktstok fører dig frelst gennem det natlige

Sangskriveren og troubadouren Bulat Okudsjava (1924-97) skrev digte mod krigen, om kærligheden, om sin barndomsgade Arbat og storbyens små mennesker, der bliver samlet op af midnats-trolleybussen.

Moskva. Fra slutningen af 1950'erne var Okudsjavas bløde melodiske stemme begyndt at lyde i moskovitiske hjem og i små lukkede forsamlinger. Hans digte var i begyndelsen ikke samfundskritiske, men handlede om ganske almindelige dagligdags emner.

Alligevel påkaldte Bulat sig tidligt myndighedernes interesse. Måske ikke så meget på grund af de sange, han skrev og sang. Men uden en autoriseret musiker- og sanguddannelse, der normalt var nødvendig for succes i offentligheden, og med et tydeligt publikumstække måtte han virke mistænkelig i myndighedernes øjne. Bulats familiemæssige baggrund havde i 1930'erne udviklet sig til en tragedie. Hans far var georgier og moderen armener. Begge var de engageret i partiarbejde og dermed mindre interesseret i deres nationale baggrund end i som partifunktionærer at være med til at bygge et nyt sovjetisk og a-nationalt samfund op. I 1937 blev den 13-årige Bulats trygge barndom slået i stykker. Hans forældre endte i Stalins menneske-kværn – faderen blev skudt og moderen sendt på et 18 års ophold i lejre. En bedstemor tog sig af Bulat og hans bror. Som 17-årig meldte han sig som frivillig til krigsdeltagelse. Det vil sige, at en søn dermed drog til fronten for at kæmpe for det folk, som hans far fire år tidligere var blevet henrettet som fjende af. Ubegribeligt, undtagen i Stalins Sovjetunion. Okudsjava har skrevet et digt om sit forhold til faderens endeligt. Heri hedder det blandt andet – stiltødt og med digterens afdæmpede ord:

De har dræbt min far. Han blev dræbt
uden nogen grund – til ingen verdens nytte.

Det var blot en lille klump af bly,
men hvor er såret dog dybt og pinefuldt.

Han fik ikke tid til at skringe,
der lød blot et skud, og så blev der stille.
Dets ekko er døet ud for længe siden,
men ikke i mig – der er et brændende sår.

-----.

Men Okudsjava glemte aldrig sine tidlige drengear på *Arbat* – som både er en bydel og en gade. Siden 1960'erne benævnt gamle Arbat for at holde den ude fra den moderne stål- og glasbeklædte parallelgade – Ny Arbat eller Kalinin-prospektet. Gamle Arbat nævnes første gang i kilderne i 1493 som Kremles udfaldsvej mod vest – mod Smolensk. Det var også ad den vej, Napoleon i 1812 drog ind i Moskva og frem mod Kreml. Hvor han derefter sad og ventede forgæves på tsaren, Aleksander den Førstes overgivelse. Og hvor han efter et par måneders venten måtte tage beslutningen om tilbagetog – til forfølgelse, død og ødelæggelse. Efter Moskvas brand i 1812 og sejren over Le grande Armé byggede mange aristokratiske familier fornemme boliger i Arbat-gaden, og den blev snart Moskvas prestige-gade. Efter revolutionen i 1917 blev mange af disse arkitektonisk flotte huse overtaget af det nye aristokrati - af partielitens funktionærer. Blandt dem også den lille Bulats forældre – så længe det varede. Med kærlighed og nænsomhed har Okudsjava i sine digte besunget en lykkelig og tryk barndom i Arbat-gaden – som for eksempel i dette digt:

Romancen om Arbat er et gammelt broderi –
En ensomhed jeg ville sku befri mig –
De lykkelige slurke af et gyldent dugget glas –
En kvindes hilsen, hastende forbi mig.

Hun var så god og kærlig, vi leved livet ud
På godt og ondt – jeg var selv kvindens skaber –
En længsel griber mig i mine sene år:
En drøm om elskov uden taber.

I kærlighedens gader, der går vi gerne vild
Fortabes, flakker om – til vi bli'r borte.
Vi ved det alle sammen, det er den gamle ild
Det lys som gør de lange gader korte.

Det var de unge dage, da himlen var så blå
Og jorden endnu ikke fuld af jammer
Min allerførste løn lå endnu i min hånd
Og stolte roser stod i flammer.

De skridt jeg gik var den gang helt uden ironi
Og skoene havde stadig hele såler.

Fra gadens vinduer strømmed' uendelig musik
Og muligheder ingen mere måler.

Frygt ikke disse minder – for alting har sin tid
Det lyse forårs løv bli'r brune blade.
I, som begyndte livet i gården på Arbat
I vender hjem til samme gade.

Da jeg første gang så gaden i slutningen af 1960'erne, var det et stille kvarter med spændende og blandet arkitektur, der vidnede om gadens forgangne storhed – præget, som den var af 1800-tallets klassicisme, 1910'ernes jugendstil og 1920'ernes konstruktivisme. Men primært opsøgte jeg gaden, fordi Okudsjava via sine digte havde fascineret og gjort mig nysgerrig. Der var noget boheme- og kunstneragtigt over gaden. Noget, som man ikke kunne finde andre steder i byen. I løbet af 1980'erne og især med perestrojkas indvarsling i 1985 blev Arbat gågade og gjort hippie-præget på den sovjetiske måde - med de nye tider blev den endvidere samlingssted for uformelle ungdomsgrupper, gademusikere og kunstnere. Da jeg atter besøgte gaden i 1990, var den blevet kedelig og turistet på den internationale måde - med et væld af gadehandel, souvenirboder med alskens junk, gadekunstnere og open air-maleriudstillinger, hvor motiverne mestendels var nationalromantiske landsbykirker, landskaber a la sofastykker og piger i mere eller mindre afklædte og udfordrende positurer. Okudsjava tog afstand fra denne forvandling af hans barndomsgade. I et digt kaldte han nu sig selv en emigrant fra Arbat – ansigterne var blevet fremmede og stederne fjendtlige. Barndommens fortove, træer og gårde var der, men den tale, han hørte, var uden hjerte og festerne uden varme I en kommentar skriver han: ”Det er muligt, jeg er partisk, men jeg synes, at af det gamle og levende Arbat, som så meget kært og minderigt i Moskvas historie, i mine arbat-landsmænds og i mit liv er forbundet med – af alt det er der kun en kulørt dekoration tilbage af. Tilsyneladende venlig, men for mig er den fremmed. Jeg ville ikke have lyst til at slå mig ned her nu – er det muligt at leve blandt teaterkulisser?”

Bulat Okudsjava advarede i 1960'erne – indirekte og alligevel fuldt forståeligt – mod ildevarslende tendenser i tiden. De pegede tilbage mod en fortid, som Khrustjovs kulturelle tøbrud syntes at havde distanceret Sovjetunionen fra. Bulat skrev om den sorte kat, der som en herremand har slået sig ned i den mørke opgang. Den gemmer et hånligt smil i knurhårene og bruger mørket som skjold. Mens alle andre katte spinder og græder, tier den sorte kat. Den er for længst holdt op med at jage mus, smiler blot hånligt – den forsøger at fange os med et stykke pølse. Den kræver ikke ind, den beder ikke om noget – men vi fodrer den alle. Den æder og drikker kun og skraber med poten. På grund af denne kat er der trist i vort hus – vi må hellere hænge en lampe op, men vi får os nok ikke samlet sammen. Tilsyneladende en banal historie om en kat. Men ingen russer, der læste og hørte Bulat Okudsjava, var i tvivl om, hvem katten var. Mørket, knurhårene, det hånlige smil, tavsheden og folks villighed til at fodre den – alt det kunne kun pege tilbage til Stalin og den stalinisme, der endnu i 60'erne lå latent i samfundet.

Byen Moskvas officielle historie går tilbage til 1100-tallet, selv om arkæologien fortæller os, at der har levet mennesker på stedet længe før. Men under årstallet 1147,

Lisbeth på det kedelige og turistede Arbat i 1990.

som officielt anses for byens grundlæggelse, fortæller krøniken, at fyrst *Jurij Dolgorukij af Suzdal* byggede en træfæstning på det sted, hvor Kreml kom til at ligge. På det tidspunkt var Kiev stadig formelt hovedstad i det middelalderrige, som historien har døbt *Kievskaja Rus*. Men nomadernes evindelige pres mod riget medførte gradvist en befolkningsforskydning og en påfølgende magtforskydning mod skovbæltet i nordøst. *Suzdal*, der er beliggende 220 kilometer nordøst for Moskva, blev i løbet af 1100-tallet centrum i et fyrstendømme, der snart kom til at blive Kiev-rigets stærkeste. Og altså grundlægger af Moskva ved floden af samme navn. I midten af 1100-tallet forskubbedes det politiske tyngdepunkt fra Suzdal til det nærliggende *Vladimir*, der snart som fyrstendømme skulle komme til at overstråle både Kiev og Suzdal. Blandt andet gennem et monumentalbyggeri, der omfattede en række pragtkirker som de højtliggende Himmelfarts- og Dmitrij-katedraler. Prototyper på ærkerussisk kirkebyggeri - med deres hvidkalkede og høje facader, gyldne løgkupper og udsmykket af ikon-mesteren over alle mestre, *Andrej Rubljov*. Tarkovskijs storfilm om mesteren er optaget omkring Vladimir. Og hver gang, jeg har set denne film, har det slået mig, hvor meget russisk middelalderhistorie, den rummer – i billederne, i landskabet, i det, der bliver sagt, og i det, der ikke bliver sagt. I sandhed et mesterværk i filmkunsten. Vladimirs arkitektur og fæstning kom til at tjene som forbillede for blandt andet Moskvas Kreml.

I år 1240 blev Kiev erobret og ødelagt af mongolerne. Det var også dem, der kort efter tildelte Vladimir storfyrsteværdigheden. Og dermed det nominelle herredømme over alle russiske fyrstendømmer. Det mongolske herredømme, der omfattede hele Rus-

land undtagen Novgorod mod nordvest, blandede sig mindst muligt i de russiske fyrstendømmers indre anliggender. Under forudsætning af, at tre betingelser blev overholdt. For det første ingen oprørsforsøg ville blive tolereret, for det andet skulle fyrsten ved et besøg ved khan-hoffet vise sin underdanighed og have sin fyrsteværdighed bekræftet. Og for det tredje skulle de pålignede skatter falde til tiden. Især på det sidste punkt forstod Moskva-fyrsten at gøre sig nyttig. I 1300-tallet konkurrerede *Tver* og Moskva om førerrollen blandt de russiske fyrstendømmer. En opstand mod mongolerne i Tver i 1327 førte til, at Moskva-fyrsten *Ivan* (død 1340) af dem blev sat i spidsen for en straffeekspedition. Som tak for veludført dåd blev Ivan som en anden Quisling af tatarerne sat til at forestå skatteinddrivningen i hele Rusland – en opgave, der indbragte ham tilnavnet *Kalita* (= pengepungen). Desuden blev Ivan indsat som storfyrste af Vladimir.

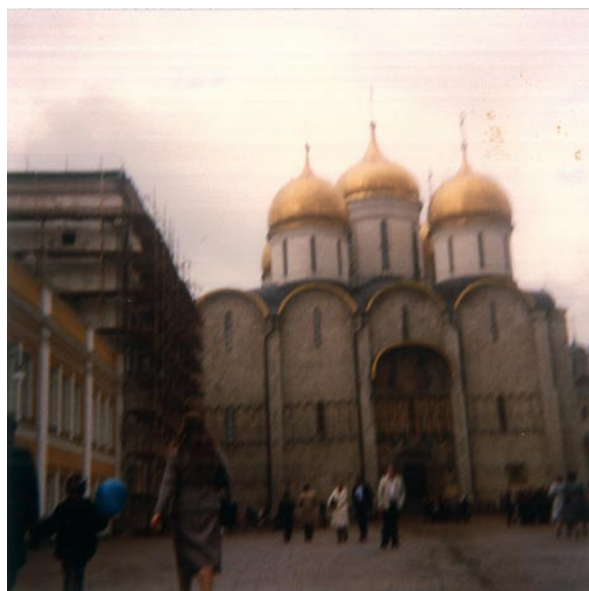
Dermed var den proces, som historiebøgerne har døbt ”Ruslands samling”, indledt. Den proces, som de samme historiebøger, skrevet af historikere og med det politiske apparat og offentlighedens fulde opbakning, nærmest har opfattet som noget forudbestemt og som den mest naturlige ting i verden. Ligeledes, at processen med samme selvfølgelighed skulle foregå under Moskvas lederskab. Uagtet der var andre fyrstendømmer, der lige så godt kunne have fået tildelt denne værdighed. Det afgørende moment i samlingsprocessen var, at overhovedet for alle ortodoks-kristne i de russiske lande, metropolitten, i 1326 valgte at flytte fra Vladimir til Moskva. Kirken havde naturligt en interesse i at støtte en samling af de forskellige fyrstendømmer, der ellers lå i en evig og ganske ukristelig strid. I løbet af tre århundreder – fra 1300- til 1600-tallet – lykkedes det Moskva at frigøre Rusland fra mongolerne, at samle de mange russiske lande, ledet af hver sin fyrste (*knjas*) til et enhedsrige, at erobre mongolernes sidste bastioner i Kasan og Astrakhan og at overskride Ural og i løbet af 1600-tallet inddrage Sibirien i riget. Det unge Moskva var ved at blive voksen. For at understrege processen overtog det også, da Konstantinopel i 1453 faldt som offer for de vantro osmanner, den byzantinske dobbeltørn. Storfyrsten begyndte i uofficielle sammenhænge at kalde sig *tsar* – en titel, som hidtil af russerne kun var blevet anvendt om netop kejseren i Konstantinopel og mongolernes storkhan i teltbyen i det østlige Sibirien, i *Karakorum*.

I 1547 kronede kirken storfyrst Ivan til *tsar Ivan* – som den første og af historien kaldet *Den Grusomme*. En proces, der skulle samle de mange, splittede og indbyrdes stridende russiske lande til et enhedsrige, og som den russisk-ortodokse kirke længe havde arbejdet for, var ved at finde sin afslutning. Et nyt selvstændigt og konsolideret russisk storrige meldte sig på den historiske scene. Også kirkeligt frigjorde Rusland sig ved, at metropolitten i 1589 blev opgraderet til patriark af Moskva og hele Rusland. Banen var kridtet af til en ideologi, der skulle komme til at betragte Moskva som det tredje Rom. Det første Rom var faldet for barbarernes erobring i 476, det andet – Konstantinopel – var bukket under for osmannerne tusind år senere, i 1453. Nu var historiens stafet gået videre til Moskva, som skulle være det tredje Rom, og et fjerde ville aldrig opstå – som samtidens kilder selvsikkert og frejdigt fortæller. Sideløbende med denne udvikling af ideologien var *Kreml* siden 1300-tallet blevet bygget og befæstet. Paladser og hvide pragtkirker med gyldne løgkupler rejste sig inden for de befæstede mure som det synlige udtryk for den symbiose mellem kirke og stat, der med det græske ord blev kaldt

simfonia. Det vil sige tsar og patriark – samstemt i et ideelt og i princippet ligeværdigt indbyrdes forhold. Moskva var siden 1453 ortodoksiens eneste overlevende center. Det så sig selv som menneskehedens frelser. Enheden mellem Moskva og ortodoksien blev cementeret i kirker og klostre og udtrykt gennem ikoner og fresker. Moskvas fjender blev per definition også Kristi fjender. Kirkebyggeriet ville ingen ende tage. Byen havde 1812 over 200 kirker.

Under storfyrst *Ivan 3. den Store* (1462-1505) gjorde Moskva endegyldigt op med ”mongoleråget”. Det skete i 1480 - ikke i et regulært slag, men ved en simpel magtdemonstration. Det var også Ivan, der demonstrativt var begyndt at bruge tsartitlen. Demonstrativt, fordi den tidligere var blevet brugt eksklusivt og udelukkende om henholdsvis kejseren i Konstantinopel og mongoler-storkhanen i Karakorum. Kejseren forsvandt i 1453, og khanen gjorde Moskva op med i 1480. Opkomlingen var blevet voksen og kunne pryde sig med Cæsar-navnet i sin russiske form – det vil sige tsar. I slutningen af 1400-tallet fik Kreml i store træk det udseende og det indhold, som vi kender i dag. De hidtidige hvide mure blev udskiftet med røde teglmure – højere og tykkere end de forrige og forsynet med tyve tårne. Omkredsen blev udvidet til 2,3 kilometer og murene fik en tykkelse på mellem 3,5 og 6,5 meter og en højde på mellem 5 og 19 meter. Kreml blev med andre ord et af Europas mægtigste og stærkeste borganlæg.

Også de vigtigste katedraler (*sobory* på russisk) i Kreml – samlet omkring katedralpladsen – blev bygget omkring 1500. Indkaldte italienske arkitekter satte deres tydelige præg på byggeriet, der imidlertid aldrig mistede sit russiske grundmønster. Blandt andet satte italienerne deres præg på den største af katedralerne – Himmelfartskatedralen eller *Uspenskij sobor*, hvor storfyrsterne, tsarerne og kejserne blev kronet i perioden fra 1547 og til 1917. Blandt de andre kirker skal nævnes *Arkhangelskij sobor*, opkaldt efter ærkeenglen Michael. I den ligger Ruslands herskere fra 1300-tallet til slutningen

Katedralpladsen i Kreml med Uspenskij Sobor eller Himmelfartskatedralen i baggrunden. I den blev alle tsarer siden 1547 kronet.

af 1600-tallet begravet. Og endelig *Blagovestjenskij sobor*, der indtil 1917 var kejserfamiliens private kapel, og som rummer en fornem ikon-væg (= *ikonostas*), udsmykket af ikonmalerne Theofanes Grækeren (*Feofan Grek*) og hans elev, *Andrej Rubljov*.

Men i anden halvdel af 1600-tallet begyndte det harmoniske og symfoniske forhold mellem stat og kirke at knage alvorligt i sine fuger. Kirken, personificeret i form af patriark *Nikon* ønskede med tsarens accept at reformere liturgien – at bringe den tilbage til de oprindelige græske former. Gennem århundreder havde de ændret sig – de havde udviklet sig til russisk tradition. Men store dele af menigheden, anført af stærke personligheder, ønskede ikke forandringer. I 1667 kom det til et skisma – *raskol* – mellem reformtilhængerne og traditionalisterne eller skismatikerne – på russisk *raskolniki* – der ønskede at bevare de særlig russiske traditioner, som Kirken gennem århundreder havde udviklet. Men det blev også et skisma mellem den tsarmagt, der havde støttet reformbevægelsen, og skismatikerne. Selv kaldte de sidstnævnte sig for gammeltroende – *star-overtsy*. I deres øjne var reformerne det rene kætteri – djævelen havde fået herredømmet over både kirke og stat. Mange af de gammeltroende flygtede til fjerne og øde egne mod nord og øst, hvor de dannede patriarkalske fællesskaber, indadvendte og lukkede. Andre gik i en indre emigration. De fleste af det tsaristiske Ruslands talrige og ofte farverige og bizarre religiøse sekter havde deres rod i gammeltroende kredse. Andre begik masse-selv mord i den tro, at verdens ende var nær. Atter andre blev af myndighederne straffet kollektivt og brændt på bålet.

– Det er ude med vort gamle Rusland! Erklærede harmdirrende og lidenskabeligt en af reformernes indædte modstandere. Det var præsten *Avvakum* (1620-82), hvis navn refererer til en af Det gamle Testaments små profeter, som vi på dansk kender som Habakkuk. Efter at have tilbragt en halv snes år som almindelig præst i den russiske provins fik Avvakum en stilling ved en af Moskvas katedraler. Han fik endog en plads i ovennævnte patriark Nikons reformkontor. Men da han opdagede, at patriarkens reformer bebudede et slemt vintervejr for al gammel-moskovitisk tradition, afbrød han samarbejdet og forvandlede sig til en af patriarkens mest arge modstandere. Blandt andet forkastede han kategorisk forslaget om for fremtiden at korse sig med tre fingre i stedet for de vante to fingre. Avvakums brandtaler mod tidens fordærv og hans indædte reformmodstand bragte ham i forvisning – han blev smidt ud af kirken og tilbragte femten år i fængsel – i Ruslands nordligste egne. Ikke desto mindre fortsatte han agitationen mod kirkereformerne. I 1682 blev han slæbt til Moskva og af en kirkeret dømt som kætter og efterfølgende brændt på bålet. Et nyt reform-Rusland lå på tegnebrættet, men samtidig var en martyr skabt og dermed også kimen til en omfattende bevægelse, der havde markeret sin modstand mod reformer, og som på trods af forfølgelse, bål og brand voksede sig stor og stærk – men oftest skjult for offentlighedens og myndighedernes øjne.

Da tsar Peter, af eftertiden kaldt den Store, så i 1712 gav hovedstadsværdigheden til den nybyggede by ved Østersøen, var målet fuldt for de gammeltroende. Han tog den officielle og nu reformerede kirke med sig og berøvede den samtidig dens selvstændige og ligeværdige magtstilling ved at gøre den til en del af statsapparatet. Tsaren, som nu kaldte sig kejser, blev kirkens overhoved, og patriarkembedet blev nedlagt. Alle dens anliggender blev lagt ind under Den hellige Synode, der havde status af et regeringskontor,

og som blev ledet af en verdslig og kejserlig udnævnt embedsmand. Staten var dermed kommet i voldsom strid med store dele af samfundet. De gammeltroendes reaktion var voldsom. Peter var i deres øjne den skinbarlige Antikrist, som han er beskrevet i Johannes Åbenbaring. Verdens ende måtte være nær, når alt nu tilsyneladende blev vendt på hovedet. Kejserens nye by i vest var ikke andet end djævelens kongerige. Dømt til at forsvinde lige så hurtigt, som den var opstået. Udenlandske magter havde overtaget kontrollen og besudlede nu den eneste og rette lære. De mørkeste legender om Skt. Petersborg havde deres oprindelse i gammeltroende kredse. Moskva blev deres åndelige tilholdssted, selv om de geografisk var spredt til landets fjerneste egne – myten om byens rette hellighed udviklede sig langsomt til myten om Det hellige Rusland (*Svjataja Rus*).

Med grundlæggelsen af Skt. Petersborg og flytningen af hoffet hertil begyndte Moskvaskas befolkningstal at falde. Adelen og halvdelen af byens håndværkere og handelsfolk blev i bogstaveligste forstand tvunget til at flytte til og gøre gavn i den nye hovedstad. Ganske vist skulle kejseren stadig krones i Himmelfartskatedralen i Kreml. Men i realiteten var Moskva blevet reduceret til en provinsby, og indtil midten af 1800-tallet bevarede den indtrykket af at være et henslumrende sted – karakteriseret ved små træhuse, smalle og kringlede gyder samt lukkede gårde, hvor køer, grise og får huserede. Man begyndte at tale om Moskva som ”den store landsby”.

Branden i 1812, der fulgte i kølvandet på Napoleons erobring af byen, åbnede muligheder, som alle 1700-tallets kejsere og kejserinder havde drømt om – nemlig at bygge en ny by i sten til afløsning af den gamle i træ. Samtidig gik der også en national-begejstret bølge gennem Rusland efter sejren over Europas fredsfjender. De små gader og gyder i centrum måtte vige for brede boulevarder. Teaterpladsen med Bolsjoj-teatret stod som det første ensemble færdig i 1824. Adelsfamilierne, der havde boliger i begge hovedstæder, følte instinktivt, at de i Moskva skulle genopbygge deres hjem i form af store sten-paladser. Men paladserne blev aldrig her blot en efterligning af Vesten. De skulle afspejle et særpræg. De hårde og regelrette facader blev i Moskva blødgjorte af varme farver, af runde svulstige former og russisk ornamentik. De skulle signalere en afslappet charme overfor Skt. Petersborgs mere kølige, kejserlige grandeur, som den blev dikteret af hoffet. Moskvaskas aristokrati havde en tættere berøring med landet. Sommeren tilbragtes der, og i oktober vendte familierne tilbage til byen – for at være klar til at deltage i vinterens baller og banketter.

”For Guds skyld, vend dig bort fra den rådne og stinkende atmosfære i Moskva!” – Sådan kunne en digter i Skt. Petersborg advare en kollega i 1830’erne. En kulturkamp var i gang – en kamp, der for al eftertid skulle splitte de belæste russere op i to grundlæggende forskellige holdninger. Startskuddet til diskussionen var kommet i 1836 i form af en tilsyneladende uskyldig artikel med titlen ”Et filosofisk brev” i et tidsskrift ved navn *Teleskopet*. Det blev øjeblikkeligt lukket, dets redaktør forvist og forfatteren erklæret sindssyg. Men ånden var lukket ud af flasken. Forfatteren og samfundsdebattøren *Aleksander Herzen* kaldte den famøse artikel for ”et skud, der lød i den mørke nat. Det tvang os alle til at vågne op”. Skuddet gav også den hidtil uforpligtende samfundsdebat et konkret indhold ved at stille spørgsmålet: ”Har Rusland en fremtid, og i bekræftende fald

Et udsnit af den imponante mur omkring Kreml med en del af den bygning bagved, der huser Rustkammeret

hvilken”? Det vil sige kærnespørgsmålet i begrebet ”Den russiske ide”. Kulturkampen i Rusland var blevet konkret og eksistentiel. Ingen dannet russer kunne fremover undgå at skulle tage stilling til spørgsmålet om Ruslands plads og rolle i verden.

Det filosofiske brev var skrevet af en ung garderofficier, *Pjotr Jakovlevitj Tjaadajev* (1794-1856), der i 1812 havde deltaget i Fædrelandskrigen mod Napoleon. Brevet var det ene af en række breve, som den unge mand i årene 1829-31 skrev til en fiktiv dame. De var blevet liggende i skrivebordsskuffen, indtil det første af dem blev trykt 1836 og skabte ravage i den intellektuelle andedam. Tjaadajevs udgangspunkt og ledemotiv var den kristne lære – ikke så meget dens metafysiske indhold som dens rolle i samfundet. Det var i dette lys, han så Vestens historiske udvikling, der havde ført til et højt kulturelt og intellektuelt niveau og en civilisation præget af frihed og velfærd. Tjaadajev var overbevist om, at denne udvikling skyldtes den katolske kirke. Da slaverne havde overtaget kristendommen fra det dekadente Byzans, havde de og Rusland vendt sig bort fra et verdensomspændende broderskab med centrum i Rom. Derfor havde Rusland hverken fortid, nutid eller fremtid i forhold til Vesten. Derfor var landet uden naturlig udvikling – præget som det var af stagnation. Rusland havde ikke bidraget med noget som helst til den menneskelige civilisation og var derfor et ubeskrevet blad i verdens sociale orden.

Selv om personen Tjaadajev mere eller mindre gik i historiens glemmebog, så blev hans sensationelle synspunkter ledetråd for al senere russisk samfundsdebat – såmænd også i dag, blot draperet med nye klæder. Ikke mærkeligt, at Peter den Store og hans forsøg på at dreje Rusland ind på en europæisk udviklingskurs blev et omdrejningspunkt for og prøvesten for debatten. For eller imod Peter måtte være det forenklede spørgsmål. ”De vestorienterede” (russ. *zapadniki*) og ”De slavofile” (russ. *slavjanofily*) var de slagord, som den intellektuelle offentlighed delte sig efter ved fremkomsten af Tjaadajevs filosofiske brev. Begge begreber opstod som skældsord om modparten og dækkede na-

turligvis over en palet af synspunkter, som dårligt kan indpasses i et enkelt slagord. Både de vestorienterede og de slavofile havde fået den franske oplysningsfilosofi ind med modermælken. De var derfor i stand til at diskutere filosofiske problemer på et rationelt grundlag og under anvendelse af et rationelt begrebsapparat.

Begge grupper var dybt fortrolige med den tyske romantiske og idealistiske filosofi, der på mange måder havde erstattet eller videreudviklet den franske. De vidste, at 1700-tallets tankegang, der så verden som en enhed og behersket af harmoni, og som troede på eksistensen af universelle værdier, nu i 1800-tallet blev udfordret af en filosofi, der så verden splittet op i mindre enheder, i nationer – hver især præget af egen historie og egne traditioner. De almenmenneskelige værdier som frihed, lighed og broderskab afløstes af nationalkarakter, folkeånd, Volksgeist eller, hvad der kunne understrege hver nations unikke karakter. Nu skiltes vandene på spørgsmålet om, hvilken vej Rusland skulle gå. Efter slavofilernes mening skulle den findes i tiden før Peter den Store, mens den efter de vestorienteredes mening skulle findes i en fortsættelse af den efterligning af Vesten, som tsar Peter havde indledt. For slavofilerne var der en fundamental forskel mellem Rusland og Vesten, mens problemet for deres modstandere blot lå i, at Rusland var forsinket i sin udvikling og derfor skulle stræbe efter at indhente Vesten.

Ortodoksiens særlige væsen blev af slavofilerne sammenfattet i begrebet ”*sobornost*”, der er dannet af verbet ”*sobiratj*”, der betyder ”at samle”. Heraf er også dannet ordet for domkirke – en sobor, det vil sige det sted, menigheden samles og danner en ”åndelig fri enhed i mangfoldighed”, som en af slavofilernes bannerførere, filosofen *Aleksej Khomjakov* (1804-60), udtrykte det. I kraft af denne særlige form for fællesskab eller samhørighed udgjorde Rusland en højere form for civilisation, hvor individet på en harmonisk måde blev et med kollektivet. Det samme fællesskab fandt slavofilerne i landsbyfællesskabet. Peter den Stores reformer havde påtvunget landet en vestlig rationalisme, som det måtte frigøre sig fra for at finde tilbage til sin nationale egenart. Reformerne var en vestlig sygdom, som Rusland skulle kureres for. Efter sin helbredelse ville Rusland kunne bringe budskabet om harmoni og frelse videre til det kaotiske, rådne og døende Vesten.

De vestorienterede var mere nuancerede i deres synspunkter – var måske også en langt mere heterogent sammensat gruppe. Hvor slavofilerne understregede Ruslands unikke karakter og landets særlige mission i verden, argumenterede de vestorienterede for, at Vestens vej også var Ruslands vej. Rusland kunne kun udføre sin mission i samklang med Vesten – ikke i et modsætningsforhold til denne. De var overbeviste om, at den menneskelige civilisation udgjorde et samlet hele, og at forskelle i civilisationsniveau ene og alene bundede i forskellige historiske vilkår og i et forskelligt udviklingstempo. Ruslands opgave i verden var derfor at følge i sporet på det Vesteuropa, der var i fuld gang med at realisere de humanistiske og fremskridtsvenlige frihedsidealer, som menneskeheden var fælles om. Peter den Store havde gjort det rigtige ved at lede Rusland ind på den fælles civilisatoriske vej og forkaste dets tilbagestående, dets halvbarbariske, asiatiske natur, dets træghed og uvidenhed. De vestorienterede lagde kun ringe vægt på religiøse spørgsmål og tillagde derfor ikke de religiøse spørgsmål mellem øst og vest nogen væsentlig betydning. Mange af dem var ateister og fritænkere.

I sit årlige budskab til parlament og folk i april 2007 udtalte præsident *Putin* blandt andet følgende: ”Jeg har lyst til at bemærke, at folkets åndelige fællesskab og de moralske værdier, der forener det – det er en lige så vigtig udviklingsfaktor som den politiske og økonomiske stabilitet. Jeg er overbevist om, at et samfund kun er i stand til at opstille og løse de enorme nationale opgaver, når det har et fælles system af moralske pejlemærker. Når der i landet bevares ærefrygt for sproget, over for vore særegne kulturelle værdier, over for mindet om vore forfædre og over for hver side i vort fædrelands historie”.

Jeg har i citatet valgt at oversætte Putins udtryk ”*samobytnyj*” med ”særegen”, men egentlig har vi på dansk ikke et ord, der helt dækker meningen på russisk. Det skulle da være ”det, der helt specielt hører med til vores levevis”. Og dermed nærmer jeg mig en forklaring, hvorfor jeg har valgt dette dugfriske uddrag af præsidentens tale til nationen. Når Putin i dette forholdsvis lille citat fra en 17 siders tale vælger at bruge udtryk som ”åndeligt fællesskab”, ”moraliske værdier”, ”fælles system af moralske pejlemærker”, ”særegne” og ”minde om vore forfædre” – er hans ordvalg betydeligt tættere på slavofilerne end på de vestorienterede. Naturligvis er der en god forklaring på, hvorfor han gør det – landet skal genrejses og splejses sammen efter en forvirret og splittet tid under *Boris Jeltsin*. Men Putins midler til at nå sit mål er at slå på strenge, der skal gøre Rusland og dets historie til noget særegent.

Moskvas image af sig selv i 1800-tallet handlede først og fremmest om byens russiske karakter. Selv om adelens boliger udadtil var paladser, så var de i realiteten små godser – med store gårde i midten, der tjente som stalde for kvæg og fjerkræ, og hvor der var rum til alt det vinterforråd, der om efteråret var bragt ind fra landet. Der kunne i de lukkede gårde endvidere være drivhuse eller orangerier, hvor der voksede eksotiske frugter. Alt det, der i Skt. Petersborg af tsar Peter var blevet forbudt, var tilladt og elsket i Moskva. I paladsets indre gemakker var interiøret mere lagt an på privat hjemmeliv end på offentlighed og formelle modtagelser. Det skulle signalere hygge og hjemlighed overfor det stive og officielle outlook i Skt. Petersborg. De enkelte gemakker var plastret til med møbler, planter og ornamenter, mens væggene var dækket af familieportrætter og ikoner. Det var komfort frem for æstetik. Hjemmet var familiens refugium. Mange adelige havde en bolig i begge hovedstæder. At rejse til Moskva opfattede de som at komme hjem. *Gogol* skriver for eksempel:

”Skt. Petersborg er at sammenligne med en akkurat og nøjeregnende person, som en perfekt tysker, der ser på alting på en kalkuleret måde. Før han holder et selskab, kigger han først i sine regnskaber. Moskva er en russisk adelsmand. Når han skal have det godt, går han hele vejen – lige til han falder om. Og han er ligeglad med, hvor meget han har i sine lommer. Moskva kan ikke lide halvgjort gerning --- Skt. Petersborg elsker at drille Moskva for dens tilbageståenhed og mangel på smag. Moskva giver igen ved at fortælle Skt. Petersborg, at han ikke ved, hvordan man taler ordentligt russisk. --- Rusland har brug for Moskva, Skt. Petersborg har brug for Rusland”.

Moskvas byggestil i 1830'erne og 1840'erne blev et mix af ny-gotik og russisk middelalder, blandet med byzantinske og klassiske motiver. Det passede godt med *Nikolaj den Førstes* verdensbillede, som primært associerede Rusland med Byzans. Moskva

Nybyggeri i Moskvas udkant. Som i andre metropoler mødes her moderne boligbyggeri med de bare marker.

glemte heller aldrig, at byen var placeret midt i det russiske kerneland – i krydsningsfeltet mellem nord og syd, mellem Europa og den vidtstrakte asiatiske steppe. Placeringen forpligtede til ikke ensidigt at forherlige det europæiske. Gogol og Dostojevskij har hver på deres måde gennem deres kritik af Skt. Petersborg indirekte vist deres sympati for moderbyen Moskva. I sin novelle om kejserbyens hovedstrøg skriver Gogol:

”--- fat ikke tillid til Nevskij Prospekt! --- det er alt sammen bedrag, det hele er en drøm, intet er, som det tager sig ud! --- denne Nevskij be-
drager i alle døgnets timer, men værst om natten, når hele byen bliver et
væld af støj og flakkende lys --- når djævelen selv er tilstede, tænder ga-
delamperne med et eneste formål: At vise alting i et falsk lys”.

Skjult af skyggerne i denne glitterparade pendler Gogols små og forkuede embedsmænd mellem deres kontorer i de enorme og fremmedgørende regeringskontorer og deres lige så sjælløse små lejligheder, som de deler med ensomheden. *Dostojevskij* føjede en psykologisk dimension til Skt. Petersborgs topografi – ligesom hos Gogol med en slet skjult henvisning til Moskva som det sikre, det sunde og hjemlige. Hos ham bliver der i Petersborg skabt en uvirkelig by gennem hovedpersonernes mentalt syge verden – så den bliver ”fantastisk virkelig”. Hos en drømmer som studenten *Raskolnikov* i ”Forbrydelse og straf” bliver fantasien ensbetydende med virkeligheden. Livet bliver reduceret til et spil, hvor enhver handling, endog mord, kan retfærdiggøres. Menneskers følelser bliver perverterede og ødelagte af menneskelig isolation og rationalitet. Dostojevskijs Skt. Petersborg er befolket af drømmere – en tilstand, han forklarer ved at henvise til den evindelige dis og tåge og den isnende regn, der kommer ind fra havet – fra vest = Vesten – og gør folk syge. Nerverne bliver tyndslidte i de søvnløse hvide nætter, hvor drøm og virkelighed blandes sammen og forvirrer.

Som modsætning til Skt. Petersborgs luftige og uvirkelige image stod Moskva solidt plantet midt i den russiske jord. Den havde rødder. Den truede ikke med at forsvinde. Den havde århundreder bag sig – den havde historie, og så repræsenterede Moskva den

rette, den ortodokse lære for en russer. Moskva lå fjernt fra og uafhængigt af kejserhofets ambitioner, krav og stadige opsyn. Her kunne man leve sine lyster, endog de hedonistiske, ud – i Moskva kunne man nyde livet i en afslappet form. Her kunne man spise, drikke, hore, prutte, sove til langt op på formiddagen, gå til selskaber og spille kort – alt mens man fulgte sine egne lyster og ikke blot konventionernes ønsker og forventninger. Alle russere, også petersborgerne, havde en flig af Moskva i sig.

Hvis Skt. Petersborg var rationalitetens hovedstad, så var Moskva metropol for følelserne og sanserne. Den var også Ruslands mad-hovedstad. Ingen anden by havde så mange restauranter. Der var de fornemme spiseklubber, hvor for eksempel en scene med Levin og Oblonskij i begyndelsen af romanen *Anna Karenina* foregår. De har undervejs diskuteret, om de skal vælge spiseklubben Anglia eller Eremitagen:

- Godt, så tager vi Anglia, sagde Stefan Arkadjevitj (Oblonskij); han skyldte mere i Anglia end i Eremitagen og fandt det derfor ikke heldigt at holde sig for længe borte derfra --- Stefan Arkadjevitj brugte tiden, de var undervejs, til at sammenstille middagens menu. ---
- Kan du lide pighvar? Sagde han pludselig til Ljovin, da kanen susede frem foran indgangen.
- Hvad? spurgte Ljovin og for i vejret med et sæt. – Pighvarre? Javist så, jeg holder forfærdelig meget af pighvarre! ---
- Oblonskij tog pelsen af, og med hatten på snur trådte han ind i spisesalen, idet han uddelte sine ordrer til de kjoleklædte tatarer, der med servietten under armen klinede sig op til ham. Hilsende til højre og venstre og vekslende håndtryk med gode bekendte, der her som overalt mødte ham med festlig glæde, begav han sig hen til den kolde buffet, tog sig en dugget snaps med en fiskepostej. ---
- - Måske ønsker Deres excellence et separatkabinet? Der bliver straks et ledigt ... fyrst Galitsin med dame. For øvrigt – vi har fået friske østers. ---
- - Altså, lille ven, giv os to dusin – nej, det bliver for lidt, giv os tre dusin østers! Derefter suppe med skorzonerrødder ---
- - Derefter pighvar med tyk sovs, så roastbeuf, men sørg for, den er mør. Så kan vi tage en lille kapun, tænker jeg, med kompot, hvad mener du?

Der var endvidere forretningsrestauranter, hvor korpulente købmænd indgik store handler over lige så overdådige middage. Der var fashionable natklubber og kaffehuse, hvor endog kvinder kunne komme uden ledsager. Og der var spisehuse for ganske almindelige mennesker og taverna'er med alskens specialiteter og for alle slags folk.

Når jeg skriver dette, må jeg et øjeblik tænke efter, om det nu er 1800-tallets Moskva, jeg beskriver og ikke nutidens. Overdådigheden, originaliteten og kvantiteten i alt synes at være den samme – den gang som nu. Moskva så og ser sig selv som en by af gourmander. I begyndelsen af 1800-tallet brugte en grev *Rakhmanov* hele sin arv i størrelsesordenen to millioner rubler på otte måneders gastronomi. Hans favoritfisk, en yderst sjælden art, blev hentet hver dag tre hundrede kilometer borte. I dag kan man tilsvarende læse om nyrige russere, der får fløjet en sjælden specialitet ind fra New York eller andre fjerne destinationer. Allerede Dostojevskij beskrev russerens umanerlige ødselhed, når han kom til penge.

Moskvas banketter var berømte for deres størrelse og overdådighed. Det var ikke

ualmindeligt, at et måltid bestod af to hundrede retter. Menuen kunne bestå af 10 forskellige supper, 24 tærter, 64 små retter, 12 salater, dernæst forskellige grillede retter af lam, okse, ged, hare og pattegris. Den sluttede med 28 forskellige kager, oste og friske frugter. Enorme summer blev brugt på udsøgte kokke – ofte var der tale om livegne, der handledes mellem godsejerne, og som sendtes på uddannelse i udlandet. Dette overvældende æderi var noget forholdsvist nyt – også ved hoffet og i adelen. Det var først blevet almindeligt ved overgangen mellem 1700-tallet og 1800-tallet. I 1600-tallet havde maden været enkel og ikke særlig luksuriøs. Repertoiret havde bestået af gode russiske råvarer som fisk, kogt kød, fjerkræ, pandekager, brød, hvidløg, almindelige løg, græskar, radiser, kål og rødbeder – også ved hoffet. Så det europæiske fra Skt. Petersborg havde også lusket sig ind i slavofilernes hellige by.

Fødevarer havde ikon-status i den folkelige russiske kultur. Ikke mindst brødet – *khleb* – havde og har en religiøs og symbolsk betydning, der langt overgår, hvad der kendes fra andre kristne kulturer. Begrebet *khleb* brugtes i betydninger som velstand, helbred og gæstfrihed. Det spillede en vital rolle i bøndernes ritualer. Om foråret bagte de brød i fuglefacon for at markere trækfuglenes tilbagevenden. Til bryllupper bagtes et særligt brød, der skulle symbolisere de nygiftes frugtbarhed. Ved begravelser et brød i stige-facon, som den afdøde fik med i graven for at lette himmelfarten. Brødet var et helligt link mellem det jordiske og himmelske liv. Også i overført betydning var det forbundet med ovnen, hvor den døde ånd antoges at leve videre. Brød og salt modtog og modtager man gæster med. I al denne mad-folklore havde Moskva en mytisk rolle. Ligesom byen har stået som det sted, hvor der altid var mad nok.

Beviset på en ægte russer var hans færdighed i at spise – og mindst lige så vigtigt, i at drikke vodka. Destillationskunsten var i 1500-tallet kommet til Rusland. Og man må sige, at russerne tog den til sig. Vodka-drikning er altid en social ting - man sidder ikke og pimper den ædle drik for sig selv. Og man drikker ud, uanset glassets størrelse. Ligeledes skal flasken tømmes, uanset selskabets størrelse. Den kan heller ikke lukkes på grund af kapslens beskaffenhed. Især ved bryllupper og banketter blev der drukket tæt – den, der holdt længst ud var vodka-tsar. De moskovitiske drikkevaner stod i skærende modsætning til kulturen i Skt. Petersborg – her nippede man til de våde varer. Hvor mange gange har jeg ikke oplevet sammenkomster med russisk deltagelse – såvel i Danmark som i Rusland – hvor man efter en stilig nippemiddag lige skulle på hotelværelset og dele en flaske vodka. Først da havde russerne det godt.

Der er blevet sagt følgende om forskellen mellem Moskva og Skt. Petersborg: Hvis du førstnævnte sted ikke havde set en god ven nogle dage, så var du sikker på, der var tilstødt ham et eller andet ubehageligt. Og du ville straks sende én ud for at tjekke, at han ikke var død. Men i *Piter* kunne du være borte et år eller to, og ingen ville savne dig. Det moskovitiske hjem blev opfattet som varmt og gæstfrit sammenlignet med det stive og formelle Skt. Petersborg. Skikken med at melde sin ankomst i forvejen, som hørte til god skik der, var absurd i Moskva. Gæster kom bare – til fødsels- eller navnedage eller på religiøse festdage. Eller når man var kommet hjem fra en rejse eller stod i færd med at rejse. Og i princippet kunne gæsterne blive, så længe de havde lyst.

Fra 1812 og i løbet af tres år voksede Moskva fra at have stået i stampe i det fore-

gående århundrede til et stort handelscentrum. Med butikker og kontorer, med teatre og museer og med forstæder, der trak flokke af indvandrere fra bondelandet til sig – især efter bondefrigørelsen i 1861. Omkring 1900 havde Moskva en million indbyggere og kunne måle sig med New York som den hurtigst voksende storby i verden. Jernbanen blev fra midten af århundredet nøglen til denne vækst. Alle større linjer udgik fra og ankom til Moskva – byen var det geografiske centrum mellem øst og vest og mellem det agrare syd og det industrielle nord. Jernbanen bragte arbejdskraft og råvarer til byen. De billige lejekaserner, der opstod i Moskvas yderområder og omkring byens ni banegårde, var overbefolket af arbejdskraft fra landsbyerne. Stuvet sammen i lurvede lejekaserner. Hvor Skt. Petersborg var magtens hovedstad, blev Moskva det kapitalistiske Ruslands metropol. Ligesom den i øvrigt også er det i dag. Jernbanen var symbolet på modernitet – positivt vurderet af *Anton Tjekhov*, negativt af kollegaen *Leo Tolstoj*, hos hvem den for eksempel i ”Anna Karenina” er symbol på død og ødelæggelse. I Tjekhofs skuespil ”Kirsebærhaven” er den gældsplagede familie *Rajevskij* nødt til at sælge sin jord og dermed også den højtelskede kirsebærhave til den entreprenante og moderne købmand *Lopakhin*. Som efter at have fældet haven vil bygge datjaer til Moskvas nyrige middelklasse. Mangen en tjekhovsk kirsebærhave er faldet som offer for de nye tider, hvor købmænd som *Lopakhin* og andre entreprenører foretrak effektivitet og plads frem for adelig stagnation og hygge.

Moskvas forandring til en økonomisk gigant var nemlig nært forbundet med dens ændring fra at være en godsejerdomineret by og til at være en by, domineret af alskens foretagere og købmænd. Det var dem, der prægede de små og krogede gyder i den bydel, der hed og stadig hedder *Zamoskovoretje* – på Moskva-flodens sydside, lige overfor Kreml. Her var en verden, afsondret fra det øvrige Moskva og helt upåvirket af den europæiske livsstil. Præget af ægte russiske madvaner, af patriarkalske normer, et strengt religiøst liv og fordelt på købmændsgårde, der traditionelt vendte ryggen mod gaden. Og befolklet af købmænd, der gik rundt i deres lange kåber, kaldet *kaftan*, og med langt skæg – mange med tætte forbindelser til den landsby, hvorfra de stammede. Denne købmændsbefolkning blev af de slavofile idealiseret som bærere af en ægte russisk livsstil. Desuden var den tæt forbundet med de gammeltroende. Så skismaet mellem det russiske og det europæiske kom med andre ord til at gå midt igennem Moskva. Disse handelsfolk var arge modstandere af frihandel, som blot ville få udenlandske varer til at oversvømme det russiske marked. De nærrede generelt en dyb mistro til aristokratiet, men alligevel nærmede de fremmeste af denne nye købmændsstand sig til de fine adelige familier. Ægteskaber mellem den rige købmændsdatter og den fornemme, men forarmede aristokratiske officer kunne være en oplagt mulighed – en forening af rigdom og fornemme titler. Malere som *Kramskoj*, *Repin*, *Vrubel* og *Serov* har i deres malerier givet eksempler på og antydnet sådanne alliancer.

Anton Tjekhov var glad for Moskva uden absolut som så mange af hans kolleger at skulle være det i forhold til Skt. Petersborg. Han var kommet til byen som 17-årig og blev to år senere, i 1879, medicinstuderende der. – Jeg vil altid være moskovit, erklærede han i et brev i 1881. Både som studerende og senere som læge viede han sit professionelle liv til byens slum. Det var Moskvas fattige og gadelivet, der spillede hovedrol-

Lisbeth ved indgangen til Den røde Plads. I baggrunden til højre hovedindgangen til Kreml med Frelsertårnet og bag hende den brogede Vasilij-katedral med de mange spir og tårne.

len i hans lægepraksis, som de gjorde det i hans første journalistisk prægede artikler. I alle hans senere store dramaer er Moskva et omdrejningspunkt - nærmest et begreb, et fjernt, men godt og eftertragtet sted, et paradys for mennesker, der holdes fast i og af et stillestående og udsigtsløst liv på landet. I for eksempel "Tre søstre" er Moskva et længelsobjekt og symbolet på den lykke, som søstrene i deres barndom havde oplevet i byen – mens faderen endnu levede. Skuespillet giver ingen tydelig forklaring på deres forbliven på landet og i det hele taget på deres evindelige inertie. Et fænomen, der i øvrigt også forvirrede de første kritikere. "Giv søstrene en billet til Moskva i første akt, og stykket kan slutte", skrev for eksempel digteren *Osip Mandelstam*. Men Tjekhovs figurer lider af en sjælelig sygdom, der ikke blot skyldes den geografiske afstand til byen. De bliver holdt fast af landlivets daglige rutiner. De tre søstre stræber efter en højere eksistens, som de til hudløshed snakker om, som de forestiller sig findes, men som de inderst inde godt ved ikke eksisterer. Moskva er en drømmeby, som giver håb og en illusion om en mening med livet.

Tjekhovs Moskva er altså et symbol på lykke og den bedre fremtid, som tusinder af russiske kunstnere og intellektuelle diskuterede og drømte om i 1800-tallet. Om fremskridt og en moderne verden, udmøntet i videnskab og teknologi. Tjekhov så løsningen på Ruslands problem i praktiske løsninger – og ikke i religion og ideologier. Fremskridt er omdrejningspunktet i alle hans spil. Hans personer drømmer ganske vist om en bedre fremtid, men er sig også bevidste, at der skal arbejdes for at nå den. Men Tjekhov havde også sine tvivl. Intelligentsijaen snakkede mere, end den handlede. Evighedsstudenten Trofimov i "Kirsebærhaven" taler uophørligt om at handle, men rører alligevel ikke en finger.

Efter 1900 blev Moskva centrum for den russiske avantgarde på alle kunstområder. Sammen med byer som Paris, Berlin og Milano blev byen endvidere et center for

den globale avantgarde. Og overhalede paradoksalt nok på den måde Skt. Petersborg i europæiskhed – vel at mærke i dens mest eksperimenterende udgave. Og denne avantgardekunst blev modtaget med kyshånd og rigelige økonomiske midler af Moskvas købmands- og industrimagnater. Scenekunsten fejrede internationale triumfer med *Serge Diaghilevs* ballerter i Paris i 1910'erne og 1920'erne, mens billedkunsten bevægede sig fra impressionismen over mere radikale former og frem til en rent abstrakt kunst med navne som *Kazimir Malevitj* og *Vladimir Tatlin* som hovedskikkelser – og som forløbere for konstruktivismen, men mere om den nedenfor. Litterært er årtierne før 1917 præget af den russiske futurisme, blandt andet med udsendelsen af et manifest med den sigende titel ”En øretæve til den offentlige smag” fra 1912. Den kraftfulde dynamo bag manifestet var *Vladimir Majakovskij*. Han blev centrumsfigur i en stribe skandaleombruste happenings, men også i skelsættende eksperimenter med ord, billeder, teater og film.

Senere blev rebellen og provokatøren Majakovskij – i realiteten nærmest naturstridigt – af sovjetmagten gjort til en typisk og efterlignelsesværdig eksponent for sovjetisk kultur. I hans hjemland, Georgien, blev der længe efter digterens død i 1930, som kun 37-årig rejst en statue af ham, formet som en artig mønsterelev med skoletaske foran den skole, hvor han havde gået. Jeg husker *Hans Scherfig* en gang i en festlig stund efter et foredrag i Århus fortælle om statuen, som han netop havde set i Georgien. Han frygtede, at den samme skæbne skulle times ham foran Metropolitanskolen i København. På teaterfronten var tiden op til revolutionen præget af navnene *Konstantin Stanislavskij* (1863-1938) og hans elev *Vsevolod Mejerhold* (1874-1940). De var meget forskellige i deres udtryk, men begge kom de til at stå som fornyere af teaterkunsten. Stanislavskij som fortæller for detaljen og autenticiteten i iscenesættelsen og for den såkaldte naturlige spillestil. Mejerhold for en stiliseret iscenesættelse og med teatraliske udtryk i skuespillerkunsten. Det er ikke overraskende, at netop han – avantgardeteatrets fortæller – faldt som offer for regimets kamp mod formalisme og kosmopolitisme. Han blev henrettet 1940 og rehabiliteret femten år senere. Mens Stanislavskijs naturalisme og kukkaseteater – efter nærmest at have haft gudestatus i Stalin-tiden – overlevede. Og her i begyndelsen af 2000-tallet såmænd stadig udgør rygraden i den russiske skuespilleruddannelse.

Med Oktoberrevolutionen i 1917 begyndte en epoke, hvor Moskva på alle punkter overhalede Skt. Petersborg. Moskva blev atter hovedstad og statens kulturelle centrum. Magten rykkede atter ind i Kreml, hvor både *Lenin* og *Stalin* sammen med andre bolsjevikiske koryfæer havde såvel kontorer som privatboliger. Moskva skulle nu være modernitetens by og en model for det nye samfund, bolsjevikkerne ville bygge. Foreløbig var de imidlertid så befippede over, at magtovertagelsen var gået så hurtigt og forholdsvis smertefri, at de havde nok at gøre med at befæste den politiske magt og blot at få de tsaristiske bureaukratiske strukturer til at arbejde for nye herrer. Den kulturelle avantgarde fra tiden før revolutionen indgik derfor en stiltiende alliance med den relativt lille kreds blandt bolsjevikkerne, der seriøst havde et forhold til kulturelle emner.

Det sprogligt set umulige begreb konstruktivisme blev et nøgleord i dette samarbejde. En ”revolutionær” sammenhæng mellem form og funktion blev et af slagordene. Konstruktivismen har mange internationale udløbere, men i sin oprindelse er begrebet

russisk. Kunst skulle gøres til en objektiv og videnskabelig undersøgelse af billedets formelle egenskaber – en tankegang, der fint kobledes an til tendenserne før 1917. De frie statslige værksteder blev til skoler med førende moderne kunstnere som lærere. Plakatkunst og typografiske eksperimenter blomstrede, ofte i den sovjetiske propagandas tjeneste. Samtidig skulle kunsten være funktionel og udgøre en integreret del af det moderne industrialiserede samfund, hvor den skulle fungere i et tæt samarbejde med arkitektur og design. Kunsten skulle kunne anvendes og fungere i den praktiske virkelighed. Blandt konstruktivismens internationale udløbere kan nævnes den tyske kunstskele Bauhaus. I Rusland blev den tidligere nævnte Vladimir Tatlin (1885-1953) – i øvrigt mod sin vilje – en slags fællesnævner for begrebet. Han havde før revolutionen arbejdet med rumlige konstruktioner med mangeartede materialekontraster. Men mest kendt er han i dag for modellen til et 300 meter højt aldrig realiseret tårn, der var tænkt placeret i Moskva til ære for det internationale socialistiske samarbejde i 3. Internationale (= *Komintern*). Tatlins tårn blev et symbol på avantgardens aldrig realiserede drøm om at skulle bygge den ideelle by i Moskva.

På teaterfronten fortsatte mange af de eksperimenter, der var begyndt før 1917. Publikum skulle opsøges der, hvor mennesker færdedes til daglig – i fabrikshaller, på banegårde og i byens åbne rum. De illusions-skabende dekorationsflader skulle væk og erstattes af rå materialer, så ordet og spillet kom i centrum. Inden for arkitekturen skulle

Model af Vladimir Tatlins (1885-1953) 300 meter høje konstruktivistiske tårn til ære for det internationale socialistiske samarbejde i 3. Internationale (*Komintern*). Over tårnet står "Længe leve, 3. Internationale". Tårnet blev aldrig realiseret, men var tænkt som et symbol på avantgardens drøm om Moskva som den ideelle by.

bygningsværkets konstruktion understreges, som blandt andet Tatlins ovenfor nævnte tårn skulle være prototype på. I det hele taget var der i hobetal af eksperimenter i første halvdel af 1920'erne – mange af dem var som nævnt blot en fortsættelse af noget, der havde været i gang før 1917. Der var eksperimenter med nye pædagogiske ideer, projektorienteret undervisning, nedbrydning af den aldersbestemte opdeling af eleverne, med læreren som konsulent og med nye skoleformer – ofte udløbere af den bevægelse, der internationalt kaldtes reformpædagogikken. I sovjetisk iklædning blev disse internationale ideer kaldt socialistiske og dermed enestående – som om, der fandtes en særlig socialistisk pædagogik. En af ideerne var ”skolens bortdøen”. Ikke klasseværelset eller den traditionelle lærerstyrede undervisning skulle være skolens centrale element. Det skulle derimod livet selv, som det fandtes i fabrikslokalerne og på andre arbejdspladser, være. Også boligformerne blev der eksperimenteret med. Menneskets bolig skulle i lighed med kunst og teater gøres til en funktion af dets arbejdsliv. Boligen skulle gøres mobil, blive til en altid køreklar campingvogn. Der kunne flyttes rundt – i takt med produktionslivets behov og krav. Fabrikken og det menneskelige arbejde var alfa og omega i et socialistisk samfund.

Konceptet om Moskva som et gigantisk eksperimentarium uddøde imidlertid i løbet af anden halvdel af 1920'erne. Livets realiteter havde demonstreret uanvendeligheden af mange af eksperimenterne – ikke mindst fordi de tekniske muligheder og realiteter sjældent levede op til eksperimenternes krav. Mange af eksperimenterne var endt i mere form end indhold. I det nye samfund skulle formen jo klart være underordnet indholdet. Desuden passede de mere eller mindre flyvske eksperimenter dårligt til de planøkonomiske koncepter, som fulgte med Stalins magtovertagelse. Og endelig stod det hurtigt klart, at enhver form for kulturel manifestation fra nu af skulle fungere som det socialistiske samfunds og planøkonomiens tjener og hjælper. Stalins vision for et socialistisk Moskva reflekteredes i et monumentalt byggeri i byens centrum. Visionen kunne ses virkeliggjort i et imponerende metrobyggeri, og den kom til udtryk i en litteratur og en kunst, der under betegnelsen socialistisk realisme ideologisk skulle legitimere det stalinistiske system ved at give en romantiseret fremstilling af helte og heltinder fra arbejdets verden. En socialistisk romanhelt var positiv i al sin gøren og laden, han byggede det socialistiske samfund op, og han hyldede Stalin. Og så kunne han i sagens natur for eksempel ikke begå selvmord – som nogle forfattere dristede sig til at skrive om.

De gamle træhuse i Moskva blev ofre for den nye tids tekniske vidunder – bulldozeren. Stenkirker blev sprængt i luften som udtryk for overtro og religiøst fantasteri. Alt skulle billedligt talt give plads for en enorm paradevej, der blev hugget gennem byens centrum. Den gamle udfaldsvej mod Skt. Petersborg, *Tver-boulevarden*, blev gjort bredere ved, at husene på ruller blev flyttet til siderne, og gaden blev omdøbt til *Gorkij-gaden*. Revolutionspladsen blev anlagt, hvor det gamle marked havde været tidligere. *Den røde Plads* blev gjort klinisk ved at blive ryddet for sine handelsboder. Alt dette blev gjort for at skaffe plads til vejen over alle veje – vejen forbi den nye tids helligdom og alter: Lenins mausolæum. Paraderne og masseoptogene på henholdsvis revolutionsdagen og den 1. maj skulle afløse de gamle religiøse processioner, hvis mål var Det hellige Rusland, symboliseret ved Kremls katedraler.

Stalins Moskva skulle være en socialistisk pendant til den imperiale hovedstad – Skt. Petersborg. I Stalins verdensbillede repræsenterede sidstnævnte noget fremmed og potentielt farligt. For denne georgier, der blev mere russer end russerne selv, var Moskva den ægte hovedstad. På det punkt var han helt i overensstemmelse med de gammeltroende, der havde forbandet tsar Peters flytning af kirkens centrum. Også den tidligere elev på det ortodokse præsteseminarium i *Tbilisi* bevarede hele livet træk, der i bogstaveligste forstand var hentet her.

Også Moskva blev som Skt. Petersborg – men i langt mindre omfang - genstand for apokalyptiske myter. Som for eksempel i *Mikhail Bulgakovs* (1891-1940) roman ”Mesteren og Margarita”, som forfatteren arbejdede på fra 1928 til sin død. Den er på én gang en løssluppen groteske i Gogols stil, en kærlighedshistorie og en gendigtning af historien om Jesus og Pilatus. Forsigtige hentydninger til Stalins terror blev bortcensureret i Sovjetunionen og desto ivrigere studeret i de vestlige udgaver og oversættelser (dansk i 1968 og 1988). Romanen er svært tilgængelig og har ikke mindst derfor været genstand for mange fortolkninger – ligesom den er bearbejdet til drama, film og ballet. Men i denne beskedne sammenhæng holder jeg mig til, at Djævelen besøger Moskva og får dens kulturtempler til at styrte sammen. Han kommer til byen i skikkelse af tryllekunstneren Woland. Sammen med sine hjælpere, blandt andet den overnaturlige kat Behemoth, skaber Woland kaos i byen og udstiller den som moralsk korrump. Han forlader byen fra Spurvehøjene, medbringende den unge pige Margarita, der har viet sit korte liv til Woland. Efter at have fordømt sin elskede Mester, forfatter til et manuskript om Pontius Pilatus og retssagen mod Kristus. Margarita vender sig om i luften og da ser ”hun ikke blot de kulørte tårne, men hele byen forsvinde, opslugt af jorden, og efterladende sig kun tåge og røg, hvor den havde været”.

Leo Tolstoj havde i ”Krig og fred” skrevet, at Moskva for alle russere – også for dem, der boede i Skt. Petersborg – var deres mor og nationens hjem, hvor de gamle russiske skikke blev bevaret. Under Napoleons felttog mod Moskva i 1812 blev byen forladt. Den franske kejser måtte med sine tropper drage ind i en tom by, og han selv måtte forgæves sidde i Kreml og vente på tsarens overgivelse. Skuffet måtte han indlede tilbagetoget og opleve at forlade en brændende by. Også i 1900-tallet er Moskva for en russer stadig *hjemmet*. Den blev ikke forladt under Verdenskrigen – tværtimod lykkedes det russerne at standse tyskerne tyve kilometer fra byens centrum. Det sted på vejen fra den internationale lufthavn *Sjeremetjevo* og til byen, som i dag markeres med spanske ryttere. Her modtager moskovitterne i dag deres officielle gæster med brød og salt – og et glas champagne eller vodka.

Moskvas overborgmester eller bykonge er den farverige, kontrastfulde, karismatiske og ingeniøruddannede *Jurij Lusjkov* – født 1936. Han afløste 1992 den stiltfærdige økonom og universitetsprofessor Gavriil Popov, der ligesom sin kollega Anatolij Sobtjak i Skt. Petersborg og uden egentlig at vide, hvad det hele handlede om, af en begejstret folkestemning blev ført ind i politik. Popov blev 1991 Moskvas første folkevalgte borgmester, men allerede året efter forlod han desillusioneret politik til fordel for den akademiske karriere. Lusjkov har været i politisk arbejde siden 1977. Han blev som overborgmester hurtigt meget populær i Moskva – ikke mindst, fordi han gennemførte

en række sociale goder som for eksempel gratis transport for ældre mennesker. Samtidig opfordrede han Ruslands samlede finans- og forretningsverden til at bringe så megen business som muligt til hovedstaden. Det er derfor klart Lusjkovs fortjeneste, at Moskva i dag er Ruslands ubestridte finanscentrum. Hans popularitet som ubestridt bykonge gav ham i juni 1996 hele 95% af stemmerne, han blev genvalgt i 1999 med 70 og i december 2003 med 75% af stemmerne.

Lusjkov er på mange måder vanskelig at sætte i bås. Han er kontroversiel og modsætningsfyldt, men har i usædvanlig grad formået at koncentrere penge, glamour og rigdom i Moskva. Byen er i dag Europas største byggeplads. Hele gader bliver revet ned for at give plads til byggemaskiner. En situation, som overborgmesterens kone, kun 44-årige *Jelena Baturina*, lever højt på. Det er planlagt, at Moskva i 2020 har fået fornyet 40% af sit areal. Fruen er i dag der den rigeste kvinde i Rusland, en rigdom, der netop stammer fra en udstrakt entreprenørvirksomhed, suppleret af cementfabrikker, et handelsfirma og fabrikker, der fremstiller plasticsæder til sportsanlæg. Hidtil er Baturinas foretagsomhed mest blevet udfoldet i Moskva, men sigtekornet er nu også rettet mod Skt. Petersborg og Sotji ved Sortehavet. I Moskva er hun angiveligt hidtil blevet godt hjulpet af byggekonsessioner, udstedt af et gavmildt bystyre og under ægtemandens direktion..

Lusjkov er vild med business, men har på den anden side en yderst kritisk holdning til kasinoer. På trods af sin byggeglæde er han ligeledes kritisk overfor højtravende skyskraberprojekter. Ved den seneste kampagne mod hasardspil måtte over halvdelen af Moskvas kasinoer dreje nøglen om. Akkompagneret af overborgmesterens nyeste ide fra februar 2007 om med hans egne ord at ”forvandle disse centre for ludomani til centre for læseafhængighed ved at indrette splinternye biblioteker i de nedlagte spillehaller”. Lusjkovs hjemmeside er til forskel fra andre politikeres ditto rensset for politiske programklæringer og vanlig selvros. Til gengæld dominerer en oversigt over borgmesterens litterære produktion, som han gerne underholder med på pressekonferencer, og hvis seneste skud er en stærkt personlig essaysamling med titlen ”Om kærligheden”. Ved siden af at skrive er tennis og biavl Lusjkovs foretrukne hobbyer.

I maj 2007 havde russiske bøsser og lesbiske planer om at gennemføre en stilfærdig demonstration i Moskva for menneskerettigheder. Belært af tidligere års afslag skulle demonstrationen imidlertid ikke være de karnevalistiske optog, der kendes fra det øvrige Europa og USA. Bystyret lod forstå, at det ikke en gang ville overveje at tillade en ”homoparade” – solidt bakket op af de gejstlige ledere for jøder, muslimer og kristne samt af den brede offentlighed. Lusjkov kaldte selv paraden ”satanistisk”. Han har trodset Ruslands lovgivning ved at fastholde de sovjetiske regler mod frit at bosætte sig i hovedstaden. Efter en lang kamp mod såvel højesteret og forfatningsdomstol har borgmesteren måttet mildne sine restriktive bestemmelser. Således, at en borger nu kan tilbringe 90 dage i Moskva uden at være registreret. Lettere har Lusjkov haft med at lukke en stribe markeder, der hovedsagelig blev drevet af kaukasere. En i befolkningen populær handling – angiveligt, fordi den også kunne være et led i terrorbekæmpelsen. Etnisk udrensning og terrorbekæmpelse i et hug! Sådan!

Lusjkovs ombygning af hovedstaden har været mere kontroversiel i befolkningen. Han har revet mange historiske bygninger ned og affolket store dele af centrum – en

kendsgerning, som mange moskovitter beklager dybt. På samme måde, som de beklager forbindelsen mellem borgmesteren og den russisk-georgiske kunstner og arkitekt *Zurab Tsereteli* (1934-). Sammen har de udsmykket centrum med kitschede skulpturer og andre monumenter. Tsereteli har været leveringsdygtig i mere eller mindre vellykkede monumenter, opstillet i Tokio over Israel og til New York – for blot at nævne nogle steder i verden. Der er meget Sovjetunion og sovjetkunst over Tseretelis værker, der helst skal være så store og høje som muligt. For eksempel har han benådet Moskva med et krigsmonument for Den store Fædrelandskrig på hele 142 meter og med en 94 meter høj statue af Peter den Store. I byens centrum har han udsmykket Manegepladsen med det underjordiske butikscenter med statuer og guld til overmål.

Makkerparret Lusjkov-Tsereteli var også fælles om at genopføre ”Frelserkirken” i byens centrum – som en tro kopi af den af Stalin bortsprængte forgænger – og donere den til Den russisk-ortodokse Kirke. En gestus, der bragte parret ind i et nært venskab med patriark *Aleksij 2*. Kirken var oprindeligt tænkt bygget til minde om napoleonskrigen i 1812, men dens byggehistorie kom til at strække sig helt frem til 1883. Placeret i centrum og tæt på Moskva-floden lå den i vejen for Stalins planer for såvel anvendelsen af bymidten som for kirkens position i sovjetsamfundet. Den 5. december 1931 blev den enorme kirkebygning sprængt i stumper og stykker. På dens sted skulle der bygges et endnu større Sovjeternes Palads – et vidnesbyrd om Stalins gigantomani. Bygningen skulle være 415 meter høj. Den skulle rumme en stor sal med en højde på 100 og en diameter på 160 meter og med siddeplads til 21.000 tilhørere. Og en lille sal med plads til ”kun” 6.000. På toppen af bygningen skulle placeres en 100 meter høj og 6.000 tons tung statue af Lenin. Dette sovjeternes babelstårn blev aldrig bygget færdig. Til gengæld byggede *Khrustjov* på fundamentet et næsten lige så vanvittigt projekt – verdens største opvarmede svømmeanlæg under åben himmel og åbent hele året. Jeg husker allerede fra mit første besøg i Moskva i 1965 den konstante tåge af vanddamp, der lå over det enorme bassin – et energifråds af dimensioner. Men det var behageligt at bade i.. Byggeriet af den nye gamle kirke stod på i årene 1994-2000.

Landspolitisk dannede Lusjkov 1998 sit eget parti med det sigende navn ”Fædrelandet” (*Otjetjestvo*), der støttedes af flere stærke regionale ledere. På det tidspunkt sigtede han sammen med den tidligere regeringschef *Jevgenij Primakov* mod at stille op til det kommende præsidentvalg efter den skrantende Jeltsin. Men denne kom makkerparret i forkøbet ved at bringe den da stort set ukendte og tilmed sanktpetersborger *Vladimir Putin* på banen og få ham valgt til ny præsident i marts 2000. Nølede, nødtvungent og opportunistisk opgav Lusjkov sine landspolitiske ambitioner og meldte sig ind i den nye præsidents støtteparti ”Et enigt Rusland” (*Jedinaja Rossija*).

Med Oktoberrevolutionen var kirke og stat blevet adskilt. Den kirke, der siden Peter den Stores dage organisatorisk var blevet en del af regeringsmaskineriet og derfor lydigt havde udført de opgaver, som staten forventede af den. Kirken havde retfærdiggjort Imperiets udvidelser og sanktioneret dem. Den havde været et redskab, der på den ene side helt bogstaveligt formidlede statens budskaber ud til befolkningen, og som på den anden side flittigt og tro rapporterede uregelmæssigheder i samfundet tilbage til staten og dens kontrolorganer. Det sidste gjaldt ikke mindst, da regerings- og samfundskritiske

grupper i løbet af 1800-tallet blev hyppigere og mere hørlige. Og især, da disse grupper mod slutningen af århundredet bevægede sig fra kritik i tale og på skrift og til samfundsomstyrtende terrorvirksomhed. Sognepræsten og hans overordnede blev både agent og rapporteringsmyndighed for statsmagtens hemmelige tjenester. En kendsgerning, der skal med, når bolsjevikernes indædte had til kirken skal forstås. Den marxistiske ideologi forsynede dem ganske vist med et overordnet negativt forhold til religion (= opium for folket), men den russiske historie og de revolutionæres egne oplevelser af den gjorde forholdet til mere end ideologi. Det blev også hadefuldt og hævngherrigt.

Og hævnen kom. Og den kom til at ramme Den russisk-ortodokse Kirke hårdere end de ikke-kristne religiøse grupper. Den mistede sit nære forhold til en beskyttende stat, mens de andre nu i hvert fald blev fri for den officielle kirkes forfølgelser og chikane. Alle blev de imidlertid nu ofre for den ateistiske stats forsøg på at udrydde al religion. Formelt blev den ortodokse kirke gjort selvstændig ved atter at kunne besætte det patriarkembede, som tsar Peter havde nedlagt. Hævnen blev blodig, massiv og ødelæggende. Præster, munke og nonner blev dræbt eller summarisk henrettet, mange af dem endte i lejre, mens kirkebygninger blev revet ned eller indrettet til verdslige, gerne antireligiøse, formål. Kirkeinventaret, hvoraf meget var indviet og derfor havde en hellig betydning for de troende, blev ødelagt, solgt eller omsmeltet til andre formål. De antireligiøse kampagner kom i bølger – de var værst i begyndelsen og slutningen af 1920'erne, de blev gentaget i 1930'erne og til dels i slutningen af 1950'erne. I den sidste periode dog betydelig mindre blodig. Hævn-motivet uddøde med revolutionsgenerationen. Tilbage blev den mere ideologisk betonedede anti-religiøse kampagne. Som imidlertid klingede af fra midten af 1980'erne. Med *Gorbatjovs* tiltræden som partiets generalsekretær fik kirken mulighed for at genopstå som selvstændig institution. Den nye generalsekretær slog endog til lyd for, at kirken passende kunne overtage meget af det sociale arbejde, som staten ikke havde ressourcer til eller ikke ønskede at varetage.

Kirken har bevaret sovjettidens uafhængighed af staten, men deltager gerne i alle aspekter af samfundet – som her, i indsættelsen af Vladimir Putin i præsidentembedet.

Den russisk-ortodokse Kirke har i dag en magtfuld position i samfundet. Den tilladte kirkelige aktivitet var i sovjettiden formelt begrænset til gudstjeneste og kult – men disse aktiviteter var til stadighed underlagt myndighedernes fortolkning af den gældende lovgivning. Med perestrojka blev den tilladte virksomhed udvidet til også at omfatte social-filantropisk arbejde og undervisning i religiøse emner. Kirken har meget bestemt afslået at vende tilbage til situationen fra før 1917. Den selvstændighed og uafhængighed, den fik ved revolutionen, og som den – ganske vist dyrekøbt og under de værste tænkelige betingelser – havde opretholdt i sovjettiden, har den ønsket at bevare. Hvis man skal sammenligne dagens situation med noget, er det situationen før Peter den Store, det vil sige i 1600-tallet. Hvor stat og kirke levede i et gensidigt afhængighedsforhold til hinanden – i en simfonia. Patriarken deltager i præsidentens indsættelse i embedet. Det omvendte har vi endnu ikke oplevet, men det skyldes formodentlig kun det forhold, at den nuværende patriark, Aleksij 2. – i det verdslige liv *Aleksej Ridiger* – har siddet i embedet siden 1990. Præster velsigner i dag krigsskibe og stænker gerne helligt vand på ballistiske missiler. Ligeledes er de med til at kaste vievand, når nye banker og forretninger åbner. Kirker og klostre er blevet genetableret i stort tal. Kirken er med sine 60 millioner medlemmer verdens største nationalkirke. Ifølge den seneste religionslov fra 1997 anføres kristendommen sammen med islam, buddhisme og jødedom som religioner, der skal respekteres af staten. Men den ortodokse kirke fremhæves som den, der ” har ydet et særligt bidrag til skabelsen af den russiske stat”. Derfor bliver den også tildelt en særlig rolle. Kirken forsvarer til stadighed og hårdnakket de russiske familieværdier. Den har endog udgivet en ”Forretningsmandens manual i god moral”.

Den russisk-ortodokse Kirke har ved flere lejligheder krævet, at faget ”Ortodoks kultur” blev gjort obligatorisk i alle landets skoler. Dette krav fik i juli 2007 ti fremtrædende videnskabsmænd – meget sigende alle fra naturvidenskab og deriblandt to nobelpristagere – til at råbe vagt i gevær. I et offentligt brev, stilet til præsident Putin, udtrykte de den største bekymring over ”den snigende klerikalisering af det offentlige liv”, over præsternes voksende rolle i samfundet og over kirkens indtrængen i alle facetter af det offentlige liv. En rolle, der er ganske i modstrid med forfatningens krav om, at staten i alle sine gøremål skal være sekulær. Præsident Putin har hidtil stillet sig på forskernes side. De advarede endvidere mod kirkens krav om, at teologi skal gøres til en akademisk disciplin. Det kan man så undre sig over – al den stund netop en akademisering af religiøse problemer kunne løsrive dem fra kirkens omklamring.

Kirken mener, at alle børn i Rusland bør lære om landets dominerende tro og kulturhistorie. Her er vi ved problemets kerne. Umiddelbart mener vi jo det samme i Danmark, at børnene skal lære om kirkens kulturhistoriske betydning i fortid og nutid. Alligevel dækker ordene over to diametralt modsatte synspunkter. Vi anser det for en selvfølge, at denne undervisning skal varetages af folkeskolens normale lærerkorps og efter de samme kritiske kriterier, der gælder for alle andre fag. Når kirken i Rusland kræver ”ortodoks kultur” indført som undervisningsfag, mener den implicit, at det naturligtvis er kirken, der afstikker rammer og indhold for dette fag. Og at det er kirkens egne folk, der varetager undervisningen. På mange måder bevirker disse krav, at man i Rusland ikke på en naturlig måde kan få et så vigtigt kulturfag indført i skolen. Forkla-

ringen på hele miseren ligger gemt i historien. Før 1917-revolutionen havde kirken en overvældende indflydelse på alle skolens fag. Revolutionen vendte problemet på hovedet – nu blev enhver form for religion fjernet fra skolens undervisning. På intet tidspunkt blev der gjort forsøg på at skelne mellem religion som en privat sag og religion som en integreret del og bærer af samfundets kulturelle aspekter. Og det på trods af, at store dele af den klassiske litteratur, billedkunst, musik mm. er uforståelig uden kendskab til den ortodokse religion. Paradoksalt nok gælder det ligeledes store dele af sovjetkulturen. Samt ikke mindst nutidens russiske kultur.

Den russisk-ortodokse kirke er ved siden af militæret den eneste institution i det post-sovjetiske Rusland, der stort set ikke har udviklet sig i demokratisk retning eller på anden måde blevet reformeret. Kirken er en meget konservativ for ikke at sige reaktionær institution. Den kirke, som Vesten i sovjettiden havde så ondt af blev forfulgt, og som den var klar til at støtte på enhver måde, er den institution i nutidens Rusland, der mest hårdnakket er i modsætning til de menneskelige og demokratiske værdier, som vi sætter øverst. Den russisk-ortodokse Kirke kan for eksempel ikke lide jøder og homoseksuelle. Den kan heller ikke lide udenlandske religiøse grupper, der søger at etablere sig i Rusland. Den tåler – men absolut ikke med fornøjelse – de ikke-ortodokse kristne kirkesamfund, der fra gammel tid har arbejdet der. Den har en stor og indflydelsesrig finger med, når ny lovgivning på det religiøse område forberedes og vedtages. Det gælder også dele af den verdslige lovgivning – som for eksempel ikke-statslige organisationers, de såkaldte ngo'ers, virkefelt i samfundet. Det er denne udvikling, som ovennævnte forskere kaldte ”en snigende klerikalisering af samfundet”. Den ortodokse Kirke har ikke gjort forsøg på eller vist interesse for at udvikle et aktivt menighedsarbejde, som vi kender det, og som udføres af demokratisk valgte lægfolk. Forvaltning af religion er ikke noget, der kommer ganske almindelige mennesker ved – synes Kirken at mene. Et mærkeligt synspunkt i vore øjne – opdraget, som vi er i den lutherske tradition om det almindelige præstedømme. Og hvor alle, der er døbt, kan forvalte for eksempel fortolkningen af evangeliet.

Det er langt hen ad vejen de samme folk, der siden sovjettiden har beklædt de kirkelige embeder. Og som for manges vedkommende er besjælet af en totalitær tankegang. Og det på trods af, at mange af de højt rangerende blandt de gejstlige for længst er blevet afsløret som nært knyttet til *KGB* og udstyret med agentnavne. Patriarkatet har ved hjælp af gode forbindelser i statsapparatet fået kontrol over næsten alle kirkebygninger – også dem, der tidligere havde tilhørt andre retninger inden for ortodoksien. Valg af præster og biskopper foregår vertikalt på samme måde som i sovjettiden og for så vidt som i tsar-tiden. Kirken er privilegeret af staten – den er for eksempel fritaget for skat og afgifter. Den har kunnet tjene gode penge ved alskens forretningsvirksomhed, inklusive den ofte givtige og lyssky handel med cigaretter og vodka. Kirken skal ikke fremlægge offentligt tilgængelige regnskaber og er i det hele taget ikke vant til nogen kontrol hverken indefra eller udefra. Det er af kritikere med rette blevet sagt, at Moskva-Patriarkatet er blevet en finansoligark, der kan sammenlignes med økonomiske giganter som *Gazprom*.

Moskva er i dag en verdensmetropol, der absolut ikke sover om natten. Men med imageskiftet fra – i hvert fald for en udefra kommende – at være en grå og noget stille-

stående storby er naturligvis også fulgt de negative sider, der præger andre kæmpebyer: kriminalitet, narko, bandeopgør m.v. I ”gamle” dage, det vil sige endnu i 80’erne, begyndte tjenerne at tænde og slukke lyset klokken kvart i elleve for at gøre opmærksom på, at klokken nærmede sig lukketid. Og klokken elleve kom de samme tjenere rundt ved bordene med regningen, og de mente det alvorligt, at nu skulle der afregnes. Den indfødte del af gæsterne accepterede tingenes tilstand uden mukken. Udlændinge reagerede forskelligt, måske afhængigt af politisk indstilling. De fleste mente, det var brandærgeligt at skulle bryde op så tidligt, de ”troende” pegede pædagogisk på, at det var fint, at den arbejdende befolkning, endog tjenere, på den måde krævede respekt omkring deres arbejde. De gæster, der havde sans for livets humoristiske sider, spøjte med, at restauranterne naturligvis lukkede allerede klokken elleve, fordi gæsterne som sande patrioter og socialister respekterede Partiets opfordring til at fremme reproduktionen af en numerisk skrantende befolkning. Og sandt er det, at gaderne selv i Moskvas centrum stort set lå øde hen efter restauranternes lukketid, mens de sidste hastede hjem med metro eller bus – nogle i det stille memorerende, hvad de skulle sige til konen, andre dybt begravet i et klassisk eller nyudkommet litterært værk, mens andre bare sad og nød hinandens omfavnelser.

Da jeg var i Moskva i 1969 og boede på Moskvas universitet, der ligger et stykke fra centrum, var det ganske almindeligt, at selv unge piger kunne gå alene fra metrostationen til universitetet, selv om vejen eller stien gik gennem en park. Vi skal naturligvis ikke i den anledning blive for nostalgiske. Datidens Moskva var naturligvis ikke en by uden forbrydelser. Det ville være topmålet af naivitet at hævde noget sådant. Man skal heller ikke se bort fra, at sovjetiske aviser af princip eller efter diktat ikke skrev om forbrydelser. Tilsvarende var et nært samarbejde i opklaringsarbejdet mellem myndighederne og offentligheden i form af for eksempel aviser hverken ønskeligt eller muligt.

En gang i slutningen af 1960’erne gav jeg mit beskedne bidrag til at føre det sorte Afrika og Den russisk-ortodokse Kirke sammen – det lyder flot, og der er da også kun tale om meget beskedne bidrag. I 1965 havde jeg via en medstuderende, der havde været på studieophold på Moskvas Statsuniversitet, lært en ghaneser ved navn Patrick at kende. Han besøgte os i Århus og var indirekte skyld i, at vi blev opsagt i den kolonihaveforening i Århus, hvor vi – med en lille lejlighed og to små børn – havde en lille elsket oase og friluftspæle. Sagen var, at vi under Patricks ophold i Århus havde taget ham med ud i kolonihavehuset – hvor han tydeligvis og ikke overraskende vakte en vis opsigt. Og kort efter modtog vi en opsigelse af lejemålet – begrundet i misligholdelse af lejemålet. Ganske vist hørte vores have ikke til dem, der fik præmier. Men den var såmænd ikke ringere passet end andre haver.

Tilbage til Patrick. Et par år senere skulle jeg på et længere ophold i Moskva og skulle bo på universitetet. Min kollega, *Gunnar Svane*, der drev yderst seriøse studier i kirkeslaviske tekster, havde bedt mig opsøge Patriarkatet for at få det til at sende ham nogle bøger, han havde brug i sin forskning. Det ville jeg da gerne, og da jeg også i Moskva skulle møde Patrick – hvorfor så ikke slå de to opgaver sammen. Som sagt, så gjort. Sammen med ham opsøgte jeg Patriarkatets kontor. Vi gik gennem en port, og en helt anden verden åbnede sig for vore øjne. Ikke mindst for Patrick, der mente at studere i et

Studenten Patrick fra Ghana troede sig hensat til en anden klode, da han blev konfronteret med repræsentanter for Den russisk-ortodokse Kirke .

ateistisk land uden præster, og som nu tabte både næse og mund. Pludselig stod vi i en gård, hvor gejstlige i fodlange sorte kjortler, med langt skæg og med store og underlige hovedbeklædninger hastede af sted. Aldrig har jeg set nogen i den grad måbe. Patrick troede, jeg ved et trylleslag havde ført os over i en anden verden – lidt overtroiske er de sorte jo, ikke sandt? Bedre blev det ikke, da vi fandt det rigtige kontor, og det samme sceneri gentog sig. Jeg fik afleveret mit ærinde, nogle måneder senere modtog Svane med posten de ønskede bøger, og jeg havde introduceret Patrick til en ny side af den verden, han mente at være hjemme i.

Patrick var kommet til Moskva som led i Sovjetunionens økonomiske og uddannelsesmæssige fremstød i Den tredje Verden, ikke mindst det sorte Afrika. De nye lande, der i 1960'erne frigjorde sig fra kolonihærdømmet, var oplagte mål for Sovjetunionens propagandafremstød i den kolde krig. Ghana havde været foregangsland i Afrika ved at blive selvstændigt allerede i 1957. Patrick havde haft to muligheder for en videregående uddannelse – på Moskvas Statsuniversitet eller på det såkaldte *Lumumba-universitet*. Sidstnævnte var grundlagt i 1960 – ikke uden sammenhæng med frigørelsesprocessen i netop det sorte Afrika og opkaldt efter Congos første regeringschef. Patrick var imidlertid som høvdingesøn kommet ind på det gamle universitet, en omstændighed, han ikke undlod at understrege. Det blev blandt de udenlandske studerende anset for at være det fineste. Lumumba-universitetet uddannede store dele af Den tredje Verdens eliter – men også mange terrorister eller frihedskæmpere, alt efter temperament. Blandt de mest berømte for eksempel *Sjakalen*, der i 1970'erne var indblandet i flere spektakulære flykapringer.

Hvad der siden blev af Patrick, ved jeg ikke. Ghana har siden selvstændigheden oplevet mange omvæltninger, men i begyndelsen af 1960'erne lignede det en stat, der skulle blive førende i det sorte Afrika.

Patrick og hans medstuderende i Moskva oplevede, at gennemsnitsrusseren absolut ikke kunne lide deres hudfarve. På trods af Sovjetunionens påstået internationalistiske

karakter og på trods af interessen for Den tredje Verden og dens viklen sig ud af kolonialismens forbandelse var det ganske almindeligt, at de udenlandske studerende – og ikke mindst de sorte - blev udsat for klart racistiske tilråb i det offentlige rum og sommetider tilmed overfaldet på grund af deres hudfarve. Jeg oplevede selv tilråbene i selskab med Patrick på Moskvas gader. Der er ingen tvivl om, at de sovjetiske myndigheder officielt gjorde, hvad de kunne for at dæmme op for denne racisme. Men de gadebetjente, der som de første kom i kontakt med tilfælde af gadebaseret racisme, havde personligt ofte en rem af huden.

Med Sovjetunionens opløsning krakelerede den officielle facade af internationalisme. Og nationalismen fik frit løb – til dels ansporet fra officielt hold. Nu var der frit slag for enhver form for den fremmedfjendske adfærd, der havde ligget under overfladen. Med krigen i Tjetjenien fra 1994 og ikke mindst ansporet af konkrete terroraktioner, rettet mod mål i Moskva, fik den en præcis adresse. Begrebet ”de sorte” (russ. *tjornyje*) dækkede nu ikke længere blot afrikanere, men blev synonymt med alle dem, der så ud til at komme fra Kaukasus. Jeg husker en af mine gode venner, der selv har aserbajdsjanske rødder, men som hele sit liv har boet i Moskva, fra 1990’erne fortælle om, hvordan han til stadighed blev stoppet på gaden og afkrævet legitimation. Situationen er ikke blevet bedre i det nye årtusinde. Et rent Rusland eller et Rusland kun for russere er slagord, der i højere og højere grad præger de politiske debatter i såvel offentlighed som parlament, og som mere eller mindre direkte kan læses ud af lovgivningen. Endnu en gang i Ruslands historie står stat og kirke sammen om at forsvare ”det særegne i den russiske levemåde” – en variant af ”the american way of life”.

**SKT. PETERSBORG – PETROGRAD – LENINGRAD
– SKT. PETERSBORG**

EUROPA – IMPERIET – REVOLUTIONEN

To gange hver nat deles Leningrad i to, broklapperne åbnes og skibe sejler ind i Rusland eller modsat – sætter af fra fastlandssoklen mod mål i den vestlige verden.

Med store mellemrum glimter lamperne langs kajen. Mågerne slås om et eller andet, måske om ringene i vandet – så langt øjet rækker, og det er ikke langt. Derpå skjules alt i tåge, også statuerne på Vinterpaladsets tag.

En lyd af sluserne. På det blanke fortov glider skyggen af to frakker og en kasket forbi.

Med et blegner den blågråbrune himmel som mindes den en tidligere tilstand. Er det en stjerne, der lyser? Eller er det byens lys, der farver himlens bug?

Langt borte varsles sneen. Hård og maskulin. I Gogolgaden slår uret tre.

Det er grafikereren og forfatteren Dea Trier Mørch, der i sin sansede bog *Sorgmunter socialisme* fra 1968 så levende beskriver et fænomen, der er helt specielt for Skt. Petersborg. De mange broer over Neva-floden og broklapperne, der som kæmpebjørne rejser sig på bagbenene og åbner for, at byen kan skabe forbindelse til den store vide verden. Dea, som jeg var på delegationsrejse til Moskva og Jerevan i perestrojka'ens blomstringsperiode, beskriver fænomenet ved vintertid. Men mindst lige så fascinerende er sceneriet om sommeren og helt specielt i de såkaldt hvide nætter i juni måned. Dette specielle fænomen, når natten ikke bliver helt mørk, men hvor dagen kun hviler sig et øjeblik for så igen at lyse op til fuldt blus. Så er skyggerne særlig tydelige i den lette dis, som vandet udånder i nattetimerne. Alt får et mystisk skær, og man er sikker på at se Dostojevskijs og Gogols små mennesker, der lever på livets skyggeside, liste hjem langs kajen. Måtte ingen lade sig snyde for denne oplevelse under et ophold i Skt. Petersborg.

Skt. Petersborg var stadig en smuk by i begyndelsen af 1990'erne. Det var også en by, der havde sin stolthed intakt – den følte sig som Peter den Stores og Oktoberrevolutionens by, og den havde ikke glemt, at den var residensstad og Imperiets hovedstad fra 1712 og til 1918. Det vil sige i de 200 år, hvor Rusland voksede til en ikke blot europæisk, men også asiatisk stormagt. Imidlertid var det også en forsømt by, hvis smukke og stilrene arkitektur trængte til en stor kærlig hånd. Den havde i hele sovjetperioden følt sig bevillingsmæssigt sultet af den nye, gamle hovedstad Moskva. Måske ikke så

meget af byen Moskva, der i store træk havde de samme problemer som Skt. Petersborg, men af unionscentret. Følelsen kunne være berettiget eller ikke, men den var stærk og nærværende.

Kær by har mange navne, kunne man med en omskrivning af et kendt mundheld sige om Skt. Petersborg. Tre forskellige navne er det blevet til i løbet af byens kun 300-årige historie. Og så er der faktisk også et fjerde, uofficielt. Tsar Peter valgte sin skytshelgens navn, da han i 1703 grundlagde byen, på russisk Skt. Peterburg, efter sigende ved at skære to græstørv, som han lagde som et kors og befalede, at her skulle der ligge en by. I 1914 fandt man, at navnet var lige tyskklingende nok i betragtning af, at Rusland lige var kommet i krig med Tyskland. Byen blev omdøbt til det mere russisk klingende Petrograd, det vil sige Peters by. Det hed den så indtil Lenins død i 1924, hvorefter den kaldtes Leningrad til ære for Oktoberrevolutionens førstemand. I forbindelse med 1991-revolutionen, hvor sovjetperioden og kommunismen begravedes, fik byen sit oprindelige navn tilbage – helt i den nye tids ånd ved en folkeafstemning, der imidlertid kun gav et meget lille flertal til navnet Skt. Petersborg – ikke det bedste grundlag for et navneskifte. For flertallet af de borgere, der er født og opvokset i sovjetperioden, vil byen stadig i hjertet hedde Leningrad. Jeg nævnte ovenfor, at der også findes et fjerde navn, et kælenavn. Blandt byens indbyggere har den i alle de forgangne år ikke heddet andet end *Piter*, udtalt kærligt og indforstået efter grundlæggeren tsar Peter. I øvrigt hedder den region, som byen Skt. Petersborg ligger i, stadig, også officielt, Leningrad.

Peter, der var født i 1672, havde i sin drengetid og tidlige ungdom haft sin daglige gang i den såkaldte *fremmedforstad*, hvortil den ortodokse gejstlighed i midten af 1600-tallet havde tvunget Peters far, tsar *Aleksej Mikhajlovitj* til at forvise alle udlændinge, der var i russisk tjeneste. En vældig kulturkamp var i gang i det gammelmoskovitiske Rusland i sidste halvdel af 1600-tallet. Det gamle samfund knagede i sine fuger. Vejledt for ikke at sige styret af den ortodokse gejstlighed, forsøgte tsaren at holde afstand til Den romersk-katolske Kirke og dens kætterske papisteri samtidig med, at han som varetager af statens – ikke mindst militære – interesser tørstede efter reform-inspiration fra Vesteuropa. Men foreløbig var alle udlændinge altså forvist til Fremmedforstaden uden for Moskvas volde. Og den blev for den unge *tsarejevitj* en øjenåbner, inspirator og model for et nyt Rusland. I dette hjørne af Vesteuropa, beliggende udenfor hovedstadens mure og volde, levede side om side et broget spektrum af professioner, som Det moskovitiske Rusland havde brug for, og som landet ikke selv havde mulighed for at uddanne. Det drejede sig om tolke og oversættere, læger og apotekere, handelsfolk og officerer – alt sammen specialister, der hver især bragte en flig af Vesteuropas erhvervsliv, militære kunnen, kultur og levevis. Kilderne beretter samstemmende om sirlige boliger, beliggende på rad og række i velordnede små haver – så forskelligt fra Moskvas middelalderlige rod og uorden.

Det var denne flig af Vesteuropa, som tsar Peter ville genskabe på den bare mark og i det sumpede terræn mod nordvest ved Neva-floden og gøre til sin hovedstad. *Voltaire* kaldte et halvt århundrede senere området mere velegnet til bjørnehi end som menneskebolig. Men Peter for frem som en stormvind, da han først havde lagt sin barndoms hadeobjekt, Moskva, bag sig og havde besluttet at åbne sit vindue mod Europa. Og snart

stod der en orkan ind gennem det åbne vindue. I bogstaveligste forstand ragede han skægget af de gammelmoskovitiske *bojarer*, iklædte dem vesteuropæiske adelsklæder og tvang dem til at bygge paladser i sten i den nye by til afløsning af Moskva, hvor det meste byggeri endnu i slutningen af 1600-tallet var i træ. I 1697-98 havde Peter som den første tsar nogensinde foretaget en rejse til Vesteuropa. Her havde han incognito arbejdet som tømrer på skibsværfter i Amsterdam og London, han havde diskuteret åndelige materier med filosofen *Leibnitz*, studeret diplomati og hoffliv i de førende europæiske hovedstæder, han havde inviteret en flok af specialister til at gå i sin tjeneste, og han havde truffet aftaler om, at unge russere kunne blive oplært ved europæiske universiteter og i praktiske fag af enhver slags. Han var fast besluttet på at omdanne det gammelmoskovitiske samfund efter vesteuropæisk forbillede. Desuden ville han gøre Rusland til en europæisk stormagt, der kunne blive en værdig med- og modspiller til kontinentets gamle stormagter. Sejren over den hidtidige nordeuropæiske stormagt Sverige i Den store nordiske Krig (1699-1721) gjorde, at Peter i 1721 ved siden af den gamle byzantinske *autokrator* (= selvhersker)- værdighed kunne tildele sig selv den pretentiøse vestlige

Neva-floden er Skt. Petersborgs vandvej ud i verden

titel imperator (= kejser) og omdøbe Moskva-Rusland til Det russiske Imperium.

Skt. Petersborg skød op af den bare mark ligesom de magiske byer, som russiske folkeeventyr er så rige på. Den var mere end en by, den var inkarnationen af et enormt, næsten utopisk projekt, der skulle genskabe russeren som en europæer. Ethvert af denne bys aspekter var tænkt som en negation af 1600-tallets Moskva. Det at blive borger i Skt. Petersborg skulle være ensbetydende med at lade det mørke og middelalderlige Moskva bag sig og som en europæiseret russer træde ind i en verden af fremskridt og oplysning. Hvor Moskva var en religiøs civilisation, der havde sine rødder i ortodoksiens åndelige traditioner, og som pegede tilbage til Byzans, skulle Skt. Petersborg repræsentere en verdslig tradition, der knyttede an til det fremmeste i 1600-tallets europæiske kunst, videnskab og levevis. Historisk og kulturelt var Moskva-riget, blandt andet som følge af tre hundrede års mongolervælde, forblevet isoleret fra den europæiske mainstream.

Det oplevede kun et glimt af renæssance og reformation og menneskets løsrivelse fra religion og overtro. Moskva tog ikke del i 15- og 1600-tallets oversøiske opdagelser og maritime landvindinger og dermed sprængningen af det gamle verdensbillede. Det havde ingen store og velhavende bycentre, ingen fyrstelige og kirkelige beskyttere af videnskab og kunst, ingen velhavende og kunstdyrkende middelklasse og ingen universiteter eller offentlige og verdslige skoler. Kirkens dominerende stilling havde forhindret udvikling af sekulære kunstarter, som Renæssancen havde fremmet i Vesteuropa. Ikonen var forblevet symbolet på Moskvas religiøse livsstil. Den var omdrejningspunktet i såvel de daglige som de religiøse ritualer. Ikoner fandtes og anvendtes overalt – i private hjem og kirker, i forretninger, på kontorer og langs vejsider. Der havde været en vis individualiserende udvikling i ikon-maleriet mod slutningen af 1600-tallet, der tydede på, at en begyndende kulturkamp var i gang. Men udlændinge var chokerede over ikonernes primitivitet – en reaktion, der i bund og grund blot var udtryk for deres manglende viden om ikonernes helt specielle æsteticitet samt deres funktion og betydning. Som for eksempel den engelske livlæge for tsar Aleksej Mikhajlovitj (1645-76), *Samuel Collins*, der i sine memoirer kaldte ikonerne flade og grimme. De kunne sammenlignes med forgyldte ingefærkager. Al instrumental-musik var forbudt – kun den gejstlige korsang var tilladt. Heroverfor stod imidlertid de folkelige spillemænd, de såkaldte *skomorokhi*, der, jaget af kirken, alligevel vandrede fra landsby til landsby og underholdt på deres tamboriner og gusli, det vil sige en slags zithar. I *Tarkovskijs* storfilm om ikonmaleren *Andrej Rubljov* er der en scene, hvor en flok skomorokhi får deres instrumenter grundig smadret af øvrighedens soldater. Da Peter kom på tronen i 1682 var der kun publiceret tre ikke-religiøse bøger i Moskva siden bogtrykkerkunstens ankomst i 1560'erne.

Opgaven med at planlægge Skt. Petersborg var en ønskedrøm for det kosmopolitiske lav af arkitekter fra hele Europa, som tsaren inviterede til at løse den. Nøglen til den arkitektoniske helhed var en stram byplanlægning, der opererede med en række ensembler, forbundet i et harmonisk netværk af avenuer, kanaler og parker, og som havde floden og himlen som evigt medspillende partnere. Den grundlæggende tanke var, at byen skulle stråle ud i tre radier fra byens skibsværft, *Admiralitetet*. Dets gyldne spir skulle ligesom Piazza del Popolo i Rom være byens symbolske og geografiske centrum, der var synligt fra enden af de tre avenuer. Planlægningen og byggeriet skete med en hastighed og i en stråleglans, der sikrede byen en plads i myterne. Da Peter havde befalet ”her skal ligge en by”, genlød det af en bibelsk befaling: ”Lad der blive lys”. 1700-tallets panegyriske forfattere gav Peter gudestatus. Han blev fremstillet som romerske guder, som Titan, Neptun og Mars, forenet i et menneske. Petropolis, Peters by, blev sammenlignet med det antikke Rom. Tsaren selv antog som sagt den gamle romerske kejsertitel, imperator, og fremstilledes på mønter klædt på og til hest som en romersk kejser.

I folkløren fik Skt. Petersborg en legendarisk status som byen, der mirakuløst det ene øjeblik steg op af havet, og det andet øjeblik fuldt færdig var blevet sænket ned på jorden. Fælles for alle legender var forestillingen om, at byen var bygget på sand, at den var uden fundament, uden historie – det blev mytens kerne og et gennemgående tema i store dele af russisk filosofi, litteratur og kunst. Byen var uvirkelig, og myten kunne understøttes af det faktum, at Skt. Petersborg ofte blev hjemsøgt af oversvømmelser, der

truede med at skylle byen væk og af den kendsgerning, at så mange af byggematerialerne var af udenlandsk oprindelse. Som en by, der var bygget på vand og med importeret sten, var Skt. Petersborg mod naturens orden, og den ville kunne forsvinde lige så hurtigt, som den var blevet anlagt.

Alt var reguleret og reglementeret i Skt. Petersborg – modsat Moskva, hvor pladser, gader og stræder var opstået ad hoc - over tid og efterhånden, som der var behov for dem. *Verdens mest velovervejede by*, kaldte Dostojevskij Skt. Petersborg. Der var regler for, hvordan huse og palæer skulle opføres og udformes, hvordan man skulle bevæge sig rundt i byen, hvor og hvordan man skulle stå i kirken, hvor mange tjenere, man burde have, hvordan og hvad man skulle spise ved banketter, hvordan man skulle klæde sig og klippe sit hår, hvordan man opførte sig ved hoffet, hvordan man konverserede i det pæne selskab osv. osv. Alt var reglementeret. Alene i denne reguleringsmani, som selvfølgelig var importeret fra blandt andet Solkongens hof i Versailles, og som var totalt fremmed for russerne, lå naturligvis kimen til opfattelsen af byen som både fremmedartet, menneskefjendsk og undertrykkende. En by, der mere var præget af og styredes af byplanens og arkitekturens abstrakte symmetri end af indvånernes levende, tumultariske og ganske irrationelle liv. Peter reglementerede russerne til at fungere som soldater i et geled.

Men menneskene, der flyttede eller blev flyttet til Skt. Petersborg, var de samme, som tidligere havde boet i Moskva. Det var svært for de adelige familier at vænne sig til, at man nu ikke længere måtte holde husdyr i paladsernes baggårde. Gang på gang måtte Peter udstede dekretter, der forbød kreaturer og grise at bevæge sig ud på de fine og nyanlagte avenuer. I det hele taget var det svært at lægge gamle skikke bag sig. Som den russiske badstue – *banja* – der sammen med vodkaen og hvidløget traditionelt havde været russerens medicin. For tsaren var badstuen imidlertid et levn fra det gammelmoskovitiske samfund. Traditionelt gik russerne i badstuen tre om ugen gange – hvis ikke, måtte man være af fremmed oprindelse. De adelige familier havde som regel deres egen badstue, mens der i landsbyerne fandtes fælles badstuer – også for de to køn. Her piskede man sig selv og hinanden med friske birkegrene, gerne med løv, hvorefter man væltede sig i sneen eller i floden. Badstuerne havde ry for at huse uhæmmet sex og vild adfærd – godt hjulpet på vej af vodka i rigelige mængder. Det var ikke mindst denne sociale adfærd, som Peter afskyede – måske med undtagelse af vodkaen. Den danske viceadmiral Just Juel (1664-1715) opholdt sig 1709-12 på en officiel sendelse i Rusland. Med sig som privatsekretær havde Juel den unge og opvakte kandidat Rasmus Æreboe (1685-1744). I Juels navn førte han en detaljeret og reflekteret dagbog over delegationsens rejseoplevelser – en dagbog, der er blevet stående som et smukt vidnesbyrd om og eksempel på danske rejseberetninger. Admiralen var naturligvis i embeds medfør nødt til at deltage i tsarens drikkegilder. I dagbogen fortæller han - i realiteten dog Æreboe - at han en gang, da han syntes, at målet var fuldt, blev jagtet af tsaren med et fyldt glas vodka i hånden. Den ulykkelige gæst søgte i sin nød op i sit skibs mast – blot med det resultat, at den ihærdige vært indhentede ham og tvang ham til at drikke ud. Masten var måske heller ikke det mest betænksomme sted at søge fred.

Også mange ritualer var knyttet til badstuerne. Der fandt mange fødsler naturligt sted i et varmt, rent og privat miljø, ligeledes renselsesprocedurer efter fødslen, ligesom

bruden blev vasket der aftenen før brylluppet. På helligdage var det almindeligt, at familierne uanset social stand gjorde boligen i stand, vaskede og skrubbede gulvene, ryddede op, smed fordærvede madvarer ud – hvorefter hele familien eller hele landsbyen gik i badstuen. I Skt. Petersborg skulle der på tsarens befaling bygges badeværelser efter vestligt forbillede, og der blev lagt høje skatter på de traditionelle badstuer. Men efter Peters død i 1725 var der meget, der vendte tilbage til de gode gamle skikke. Vi ved i hvert fald, at mod slutningen af 1700-tallet fandtes der badstuer i næsten alle adelshuse i Skt. Petersborg.

Før 1700-tallet fandtes i Rusland næsten ingen paladser. Når man så bort fra Kreml i Moskva, boede de fleste adelige ligesom bønderne i træhuse med et enkelt møblement og med lerstampede eller trægulve. De fleste kunne ikke læse, og deres manerer var grove og ofte brutale. Den gottorpske videnskabsmand og rejsebogsforfatter *Adam Olearius* (1603-71) fortæller på grundlag af egne iagttagelser fra 1630'erne, at kun få adelige havde senge med fjerdyner – i stedet lå de på bænke, dækket af puder, halm, måtter eller klæder. Om vinteren lå de på ovnen, hvor de lå sammen med tjenestefolk, mens grise og høns løb rundt på gulvet. Deres kulturniveau lå efter Olearius' mening langt under europæernes. De var barbarer med primitive meninger om kunst og naturvidenskab. Livlægen Samuel Collins fortæller, at russerne ikke vidste, hvordan man kogte for eksempel ærter – de spiste dem med bælg ligesom grisene. Russernes daglige rettesnor endnu i slutningen af 1600-tallet var den husordensbog (*Domostroj*) fra midten af 1500-tallet, som på gejstligt initiativ havde fastlagt den patriarkalske orden, der såvel i samfundet som i hjemmet skulle være den styrende og retningsgivende rettesnor.

Tsar Peter indrangerede alle mænd i samfundet, bortset fra de livegne bønder, i

Katharina 2.'s hyldest til sin store forgænger - Falconet's rytterstatue af Peter den Store

14 rangklasser. Hver rangklasse havde egen uniform, hvor farver, striber, guld og sølv bestemte den indbyrdes omgangs- eller tiltaleform – eller om man overhovedet havde ret til at henvende sig til en med en anden rang. En fjern forfader til komponisten *Rimskij-Korsakov* blev i 1810 smidt ud af den kejserlige garde, fordi han ved en middag efter et bal havde tilladt sig at åbne en uniformsknap. Også bordplanen fulgte nøje rangordenen. Katharina 2.'s elsker og førsteminister, den stenrige fyrst *Potjomkin*, inviterede en gang en lavtrangeret adelsmand til middag, hvor han kom til at sidde længst nede. Da han bagefter blev spurgt, om han havde nydt måltidet, svarede han: ”Ja, i høj grad Deres excellence, jeg har set det hele”.

Neva-flodens bredder blev beklædt med granit fra Finland og Karelen, paladsernes marmor kom fra Italien og Mellemøsten, gabbro og porfyr fra Sverige, sandsten fra Polen og Tyskland, travertin fra Italien og tegl fra Nederlandene og Lübeck. Granitblokken, der dannede fundament for *Falconets* pragtfulde rytterstatue af Peter, som Katharina 2. lod rejse for sin beundrede forgænger, var tolv meter høj og næsten tredive meter i omkreds. Étienne-Maurice Falconet (1716-91), som var blevet anbefalet kejserinden af oplysningsfilosofferne Diderot og Voltaire, arbejdede i ti år med statuen. Granitsoklen vejede 660 tons, og det tog tusind mand atten måneder på ruller at trække stenen de 13 km fra de karelske skove, hvor den var fundet, til hovedstaden. På toppen af granitblokken er selve den seks meter høje statue. Med venstre hånd tøjler tsaren den stejle hest, der symboliserer Rusland, og den højre strækker han mod nord. Transportbehovet og mængden af sten kunne kun sammenlignes med Oldtidens pyramidebyggeri. Gigantomani var dermed grundlagt og har siden været en integreret del af russisk selvforståelse. Rytterstatuen, der som sagt var en hyldest fra Katharina 2. (1762-96) til hendes store og beundrede forgænger, var forsynet med en dedikation på latin – *Petro Primo Katharina Secunda*. Det vil sige på det sprog, der for den ortodokse gejstlighed var synonymt med Den romersk-katolske Kirke og derfor udtryk for det skinbarlige kætteri og papisteri, der var Ortodoksiens udfordrer og værste fjende. Den ortodokse Kirke kunne heller ikke lide tredimensionale statuer – de mindede for meget om den antikke verden.

Men den nye hovedstad blev fyldt med mange statuer – i parker og i det hele taget i det offentlige rum. Når hertil lægges, at Skt. Petersborg blev udgangspunkt for det gigantiske reformarbejde, som Peter den Store satte i gang, som skulle omkalfatre hele det gammel-moskovitiske stats- og samfundsliv og lægge Kirkens styrelse ind under staten, kan det ikke overraske, at byen i det ortodokse præsteskab optik og i folkemunde blev gjort til Satans værk og tsaren til selveste Antikrist. Hermed var grundlaget skabt for den opsplnitning mellem stat og samfund, som blev uddybet yderligere i 1800-tallet, og som i sidste ende kan ses som baggrundstæppe for revolutionerne i 1917. Peter den Store og hans by har trukket dybe spor i russisk historie, kultur og samfundsdebat – en debat, der mere eller mindre explicit såmænd lever i bedste velgående den dag i dag. Der findes stadig veluddannede mennesker i Moskva, som ikke ville drømme om at sætte deres ben i Skt.Petersborg – det omvendte kan også forekomme. Jeg har altid syntes, at Pusjkin i sin indledning til eposset *Bronzerytteren* i poetisk sprog og så rammende sammenfatter digterens hyldest til byens grundlægger samtidig med, at han understreger den imperiale mission og storhed.

Ved bredden af den øde flod
Af store tanker fyldt Han stod
Og skued viddud. Rastløs strømmed
De mørke vande ved hans fod.
En enlig båd på fladen svømmed.
Af kystens sumpe kigged frem,
Spredt, hist og her, et bondehjem,
Et skummelt liv for arme finner.
Fra skoven, i hvis tåge-em
Et solglimt sjælden vejen finder
Det sused dumpt.-

Da tænkte Han:
”Herfra kan vi de svenske true,
en fæstning, lagt på denne strand,
skal nabofjendens stolthed kue,
her har naturen selv sig tænkt
et vindve mod Europa sprængt.
Her bli’r ved hav vort stærke stude;
Og her ved hidtil ukendt strand
Skal flag fra fremmed folk og land
Vi hilse, fri og festlig glade”.

Et sekel svandt – et underværk,
Den unge stad, Nordlandets smykke,
Steg frem, vidtfavnende og stærk,
Af sumpens dynd og skovens skygge.
Hvor før den finske fiskermand,
Naturens stifbarn, arm på eje,
Alene fra den lave strand
Udkasted, fjernt fra verdens veje,
Sit slidte net, - der ses i pragt
På kysten, som til liv er vakt,
De brede murmassiver knejse,
Mens skibe fra hver verdensegn
Langs kajen sender ud en regn
Af varer fra den lange rejse.
Neva har klædt sig i granit,
Fra bred til bred dens bro’r sig strækker;
Med mørkegrønne haver dækker
Den sine øer moderblidt.
Moskva sig bøjer, grå af ælde, for hovedstadens Majestæt,
Som for den unge Dronnings vælde
Czar-enken, stille, purpurklædt.

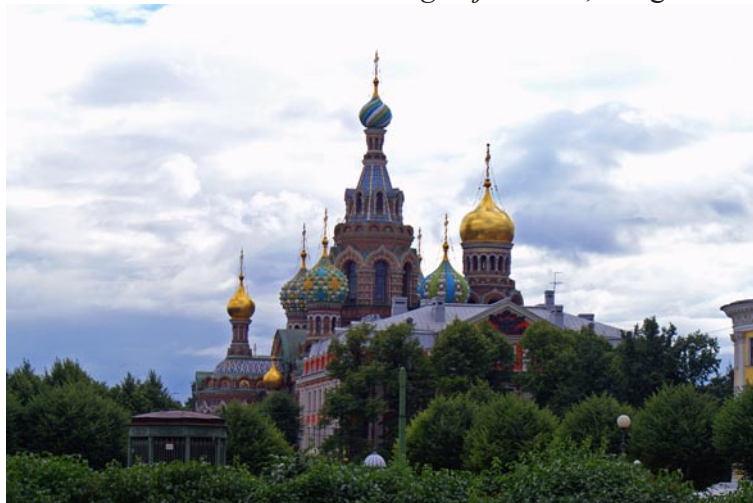
Jeg elsker dig, du strenge skue

Af Peters storværk, skabt af Én,
Jeg elsker Nevas stolte bue
Med stærke bræmmer, støbt i sten,
Slotsgitrene, i mønstre hamred',
Din hvide sommernats magi,
Den stille dæmring, når i kamret
Jeg passer bog og skriveri
Ved utændt lys og fra min rude
Klart skelner husene derude,
Spiret, der blinker som ved dag
Fra Admiralitetets tag,
Din korte nat, der ej fordunkler
Den lyse himmels gyldenskær,
Når gryet gennem skumring funkler
Og vidner om, at dag er nær.
Jeg elsker dine strenge vintre,
Når luftens frostkrystaller tindre,
Slædernes tog langs Nevas flod
Med pigekinders rosenblod,
Ballernes lys og larm og brummen,
De glade ungersvendes krans
Om fyldte bægres syd og summen
I punchens lysblå flammeglans.
Jeg elsker krigernes parader,
Marsmarkens militære pragt,
Fodfolkets march, den sikre takt
Og stil i rytternes brigader;
At se de sejrsvante flag,
Kampflængede for fronten bårne,
De blanke hjelme, gennemskårne
Af skrammer fra vort sidste slag.
Jeg elsker, stolte fæstningstinde,
Dine kanoners damp og drøn,
Når Rigets høje Herskerinde
Har skænket Czarens hus en søn,
Eller til tak, som krigerløn,
For sejer over Ruslands fjender,
Eller når Neva vejrer vår,
Sin sortblå is i flager slår
Og jublende mod havet rinder.
Nyd, Peters by, den glans, der venter,
Som Rusland stærk, din fortid tro!
Tving du de bundne elementer
At holde sig som du i ro
Og aldrig sig af lænken sno,
Som blev dem smedet, aldrig prøve
Med magtløs ondskab at berøve

Den store Kejser gravens fred.

(Oversættelse: P. A. Rosenberg)

Introduktionen til *Bronzerytteren* er digterens uforbeholdne hyldest til Imperiets grundlægger, der ville påtvinge sine undersåtter europæiske skikke med asiatiske metoder. Pusjkin byggede videre på myten om den dæmoniske by-grundlægger, der ville betvinge naturen, uanset de menneskelige ofre i form af russiske bønder og svenske krigsfanger, der gik til grunde i det sumpede og myggeplagede nordvestlige hjørne af det store land. I *Bronzerytteren*, der refererer til rytterstatuen af tsar Peter ved Nevas bred, lader han den lille embedsmand Jevgenij miste sin kæreste under en af de hyppige oversvømmelser af byen. Jevgenij går fra forstanden, og under stormens rasen får han øje på skulpturen af imperatoren, der sidder roligt bydende på sin stejle hest, mens vandmasserne skyller op om klippesoklen. I sit vanvid forbander *Jevgenij* statuen, der gennem sit byggeri har

Blodskirken, opført 1883-1907 på det sted, hvor bondebefrieren Aleksander 2. blev dræbt af terrorister 1881 - den gamle russiske arkitekts eneste aftryk i i Skt. Petersborg.

været skyld i den elskedes død. Men den river sig løs fra klippeblokken og forfølger på dundrende hove den lille embedsmand gennem byens gader og ind i døden.

Jevgenij bliver i russisk litteratur prototypen på små forkuede embedsmænd, der gør oprør mod overmagten. Men fra Pusjkins side er der ingen tvivl om, hvem der er den egentlige helt. Det er ikke den lille mand, der som følge af en eller anden tilfældighed i sit private liv gør oprør, men derimod herskeren, der ikke for egen vindings, men for helhedens skyld sætter store ting i værk, der er Historiens helt. Den lille kontormands, det vil sige individets private interesser må vige for helhedens interesser – in casu europæiseringen af det gamle Rusland. Hvor ofte har jeg ikke under mine besøg i Rusland hørt russere sige om et eller andet samfundsproblem, at det ”tager vores regering” sig af – med andre ord, det vedkommer ikke mig. Tankegangen er altså: Det vedkommer ikke mig. Den menige russers ligegyldighed overfor det politiske liv i dag er en side af samme sag. Talemåden om ”Den, som Gud giver et embede, giver han nok også forstand” ligger implicit gemt i tankegangen. En ny generalsekretær i sovjettiden eller en nyvalgt

præsident i dag, ophøjedes og ophøjes straks til en upersonlig størrelse – hævet over alt og alle. På officielle billeder retoucheredes Gorbatsjovs modernmærke i ansigtet bort – han var som generalsekretær ikke længere blot et individ, han var en ikon.

Pusjkins Jevgenij blev prototypen på en hel stribe af forkuede små papirnussere, der sad som sild i en tønde i det gigantiske bureaukrati, som Peters administrative reformer havde udviklet sig til. Alt var reglementeret ned i mindste detalje. I reglementet var det nøje beskrevet, hvilke genstande der skulle findes på hvert enkelt skrivebord, og hvordan de skulle stå i forhold til hinanden. Små embedsmænd (russisk *tjinovnik*), hvis opgave det var ved afskrift at kopiere dokumenter, og som i det små forsøgte at gøre oprør mod tsarmagten, befolkede disse skriveborde. I Nikolaj Gogols Skt. Petersborg noveller vrimler disse små kontorfolk som samfundsmøtrikker frem på byens livlige hovedstrøg og midterakse, *Nevskij Prospekt*. Som i den mystiske og groteske novelle *Næsen*, hvor en major Kovaljov, der i Tsar Peters rangtabel rangerer som kollegieassessor, pludselig en morgen vågner op uden næse. Med dette skamferede udseende jager den stakkels mand rundt i byens gader i håb om at finde den afhoppede næse. Og han finder den, spankulerende rundt og iklædt embedsuniform som statsråd. Hvad skal den lille kollegieassessor stille op overfor den i hierarkiet betydeligt højere rangerende statsråd, selv om han i realiteten kun er hans manglende næse?

Næsen skjulte sit ansigt i den høje stive krave og betragtede meget opmærksomt de udstillede varer.

”Skal jeg gå hen til ham?” tænkte Kovaljov.

”Efter alt at dømme, efter uniformen og hatten, er den statsråd. Fanden må vide, hvordan jeg skal bære mig ad!”

Han gav sig til at hoste lige ved siden af ham, men næsen forandrede overhovedet ikke sin stilling.

”Min herre!” sagde Kovaljov og forsøgte at sætte mod i sig selv, ”min herre!”

”Hvad ønsker De?” spurgte næsen og vendte sig om.

”Jeg finder det besynderligt, ærede herre ... jeg synes at ... De burde kende Deres plads. Pludselig finder jeg Dem, og oven i købet ... her? De må dog indrømme ...”

”De må undskylde, jeg forstår overhovedet ikke, hvad De taler om. Vil De ikke nok udtrykke Dem noget tydeligere.”

”Hvordan skal jeg dog forklare ham det?” tænkte Kovaljov. Han samlede mod og ---.

Også med *Fjodor Dostojevskij* bevæger vi os om bag ved de glitrende paladsfacader og ind i storbyens små lumre og stinkende gyder. Han nåede personligt i løbet af sine 26 år i Skt. Petersborg at bo 20 forskellige steder – på stadig flugt fra sine forlæggere og kreditorer. Han havde på sine mange bosteder rige muligheder for at samle råstof til beskrivelsen af den evigt sultne og gældsplagede student *Raskolnikov* og hans gustengule kvistkammer i romanen *Forbrydelse og straf* fra 1866. Raskolnikov er besat af tanken om det rationelle overmenneske, der er herre over liv og død og derfor højt hævet over loven. Koldblodigt og helt uden skrupler myrder han en led gammel pantelånerske – det vil sige et individ, der kun volder skade i samfundet. Men efterfølgende viser det sig, at også Raskolnikov er et syndigt menneske, der kun kan frelses gennem anger og nåde. Han bliver martret af moralske efterveer, og gennem et raffineret psykologisk og

kriminalistisk spil bringes han til en tilståelse. Raskol betyder på russisk ”splittelse”. Raskolnikovs indre splittelse mellem en vestligt inspireret amoralsk individualisme og en spontan, kristen næstekærlighed afspejler den ydre splittelse mellem rationalitetens amoralske og hovmodige by, Skt. Petersborg og inderlighedens og ortodoksiens oprindelige Rusland – læs Moskva.

De sidste bemærkninger fører mig direkte over i dramaet om Ruslands problematiske forhold til Europa – et drama, hvor Skt. Petersborg har spillet hovedrollen. Jeg har allerede antydnet enkeltelementer i dette drama, men i det følgende vil jeg forsøge en mere overordnet tilgang til emnet. Når man ser 1700-tals prospekter af Skt. Petersborg, er det påfaldende, at himmel og rum stræber efter at gøre byen til en del af et større univers. Sigtelinjer rækker mod en fjern horisont – et fænomen, der lader beskueren ane, at bagved ligger resten af det Europa, som det er muligt at nå. Ruslands genspejling i Europa var fra første færd tænkt som Skt. Petersborgs eksistensberettigelse – dens *raison d’être*. Den skulle ikke blot være et konkret vindue til Europa, men en åben dør, gennem hvilken Europa gjorde sin entre i Rusland og russerne entrede verden. For Ruslands uddannede elite var Europa mere end et turistmål. Det var intet mindre end et kulturelt ideal og en kilde til dens civilisation – at rejse til Europa var at sammenligne med en pilgrimsfærd. Nogle talte om, at russeren havde to fædrelande – Rusland og Europa. Komponisten Pjotr Tjajkovskij (1840-93) længtes efter Europa, når han var hjemme, og efter Rusland, når han var i udlandet. Imperatoren selv havde ved sin første udlandsrejse, der varede et helt år, fastlagt en model for rejsen – det skulle være en eksistensiel længsel efter forbedring og oplysning. I de følgende to hundrede år fulgte hans og hans efterfølgeres undersætter denne model. Den nye hovedstads adelige sønner drog til universiteterne i Paris, Göttingen og Leipzig. De forskellige kunstarter sendte deres unge til Europa for at lære verdslige grundtræk – malerne til Frankrig og Holland, digterne til Paris og musikerne til Italien.

Dannelsesrejsen til Europa blev et must for adelen i 1800-tallet. Den gik til Paris og Wien, men England var trods alt i begyndelsen favoritmålet – senere skarpt forfulgt af det Frankrig, der efter 1830 *havde* rystet revolutionstidens rystelser og vildskud af sig. England var hjemlandet for en velhavende, indflydelsesrig og uafhængig adel, der afprøvede nye driftsmetoder. England blev i lang tid det eftertragtede mål for en adel, der i 1762 var blevet fritaget for den påtvungne militære eller civile tjeneste, som tsar Peter havde pålagt den. Det udviklede sig til en veritabel anglomani, som Pusjkin fandt anledning til at advare mod med ordene ”russisk korn vil ikke gro på udenlandsk maner”. Men hans adelige landsmænd flokkedes alligevel til de britiske øer – for at lære om det sidste nye i livsstil og smag, i godsdrift og haveindretning og for at købe det allernyeste, der var nødvendigt for en civiliseret livsstil. Rejselitteratur kom på mode – størst betydning inden for denne genre fik forfatteren og historikeren *Karamzins* (1766-1826) *En russers rejsebreve* fra 1791. Den var med til at opdrage en hel generation i europæiske værdier og livsstil. Karamzins rejse var gået gennem Polen, Tyskland og Schweiz – derfra gennem revolutionstidens Frankrig og via England hjem til Rusland. Hans bog blev mange russeres første møde med Europa, og den blev en uundværlig guide i bagagen, når de selv drog vestpå. Den blev også en lærebog i takt og tone, den tids Emma Gad. Karamzin

nærmede sig Europas kulturskatte – ikke som en uvidende barbar, men som et kultiveret menneske, der allerede var fortrolig med dem. Meningen var at præsentere Europa som noget, der var tæt forbundet med Rusland – med andre ord som en civilisation, som Rusland allerede var en del af.

Men Karamzin udtrykte også den usikkerhed, som alle russere følte i deres kon-

Fontanka, stemningsbillede fra en af de berømte kanaler - ikke uden grund er Skt. Petersborg blevet kaldt Nordens Venezia.

frontation med Europa. Overalt blev han mindet om sine egne primitive vaner og holdninger og om Ruslands tilbagestående – ikke mindst i det billede af Rusland, som hans europæiske samtalepartnere afslørede. Sommetider fik det ham til af bare mindreværdsfølelse at overdrive russiske landvindinger. Under alle omstændigheder kom han til den konklusion, at europæere tænkte på en anden måde, end han selv gjorde. Efter et århundredes europæisering var den måske kun en overfladisk fernis. Den var mere blevet til manerer og konventioner end til en integreret del af russerens mentale verden. Karamzins tvivl gik i arv til mange uddannede russere i eftertiden, og den kan såmænd spores den dag i dag, når de skal definere deres europæiskhed. Usikkerhed, misundelse, resignation, overdreven national stolthed, grænsende til chauvinisme blev nøgleord i russerens nationale bevidsthed i forhold til Europa. Og hans reaktion blev at spejle sin egenart i vesteuropæerens påståede dårlige egenskaber – han var moralsk korrupt, dekadent, overfladisk, falsk, materialistisk og egoistisk. For mange russere blev dannelsesrejsen anledning til en filosofisk diskussion af det kulturelle forhold mellem Rusland og Europa – af, hvad der var bedre, og hvad, der var dårligere. Hos nogle som *Aleksander Herzen* og Fjodor Dostojevskij førte tankegangen til en messianistisk vision om, at det var Ruslands rolle i historien at redde det faldne Vesten – begrundet i specielle russiske egenskaber, der var formet som negationer til vesteuropæerens ovenfor anførte egenskaber. Overfor hans moralske korruption stod russerens moralske renhed, overfor overfladiskhed – fordybelse og inderlighed, overfor materialisme og egoisme – ånde-

lighed og kollektivism. Hvis Rusland ikke kunne blive rigtig del af Europa, kunne det opbygge en national stolthed over at være forskellig. I denne mytologi blev *den russiske sjæl* tildelt en større moralsk værdi end Vestens materielle landvindinger.

Men med disse sidste overvejelser har jeg bevæget mig ind på et problemkompleks, som rettelig hører hjemme – ikke i Skt. Petersborg, men i Moskva. Her gav det i 1830'erne og 1840'erne anledning til en veritabel kulturkamp. Hvorfor jeg henviser til dette kapitel. Petersborgeren var imidlertid aldrig i tvivl om, at han/hun levede i Europa. Og hvis denne bys indbyggere alligevel skulle komme i tvivl, behøvede de blot at kigge ud af vinduet, gå sig en tur på Nevskij eller slå et slag ind omkring den store plads foran Vinterpaladset. Det var i Moskva, at kulturkampen mellem Rusland og Europa udsplilede sig i 1840'erne – og i virkeligheden er den aldrig blevet afsluttet, men dukker op gang på gang – også i dag...

Imperie-byggeriet og Oktoberrevolutionen – to verdenshistoriske begivenheder, der tog deres begyndelse i Skt. Petersborg, og som begge hentede deres ideologiske gods i Europa. To begivenheder, som hver på sit plan greb ind i og bestemte millioner af menneskers skæbne. Begge har de krav på en nærmere karakteristik, når talen er om den smukke storby ved Neva-floden. Hvorfor skete der noget i Rusland, og hvorfor skete det netop i 1917? Som svar på det første spørgsmål kan der peges på en række grundlæggende samfundsproblemer, som 1800-tallet havde givet uløste videre til det nye århundrede. Og det andet spørgsmål kan finde svar i et sammenfald af omstændigheder, som man alt efter politisk temperament kan kalde uheldigt eller heldigt.

Statsomvæltninger finder sted, når styreformer ikke længere slår til over for de samfundsforhold, der skal styres. I Rusland var tsaren i begyndelsen af 1900-tallet stadig lige så enevældig, som han havde været gennem århundreder. Tsarmagten så oven i købet en forpligtelse til og en ære i at bevare og viderebringe denne enevælde uantastet til nye generationer – senest manifesteret ved Romanov-dynastiets 300 års jubilæum i 1913. Den specielle russiske enevælde baserede sig på en alliance med en moralsk og økonomisk mere og mere skrantende adel og udøvedes af et enormt bureaukrati, der som følge af sådanne væseners indre logik ikke ønskede forandringer. Samfundets stænder var organiseret og reglementeret i et snævert tjeneste- og afhængighedsforhold til staten. Befolkningen var i 1917 stadig tsarens undersåtter – *poddannyje*- og ikke statsborgere. Tsarmagten havde aldrig i lighed med kongemagten i Vesteuropa i tidens løb, frivilligt eller ufrivilligt, givet privilegier til håndværk, handel og industri eller afgivet politisk magt til enkelte samfundsgrupper. Der havde ikke udviklet sig en selvbevidst og økonomisk stærk borgerstand, der kunne stille krav til den politiske magt. Enhver form for politisk eller faglig aktivitet var forbudt.

Men det russiske samfund havde også været i skred i 1800-tallet. Bønderne, der udgjorde 80% af befolkningen, var i 1860'erne blevet juridisk frie individer, men deres økonomiske forhold efter bondefrigørelsen var præget af, at livegenskabets ophævelse primære formål havde været at sikre dels godsejernes interesser og dels statens sikkerheds- og forsvarsbehov. Resultatet var, at bønderne i de sidste årtier af 1800-tallet og i begyndelsen af det nye århundrede var efterladt med en konstant jordhunger, en tung gældsbyrde, der indirekte stadig gjorde dem stavnsbundne, og følgelig med en konstant

ulmende utilfredshed.

Det lykkedes ikke i løbet af 1800-tallet at gennemføre blot en beskedent skole- eller undervisningspligt i Det russiske Imperium. En sådan i form af en 4-års skolepligt gennemførtes først i sovjettiden i 1930'erne, hvor for eksempel Danmark havde haft en 7-års undervisningspligt mere end et århundrede. Der opstod derfor i Rusland en dyb kløft mellem på den ene side et stort analfabetisk befolkningsflertal og på den anden side en fåtallig uddannet elite, hvoraf de, der havde de rigtige forbindelser og kunne tilpasse sig, fandt en plads i det vidtforgrenede bureaukrati, mens resten afstødtes fra samfundet, oplevede sig som overflødige mennesker og kom til at udgøre kernen i de revolutionære bevægelser.

I Imperiets yderområder, i Baltikum, de russiske dele af Polen, i Hviderusland, i Ukraine og i Transkaukasien gærede nationale uafhængighedsbevægelser mod tsar-regeringens restriktive og chauvinistiske sprog- og religionspolitik. Én tsar, ét folk, ét sprog og én religion var nøgleordene i denne politik. I byerne begyndte imidlertid i forbindelse med det industrielle opsving i 1890'erne, hvor Rusland blev kaldt for "kapitalismens drivhus", et fåtalligt by-proletariat at vokse frem. Det levede under kummerlige arbejds- og boligforhold og havde for manges vedkommende aldrig definitivt forladt landsbyen. Arbejdstiden var lang, lønnen lille, og boligen var som oftest en seng på en sovesal i en lejekaserne. Perspektivet for en alliance mellem dette proletariat og de utilpassede og utilfredse intellektuelle var til stede. Revolutionen lurede i horisonten.

Der eksisterede i Rusland en revolutionær tradition. Bondeoprør, som regel spontane og uden organisation, havde gentagne gange i 16- og 1700-tallet rystet centralmagten. Lokale opstande blev i 1800-tallet hyppige. Oprørske grupper og begreber som *dekabriste* (1825), *narodniker* eller folkevenner i 1870'erne og marxister fra 1880'erne blev milepæle i den revolutionære bevægelse. Hvor forskellige de end var i baggrund og livsanskuelse, var der dog én tanke, der bandt dem sammen: At den intellektuelle i kraft af sin uddannelse havde pådraget sig en gæld overfor folket, og at denne gæld skulle betales tilbage, for eksempel som bistand til samme folks kamp mod selvherskerdømmet. Der udmøntede sig i de revolutionære bevægelser en tankegang, der kort kan karakteriseres ved "de få, der taler på de manges vegne" – med andre ord en formynderisk holdning, der giver den intellektuelle ret og pligt til at fortolke folkets ønsker, formulere dem i politiske krav og omsætte dem til politisk handling.

Bonden ønskede altså mere jord, arbejderen ønskede brød, de ikke-russiske områder ønskede selvstændighed, og den intellektuelle ønskede frihed og en mening med tilværelsen. Utilfredsheden brød ud i 1905-revolutionen, der aftvang tsarmagten diminitive indrømmelser. Den blev fulgt af landbrugsreformer – de såkaldte Stolypin-love – der skulle være grundlag for udvikling af en selvbevidst og velhavende selvejerstand på landet til afstivning af tsarmagten. Disse spæde tilløb til reformer blev imidlertid afbrudt, da 1. Verdenskrig brød ud i august 1914. Efter at den første krigslykke var vendt og krigsbegejstringen aftaget fjødes til ønskerne om jord og frihed også ønsket om fred.

Ruslands stormagtsposition var krakeleret siden midten af 1800-tallet. Tre krige var blevet tabt, enten militært eller diplomatisk. Deltagelsen i 1. Verdenskrig afslørede snart alle svaghederne i samfundet. Oppositionsbevægelserne fik vind i sejlene. Tsar-

regeringens uduelighed blev mere og mere åbenbar. Billedet af den gode tsar, der altid kun ville folket det bedste, men som forhindredes heri af sine korrupte rådgivere, havde fået et alvorligt knæk i januar 1905, da der på slotspladsen i Skt. Petersborg ganske unødvendigt blev åbnet ild mod en fredelig demonstration. Denne blodige søndag vakte genlyd langt ind i ellers tsartro og liberale kredse. Et par år senere fulgte mystikeren og charlatanen Rasputins voksende indflydelse på tsarfamilien og offentlighedens voksende mistanke om dens tyskvenlighed. Brikkerne var lagt til 1917-revolutionerne – først den borgerlige i februar, der afskaffede monarkiet, og senere den socialistiske i oktober. I kulissen havde *Lenin* og hans fåtallige bolsjevikparti afventet, at alle de øvrige politiske partier havde vist, at de ikke kunne løse samfundets fundamentale problemer – først og fremmest at skaffe fred. *No fight, no loans* var de allieredes lakoniske betingelser til den russiske krigsførelse. Den nye provisoriske regering, der havde de bedste hensigter om at skaffe sig et folkeligt mandat, så snart forholdene var til det, var imidlertid fanget i en klemme mellem fortsat krigsførelse og imødekommelse af mere eller mindre velformulerede folkelige krav.

Lenin, denne borgersøn fra Volga, havde i hele sin karriere gjort det, som alle andre politiske grupperinger havde forsømt: At konstatere, hvor samfundets problemer var størst. Han havde under konspirationens vilkår udformet en partiteori og skabt et parti af få, men heltids-revolutionære. Han havde kombineret sin marxistiske samfundsteori med en strategi og taktik, der imødekom alle utilfredse kredse i Rusland. I sine april-teser fra 1917 lovede han dem jord, brød og fred. Overbudspolitik, javel – men den var virkningsfuld i den givne situation. Godsejerjorden blev fordelt ved selvtægt i løbet af sommeren 1917, men *Lenin* accepterede af taktiske grunde denne situation efter magtovertagelsen. Freden kom i februar 1918 – dyrekøbt, men nødvendig og velkommen. Brødet blev et tilbagevendende problem og skulle gang på gang komme til at true revolutionen. Den politiske frihed blev en administreret frihed – helt i tråd med formlen om ”de få, der taler

Carlo Rossi's (1775-1849) nyklassicistiske slotspladsanlæg med Aleksandersøjlen fra 1834 og den gule Generalstabsbygning fra 1829.

på de manges vegne”. Den udøvedes under en rigid vejledning af proletariatets fortrup, partiet. Lenin kendte Ruslands mangel på politisk kultur og praksis, på demokratiske traditioner, og han frygtede mest af alt politisk anarki.

Oktoberrevolutionen var ikke resultat af en flertalsbeslutning i den russiske befolkning. Der var på den anden side heller ikke noget flertal, der aktivt var i stand til eller var villigt til at opstille et alternativ til den. Ret beset var der tale om et kup, hvor Lenin og hans kumpaner samlede den magt op på gaden, som der i realiteten ingen rivaler var til. Så udlevet var det gamle samfunds politiske ledelse. ”Stormen på Vinterpaladset” var en fiktion, der kun lever i *Eisensteins* i øvrigt fremragende film *Oktober*, men som desværre også i historiebøgerne langt hen ad vejen blev opfattet som den skinbarlige virkelighed. Der var ingen storm over slotspladsen og ind i Vinterpaladset af den simple grund, at der intet seriøst forsvar var af slottet. På et givet signal – en salut fra krydseren ”Aurora” – marcherede en deling af den nyoprettede Røde Garde ind i Vinterpaladset og arresterede de fleste af ministrene. Rødgardisterne mødte ingen modstand – de voldtog halvdelen af den kvindedeling, der bevogtede paladset og tog for sig af kostbarhederne. To rødgardister blev skudt, og en druknede i vinkælderen.

Der var ingen reel modstand fra det gamle styre. Derimod var der et parti, der var overbevist om, at det handlede i overensstemmelse med den historiske udviklings love, og som ved hjælp af politisk tæft, en betydelig portion kynisme og brutalitet samt meget held var i stand til at overtage den politiske magt, da den viste sig ledig.

I forbindelse med Ruslands sejr over Nordeuropas vigtigste stormagt, Sverige, i Den store nordiske Krig (1699-1721) proklamerede Peter den Store ved fredsslutningen i 1721 Det russiske Imperium – *Rossijskaja Imperija*. Det blev landets officielle betegnelse indtil 1917. Begrebets indhold var politisk-geografisk og ikke nationalt bestemt. Det understregede tværtimod Imperiets multinationale karakter. I løbet af 1700-tallet indlemmedes i Imperiet Baltikum, det vestlige Ukraine, Hviderusland, en del af Polen, Bessarabien og en del af Nordkaukasus. I 1800-tallet føjedes hertil resten af Nordkaukasus, hele Transkaukasien, Finland, Kasakhstan og Centralasien.

På trods af justeringer, blandt andet i forbindelse med 2. Verdenskrig, forblev Imperiet intakt helt indtil Sovjetunionens opløsning i 1991. Supermagten Sovjetunionen blev reduceret til stormagten Rusland – en proces, der ikke blot betød reduktion i territorial henseende, men som også i høj grad rørte ved den russiske identitet. Territorielt blev Rusland reduceret til det omfang, som Moskva-Rusland havde i midten af 1600-tallet. *Det petrinske Imperium*, som efter Oktoberrevolutionen omdannedes til det sovjetiske, var borte. Derfor har det nye Ruslands grundlæggende problem været – på den ene side at udgøre en nation under udvikling og derfor uden en fuldtudviklet ny identitet og på den anden side at være en union og et imperium under afvikling. Og det samtidigt med, at det nye Rusland internationalt – i FN og andre mellemfolkelige organisationer – fortsat skulle varetage Imperiets interesser. Der var ingen hjælp at hente i den russiske litteratur. Den omfatter ikke en *Grundtvig*, der kunne mane til at se storheden i det små, som han gør det i trøstesangen til den danske nation *Langt højere bjerge* ---. Der findes i Rusland heller ikke nogen *Dalgas*, der kunne få befolkningen til at indse, at *hvad udad tabes, skal indad vindes*. Så godt som alle de store klassiske digtere og forfattere, publicister

og samfundsdebattører hyldede fra begyndelsen af 1800-tallet imperieopbygningen og så den som et naturligt led i udviklingen. Den klassiske litteratur bygger i høj grad på den imperiale bevidsthed. Enkelte forfattere gik så vidt som til at se Rusland som – om ikke verdens – så dog Europas frelser. Temaet om Rusland som verdens missionær, hvad enten det var med udgangspunkt i en kristen eller i en proletarisk internationalistisk tankegang er velkendt i såvel den klassiske som i den sovjetiske, socialistiske litteratur. Selv en så pacifistisk indstillet forfatter som *Leo Tolstoj* mente i forbindelse med polakernes oprør mod Rusland i 1863, at man nu kunne blive nødt til at tage sværdet ned fra det rustne søm for at straffe de formastelige.

Også Den russiske Kirke har hyldet imperieopbygningen. Det har den flittigt gjort lige siden, Moskva-staten i midten af 1500-tallet sprængte sine slaviske rammer ved med erobringen af de mongolske reststater - kaganaterne Kasan og Astrakhan - at underlægge sig de første ikke-slaviske folk. For kirken betød statens udvidelse nærmest en forpligtelse til at lade den kristne mission følge med. Når mange russere i mangel af en bedre ideologi i dag vender tilbage til de nationale værdier i det tsaristiske Rusland, herunder til kirken og de religiøse værdier, følger imperiedrømmen uvilkårligt med som en integreret del af det *nationale setup*. Når Rusland siden 1991 konsekvent har opereret med termen ”det nære udland” om de tidligere, nu selvstændige dele af Sovjetunionen, har den officielle forklaring været, at Rusland har en særlig forpligtelse over for de

Piskarjov-kirkegården for Blokadens mange ofre

landsmænd, der forblev i de nye stater. Men bagved og implicit i denne forklaring ligger også drømmen om, at Imperiet på et eller andet tidspunkt kan reetableres.

Lad mig tage et stort spring. For mange år siden boede jeg på det en gang og nu igen så fashionable hotel *Astoria* i centrum af datidens Leningrad – lige ved siden af Isaak-katedralen. I mellemtiden var det et jævnt Inturist-hotel, og det var i den periode, at jeg havde mit beskedne logi der. Når jeg indtog mine måltider i den flotte og berømte spejlglassal, kunne jeg som historiker ikke undlade at lade tankerne genopfriske Verdenskrigens begivenheder. Hitler-Tyskland havde overfaldet Sovjetunionen i juni 1941, og dets armeer var i ilmarch på vej mod Moskva og Leningrad. Hitler var sejrssikker, inden længe ville

han indtage Bolsjevismens vugge, som han lidet smagfuldt kaldte Peters og Lenins by. Men bolsjevisme i Hitlers optik var ensbetydende med asiatiske horder, kulturløshed og jødisk konspiration. Ikke ligefrem passende tilnavne til byens barok-, rokoko- og ny-klassicistiske arkitektur eller til dens museer, der formeligt struttede af det bedste i vesteuropæisk og russisk malerkunst. For slet ikke at tale om den verdenslitteratur, der siden sin tilblivelse i 1800-tallet var blevet udgivet og solgt som varmt brød i de kulturelt førende lag i hele Europa, og som for store deles vedkommende var blevet til i netop Skt. Petersborg og skrevet i et med- og modspil netop til Vesteuropa. Når Leningrad så var indtaget, ville Hitler invitere sine marskaller og generaler til en sidste banket i Astoria's spejlglassal. Der skulle skåles og heiles, og efter denne begivenhed skulle byen jævnes med jorden og fjernes fra dens overflade. Bolsjevismen skulle udryddes sammen med byen, og Rusland skulle arealmæssigt bringes tilbage til Middelalderens Moskovien. Men det skulle som bekendt gå anderledes. De tyske hære blev standset i Moskvas og Leningrads forstæder. De kejserlige slotte omkring sidstnævnte by blev af besættelsesmagten omdannet til kaserner og hestestalde og efterladt som ruiner, mens 900 dages belejring overgav byens borgere til bombardementer, hungersnød og kulde.

Forfatteren, filmmanden og kritikeren *Ales Adamovitj* (1927-94) har sammen med forfatteren *Daniil Granin* (født 1919) samlet en række vidnesbyrd, erindringer og stemningsbilleder fra de 900 dage i antologien *Blokadebogen*, der udkom i en oversat dansk oversættelse i 1985. Jeg har lyst til at bringe blot et par citater fra denne autentiske, indholdsrige og rystende bog, der lader blokadens ofre og overlevende komme til orde. Først en beskrivelse af blokadens opfindsomhed:

Det er ikke småting, der indgår i blokadens kostliste. Såvel hampefrø som fuglene selv: Kanariefugle, drosler og papegøjer. Melklister, man fik fra tapeter og bogbind, livremme, man kogte. Man spiste hunde, katte og krager, brugte de forskellige tekniske fedtstoffer, anvendte fernis, mediciner, krydderier, vaseline, glycerin og alskens affaldsprodukter fra plantestoffer. Listen er lang og forbløffer ved sin opfindsomhed, ja det raffinement, hvormed alt inden for rækkevidde blev undersøgt for sin spiselighed. En dame skar således sin jordegernpels i stykker og kogte og spiste den. Der er folkeslag, for hvem det er almindeligt at spise for eksempel hunde, slanger eller frøer. At overvinde disse "fordomme", hele sin opdragelse var ikke nemt for leningraderen og mere end mange magtede.

En kvinde, *Ljudmila Mandrykina*, fortæller

Jeg kommer ud fra gården, ved siden af Generalstaben, og ser en lille dreng, som sidder og trykker sig ind til stakittet. Han kunne være en seks år. "Hvad laver du her?", spurgte jeg. "Jeg er kommet for at dø", siger han. "For at dø? Har du kunnet gå herhen, dø du heller ikke! Men hvor bor du?" "Jeg bor på Mojkaen. Der er så mørkt i vores gård. Og i lejligheden. Men her er der lyst. Jeg er kommet for at dø her". Nå, jeg fik ham ind på arkivet. Og vi gav ham varmt vand at drikke og fandt lidt brød til ham. Og noget af dette her snedkerlim. Bagefter sagde han: "Hvis jeg ikke dør, skal jeg altid spise dette klister."

-Hvor gammel var han?

-Jeg troede, han var seks. Men han viste sig at være elleve. Jeg spurgte ham, hvorfor han var kommet herhen, om han da ikke havde nogen familie. ”Forstår du da ikke?”, sagde han. ”Havde jeg haft nogen, var jeg da ikke gået herhen. Far er ved fronten, mor ligger derhjemme og er død. Og min lillesøster er død”. Jeg tog ham med ind på børneværelset og fortalte der, hvor han boede --- og så gik de derhen. Hvad der mere skete med ham, ved jeg ikke.

Men lad mig endnu en gang skifte billede. Til Piskarjov-kirkegården, dens mange anonyme massegrave og dens monumentale, men så stemningsfulde mindesmærke. Omkring en tredjedel af byens tre millioner indbyggere døde under belejringen, og over halvdelen af dem ligger anonymt begravet på denne kirkegård. Der findes gribende fotografier, som viser indhyllede og alligevel forfrosne og udsultede mennesker transportere deres døde slægtninge på slæder mellem meterhøje snedriver. Jeg har besøgt Piskarjov-kirkegården mange gange, og hver gang har den med sin gribende enkelthed berørt mig dybt. Midter-alleen strækker sig over 480 meter og fører frem til et monument, på hvis væg er indgraveret nedenstående digt af *Olga Berggolts* (1910-75), der tilbragte alle blokadens 900 dage i Leningrad, hvor hun som radiojournalist gennem taler og egne digte opmuntrede sine sultne og forkuede medborgere. I sin personlige bagage havde hun tragiske minder fra 1930'erne. To døtre var døde, og deres far – Olgas eksmand – døde 1938 efter at være blevet arresteret på falske præmisser. Selv tilbragte hun 7 måneder i fængsel, hvor hun efter tortur fødte et dødfødt barn. Under blokaden blev hun en elsket radiostemme og et levende symbol på byens styrke og beslutsomhed om at holde ud – trods alt.

Her ligger leningradere.
 Her ligger borgere – mænd, kvinder, børn.
 Sammen med dem ligger her soldater fra Den røde Hær.
 Med hele deres liv
 Forsvarede de dig, Leningrad
 Revolutionens vugge
 Deres ædle navne kan vi ikke opregne her
 Så mange ligger der under granittens evige værn
 Men du skal vide, du som skuer disse sten:
 Ingen er glemt og intet glemt.

Blokade-Leningrad fik også sin Anne Frank. Hendes navn var Tanja Savitjeva – født 1930. I det lille beskedne blokademuseum i en af pavillonerne ved indgangen til kirkegården kan man læse en kopi af hendes dagbog, hvor den 11-årige pige med en gribende enkelthed beretter om sin families skæbne fra december 1941 til forsommeren året efter:

28. december 1941. Sjenja døde kl. 12, middag.
 Bedstemor døde 25. januar 1942 kl. 3 om dagen.
 Leka døde 17. marts kl. 5 om morgenen.
 Onkel Vasja døde 13. april kl. 2 om natten.
 Onkel Lesja – 10. maj kl. 4 om dagen.
 Mor – 15. maj kl. 7.30 om morgenen.

Alle Savitjerne er døde.
De er alle døde.
Tilbage er kun Tanja.

Selv blev Tanja evakueret fra Leningrad til Gorkij-regionen ved Volga i sommeren 1942, men døde her 1. juni 1944 – 14 år gammel – som offer for blokadens eftervirkninger.

Den fælleslejlighed, vi var flyttet ind i, var meget lille. Det vil sige den del af fløjen, der udgjorde den, indeholdt seks værelser, der var adskilt på en sådan måde, at de kun skulle huse fire familier. Udover os boede der kun elleve mennesker. I fælleslejligheden kan antallet af beboere let nå op på hundrede. Gennemsnittet er dog et sted mellem femogtyve og halvtreds. Vores var nærmest lille bitte. Vi var selvfølgelig fælles om ét toilet, ét badeværelse og ét køkken. --- Samtidig med alle de usle aspekter ved sådan en tilværelse har en fælleslejlighed måske også sin formildende side. Den blotlægger det mest grundlæggende ved livet: Den fjerner alle illusioner om den menneskelige natur. En pruts lydstyrke kan fortælle en, hvem der er på toilettet, og man ved, hvad han eller hun fik både til aftensmad og morgenmad. Man kender de lyde, de laver i sengen, og man ved, hvornår kvinderne har menstruation. Man er ofte den, som naboen betror sine sorger og bekymringer til, og det er hende eller ham, der tilkalder en ambulance, hvis man selv skulle få et anfald af hjertekrampe eller det, der er værre. Det er hende eller ham, der måske finder én død i en stol, hvis man bor alene eller omvendt.

Det er den russisk-amerikanske digter og nobelpristager *Joseph Brodsky* (1940-96), der taler. Det gør han i sine essayprægede og reflekterede *Erindringer fra Leningrad* (da. udg. 1988), som på få sider opridser mange aspekter af efterkrigstidens mangel- og erstatnings-Leningrad. Myndighederne anså den unge Joseph for ubekvem, som femtenårig forlod han skolen, i de følgende ni år havde han tretten forskellige jobs, og i 1964 blev han dømt til to års tvangsarbejde for løsgængeri og som såkaldt *samfundsparasit*. Og i 1972 fik han ”tilbud” om at emigrere til Vesten og slog sig livsvarigt ned i USA. I ovenstående citat berører Brodsky fænomenet *fælleslejligheder* (russ. kommunalnaja kvartira), der i ganske særlig grad fik aktualitet i Leningrad. Byen havde som følge af sin status som residensstad og imperiehovedstad mange meget store lejligheder, som efter Oktoberrevolutionen i proletariatets, kollektivismens og lighedens navn blev splittet op i mindre dele - efter normen ni kvadratmeter pr. person. Familien Brodsky, bestående af far, mor og lille Joseph, var heldig. Som følge af lejlighedens særlige struktur fik de tildelt hele 40 kvadratmeter. Men uanset antal familier og personer i en fælleslejlighed var man naturligvis henvist til at dele de forhåndenværende og alt for få køkken- og sanitære faciliteter. Sovjetisk film og litteratur er fyldt med beretninger om livet i en fælleslejlighed. Skænderier om retten til det fælles køkken, ”lån” af husgeråd, og om bad og toilet, lange køer foran bad og toilet, snagen i hinandens private forhold, tynde skillevægge, stikkeri, sladder, solidaritet i nødens stund og alskens hjælpsomhed. Det er nogle af stikordene til livet i en fælleslejlighed. Men lad mig igen overlade ordet til digteren:

Hvilke drillerier eller lægelige og kulinariske råd, alle mulige tips om varer, der pludselig kunne fås i den eller den forretning, udveksles ikke i køkkenet om aftenen, når kvinderne laver mad! Det er her, man lærer om de væsentlige ting i livet:

Man hører det med et halvt øre eller ser det ud af øjenkrogene. Hvilke tavse dramaer udspilles ikke, når en eller anden pludselig ikke er på talefod med den eller den! Sikke en pantomimeskole det er! Hvilke følelsesdybder kan ikke udtrykkes ved en stiv og krænket rygrad eller ved en stivfrossen profil! Hvilke dufte, aromaer og lugte svæver ikke rundt i luften omkring en hundred-watt gul tåre, der hænger i en fletningeagtig, sammenfiltret elektrisk ledning. Der er noget stammeagtigt over denne svagt oplyste hule, noget oprindeligt, noget evolutionært, om man vil; og potter og pander hænger over gasovnene som var det tamtammer.

Det var behovet for fornyelse og følelsen af noget nyt, der var i gære, der ved valget til bysovjetten i begyndelsen af 1990 bragte et radikalt alternativ til det traditionelle magtapparat til tops i Leningrads politiske liv. Erhvervsjuristen *Anatolij Sobotjak* fra byens universitet så sig pludselig af en begejstret folke- og vælgerstemning anbragt i borgmesterstolen. Han opdagede imidlertid hurtigt, at det flertal, der tilsyneladende i fuld enighed havde valgt ham, mere blev holdt oppe af modstanden mod det gamle end af klare forestillinger om, hvordan det nye Leningrad skulle styres og forvaltes.

Sobotjak stammede ikke selv fra Leningrad. Han var født i Tasjkent i Centralasien, kom til Leningrad for at studere jura og blev efter afslutning af studiet i byen, hvor han knyttedes til byens universitet. Han blev almindeligt kendt i byen, da han i slutningen af 1980'erne rettede en skarp kritik mod det kommunistiske bystyre.

Han virkede 1990 som en skuffet mand. Han var træt af manglen på faste parti-grupperinger i bysovjetten, han var træt af, at dens flertal til ulidelighed hyldede stormøde-demokratiet, hvor alt skulle drøftes og endevendes i en uendelighed. Det sidste møde i sovjetten tvang ham til – meget mod hans vilje – at indkalde bysovjetten mindst én gang om måneden. Han ønskede flere beføjelser, ligesom Gorbatsjov gjorde det på unionsplan. Den almindelige befolkning støttede ham langt hen ad vejen i dette ønske, selv om den i princippet burde stå bag flertallets krav i sovjetten. Men folkevilje var en flygtig størrelse, også i Sovjetunionen. Og måske især der med dens mangel på parlamentariske traditioner. Folkeviljen krævede i efteråret 1990 en stærk hånd, der kunne skaffe ro og orden, varer i butikkerne og mad på bordet.

”Det, som jeg har beskæftiget mig med siden 1989, har simpelthen været nødvendigt. Nogen måtte påtage sig denne rolle, nogen måtte forsvare en ny verdensopfattelse og træde op mod det totalitære system, mens det endnu var farligt”. Sådan sagde universitetsmanden Anatolij Sobotjak til en avis i november 1993. Han havde meldt sig ind i Det kommunistiske Parti i 1988 i den overbevisning, at Sovjetunionens fornyelse under Gorbatsjovs ledelse kun kunne finde sted gennem dette parti. Han havde skuffet meldt sig ud igen i 1990. Samme år blev han valgt ind i byrådet i den by, der endnu hed Leningrad, blev formand for bysovjetten og året efter valgt, direkte af befolkningen, til byens overborgmester.

I ovennævnte citat røber Sobotjak sin motivation for at gå ind i politisk arbejde. Han røber også sin akademiske og intellektuelle baggrund, og ikke mindst dens russiske kontekst. Det havde siden 1800-tallet været en del af den samfundsbevidste intellektuelles åndelige bagage at føle et moralsk ansvar for sit lands skæbne. Det var ikke primært ønsket om at fremme bestemte politiske, økonomiske, sociale eller kulturelle interesser

eller det at være talerør for bestemte grupperinger i samfundet, der var drivfjederen. Sin motivation havde han formuleret i sin første politiske bog fra 1989 med den sigende titel *Min vandring ind i magten*. Sigende, fordi han på russisk anvendte et ord – *khosjdenije* – der i sin betydning rummer et stærkt element af pilgrimsvandring, af et must, noget, man bør gøre – altså af en moralsk nødvendighed. Sobjak viste sig med andre ord som en ægte søn af den russiske *intelligentsija*, der lige siden sin dannelse i 1800-tallets anden halvdel havde opfattet samfundsengageret og dermed også politisk arbejde mere som en moralsk forpligtelse og afdrag på en gæld overfor det almindelige folk end som en kamp om politisk indflydelse og for bestemte veldefinerede interesser.

Denne meget ideelle, men også utroligt vage og i realiteternes verden ret intetsigende udgangsmotivation, blev imidlertid hurtigt afløst af den konkrete virkeligheds krav. Lige fra sin borgmesterkarrieres start havde Sobjak kæmpet for at reetablere sin bys rolle som økonomisk og kulturelt kraftcenter – med andre ord den rolle, som den havde spillet i sin tid som Det russiske Imperiums første-hovedstad. Allerede i slutningen af 1800-tallet havde Moskva i virkeligheden overtaget den økonomiske føring og kunne fra 1918 hertil atter føje også den politiske hovedstadsværdighed. Gennem hele Sovjetperioden kom Leningrad til at stå i skyggen af den nye gamle hovedstad, Moskva. Dens arkitektoniske og øvrige kulturelle værdier forsømtes, byen blev sultet bevillingsmæssigt, belejringen under Verdenskrigen sled hårdt på såvel befolkning som bygninger, infrastruktur og erhvervsliv. Byens klassiske rolle som Ruslands vindue mod vest og Vesteuropas vindue mod øst gik i forfald. De nye veje ind i og ud af Sovjetunionen gik fortrinsvist over Moskva. Leningrads lufthavn og ikke mindst dens ankomsthale var, indtil den afløstes af en ny i glas og beton i begyndelsen af 1990'erne, et skandaløst vi-

Vinterpaladset, set fra Neva-siden - i dag del af Eremitagemuseet. Bygget 1754-64 af den italiensk-russiske barok-arkitekt Bartolomeo Francesco Rastrelli.

sitkort til byens gæster og et levende vidnesbyrd om Moskvas holdning til konkurrenten i vest.

På den anden side reddede Unionscentrets forsømmelser før og efter Verdenskrigen måske Skt. Petersborgs bymidte fra den arkitektoniske vandalisering, som sovjetisk storbyhøjhusbyggeri i form af først stalinperiodens svulstige ny-barok og senere nutidens glas og beton udsatte Moskvas bymidte for i moderniseringens og den nye tids navn. Og dog, på et punkt har Moskva sat sit præg på opkomlingen ved Neva-floden. Historien går tilbage til før 1917-revolutionen. I 1881 lykkedes det efter mange forgæves forsøg

en gruppe, som man efter temperament enten kan kalde terrorister eller revolutionære, at få ram på tsaren. Oven i købet den tsar Aleksander 2., der i 1861 havde løst bønderne fra livegenskabet, og som havde fået tilnavnet Befrieren. På det sted i Skt. Petersborg, hvor tsarens vogn var blevet bombesprængt, byggedes et monstrum af en typisk russisk kirke, populært kaldet Blodskirken med løgkupler og det hele – et fremmedlegeme midt i byens smukke nyklassicistiske arkitektur og et solidt moskovitisk fodaftryk.

En gang i begyndelsen af 1990'erne besøgte Sobjak min gamle arbejdsplads på Aarhus Universitet. Han var i Århus, inviteret af sin borgmesterkollega, *Thorkild Simonsen* til at deltage i Festugen, og fandt altså tid til at mødes med studerende og lærere på Slavisk Institut. I et par timer fortalte Sobjak om sine planer for sin by. Den skulle gøres til en økonomisk frizone i det nye Rusland. Det ville give byen det økonomiske overskud, der kunne investeres i byfornyelse og lokke millioner af udenlandske turister til dette kulturelle Mekka. Skt. Petersborg skulle have ret til selvstændigt at oprette joint ventures med udenlandske firmaer. På det finansielle område skulle byen igen blive det vindue mod vest, hvorigennem udenlandsk kapital kunne trænge ind i – ikke blot den nordvestlige region, men ind i hele Rusland. Den tidligere så omfattende våbenindustri, der på den ene eller anden måde i sovjetperioden havde beskæftiget op mod 80 % af befolkningen, skulle omlægges til at tjene fredelige formål. Overborgmesteren var med rette stolt over, at der under de forskellige kriser og kupforsøg i Rusland til forskel fra Moskva ikke var blevet løsnet et eneste skud i Skt. Petersborg. Der var på intet tidspunkt tropper eller kampvogne i byens gader. Han erklærede sig også stolt og glad over, at det kulturelle liv igen var vågnet. Folk var atter begyndt at gå i teater, til udstillinger og koncerter. Han var ofte blevet bebrejdet, at han havde ”sviret, mens pesten rasede”, at han med andre ord havde støttet for mange festivals, internationale møder, konferencer og anden festivitas. Sobjak talte gerne om en særlig Petersborg-kultur – at befolkningen på trods af fattigdom og anden nød trak sig selv op ved håret for at hente glæde og inspiration i de bløde kulturelle værdier. Som tilhører kom man uvilkårligt til at tænke på en historisk parallel, der ganske vist var langt mere alvorlig – nemlig da Leningrad-borgerne under krigsblokadens mørke og elendighed hentede fornyet livsmod ved at lytte til Sjostokovitj's 7. symfoni til akkompagnement af fjendens bomber. Og det uanset, hvad komponisten lagde ind i sin musik

Sobjaks exit fra russisk politik blev sørgeligt. I takt med, at den romantiske periode i opgøret med det gamle styre ebbede ud i Rusland og afløstes af en form for *oligarkisk kapitalisme*, blev han en ”fremmed” for den nye elite i Moskva. Den startede en bagvaskelseskampagne mod ham, godt hjulpet af hans viceborgmester *Jakovlev*, der endte med at falde sin borgmester i ryggen og afløse ham som overborgmester. Sobjak blev arresteret og uberettiget dømt for korrupsion. Det lykkedes ham imidlertid i sidste øjeblik at flygte til Frankrig, hvor han levede i landflygtighed i tre til fire år. Han mistede politisk indflydelse og blev glemt af de folkemasser, der før havde hyldet ham. Da hans tidligere medarbejder i Skt. Petersborgs bystyre, *Vladimir Putin*, blev præsident i marts 2000, vendte Sobjak tilbage til byen, stillede op til et kommunalvalg, men tabte. Kort tid efter døde han pludselig af et hjerteanfald under et besøg i Kaliningrad – historiens Königsberg.

Fødevarer-situationen var alvorlig i Leningrad i begyndelsen af 90'erne. Ikke sådan at forstå, at folk sultede, men man kunne sjældent få det, man gerne vil have. Op til november-festdagene i 1990 var selv markederne med de dyre privat producerede fødevarer ved at have udsolgt. Mennesker, der havde oplevet krigs- og efterkrigstid blev på indkøbsturen mindet om den tid. Hvorfor var Leningrad – sammenlignet med andre byer – så forholdsvis hårdt ramt? Min mangeårige gode ven *Maxim Tevelev*, velbevandret i såvel sin bys historie som i dansk sprog og kultur, havde to forklaringer: Det radikale bystyre og dets bastante proklamationer i starten havde været en torn i øjet på de kredse, der havde interesse i og mulighed for at sabotere de leverancer, som Leningrad skulle have ifølge planen. Den anden forklaring hang sammen med de udveje, byens myndigheder så måtte gribe til. De sendte ekspeditioner ud til andre dele af den russiske republik eller til andre republikker for ved simpel tuskhandel at skaffe sig de varer, byen havde brug for. Og her stod Leningrad svagt sammenlignet med for eksempel Moskva. Byens udvalg af byttevarer, præget som de var af våben- og anden tung industri, var mindre eftertragtede end andre områders mere varierede udbud af forbrugsvarer. En sibirisk by ønskede i den øjeblikkelige situation ikke primært at bytte sig til kanoner, traktorer eller turbiner. Den ville hellere have tekstiler og andre forbrugsvarer.

Maxim Tevelev eller *Mark*, som han kaldes blandt venner, har jeg kendt siden 1974. Den gang var han guide og tolk i *Inturist* – datidens altfavnende sovjetiske turistagentur, der tog sig af udenlandske turisternes gøremål og laden i samtlige Sovjetunionens 15 republikker. Eller rettere sagt de steder i det store land, hvor udenlandske turister havde tilladelse til at færdes, og hvor Inturist derfor havde egne hoteller, der sørgede for, at turisten ikke sultede, at han havde et sted at sove, og at han blev underholdt og beskæftiget i samtlige døgnets vågne timer. Det har altid været fornøjeligt tidsfordriv for sovjet-farende turister ved deres hjemkomst at underholde deres omgivelser med historier om, hvor meget der blev holdt øje med dem under deres ophold i Sovjetunionen. Jeg har som tidligere efterretningsofficer aldrig været i tvivl om, at Inturist som et agentur, der tog sig af udlændinge, havde en nær tilknytning til KGB. Jeg var heller ikke i tvivl om, at deres tolke indirekte var nært knyttet til efterretningstjenesten, og at de havde indberetningspligt om alt af interesse til deres overordnede i turistbureauet. Alt andet ville være unaturligt i et samfund, der igennem hele sin historie har lidt under en ekstrem form for paranoia overfor alt udenlandsk. Og det var en paranoia, der ikke var blevet mindre under Den kolde Krigs vilkår.

Alle, der har rejst i Sovjetunionen, husker den mængde af procedurer og skranker, der mødte den rejsende, hvad enten han indrejste via landegrænser eller via lufthavne. Men jeg har aldrig mødt en skranke, hvor man blev bedt om at deponere hovedet. Jeg kunne med andre ord inden for de givne og nok så snævre rammer bruge mine øjne og ører, stille mine spørgsmål og i det hele taget danne mig egne indtryk af, hvad jeg så og hørte. Når jeg oven i købet var i den heldige situation i forvejen at kende lidt til landet, herunder dets historie, og i nødvendigt omfang beherskede det russiske sprog, kunne jeg skaffe mig mange informationer, ligesom mange ellers tilsyneladende tilknappede personer pludselig viste sig at kunne snakke. Et fælles sprog og indbyrdes tillid viser sig i alle forhold at være en optøende faktor i enhver form for kommunikation. Og jeg

kan bevidne, at i de 35 år, jeg har haft mulighed for at rejse i Sovjetunionen/Rusland, er jeg aldrig blevet forhindret i at forlade en gruppe for at gå mine egne veje og gøre mine egne iagttagelser. Det er vel overflødigt at tilføje, at en gæst naturligvis respekterer de grænser, der bestemmer hans færd. Og så kan man jo altid bagefter tænke sit. Det hører ikke til god gæstesik at afprøve grænser ved at lade sit vand op ad nationale eller

Flere af de dansklæsende skoleelever fortsætter med faget på Universitetet.

religiøse mindesmærker, som en DR-journalist engang tillod sig i Moskva for så bagefter at blive forarget og fortørnet over værtslandets negative reaktion.

Men lad mig vende tilbage til Mark, som jeg som nævnt har kendt i over 30 år, og som mange danskere i tidens løb har lært at kende i en eller flere af de mange roller, som han har spillet: som guide eller tolk, som foredragsholder eller skribent, som forretningsmand i turistbranchen eller blot som et overmåde behageligt menneske, der er så fortrolig med det danske sprog, at han kan fortælle vittigheder på det, så også vi danskere griner af dem. Og det er en svær øvelse på et fremmed sprog.

Da den nazistiske invasionshær nærmede sig Leningrad i efteråret 1941, og befolkningen blev tvunget til at se en eventuel lang belejring af byen i øjnene, påbegyndte myndighederne en storstilet evakuering af byen. Ikke af den voksne og forsvarsduelige del af befolkningen, men af ældre, børn – og kunstværker. Det har for mig altid stået som et udtryk for en enestående civiliseret adfærd, at fremtiden og kunsten skulle man redde for enhver pris. Og vel at mærke ikke blot den russiske kunst, men også Eremitagens enestående vesteuropæiske kunstschat, blev hastigt pakket ned, transporteret østpå og dermed bevaret for eftertiden. Mark endte som en fire-årig purk i sovjetrepublikken Tadjikistan på grænsen til Afghanistan og tilbragte der de to og et halvt år – de 900 dage – som belejringen kom til at vare. Efter afsluttet skolegang studerede han dansk ved Den skandinaviske Afdeling på byens universitet. En afdeling, der siden sin oprettelse efter 2. Verdenskrig har tilbudt den mest effektive undervisning i de nordiske sprog i hele Rusland, og som Slavisk Institut i Århus og dets medarbejdere har haft nære faglige og private forbindelser med siden 1960'erne. Mark og hans kone Nina arbejdede efter

afslutning af studiet i Inturist, han med skandinaviske turister og faglige delegationer og hun med tilsvarende franske grupper, indtil Sovjetunionens opløsning.

Derefter stiftede Mark sammen med et par kolleger et rejsebureau, som han i dag er administrerende direktør for, og som modtager turister og faglige grupper fra alle de nordiske lande. Men arbejdet med turister har i dag mange ansigter. Det er ikke blot finner, nordmænd, svenskere og danskere, der skal se Skt. Petersborgs kunstskatte, men også folk, der skal gense de slagmarker, hvor de i tysk tjeneste kæmpede og mistede kammerater. To gange i 1990'erne arrangerede Mark specielt tilrettelagte rejser for randrusianere, første gang i samarbejde med Randers Amtsavis og anden gang med sognepræst *Christen Væver* og hans menighed omkring Haslund kirke. Alle oplevede i Mark en mand, der var dybt fortrolig med såvel sin egen bys historie og dagligliv som med Danmark og det danske sprog – en kombination, der garanterer enestående resultater. Engang i begyndelsen af 1990'erne startede han desuden danskundervisning i en ganske almindelig folkeskole i Skt. Petersborg – en undervisning, der fortsat kører, og som har resulteret i en livlig udvekslingsvirksomhed med århusianske folkeskoler. Jeg har i forbindelse med nærværende bogprojekt bedt Mark om selv at beskrive – dels sit levnedsløb og dels sin holdning til livet i Sovjetunionen og tiden efter. Hans beretning under overskriften "Fra tolk til administrerende direktør – et liv med dansk i en overgangstid" finder læseren som appendiks til dette kapitel.

Samarbejdet mellem min gamle arbejdsplads på Aarhus Universitet og Nordisk Institut på Leningrads universitet begyndte formelt i 1973, da en af dets medarbejdere, *Irina Kuprijanova*, som et led i kulturaftalen mellem Danmark og Sovjetunionen blev gæstelærer på Slavisk Institut. Hun var specialist i dansk dramatik i 1930'erne, det vil sige i Kjeld Abell, Soya og Kaj Munk – et emne hun nogle år senere skrev og forsvarede en doktordisputats over. Da jeg vidste, at russere generelt gerne besøger deres egne dig-

Peter-Paul fæstningen med det slanke kirkespir (122 meter) på kejsernes gravkirke - fæstningen har aldrig haft militær betydning - brugt som varetægtsfængsel under tsarismen.

teres tidligere hjem og museer, lavede jeg en aftale med Kaj Munks enke, Lise Munk, om at besøge præstegården i Vedersø. Fru Munk var både bæret og overrasket over, at der i Leningrad sad en ung forsker og beskæftigede sig med hendes mands dramatik. Vi tog ud til det vestjyske, og jeg ved, at Irina ved den lejlighed fik sig en oplevelse for livet. Stuerne i præstegården, Munks arbejdsværelse og den parklignende have under de høje skyggefulde træer gav kulisser til den munkske dramatik, hun havde studeret så intenst. Men lad hende selv tale: ”Det at tale med hans enke og hans søn (Arne Munk, TP) har hjulpet mig til bedre at forstå hans personlighed. Dette besøg er jeg oprigtigt taknemmelig for”.

Irina er i dag (2006) 77 år, men passer ikke desto mindre stadig sit professorat i vesteuropæisk litteratur på fødebyen Skt. Petersborgs universitet. Begge hendes forældre var af lavadelig familie – morfaderen var en kendt kirurg og farfaderen var forretningsmand. Begge familier var velhavende uden at være rige. Hendes far arbejdede hele sit liv som militær-kirurg – under krigen som chefkirurg ved Leningrad-fronten. Og efter krigen var han indtil sin død i 1963 klinisk chef ved Det militær-medicinske Akademi. Moderen underviste i engelsk – før krigen ved Institut for Fremmede Sprog og derefter på Universitetet. ”Jeg kan godt sige, at jeg havde en helt lykkelig barndom op til 1941”, skrev Irina, da jeg bad hende sende mig stikord til en præsentation af en typisk repræsentant for Skt. Petersborgs intelligentsija. Da krigen begyndte, blev den 12-årige Irina sammen med sin yngre søster og sin mormor evakueret til byen Kujbysjev ved Volga, og moderen fulgte efter i december måned. Indtil da havde hun været med til at bygge forskansninger omkring byen. Livet i Kujbysjev forværredes betydeligt, da slaget om Stalingrad stod på i vinteren 1942-43. Familien boede da på et kollegium, hvor der hverken var varme eller vand. En lille jernovn, en såkaldt bursjukka, afgav lidt varme, mens vandet blev hentet ved en brønd. Fødevarerne var rationeret, Irina fik for eksempel 300 gram brød om dagen – en ration, der kunne forøges ved arbejde på en sovkhos.

I maj 1944 vendte familien tilbage til Leningrad, selv om fronten stadig kun var 40 km borte. Men alle vidste, at krigen og belejringen nærmede sig sin afslutning. Selv om deres bydel var stærkt udbombet, var familiens lejlighed nogenlunde uskadt – kun vinduerne var blæst ud. ”Du kan tro, det var en glæde at komme hjem! Jeg husker godt den dag, krigen var forbi. Sammen med mine veninder gik jeg ned på Nevskij – og så til slotspladsen foran Vinterpaladset, der blev der danset og vist film på et stort lærred. Vi spiste is, selv om den var dyr – det var jo en meget stor festdag”, fortæller Irina.

I 1947 afsluttede Irina skolen og blev optaget på universitetet. Når hun bliver spurgt, hvorfor hun valgte dansk, er svaret: ”Mest af nysgerrighed – det var første sted i Sovjetunionen, hvor der åbnede en dansk afdeling. Det var ikke så let at lære sproget – der var hverken lærebøger eller ordbøger, men vi havde gode lærere”. På fjerde studieår skulle hun vælge speciale – skulle det være sprogvidenskab eller litteratur? Som den eneste blandt de 11 piger på studiet valgte Irina litteraturen – hun var ikke i tvivl, havde allerede læst værker af mange skandinaviske forfattere, så specialeafhandlingen kom til at handle om Martin Andersen Nexøs store romaner. Dernæst blev hun anbefalet til et phd.-stipendium, hvor hun valgte *Henrik Pontoppidans* forfatterskab som forskningsemne. I 1960 var Irina heldig at komme på stipendieophold i København, hvor hun

fik professor *Billeskov-Jansen* som vejleder. Desuden stiftede hun bekendtskab med to mennesker, der blev til stor hjælp – dels Pontoppidans datter Else og dels præsten og Pontoppidan-kenderen *Thorkild Skjærbæk*. Sidstnævnte blev en rigtig god ven, og de opretholdt forbindelsen til hans død. Under sit ophold i Danmark mødte Irina desuden Hans Scherfig, universitetslærerne (russisk) Anja Veibel og Gudrun Sterner-Petersen samt Askov-forstanderen Knud Hansen og forfatteren Elisabeth Hude. I 1963 forsvarede hun sin phd.-afhandling, men var på det tidspunkt allerede begyndt at undervise i dansk samtidig med, at hun holdt forelæsninger i verdenslitteratur.

I 1973 kom Irina så til Århus som det, der hed udenlandsk lektor i samtaleundervisning. Hun fortæller selv: ”Nu kan jeg tilstå, hvor nervøs jeg var. Jeg havde aldrig før undervist i russisk. Jeg fortalte det straks til kollega Birgir (ja, som islænding kan man gode hedde sådan, TP), men han forbød mig at nævne det for nogen. De to år, jeg tilbragte på Slavisk Institut, mindes jeg altid med stor glæde. Selve atmosfæren på Instituttet var så venlig, og alle var altid så hjælpsomme. Også de studerende var så rare og venlige at omgås”. Under sit ophold i Århus besøgte hun også Soya, ligesom hun ofte mødtes med danskundervisningens Nestor på Aarhus Universitet, *Peter Skautrup*. Ham havde hun mødt allerede i 1954, da han som Universitetets rektor og som medlem af en dansk kulturdelegation havde besøgt Leningrad. Hun mindes, at han allerede den gang havde opfordret hende til at komme til Århus og undervise i russisk. ”Det erindrede han mig om flere gange. Både han og hans kone var dejlige mennesker”.

I 1980 forsvarede Irina sin doktordisputats – en solid og belæst afhandling, der kort efter udkom på russisk som bog og under titlen *Dansk dramatik i det 20. århundredes første halvdel*. Kort efter flyttede hun som professor til Institut for udenlandsk litteratur uden, at hun af den grund kappede forbindelsen til sit ”gamle” skandinaviske institut. I 11 år – 1988-99 - var hun chef for det nye institut, og her forelæser hun stadig som 77-årig over henholdsvis skandinavisk litteratur og verdenslitteratur i 19. århundrede. Samtidig har hun været vejleder for phd.-studerende: seks har allerede forsvaret deres afhandlinger, og to er på vej – i henholdsvis dansk og norsk litteratur.

Jeg havde bedt Irina tage stilling til en række politiske forhold i Sovjetunionen som for eksempel hendes holdning til Stalin, Khrustjov, Bresnjev og Gorbatjov og til situationen i dag. Hendes svar var meget typisk for et medlem af den klassiske russiske intelligentsija, og jeg vil lade hende selv fortælle: ”Det er mere svært for mig at besvare dine spørgsmål angående politiske problemer. I vores familie har vi aldrig været politisk engagerede. Hverken mine forældre eller jeg var partimedlemmer. Naturligvis har jeg været medlem af *Komsomol – komsomolka* – men det var, tror jeg, mest for ikke ”at falde ud” af kollektivet. I hvert fald var jeg opdraget til at opfylde mine forpligtelser uanset, hvordan det politiske klima lige var i øjeblikket. Selvfølgelig var der mange ting, man ikke kunne være indforstået med, men det diskuterede man ikke ofte”. Vedrørende situationen i Rusland i dag vil jeg ligeledes lade Irina kommentere med egne ord: ”Hvad situationen i dag angår, så er jeg slet ikke glad for den. Der er en så stor kløft mellem rige og fattige, som jeg aldrig har oplevet før. De intellektuelle er blandt de dårligst stillede. Man har ødelagt det, som var godt i sovjettiden. Bøger, teater- og biografbiller, entré til museerne er blevet så dyre, at ingen har råd til det. Det samme gælder husleje og

transport. Men efter min mening er det værste det, man gør med uddannelsen. Nu er der grundskoler for de rige og ”de andre”. På universitetet bliver der skåret ned i studieplanerne, så kun en lille del af studenterne får lov til en egentlig højere uddannelse, mens de andre får den i en meget reduceret udgave. Lærernes lønninger er uhyggeligt lave. Forleden hørte jeg i radioen en kollega sige, at hans løn er lavere end en rengøringskone i et supermarked. Derfor er de yngre lærere nødt til at arbejde flere steder. Men naturligvis er der også gode sider. De unge har flere muligheder for at rejse til udlandet for at studere. Mine kolleger kan deltage i udenlandske kongresser og lignende – det havde de sjældent kunnet før. Du må dog ikke tro, at jeg klager. Anna (Irinas datter, TP) og jeg klarer os ganske godt. Hun er docent i svensk og faktisk chef for den svenske afdeling af Nordisk Institut. Desuden har hun oversat flere svenske bøger, deriblandt *P.O. Engquists Livlægens besøg*, som jeg har skrevet forord til. Jeg fortsætter mine studier i dansk litteratur. Til H.C. Andersens jubilæum skrev jeg en artikel om hans roman *De to baronesser*, og jeg er lige blevet færdig med en artikel om *Adam Homo*”.

Irina Kuprijanova bor sammen med datteren Anna i en lejlighed i det centrale Skt. Petersborg. Jeg har været der flere gange og altid oplevet den som et hjørne af det gamle Rusland. Den ligger i Rylejev-gaden, opkaldt efter en af Dekabristopstandens (1825) digtere og medsammentvorne, så på den led hænger tingene sammen. Der er i høj grad noget førrevolutionært russisk over lejligheden på små 100 kvadratmeter. Bøger fra gulv til loft, gamle, solide, lidt tunge møbler. Hygge og stilhed hviler over den og appellerer til kultiveret snak om kulturelle emner. Og alligevel har indehaverne listet detaljer af noget skandinavisk og dansk ind i interiøret. Irina har boet der hele sit liv. Lejligheden har oprindeligt været meget større, men den blev i 1920’erne som så mange af byens store herskabslejligheder delt op i mindre enheder, som hendes forældre så flyttede ind i en af. Lejligheden ligefrem emmer af stabilitet og kontinuitet, og den repræsenterer derfor på mange måder den historiske sammenhæng, som så mange russere desperat søger i dag efter kommunismens og sovjetsystemets sammenbrud. Og hvad er mere nærliggende end at søge nye værdier i de gamle, som prægede Rusland, før verden gik af lave i 1917?

Men nu skal man ikke på grundlag af ovenstående tro, at Irina er en kvinde, der hænger i og dyrker fortiden. Hun er i høj grad et barn af sovjettiden – det er den, der har uddannet hende; det er den, der har givet hende chancen for at blive en selverhvervende kvinde med markante meninger og holdninger, som absolut ikke er fortidige. Mest tydeligt kommer denne moderne side måske til udtryk, når hun skriver: ”Du spørger, om jeg stadigvæk kalder byen ”Leningrad”. Det gør jeg altid, når jeg taler om fortiden, men også helt spontant om nutiden. ”Petersborg” hører for mig til i gamle dage. Sagen er, at byens navn for mig ingenting har med Lenin at gøre. I øvrigt stemte næsten 50% imod navneændringen; den var Sobjaks idé, og han var jo heller ikke en ”leningrader””. Leningrads brede hovedgade – *Nevskij Prospekt* havde i 1990 ændret udseende, siden jeg var der i 1985. Den havde blandt andet fået sit eget Hyde Park Corner ved varehuset *Gostinyj Dvor*. Her var der mange, der hver på sin måde – skriftligt eller mundtligt – ønskede at frelse verden. Den dag, jeg var der, var de fleste åbenbart i bogstaveligste forstand blevet blæst væk. Dels var der en strid vind, og dels var scenen og æteren

nemlig opfyldt af et orkester, hvis budskab var at bringe hornmusikken tilbage til den sovjetiske hverdag. Ja, ytringsfriheden havde det godt i Sovjetunionen i begyndelsen af 90'erne, selv om dette eksempel måske ikke er det bedste som dokumentation. Når man gik sig en tur på Nevskij, kunne man der finde skrifter af enhver art. Dog var det praktisk at tage en plasticpose med eller to, for der var mængder, og de var billige. Det var ikke altid de flotteste publikationer, der også var de dyreste – snarere omvendt. Et meget ydmygt skrift med titlen *Raisa Gorbajtova. Hvem er hun?*, der viste sig at være en russisk oversættelse fra magasinet TIME, blev solgt for et par rubler. Det var på otte sider og næsten ulæseligt på grund af den elendige tekniske kvalitet. Et andet skrift med titlen *Hvad den unge familie bør vide* kunne købes for 6 rubler. Men så gav det også i både ord og (utydelige) billeder en ret så kontant seksualundervisning. Fjerne var de tider, hvor en politiker for åben skærm frejdigt kunne erklære, at der i Sovjetunionen ikke fandtes sex. Et nyudgivet tidsskrift, Nevskij Prospekt indeholdt på 32 nydelige sider, gennemillustreret i farver og sort/hvid, en række højt kvalificerede artikler om byen. Det kostede kun 3,50 rubler, og så gik oven i købet en del af beløbet til en forskønnelse af byens hovedstrøg Nevskij strækker sig som byens hovedpulsåre med et knæk ved Moskva-banegården fra Admiralitetet og til Aleksander Nevskij-klostret. Opkaldt efter floden ligesom den fyrst Aleksander i midten af 1200-tallet, der som en tidlig udgave af tsar Peter holdt svenskerne og de tyske ridderordner stangen ved Det baltiske Hav, som Østersøen kaldes på russisk. Aleksander blev helgenkronet og i den russiske historie gjort til forbillede for såvel en tsar Peter som for en generalsekretær Stalin.

Prisforskellene havde i 1990 intet med emne, kvantitet eller kvalitet at gøre. De havde at gøre med, om den pågældende publikation var blevet produceret under markeds- eller planlægningsvilkår. Med andre ord afhængigt af, om papir, illustrationer, tekst, layout og tryk skulle betales med den reelle markedspris, eller om det var udgivet med statstilskud. Alle vegne (Moskva, Irkutsk, Tasjkent, Samarkand, Vilnius, Odessa, Leningrad) oplevede jeg i 1990, at markederne og basarerne bugnede af alle former for fødevarer: Frugt, grønsager, pølser, kød (røget og fersk) af enhver art, gryn og æg, mens statsforretningerne enten var tomme eller solgte noget rest-konserver, fedtholdigt kød og ben.

Denne situation var resultat af en mere og mere vanvittig prispolitik, af en voldsom pengeregighed i samfundet og af folks irrationelle indkøbsvaner. Markedspriserne var mange gange højere end de statssubsidierede priser i statsforretningerne. I årtier havde man i Sovjetunionen bevilget hinanden lønforhøjelser, der slet ikke stod mål med den varemængde, der var til rådighed. Derfor skulle man omkring 1990 som producent være en ualmindelig stor idiot, hvis man ikke førte sine varer derhen, hvor priserne var højest. Indirekte opfordrede samtlige politiske ledere også til noget sådant. Man propagerede for markedsøkonomi, ganske vist med forskellig vægt og under inddragelse af såkaldte overgangsperioder samtidig med, at man dermed indirekte nedbrød hele det fordelingssystem, der var forbundet med central planlægning. Den gang spurgte man uvilkårligt sig selv: Hvornår får de samme politiske ledere mod til med et hug at sætte priserne fri eller op til realistiske størrelser, naturligvis kombineret med compensationer til socialt svage grupper? En anden mulighed kunne være at gennemføre en egentlig

pengeombytning. På den måde ville man ikke blot komme pengerigeligheden, men også de mange sorte penge til livs.

Pengerigeligheden blandt befolkningen var enorm – både den der befandt sig i strømpeskafter eller under madrassen og den, der stod på bankbøger. På længere sigt ville prisforhøjelser eller en pengeomlægning også medføre en omlægning af folks indkøbsvaner. Sovjetborgere købte i 1990 ind som om, de enten forberedte sig på krig eller endnu var i krig. Hvis danske husholdninger købte ind på samme måde, ville markedet være ribbet for varer. Når der i Sovjetunionen viste sig varer i statsforretningerne, altså til de lave priser, kom alle medbragte net og indkøbsposer frem, og man forsynede sig – ikke blot til sin egen, men også til naboers, venners og slægtnings husholdning. Og det samtidig med, at naboen, vennen og slægtningen naturligvis i sine indkøb tilgodeså en. Resultatet var, at alle sovjetiske husholdninger lå inde med lagre af forbrugsvarer. Overfor fødevarer var indkøbsmønstret stort set det samme, men her medførte de generelt dårlige opbevaringsmuligheder (mangel på køleskabe og fryser), at mange billigt indkøbte fødevarer gik til spilde. Der findes på russisk et udtryk, der egentlig blot betyder ”måske” – *avoska*. Men det fik i sovjettiden en langt bredere betydning. Det blev den folkelige betegnelse på et indkøbsnet eller bærepose – nemlig på det ekstra net, alle

Et af Eremitagemuseets mange pragtstykker - Dans II af Henri Matisse.

havde med for det tilfælde, at man ”måske” faldt over en sjælden vare, og som man derfor købte for at betænke familie, naboer, venner mv.

Hovedindtrykket fra mine rejser gennem fire republikker i efteråret 1990 var: Endnu en gang måtte jeg konstatere meget store forskelle mellem Sovjetunionens regioner. Unionen i sin daværende form var dødsdømt, mens usikkerheden om en ny unions sammensætning og struktur var uhyre stor. Det gamle fordelingssystem, hvor ressourcer, produktionsmidler, forbrugsvarer og fødevarer fordeltes efter en overordnet plan, lå i ruiner. En udstrakt dobbeltøkonomi var resultatet. Rublens værdi faldt hastigt, og den viste sig ofte ikke at kunne bruges som betalingsmiddel. Befolkningens forventninger til de politiske ledere og deres kunnen var enorme, først og fremmest på det materielle plan.

Marked og markedsøkonomi blev slagord – af befolkningen anvendt bevidstløst som en mulig redningsplanke i et frådende hav af muligheder, af politikerne anvendt som trylleformler og til at slå hinanden i hovedet med.

Det politiske liv bar præg af ønsket om handling og færre ord. Lederne af de politiske organer ønskede gennemgående større beføjelser til at kunne handle ekstraordinært og gerne uden om de parlamentariske forsamlinger. Store dele af befolkningen ønskede ”en stærk hånd”, der kunne skære igennem al kævlet og skaffe mad på bordet og varer i butikkerne – og vel at mærke de statsdrevne. Befolkningen ønskede markedsøkonomi, men den ønskede på den anden side ikke at betale markedspriser der, hvor varerne og maden fandtes, nemlig på de frie markeder. Den ønskede ikke at tage de i øvrigt næsten værdiløse rubler ud af sparekassen eller banken for at bruge dem og på den måde at op-suge den overflødige kapital i samfundet.

Det er derfor på ingen måde overraskende, at den russiske befolkning med begejstring har taget imod den stærke hånd i form af præsidenten siden 2000 – leningraderen, den tidligere sikkerhedsagent i KGB og medarbejder i Anatolij Sobjaks administration. *Vladimir Putin*. Han blev primært valgt på et løfte om at skabe fred i Tjetjenien. Dette løfte har han til dels opfyldt på sin egen brutale facon – godt hjulpet af den internationale terrorfrygt siden 11. september 2001 – og til den brede russiske befolknings udelte tilfredshed. Han har indledt opgøret med de *oligarker*, der i kølvandet på privatiseringsprocessen i 1990’erne berigede sig til astronomiske højder ved i en delvist lovløs periode at tilrane sig store lunser af den nationale formue – igen til befolkningens tilfredshed. Putin har endvidere væsentlig forbedret den offentlige ro og orden, til dels ved at give køb på en vestlig opfattelse af politisk frihed og menneskerettigheder, men til gengæld uden at møde væsentlig modstand i befolkningen. Han har indskrænket pressefriheden til dels ved at statsliggøre de elektroniske og de store trykte medier – uden at befolkningen har protesteret. Tværtimod er hans popularitet stor og tilsyneladende stabil. Befolkningens største bekymring er, hvordan man kan kringle 1993-forfatningens bestemmelser om, at en præsident højst kan genvælges en gang – og Putins mandat udløber i 2008.

Han er også populær i Skt. Petersborg. Han er oven i købet et barn af byen. Men først og fremmest har han bragt byen frem i den internationale opmærksomhed. Byens 300 års jubilæum i 2003 førte en forskønnelse af dens facader og betydelige økonomiske midler med sig. Putin har sørget for, at store internationale og pressebevågne begivenheder finder sted i Skt. Petersborg – som G-8 mødet i sommeren 2006. Turister fra hele verden strømmer til byen, også mange danskere. De glædes med rette over dens overflødighedshorn af kulturelle oplevelser. Min eneste bekymring i den sammenhæng er, at alle disse turister så tror, at de har været i Rusland.

Lad mig slutte dette kapitel om Skt. Petersborg med endnu et citat fra drengen Joseph Brodskys erindringer:

Der var en gang en lille dreng. Han boede i det mest uretfærdige land i verden. Som blev regeret af nogle skabninger, der efter enhver menneskelig målestok skulle betragtes som degenererede. Hvilket aldrig skete.

Og der var en by. Den smukkeste by på jordens overflade. Med en kolossal grå flod, der svævede over sin fjerne bund som den kolossale grå himmel over floden. Langs

denne flod lå storslåede paladser med så smukke og kunstfærdige facader, at hvis den lille dreng stod ovre på højre bred, lignede venstre bred aftrykket af et gigantisk bløddyr, kaldet civilisation. Som ophørte med at eksistere.

Tidligt om morgenen, når himlen stadig var fuld af stjerner, stod den lille dreng op og efter at have fået en kop te og et æg, akkompagneret af en bekendtgørelse i radioen om en ny rekord i smeltet stål, fulgt af hærens kor, der sang en hyldest til Lederen, hvis billede hang på væggen over den lille drengs stadig varme seng, løb han langs den snedækkede flodbred af granit til skole.

Den brede flod lå hvid og tilfrossen som et kontinents tunge hensunken i tavshed, og den store bro hvævede sig mod den mørkeblå himmel som en gane af jern. Hvis den lille dreng havde to minutter til overs, lod han sig glide ned på isen og gik tyvetredive skridt ud til midten, mens han hele tiden tænkte på, hvad fiskene lavede nede under den tykke is. Så standsede han, vendte sig 180 grader om og løb –non-stop– tilbage direkte hen til skolens port. Han styrtede ind i forhallen, smed hue og frakke på en knage og fløj op ad trappen og ind i sin klasse.

Der er et stort rum med tre rækker pulte, et portræt af Lederen på væggen over lærerens stol, et kort over to hemisfærer, hvoraf kun den ene er legal. Den lille dreng sætter sig på sin plads, åbner sin mappe, lægger sin blyant og sit hæfte på pulten, ser op og forbereder sig på at høre en masse sludder.

APPENDIX

MAXIM TEVELEV: FRA TOLK TIL ADMINISTRERENDE DIREKTØR – MIT LIV MED DANSK I EN OVERGANGSTID

Den kendsgerning, at jeg var borger i Leningrad, det vil sige var en leningrader, fandt jeg første gang ud af, da jeg befandt mig adskillige tusind kilometer fra Leningrad og havde lagt bag mig både den værste blokadevinter 1941-42 med sult, artilleribeskydninger og bombardementer og den dramatiske evakuering i slutningen af april 1942 – først over Ladoga-søens is og dernæst med jernbane og i godsvogne. Der, i Sovjetunionens sydligste hjørne, i den varme tadjikiske oldtidsby *Khudsjent* - den gang kaldet Leninabad – hvor jeg skulle komme til at tilbringe mere end to lange år, der befandt jeg mig nu sammen med min mor og min mormor. Forunderlig kan ens livsbane forme sig: At blive bragt fra den ene Lenins by og ikke til hvor som helst, men til en anden Lenins by! --- På det tidspunkt var jeg knap nok fyldt tre år, og af mor og mormor erfarede og huskede jeg, at et sted langt væk i det kolde nord var der en eventyrligt smuk og kæmpestor by, hvor jeg var kommet til verden, og hvortil jeg ville vende tilbage, så snart vi havde besejret tyskerne.

Maxim Tevelev - min gode ven gennem mere end 30 år.

Tilbagereisen fandt sted i juni 1944, og dagen, da jeg endelig efter en usandsynlig lang rejse nåede tilbage til mit Leningrad, den husker jeg tydeligt også i dag: Moskva-banegården, en eller anden drager, en eller anden trækvogn, hvori mor, mormor, jeg og alle vore pakkenelliker, som var bragt med fra Tadjikistan, blev anbragt, en enorm lang gade med store huse, broen over floden (jeg var overbevist om, den var selveste den Neva, som man fortalt mig så meget om – men det viste sig at være Fontanka), endelig et eller andet hus med port for, en gård med en stor mængde stablet brænde, en trappe, hvor lyset faldt ind gennem et stort hul i loftet, lavet af en – viste det sig – u-eksploderet granat, en dørklokke i snor foran døren til lejligheden - og så pludselig min far med barberskum på kinderne. På det tidspunkt var min far, der var violinist af uddannelse og indkaldt til flåden, blevet overflyttet til et marineorkester og havde mulighed for temmelig ofte at tage hjem. Det vil sige, at jeg netop fra denne julidag atter blev en leningrader – nu ikke længere blot i mors og mormors fortællinger, men i virkeligheden, for alt, hvad der videre skete med og omkring mig, det har jeg husket for hele livet.

Mine forældre var musikere: Min mor var pianist, og min far violinist. Allerede i slutningen af 20-erne var de begyndt at tjene penge ved at spille i meget forskellige orkestre i før-krigs Leningrad. Efter tilbagekomsten fra Tadjikistan fandt min mor hurtigt arbejde på Leningrads underholdningsscene, hvor hun gennem 35 år og ved forskellige koncerter akkompagnerede et broget udvalg af sangere, dansere og musikere. Hun fandt hurtigt sig selv, var godt tilfreds med sit job, arbejdede meget, oftest om aftenen, og rejste tit på gæstespil til andre byer. Min far arbejdede både med teater-, jazz- og symfoniorkestre. For at tjene så mange penge som muligt arbejdede han både dag og nat. Det betød, at jeg var vant til som barn at tilbringe aftnerne med mine bedstemødre – nu havde jeg to – og begge boede sammen med mine forældre og mig i samme lejlighed på Dekabristgaden, fem minutters gang fra *Mariinskij*- men den gang endnu Kirov-teatret.

Mine skoleår begyndte i 1946. Det var en drengeskole, og den lå lige overfor *Nikolskij sobor*. I børnehaven kom jeg ikke, den erstattedes af de to bedstemødre, og derfor blev skoleklassen det første kollektiv, jeg kom ind i – uden at jeg egentlig havde nogen

forestilling om de særlige forhold i et mandesamfund. Parallelt opstod der også andre blandede kollektiver – børnene i gården og gruppen i den musikskole, som mine optimistiske forældre pr. definition regnede det for deres pligt at anbringe mig i. Alle disse tre børne-minisamfund gjorde tilsyneladende så stort indtryk på mig, at jeg nu, 60 år senere, ville kunne nævne næsten alle børn ved navn. Jeg brillerede ikke med særlige succeser i skolen, og efter kun nogle få år stod det klart for mig, at jeg var humanist – for fag som historie, geografi og litteratur faldt mig let, mens jeg i matematik, fysik, kemi og biologi følte mig usikker. I øvrigt har jeg til dato gemt et bevis for ”gode resultater i undervisningen og i opførsel” med Lenins og Stalins portrætter på.

I slutningen af 40’erne og begyndelsen af 50’erne nød først og fremmest de drenge autoritet, som kunne slås (en arv fra krigen), men datidens slagsmål var naturligvis ikke så rå, som vi ser det i dag – men normalt foregik de ”indtil det første blod” - næsten dagligt og ved den mindste anledning. Jeg kunne ikke lide at slås, og jeg var heller ikke særlig god til det – til gengæld var jeg ikke dårlig til fodbold, og det kompenserede i mine kammeraters øjne fuldt ud for min passive holdning til slagsmål. Først i 1954, altså efter Stalins død, kom der piger i vores skole, hvilket selvfølgelig straks ændrede atmosfæren i klasserne radikalt. Vi fik også en række interessante lærere. Særligt godt havde vi det med en ung lærerinde, der underviste i litteratur og russisk sprog. Hun tænkte på en ukonventionel måde, respekterede hver enkelt elev, desuden underviste hun ikke formalistisk, men på en kreativ måde, der opmuntrede initiativ og lysten til at diskutere hos eleverne. For hende endte det følgelig med, at hun blev tvunget til at omskole sig til matematiklærer, fordi hendes undervisningsmetoder i midten af 60’erne ikke længere huede den højere skoleledelse. Det var ikke så mærkeligt, at da vi cirka 30 dimittender fra vores skole, inklusive mig selv, i april 2006 samledes for at markere 50-års jubilæet for skoleafslutningen, da mindedes vi med taknemmelighed først og fremmest vores nu afdøde litteraturlærer fra midten af 50’erne.

Den 4. marts 1953 fyldte jeg 14 år, og dagen efter døde Stalin. Jeg husker, at alle eleverne blev samlet til en sørgehøjtidelighed, og at der blev udtalt noget meget patetisk og tragisk. Til forskel fra lærerne, der over for os demonstrativt gav udseende af ”fortvivelse hos de børn, der pludselig var blevet faderløse”, så reagerede de rigtige børn, det vil sige vi, temmelig afslappet over for det, der var sket. Jeg husker, at min far talte om, at Sovjetunionen var blevet svækket ved Stalins bortgang (nu var der, sagde han, i ledelsen kun talentløse partifunktionærer tilbage), og at det kunne føre til en 3. Verdenskrig. I det hele taget mente min far, at kun Lenin havde søgt at føre ”den gode ide” (han mente socialismen) ”rigtigt” ud i livet, derefter gik intet, som han havde regnet med, og at alle senere generalsekretærer (min far døde et år efter Bresjnevs død) havde ført landet bort fra den leninske opfattelse af socialismen. Borgerkrigens ”smukke romantik”, hvor ”de røde” kæmpede for ”retfærdighed” sad så solidt i hovedet på ham, at alt det, der skete med landet for øjnene af ham, anså han for ”förræderi af den socialistiske ide”. Selvfølgelig kunne han den gang kun vide meget lidt om Lenins virkelige forbrydelser, og først nu ville jeg have kunnet diskutere argumenteret med min far, for alt det, der nu er kendt om ”de leninske metoder for socialismens opbygning” har i mine øjne gjort ham til 20. århundredes største forbryder. Stalin var kun en god elev af sin forbryderiske og

pragmatiske lærer, ”fortsætter af den store Lenins sag”, som det var god tone i den tids sovjetpropaganda at hylde ham, men som bekendt går eleverne ofte længere end deres lærere.

Jeg nåede at se Stalin i Mausolæet ved siden af Lenin (1954), og jeg husker udmærket, da man bar Stalins buste og det mandshøje portræt, der hang ved indgangen, ud af skolen. Alt det skete kort før afgangsprøverne, hvoraf den ene var eksamen i Sovjetunionens historie. Da skulle man hastekorrigere Stalins rolle i revolutionen og de følgende årtiers begivenheder. En tilsvarende situation med passende ”rettelser” af historien opstod som bekendt for dimittenderne i Ruslands skoler i 1992, det vil sige i alt 36 år senere ---. Jeg er bange for, at ”en passende” revision af historien – nu blot i omvendt retning – begyndte i det stille allerede for adskillige år siden, og til forskel fra de to foregående vil den foregå glidende og uden overflødig støj og under fuld passivitet fra folkets side.

Khrustjovs regering associerer jeg med opsendelsen af den første sputnik, med nedskydningen af det amerikanske U-2 fly og tilfangetagelsen af piloten Francis Powers, med afskaffelsen af Stalin-kulten, med Cuba-krisen, anslaget mod avantgarde-kunstnerne, nedkæmpelsen af Ungarn-opstanden, Berlinmuren og endelig hans evindelige trusler om at vise Amerika *Kuzkinu mat* – et udtryk, der er absolut uoversætteligt til noget fremmedsprog.

Det var naturligvis et held for mig, at mine bedste år, min ungdom, fandt sted efter Stalins død – under Khrustjov. Der var allerede meget, man ikke behøvede at frygte – at naboer eller endog venner ”bankede på”, man kunne tillade sig at have sin egen mening, der ikke nødvendigvis behøvede at være sammenfaldende med den officielle, man kunne ironisere over *Vores Nikita Sergejevitj* uden at skulle frygte konsekvenserne, generationen af tresserne opstod og var en slags gryende opposition til den kommunistiske ideologi. Til nød – jeg var endnu for ung – kunne jeg sikkert regne mig for hørende til denne generation.

I 1963 blev jeg studerende ved Leningrads universitets filologiske fakultet efter nogle studier på teknikum og tre års værnepligt (både det ene og det andet var i princip spildtid, selv om jeg selvfølgelig fik noget livserfaring). Jeg skrev en serie korte satiriske prosa-fabler til et håndskrevet studentertidsskrift (*samizdat*) – det havde nær medført, at jeg blev smidt ud af universitetet. Jeg blev hjulpet af, at mine kammerater ikke angav mig, og fabel-forfatteren forblev ukendt for de officielle organer. Klart nok. Det var et enormt fremskridt for landet: På den ene side forfulgtes enhver opposition til styret brutalt, men på den anden side var metoder og konsekvenser blevet mere humane (nedskydningen af arbejdere i *Novotjerkassk* blev mere en undtagelse), og gradvist vænede sig af med at angive hinanden.

Atmosfæren på Institut for skandinavisk Filologi, hvor det blev mit held at studere og tilbringe fem uforglemmelige år, var forunderlig varm - selvfølgelig takket være de lærere, der arbejdede der. De var alle ægte repræsentanter for den russiske intelligentsja, og i hele mit følgende liv har jeg med taknemmelighed tænkt tilbage på mine universitetslærere, forholdet til dem hjalp endegyldigt med at forme min personlighed.

Afslutningen på Universitetet i 1967 faldt sammen med det tidspunkt, hvor Bre-

sjnev begyndte at ”få skabt orden” i sovjetborgernes hoveder. Fra midten af 60’erne følte KGB sig, ligesom under Stalin, på ny som landets fuldgyldige herre med i praksis ubegrænsede beføjelser. Under dække af tesen om ”nødvendig kamp mod ideologisk undergravende virksomhed fra de vestlige landes side” opbyggede KGB over hele landet et agentnet, bestående af angivere, på størsteparten af virksomheder og læreanstalter. Tilstedeværelsen af konspirative KGB-agenter blev så dagligdags og almindeligt, at folk a priori gik ud fra, at ”et eller andet sted nær dig” var der helt givet en angiver. Det er klart, at på et sted som *Inturist*, hvor jeg kom til at arbejde som guide og tolk i dansk, var der selvklart et net af meddelere. Det ansås som givet, at en guide, der konstant omgikkes udlændinge, dagligt var under ideologiske angreb fra bærerne af en fjendtlig ideologi. KGB var naturligvis nødt til at gå ud fra, at guiderne besad en tilstrækkelig ideologisk immunitet, og at man kunne stole på dem. Størsteparten af guider og tolke var pragtfuldt uddannede folk, der fuldt ud beherskede de mange forskellige fremmedsprog. Mange gik af karriere-hensyn ind i Partiet – for at få det privilegium at blive udnævnt som ledsagende tolk for sovjetiske turistgrupper og delegationer, der skulle til udlandet. Det at kunne rejse gratis til et eller andet sted i Vesten eller måske til Indien i 70’erne eller 80’erne var for størsteparten af Sovjetunionens borgere en absolut uopnåelig drøm – og mange misundte naturligvis de Inturist-tolke og betragtede dem som en privilegeret kaste.

Men blandt Inturist tolkene var der også de såkaldte ”ikke-udrejseegnede”, der af grunde, som kun KGB kendte, ikke blev lukket ”udenfor vort fædrelands grænser”. I denne situation befandt jeg mig i 11 år – helt til 1978, hvor jeg endelig fik lov til at ledsage Sovjetunionens herrehold til verdensmesterskabet i håndbold. Det er muligt, at grunden til, at det varede så længe, var mit manglende ønske om at træde ind i Partiet. Min nærmeste chef, en meget intelligent, klog og godt uddannet kender af Sverige, var selv medlem af Partiet, og hun forsøgte at overtale mig til at gå ind i KPSS ved at argumentere for den utopiske tese, at jo flere ordentlige mennesker, der var i Partiet, des bedre blev det. Dette argument forekom mig ikke overbevisende, og derfor blev hverken jeg eller mine forældre nogensinde partimedlemmer.

I Inturist havde KGB helt officielt sin egen repræsentation. I dens opgaver indgik at have en konspiratorisk kontakt med de hvervede meddelere (dvs. at fastslå medarbejdernes ideologiske sundhedstilstand) og ligeledes efter evne gennem tolkene at indsamle informationer om de udenlandske turister, som kunne have interesse for KGB. Og allerede på dette punkt afhang naturligvis meget af tolkene selv: Man kunne vise ihærdighed og flid, og man kunne forholde sig temmelig formelt til KGB’s ”ønsker” og i praksis ignorere dem. Der var imidlertid en ting, man ikke kunne tillade sig – at nægte at have nogen som helst kontakt med KGB, for det ville med garanti medføre frysning uden mulighed for at arbejde som tolk i fremtid. Sådan var spillets regler, og heldigvis medførte brud på disse regler under Bresjnev i det mindste ikke natlige arrestationer som under Stalin.

Men arrestationer kunne forekomme og foregik i de tilfælde, hvor det handlede om at opbevare eller – og det var især strafbart – at udbrede forbudt litteratur: For eksempel *Doktor Zjivago*, bøger af *Solsjenitsyn*, *Samizdat*-litteratur, *Andrej Amalriks* bog,

religiøs litteratur og meget andet. I øvrigt havde jeg alle de nævnte værker hjemme, men snakke om det kunne jeg selvsagt kun med dem, jeg havde fuld tillid til, og de var lykkeligvis trods alt de fleste.

Jeg arbejdede i Inturist i fulde 24 år, og jeg tog først min afsked 2 måneder før august 1991. Det var simpelthen en enorm lang periode, men der er en række grunde til, at jeg blev i de mange år: for det første, når man havde lært at leve med de formelle spilleregler, var det trods alt interessant at arbejde i Inturist – det gav mig en enestående mulighed for at omgås forskellige mennesker, for at forbedre mit kendskab til det danske sprog og samtidig ligesom leve i en virtuel verden uden at støde sammen med administration, med papirnussere og med parti- eller andre chefer. For det andet kunne jeg som ikke-partimedlem næppe regne med at finde et interessant arbejde i andre organisationer.

Russiske skoleelever studerer dansk - Maxim Tevelev i sin klasse

Det blev først muligt under Gorbatjov i begyndelsen af 90'erne, hvor jeg forlod Inturist uden at afvente organisationens forventede sammenbrud, der rent faktisk skete kun et par år senere.

*Bresjnev*s regeringsperiode blev en vigtig milepæl i mit liv. Netop i denne periode faldt den sidste etape af min fars liv – han døde et år efter *Bresjnev*. Og under ham formedes min søns bevidsthed og verdensanskuelse, der som resultat førte til, at han besluttede at udvandre fra Sovjetunionen – han rejste til USA for at studere blot en måned før august-kuppet i 1991. Den lange *Bresjnev*-periode – det var besættelsen af Tjekkoslaviet, KGB's voksende magt, den konstante primitive "hjernevask" og samtidig de hundreder af anekdoter om *Bresjnev*, men først og fremmest var det selvfølgelig Afghanistan. Historiens pendul, der efter *Khrustjov* var svunget til den modsatte side, havde ligesom sat sig fast i en bestemt position: der opstod en længere periode af den fæmøse "stabilitet", som vi tilsyneladende aldrig vil komme ud af.

Netop *Tjernobyl*-katastrofen rev endegyldigt masken af KPSS – endog for dem, der ikke tidligere under denne maske "af vor epokes forstand, ære og samvittighed" havde opdaget dens kujonagtige, nedrige og hykleriske fjæs. KPSS har altid frygtet folket, Partiet har aldrig haft tillid til det og bedrog det konstant. Derfor var partiledelsens

beslutning om at skjule sandheden om katastrofens omfang fuldt ud forudsigelig. Og da var det oven i købet Gorbatjov, der sad på magten ---.

I dag, dvs. i 2006, to år før afslutningen af Putins anden præsidentperiode, kan jeg med fuld overbevisning sige, at en så lys og optimistisk periode i Ruslands nyeste historie som perioden fra 1988 og til og med 1994 kommer ikke igen i min levetid. Den gang var jeg en af disse naive romantikere, som i slutningen af 80'erne meldte sig ind i Folkefronten, som rendte til demonstrationer, læste alt, hvad tidsskriftet *Ogonjok* skrev, og som oprigtigt troede på, at med ophævelsen af Forfatningens artikel om Partiets ledende rolle begyndte Ruslands moderne historie. Og det lignede virkelig en Revolution, der så ud til at kunne fratage kommunisterne "den evige magt" på trods af KGB og på trods af den af dem kontrollerede hær. Det var simpelthen fantastisk: jeg var rede til at tilgive Gorbatjov både den skamløse adfærd i Tjernobyl-situationen, Baku, Tbilisi og Vilnius – for det at knuse den kommunistiske maskine, det kunne man naturligvis kun fra oven, og det havde han, frivilligt eller ufrivilligt, virkelig gjort! Min optimistiske eufori fortsatte og styrkedes endog med Jeltsins magtovertagelse efter det fejlslagne kontrarevolutionære kupforsøg. I hans modstand mod den reaktionære prokommunistiske Øverste Sovjet var jeg helt på Jeltsins side – for en stærk udøvende magt, som, eksemplet med Gorbatjov havde vist, var den eneste, der hurtigt kunne reformere Rusland.

Og derpå startede det med Tjetjenien og samtidig den åbenlyse, uhørte og kyniske udplyndring af Rusland. De selvsamme besejrede, men ikke endegyldigt slåede kommunistiske parti- og komsomol-funktionærer blev sammen med åbenlyse banditter de "ny-russere", der overtog hele økonomien for øjnene af et folk, der var tummelumsk i hovedet af denne nedrigheid. Folket forklarede man populært, at sådan var den kapitalisme og det demokrati, som det havde forsvaret i august 91. Først nu blev det klart, at under overskriften "demokrati" var kaos vokset frem. Kun et forhold var beroligende: den fulde ytrings- og pressefrihed blev bevaret, og hermed også et garanteret perspektiv for en demokratisk udvikling.

Kapitalisme har som forudsætning, at venter man venlighed fra staten, så er det en risikabel affære – man bliver nødt til at tænke, at nu skal man selv lære at tjene til livets opretholdelse. Hertil kom, at 20 års erfaring fra arbejde i turist-branchen tillod mig at deltage i oprettelse af et privat firma, der skulle vise sig egnet til at tage konkurrencen op og sætte sig på en bestemt niche – turisme fra Skandinavien – i Skt. Petersborgs turistindustri. Det skete allerede 1992, og i dag – 14 år senere – fortsætter firmaet med cirka 30 arbejdspladser at udvikle sig positivt.

Allerede i 1989, da den romantiske oppositionsbølge, der hen ad vejen skulle feje det rådne sovjetsystem af banen, samlede kræfter, opstod der i mine øjne en unik mulighed for at gøre en reel indsats for at afskaffe den psykologiske barriere, der konstant i sovjettiden havde holdt de ideologiserede sovjetbørn adskilt fra de i forhold til dem lige så ideologiserede vestlige og danske jævnaldrende børn. Mange Petersborg-skoler begyndte på det tidspunkt at kaste de hårde ideologiske lænker af sig og var klar til direkte og åben kontakt med Vesten. Der krævedes blot en portion anstrengelse for at oprette disse kontakter og få dem til at køre. Jeg anså det for en interessant opgave, tiden var moden og opgaven perspektivrig, og der åbnede sig en enestående mulighed for at op-

rette regelmæssige udvekslinger mellem petersborgske og danske skoleelever. Danmark var på det tidspunkt for længe blevet en del af mit liv, og jeg havde længe drømt om at lade mange teenagere blive bekendt med dette ”mit land” og gennem dem ligeså deres forældre.

Jeg ved ikke, om det var lykkedes mig at realisere dette projekt uden hjælp fra daværende Århus-borgmester *Thorkild Simonsen*, men projektet fangede hans interesse, og allerede i 1990 blev det sat i værk. I en af Skt. Petersborgs skoler begyndte hele klasser for første gang i Ruslands historie at studere det danske sprog som et middel til at blive bekendt med et land, der før havde været dem totalt ukendt – med en anden kultur, andre traditioner og med en anden levevis. Børnene korresponderede sammen på dansk, og efter to år besøgte de gensidigt hinanden, hvilket ville have været helt utænkeligt bare nogle få år tidligere. Den gang, i begyndelsen af 90’erne, anså jeg dette projekt som et interessant eksperiment, planlagt til at løbe over 5-6 år. Men projektet kører stadig efter 16 år, og de drenge og piger, der i dag læser dansk, var slet ikke var født i 1990, da jeg havde min første time i skole nr. 555 og fortalte eleverne om landet Danmark. I den forgangne tid har mere end 500 elever fra Skt. Petersborg og et tilsvarende antal danske jævnaldrende besøgt hinanden, mens kommende danske lærere, der i dag er studerende på Århus Lærerseminarium, har allerede mange år været i praktik i denne Petersborgskole.

At hævde, at Putin har gjort det samme med Rusland, som ikke lykkedes for kupmagerne i august 1991, ville sikkert være urigtigt. Men jeg tror, at et lignende kupforsøg ikke ville komme på tale i dag, simpelthen fordi alle de, der kunne være interesseret i det, allerede godt og grundigt har sat sig på magten. Hele det tidligere parti- og komsomolbureaukrati kontrollerer atter i praksis gennem embeder, penge og sammen med de genopstandne tidligere og nuværende KGB- og FSB-medarbejdere samt andre knopskydende specialtjenester Ruslands samlede økonomi og hermed også dets politiske liv.

Pendulet er atter svunget tilbage, og i stedet for et ”overgangs”-samfund, hvor et demokrati og et civilt samfund ganske vist langsomt, men gradvist kunne udvikles – så har vi i stedet fået en form for ”stabilitet”, der har konserveret det nuværende korrumpere og centralt styrede samfund med et oppustet, fedt levende og ukontrollabelt bureaukrati. Meget minder desværre om Bresjnevs 70’ere, hvor folk, der havde mistet enhver interesse for samfundspolitisk arbejde, samlede sig om kun at være optaget af at løse egne private problemer. Seks år med Putin, der har hævet befolkningens levestandard en smule, og som har standset den kaotiske udplyndring af landet, har samtidig ført det russiske samfund ud i en dyb samfundsmæssig depression til glæde for de formuende, som fortsætter – nu under ”stabilitetens vilkår” – med at berige sig, mens de fra tid til anden kaster nogle håndører ud til folket som følge af de olie- og gaspriser, der til Putins held stadig er stigende.

Jeg går ud fra, at leveniveauet i Rusland vil vokse yderligere, takket være den voksende efterspørgsel på energi, også selv om perspektiverne for den fattigste fjerdedel fortsat er tvivlsomme. Det er også en ubestridelig kendsgerning, at to tredjedele – rundt regnet – forholder sig positivt til det regime, som Putin har bygget op til dato. Men hvis det er sådan, at folket som altid blot har brug for en ”god tsar”, og at det på baggrund

af sin egen eneheriker-fortid intet har lært – jeg tænker også på sovjetårene – så kan vi blot afvente pendulets sædvanlige og uundgåelige udsving. Men denne gang kommer vi til at vente længe: Pendulet er atter som under Bresjnev gået i stå – så, til hvilken side det vil komme til at svinge, det er et stort spørgsmål – man kan i det nuværende Rusland ikke rigtigt døje ”alle disse folk af fremmed rod” især dem fra Kaukasus (Rusland – for russere?!)...

Hvis det om to år ikke lykkes ”at overtale” Putin til at blive i embedet udover de otte år, og hvis han alligevel flytter ud af Kreml, så vil det nuværende styre efter min mening sandsynligvis antage endnu mere barske metoder, og man vil mindes ham som den ”liberale og intellektuelle centrist”.

Det er trist, men intet peger i dag på, at der igen i Rusland vil modnes politiske kræfter, der vil dreje landet ind på en demokratisk udviklingsvej. Skal slavofilerne alligevel igen få ret, når de hævdede, at Rusland har sin egen vej i historien?

Min mor præsterede tilsyneladende det umulige: Hun nåede at blive født i Skt. Petersborg et år, før den blev omdøbt til Petrograd, og hun kom til at dø i sit Skt. Petersborg, bogstaveligt talt som om intet var hændt med denne by.

Men jeg, en leningrader, forstår, at det blot er en illusion, at jeg selvfølgelig forlod en by med navnet Leningrad, men Skt. Petersborg nåede jeg endnu ikke til – ak, Ruslands veje er, som bekendt, elendige på en smertelig måde, så ”rejsen” vil nok tage længere tid, end jeg kunne tro dengang i 1991 ved min emotionelle ”afrejse fra Leningrad” ...

Skt. Petersborg, den 14. maj 2006

TOROPETS – EN BY I RUSLAND

I maj 1991 havde Lisbeth og jeg lejlighed til at benytte Skt. Petersborg som udgangspunkt for en rejse ud i det russiske kerneland, ud på landet, ud i det, russerne lidt foragteligt kalder *glubinka*. Ordet er dannet af ”glubina”, der egentlig betyder ”dybde”, men som i den afledte form af storbyboere bruges om steder, der for dem er ensbetydende med udørk - i hvert fald steder, hvor de ikke kunne drømme om selv at sætte deres ben. Når folk ude på landet skulle finde på at bruge ordet, fik de et undskyldende udtryk i ansigtet. Vore venner i Skt. Petersborg fik et nærmest medlidende udtryk i øjnene, når vi fortalte dem om vore planer. De ville da ønske os god tur, men det var med en mine, der let kunne forstås, som om de ikke var sikre på at se os igen.

Men lad mig starte med, hvordan det hele kom i stand. Min gode kollega på Aarhus Universitet, Else Roesdahl fra Middelalderarkæologi på Moesgaard, ringede engang i efteråret 1990 for at spørge, om jeg ikke havde lyst til at møde en arkæolog fra Leningrads Universitet – underforstået, om jeg ikke kunne aflaste hende ved at underholde ham en dag. Jeg sagde naturligvis ja, og Dmitrij Fonjakov, kaldet Dima, kom, holdt en forelæsning for vore russiskstuderende om sine arkæologiske udgravninger og nævnte bagefter i løbet af vor kollegiale snak, at han gravede blandt andet i en lille by ved navn Toropets, og at bystyret der gerne ville have kontakt med Danmark. Dima rejste hjem, og kort tid efter kom der en officiel indbydelse fra borgmesteren til at bo i Toropets en halv snes dage, studere byen og forberede eventuelle fremtidige udvekslinger.

Vi ankom til Skt. Petersborg og blev modtaget af Dima, der havde besluttet, at vi skulle køre i bil de godt 700 km ud i no-where-land. Men før afgang ville hans forældre da gerne hilse på os. Faderen er forfatter og redaktør af et kultur- og samfundstidsskrift, moderen amatør-kunstmaler med forkærlighed for blomsteropstillinger – med andre ord var der tale om et typisk russisk intelligentsija-hjem. Menneskene samfundsenkede, men ikke direkte impliceret i det politiske liv, stuerne overbroderet med bøger overalt – på hylder og i stabler og med moderens billeder på væggene. Dejligt måltid med mange kolde og lune småretter, kager, the og vin, afbrudt af engageret snak om alt muligt. Før vi gik, men efter at have taget overtøjet på, skulle vi alle sætte os ned på en stol i entreen og være stille et øjeblik i fælles eftertanke. En god skik, før man drager ud på en længere rejse. Måske også nyttig, hvem kan vide det?

Det er let nok at finde vejen til Toropets – ligeud hele vejen, næsten da. Fra Skt. Petersborg stikker man blot næsen mod syd, vælger Kiev-Odessa vejen og kører ligeud cirka 500 km, drejer så til venstre ved første asfalterede vej, Moskva-Riga vejen og kører nok en 200 km og igen til venstre ad første asfalterede vej. Så kommer man lige fluks ind i hjertet af en af Ruslands tusindvis af helt almindelige småbyer – *Toropets*, der dog

har den historiske kvalifikation, at den i Middelalderen har huset nordiske vikinger. Det var den gang, det meste af Nordeuropa indgik som integrerede dele af datidens Fællesmarked. Navne som Hedeby, Visby, Birka, Novgorod og Kiev angiver pejlemærker på denne handelsvej, der via russiske floder stod for store dele af vareudvekslingen mellem Nordeuropa og Konstantinopel. Også Toropets var et led i dette system. Byen er nævnt første gang under årstallet 1074 i de skrevne kilder. Her fortæller den ældste krønike på russisk, kaldet Nestors krønike, følgende:

Se, så var der en anden munk ved navn Isakij. Da han endnu var i verden og levede et verdsligt liv, var han rig, for han havde været købmand; han stammede fra Toropets. Han fik lyst til at blive munk, uddelte sin formue til de trængende og til klostrene og gik til den store Antonij i hulen (Huleklostret i Kiev, TP) og bad om, at denne ville gøre ham til munk. Og Antonij tog imod ham og gav ham munkeklæder på; han gav ham navnet Isakij, egentlig hed han Tjern.

Senere i 1600- og 1700-tallet oplevede Toropets en ny storhedsperiode. På det tidspunkt lå byen i grænseområdet mellem den fremvoksende stormagt Moskva-Rusland og den eksisterende stormagt Polen-Litauen og nød godt af handelen mellem de to stater. Byen har på et tidspunkt haft 24 kirker og flere klostre. Men efter Polens delinger i slutningen af 1700-tallet mistede byen sin status som handelsknudepunkt og sank i 1800-tallet ned til at være en russisk småby blandt tusinder andre i samme kategori.

Men lad os vende tilbage til landevejen. Altså godt 700 kilometers kørsel – og så kun dreje to gange. Nu var det ikke veje med dimensioner af vesttyske motorveje, men en to-sporet kørebane, der kun på visse strækninger var forsynet med en hvid stiplede stribe i midten. Det kunne også være lige meget. For det første var striberne skæve som trukket i en overdådig vodka-brandert for det andet kørte man lige så gerne i venstre som i højre side – denne slalomkørsel var bestemt af de talrige huller i vejbanen. Vores køretøj var en russisk-produceret 4-wheeler af mærket Niva. Chaufføren Dima, der som nævnt er arkæolog og lidt af en businessman, havde købt den i Stockholm for 500 svenske kroner, men han havde som sulte-aflønnet universitetslærer absolut også interesse og næse for forretninger og havde derfor ligesom de fleste af sine kolleger lidt kørende ved siden af. Ak ja, men sådan kunne skrotbunker i ét land blive til nyttigt kørende materiel i andre lande. Affjedringen var hård som i automobilets barndom, og det – kombineret med de hullede veje – gjorde en moderne turistbus på danske landeveje til et ønskeligt, men uopnåeligt fata morgana. Til gengæld kunne Niva'en komme frem – også der, hvor landevejen mere lignede et vandløb. Men reservedele og service var et problem. Forstået på den måde, at bilejeren blev nødt til at være mekanik-snild og være i stand til selv at ordne sin bil. Små private værksteder fandtes praktisk talt ikke. Måske havde man en bekendt, der lavede lidt småfusk ved siden af, og som kunne svinge skruenøgler og topsæt. Måske kunne en anden bekendt skaffe lidt reservedele – sådan lidt udenoms. Det var jo ikke alle fabriksporte, der var lige effektivt bevogtede, og måske var portvagten interesseret i en handel eller lidt byttesalg.

Aldrig har begrebet ligeud været så håndgribeligt som på denne tur. Der var ikke alternative muligheder. I hvert fald, såfremt man ønskede at køre på asfalteret vej. Kulissen var endeløse skovstrækninger, kun hist og her afbrudt af små landsbyer, der stædigt

og tappert klyngede sig til landevejen, deres eneste forsyningsåre og kontakt til omverdenen. Følelsen af forladthed blandede sig med følelsen af storhed og uendelighed og så det helt konkrete praktiske spørgsmål: hvordan skulle perestrojka'en nå helt herud? Herud, hvor landskabet er typisk russisk, som man kan møde det i et bredt bælte tusinder af kilometre østpå, ud i Sibirien – med den særlige blanding af løvtræer og nåletræer, det mentale billede, som altid ledsagede landets vemodige, romantiske og sørgelige sange. Længslernes bagland. Det uendelige, hellige og evige Rusland, som historieskrivningen har skabt.

*På landevejen mellem Skt. Petersborg og Odessa
kunne man også møde køer*

Herude, hvor den gamle bondekone – babusjka'en med historien indgraveret i sit furede ansigt – travler rundt med sin eneste ko for at lade den græsse i vejkanten. Hvis hun da ikke sidder på bænken ved husgavlen og kigger ud i det store intet, der omgiver landsbyen. Hendes uniform er som i fortællingerne: Det blomstrede tørklæde, kittelen og gummistøvlerne. Og hendes hus er som de tusinder andre landsbyhuse i Rusland, ja i hele dette bælte – et malet træhus med fine udskæringer og bitte små vinduer, placeret på et jordlod, hvor blomster og grønsager dyrkes med flid. Og beliggende langs landsbygaden eller ned ad de hullede og mudrede sideveje.

Vor landsby udstrålede en særegen ro, især på det tidspunkt, hvor solen stod lavt på himlen, som en ildskive over Luga-floden, som blot er én af de mange floder, der fra vandskellet i Valdaj-højene nogle kilometer østpå lunter mod hovedfloden og videre mod Østersøen. Her oplevede vi kontakten tændt til evigheden. Vi blev ét med den natur, der er så meget af netop her. Ja, vi blev næsten øre i hovedet af denne storslåethed med den blodrøde sol, det rolige vand og det gule tæppe bredt ud – ikke af kulturplanten raps, men af vilde mælkebøtter, og så træerne i horisonten, så langt øjet rakte.

Vi kørte gennem natur og atter natur. Sjældent blev rytmen, skoven eller landsbyen afbrudt, men et par steder så vi en benzintank. Ikke fordi, det også var en garanti for, at der var benzin at få, men det gjorde nu heller ikke noget – vi havde 80 liter i reservedunke, der til dels også gjorde det ud for siddepladser bagi. Man tager ikke på langfart i Rusland uden fyldte reserver. Skiltningen langs vejen var til at finde ud af og

forårsagede ikke forvirring. For hver 50 km forkyndte et spartansk udseende skilt, at der nu var 50 km mindre til Odessa. Men vi skulle ikke til Odessa. Vi skulle jo til Toropets, 630 km syd for Skt. Petersborg og 400 km vest for Moskva – midt i det russiske kærneland. Pludselig, midt på skovstrækningen, meddelte et lille skilt i vejsiden, at privatkapitalismens spæde spirer var kommet frem også uden for de store byer. CAFÉ stod der på skiltet med underteksten ”åben til kl. 24”. En reklame midt i det russiske skovland. Uhyre sjældent reklameredes der for noget som helst i sovjettidens Rusland – det skulle da være de rigtige politiske meninger. Hvad ellers skulle man også reklamere for? Den knappe vareforsyning betingede jo naturligt nok salg uden lokkemidler og etablerede således sælgers marked.

Men her lokkede et café-skilt, og over indgangsdøren stod der sågar BAR i bedste amerikanske saloon-stil. Men løsslupenheden indskrænkede sig til en paradeudstilling af også udenlandske, men generelt tomme øldåser og spiritusflasker på barens hylder. Cafeen bød da også på the fra den elektriske samovar og så dagens ret – den obligate suppe og en slags kød-i-sovs. Ganske velmagende i øvrigt. Men lidt mørkt var der i saloon'en, med to borde og 10 siddepladser samt fire-fem ståpladser ved paradebaren. Det mest slående var imidlertid den venlige betjening, som stedets indehavere – to yngre mænd fra Pskov – udviste. De to havde under de nye tiders vilkår besluttet at prøve lykken med cafeer eller rettere spartanske spisesteder på de uendelige landeveisstrækninger i Rusland. Byggematerialerne og indretningen bar præg af de forhåndenværende søms princip, men optimismen havde de. De var de første, der på denne strækning havde fået den gode idé at tilbyde bilisterne et måltid mad og et sted at strække benene. *Novyje ljudi* – nye mennesker konstaterede vor medpassager Tatjana med et sideblik til de revolutionære helte i en berømt ungdomsroman fra 1800-tallet.

To iværksættere i no-where land

En begyndende markedsøkonomi var der tale om – det var forholdet mellem udbud og efterspørgsel, der bestemte prisen, selv om vore ungersvende stadig havde en slags monopol. Men udviklet markedsøkonomi forudsætter en udviklet og finmasket infrastruktur – herunder ikke mindst et velfungerende kommunikationssystem. Det vil sige

et netværk af gode veje, så varer hurtigt kan nå derhen, hvor der er brug for dem. Det vil også sige et udviklet og automatiseret telefonsystem, telefax, online-muligheder, så varer hurtigt kan bestilles og leveres, inden konkurrenten løber med efterspørgslen. Alt dette var endnu fantasifostre i 1991, bare man bevægede sig få kilometer uden for storbyerne. Telefonbogen for Toropets, en by på trods alt Skanderborgs størrelse, viste, at de allerfleste abonnenter kun var udstyret med interne telefonnumre. En samtale til for eksempel Skt. Petersborg skulle bestilles, og der var som regel ventetid. En tur uden for byen viste nytten af en højbenet jeep. Asfalt var stort set fraværende som vejbelægning. Det, man kaldte hård belægning, var ensbetydende med dybe huller med noget imellem. Intet under, at den russiske vinter stadig, som den har været gennem hele historien, er den årstid, hvor det er nemmest at komme frem. Samme historie har efterladt begrebet *besputitsa*, vejløshed i det russiske sprog.

Nikolaj Smirnov berettede om sin drøm, mens vi under vort ophold i Toropets skrumplede af sted i en højbenet jeep ad opkørte og plørede hjulspor. Han ville give livet tilbage til landsbyen. Han ville genskabe det liv i den russiske landsby, som årtiers teoretisering og planlægning bag skriveborde i et administrativt centrum havde kvalt og drevet væk. Hans drøm var med andre ord at se selvstændige og driftige landmænd knokle døgnet rundt – ikke i anonyme kollektivbrug, men på deres egen jord. Hans drøm var også at se indfødte og ikke mindst pengestærke udenlandske, turister nyde egnens vidunderlige natur og befolke de nu forladte og uddøde bondehytter. Hvis Toropets-egnens rene fiskevand og rige vildt-fauna også kunne lokke lystfiskere og jægere hertil, så ville afgifternes raslen i kommunekassen kun gøre Smirnovs drøm endnu mere virkelig.

Men Smirnovs ord var desværre kun en drøm, og jeg er bange for, at det stadigvæk er tilfældet. Ifølge de sidste informationer fra Toropets, der stammer fra 2000, blev de fleste ideer og planer ikke til virkelighed, mens de, der var blevet igangsat, lige så stille gik i sig selv igen. Den gang i maj 1991 var Smirnovs virkelighed, at han var direktør for et statsbrug, en såkaldt *sovkhos*, i Toropets-distriktet. Videre var hans virkelighed, at han i det store og hele var underkastet de samme økonomiske vilkår og reglementer, som havde været gældende, siden den bolsjevikiske regering indlemmede landbruget i dens socialisme-opbygning i slutningen af 1920'erne. Virkeligheden var endvidere, at hans brug lå i det, man i Rusland med et negativt udtryk kaldte *ikke-sortjordsbæltet*. Det vil sige det ikke særligt frugtbare område, der groft taget strækker sig nord for en linje fra Østersøen, syd om Moskva og til Ural. Udtrykt negativt i forhold til den frugtbare humus-rige sortjord syd for denne linje.

Smirnovs virkelighed var endvidere, at hans statsbrug ligesom så mange andre i ikke-sortjordsbæltet i 1960'erne og 1970'erne led under en politik, der – igen baseret på et sociologisk skrivebordsarbejde – opdelte de russiske landsbyer i to grupper: Dem med og dem uden perspektiv. Med det resultat, at de landsbyer, der blev fradømt en fremtid, efterhånden også mistede de kim til en infrastruktur, de måtte have haft. Først mistede de skolen, så indkøbsmulighederne. Til sidst mistede de den arbejdsduelige del af befolkningen, der efter værnepligt og uddannelse i en fjernliggende by ikke ønskede at vende tilbage til det hjulspor, som deres landsby var dømt til at forblive. Opgivne marker, uddøde landsbyer og tilgroede samfærdselsårer blev mange steder resultatet af

Hovedgaden i Toropets

denne politik.

Men tilbage til de perspektiver, som Smirnov så som den sidste chance for at redde den russiske landsby, før den havde mistet sin sidste bonde. Han mente ikke, at landsbyerne blot skulle udstykkes som feriehytter – de skulle også have et helårsliv. Derfor skulle man efter Smirnovs mening starte med at omdanne statsbruget til et kooperativernes kooperativ. Seks til syv familier skulle gå sammen om et stykke jord i et ejendoms- og dyrkningsfællesskab som en gradvis overgang til familiebruget. På mange måder indhentede perestrojka'en direktør Smirnov i midten af 1980'erne. Længe inden havde han opfordret de unge familier til at vende tilbage til landsbyerne. Ligeledes havde han gjort det muligt for dem at anskaffe sig så mange privatejede husdyr som muligt. Og det på trods af, at bestemmelserne gjorde én ko til normen. – Men de unge familier skulle forstå, hvor godt det var at kunne forsyne sig selv med mælk, var hans kommentar.

Snakken med Smirnov var begyndt på hans kontor. Lokalteterne var fornemme, selv om en kærlig hånd ville have gjort underværker. Hovedbygningen var med søjler i ny-klassicismisk stil, bygget i 1790'erne som centrum for godset Podgorodnoje. Lige efter Oktoberrevolutionen, i 1918, var godset blevet omdannet til opdragelsesanstalt for hjemløse drenge, og i 1938 blev det statsbrug. Tyskerne efterlod ved befrielsen stort set en ruin, og således kom stedet til at ligge i mange år. Det var utroligt forsømt, da Nikolaj Smirnov kom hertil i 1967. På statsbruget levede 1000 mennesker, de fleste børn og pensionister, mens 360 arbejdede aktivt på bruget. Først i 1989 havde man fået bygget den 11-årsskole, der skulle forhindre, at børnene efter grundskolens fire klasser skulle sendes på kostskole. Mælk og kød udgjorde hovedproduktionen, mens korn kun dyrkedes til eget forbrug. Desuden kartofler og grønsager. Men produktionens grundlag var 500 malkekøer og 5.000 svin. Mange pattegrise blev solgt til opdræt hos familierne. Man kunne endnu ikke selv forarbejde mælken til smør og ost. – Det er for dårligt, vi burde kunne gøre det selv, var direktørens kommentar.

Han tog os med på en tur ud i landsbyerne – ad tilgroede og vandfyldte hjulspor. Ganske vist havde maj været kold og våd, men endnu i begyndelsen af juni var der steder, hvor heller ikke hjulsporet var der – det var omdannet til et dybt vandfyldt hul.

Men den tidligere militærjeep kunne klare forceringen af dem. I en landsby boede kun et eneste menneske, en gammel kone på 78, der ikke ville flytte. I en anden landsby var kun to huse beboet. Resten lå spøgelsesagtigt hen, mens kirken var en ruin, hvor fuglene dyrkede et livligt familieliv. Ved siden af lå en herskabeligt udseende bygning, også stort set en ruin – i fortiden en del af herresædet, senere af børnehjemmet. En restaurering var påbegyndt, men tilsyneladende igen gået i stå. Den indvendige hovedtrappe var den oprindelige herskabelige, men naturens uhindrede adgang gennem vindueshullerne havde sat sit præg på den. Smirnovs drøm var, at bygningen blev færdigrestaureret og indrettet til sanatorium eller noget andet nyttigt. Den omgivende gavmilde natur leverede pragtfulde kulisser, og den blev sat i musik af frøernes højlydte kvækken og fuglenes lystige sang.

Vor rundtur endte ved statsbrugets kulturhus, bygget 1988 med sportssal, biograf og bibliotek – sidstnævnte sted herskede direktørens kone. Et lille museum var med til at give statsbruget identitet. – Bevidsthed om fortiden er vigtig for at kunne formulere en fremtid, var Smirnovs forklaring, sagt med hans karakteristiske varmt ironiske smil. Derfor byggede man også i 1985 et monument for de faldne og til minde om 40-året for sejren i Den store Fædrelandskrig – de unge måtte ikke glemme. Og som en erindring om og lovprisning af livet var man nu i gang med at indrette en fontæne med glade børn og springende vand.

Vor direktør havde store visioner. Han ville gerne have statsbrugets medlemmer til at forvandle sig til en ny tids mennesker. Han ville gerne have de unge til at blive i landsbyen eller vende tilbage efter endt uddannelse. Selv var han fjernt fra den autoritære og instruks-tro ledertype, som det administrative kommandosystem var så fermt til at dyrke og fremelske. Hans midler var argumenter og overbevisning om, at tingene kunne gøres på en anden måde. Men han og hans meningsfæller, som med Gorbatsjov så en ny tid oprinde, var oppe mod stærke og træge kræfter. Den vanskeligste hurdle var at ændre mentaliteten hos folk, som oftest manglede tro på, at man kunne dyrke og arbejde på en anden måde, og at man kunne blive herre på sin egen jord og dermed være med til

En vidunderlig natur gav løfte om turisme

Affolket landsby omkring Toropets

at forbedre sit liv.

Den russiske bondes virkelighed gennem hele sovjetperioden kan sammenlignes med patientens, der gentagne gange har været på operationsbordet og hver gang er vågnet op til en ny virkelighed. Til tider havde styret nærmest ført krig mod bønderne. Det havde været tilfældet i begyndelsen af 1920'erne, og det var atter tilfældet under tvangskollektiviseringen omkring 1930. Bønderne var i de industri-fikserede bolsjevikkers øjne pr. definition fjender, som kun kunne blive rigtige medarbejdere i en socialiststat efter omdannelse til proletarer. Oven i denne generelle holdning kom, at såfremt bønderne ikke ville eller kunne følge de politiske beslutninger og måske derfor var modvillige – så blev de udnævnt til at være kontrarevolutionære og hjemfaldne til udryddelse. Ordet *kulak*, der egentlig betyder ”en knytnæve”, og som fra 1880'erne af de russiske marxister var blevet brugt om en storbonde, blev fra slutningen af 1920'erne brugt om enhver, der blot satte sig imod kollektiviseringen. Så var de skadedyr og folkefjender, der sammen med deres familie skulle fjernes fra jordens overflade, det vil sige i praksis deporteres til landets fjerneste og mest menneskefjendske egne og dermed ofte til den visse død.

Også efter Verdenskrigen var bønderne til stadighed jaget vildt, selv om midlerne nu var andre og mindre brutale. Det var stadig bønderne, der skulle betale revolutionens, industrialiseringens og urbaniseringens pris. Snart var bonden vågnet op uden den lovede jord, snart med forbud mod at holde private husdyr, snart nærmest med pligt til at have dem, snart med skat på kirsebærtræer og snart med kollektivbrugs omdannelse til statsbrug eller sammenlægning med andre kollektivbrug som perspektiv. Ingen spurgte nogensinde patienten, hvad han opfattede som sit behov eller sin retfærdighed. Han kunne blot afvente, hvilke eksperimenter, kirurgen og narkoselægen (læs de politiske magthavere) næste gang ville underkaste ham. Uviljen mod denne kampagne-mani har siddet dybt i landboeren. Gang på gang har han følt sig bedraget. Man har talt om, at han led under et afkollektiviserings-syndrom i en sådan grad, at han manisk holdt fast i det gamle og krævede sikkerhed for, at nye ændringer igen ikke blot var midlertidige.

Det var inden for sådanne rammer og begrænsninger, at Smirnovs drømme skulle

Viceborgmester Zoja Jefimova gik ind i politik, da Gorbatsjov proklamerede perestrojka

realiseres. Han satte nu sin lid til den nye præsident, der skulle vælges om en uge (12. juni 1991). Smirnov var ikke i tvivl om, hvem han ville stemme på. Jeltsin var manden, der havde den nødvendige beslutsomhed til at genrejse Rusland. Tidligere havde han været mest for Gorbatsjov, men denne var blevet for tøvende og forsigtig. Udgangspunktet og virkeligheden dikterede måske en vis forsigtighed. Et sted så vi en far, der havde spændt sine to halvstore sønner foran et redskab, der lignede en krydsning mellem en plov og en harve. Javel, det var dog ikke konen, der var spændt for, men alligevel ... Og når selv hjulsporet var forvandlet til et vandhul, var der endnu langt til en effektiv infrastruktur.

Toropets er som tusinder andre russiske småbyer. I sådanne træ- og til tider stenbyggede småbyer lever det ukendte Rusland, det Rusland, der ikke er synligt fra Moskva eller Skt. Petersborg, og som normalt ikke besøges af journalister og da slet ikke udenlandske journalister. Der er ingen luksushoteller eller blot små hyggelige hoteller eller pensionater. Afskærmet af vejløshed og skove ligger disse småbyer. Her er livet særegent og ganske anderledes end i hovedstæderne. For de fleste mennesker her vil reportager fra Moskva virke som beskrivelser fra en fremmed planet. Sådan var det i 1991, i dag vil forskellen blot være blevet endnu større. I dag ikke blot bugner for eksempel Moskvas butikker af varer, men disse varer fremviser en variation i udvalg, kvalitet og pris, som kan sammenlignes med andre af verdens metropoler. Hertil kommer, at udvalget af deciderede luksusvarer og prisen på dem i mange tilfælde overgår, hvad for eksempel London og New York kan tilbyde. Og de nye pengestærke kunder, af russerne kaldet de nyrige, er der, og de er mere end villige til at bruge deres penge på privatforbrug. Jeg kommer til at tænke på Dostojevskijs lille 1800-tals roman *Spilleren*, hvor forfatteren - ikke uden en vis national stolthed - lader sin fortællerhovedperson udtale,

at imens i det civiliserede Vesteuropa evnen til at erhverve sig kapital anses for et vigtigt punkt, ja, måske hovedpunktet i dydernes og de gode egenskabers katekismus, så er russeren ikke blot ganske uden denne evne, men han sætter endog al kapital, han får mellem hænderne, over styr på den mest tåbelige, mest uhyrlige måde. ---

Også vi russere har brug for penge, og følgelig griber vi med glæde og begærlighed til sådanne midler som rouletten, der i løbet af to timer kan gøre en til en rig mand.

Den slags har for os en ganske særegen tiltrækning, og da vi spiller ubetænksomt, uden den ihærdige beregning, nå – så taber vi altid og ruinerer os ved rouletten.

Toropets har som nævnt en gloriøs fortid. De fleste huse er af træ, men rundt omkring i centrum lå der stenbygninger, der i storhed og udførelse vidnede om en florissant periode i 1700-tallet, som dog eftertidens tand havde været hård ved. Der fandtes også etageejendomme, hvor vi blev indkvarteret, og som i lighed med så meget andet nybyggeri i Sovjetunionen havde et outfit, der fik en til at tvivle på, om byggeriet egentlig nogensinde var blevet gjort færdig. Finish blev dengang og bliver mange steder også nu ofret til fordel for hurtig indflytning med det resultat, at byggeriet hurtigt ser meget ældre ud, end det egentlig er. Sådan også her: Maling, der skallede; indgangsdøren var skæv i forhold til rammen; vinduer, der vanskeligt kunne åbnes; manglende trappelys; pladsen foran ejendommen var ikke asfalteret og fuld af dybe huller, der endnu sidst i maj måned var vandfyldte.

Et par ord om modtagelsen, da vi ankom – lidt trætte og nussede – tidligt på aftenen. Den foregik i viceborgmesterens privathjem, hvor en række af byens spidser var samlet. Det var jo ikke hverdagskost at få besøg fra udlandet. De havde ventet os en rum tid, ankomsttidspunktet var af oplagte grunde lidt svært at beregne, og besked via mobiltelefon var noget, der endnu hørte en uvis fremtid til. Vi blev bænket omkring det for længst dækkede bord, dernæst velkomstord, overstrømmende venlighed og glæde samt udveksling af gaver. Vedrørende gaver, et godt råd til andre ruslandsfarere: Lad være med at tænke i danske baner. Traditionelle værtindegaver, der for os er udtryk for dansk hygge og derfor oplagte som for eksempel stearinlys og servietter er ikke lige sagen. Begge ting kan opfattes som et tilskud til familien i en mangelsituation, som ingen ønsker at blive mindet om - og da slet ikke fra vildtfremmede gæster. Stearinlys har oven i købet en dobbelt signalværdi: De hører i en russisk sammenhæng primært til i kirken, de har der en ganske bestemt funktion, og anvendt som gave antyder de desuden, at værten

På lokalavisens redaktion var der ikke ligefrem dead line stemning

lider under mangel på lyskilder. Da vi dernæst antydede, at vi da godt kunne tænke os at bruge besøget til research med henblik på artikler om Toropets til danske medier, blev der stille omkring bordet. Mistænksomheden var så iøjnefaldende, at den var til at skære i. Hvad kunne disse vildtfremmede vesterlændinge ikke finde på at skrive om deres by, som vore værter selvfølgelig godt vidste ikke materielt stod mål med Vesten? Der skulle en række tillidskabende foranstaltninger til, før vore værter atter følte sig så trygge, at den gode velkomststemning kunne vende tilbage. Vort kendskab til det russiske sprog var i denne forbindelse med sikkerhed ikke uden betydning.

Det var bystyret, der var vores vært – nærmere bestemt viceborgmesteren, en livlig og bestemt kvinde ved navn *Zoja Jefimova*. Det var perestrojka og dens løfte om mere åbenhed, mere variation og højere til loftet i det politiske liv, der havde givet hende lyst til at kaste sig ud i det. Og begejstringen lyste i hendes øjne, når hun fortalte om alle de planer og visioner, hun gerne så realiseret. Men politik under de nye vilkår var tidrøvende, alle havde meninger, der skulle luftes, og ofte sad man til byrådsmøder til midnat. Da vi fortalte, at i Randers var de som regel overstået på en halv time, fordi størsteparten af sagerne som følge af et partis absolutte flertal i byrådsalen allerede var afgjort i udvalgene, kom Zoja med følgende reaktion: - Sådan var det også hos os tidligere. En bemærkning, som Randers-borgmesteren ikke ligefrem skreg af begejstring over at høre, da vi efter hjemkomsten refererede den for ham.

Zoja tog imod på sit borgmesterkontor, der var udstyret som man oplever officielle kontorer overalt i Rusland. Et skrivebord, udformet som et T, hvor værten sidder midtfor, mens gæsterne sidder ned langs siderne. Tre til fire telefoner på skrivebordet er ganske almindeligt, antallet antyder, hvor højt oppe i systemet du befinder dig. Forklaringen på de mange telefoner skal søges i de mange lukkede, interne netværk, der findes. En telefon pr. netværk, som for eksempel kan være forbindelsen til regionscentret, som i dette tilfælde var Tver på jernbanelinjen Moskva-Skt. Petersborg. Det kan også være lokale forbindelser til virksomheder eller centrale institutioner. Stemmelejet i russiske telefonsamtaler er normalt højt og virker, som om man egentlig lige så godt uden elektronisk hjælp kunne råbe til sin samtalepartner. Forklaringen skulle naturligvis søges i en ikke særlig raffineret teknik. Zoja havde på basis af vore ønsker udformet et program for de 8-9 dage, vort ophold var planlagt at vare. Det omfattede blandt andet et besøg på byens museum, på distriktsavisen, på en pelsfarm, et statsbrug, et møde med byens eneste præst, med byens kunstner og på en vodkafabrik.

Mødet med journalisterne fandt naturligvis sted på avisens redaktion. Normalt summer en redaktion af aktivitet i tiden indtil deadline, men ikke her. Hele den journalistiske stab sad afslappet som en kødrand omkring chefredaktøren, der fortalte om arbejdet på avisen. Pelsfarmen producerede mink og sølvræv. På baggrund af blandt andet direktørens mange japansk-producerede køretøjer og hele attitude til penge og til især udenlandsk valuta, kunne man godt mistænke ham for forlængst at have taget forskud på markedsøkonomien og ikke mindst dens privatøkonomiske aspekt. Pelsfarmen var i øvrigt omgivet af et særdeles solidt dobbelt hegn, og mellem de to hegn regerede nogle store og tilsyneladende meget bidske hunde. Her slap ingen pelsdyr ud, og ingen dyreaktivister ind. Det sidste var givet ikke problemer her, men dobbeltheget kunne måske

være en ide for danske pelsfarmere.

Besøget på pelsfarmen endte desværre i en mindre heldig episode. Vi skulle spise aftensmad sammen med direktøren, og det skulle foregå i en enormt stor kantine. Der var kun direktøren, Zoja Lisbeth og mig tilstede, bortset fra kantinepersonalet. I forlængelse af måltidet havde direktøren åbenbart sat sig i hovedet, at han og jeg skulle drikke vodka på russisk maner. Nu var det ikke første gang, at jeg var ude for sådan noget i Rusland. Fænomenet har givet noget at gøre med russerens underlegenhedsfølelse overfor vesterlændinge, og så er her et område, hvor han normalt får overtaget. Det går simpelthen ud på, at der drikkes ren vodka af ret store glas samtidig med, at man undervejs indtager saltede, og det vil sige meget salte syltede, agurker i passende mængder, og at man i øvrigt ordner verdenssituationen. Og man stopper ikke, før en af deltagerne simpelthen ikke kan mere og går ud som et lys. Normalt har jeg den klare overbevisning, at man som gæst langt hen ad vejen skal leve op til mottoet ”skik følge eller land fly”, men her stødte princippet klart sammen med ønsket om at få så meget ud af opholdet som muligt og derfor også at kunne fungere dagen efter. Men dette ønske kunne i denne sammenhæng kun respekteres ved, at jeg måtte banke ret kraftigt i bordet og i store bogstaver meddele, at nu ville jeg ikke være med mere. Men stemningen var tydeligvis ødelagt.

På vodkafabrikken smagte vi naturligvis på varerne, og det foregik naturligt nok i laboratoriet, hvor kolber, glasrør, flasker mm. var en væsentlig del af inventaret. Afsætningen var god, men man led stadig under Gorbatjovs antialkohol-kampagne i perestrojka'ens første år. Ikke blot havde den medført en indskrænkning i produktionen, men den havde også i ædruelighedens navn rummet en opfordring til at slå flasker i stykker - med den konsekvens, at man nu havde en akut mangel på flasker.

På vodka-fabrikken manglede man flasker

Kunstneren modtog os i stiveste puds, mørk habit, hvid skjorte og slips. På grund af en kommunikationsbrist i byens administration kom vi for sent. Hele dagen havde han derfor siddet og ventet tålmodigt, rede til at tage imod disse udenlandske gæster. Det er ikke for ingenting, at man kalder tålmod for russerens vigtigste egenskab. Den har han i høj

Byens kunstner viste sine værker frem

grad haft brug for gennem hele sin omskiftelige og blodige historie. Nu er tålmod næppe en genetisk bestemt egenskab, den er tværtimod udviklet af geografien, af historien og gennem de veksler, magthaverne til stadighed har trukket på ganske almindelige mennesker. Tålmodigheden bliver derfor både konsekvens og årsag i forhold til historien. Konsekvens af historiens mishandling af individet, årsag til samme individs træghed, u-engagerethed og passivitet.

Vores vært havde stillet en del af sine værker frem overalt, hvor der var plads. Derefter bar han, efter at den obligate the og tilhørende sweeties var serveret, resten af sine værker frem for os. Maleriernes sujet og malestil ville have fået en lagerforvalter Peter Rindal fra Kolding til at nikke anerkendende og godkendende, men de har givet også været i overensstemmelse med Toropets-folkets smag og interesser. Den såkaldt gode kunst, sådan kaldet af de til enhver tid værende smagsdommere, har aldrig, heller ikke hos os, haft den brede offentligheds interesse. Men der er ingen tvivl om, at myndigheder og befolkning i Toropets var helt enige om, at deres kunstner var noget ganske særligt, som de gerne og med stolthed ville vise frem for byens gæster.

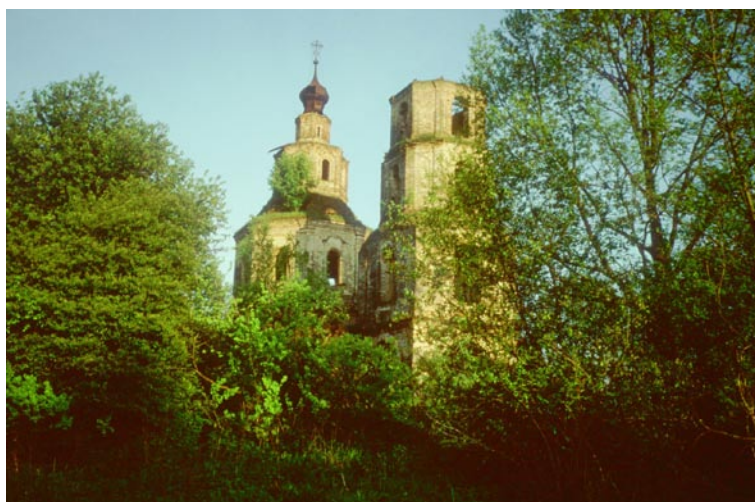
Et erindringsbillede fra hovedgaden i Toropets. Den hed og hedder i øvrigt stadig, tro mod den nære fortid, *Sovjetskaja ulitsa* (Sovjetgaden). En Lada passerede, og gennem sideruden smed en hånd grangrene ud på gaden. Efter Lada'en fulgte en lastbil med åbent lad, og på ladet lå efter ortodoks skik i en åben kiste liget af en gammel kone. Langs kistens sider sad på bænke de pårørende. Lastbilen skrumpede hen ad den hullede bygade, der en gang havde haft forbindelse med asfalt. Det var bedstemor, der var på sin sidste færd – til kirkegården.

Billedet skifter. Samtidig med at begravelsen fandt sted, sad vi til en hyggelig middag hos byens på det tidspunkt eneste præst, *fader Roman*. Pludselig sagde han, at han i øvrigt nu havde en begravelse, men det var ikke signal til, at han ville bryde op – lige så lidt som det var et tegn til, at nu kunne vi godt gå. Tværtimod meddelte fader Roman - ikke ex cathedra, men dog fra sin bordende, at en sådan begravelse kunne han udmærket klare pr. distance, alt mens han underholdt sig med sine gæster. Begravelser var og

er i høj grad et privat anliggende. Man hyrer selv en graver, som man eventuelt aflønner med en flaske vodka. Vi oplevede faktisk graveren på vej hjem fra udført arbejde, men desværre havde han undervejs i bogstaveligste forstand drukket lønnen op. I hvert fald havde han lagt sig til at sove midt på kørebanen. Det havde vi nemlig konstateret på vor vej til præstegården.

Nu skal læseren ikke ved ordet præstegård forestille sig noget i lighed med en ”typisk” dansk flerlænget og stråtækt gård. Her var der tale om et rummeligt og yderst velholdt træhus med tilhørende indhegnet gård, der blandt andet husede brænde og andet forråd. Havde man brug for et toilet, skulle man ud i gården, hvor der var et nydeligt og rent das med bræt og spand. Og så skulle man da for øvrigt ikke blive forskrækket, når man under sit ophold der pludselig hørte gryntelyde og så en grisetryne eller to stikke frem gennem tremmevæggen. Det var såmænd præstefamiliens vinterforråd i form af to velnærede fedesvin, der bare ville forsøde ens tilværelse med deres selskab. Indendørs var der hyggeligt, og det duftede af flere dages madlavning, beregnet på os, og som præstefruen selv havde stået for med bistand fra et par unge piger.

Det lavere præsteskab i Den ortodokse Kirke forventes at gifte sig og stifte familie. I modsætning til det højere præsteskab, som rekrutteres fra klostrene, og som skal leve i cølibat. I alle værelser var der ikonhjørner, hvor de hellige billeder overvågede, hvad der foregik. I soveværelset dog med et lille gardin, der kunne trækkes for, når familieforpligtelserne blev varetaget. Ikoner har i Den russiske Kirke en ganske særlig betydning. For eksempel siger man, at man i stedet for at male så ”skriver” man en ikon (*pisatj ikon*). Ordvalget antyder, at tekst og billede får samme status af hellighed. Billeder er ikke blot illustrationer til det skrevne ord, som vi er vant til at bruge dem. Oprindeligt var det derfor også strengt forbudt at handle med ikoner, og en ikon, der ikke skulle bruges mere, skulle afleveres til Kirken. En ikon var ikke noget kunstværk, og det er det stadig ikke for en troende. Den er prosaisk sagt et værktøj, hvormed man f.eks. kan velsigne en person, der skal ud at rejse, er på vej i krig eller vender hjem. Den er også beskyttelse mod onde ånder. Når man kommer ind i et hjem, hvor der er en ikon, vender den troende sig

I kirkeruinen fløjtede fuglene lystigt i forårssolen

mod den og slår korsets tegn. En ikon er i sit udtryk karakteristisk ved det, man normalt kalder ”det omvendte perspektiv”, det vil sige ikonens motiv som for eksempel Kristus, Jomfru Maria eller en helgen, er i beskuerens rolle, der kigger ud på noget. Det er ikke den, der kigger på ikonen, der er i centrum, perspektivet går ligesom ud i rummet.

Præstefruen forblev i køkkenet under hele måltidet, der rummede alt det, der normalt hører til et russisk bord: Forretter, suppe, hovedret, suppleret med rigelige drikkevarer i form af vodka, vin og cognac - og så det søde til sidst. Som danskere, der i 1970’erne lærte eller mere eller mindre blev påtvunget respekt for kvindefrigørelsen, kom vi naturligvis til at dumme os. Velmenende, men uden omtanke eller respekt for værterne, syntes vi naturligvis, at konen skulle sidde med ved bordet, og vi kunne da også give en hånd med ved opvasken. Men nej. Fruen strakte sig kun til at komme ind og sætte sig lidt tilbagetrukket under kaffen, men uden at blande sig i samtalen. Kønsrollerne var på plads, og ingen af de lokale, heller ikke præstekonen, kunne egentlig se noget galt i det.

Det var interessant at iagttage de medfølgende russeres adfærd over for præsten. Her sad viceborgmester Zoja og arkæolog Dima og hans universitetsveninde Tatjana fra Skt. Petersborg, alle tre opdraget og skolet i ateisme og videnskabelig kommunisme, og opførte sig som vandkæmmede skolebørn, der stiller til skideballe hos skoleinspektøren. Respekten og underdanigheden var til at føle på. Og det til trods for, at fader Roman egentlig i sin adfærd viste mere verdslighed end gejstlighed, når man lige så bort fra påklædningen. Flere gange var han en tur omkring et chatol-lignende møbel, hvor han på forunderlig vis fra dets indre fremtryllede vodka, og den var tydeligvis ikke kun beregnet til gæsternes velbehag. Han deltog selv lystigt og fortalte beredvilligt om sin uddannelse og sit arbejde. Som enepræst havde han såmænd nok at gøre, for interessen for kirken var voksende - ikke mindst efter, at de politiske vinde overfor religionen med perestrojka og glasnost var blevet mildere. Vort besøg hos fader Roman sluttede naturligt nok med et besøg i den mørke og tomme kirke, der lå ved siden af præsteboligen.

Mere interessant var imidlertid vort besøg i kirken den følgende søndag. Nu var den fuld af liv, som kun en ortodoks kirke kan være det. Stopfuld af mennesker, mange gamle og forbavsende mange unge, enkeltvis eller par, mens mellemgenerationen – de 35-55-årige – manglede. Lugte eller dufte – alt efter temperament – fra meget forskelligt fyldte luften i kirkerummet: Fra tændte vokslys, overtøj, menneskekroppe med mere. Bagest i kirken en livlig handelsvirksomhed ved en kiosk, der solgte vokslys, små ikoner, postkort, hæfter og bøger med gejstligt indhold. Fader Roman i centrum, i gang med at velsigne og døbe babyer og børn i alle aldre, der sammen med forældre stod i en lang kø.

Jeg kom til at tænke på Boris Jeltsin, der netop under vort ophold i Toropets var særdeles aktuel, ikke blot der, men i hele Rusland. En halv snes dage senere skulle russerne for første gang i historien vælge en præsident ved direkte og hemmelige valg. Jeltsin var en af kandidaterne og den sandsynlige vinder. Mine tanker i kirken gik til første udgave af hans erindringer, *Mod strømmen. Mit åbenhjertige svar til historien*, Kbh. 1990, hvor Jeltsin fortæller om sin familie og baggrund i øvrigt. For eksempel beretter han om sin dåb, der fandt sted i 1931 langt ude på landet ved Ural-bjergene, under kum-

Fader Roman klarede en begravelse pr. distance

merlige vilkår og sovjetmagts udtalte mishag:

Min mor har fortalt mig, hvordan jeg blev døbt. I nabolaget var der kun en lille kirke og en præst, der skulle dække flere landsbyer. Fødselstallet var ret stort, og man holdt dåb en gang om måneden. Derfor var denne dag mere end almindeligt anstrengende for præsten – der var masser af forældre, spædbørn og andet godtfolk. Dåben foregik på den mest primitive facon – man havde en træbalje med en hellig væske, dvs. vand tilsat et eller andet. Der stak man barnets hoved ned, og bagefter trak man det hylende op igen, døbte det og gav det et navn ---. Og som det er skik og brug på landet, bragte forældrene præsten et glas hjemmebrygget øl eller vodka ---. Præsten havde svært ved at holde balancen, da det over middag blev min tur. Min mor --- rakte mig til præsten, der lagde mig ned i baljen, men han glemte at hive mig op igen ---. Men da det gik op for dem (forældrene, TP), sprang min mor skrigende hen til baljen og fik mig fisket op fra bunden. Jeg blev genoplivet ---. Præsten var for resten ikke synderlig nedslået. Han sagde, at hvis drengen kunne klare sådan en prøvelse, måtte han være utrolig stærk, og derfor skulle han bære navnet Boris.

Forholdene i fader Romans kirke anno 1991 var naturligvis mindre primitive og de politiske vinde betydeligt mildere end i Jeltsins landsby i begyndelsen af 1930'erne. Men procedurerne var de samme, dog så vi ikke præsten nippe til de våde varer under ceremonien. Og Jeltsin blev valgt til præsident 12. juni 1991 – 60 år efter at han forkommen og gispende efter vejret var blevet hevet op af baljen af en bedugget præst.

Baggrunden for invitationen til os havde været byens ønske om at etablere forbindelse med danskere. Og løsningen lå tilsyneladende lige for. Slavisk Institut havde i 1989 for anden gang startet en 4-årig grunduddannelse i russisk sprog og kultur på Jysk Åbent Universitet. Der var med andre ord tale om "voksne" studerende, der var i deres bedste alder, og som nu havde kastet sig ud i deres second chance-uddannelse. Det var et fjernstudium, hvor de studerende ved siden af at passe arbejde, familie og fritidsinteresser fandt tid til at ofre hver sjette weekend på et seminar i Århus og til mellem seminarerne at lave opgaver og i øvrigt forberede sig til næste seminar. Der var med andre ord tale om målrettede, dedikerede og flittige studerende, der samtidig via job, kolleger og

andre berøringsflader havde benene dybt begravet i hver deres del af det danske samfund. Dem forelagde jeg planen om at etablere kontakt med Toropets-regionen, og de var straks med på tanken. Allerede i november 1991 kom den første delegation af russere til Danmark, hvor de blev indkvarteret privat hos de studerende, som hver især havde strikket et program sammen til deres gæst.

Selv trak jeg mig efter dette besøg ud på sidelinjen som en interesseret iagttager og eventuel rådgiver, så de studerende på egen hånd kunne udbygge bekendtskabet. Og de følgende ti år vekslede mellem besøg og genbesøg, for russernes vedkommende nu rundhåndet finansieret gennem *Demokratifonden*. Konsekvensen blev varme og nyttige venskaber, kendskab til hinandens samfund og hverdag samt erindringen om et væld af hyggelige og lystige møder i hinandens selskab. I efteråret 2005 blev den danske gruppes indtryk, oplevelser, viden og erfaringer samlet og udgivet i en rigt illustreret bog med titlen *TOROPETS – byen der ikke fandtes*. Beretninger fra Rusland, udgivet af Toropa-gruppen ved Peter Nielsen. Det, der var startet 1990 med en banal opringning fra min kollega Else Roesdahl på Moesgaard, resulterede i et kulturmøde og en rig og givende kulturudveksling.

KOMI

- EN REPUBLIK MELLEMLAG OG FREMTIDEN

De slanke birke træer glimtede hvidt om kap med sneen. Vinteren havde stadig et fast tag i alt. Sne og frost om natten vekslede med strålende solskin om dagen. Menneskene gik stadig rundt, formummet i tykke overfrakker og pelshuer. Sådan ville det være ganske normalt en rum tid endnu. Det var der intet usædvanligt i på disse kanter. Menneskene var her i slutningen af marts måned ikke som vi andre fra mere tempererede egne utålmodige efter at se foråret bryde frem. De havde for længst vænnet sig til det uafvendelige. Sådan var tingenes tilstand under disse himmelstrøg. Russiske bønder har traditionelt sammenlignet vinteren med en ortodoks popes store vom: altædende og forslugen. Det frøs stadig ned til femten grader om natten. Men det var da trods alt mindre end de 30-40 minusgrader, der ikke var ualmindeligt i de rigtige vinter måneder.

Om dagen havde solen imidlertid allerede så megen magt, at den kunne omdanne de enorme snedriver i vejkanterne og et 10-15 cm. tykt sammenkørt snelag til søer og vandløb på steder, der egentlig skulle være veje og gader. Om natten omdannede frosten så atter disse gader til veritable skøjtebaner. Utilstrækkelig kloak-kapacitet og manglende saltning, der formodentlig også ville være virkningsløs i de ekstreme kuldegrader, gjorde derfor både nat og dag gaderne til farlige samfærdselsårer – hvad enten man var gående eller kørende. Om dagen kunne jeg som fodgænger hurtigt blive drivvåd af smeltevand. Bilisternes hensynsfuldhed kunne også på denne årstid ligge på et meget lille sted, når de passerede de kæmpemæssige pytter af smeltevand og sendte kaskader af dette blandede fluidum ind over fortovet.

Først i slutningen af april eller begyndelsen af maj ville denne situation ændre sig. De frosne floder ville så begynde at bryde op, akkompagneret af en infernalsk larm, når de enorme isflager løsnede sig og kom i drift. De øvrige samfærdselsveje, bortset fra jernbanerne, ville blive omdannet til et ælte af mudder, der kun vanskeligt lod sig forcere. Russerne kalder denne tilstand for *rasputitsa*, det vil sige vejløshed. De endeløse urskovsstrækninger, tajgaen – med blandede løv- og nåletræer mod syd, dernæst rene nåletræer – ville ved forårets komme sammen med deres mangeartede dyreliv atter vågne op til et nyt liv. Mod nord, hvor skoven glider over i den træløse og permafrosne tundra ville naturen med vinterens retur atter vågne op til en kort, men hektisk sommer med et vidunderligt og farverigt blomstertæppe.

Landsbygade i omegnen af Syktyvkar

Vi var som sagt i marts måned, året var 1996, og jeg befandt mig i byen *Syktyvkar*, hovedstad i republikken *Komi* – nærmere bestemt i en by på størrelse med Århus, beliggende i en republik af Frankrigs eller Sveriges størrelse, men med kun 1,2 millioner indbyggere. Syktyvkar ligger 1.500 km. eller to timers flyvning fra Moskva i nordøstlig retning, det vil sige en i flere henseender ugæstfri retning. Republikken Komi læner sig mod øst op ad Ural-bjergene og når mod nord Det nordlige Ishav. En form for ugæstfrihed fik jeg anskueliggjort på byens banegård. Ikke fordi banegården i sig selv var uvenlig – tværtimod er banegårdshallen ualmindeligt smukt dekoreret samtidig med, at bygningen danner et smukt point de vue for byens hovedgade. Denne var i øvrigt tro mod fortiden – ved stadig at kalde sig ”Kommunismens gade”. Vel først og fremmest, fordi den simpelthen ikke eksisterede før 1917-revolutionen.

Men køreplanerne i banegårdshallen rummede ved siden af nøgterne informationer om ankomst og afgang også en anden historie – en historie, der har sat sig dybe spor i Ruslands fortid og nutid. Tilsyneladende uskyldige destinationer som *Kotlas*, *Ukhta*, *Petjora*, *Inta* og *Vorkuta* er i dag ikke blot navne på stationer langs en jernbane. De er også uhyggelige vidnesbyrd om og symboler på menneskers ondskab og på uendelige og ubegribelige lidelser og tragiske skæbner. Uskyldige stednavne på en køreplan, men indskrevet i historien med flammeskrift. Langs denne jernbanestrækning lå en meget stor del af de lejre for politiske fanger, som *Aleksander Solsjenitsyn* under eet døbte øhavet GULag, og som i 1920'erne og 1930'erne befolkedes af intellektuelle og ganske almindelige mennesker, der af Stalin og hans hjælpere, ofte i et spil om tilfældigheder og ren administrativ normopfyldelse, havde fået betegnelsen *vrag naroda*, folkefjende, hæftet på sig. Disse fanger, der taltes i flere hundredtusinder, arbejdede, sultede, frøs og sled sig ihjel ved jernbanebyggeri, i kulminerne, på oliefelterne og i skovene. 70.000 af dem byggede i årene 1937-42 den over 1.000 km lange jernbane mellem Kotlas og Vorkuta – i sandhed en dødens jernbane. Vorkuta var den største af GULags lejre. Byen ligger nord for polarcirklen – navnet betyder ”isbjørnenes hjørne” og henviser til stedets afsides beliggenhed på den nordligste grænse af det europæiske kontinent ved Ishavet. Vorkuta var opbygget omkring en kulmine og bestod af omkring 100 lejre. Den fik by-

status i 1943 og var indtil midten af 1950-erne centrum i Komis vidtstrakte og berygtede tvangsarbejdssystem.

Jeg har allerede i andre sammenhænge nævnt filmen *Anger*, instrueret af georgieren *Abuladse*. Grundlæggende handler den om tyranner og diktatorer overalt og til alle tider, om deres anvendelse af usikkerhed, frygt og smiger som instrumenter i deres modbydelige terror. De tusinder af frysende og forventningsfulde moskovitter, som jeg oplevede stå i lange køer foran billetlugerne i Moskvas største biograf ved premieren i februar 1987, var imidlertid ikke i tvivl om, hvad filmen ville vise. For dem handlede

№ Поезда	Маршрут		Время отправления	Время прибытия	Дни недели
	Сыктывкар	Дорожная			
20/27	СЫКТЫВКАР	ДОРОЖНАЯ	05.30	06.40	
27/20	ДОРОЖНАЯ	СЫКТЫВКАР	03.00	04.00	
679	СЫКТЫВКАР	КОСТАН	14.25	23.20	ЕК
677	КОСТАН	СЫКТЫВКАР	23.30	10.30	
636	СЫКТЫВКАР	КОСТАН	1.00	02.00	
638	КОСТАН	СЫКТЫВКАР	02.30	21.55	
676	СЫКТЫВКАР	ИРКАЛ	1.00	14.55	
675	ИРКАЛ	СЫКТЫВКАР	01.05	24.55	
622	СЫКТЫВКАР	ПЕЧОРА	01.00	23.21	
631	ПЕЧОРА	СЫКТЫВКАР	1.00	18.05	
634	СЫКТЫВКАР	ТЯ-ЛЕНКОРСК	21.18	02.40	
625	ТЯ-ЛЕНКОРСК	СЫКТЫВКАР	00.48	03.30	
640/639	СЫКТЫВКАР	КОСТАН	04.28	01.47	
638/640	КОСТАН	СЫКТЫВКАР	1.40	03.30	
ВРЕМЯ ПЕРЕСАДКИ НА ЦЕНТРАЛЬНУЮ СТАНЦИЮ					
09/630	С-ПЕТЕРБУРГ	СЫКТЫВКАР	21.40	03.30	ПН-ЧТ
09/630	СЫКТЫВКАР	С-ПЕТЕРБУРГ	1.00	01.48	ПН-ЧТ
622/09	СЫКТЫВКАР	ВОСКРЕСЬЕ	01.00	02.00	ВС
09/622	ВОСКРЕСЬЕ	СЫКТЫВКАР	01.25	01.05	ВС

Køreplanen i banegårdshallen fortalte en trist historie om arbejdslejre omkring polarcirklen

den om deres egen nære historie, den handlede på trods af filmens burleske og til tider muntre stil om blodig alvor. Filmen drejede sig for disse moskovitter utvetydigt om en *Stalin* og en *Berija*, der skabte og efterlod en frygt hos borgerne for, at en tilsyneladende uskyldig banken på døren midt om natten kunne være ensbetydende med afsked for bestandigt med deres kære.

To scener i filmen kan især vække minder til live om denne forfærdelige tid, og de kan begge udmærket handle om republikken Komis plads i GULag-øhavet. I den ene scene ser man en lang kø af mødre, koner, søstre eller børn spørge om nyt om deres mænd, brødre eller fædre. Det foregår gennem en minimal luge, hvor en anonym stemme og en afvisende hånd, der ligesom en guddommelig kraft afsiger dommen: Ingen ret til korrespondance, intet nyt eller dårligt nyt. En kvinde tigger om bare et budskab om, at han er død. Hellere det end den evigt nagende uvished. I den anden scene ser man de samme kategorier af kvinder løbe langs stabler af nyskovede træstammer, der lige er ankommet fra et ukendt sted mod nord, men trods alt fra et sted, der måske kunne bringe nyt om deres mænd. Rygtet spredes som en steppebrand gennem byen. En lille dreng spreder det og fortæller, at der er navne og adresser på tømmeret. Kvinder løber gennem dybe vandpytter langs stabler af træstammer i håb om i bunden af dem at finde en hilsen eller bare et eller andet livstegn fra et kært familiemedlem. Filmens kvindelige hovedperson Nino og datteren *Keti* løber langs jernbanesporet, hvor træstammerne er læsset

”Dødens jernbane” i 1930’erne

af. Håb veksler med tvivl – og ender i fortvivlelse. Andre søger om at komme før den truck, der transporterer stammerne til savværket. Nogle leder fortvivlet i afbarkningen og savsmuldet. En mor finder et livstegn – hun omfavner stammen, berører bogstaverne søgende med fingrene og trykker til sidst læberne mod det rå og kolde træ – som var det en ikon. Alt sammen, mens udmattelse og en fortvivlet glæde lyser ud af hendes øjne.

Komi er i dag en af Ruslands 89 såkaldte ”subjekter” eller del-stater. De allerfleste af dem er ganske almindelige administrative enheder – vi kunne for nemheds skyld kalde dem amter, selv om dette begreb er på vej ud af dansk administrativ praksis, og selv om de naturligvis har en helt anden funktion og historisk kontekst. Disse administrative enheder, som på russisk hedder *oblast*, men som for de flestes vedkommende svarer til det tsaristiske Ruslands guvernementer, er meget forskellige i størrelse – nogle af dem er små, mens andre er på størrelse med Frankrig eller endnu større. Også Skt. Petersborg og Moskva har status som subjekt. Resten af subjekterne udgør et sammensurium af administrative enheder – kaldet republikker – og med et element til fælles. Inden for deres grænser lever forskellige ikke-russiske nationaliteter, hvoraf som regel en, måske to, har givet republikken navn. Disse nationaliteter behøver ikke numerisk udgøre det største befolkningselement – de udgør måske kun en beskedent procent af befolkningen – men ikke desto mindre har de af historiske årsager lagt navn til republikken. Alle 89 delstater har sæde i parlamentets andetkammer, kaldet Føderationsrådet. Som led i sine administrative reformer har præsident Putin på det seneste indskrænket i hvert fald de små og økonomisk mindre betydningsfulde delstaters indflydelse i det parlamentariske arbejde.

For at forstå baggrunden for det ovenfor skitserede administrative virvar er det nødvendigt med lidt historie. Før Oktoberrevolutionen havde bolsjevikkerne med Lenin i spidsen og i fuld samklang med marxismens fædre, Marx og Engels, argumenteret for enhedsstatens opretholdelse – også efter en socialistisk revolution. Nationale følelser og bevægelser skulle blot betragtes som naturlige følgesygdomme til kapitalismen, og de ville derfor naturnødvendigt forsvinde i et fremtidigt kommunistisk samfund. På den

anden side havde Lenin som den taktiker, han også var, på et tidligt tidspunkt indset, hvilke enorme og revolutionære kræfter, der lå skjult i det tsaristiske Ruslands nationale kludetæppe og i den nationale utilfredshed med den tsaristiske stat, der prægede det. Hans pragmatiske indstilling til politik havde derfor tilsagt ham at skelne skarpt mellem strategi og taktik – mellem et ultimativt mål om en kommunistisk enhedsstat og en her og nu politik, der kunne stille de nationale kræfter i revolutionens tjeneste. Selv om det ultimative mål var en a-national stat, var det Lenins overbevisning, at man i det givne øjeblik af taktiske grunde godt kunne formulere en politik, der kom nationaliteterne i møde ved at tage hensyn til deres nationale ambitioner og forventninger.

Tesen om den nationale selvbestemmelsesret blev derfor for Lenin den trylleformel, der skulle forene teori og praksis på det nationale område. Denne tese garanterede nationaliteterne ret til at skille sig ud og danne egne stater. Men som Lenin snusfornuftigt og med henvisning til familielivet tilføjede, så behøvede retten til skilsmisse ikke absolut betyde, at man også gjorde brug af eller opfordrede til at gøre brug af denne ret. Under alle omstændigheder skulle en beslutning om selvstændighed tages af ”den arbejdende befolkning”, repræsenteret ved dens fortrop, Det kommunistiske Parti, og derfor var den naturligvis intet bevendt i praksis. Med Oktoberrevolutionens heldige gennemførelse krævedes der pludselig politisk handling af de nye magthavere. Den socialistiske enhedsstat var stadig det ultimative mål, men som et overgangsstadium kunne føderationen, der tog hensyn til nationaliteterne, godt accepteres. Den var med andre ord ikke et mål i sig selv, men et nødvendigt onde i en situation, hvor endemålet ikke kunne nås med det samme.

Omkring 1920 foregik der blandt de nye magthavere en livlig diskussion af, hvordan føderationen skulle indrettes i praksis. Det var Lenins klare overbevisning, at den skulle dannes af formelt selvstændige republikker og nationale områder. For ham var det afgørende, at føderationen på den ene side klart distancerede sig fra den tsaristiske enhedsstat og på den anden side sendte et lige så klart signal til de europæiske magter og ikke mindst deres vågnende koloniriger om et socialistisk alternativ. Lenin frygtede den storrussiske chauvinisme og det brutale ansigt, den havde vist – ikke mindst i tsarismens

Et ufuldendt fabriksanlæg – kaldes på russisk dolgostroj

sidste årtier. Derfor skulle republikkernes ret til at udtræde af føderationen og danne egne stater garanteres. Stalin, der var bolsjevikkernes – ganske vist ikke særligt skolede ekspert på nationalitetsområdet – var uenig med storrusseren Lenin i den ret indviklede statsstruktur, som dennes tanker ville resultere i.

Realpolitikeren og ikke-russeren Stalin, der frygtede enkeltstaternes nationalisme mere end den storrussiske ditto, kunne ikke se nogen mening i en føderation med et væld af enkeltelementer, der ganske vist var udstyret med nogle formelle rettigheder, men som i praksis alligevel var en centralt styret enhedsstat. Det var imidlertid i Lenins ikklædning, at Sovjetunionen blev dannet i december 1922, og hvor Rusland blev en føderation i føderationen. På den måde opstod ved siden af en hoben andre også *Komi* som et nationalt område med en række formelle rettigheder. Men det er uhyre vigtigt at understrege, at selv om det var Lenin, der havde slået stregerne på det føderale landkort – så blev det hurtigt Stalin, der i praksis kom til at administrere den nye statskonstruktion. Det var derfor ham, der – under bevarelse af det føderale princip – i praksis genskabte den imperiale og tsaristiske enheds- og centralstat, nu ikke med kejseren og hans enorme bureaukrati, men med Partiet, Planen og Militæret som de vertikale og afgørende stjærter i statsopbygningen.

En sammenligning med en anden føderation, nemlig Amerikas Forenede Stater, kan perspektivere den sovjetiske statsopbygning. Nordamerika var blevet befolket af flygtninge fra Europa. De var i 1600-tallet flygtet fra politisk og religiøs tvang og fandt på den anden side af oceanet et fristed for deres individualisme. USA blev til ved, at en række af disse samfund som uafhængige og meget forskellige stater i 1776 gik sammen for at afgøre, hvilke sagsområder det kunne være praktisk at være fælles om, og som derfor kunne overdrages til føderale og overstatslige myndigheder. For USA's fædre var det imidlertid helt afgørende, at alle øvrige sagsområder uindskrænket skulle være den enkelte stats egne anliggender. Sovjetunionens udgangsposition var den diametralt modsatte. Her var grundlaget og udgangspunktet en enevældigt og centralt styret enhedsstat, der efter 1917 med Moskva som centrum fordelte en række kompetenceområder til føderationens elementer, men som samtidig reducerede disse kompetencer til formalia

Banegården i Syktyvkar

Endnu i slutningen af marts havde vinteren et fast tag i naturen

gennem opbygning af ovennævnte vertikale magtstrukturer.

Disse magtstrukturer – Partiet, Planen og Militæret – krakelerede i årene op til 1990 og umiddelbart derefter. I februar 1990 mistede Partiet sin politiske monopolstilling og blev i princippet blot et parti blandt flere andre. Efter det mislykkede kup i august 1991 forbød præsident *Jeltsin* Det kommunistiske Parti og lukkede dets kontorer. Militæret mistede sin prestige-position i forbindelse med den lidet heroiske tilbagetrækning fra Østeuropa og Afghanistan og ikke mindst som følge af den voldsomme offentlige kritik af de rystende interne forhold i de væbnede styrker. Og endelig gik hele plan-systemet i opløsning i forventning om helt nye økonomiske strukturer. I dette vakuum begyndte Ruslands delstater at røre på sig, og en total opløsning truede. De forlangte nu de hidtidige totalt indholdsløse grænser og rettigheder, som de havde haft på papiret i sovjetperioden, respekteret som reelt eksisterende og fungerende. Præsident Jeltsin pustede, som et led i sin kamp mod *Gorbatjovs* bestræbelser på at holde sammen på det eksisterende, til ilden ved letsindigt at opfordre regionerne til at tage så meget suverænitæt, som de kunne sluge. Og de var forslugne og tog flittigt for sig af retterne. De store og ressourcestærke af dem opdagede deres potentielle økonomiske og politiske magt – de begyndte at udnytte dette potentiale i det indenlandske magtspil. De opdagede, at deres ressourcer i form af for eksempel olie og gas var efterspurgt ude i verden, og at de endog magtede at påtage sig den udenrigsøkonomiske kundesøgning. I mange af regionerne blev der gennem lokale valg udpeget ledere, der med held viste sig i stand til at bide skeer med centrum. Det gjaldt for eksempel guvernørerne i nogle af de store sibiriske og uraliske regioner, det gjaldt overborgmestrene i Moskva og Skt. Petersborg, og det gjaldt markante præsidenter i adskillige af de ressourcestærke nationale republikker som *Jakutien*, *Basjkortostan* og *Tatarstan*.

Årtiet frem til tusindårsskiftet var generelt karakteriseret af en konsolidering og eventuel udbygning af den suverænitæt, som Jeltsin i en given situation ubetænksomt og som led i et politisk spil havde opfordret dem til at sluge mest muligt af. Det vil med andre ord sige, at det føderale system, som sovjetmagten aldrig havde ment noget som

helst alvorligt med, og som den havde gjort alt for at minimere, nu pludselig skulle være bærende grundlag for det nye demokratiske Ruslands statsstruktur. En overgang så det ud til, at Rusland var i færd med at gå i opløsning på samme måde, som det var sket med Sovjetunionen i 1991. I Jeltsins præsidentperiode blev der ikke gjort seriøse forsøg på at stoppe denne farlige udvikling. Men under Vladimir Putin blev der fra begyndelsen af det nye årtusinde taget fat på opgaven.

Generelt er samtlige 89 subjekters råderum blevet begrænset samtidig med, at de er blevet underlagt en hierarkisering, der har givet dem indflydelse efter deres betydning for Føderationen. En af Putins første handlinger som præsident var at indføre 7 præsident-udpegede befuldmægtigede, der skulle holde øje med eventuelle centrifugale kræfter i delstaterne. Efter den ulykkelige gidseltagning på skolen i den nordkaukasiske by *Beslan* kom det næste indgreb. De direkte valg til guvernørposterne blev afskaffet og erstattet af central udpegning af delstaternes ledere. Dermed afskaffedes samtidig deres befolkningers direkte valg af repræsentanter i parlamentets andetkammer, Føderationsrådet.

Komi-regionens anvendelse som fængsel og forvisningssted er ikke noget, der blev grundlagt under hverken Lenin eller Stalin, men under deres styre intensiveredes og forstørredes og brutaliseredes denne funktion klart. I forbindelse med Napoleons nederlag i Rusland i 1812 sendtes et antal franske krigsfanger til det lille sted, der senere blev til Syktyvkar, og hvor en bydel den dag i dag kaldes Paris. Efter de polske opstande i 1830 og 1863 sendte tsarmagten ligeledes betydelige kontingenter af oprørske polakker til disse ugæstfrie egne. I perioden op til Sovjetunionens inddragelse i 2. Verdenskrig sendtes tyskere fra Ukraine og Baltikum til denne nordlige udørk.

Det er kul, træ, olie, naturgas, forvisninger, deportationer og arbejdslejre, der har givet republikken Komi en broget og blakket plads i historiebøgerne – ikke mindst efter, at arkiverne er blevet tilgængelige, og den historiske sandhed den seneste snes år har kunnet skrives. Bortset fra fangelejrene, der i dag ligger hen som spøgelsesagtige vidnesbyrd om en ond fortid, er det denne fortid og dens temaer, der endnu i dag er bestemmende for republikkens økonomiske og menneskelige profil. Ikke blot økonomiens grundlag, men også befolkningens sammensætning, er den dag i dag en konsekvens af historiens mishandling af denne region. Dens oprindelige nomade-befolkning, *komi*, der har givet navn til republikken, er et finsk-ugrisk talende folk, der så sent som 1926 udgjorde 97% af befolkningen, i 1959 var tallet faldet til 30%, og det er i dag 20%. Andelen af russere, ukrainere og hviderussere er vokset tilsvarende. De store befolkningsmæssige og økonomiske forandringer er blevet ledsaget af store økologiske problemer. Mange olie- og gasanlæg er anlagt i en vanskelig og yderst følsom natur, hvor for eksempel udslip fra nedslidte rørledninger har uoverskuelige og langsigtede konsekvenser.

Et par ord om de finsk-ugriske folk i Rusland. De lever i spredte lommer i hele den nordlige del af Rusland – fra det vestlige Sibirien i øst og til den finske grænse i vest. Vi må forestille os et mere eller mindre sammenhængende finsk-talende område i hele det nordlige Rusland, inden den slaviske sproggruppes indtrængen fra syd en gang i folkevandringstiden i anden halvdel af det første årtusind af vor tidsregning. Blandt de stadig eksisterende finsk-ugrisk talende folk i Rusland, der tilsammen udgør et par mil-

De slanke og hvidstammede birketræer kunne blødgøre det snedækkede landskab

lioniere individer, bør nævnes *mordviner*, *marier*, *komi*, *udmurtere*, *khanter* og *manser*. Fælles for dem er, at de på et ret tidligt tidspunkt, det vil sige senest i 1600-tallet, blev indlemmet i Moskvas indflydelsessfære, at de fra russernes side blev underlagt tvangskristning, og at de i dag lægger navn til delstater inden for Den russiske Føderation. Komi'erne blev som nogle af de første ikke-slaviske folk integreret i Rusland. Og den dag i dag er deres nationale identitet nært knyttet til den russiske nationale bevidsthed. Under perestrojka opstod en bevægelse, der ville styrke komi'ernes sprog og kultur, men den udmøntedes ikke i ønsker om løsrivelse fra Rusland.

Komi'erne er traditionelt kendetegnet ved gæstfrihed og ved at have gode relationer til andre folk. De låser ikke deres huse og giver mad og husly til andre, uanset etnisk tilhørsforhold. I deres skovhytter efterlod de altid et lager af brænde, tændstikker og proviant, så tilfældige rejsende altid kunne overnatte og få stillet sulten. Komi'erne var rensdyravlere, der flyttede deres dyr, afhængigt af årstiden. Allerede i Middelalderen fik komi'erne et skriftsprog – en kendsgerning, som naturligvis var nært knyttet sammen med den kristne mission. I 1372 udarbejdede missionæren *Stefan Chrap* et specielt alfabet, bestående af 24 bogstaver, og tilpasset komi'ernes lydprog. Komi fik oven i købet eget bispesæde. På det tidspunkt hørte området sammen med resten af det nordlige Rusland under Novgorod. Den hellige Stefan oversatte bønnebøger og andre kirkelige skrifter til komi, gennemførte gudstjenester på sproget og organiserede en præsteuddannelse. Sproget gik i forfald omkring 1500, da området blev en del af Moskva-riget. Komi-sproget blev som gudstjeneste-sprog afløst af kirkeslavisk. Men de skriftlige vidnesbyrd, der i dag er tilbage af det, er vigtige og pålidelige kilder til komi'ernes tidlige historie.

Efter 1917 udarbejdedes atter et komi-skriftsprog – men nu på grundlag af det kyrilliske alfabet. Indtil begyndelsen af 1930-erne foregik al undervisning i skolerne på komi, ligesom der udkom tidsskrifter og aviser på det lokale sprog. Men fra midten

af årtiet gik det hastigt tilbage med anvendelsen af det lokale sprog – også her blev sådanne nationale manifestationer ofre for Stalins ”anti-borgerlige kampagne”. Ledende personer i det nationale kulturliv endte i lejre for politiske fanger. Med perestrojka fulgte mildere vinde for nationale ytringer – også for komi-folket. Deres sprog har atter fundet vej til skoleklasserne, og der udgives aviser og tidsskrifter på komi. I 1989 dannedes selskabet *Komi Kotyr*, der informerer om de oprindelige folks sprog, kultur og historie. Men i det store perspektiv og under kommunikationssamfundets vilkår er disse folks sprog og kultur naturligvis truet af det store sprog, in casu russisk. En situation, der kendes overalt i verden. Når først et sprog får status af ”museumssprog”, der skal have kunstigt åndedræt, er det blot første skridt på vejen til forsvinden.

Kun få af russerne var oprindeligt kommet frivilligt til Komi. De, der var kommet, havde historien dømt til enten at være fanger eller vogtere. Men mange af dem blev der uanset, hvordan de oprindeligt var kommet. De stiftede familie og deres efterkommere udgør i dag en betydelig del af befolkningen. Efter 1945 forvandlede Komi til en gigantisk byggeplads, hvor en række nye byer så dagens lys – ofte på basis af fange- og arbejdslejre. Supplerende arbejdskraft blev flyttet til republikken fra fattige egne i det centrale Rusland, fra de nordkaukasiske regioner og fra Ukraine Aserbajdsjan, Armenien og Tatarstan. Befolkningen blev for alvor multi-national – en proces, der naturligt fremmede det russiske sprogs status som lingua franca. Mange nationaliteter var repræsenteret: Ukrainere, hviderussere, tatarer og cirka 100 andre. Deriblandt også en del tyskere, der før og under 2. Verdenskrig blev deporteret hertil fra Ukraine og de baltiske republikker. Mange af dem var rejst eller ønskede at rejse til deres forjættede land, Tyskland. Men nutidens Komi ville meget gerne holde på dem, mens Tyskland hellere ville betale dem for at blive end modtage dem hjemme. Mange af dem ville givet også føle sig fremmede, når det tyske sprog var gået i glemmebogen. Deres forfædre havde forladt hjemlandet for 200 år siden. Problemet var også, som jeg fik det fortalt i 1996, at Tyskland havde valgt at koncentrere sin økonomiske støtte til Ruslands-tyskerne i for eksempel Sibirien og Kasakhstan, det vil sige Komi var ikke med blandt dem. I Syktyvkar havde man med myndighedernes støtte åbnet en tysk skole med 130 elever, og byens

Skole i Syktyvkar – byggematerialet er ofte træ

Kolde og trøstesløse landskaber

Pædagogiske Institut havde en fagligt stærk afdeling for netop tysk sprog og litteratur, som man med midler fra EU's TEMPUS-program håbede at kunne styrke yderligere. En af lærerne med det tysk-klingende navn Emma, som jeg mødte, havde forældre, der var blevet deporteret hertil fra Ukraine.

Det er ofte og med rette blevet sagt, at det nye Ruslands skæbne blev afgjort – ikke i Moskva, men ude i de mange regioner. Det politiske landskab, der tegnede sig efter parlamentsvalget i december 1995, og som så ud til at blive bestemmende også for præsidentvalget i juni 1996, prægedes mere af provinsens konservatisme og træghed end af Moskvas og Skt. Petersborgs brølende liberalisme. Det gjaldt også republikken Komi. Jeg oplevede i marts 1996 i Syktyvkar – primært via valgplakater på gaderne – optakten til præsidentvalget, det valg, der efter et ualmindeligt sløjt udgangspunkt alligevel endte med at give den svagelige og fordrukne Boris Jeltsin en periode mere i Kreml. I politisk henseende var og er Komi-republikken konservativ og præget af nationalistiske og gammel-socialistiske stemninger. Såvel befolkningen som den politiske ledelse var mere stemt for kommunisten *Sjuganov* og super-nationalisten *Sjirinovskij*, til nød for den moderate reformpolitiker *Javlinskij*, end for økonomiske chok-terapeuter som *Gajdar* og Jeltsin. I parlamentet i Syktyvkar hang Marx og Lenin stadig side om side, og der var ingen udtalt stemning for at fjerne dem. Byens gader bar stadig de sovjetiske navne – mange af dem, anlagt i sovjettiden, havde heller aldrig haft andre.

I kulturlivet mødte jeg 1996 stadig fænomener, som jeg i sovjettiden havde mødt overalt, men som i storbyerne i dag er passé og erstattet af noget andet og mere moderne efter vores smag. I Syktyvkar oplevede jeg en søndag middag et teater, fuldt af festklædte børn, der i andægtig og interesseret tavshed overværede en specielt tilrettelagt forestilling over Tjajkovskijs ballet *Nøddeknækkeren*. Aftenen efter oplevede jeg en festaften, viet til en af republikkens folklorister og samler af folkesange. Oplæsning, folkedans og anden optræden en mandag i primetime, igen for en stopfuld sal. Var det et udtryk for, at republikkerne i opposition til Moskva var ved at finde deres egne rødder? Ikke – som i sovjettiden – som udtryk for et dikteret og postuleret internationalistisk venskab mellem folkene, men som manifestation af sand interesse for egne traditioner? Det var svært

at afgøre, men jeg hælder nok til det sidste. Man kunne stadig i Syktyvkar fylde en sal med 300-400 mennesker, flest yngre, for i andagt at høre på en i alle henseender fyldig sangerinde fremføre klassiske russiske romancer. Hendes program blev med salvelsesfuld stemme og patos præsenteret af en anden kvinde. Med den ene hånd solidt plantet på flyglet fremførte sangerinden sine numre eller også vimsede hun teatralisk rundt om det. Efter hvert nummer hev hun pianisten, en mandsling på 86 år, op fra klaverbænken for sammen med ham at modtage publikums hyldest. Tre røde nelliker blev bragt op fra salen og blev af sangerinden anbragt på flyglet. Også pianisten modtog en buket, men han vidste til gengæld ikke, hvad han skulle stille op med den. En lignende forestilling kunne man opleve i Moskva i midten af 60'erne, men i Syktyvkar var det 30 år senere stadig udtryk for rigtig kultur.

Det nye Ruslands velsignelser og problemer mødte jeg også i Syktyvkar. En generel glæde over muligheden for nu at etablere direkte videnskabelige forbindelser med vestlige universiteter. Det var i den forbindelse, jeg var der, for sammen med byens universitet, Aarhus Universitet og Granadas Universitet at strikke en ansøgning sammen om EU-midler til udveksling af lærere og studerende. Også glæden over nu at kunne tale og skrive frit var iøjnefaldende. Ligeledes muligheden for at kunne veksle penge legalt på hvert tredje gadehjørne. Den rejsevante forretningsmand fra byen *Ukhta* i det nordlige Komi, som jeg mødte i flyet, og som havde været på kunderejse til Ukraine, glædede sig over den nye markedsøkonomi. Han havde i øvrigt for nylig mellemlandet i København på vej til Chicago. Nej, han var efter eget udsagn ikke medlem af nogen mafia, blot en driftig businessman, der udnyttede den nye økonomis og det nye rejselivs muligheder. Det gjorde også purken i banegårdshallen, der uden at kny forlangte 3.000 rubler for den avis, der 20 meter længere henne kunne købes for en tredjedel. Businessman i svøb? I hvert fald havde han fat i nogen grundlæggende i ethvert handelsliv.

Det nye Ruslands problemer i alle afskygninger mødte jeg i koncentreret form hjemme hos min vært *Volodja* og hans kone *Lina*. Han var professor og prorektor for internationale forbindelser ved Det pædagogiske Institut - det internationale, på trods af, at han absolut ikke talte andet end russisk. Hun var læge og bakteriolog ved et af byens hospitaler. Af frygt for, at jeg skulle dø af sult, var *Volodja* et par gange i løbet af ugen kommet på mit hotel medbringende en madpakke, på russisk en *pajok*, med et par humpler rugbrød, et par meget hårdkogte og derfor næsten irgrønne æg (musetyfus!) og lidt pølse. En sympatisk tanke, der fortæller en del om russernes betænksomhed og omsorg for gæster. Jeg havde faktisk klaret mig de aftner, hvor der ikke var "officiel" mad, ved på egen hånd at handle lidt ind i et supermarked, men *Volodja* mente nu alligevel, at det altid var rart med lidt i reserve. Man kunne aldrig vide, hvad der skete – erindringen om krigens knaphed sidder stadig mange russere i blodet – også dem, der var børn den gang.

Men tilbage til lejligheden og familiens levevilkår. *Lina* havde ikke fået løn i tre måneder, men med *Volodjas* løn på 3 millioner rubler (= 600 \$) om måneden kunne det løbe rundt. På det punkt var de privilegerede i forhold til så mange andre – mente de selv. De havde været nødt til at sælge bilen. De boede i byens udkant i et fem år gammelt etagebyggeri, der bar præg af aldrig at være gjort færdigt, og som med hensyn til

Landsby i sommerfarver

byggestandard allerede havde indledt slum-fasen. Fire mennesker – far, mor, søn og svigerdatter – havde to rum til rådighed. Dertil køkken, lille bad og toilet. De unge havde det ene værelse, mens det andet var kombineret stue og soveværelse. I lejligheden var der desuden to hunde, den ene atten år, den anden seks måneder. Lejlighedens vidunder – PC'en – var anbragt på køkkenbordet, og i den anden ende af voksdugen spiste vi brød, kylling, fisk og meget andet, skyllet ned med øl og vodka. Apropos voksdug, så har den en nærmest mytisk karakter i russisk kulturhistorie. Over den har generationer af den russiske intelligentsija lige siden sin tilblivelse i midten af 1800-tallet ført endeløse ideologiske, politiske og litterære diskussioner uden, de egentlig førte til nogen konklusioner eller praktiske løsninger. Den russiske litteratur har gengivet dem til overflod. ”Overflødig menneske” blev litteraturhistoriens benævnelse for disse ordtiraders ophovsmænd. Undtagelsen blandt de handlingslammede intelligentsija-medlemmer var *Vladimir Iljitj Lenin*. Han førte bolsjevikernes diskussioner til handling i Oktoberrevolutionen og til alt det, på godt og ondt, som den førte med sig.

Tilbage til Volodjs og Linas beskedne køkken, hvor diskussionen og forældrenes bekymringer hin martsaften mest drejede sig om sønnen, der snart ville blive indkaldt til militæret med store chancer, eller rettere sagt store risici, for at blive sendt til det borgerkrigshærgede og mishandlede Tjetjenien. Det var i det hele taget rædselssceneriet for alle russiske forældre med teenage-sønner i 1990'ernes Rusland. Militærtjenesten kunne i sig selv være lang og afskrækkende nok. Men det at blive sendt til Tjetjenien var det værste – ensbetydende med død, lemlæstelse, grusomheder af værste skuffe og forråelse af unge mennesker.

På den baggrund kunne det undre en udefrakommende iagttagere, at Volodja partipolitisk hældede mest til Sjirinovskij på trods af dennes ultra-nationalistiske og tjetjenerfjendtlige holdninger – eller måske var det rettere netop på grund af dem, at Volodja havde de synspunkter. *Vladimir Sjirinovskij* er måske glemt i dag af de fleste danskere. Han dukkede op som en trolde af en æske ved Ruslands første præsidentvalg i juni 1991 og rystede hele den politiske verden ved ganske uventet at opnå en tredjeplads på et stærkt

Volodja og forfatteren i Universitetets museum

nationalistisk og populistisk program, der absolut ikke indeholdt milde toner over for opsætsige delrepublikker. Hans parti vandt parlamentsvalget to år senere – i 1993, men fik kun begrænset politisk indflydelse. Ikke mindst på grund af sin voldsomme retorik og sin iboende trang til slagsmål og lyst til at smide karrierevand i hovedet på interviewende journalister. Sjirinovskijs parti og partilederen selv er i dag politisk marginaliseret på trods af, at partiet siden 2003 har 35 af Dumaens 450 pladser. Hans nationalistiske retorik og politik er i mange henseender i dag blevet en integreret del af Ruslands officielle linje – såvel indenrigs- som udenrigspolitisk. Præsident Putins fremfærd i Tjetjenien og nationalistiske holdninger er ikke væsensforskellige fra Sjirinovskijs tankeverden. Rusland har på så mange måder genfundet sine egne rødder. Eller i hvert fald i fuld gang med at finde dem. Centralisering, statskontrol, nationalisme og egne udenrigspolitiske interesser er nøgleord i denne genfundne identitet. Gorbatjovs tale om det fælles europæiske hus med fælles idealer fra midten af 1980'erne og Jeltsins forsøg på at følge den op og hans flirten med Vesten og med de smukke ord om demokrati og frihed i ti-året efter Sovjetunionens sammenbrud viste sig ikke at falde i russernes smag. Demokrati i sin vestlige iklædning blev for dem ensbetydende med politisk anarki, partibossers og andre lykkeridderes røveri og tyveri af den fælles ejendom samt stridende mafiagrupperes blodige opgør i gaderne. Alle de smukke idealer og hensigtserklæringer måtte vige for den menige borgers dybtføjte ønske om tryghed og sikkerhed i dagligdagen. Og foreløbig er hans/hendes garanti for denne tryghed en stærk stat, ledet af en beslutsom og tilsyneladende velmenende præsident.

KUBAN OG NORDKAUKASUS

RUSLANDS BLØDE UNDERLIV

Vi kunne ikke forstå, hvad der gik af kattene. De sværmede om den gamle og slidte blå fjeldræv som hvepse omkring honningkrukken. Vi var lige blevet installeret i Aleksej og Nadesjdas fine stue, hvor vi skulle bo en uges tid. Men vi kunne ikke begribe, hvad i alverden der gik af de to katte. Hele tiden vendte de tilbage til tasken. Havde de mon nået allerede at strinte på den for på den måde at inddrage også den i deres territorium? Til sidst måtte vi simpelthen undersøge genstanden for deres intense interesse lidt nærmere. Stor var min overraskelse, da jeg i bunden af fjeldræven stak fingeren ned i en halvt opløst, halvt mumificeret lille markmus. Det var i september måned, og under indtryk af det tilstundende efterår havde den tilsyneladende i god tid taget den farefulde tur fra marken gennem et katterigt område for at finde et vinterhi i det værelse i Stevnstrup, hvor fjeldræven tilfældigvis befandt sig. Den endte sine dage i det buskads, som jeg fra 3. sal dumpede den ned i ved at vende bunden i vejret på tasken. Markmusen havde altså taget turen fra Stevnstrup til Kastrup, videre med fly til Skt. Petersborg og endelig herfra til Krasnodar – gennem adskillige sikkerhedstjek, forbi opmærksomme sikkerhedsøjne for at ende i Aleksej og Nadesjdas (kaldet Nadja) stadsstue. En lang tur for en lille mus, og den havde da også et eller andet sted på turen opgivet ånden.

Vi befandt os altså i byen *Krasnodar*, hovedby med godt og vel 600.000 indbyggere i regionen af samme navn, beliggende i Kuban-området i det nordlige Kaukasus. Jeg kunne også kalde området kosak-land eller Ruslands bløde underliv og dermed karakterisere området i såvel historisk som nutidig belysning. Tiden var begyndelsen af september 1993 – det vil sige i et tidligt efterår, som skulle vise sig at blive et af de mest dramatiske i Det nye Ruslands historie. Men mere om det senere. Vi havde fået en invitation til at tilbringe en uges tid i Krasnodar med henblik på at studere området nærmere. Vor vært, *Aleksej Lykov*, professor i russisk sprog ved byens universitet og datteren Natasja, hentede os i den ret primitive lufthavn. Stor modtagelse med overraskelse af den obligatoriske buket til Lisbeth. Første indtryk af vor vært – overstrømmende venlighed og hjertelighed, selv om denne karakteristik senere viste sig i realiteten at dække over en stiv og fåmælt person uden det store kropssprog. Hjemkørslen fandt sted i familiens stolthed, en dueblå Volga af ældre dato – dens velholdte og blankpudsede ydre bar præg af ikke at blive brugt for ofte. Bilen viste sig da også at være familiens klenodie, der kun sjældent og i hvert fald ikke i smattet føre blev hentet ud af garagen. Bagagerumsklappen havde opgivet at fungere, så den måtte holdes oppe ved hjælp af

en improviseret pind. Af bilens sjældne anvendelse og dens over 20 år på bagen var det tydeligt, at det var en ære af de store at blive hentet i lufthavnen og i den blive transporteret hjem til familien Lykovs bopæl. Da vi spurgte, hvor den stod, når den ikke var ude at køre, svarede vore værtsfolk ikke uden en vis stolthed, at de da havde garage. Og på vor undren over ikke at se garageanlæg i forbindelse med etageejendommen, blev der uden undren svaret, at de da "kun" skulle køre en halv times tid i sporvogn for at komme til garagen. Vi kunne så forstå, at familien hyrede et af de overvågede blikskure, der er så almindelige i udkanten af de store byer.

Vore værtsfolk med datteren Natasja i midten byder velkommen med et overdådigt bord med champagne, vin og hjemmelavet saft

Familien Lykov boede i en forholdsvis stor og lys lejlighed med en dejlig altan og i grønne omgivelser. Vi fik tildelt storstuen eller stadsstuen, hvor nysyltede agurker i store glas og andre herligheder stod rundt omkring på gulvet og mellem ualmindeligt store grønne vandmeloner – en antydning af regionens betydning som landbrugsområde. Knipledde og hvidstivede småduge var sirligt lagt over de store sylteglas – arrangementet bragte os tidsmæssigt tilbage til vore bedsteforældres tid. Men det vidnede også om, at fru i huset, Nadja, var en mester i husførelse, som hun da også i løbet af ugen kun underbyggede yderligere. Rummet domineredes ellers af en enorm kombineret reolvæg og dækketøjskab, som var og måske stadig er obligatorisk udstyr i så mange russiske hjem. Bag glaslåger, på hylde og i skuffer opbevarede familien bøger, blade, flotte spisestel, bestik og andet husgeråd. Badeværelse og toilet var adskilt – en ganske praktisk foranstaltning, der er almindelig i russiske hjem. Velkomstmåltidet bestod af Nadjas mange velsmagende og overdådige retter, der blev skyllet ned med hjemmelavet saftevand, sød vin, vodka og champagne. En ret så usædvanlig og hårdtslående blanding, set med danske øjne – men ganske almindelig på de kanter, såvel hjemme som på restaurant. Vi havde selvfølgelig en gave med til familien, som vi overrakte under velkomstmåltidet. U-oppakket fik den lov til at blive liggende som en anden pyntegenstand under hele vores ophold. Men så undgår man naturligvis eventuelle pinlige øjeblikke under oppakningen.

Datteren Natasja var en pebermød midt i 30'erne. Hun var enebarn med en univer-

sitetsuddannelse i engelsk bag sig. Hun boede hjemme og havde tilsyneladende aldrig boet andre steder. Hendes opgave derhjemme var blandt andet at vaske familiens tøj. Hver morgen stod hun på badeværelset, sjaskende med vand og i gang med dagens dont. Forældrene var åbenlyst meget stolte af hende, og da de ikke kunne andet sprog end deres modersmål, var de naturligvis lette at imponere med datterens fremmedsprogs-kundskaber. Natasjas engelsk kunne bedst karakteriseres som ægte Shakespearsk. Hun pludrede løs i en uendelighed, og ved at lytte til hendes ordstrøm fandt vi hurtigt ud af, at Natasjas engelsk bedst egnede sig til udenad lærte monologer. Dialogen nåede vi kun sjældent frem til, og skulle det lykkes os i løbet af hendes enetale at få indsneget en sætning eller et spørgsmål, var der sjældent respons på det. Hun forstod kun sjældent vore mere dagligdags og mindre litterære ytringer – ikke mærkeligt, at hun helst ville tale hele tiden. I forældrenes øjne måtte vi naturligt opleves som de rene ignoranter, mens Natasja fremtrådte som suveræn til engelsk. Helt grotesk blev situationen, da fader Aleksej spurgte mig, om jeg ikke kunne kringle det sådan, at hans datter med de kundskaber blev ansat på Engelsk Institut på Aarhus Universitet. Jeg måtte naturligvis skuffe ham – dels var hendes kvalifikationer måske ikke helt på niveau, og dels foregik ansættelser i Århus normalt ikke på den måde. Jeg rykkede ved disse oplysninger adskillige trin ned på hans vurderingsskala.

Generelt rummede situationen mange aspekter. For det første, at en professor på et provins-universitet i 90'ernes Rusland kun beherskede sit modersmål. For det andet, at Natasja havde fået en højere uddannelse med de demonstrerede og ret ensidige kundskaber i hovedfaget. Og for det tredje, at en ansættelsesprocedure som ovenfor skitseret ikke forekom Aleksej mærkelig og fremmedartet. Men derimod nærmest normal ansættelsesprocedure. Der er for mig ingen tvivl om, at situationen på alle punkter ville være fundamentalt anderledes på Moskvas eller Skt. Petersborgs universiteter, selv om nepotisme, vennetjenester og korrupsion heller ikke der er ganske ukendte begreber. Kubans Statsuniversitet i Krasnodar var fra at have været en pædagogisk læreanstalt blevet opgraderet til universitet i begyndelsen af 1970'erne – som et led i den volumensyge, der generelt prægede det højere uddannelsessystem i Sovjetunionen i de år. På få år havde landet fået over 50 universiteter – en kvantitativ vækst, der naturligt nok ikke samtidig gav en tilsvarende kvalitativ vækst.

Lidt generel information om Kuban-regionen, hvor Krasnodar med ca. 650.000 indbyggere som nævnt er hovedbyen. Regionen er i dag efter Ukraines udskillelse Ruslands kornkammer og dets riviera. Den ligger på breddegrad med norditalienske Toscana og sydfranske Cote d'Azur. Regionen blev indlemmet i Det russiske Imperium i slutningen af 1700-tallet efter en række sejrige krige mod Osmannerriget. Og i første halvdel af 1800-tallet fulgte Ruslands nedkæmpelse af de kaukasiske bjergfolks (blandt andre tjetjenere og tjerkeser) modstand mod at blive indlemmet i Imperiet. Efter Sovjetunionens opløsning er Krasnodar den eneste russiske region, der har direkte adgang til Sortehavet. Den er i Rusland næst efter Moskva-regionen den tættest befolkede region – fem millioner mennesker på et areal, der er halvanden gange Danmarks. Klimatisk virker regionen tillokkende – mod nord en relativ lang sommer og en kort vinter og mod syd et klima, der er subtropisk. Landskabeligt falder regionen i to dele. Mod nord og

Borgmesteren i kosaklandsbyen tager imod ved indgangen til kommunekontoret

centralt er den præget af en fortsættelse af den ukrainske steppe med frugtbar sortjord, mens den sydlige del og hele Sortehavs-kysten er bjergrigt – med højder indtil 3.000 meter. Allersydligst og især i området omkring bade- og kurbyen *Sotji* er klimaet subtropisk, der giver mulighed for at dyrke te, vin, tobak og endog citrusfrugter. Regionens største flod er *Kuban*, der med udspring i Store Kaukasus og efter en strækning på 920 km ender med at flyde ud i Sortehavet. Selv om regionen er selvskreven til landbrug, er industrien siden 1930'erne udbygget til også at omfatte produktion af maskiner til landbruget, til fødevarerproduktion, let industri, metalforarbejdning og træindustri. I havnebyen *Novorossijsk* findes Ruslands største olieterminal. Allerede i tsartiden blev hele sortehavskysten et af de vigtigste turistcentre i Rusland. Sanatorier, pensionater, hoteller og campingcentre ligger som perler på en snor – tidligere som regel gennem fagforeninger knyttet til virksomheder, institutioner eller organisationer, i dag er billedet mere blandet med blandt andet en privatejet del.

I politisk henseende er Kuban-regionen præget af en uheldig alliance mellem højre-ekstremisme (= gammel-kommunisme) og nationalisme med klare antisemitiske træk. Nærheden til de urolige brændpunkter i Kaukasus, etniske spændinger mellem et utal af nationaliteter, følelsen af efter Sovjetunionens opløsning at være grænseland til selvstændigheds-tørstende ex-sovjetiske stater og gennemgangsland for flygtninge, kriminelle og terrorister – hele denne cocktail danner her kulisser for en national samling omkring alt genuint russisk. Den moderne kosak-bevægelse er et led i denne samling – gennem kosak-organisationer, gennem sangkor, danse-ensembler og alskens foreninger dyrkes russiskheden, ideen om russernes særlige plads i verden og den storrussiske chauvinisme. Vore værter havde en rem af huden, det var ”dem overfor de andre”. Vor værtinde, professorfruen Nadja, var meget bekymret for, at disse ubestemmelige ”andre” skulle komme fra alle verdenshjørner, men især fra syd, og spise al deres gode mad. En indstilling, man møder mange steder i Rusland – os overfor dem, i dette tilfælde var ”dem” nogle, der ikke hørte hjemme, ikke havde rod i Kuban-området. Det giver mig anledning til lidt generaliserende refleksioner. I sovjettiden havde man nationale rettigheder i det

område, hvor den pågældende nationalitet hørte hjemme, havde sin rod. Generelt havde alle ret til undervisning i eller på sit eget sprog. Men flyttede en usbeker eller en litauer til Sibirien, var der ingen usbekiske eller litauiske skoler – der var kun de russiske. Sprog og territorium hørte snævert sammen – en tankegang, som Stalin i 1913 på læremesteren Lenins opdrag havde skrevet en pjece om, og som blev håndhævet strengt i Sovjetunionen, og som stadig sidder som et dogme dybt i mange russere. Det skabte naturligvis problemer for nationaliteter uden eget territorium – som f.eks. jøderne. ”Storsindet” og for at ”løse det jødiske spørgsmål” stillede Stalin en gang i midten af 1930’erne et typisk landbrugsområde i det østlige Sibirien til rådighed for de sovjetiske jøder, uagtet langt de fleste af dem var byboere med tilsvarende byerhverv. Nogle få jøder flyttede derover, men nu kunne man i propagandaen hævde, at jøderne havde fået deres eget territorium. På den måde mente sovjetmagten, at den havde givet de europæiske stormagter baghjul. Området hedder i øvrigt stadig Den jødiske autonome Region eller populært *Birobidjan* og indgår som et subjekt, en delstat i Den russiske Føderation.

Jeg har mulighed for at illustrere Kuban-regionens konservativt-nationalistiske image med dugfriske eksempler. Min mangeårige kollega og ven gennem mere end 45 år, *Henning Mørk* hjembragte i begyndelsen af oktober 2006 et bundt aviser fra regionen. Og i avisen *Kuban-nyt* (*Kubanskije novosti*) fandt jeg en journalistisk artikel om weekenden 23.-24. september 2006, hvor Krasnodar fejrede sin fødselsdag. Når danske byer officielt fejrer fødselsdage, plejer det at dreje sig om århundreder eller halve århundreder – til nød kvarte. Men Kubans hovedstad fejrede den nævnte weekend sin 213. fødselsdag – en kendsgerning, der antyder, at den fejres hvert år. Og det med pomp og pragt og alskens festivitas. Blomsterfestival, fødevaremesse, skakfestival, et utal af sportskonkurrencer, skolebørnenes festkoncert – dertil en udstilling, der i fotografier og dokumenter illustrerede emner som ”Jekatarindar – kosakkernes by” og ”Fædrelandets symboler”. Om søndagen koncentreredes festlighederne omkring mindesmærket for Kuban-kosakkerne. I denne højtidelige anledning vil jeg lade reporteren overtage ordet: ”Her blev børn fra Krasnodars skoler optaget i ”De unge kosakkers” rækker. Selv om morgenen lagde ud med regn, så spredtes skyerne over middag – som om de forberedte sig på at fejre børnenes fest. Ungerne samledes på pladsen, tæt på mindesmærket og i spænding. – Foreløbig har mine børn ikke helt fattet, hvad det vil sige at være ung-kosak, fortæller Ljudmila Belonenko, lærerinde i 2. b. – men jeg er sikker på, at de ikke vil være skuffet efter dagens festligheder. – Da man fortalte os, at vores klasse skulle bære kosak-navnet, blev jeg glad, fortæller Dima Sjost, elev i 7. g. – i hjemstavns-historierne fik vi fortalt om egnens historie og dens mennesker. Det var interessant, og jeg har stor lyst til at fortsætte forfædrenes gerning. Og så har vi fået lovning på, at der bliver syet uniformer til os. Foreløbig har vi kun kosak-baretter. Men skidt med det, vi kan godt vente”.

Jeg fortsætter med at citere fra jubilæumsreportagen: ”Til ceremonien, hvor skoleeleverne skulle indvies til ung-kosakker, ankom Krasnodars borgmester Vladimir Jevlanov og Kuban-kosakkernes overhoved, ataman Vladimir Gromov. Ceremonien indledtes med det festlige løfte, som ung-kosakkerne aflagde. I løftet blev der talt om at følge Kubans traditioner, om at ære slægtninge og gamle – og naturligvis om kærlighed til

fædrelandet”.

Akkompagneret af musik og sang trådte byens grundlægger, kejserinde Katarina den Anden, pludselig og overraskende frem med lykønskninger, og kulminationen blev hendes møde med borgmesteren. Detaljeret udspurgte hun denne, hvordan Kuban-borgerne levede. Dernæst udtrykte hun ønske om ved selvsyn at vurdere det moderne Jekatarindar. – Kør den store kejserindes karet frem, blev der kommanderet, og en enorm hvid limousine kørte frem. Efter kejserindens besigtigelsestur rundt i byen vendte hun tilbage til pladsen, hvor hun erklærede, at hun var tilfreds med, hvad hun havde set. Især havde det behaget kejserinden at besigtige det mindesmærke, der for nylig var rejst til hendes ære – og til afløsning af det, der var blevet revet ned efter Oktoberrevolutionen. Og som reporteren slutter, så ”beklagede borgerne sig kun over, at byens fødselsdag kun kunne fejres en gang om året”.

Historien var mejslet ind i hans furede ansigt. Den havde også været hård ved ham. Fjorten teenage- og ungdomsår var det blevet til i Stalins dødslejligheder i Sibiriens allermest barske nordøstlige egne – blot fordi han var søn af en kosak. Hans far og bedstefar var blevet dræbt, fordi de var kosakker. *Nikolaj Petrovitj Avdejev* var hans navn, 74 år var han, da Lisbeth og jeg mødte ham. På det tidspunkt var han travlt beskæftiget med at genoplive kosakkernes århundredgamle traditioner og genopstille fortidens militære kosak-enheder.

Vi mødte ham i Kuban-kosakkernes hovedkvarter i Krasnodar – eller i *Jekaterindar* (det vil sige Katarinas gave), som kosakkerne konsekvent kalder byen, tro mod dens historiske navn. Det fik den ved kejserinde Katharina 2.’s grundlæggelse af den som fæstningsanlæg i 1793. Bygningen havde også fungeret som hovedkvarter før 1917, og nu igen siden 1990. Vor kosak, Nikolaj Petrovitj, var i paradeuniform, der i sin fantastiske brogethed mere forekom at høre hjemme i en wiener-operette end i en prosaisk virkelighed en dag i september måned. Vi kunne ikke lade være med at spørge, hvordan man dog i dagens Rusland fik fat i en så ny og flot uniform. Svaret var overraskende – den kunne man købe på teatret. Sagen var såmænd i al sin enkelthed, at teatrene un-

Vor kosak Nikolaj Petrovitj i fuldt ornat mellem Lisbeth og studenten Andrej

der de nye markedsvilkår ikke havde råd til at producere så mange forestillinger som tidligere. Derfor var der overskud på såvel skræddere som stof – ganske naturligt, at man derfor påtog sig opgaver for markedet udenfor teatrets mure. Så forbindelsen til wiener-operetten var ikke helt ved siden af. Et par timer senere skulle vor kosak sammen med et par kollegaer flyve til byen *Nisjnevartovsk* et par tusinde kilometer mod nordøst – til olie-området i det vestlige Sibirien for der at hjælpe med at oprette en kosakenhed. Nikolaj Petrovitj var overbevist om, at kosakkerne burde betragtes som et særligt folk med egne sædvaner, med en helt speciel livsform, egne uniformer og eget sprog. Og eget valgsprog, ikke at forglemme: For troen, tsaren og fædrelandet – selv om det med tsaren måske ikke var så aktuelt for tiden. Endnu manglede også retten til egen jord. ”For en kosak uden jord er ikke en rigtig kosak”, var hans faste overbevisning.

I deres historiske kærne er kosakker russiske livegne bønder, der i 1500- og 1600-tallet flygtede fra centralmagt, livegenskab, stavnsbånd og godsejere ud i Det moskovitiske Riges yderområder mod syd og sydøst. Det vil sige ud i ødemarken og den tilsyneladende uendelige steppe. Her etablerede de, i mange henseender på samme måde som nybyggerne i Nordamerika, deres egen livsform, bygget på frihed, gudsfrygt, nøjsomhed og en streng moral og disciplin. Resultatet blev et mandsdomineret agrarsamfund, der hvilede på et sæt enkle leveregler, på nødvendigheden af at dyrke jorden i fællesskab og af at forsvare sig mod en til stadighed fjendtlig omverden, hvad enten denne hed den tsaristiske centralstat eller steppens mangeartede omstrejffere. For disse samfund var friheden i dens mest ekstreme og uhæmmede form (*volja*) noget helt afgørende. De ønskede at være selvstyrende bondesamfund, og de var rede til at forsvare dem til døden. Deres våben var altid ved hånden, og deres betydning var lige så stor som plovens.

I fredstid var alle mandlige medlemmer af kosak-samfundet lige, men når fjenden true, valgte de en leder (en ataman eller en hetman), hvis ordrer var lov, ligesom mandens ord var lov i familien. Han var patriarken, der forsørgede og forsvarede kone og børn. Mønstret var hentet i Den ortodokse Kirkes husorden, hvor Gud var øverste patriark for sine jordiske børn, ligesom faderen var det for sin husholdning. Renlivet mandschauvinisme er vel den moderne betegnelse for en sådan orden.

Således opstod de første kosak-samfund langs Dnepr-floden i den sydlige (ukrainske) del af Rusland og mod øst og sydøst mellem Ural og Volga. Det var en kosakenhed under ledelse af ataman Jermak, der i 1598 krydsede Ural og indledte dermed den russiske kolonisering af Sibirien. Den russiske centralstats historie er sammensat af en lang række erobringer og kolonisationer – massivt bakket op af Den ortodokse Kirke og af de store russiske digtere en bloc. Efterhånden nåede centralmagtens fangarme også ud til de frie kosaksamfund og dermed også dens ønske om at inddrage dem i sin form for civilisation, dvs. underlagt en centralstat. Resultatet blev væbnede sammenstød og regelmæssige kosakoprør mod Moskva som for eksempel Stenka Razin-oprøret i 1670'erne og Pugatjov-oprøret 100 år senere, der begge alvorligt rystede tsarmagten. Det endelige resultat var lige så regelmæssige nedslagninger af oprørerne. *Stenka Razin*, besunget og hyldet af folket i utallige viser, blev før sin henrettelse udstillet i et bur på Den røde Plads.

Mod slutningen af 1700-tallet blev der mellem tsarmagten og kosaksamfundene

indgået en aftale, der indebar, at kosakkerne svor troskab mod tsaren, og at de påtog sig forpligtelsen til at forsvare Imperiet, dets grænser og interesser overalt, hvor de var truet. Til gengæld fik kosakkerne lov til at beholde deres indre selvstyre, deres jord og særlige livsstil. Med i handelen fulgte imidlertid også, at centralmagten herefter havde ret til at flytte kosakker derhen, hvor et grænseforsvar var påkrævet.

Herefter var kosakkerne gennem hele 1800-tallet og frem til Oktoberrevolutionen i 1917 loyale grænsetropper for tsaren. Desuden var de som herskerens personlige kavaleri deltagere i alle de krige, som Det russiske Imperium udkæmpede for at beskytte eller udvide det, hvad enten det var i Sibirien, Centralasien eller i Kaukasus. De var ligeledes loyale enheder, når indenrigspolitiske uroligheder, strejker eller revolutionære oprør skulle nedkæmpes eller, når centralmagten ikke turde stole på den lokale garnisons eller det lokale politis loyalitet. Det sidste ikke mindst i de urolige sidste 20-30 år inden 1917-revolutionen. Kosakkerne havde kun edsaflyggelsen til og lydigheden mod tsaren som deres hensyn og rettesnor. Deres hensynsløse fremfærd i jøde-pogromer og mod strejkende arbejdere gjorde dem lige så frygtede som forhadte i store dele af befolkningen. Rygterne om deres brutalitet skabte frygt og rædsel blandt Aksemagternes soldater under 1. Verdenskrig.

Efter Oktoberrevolutionen fulgte en pay back time, hvis begivenheder af nogle historikere simpelthen er blevet kaldt en etnisk udrensning. Kosakkernes særegne struktur, deres frihedselskende livsstil og ikke mindst deres forhold til jorden passede ikke ind i det socialistiske eksperiment. Deres nære forhold til tsarmagt og kirke og deres brutale adfærd som statsmagtens forlængede arm gjorde i den givne situation dem til nærliggende hadeobjekter for de nye revolutionære magthavere. Udrensningen ramte hårdt i de første år efter 1917 for senere at blive gentaget under tvangskollektiviseringen fra slutningen af 1920'erne. Den berørte især områderne omkring floderne Don og Kuban. Hele landsbyer blev brændt af, masselikvideringer blev iværksat, og tusinder af kosakfamilier blev deporteret til tvangsarbejde. Målet var tydeligvis at udslette kosakkerne som en særlig folkegruppe og sammen med dem deres specielle livsform. Man regner med, at op mod en halv million blev dræbt eller deporteret ud af en samlet befolkning på 3 mio.

Jeg havde i min studietid på Aarhus Universitet i begyndelsen af 1960'erne en tidligere kosakofficer ved navn Karpov som assisterende lærer i russisk. Han havde med sin militærenhed kæmpet sig baglæns gennem Sibirien for til sidst at ende i Kina, hvor han boede indtil 1949. Efter revolutionen der emigrerede Karpov til Californien. Her fandt han en pige fra Århus, som han giftede sig med. Min professor *Ad. Stender-Petersen* faldt tilfældigt over parret under en forelæsningsturne i USA, og da Slavisk Institut altid var på jagt efter indfødte russere til at tage sig af samtaleundervisningen, var der pludselig tale om sammenfaldende interesser. Parret slog sig ned i Århus, og vor kosak Karpov havde dermed næsten fuldført sin jordomrejse – om end med forsinkelser undervejs. Jeg kan i øvrigt tilføje, at hvad hr. Karpov manglede i pædagogisk viden og erfaring havde han til gengæld i kolorit. Han var altid leveringsdygtig i spændende røverhistorier, serveret på et ganske vist gammeldags russisk, men på en yderst charmerende måde. Han endte sine dage i Århus, hvor han også ligger begravet.

Men lad mig vende tilbage til vor nutidige kosak, hvis familie sammen med så mange andre havde en så tragisk skæbne under Stalin-regimet. Nikolaj Petrovitj's forfædre var sammen med mange andre kommet til Kuban-området i forlængelse af, at Rusland havde erobret det fra osmannerne i 1791. De blev af tsarmagten i overensstemmelse med den indgåede deal simpelthen flyttet hertil fra den nordlige Sortehavs-kyst – fra Zaparosje i Ukraine og fra Don-flodens bækken. Ved Kuban-floden, der nu var Ruslands sydgrænse i det nordlige Kaukasus, blev garnisonsbyen Jekaterinodar som nævnt grundlagt i 1793. Og herfra blev den frugtbare omliggende steppe koloniseret med stribevis af kosak-bosættelser, de såkaldte *stanitsa'er* – jævnfør *The Frontier* i USA. Men den russiske ekspansion mod Kaukasus-området var startet allerede i anden halvdel af 1500-tallet – efter at tsar *Ivan Grosnyj* (det vil sige Den skrækkindjagende) havde erobret de sidste rester af Den gyldne Horde omkring byerne Kasan ved Volgaknæet og Astrakhan ved Det kaspiske Hav. Russernes mål var derefter at opnå kontrol med den såkaldte ”våde silkevej”, det vil sige Det kaspiske Hav. Langs Terek-flodens nedre løb i den østlige del af Nordkaukasus anbragtes i løbet af 1700-tallet kosakker fra Don og Astrakhan. De kom altså til at fungere som russisk brohoved i den østlige del af Kaukasus. Dermed var der langs floderne Terek og Kuban, der begge udspringer i Kaukasus, men løber mod hver sit hav – henholdsvis Det kaspiske og Det azovske Hav – etableret en sammenhængende forsvarslinje mellem en kristen, hovedsagelig etnisk russisk kosak-befolkning i flodlavlandet og en overvejende muslimsk befolkning, der oprindeligt havde boet ved Kaukasus-kædens fod og i dens dale, men som af den russiske fremrykning blev tvunget op i bjergene. Derpå fulgte 50 års bitre og opslidende kampe mod disse bjergfolk.

Modstanden mod russerne var koncentreret i Tjerkessien mod vest og i Tjetjenien mod øst. Sidstnævnte sted opstod i slutningen af 1820'erne en ejendommelig teokratisk orienteret styreform, der i islams navn erklærede hellig krig mod de vantro russere. Det blev den legendariske *Sjamil*, der snart fik tilnavnet *Kaukasus's Napoleon*, som i 25 år kom til at lede bjergfolkenes kamp mod undertrykkerne. Ved at udnytte sin stedsans, ved overraskende og hurtige bevægelser, bagholdsangreb og hastige retræter til de uvejsomme skov- og bjergstrækninger tilføjede Sjamil gang på gang fjenden sviende nederlag på trods af dennes materielle og mandskabsmæssige overlegenhed. Sjamils personlige mod blev en myte, hans evne til at undslippe selv tilsyneladende umulige belejringer gav ham et skær af guddommelighed. Hans skånselsløse nedslagninger af de russiske enheder gjorde ham frygtet og hadet. Russernes svar var en systematisk belejring af de tjerkessiske og tjetjenske bjerglandsbyer, kombineret med en lige så systematisk træfældning på bjergsiderne. Øksen blev derfor i mange tilfælde soldatens vigtigste våben. Denne udmattelsesstrategi suppleredes fra tid til anden med pludselige commando-raids mod modstandernes forsvarsreder. *Lev Tolstoj* har i sin novelle *Khadsji-Murat* med udgangspunkt i egne oplevelser som russisk officer skildret et sådant raid i al dets gru og vildskab – med udgangspunkt i fæstningsbyen *Grosnyj* og mod bjergbyen *Masjket* i Tjetjenien.

I sidste fase af Kaukasus-krigene satte russerne 200.000 mand ind mod Sjamils lille lepuhær på 15-20.000 mand. Og i 1859 fik de held med endnu en gang at omringe ham,

men til forskel fra tidligere lykkedes det denne gang også at tage ham til fange. Dermed blev Tjetjenien og resten af nabolandet *Dagestan* indlemmet i Imperiet. Under hædersbevisninger førtes Sjamil til Moskva. Tsaren viste sin slagne fjende den ære at kysse ham på kinden. Sjamil fik et hof og en statspension stillet til sin rådighed i byen *Kaluga* sydvest for Moskva. I 1871 døde han under en pilgrimsrejse til Mekka. De tjerkessiske stammer fortsatte i den vestlige del af Kaukasus kampen mod den russiske overmagt, men i 1864 måtte også de se sig besejret. Tsaren, *Aleksander 2.* (1855-81), lovede også her at vise mildhed mod den slagne fjende. Men de fleste tjerkessere nægtede at sværge troskab mod den hvide tsar og udvandrede til Osmannerriget. Også i nutidens Tyrkiet lever store kontingenter af nordkaukasiske folk, hvis forfædre foretrak udvandring frem for et liv under tsaren. Efter udvandringen blev deres jord overgivet til kosaksamfundene.

De kaukasiske krige vakte hos den russiske kosakbefolkning så modsatrettede følelser som frygt og beundring. Frygten for det uforudsigelige og overraskende i bjergboernes adfærd, beundring for deres mod og snilde. Billedet rummede også en mængde romantik om den ædle vilde. Bjergboernes levevis, deres færdigheder på en hesteryg, som krigere eller som våbensmede, de vilde, forrevne og høje bjerge, det pragtfulde mineralvand *Narsan*, der efter sigende skulle være godt mod såvel ulykkelig kærlighed som til at give ungdommens vitalitet og skønhed tilbage, den spændende og velduftende orientalske mad som *sjasjlik*, bjergboernes gæstfrihed, deres æresbegreber og grusomhed – alt det blev elementer i den ideologi, som russerne byggede op omkring livet i bjergene. Samtidig blev det vævet ind i det officielle Ruslands behov for retfærdiggørelse af Imperiets udvidelser. Den lokale befolkning var i dette billede både ædel og vild samtidig med, at røverisk adfærd var en integreret del af dens levevis. Den trængte med andre ord til civilisation, og det betød i den tsaristiske ideologi at komme ind under Imperiets paternalistiske og beskyttende vinger.

Lev Tolstoj beskæftigede sig i flere af sine noveller med den lokale russiske befolknings, det vil sige kosakkernes, forhold til bjergboerne. I sin store fortælling *Kosakkerne* beskrev han det som et symbiotisk samliv, hvor kærlighed til frihed, fest, krig og røveri bandt dem sammen. Kosakken nærrede ærefrygt for sin nabo, bjergboeren, selv om denne også var en fremmed. På den anden side havde han kun foragt tilovers for undertrykkeren, den almindelige russiske soldat, som han var forpligtet til at indkvartere og proviantere, men som kun svinede kosakhytten til med sin tobaksrøg. Kosakken elskede at efterligne bjergboerens klædedragt, han beundrede dennes våben og heste, og han forsøgte at krydre sit russiske modersmål med ord fra den fremmedes sprog. På den anden side vidste kosakken også godt, at ”hvis han rakte ud efter en tjetjensk honningkage, så risikerede han at få en hel sværm af hidsige bier over sig.”

Nikolaj Petrovitj pegede på sin flotte og spraglede uniform for at understrege, hvor lidt den egentlig havde til fælles med de russiske brødre, og hvor meget, den bar præg af bjergfolkenes udstyr. Patronhylstrene over brystet, daggerten og sablen i bæltet samt farverne var hentet hos fjenderne i syd. ”Selv brudeudstyret har vi hentet hos dem – på den ene side var vi fjender, og på den anden side lærte vi af hinanden”, understregede han.

Selv om det var vanskeligt at få nøjagtige tal, mente *Nikolaj Petrovitj*, at der nok

var halvanden million, der i 1993 regnede sig for kosakker. Et forbavsende højt tal, når man af en kosak kræver, at han skal have historiske rødder tilbage til før revolutionen, og når man betænker, hvilken åreladning, Stalins repressalier medførte. Det undrede os en hel del, da vi ude i en af de traditionelle landsbyer, i øvrigt en af de ældste i området og fra 1801, kun fik en overbærende hovedrysten til svar, da vi spurgte, om de var kosakker. Var Nikolaj Petrovitj da kun en enlig svale, der forbandt nutiden med fortiden? Meget kunne tyde på, at nutidens kosakker langt hen ad vejen er et byfænomen, selv om de igen er formeret i de 13 militærenheder, der eksisterede før 1917.

Hvem er da kosakkerne i dag? Er det blot nogle, der kalder sig kosakker, fordi det igen er muligt at anvende benævnelser, der af sovjetmagten blev gjort til fjendebilleder? Det lignede ikke helt en tilfældighed, at næsten samtidig med, at *Jeltsin* i august 1991 midlertidigt suspenderede Det kommunistiske Parti, dukkede der kosak-enheder op. Og ikke blot et enkelt sted, men overalt – fra Ukraine i vest og til Ussuri-floden ved den fjernøstlige grænse til Kina. Der er næppe tvivl om, at mange nationalistisk indstillede

Kosak i sit stiveste puds, fremstillet på teatrets skrædderi, foran kosakkernes hovedkvarter i Krasnodar

medlemmer af Partiet fandt det opportunt at søge tilflugt blandt kosakkerne eller tage initiativ til deres reetablering, da de gamle strukturer ramlede sammen. Var det bøddel og offer, der dannede en uheldig alliance under de nye tiders vilkår? Noget kunne tyde på det. Mange vidnesbyrd peger endvidere på, at ikke så få kriminelle søgte og fandt ly i kosakkernes rækker. Endelig, og det var måske i den givne situation den største gruppe, blev de fyldt op af folk, der i forlængelse af den økonomiske reform og de socialistiske

Familiens stolthed, den dueblå Volga fra 70'erne, erhvervet i DDR for honorar for gæsteforelæsninger

ideers sammenbrud havde mistet deres job og livsgrundlag og derfor søgte en ny og spændingsfyldt tilværelse i denne af megen romantik omspundne gruppe. Det var blandt andre dem, der dukkede op som våbenbrødre og frivillige krigere på ortodoksiens og serbernes side i det tidligere Jugoslavien. Eller i udbryderrepublikken *Abkhasien* på de russisk støttede oprøreres side i kampen mod den georgiske centralregering i Tbilisi. I *Moldova* for en russisk-ukrainsk lille enklaves kamp for selvstændighed. Eller endelig i *Tadjikistan* i Centralasien til forsvar af ortodoks-kristne ideer mod fundamentalistiske muslimske oprørere. Det er med andre ord dem, der var og er villige til at stille op, når og hvor som helst russiske nationale, religiøse eller imperiale interesser skal forsvares.

Det var også nutidens kosakker, der mødte op for i bogstaveligste forstand at gennemføre deres helt egen etniske udrensning, når markeder i Moskva eller andre storbyer blev for inficeret af ”de sorte, *tjornyje*”, underforstået kaukasere og blandt dem især russernes hadeobjekt nummer et, tjetjenere. Eller når mafia- og spekulationsvirksomhed skulle afstraffes. Kosakkerne var også klar til at rykke ud, når ortodokse menigheder eller deres præster kaldte på assistance for at rydde en kirkebygning, der i sovjetperioden var blevet anvendt til ugudelige formål. De var rede til at assistere politiet i opretholdelse af ro og orden på gader og stræder. I *Krasnodar* havde kosakkerne fået lov til at besætte 50 stillinger i ordensmagten – dog kun bevæbnet med såkaldt kolde våben, det vil sige knut og daggert. Aviserne bragte i øvrigt jævnligt reportager om kosakker, der ved selvtægt fysisk havde afstraffet folk, der efter deres mening ikke var kommet lovligt til deres mange penge. Russere med det ægte samfundssind kunne og kan ikke lide folk, der efter deres mening tjener for mange penge, hvad enten de er tjent på lovlig eller ulovlig vis. De bliver kaldt for spekulanter.

Moderne kosakker udgør et sammenrend af mange forskellige typer, der spænder over efterkommere af historiens grænse- og statsforsvarende kosakker som Nikolaj Petrovitj til lykkeriddere, der er rede til med livet som indsats at forsvare tro og fædreland, hvor og når disse er truet. Mellem disse yderpunkter findes en stor og broget flok, som nok mere er kosakker af navn end af gavn, men som udfylder en ideologi-fattig og grå

hverdag en stund med at dyrke fortidens uniformer, våben, sange, danse og levevis i øvrigt. Nogle af dem på så professionelt et plan, at de kan drage ud i verden og underholde et folkløse-hungrende vestligt publikum.

Vor vært, Aleksej, havde flere gange nævnt, at vi kunne foretage nogle udflugter i den dueblå, men det blev ved snakken og så de to pligtture – at hente os i lufthavnen og ved afslutningen af vort besøg at bringe os til rutebilstationen. Der ymtes noget om, at benzinen var både dyr og knap. Men vi havde også Aleksej mistænkt for inderst inde at ville skåne den gamle bil så meget som muligt – en helt rimelig holdning, når man betænker, at den nok havde 20 år på bagen, og at den skulle holde mange år endnu. Bilen var i sin tid anskaffet for de penge, Aleksej havde tjent på en forelæsningssturne til det hedengangne DDR – i øvrigt den eneste gang, han havde været uden for Rusland. Han havde blandt andet snakket om, at vi kunne køre en tur til naboregionen *Stavropol* – stedet, hvor Gorbatjov var vokset op og havde tjent sine politiske sporer, før han blev hentet til Moskva som sekretær i Centralkomiteen. Stavropol-regionen er kendt for sine mange kurbade. Og som stedets partiboss havde det været Gorbatjovs opgave på banegården eller i lufthavnen at modtage og fysisk måske understøtte de aldrende Politbureau-medlemmer, der skulle have legeme og sjæl spæget og de nedslidte batterier ladet op ved de varme kilder ved foden af Kaukasus-bjergene. Den midaldrende partisekretær Gorbatjov var 40 år i 1971, hvor han blev medlem af Centralkomiteen og 49 i 1980, hvor han kom til Moskva som fuldgældigt medlem af det regerende Politbureau. I ro og mag havde han i Stavropol kunnet studere sine senere konkurrenters styrker og svagheder – en god og nyttig viden at have med til arbejdet i partiapparatet i Moskva og især, da chancen for det ultimative avancement til generalsekretærposten viste sig i 1985.

Mikhail Lermontov gjorde den storslåede natur og det brogede menneskeliv til malerisk baggrund for en almenmenneskelig og derfor evig problematik i sin kortroman *Vor tids helt*. Den er et hovedværk i den europæiske romankunst. Helten – en betegnelse, der skal forstås ironisk – *Petjorin* var tænkt som et menneske, præget af livslede (russisk toská, engelsk spleen) og vane-erotik, og som et desillusioneret og kynisk modstykke til Pusjkins *Jevgenij Onegin*. Begge højt begavede unge mænd, men ”overflødige mennesker” (*lisjnnye ljudi*) i 1800-tallets Rusland. Kurstederne ved Kaukasus-bjergenes fod og især kurbyen *Pjatigorsk* spiller en væsentlig rolle i Lermontovs roman. Et par eksempler til illustration. Vor helt, officeren Petjorin er netop kommet til et af de mest kendte kursteder – Pjatigorsk, og han beretter:

I morges kl. 5, da jeg åbnede mit vindue, fyldtes værelset af den lifligste blomsterduft, der kom fra en lille have ved siden af. Grenene fra blomstrende kirsebærtræer kigger ind til mig, og af og til overdrysser vinden mit skrivebord med fine, hvide kronblade. Jeg har en vidunderlig udsigt til tre sider. Mod vest blåner det femtakke Besju som ”den sidste sky fra et hendøende uvejr”, mod nord rejser Masjuk sig som en persisk pelshue og dækker hele denne del af horisonten; mod øst er det mere muntert at skue: neden for mig ligger en broget, ren og ny lille by, de helbredende kilder lader sig høre ligesom en mangesproget menneskeflok – og der lidt længere væk rejser som et amfiteater de vældige bjerge sig blånende og tågede, og der i horisonten strækker sig et sølvbælte af sneklædte spidser, begyndende med Kasbek og sluttende med den tvedelte bjergtop på Elbrus. Hvor skønt at leve på denne jord!

En glædesfølelse er hældt ud i alle mine årer. Luften er ren og frisk som kysset fra et barn; solen er klar og himlen blå – hvad kan man ønske sig mere? Hvorfor findes her lidenskaber, ønsker og beklagelser? Men tiden er inde, jeg vil gå hen til Elisabeth-kilden: der, har jeg hørt, at hele det vandglade selskab samles om morgenen.

Og lidt senere funderer Petjorin over, hvad han bliver vidne til:

Mens jeg vandrede hen ad den snævre sti, som fører op til Elisabeth-kilden, indhentede jeg en hel flok af uniformerede og civilklædte herrer, der, som jeg senere erfarede, danner en særegen klasse blandt badegæsterne. De drikker – men det er ikke udelukkende vand, de spadserer kun lidt, forsømmer brøndkuren efter bedste evne, indlader sig kun på flygtigt kurmageri, men dyrker derimod med iver det ædle hasardspil og beklager sig bestandig over kedsomhed. Disse fyre lapser sig, hvor de kan få lejlighed til det. Når de dypper deres glas i svovlkilden, indtager de gerne en klassisk stilling, som kun har det ene formål at imponere mængden. Deres påklædning er også beregnet på at gøre virkning. --- Endelig nåede jeg da hen til kilden. På pladsen nærvæd er der over bassinet bygget et lille hus med rødt trætag og lidt derfra et galleri, som man går ind under, når det regner. På en bænk sad der nogle sårede officerer, der havde lagt krykkerne fra sig – de så blege og sørgmødige ud. Nogle damer gik med hastige trin frem og tilbage på pladsen for at tage sig den fornødne motion efter brønden, alt imens de ventede på vandets virkning.

Man kan forestille sig Politbureaus aldrende medlemmer, partisekretærer af enhver slags og ledsaget af deres kvinder i lighed med Lermontovs persongalleri vandre ad de samme stier, beundre det smukke landskab og de høje sneklædte bjergtinder, stoppe op ved de

Chaufførerne på ruten Krasnodar-Sotji lavede deres egne stoppesteder, så de kunne handle ind langs vejsiden

samme brønde, konversere om alt og ingenting og nippe kurvand af små kander med tud. Man kan også forestille sig Gorbatsjov som en nutidig Petjorin nøgternt og kynisk registrere sine partikammeraters særheder og svagheder – for så senere at udnytte sine iagttagelser og optegnelser i et koldt og kynisk spil om den politiske magt. Valgt til landets øverste post, generalsekretærposten, blev han – Politburauets benjamin - i hvert

Svetlanas have går direkte ned til den storslåede Kuban-flod

fald i marts 1985.

Vi kom ikke til Stavropol. Derimod arrangerede Aleksej en tur ud til en *stanitsa*, der omkring 1800 havde været en af de første kosak-landsbyer langs Kuban-floden. Nu foregik turen ikke i den dueblå Volga, men derimod i en Lada (på russisk en *Sjiguli*), som han havde fået en af sine studerende, Andrej, til at låne af en ven. Volga'en skulle jo nødvendig blive sølet til på sådan en tur ud på landet. Vi skulle sammen med Aleksej besøge og overnatte hos Andrejs forældre på det kollektivbrug, som landsbyen var en del af. På vejen derud kunne vi observere masser af halvfærdige og luksuriøst udseende huse, der var under opførelse. Formodentlig individuelt byggeri af enfamiliehuse. Da vi spurgte om, hvordan man fik byggetilladelse, forstod vi på svaret, at det gik myndighederne ikke så højt op i. Den søgte man, når byggeriet var færdigt. Vi kørte ind ad den meget brede landsbygade, hvor der langs siderne græssede tøjrede kreaturer. Alle huse var bygget i tegl – byggematerialet i dette ret træløse område. Varm modtagelse af Andrejs forældre – skolelærer Svetlana og Pavel, der var lastbilschauffør på det kollektivbrug, som landsbyen var en del af. Endvidere boede Andrejs kone og deres spædbarn i huset. Vi forstod det sådan, at Andrej i løbet af ugen boede inde i Krasnodar og så kom hjem til forældrene og sin familie i weekenden. Kollektivbruget var i overensstemmelse med de nye økonomiske vinde for nylig blevet omdannet til et aktieselskab. Hvert medlem af bruget havde i den forbindelse fået udleveret en aktie med et pålydende, svarende til medlemmets andel i bruget. Vi kom til at snakke om det om aftenen, da aktien pludselig – tilsyneladende også overraskende for de nye aktionærer – faldt ud af familiealbummet. Måske ikke et oplagt gemmested for hardcore aktionærer, men længere var Svetlana og Pavel endnu ikke kommet i kapitalismens ABC.

Hvis vi udelukkende vurderede huset udefra, kunne vi godt få den tanke, at vi var kommet ind i en svinesti – høns og smågrise løb frit omkring i den indhegnede gård. Men intet kunne være mere fejlagtigt – det konstaterede vi, så snart vi overskred dørtærsklen. Vi blev bedt om at tage skoene af og trådte så ind i nydelige og rentvaskede stuer. Køkkenet var i en sidebygning uden direkte forbindelse til selve huset. Men inden

for var der nystivede gardiner og nylakerede gulve, som vi kunne huske det fra vores barndomsbesøg hos bedstemor på landet. Det eneste, der adskilte Svetlanas stue fra vore 50'ers erindringer, var fjernsynet, der kværnedes løs hele tiden, som det gjorde og sikkert stadig gør overalt i det store land. Og det interessante ved primo 90'ernes russiske reklamer var de varer, de slog på tromme for. Hvor vi er vant til reklamer, der henvender sig til den massekonsumerende kunde – tandpasta, toiletpapir, personlig pleje, ugeblade med videre – var de dominerende reklamer i Rusland henvendt til eliten, til de nyrige. Det handlede om udenlandske bilmærker som Volvo, BMW og Mercedes, dyre lejligheder, køkkener og badeværelser. For det brede publikum var disse reklamer ved at demonstrere en helt ny verden mere underholdning end markedsføring. Det var der ikke grund til at reklamere for – det var vant til helt på egen hånd at finde varerne og eventuelt også at ribbe markedet.

Væggene i Svetlanas dagligstue var beklædt med store tæpper. Den ret store blandede pryd- og nyttehave gik lige ned til Kuban-floden, der dovent luntede forbi. På begge sider af havens hovedsti stod afgrøderne tæt – majs, salater, ærter, hestebønner og kål, som alt sammen var velplejet og kunne høstes flere gange om året. Også kollektivbrugets, nu aktieselskabets, marker var enormt store. De store grønne vandmeloner var i princippet høstet, dernæst havde pensionisterne været ude at samle, og alligevel var der masser af de vandige frugter med det røde kød tilbage. Vi forsynede os, blev budt på alle dem, vi ville have. Vor vært, byboen og universitetslæreren Aleksej forsynede sig mildest talt grådigt, så bagagerummet i den lille Lada blev fyldt op. I det hele taget optrådte han her som Andrejs patriarkalske universitetslærer, som havde nedladt sig til at tage med ud på landet. Også forældrene viste ham den respekt, som stadig klæber til mennesker med viden.

Svetlana var klart den mest kommunikative af de to forældre. Hun ville vide alt om os, og vi kunne mærke, hvor gerne hun ville rejse og opleve noget nyt, hvis ikke først sovjettidens politiske forhold og nu økonomien havde sat eller sætter sine grænser og

Grønhandlerfamilien på paradetrappen foran den nybyggede pragtvilla

barrierer. Svetlana kom og kyssede Lisbeth godnat og takkede os for at være kommet helt derud. Hun kunne åbenbart ikke forestille sig nogen større glæde end, at to nysgerrige danskere kom på besøg og oven i købet overnattede hos dem.

Vi havde udtrykt ønske om at besøge republikken *Adygej*, som vi vidste lå som en selvstændig enklave i *Krasnodar*-regionen og helt omgivet af den. Aleksej var med på ideen, og via en derboende kollega på universitetet fik han etableret kontakt med en adygejisk familie, som ville modtage os. Et par ord om republikken – på størrelse med Sjælland og med en halv million indbyggere, hvoraf 150.000 bor i hovedstaden *Majkop*. Flertallet af befolkningen er etniske russere, mens den navngivende nationalitet kun udgør cirka 100.000. Adygejerne er etnisk og sprogligt i familie med et andet nordkaukasisk folk, tjerkesserne, som sammen med tjetjenerne i 1800-tallet havde gjort størst modstand mod indlemmelsen i Rusland, og som efter nederlaget i stort tal flygtede til Osmannerriget. Adygej er ligesom *Krasnodar*-regionen i øvrigt primært et landbrugsområde med kvægavl, majs-, hvede-, grønsags-, tobaks- og blomsterproduktion som hovedafgrøder.

Lad mig benytte besøget i Adygej som anledning til at fortælle lidt mere indgående om hele det nordkaukasiske områdes ikke mindst i sproglig henseende komplekse sammensætning. Historikeren *Plinius den Yngre* (cirka 61- cirka 113) fortæller, at romerne blev nødt til at anvende 130 tolke blot i det vestlige Kaukasien. Middelalderens arabiske geografer kaldte Kaukasus for *Jabal al-Asan* (= tungernes bjerg). Andre be-

Storrusseren og professoren i russisk sprog møder den kaukasiske grøntgrosserer i dennes hjem i Adygej

tegnelser er ”folkeport mellem Europa og Asien” og ”sprogenes og folkernes bjerg”. Her lever den dag i dag på et forholdsvist lille område cirka 50 forskellige folk, der hver har sit eget sprog – og så er antallet endda reduceret betydeligt i løbet af det sidste århundrede. I en af de nordkaukasiske republikker – *Dagestan*, der er lidt større end Danmark – registreres stadig 30 forskellige sprog. En tredjedel af samtlige sprog, der blev talt i Sovjetunionen, fandtes i Kaukasus. Disse sprog repræsenterer tre af de store sprog-ætter – den indoeuropæiske, den turko-tatariske og den iberisk-kaukasiske. De skrives med tre forskellige alfabeter – det kyrilliske, det armenske og det georgiske. Tre af de store

Uden for grønthandlerens rækværk ligner landsbygaden alle andre i Rusland – her går dyr frit omkring

verdensreligioner findes også repræsenteret her – kristendommen, islam og jødedommen. Navnet Kaukasus optræder i den græske myte om *Prometeus*, som bragte ilden til menneskene, og som guderne som straf lænkede til en bjergtinde i Kaukasus. Men selve ordet er sandsynligvis af nærorientalsk, nærmere bestemt iransk oprindelse. I en iransk myte optræder *Kuh-e Qaf*, det vil sige Qaf-bjerget, der opfattedes som skillelinje mellem den civiliserede, det vil sige iranske verden, og forskellige barbariske folkeslag nord for bjergkæden.

Mens oceaner og andre vandflader historisk har formidlet kontakter og kulturudveksling, har høje bjerge udgjort naturlige barrierer, der vanskeliggjorde forbindelser og derfor fremmede isolationen. Ad de få pas over Kaukasus og ad passager langs kysterne til henholdsvis Det kaspiske Hav og Sortehavet er utallige folk siden Oldtiden kommet over bjergene, og selv om mange af dem gradvist tabte deres særpræg eller drog videre,

blev andre i årenes løb presset op i utilgængelige bjergområder, hvor de i mange tilfælde endte som gåder for etnografer og sprogforskere. De mange forskellige kaukasiske befolkninger har på trods af sproglige og etniske forskelle bevaret et arkaisk samfundsmønster, hvor stammen eller klanen bevaredes som den centrale enhed. Fællesskabet baseres på en konkret personlig tilknytning, på gruppesammenhold og et sæt uskrevne værdier og normer, der mundtligt overføres fra generation til generation frem for på abstrakte begreber som sprog og nation. Et eksempel på gruppesammenholdet er pligten til at hævne ethvert overgreb mod den enkelte som et overgreb mod hele fællesskabet. Æren har en værdi, der rækker ud over livet – døden får i den sammenhæng en sekundær betydning. Omvendt medfører unddragelse af forpligtelser skam i fællesskabets øjne og i værste fald udstødelse. Fællesskabet er samtidig en garanti om gensidig bistand også i form af et militært beredskab.

Vladikavkas, Grosnyj, Vojenno-Grusinskaja doroga. Russiske navne på to byer og en hovedvej i Kaukasus, der i dansk oversættelse betyder henholdsvis 'Behersk Kaukasus, Den skrækindjagende og Den georgiske Hærvej'. Oversættelsen antyder til fulde, at der ikke blot er tale om tre uskyldige stednavne, men at de hver især rummer en historie, der sammen med andre navne i samme kategori tilsammen udgør store dele af Kaukasus's brogede og grusomme historie. De antyder, hvorfor og med hvilke midler Det russiske Imperium i 1800-tallet kom til dette grænseområde mellem Europa og Asien. Og de kan være med til at sætte også aktuelle begivenheder i perspektiv.

Tre magter har i århundreder konkurreret og kæmpet om at vinde indflydelse i regionen. Det er Rusland, Iran og Det osmanniske Rige – en kamp, der i løbet af 1800-tallet blev afgjort til det imperiale Ruslands fordel. Endelig er der tale om en region, hvor Stalin-tidens nationale fragmentering i ganske særlig grad kom til at gribe ind i traditionelle klanbestemte og kulturelle strukturer for i et pseudo-nationalt princips navn at omdanne dem til nye og ofte kunstigt oplevede størrelser. Nordkaukasus er langs bjergkædens nordskråning opdelt i 7 republikker, der regnet fra vest mod øst er *Adygej, Karatjaj-Tjerkessien, Kabardin-Balkarien, Nordossetien-Alanija, Ingusjetien, Tjetjenien-Itjkarija og Dagestan*. De indgår som "subjekter", det vil sige delstater, i Rusland, i hvis forfatning de alle er nævnt ved navn. Tjetjenerne har aldrig accepteret denne status. Striden mellem deres republik og Rusland er – historisk og nutidigt - i sin kerne et lille folks indædte modstand mod at blive indlemmet i Imperiet. Sådan har det været, siden Rusland i 1700-tallet nærmede sig Kaukasus. Men som allerede nævnt tidligere måtte de 1859 opgive modstanden. Den næste katastrofe i tjetjenernes historie fandt sted i 1944, hvor tjetjenerne sammen med en række af de andre nordkaukasiske folk uretmæssigt blev beskyldt for at samarbejde med fjenden og en bloc deporteret til Centralasien. Først i 1957 blev de rehabiliteret med ret til at vende tilbage, og tjetjenerne vendte tilbage et hundrede procent. Men aldrig accepterede de at blive en del af hverken det russiske eller det sovjetiske imperium.

I 1991 tog de den nyvalgte russiske præsident Boris Jeltsin på ordet efter, at han i en anden republiks hovedstad – *Kasan i Tatarstan* – tidligere på året havde opfordret republikkerne til at tilrane sig så megen suverænitet, som de kunne sluge. Tjetjenernes nyvalgte præsident og tidligere sovjetisk flyvergeneral *Dzhokhar Dudajev* erklærede i

november 1991 Tjetjenien for uafhængig af Rusland uden, at det egentlig gav nogen særlig genlyd. I løbet af de følgende år blev Tjetjenien et hjemsted for alskens ulovlig handel med våben, olie mv. Republikken undlod konsekvent at deltage i det nye Rus-

Det dueblå værelse, hvor Lisbeth og jeg overnattede hos grøntgrosserereren i Adygej-republikken.

lands konsoliderings- og føderaliseringsproces. Det underskrev ikke føderationstraktaten i marts 1992, det deltog ikke i folkeafstemningerne om tillid til præsidenten i april 1993 eller om den nye forfatning i december samme år. Rusland gjorde intet forsøg på at komme på talefod med den rebelske republik. Meget tyder på, at det hele i virkeligheden handlede om anerkendelse. Alle forsøg fra den tjetjenske præsidents side om blot at blive modtaget i Kreml som ligemand af Ruslands præsident blev besvaret med tavshed eller med beskyldninger om, at han blot repræsenterede en kriminel mafia-klike. Og i realiteten var tjetjenernes krav blot et forsøg på at sætte plastre på de åbne sår, som århundreders uretfærdighed og krænkelser havde efterladt. Moskvas forsøg på at konsolidere det nye Rusland og sikre dets integritet ved hjælp af føderationstraktater og forfatninger tog i det store og hele ikke udgangspunkt i eller tog hensyn til regionale særinteresser. Denne strategi lykkedes over for de fleste nationale republikker, men to af dem – Volga-republikken Tatarstan og Kaukasus-republikken Tjetjenien slog sig i tøjret. Med førstnævnte og naborepublikken *Basjkortostan*, der begge på grund af deres olie og industri ikke blot er vigtige af økonomiske grunde, men som også blandt deres befolkninger har over 40% russere, afsluttede Moskva i februar 1994 separate traktater. Dette skridt tilfredsstillede stort set de to republikkers krav. Her valgte Moskva altså dialogens

vej. Men i forhold til det lille og i økonomisk henseende betydningsløse Tjetjenien med et fåtal af russere valgte Moskva først ligestyldighedens og dernæst konfrontationens og voldens vej samtidig med, at republikken og dens indbyggere kollektivt blev gjort til syndebukke for al dårlighed i Rusland – ligesom de i 1944 kollektivt var blevet beskyldt for landsforræderi.

Med to krige forsøgte nutidens Moskva at tvinge Tjetjenien – først 1994-96 og siden fra 1999 – tilbage i folden. Stort set uden andre resultater end en ødelagt hovedstad, *Grosnyj*, ødelagte landsbyer, tusinder af døde civile og andre tusinder sårede og fordrevne og en på begge sider ufattelig forråelse af en i forvejen grusom krig. En gang i løbet af anden halvdel af 1990'erne skete det ulykkelige, at det lykkedes internationale terrorister at koble den tjetjenske sag sammen med deres globale dagsorden. Saudiarabiske spor i Tjetjenien pegede klart i den retning. Såvel russiske politikere som præsident *Sjevardnadse* i Georgien forsøgte at gøre det internationale samfund opmærksom på denne udvidelse og skærpelse af konflikten – men forgæves. Til gengæld må man konstatere, at det ikke lykkedes den internationale terror-dagsorden at sætte hele den nordkaukasiske region i brand. Tilhørsforholdet til det nye Rusland betød tilsyneladende mere for befolkningerne end at blive et punkt på en international dagsorden. Til gengæld blev Tjetjenien efter 11. september 2001 en del af den internationale dagsorden, set fra de russiske magthaveres side. Den nye russiske præsident *Vladimir Putin* udnyttede klogt og resolut det internationale samfunds interesse og forståelse til med endnu mere barske metoder at bekæmpe de såkaldte banditter, mens tjetjenernes sag atter blev den store taber. Der er ingen grund til og heller ikke basis for at renavaske tjetjenierne eller i hvert fald deres mest rabiate repræsentanter for et betydeligt ansvar for krigens forråelse og grusomme handlinger – for eksempel i form af bestialske terroraktioner. Men jeg mener, at deres handlinger langt hen ad vejen mere er reaktioner på centrums politik end, at de er aktioner.

På baggrund af den vildskab og bestialitet, som de moderne Tjetjenien-krige har udvist forekommer 1800-tallet helt civiliseret, selv om krig naturligvis, uanset tid og sted, aldrig kan karakteriseres sådan. På den anden side er de store russiske 1800-tals digtere og deres beskrivelse af Kaukasus-bjergene og deres beboere stadig en levende og ofte udenadlært del af enhver russers nationale beredskab – indpodet siden skoleårene. Den russiske soldat, der har deltaget i de moderne Tjetjenien-krige, har givetvis grundigt fået revideret sin skolelærdom, men den ganske almindelige brede befolkning har ikke den erfaring. Både Pusjkins og Lermontovs forvisning til disse egne sikrede, at såvel romantikken som Imperiets selvretfærdiggørelse blev fastholdt og tilgodeset. I deres digtning har de besunget Kaukasus i såvel det romantiske som i det imperialistiske lys og derved givet enhver russer en bevidsthed om dette område, der er lyslevende den dag i dag. I poemet *Fangen i Kaukasus* besynger Pusjkin de russiske våbens sejr og de ædle, men vilde bjergboeres heltmodige, men forgæves kamp mod overmagten. Han taler også om ”det skrækindjagende Kaukasus (*grosnyj Kavkas*)” og om Kaukasus's stolte sønner. Og i poemets epilog svinger han sig op til følgende strofer:

Jeg vil besynges den berømmelige stund, da vor dobbeltørn fik færten af en blodig strid og løftede sig op over det oprørske Kaukasus.

Og lidt senere siger han – nu henvendt til de vilde bjergboere:

Fald til ro, Kaukasus, Jermolov er på vej!

Aleksej Jermolov var den russiske øverstbefalende i regionen. Også Mikhail Lermontov (1814-41), Pusjkins yngre digterkollega, blev forvist til soldatertjeneste i Kaukasus – endda i to omgange. Anledningen var i det ene tilfælde, at han i digtet *Poetens død* havde antydnet tsarhoffets aktive hånd bag den duel, der i 1837 gjorde en ende på Pusjkins produktive, men alt for korte liv. Lermontov kunne i sin digte blandt andet fortælle, at ”sabelklingen udgør muren i en tjetjensk *aul* (= landsby)”, og at ”tjetjernerne moske ligger på slagmarken”.

Da vi nærmede os den adygejiske landsby, adskilte den sig egentlig ikke fra så mange andre landsbyer i Rusland. Gaden var et hjulspor, langs dens sider græssede kreaturer, mens regnvandet fandt ned i de render, der var gravet til formålet. Kontrasten mellem dette syn og den indhegnede beboelse, vi skulle besøge, var enorm. Igennem en høj og solid port kom vi ind i en flisebelagt gård med vinranker til at danne uderum. Da porten blev lukket, befandt vi os i en helt anden verden. En oase midt i en gængs kedelig landsby. En marmorbelagt gårdsplads, et næsten nyt og tilsyneladende stort hus, en stor garage, der rummede et par dyre biler. Ejeren var grønsagsgrossist – mafia var russeren Aleksejs umiddelbare reaktion, som senere skulle blive uddybet. Den tilsyneladende velstand var nok til at udløse automat-reaktionen. Ude i landsbyen langs Kubans bredder havde Aleksej – professoren i russisk sprog – været på hjemmebane, her var han pludselig på udebane, blot 100 km. fra sit hjem. Begreber som spekulation og kapitalisme dukkede frem på hans indre skærm. Jeg kommer til at tænke på en anekdote fra sovjettiden. En englænder, en franskmand og en russer får løfte om, at få deres største ønske opfyldt. Englænderen ønsker sig en cottage ude på landet med adgang til jagt og fiskeri. Franskmanden ønsker sig verdens dejligste elskerinde. Så kommer turen til Ivan, og hans største ønske er, at naboens ged skal dø. I stedet for selv at ønske sig en ged og komme på niveau med naboen ønsker han at nivellere nedad. Ikke så mærkeligt, at kapitalistiske markedsmetoder har haft så svært ved at slå igennem i den almindelige befolkning. Før 1917 nåede de – på trods af en hurtig udvikling – kun at omfatte et meget tyndt lag. I sovjettiden blev dette lag lagt for had og udryddet fysisk. Den brede befolkning nåede aldrig at få kontakt med kapitalismen som økonomisk system – og fik den forbindelse, var det blot for at opleve dens negative sider.

En stor, marmorbelagt og pompøs trappe førte op til hovedindgangen. Indenfor viste der sig et utal af rum – de fleste soveværelser, der alle konsekvent var holdt i en bestemt pastelfarve. Et lyseblå med interiøret, himmelsengen og alt tilbehør i lyseblåt. Tilsvarende et lyserødt, et lysegrønt, et lyslilla værelse. Det bedste af det hele var badeværelset med et prangende udstyr. Store håndvaske i marmor, marmorfliser overalt, guld-forkromede vandhaner, toilet, badekar, bidet. Men vi fik strenge ordrer om ikke at bruge det – afløbet manglede nemlig. Indtil det en gang ad åre blev etableret, var alle forvist til at bruge det traditionelle *das*, oven i købet et dobbeltdas, der var anlagt temmelig langt væk fra huset uden lys dertil eller indendørs. Lisbeth oplevede ekspeditionen dertil som ret uhyggelig – rotter og andet utøj viste sig imidlertid kun på den indre skærm.

Men mest interessant var Aleksejs reaktion på al denne pragt – her var det storrusseren, der følte sig eksistentielt konfronteret med det ukendte. Storstuen var som traditionen byder udstyret med et utal af komfortable siddepladser langs alle siderne og med ingenting i midten. Her følte Aleksej, at han måtte gribe ud efter en forsvarsmekanisme. Og hvad lå nærmere for en professor i russisk at gribe i farten end grundlæggeren af det moderne russiske sprog, Aleksander Pusjkin? Som en pater, der prøver på at uddrive alverdens djævelskab ved at holde korset foran sig, begyndte Aleksej midt iorstuen højlydt at deklamere vers af den store digter. Det virkede måske lidt malplaceret på os andre neutrale udlændinge, stående midt imellem Storrusland og Kaukasus. Og især når man betænker, at ganske vist var Pusjkin betaget af den ædle vilde og af bjergboernes eksotiske liv, men først og sidst var han – sammen med langt størsteparten af de russiske digtere – en storrussisk imperialist, der begejstredes ved og besang Ruslands ekspansion mod dets såkaldt naturlige grænser. Vor vært – den tilsyneladende velhavende og måske små-mafiosa grønsagsdyrker og grossist – valgte at overhøre sin russiske gæsts mildt sagt uhøflige optræden. Og Lisbeth og jeg fik lov til at overnatte i det lyseblå soveværelse.

Vi havde besluttet os at tage den ordinære rutebil til rejsens næste mål, ferie- og badebyen *Sotji* i det nordlige Kaukasus's sydvestligste hjørne. På afrejsedagen blev den dueblå Volga for anden gang under vort ophold trukket af stalden, og vi blev standsmæssigt fragtet til rutebilstationen. Præcis kl. 10 startede den stopfyldte bus på den cirka 200 km lange tur, delvist over mellemhøje bjerge. Undervejs blev der stoppet ved små markedspladser langs vejen – ikke fordi passagererne styrtede ud for at handle. Derimod var det åbenbart vigtigt for de to chauffører at fouragere til familie og venner. Vi passagerer sad i mellemtiden tålmodigt på vore pladser, indtil det igen passede chaufførerne at køre videre. Undervejs blev der taget nye passagerer op, som blot skulle med en mindre strækning. En havde et par levende høns med i en kurv, en anden bar på sin skulder et sammenrullet gulvtæppe – han blev placeret i midtergangen. I Krasnodar havde vi naturligvis ligesom alle andre, der skulle til Sotji, købt pladsbilletter. Men indtægterne fra

Der skiftes dæk på bussen med storslået udsigt over Sortehavet

de passagerer, der blev taget op undervejs, gled tydeligvis ned i chaufførernes private lommer som privat business – den nye tids trylleord. Efter det bjergrige og bakkede terræn, hvor vejen flittigt snoede sig, svingede bussen ved byen Tuapse pludselig ud på den højtliggende kystvej langs Sortehavet. Hvorefter den punkterede. Når man beså de tyndslidte mønstre, forstod man godt hvorfor. Jeg ved ikke, hvor mange af mine læsere, der har oplevet at punktere på en bustur i Danmark, næppe ret mange – men at dømme efter chaufførernes og passagerernes ganske fatalistiske reaktion kom det tilsyneladende ikke som nogen overraskelse her. Alle blev beordret ud af bussen, mens de to chauffører baksede manuelt med de enormt store og tunge hjul. Reservehjulet, der i parentes bemærket var lige så tyndslidt som det punkterede, var anbragt ubekvem under bugen på bussen. Vi andre kunne så i mellemtiden nyde den pragtfulde udsigt ud over havet.

På kystvejen ind til Sotji begyndte vi at få en fornemmelse af, hvorfor dette sydvestlige hjørne af Rusland var blevet et ferieparadis. Til venstre for vejen og opad skråningen begyndte hoteller, sanatorier og andre rekreative steder at blive talrige, men tilsyneladende var de fleste af dem ganske ubeboede. Da vi forlod Krasnodar ved 10-tiden om formiddagen havde vi spurgt chaufførerne, hvornår vi kunne tænkes at ankomme til Sotji og havde som svar fået kl. 6 om aftenen. På trods af højst uofficielle indkøbsstop undervejs, på trods af mere eller mindre uofficielle på- og afstigninger undervejs og på trods af en punktering undervejs trillede vi ind i Sotji på slaget 6. Var alle eventualiteter mon indregnet i køreplanen, var chaufførerne dygtige eller blot heldige, eller var der i realiteten så megen luft i planen, at der var plads til alskens svinkeærinder? Jeg kender ikke svaret – måske var det kun den dag, at alt passede sammen.

Vi fandt et hotel, der lå lidt tilbagetrukket fra de mere mondæne strøg. Da receptionen opdagede, at vi var udlændinge, steg prisen pludselig til det dobbelte – en ikke usædvanlig forhøjelse i de år, hvor de gamle sovjetpriser endnu ikke havde fundet den rigtige markedspris. Da vi kom ind i værelset, gjorde vi til en begyndelse det, som vi efterhånden havde vænnet os til så mange steder i Rusland – vi stillede de to senge sammen, som stod og råbte til hinanden fra hver sit hjørne. Det hørte i sovjettiden ikke til normal praksis, at ægtefæller holdt ferie sammen. Et fænomen, der hørte sammen med hele den måde, ferie var organiseret på. Den hørte under fagforeningerne eller rettere sagt under fagforbundene. Alle på en virksomhed – fra direktør til yngste lærling – var organiseret i det samme industriforbund, hvilket i sig selv antyder, hvilke roller, de spillede i det sovjetiske samfund. Forbundets opgave var ikke via forhandling eller eventuel konflikt at tilkæmpe sig de bedst mulige lønforhold. Det hørte derimod til det transmissionsbælte, igennem hvilket Partiet transmitterede sine beslutninger ud i arbejdsprocessens yderste led. Til gengæld administrerede industriforbundene en række sociale opgaver som børnehaver, fritidshjem, klubber med blandt andet kulturelle tilbud til de ansatte og som nævnt deres ferie. Det sidste foregik på den måde, at de ansatte via et feriebevis (*putjovka*) fik tildelt en uge eller 14 dage på et af det pågældende industriforbunds feriesteder. Det betød i praksis, at kun, såfremt mand og kone arbejdede inden for det samme forbunds område, havde de mulighed for at holde ferie sammen. Og derfor boede som regel to af samme køn sammen på et værelse, og sengene stod derfor adskilte. Børnene fik tilsvarende via fritidsklub eller pioner-organisationen tildelt ophold på specielle fe-

riellejre. Familien var derfor kun i sjældne tilfælde samlet i ferien.

Fra 1400-tallet til 1829, hvor det blev russisk, var hele det kystområde, hvor Sotji ligger, underlagt Det osmanniske Rige, subsidiært lokale bjergklaner. Byen praler i dag med en længde på 147 km af – efter Honolulu – at være den næstlængste by i verden. Indbyggertallet er i dag lidt over 300.000. Fra 1930'erne havde Stalin sin favorit-datja liggende i Sotji-området, ligesom Putin – i øvrigt uden sammenligning – har det i dag. Samtidig startede Sotji's status som Sovjetunionens største ferieområde, hvor de enkelte industriforbund byggede for eksempel deres sanatorier – i praksis hoteller eller pensionater, der tilbød deres gæster forskellige kure samtidig med, at de var tvangsindlagt til at høre på en mængde sikkert velmente foredrag og rådgivninger om god ernæring, om sundhed og om god livsførelse – på mange måder at sammenligne med de livsstilskurser, som moderne mennesker gerne giver mange penge for at deltage i. Efter 2. Verdenskrig udbyggedes Sotji's status som ferieområde nummer et for den brede befolkning, mens Sovjetunionens kulturelle og politiske elite havde deres foretrukne ferieområde lidt sydligere i *Pitsunda* i *Abkhasien*.

Det var et nedslidt, mishandlet og forsømt Sotji, som vi dumpede ned i i september 1993. De nye økonomiske storme med markedsökonomi, galopperende priser og opløsning af gamle strukturer havde ramt feriecentret hårdt. De ramte også de faglige organisationer, der mistede deres økonomiske grundlag og dermed i praksis deres eksistensberettigelse. De færreste havde råd til selv at finansiere deres ferie, og de, der havde råd ville hellere til det forjættede udland. I sovjettiden havde der normalt været op mod 4 millioner besøgende hvert år, i 1993 faldt tallet til 600.000. Vi oplevede forfaldet i fuldt omfang. De store gamle strandhoteller var i bogstaveligste forstand blevet ribbet for tidens fashionable liv. Alt inventar var fjernet – vandhaner, kummer, toiletter og badekar var bogstaveligt talt revet ud af væggen og ført bort, mens døre og vinduer enten var slået i stykker eller bortskaffet. Fugle flaksede forvildede rundt i de fordums herligheder. I princippet ligger det subtropiske Sotji vidunderlig smukt mellem Sortehavet og bjergkæden – med pragtfulde parker med et blomsterhav, med cypresser, palmer og magnolia træer. Men nu præget af manglende pasning og renholdning. Ukrudtet bredte sig frodigt og uhæmmet i bedene og på stierne. Den fordums skønhed havde fået konkurrence af nutidens ubudne vækster.

Stranden var kun tyndt belagt. Generelt kunne den med sine mange sten ikke imponere danskere, der var vant til Vesterhavets sandstrande. Men for russerne, der efter Sovjetunionens opløsning indenlands næsten ikke havde anden adgang til havet, var Sotji naturligtvis stadig et efterspurgt åndehul – ikke mindst for de mindre formuende og for børnefamilier. Der var ingen til at betjene liggestolsudlejningen, så man tog bare for sig af det fortrinsvist gamle ragelse, der lå i bunker rundt omkring. Derimod var der livlig aktivitet omkring det utal af små boder eller kiosker, der lå i lange rækker, afbrudt af pavilloner. Alt kunne købes – fra et rigt udvalg af tøj over fødevarer til alverdens nips, musik-kassetter, cd'er og husgeråd. Som danskere kunne vore øjne ikke overse Kjeldsens småkager, Danish Crown spegepølser og presset skinke i dåse, Dandy og Yankiebar. Apropos spegepølserne, så var de tilsyneladende af dårligste kunstigt røde og fedtbe-fængte kvalitet, som vi vel herhjemme kalder Roskilde landevej. Russerne er traditionelt

vant til at spise gode pølser med et rimeligt kødindhold og uden for mange tilsætningsstoffer. Gad vide, om Danish Crown ikke i virkeligheden skød sig selv i foden ved at eksportere den dårligste vare. I hvert fald husker jeg et indlæg i en russisk avis, hvor der blev klaget over de mange dårlige udenlandske fødevarer, som oversvømmede det russiske marked i opløsningsårene omkring 1990 – og hvor danske spegepølser udtrykkeligt var nævnt, og ikke for det gode. Men her i Sotji lå de i stabler direkte på asfalten og i stegende varme.

Stalin havde siden 1930'erne sin yndlingsdatja i omegnen af Sotji – præsident Putin har det samme i dag. Uden, at jeg vil lægge mere end en konstatering i denne kendsgerning. Byen er i dag hjemsted for den årlige filmfestival *Kinotavr* og har i øvrigt lagt billet ind på at blive hjemsted for De olympiske Vinterlege i 2014. Ambitionerne fejler ikke noget, og de er velbegrundede i stedets internationale ånd, i havet og i de høje bjerge.

Mens vi var i Sotji, skete der i Moskva begivenheder, som skrev sig ind i verdenshistorien. I præsidenten, *Boris Jeltsins* optik var de tænkt som det afgørende opgør med arven fra fortiden, med kommunismen samt det sovjetiske samfund og dets strukturer. I februar 1990, det vil sige endnu i *Gorbatjovs* tid, havde Det kommunistiske Parti måttet opgive sit grundlovsfæstede monopol på den politiske magt. Efter det mislykkede gammelkommunistiske kup, rettet mod Gorbatjov og hans reformer, i august 1991 havde præsident Jeltsin forbudt Det kommunistiske Parti at virke i Rusland – et forbud, som Forfatningsdomstolen dog senere omstødte. Disse anslag mod Partiet havde imidlertid ikke svækket dets position i de parlamentariske organer, Folkekongressen og Den

De vidstrakte marker med vandmeloner i fødevareregionen Kuban

øverste Sovjet, begge valgt i sovjettiden. Årene 1992-93 blev præget af en opslidende konflikt mellem præsident og parlament. Blandt et stort antal af kontroversielle sager, der også omfattede den økonomiske politik, ragede forfatningssagen op som særlig kontroversiel og påtrængende. Valget stod mellem en præsidentstyret og en parlamentsstyret stat – en nærliggende sammenligning kunne være den franske præsidentstyrede overfor den tyske parlamentsstyrede model. Konflikten kulminerede, da Jeltsin den 14.

september 1993 – midt under vort ophold i Kuban – i strid med den gældende forfatning opløste parlamentet og indførte direkte præsidentstyre. Og konflikten blev til åben kamp, da præsidenten i begyndelsen af oktober tvang de oprørske parlamentarikere ud efter at have ladet militærets kampvogne beskyde Det hvide Hus. Reelt var der tale om et statskup, hvor den siddende og lovligt valgte parlamentariske forsamling blev opløst af præsidenten uden, at der i den fungerende - ganske vist sovjetskabte - forfatning fandtes nogen hjemmel til et sådant skridt. Og da parlamentet ikke ønskede at følge denne ordre om opløsning, satte præsidenten væbnet magt ind for at gennemtvinge sit ønske. Boris Jeltsins eneste begrundelse for at gøre, som han gjorde, var at henvise til – som han så ofte havde gjort – at han var valgt af folket ved direkte valg, og at denne kendsgerning automatisk gav ham beføjelse til for en tid at indføre direkte præsidentstyre. På det tidspunkt, dvs. i begyndelsen af oktober 1993, var vi kommet hjem, men for kort at gøre historien færdig kom det til folkeafstemning i december om en ny forfatning samtidig med, at dens bestemmelser blev anvendt ved valg til det nye parlaments ene kammer, Statsdumaen. Forfatningen blev vedtaget, og et nyt kapitel i Ruslands omtumlede tilværelse kunne begynde.

Pludselig en dag, mens vi trissede rundt i Sotji, fik jeg øje på et lille Dannebrogflag på et uniformsærme. Ærmet viste sig at tilhøre en dansk FN-officer ved navn Gunnar, som kunne fortælle, at han da havde tre kolleger, som også vadede rundt i Sotji uden mål og med. Gunnar kunne også fortælle, at de egentlig ikke rigtig vidste, hvor de befandt sig. Og at de kun havde det uniformstøj, som de bar. Hvordan var fire danske officerer endt i Rusland? Forklaringen var lige så enkel, som den var dramatisk. De var over hals og hoved flygtet fra deres observatør-poster på grænsen mellem Abkhasien og Georgien, da de oprørske abkhasere havde indtaget delrepublikkens hovedstad *Sukhumi* og gjort tilværelsen usikker for udenlandske observatører. Oprørerne havde såmænd også drevet det georgiske statsoverhoved *Edward Sjevardnadse*, der befandt sig i Sukhumi, på flugt. Selv var de i deres UN-biler flygtet over hals og hoved fra Sukhumi og ind over den russiske grænse. Det er formodentlig første og sidste gang, at NATO-officerer er kom-

Tre danske FN-observatører, flygtet over hals og hoved og uden visum til den russiske badeby Sotji, hvor vi mødte dem

met ind i Rusland uden gyldigt visum. Nu gik de i Sotji, nød livet og afventede nærmere ordrer. Det var formodentlig ganske ureglementeret, at vore uniformerede venner beredvilligt tilbød at befordre os den halve snes kilometer sydpå til lufthavnen *Adler*. Men det var en behagelighed for os igen at køre med Sortehavet på vor højre og de højtbeliggende hoteller og sanatorier på vor venstre side. Og hvad angår reglementer – så er de vel sat ud af kraft i det øjeblik, hvor man i forhold til sin tjenestebefaling er havnet i en slags ingenmandsland. Under alle omstændigheder blev vi standsmæssigt bragt ombord i flyet og landede velbeholdent i Skt. Petersborg.

SIBIRIEN – FRIHEDENS OG UFRIHEDENS LAND

En eksplosion i nuancer. Et væld af farver på naturens palet. Bagerst de høje mørkegrønne nåletræer, foran dem løvtræer som birk, lærk og ceder i de skønneste sensommerfarver med overvægt til de rødlige og gyldne nuancer. De hvide birkestammer sætter struktur på maleriet. Tiden er 1990, og årstiden er sidst i september, hvor den sibiriske sommer siger farvel med et farveorgie, som man skal have set for at tro på det. Jeg så det på vejen mellem Irkutsk og Bajkal-søen. Jeg havde været i Sibirien før 1990, men det havde været på andre tider af året. Sceneriet, som jeg oplevede i september 1990, var helt i modstrid med det billede, vi normalt får op på nethinden, når snakken falder på Sibirien. Ekstrem kulde, en bidende kold østenvind, deportationer og menneskelig nedværdigelse er de normale billeder af Sibirien. Men i disse septemberdage viste landet også en anden side – en side, der gør, at der også i Sibirien lever mennesker, der bekymrer sig, som er glade, og som forelsker sig. Med andre ord mennesker, der bliver født, lever og dør på samme måde, som mennesker gør det overalt i verden.

I 1990 var perestrojka fire til fem år gammel. Set i bakspejlet var den allerede efter mindre end fem års levetid ved at have udspillet sin rolle. Et år senere udspillede også Sovjetunionen sin rolle, Gorbatjov fandt sig selv som en præsident uden land, 15 nye lande meldte sig på verdensscenen og krævede anerkendelse som nationalstater og plads i verdenssamfundets globale og regionale organisationer. Sovjetunionens opløsning efterlod 15 lande, der hver især, men i forskellig grad var midt i en omstrukturingsproces, sat i gang af Gorbatjovs valg til generalsekretær i april 1985. To personlige oplevelser i oktober 1990 illustrerer for mig denne overgangssituation. De fandt sted i Sibirien, som for mig på grund af sin historie altid har stået som både frihedens og ufrihedens land. Læsere og med ham/hende de fleste danskere vil formodentlig straks nikke genkendende til betegnelsen *ufrihedens land*. Små lamper i erindringen vil signalere udtryk som *sendt til Sibirien, deportationer og fangelejre*. Og rigtigt er det jo, at Sibirien i århundreder har været *Ruslands tugthus* på samme måde, som England havde Australien og Frankrig havde sit Guyana. Men til forskel fra Rusland afviklede England denne funktion, mens Rusland langt op i det 20. årh. brugte Sibirien som et bekvemt sted at deportere uønskede personer til. Mere overraskende er det måske at se Sibirien benævnt som også *frihedens land* – men det er mit håb, at de følgende sider kan være med til at dokumentere, at udtrykket alligevel ikke er så malplaceret. Sibirien betød friheden for de jægere, der i århundreder har jaget pelsdyr der. Det betød også friheden for de bønder, der flygtede fra livegenskab, gældsbyrde og hungersnød, ligesom Sibirien betød frihed og en ny tilværelse for ham eller hende, der flygtede fra boligmangel, overfyldte

boliger eller urimelige boforhold efter en skilsmisse, der måske blot med et forhæng eller en streg på gulvet havde delt den lille hidtidige fællesbolig i to.

Mennesker, der i generationer har boet i Sibirien, oplever og kalder ikke primært sig selv for russere. De er i første række *sibirjaker* og først dernæst til nød russere. En sibirjak er betegnelse for efterkommere af de kosakker, nybyggere og deporterede, der kom til Sibirien – ikke for en kort stund – men for at slå sig ned og blive der. Ganske vist ville han som regel have russisk blod i årenerne, men bortset fra det havde han for bestandig forladt Rusland. Jeg husker en kvinde, der selv var sibirjak, men da hun skulle fortælle om sin afdøde mand, sagde hun, at han var kommet fra Rusland – underforstået fra landet vest for Ural. I sin egen optik levede og lever sibirjakken i harmoni og samdrægtighed med den oprindelige, meget spredte og forskelligartede ikke-russiske befolkning, han levede og lever side om side med mange religioner, med et barsk klima og en vild natur. Han har aldrig kendt livegenskab eller trældom som bønderne i Rusland vest for Ural. Derfor har han – stadig i egen optik - udviklet bestemte egenskaber, som russeren ikke kan genkende hos sig selv. En sibirjak er praktisk og årvågen, han kan klare sig i alle situationer, han er hårdfør, selvstændig og handlekraftig og kryber ikke for magthaverne med hatten i hånden. Desuden har hans samliv med de indfødte og i det hele med så mange forskellige typer af mennesker gjort ham tolerant mod dem, der tænker og tror anderledes end ham. Det betød også, at sibirak'en egentlig ikke havde brug for Gorbatsjovs perestrojka – den havde han altid levet med. Den var blevet et livsvilkår for ham eller hende.

Et par tal for at illustrere afstande og størrelsesforhold. Der er 10.000 km fra Østersøen i vest og til Bering-strædet i øst. Det betyder, at Rusland bruger 11 timer om at passere under solen, og at landet med andre ord strækker sig over 11 tidszoner. Når klokken er 8 morgen i Vladivostok i Det fjerne Østen, er den kun 9 aften den foregående dag i Skt. Petersborg. Der er længere mellem Moskva og Vladivostok, end der er mellem London og New York. Rejser man med Den transsibiriske Jernbane og ankommer til byen Irkutsk ved Bajkal-søen, er man kun lidt over halvvejs til Vladivostok. Der er fra Moskva til Centralasiens hovedby Tasjkent 370 km. længere, end der er mellem Moskva og Paris. Det virker som regel overraskende på de fleste, hvor højt oppe på den nordlige halvkugle, Rusland egentlig ligger. Hvis vi legede med den tanke at flytte landet til samme breddegrad i Nordamerika, ville fire femtedele af det samlede areal og 90% af den del, der får tilstrækkeligt med nedbør, befinde sig nord for grænsen mellem USA og Canada. Moskva ligger nordligere end Edmonton i Alberta, som er den nordligste af de betydende canadiske byer, mens Skt. Petersborg ligger på højde med det sydlige Alaska. Det meste af Sibirien har en gennemsnitlig vintertemperatur på under 18 minusgrader, og de koldeste steder som for eksempel Verkhojansk har en kulderekord på minus 71 grader og gennemsnit for januar på minus 51 grader. Jeg har en lidt ældre god bekendt, Vagn Tyrsted Rasmussen, der hele sit liv har boet i Kerteminde, men som også har faret rundt i verden på motorcykel eller i eget et-motoret fly. Han havde i sin skoletid en geografilærer, der fortalte så levende om Sibirien, at drengen Vagn gjorde det til sin voksendrøm at afprøve lærerens påstande om dette mærkelige land. Læreren havde blandt andet påstået, at i Sibirien var det så koldt, at snottet frøs til is i samme øjeblik, det forlod

Landsbyens biks havde flydende åbningstider

næsen. Og som voksen rejste han flere gange til Verkhojansk og fik ved siden af gode venskaber og selvoplevet viden om Sibirien bekræftet sin lærers påstande.

Lukket indtil kl. 14. Administrationen. Sådan stod der på en lille håndskreven seddel, anbragt i vinduet i landsbyens eneste fødevarerforretning en dag i november 1990, hvor jeg besøgte den. Landsbyen hedder *Listvjanka* og kiler sig ind i slugterne ved Bajkalsøens sydvestlige hjørne – lige der, hvor floden Angara forlader søen for at kaste sig vestover for at slutte sig til hovedflod Jenisej. Ifølge det officielle skilt på biksens indgangsdør skulle den holde åben fra 8 til 19, men endnu klokken 11 havde den altså midlertidigt lukket. Den ene kunde efter den anden nærmede sig den lukkede dør, tog i håndtaget, kiggede skråt ned til venstre på den håndskrevne seddel og traskede atter resigneret bort. Hvis de havde ønsket det, havde de imidlertid gennem et vindue i den anden ende af huset kunnet se *Administrationen*, bestående af et par velvoksne og velnærede kvinder, sidde og hygge sig over en kop te eller noget andet flydende. Men det gjorde den indfødte befolkning ikke, belært af den erfaring, at det normalt ikke hjalp at brokke sig. Budskabet på sedlen havde været klart nok. Det var det administrative kommandosystem i fuld vigør – ganske vist på det lavest mulige niveau.

Udtrykket det administrative kommandosystem plejer vi at anvende om det styringssystem, som fulgte i kølvandet på den økonomiske mobilisering i Sovjetunionen fra slutningen af 1920'erne. Det var et system, der ved hjælp af en blanding af mest tvang og kun lidt belønning på kortest mulig tid skulle omdanne Sovjetunionen fra et analfabetisk bondeland til et oplyst moderne industrisamfund. Den største del af befolkningen skulle forvandles fra at være uoplyste bønder til at være oplyste og uddannede industriarbejdere (= *rigtige* arbejdere, proletarer), mens en mindre del skulle samles i de stats- og kollektivbrug, der skulle producere de fødevarer, som den nye bybefolkning skulle leve af. På den måde mente Stalin at kunne redde revolutionen, hvis politiske del, det vil sige erobringen af magten, bolsjevikkerne havde gennemført i oktober 1917 – vel at mærke i et næsten ikke eksisterende industriproletariats navn. Selve kampagnen blev gennemført i et sprog, der hentede sine nøglebegreber i det militære sprog. Man talte

om fronter, mobilisering, sejre, felttog, kampagner og fremstød, for blot at nævne nogle af ordene. Forfatterne og andre intellektuelle skulle være *sjælens ingeniører*, der skulle forme og danne det nye sovjetiske menneske. Der er ingen tvivl om, at kampagnen indrangerede befolkningen i et system, hvor nogle bestemte, mens andre adlød. Man kunne også sige, at alle skulle adlyde Partiet, og det betød på det tidspunkt dets generalsekretær, Josef Stalin.

Hvad har disse refleksioner nu at gøre med et par overvægtige damer i en fjern landsby i det østlige Sibirien, der lukkede forretningen i utide for i bagbutikken at nyde et glas the eller en kop kaffe? Lydighed mod autoriteter, der fastlægger åbningstider uden hensyntagen til reglerne? Der var ingen af kunderne, der bankede hårdt på døren eller på vinduerne for at få herskabet i tale. Ligegyldighed overfor kunderne, når det er sælgers marked, der råder? Kunderne skulle jo nok komme igen, hvor skulle de ellers gå hen efter de mest nødvendige fornødenheder? Hvor mange har ikke under ophold i Sovjetunionen oplevet at se en stol stå i butiksdøren som markering af *hertil og ikke længere* på trods af, at butikken ifølge skiltningen burde have åben? Hvor mange turister har ikke oplevet nævenyttige ældre damer i rollen som kustoder på for eksempel Vinterpaladset i Skt. Petersborg nidkært og bestemt håndhæve såvel skrevne som selvopfundne regler for at beskytte nationens kunstskatte, og så er disse skatte oven i købet af vesteuropæisk oprindelse?

Hvordan er så situationen i dag? Grundlæggende er detailhandelen skiftet fra at have været sælgers marked til nu at være købers marked. Har du penge, så kan du få, men har du ingen, så må du gå. Varer er der nok af, problemet er at være i stand til at betale for dem. Ansatte i detailhandelen var tidligere eftertragtede venner, svigerdøtre, svigersønner, kort sagt i enhver personlig relation; der kunne jo altid falde lidt af. Men det er for nemt og heller ikke den fulde sandhed at hævde, at situationen i dag er ændret fundamentalt overalt. En sådan påstand tager for det første ikke hensyn til de enorme forskelle mellem by og land, den tager for det andet heller ikke hensyn til forskellen mellem landsbyen og den lille by eller mellem småbyen og provinshovedstaden. Den tager endelig slet ikke i betragtning, at vareudbuddet i Moskva eller Skt. Petersborg må få den tilrejsende provinsbo til at føle sig hensat til en fjern planet. Forskellene er så enorme, at man i dag kan møde en mangefarvet skala af sælgere, der strækker sig fra den ene yderlighed i form af en smilende, imødekommende og hjælpsom sælger til den anden yderlighed, der ikke adskiller sig væsentligt fra vore korpulente damer i den sibiriske landsby.

På landsbyens skole ved Bajkal-søens bred oplevede jeg det stik modsatte – *pere-strojka* for fuld udblæsning. Dagen før var jeg gået ind på skolen for at få en aftale om at overvære undervisningen i et par timer den følgende dag. Jeg var leder af en gruppe, der bestod af russisk-studerende på Jysk Åbent Universitet. Vi ville gerne dagen efter overvære en time og desuden have en snak om skolen i øvrigt. Jo, der var en historietime, der startede klokken 9.25. Det passede os udmærket. Næste dag blev vi i skolens hall modtaget af historielæreren – noget i sig selv ganske uhørt, at det ikke var chefen, skoleinspektøren, der modtog en vildtfremmed udenlandsk gruppe. Historielæreren førte os op i sin 9. klasse, hvor hun i den næste lille time gennemførte en undervisning i Den franske

Historielæreren i funktion var perestrojka for fuld udblæsning

Revolution, der ville have været et mesterstykke til en dansk pædagogikum-eksamen.

I en problematiserende, diskuterende, aktualiserende og aktiverende form nåede læreren i en stadig dialog med eleverne frem til blandt andre følgende konklusioner: I Frankrig, underforstået under Den store franske Revolution, varede terroren kun 2 år, hos os meget længere. Man kan ikke bygge et lykkeligt samfund op på andre menneskers ulykke. Et samfunds værdinormer skal tage deres udgangspunkt i det enkelte individ, ikke i en overordnet ideologi. Det var blot nogle af de konklusioner, klassen nåede frem til. Sådant noget kunne man altså også opleve i 1990 i en sovjetisk skole, tusinder af kilometre fra hovedstaden.

Det har altid været en stående vittighed, at såfremt man på samme tid gik ind for at overvære en time i et givet fag på samme klassetrin i en sovjetisk skole, så ville man opleve præcis den samme undervisning overalt. Nu er et sådant eksperiment naturligvis umuligt at gennemføre i praksis i et land, der spænder over 11 tidszoner. Men det var en kendsgerning, at man i sovjetskolen arbejdede efter centralt planlagte og meget detaljerede læse- og tidsplaner. Jeg har i mit professionelle universitetsarbejde beskæftiget mig ret indgående med det sovjetiske uddannelsessystem og følgelig gennem næsten 30 år besøgt mange skoler overalt i det store land. Men jeg har aldrig i de 30 år oplevet en så dynamisk undervisning og en så stor elevdeltagelse i timen, som jeg oplevede hin dag i en landsbyskole i det østlige Sibirien. Det var helt åbenlyst en konsekvens af Gorbatsjovs perestrojka og den differentiering og frihed, der fulgte med. Eller også havde de nye toner ligget i svøb længe og blot afventet politiske ledere, der forstod at tolke en ny tids krav. I hvert fald var sovjetiske aviser allerede i 1970'erne fulde af kritiske artikler om og kommentarer til især skolesystemet. Disse diskussioner kulminerede i 1984 – det vil sige før perestrojka-politikken officielt blev søsat – med en storstilet reform, der skulle gøre skolen dels mere differentieret og dels tage mere hensyn til den enkelte elev.

Ville man opleve det samme, hvis man gentog besøget i den samme skole i dag? Svært at sige, men der er sket store omvæltninger i den russiske skole. Også i Rusland står og falder en undervisnings kvalitet naturligvis med den enkelte undervisers faglige

dygtighed og med hendes (!) – kvinder udgør langt det største antal af lærerne - forhold til eleverne. De lokale myndigheder, den enkelte skole og den enkelte lærer har en langt større frihed i dag, blot man opfylder nogle centralt fastlagte mål. Til gengæld er finansieringen også blevet et lokalt anliggende, hvilket ganske vist kan medføre mulighed for differentiering, men ikke nødvendigvis altid til den positive side. Det er ikke ualmindeligt, at virksomheder i dagens Rusland sponsorerer skoler. Men sponsorering kendes især i forbindelse med privatskoler, som i dag er tilladte og ofte oprettes og drives af enkeltpersoner, organisationer og virksomheder. Det er mit indtryk, at privatskoler i udpræget grad er et storbyfænomen, mens den offentlige skole stadig er helt dominerende i provinsbyer og på landet.

Det er også mit klare indtryk, at nye emner, undervisningsmetoder, differentierede lærebøger og større frihed for den enkelte skole og lærer har vundet indpas i den russiske skole. Man har fået stor frihed til at eksperimentere, men der følger ikke automatisk penge med til eksperimenterne. Dem er den enkelte skole nødt til at finde i form af yderligere sponsorater fra firmaer, fonde eller enkeltpersoner. Blot må man håbe, at de bedste sider af sovjetskolen såsom en klar og veldefineret faglighed, dyb respekt for læreprocessen, kærlighed til og omhu omkring indlæring af modersmålet samt et respektfuldt, men ikke autoritært forhold mellem elev og lærer har fået lov til at overleve i den russiske skole i dag.

Bajkal-søen, som skolen var nabo til, har i russisk mytedannelse og tankegang en ganske særlig plads. De kolde facts om søen, som i virkeligheden mere er et indhav, er, at den fylder to tredjedele af Danmarks areal, at den er verdens dybeste sø med dybder indtil 1.600 meter, og at den rummer 20 % af alverdens ferskvand i søer. Geologisk set er Bajkal-området en gravsænkning, dannet for omkring 70 millioner år siden. Søens fauna er enestående, og for eksempel dens dybhavsfisk eksploderer som følge af trykforskellen, når de kommer op til overfladen. I søen lever den såkaldte Bajkal-sæl, hvilket forklares med, at området oprindeligt har haft vandforbindelse med Det nordlige Ishav. Fiskerne omkring søen fortæller levende og gerne om og har navngivet alle de forskellige vinde, der mere eller mindre spontant kan opstå på den og skabe farlige situationer. Det er et must, at man drikker af søens vand – for at dokumentere dets renhed, selv om forurening fra især celluloseproduktion til tider har truet den. Men jeg har pligtskyldigst med stor fornøjelse indtaget dens vand, hver gang jeg har været der. Døden skal jo have en årsag.

Nabo til Bajkal-søen er også en kirkegård, der ligner kirkegårde overalt i Rusland. I byerne er kremering det almindeligste, men i mindre byer og på landet anvendes jordfæstelse. Kirkegården med udsigt ud over søen kunne for det enkelte gravsteds vedkommende minde om en mini-kolonihave – et malet hegn omkring det enkelte gravsted, normalt med sten og lidt blomster og ofte forsynet med et billede af den afdøde, endvidere et lille bord med en bænk, hvor man kan sidde og fundere. Meningen er så, at den nærmeste familie på bestemte dage samles på gravstedet omkring en madkurv og en flaske vodka for sammen med den afdøde at hylde familiefællesskabet.

På vandkraftværket i nærheden af Irkutsk – det første af sin art i Sibirien, bygget i 1950'erne – var alt ved det gamle i 1990. Det vil sige et velfungerende værk med

Arkitekturen i Irkutsk røber byens fortid som nybygger- og handelsby

en påfaldende orden og akkuratesse overalt. Og dog var ikke alt ved det gamle – i den kæmpemæssige turbinehal, hvor orden og ryddelighed ellers var lov, lå der nogle enormt store baller, som ikke umiddelbart passede ind i et kraftværks interiør. Jo, det var da avisepapir, som en foretagsom redaktør inde i Irkutsk i kraft af sit bekendtskab med værkets direktør midlertidigt havde fået lov at deponere her. Det var altid rart med lidt lager, når planøkonomiens fordelingsmekanismer gradvist blev nedbrudt og afløst af markedsøkonomiens gigantpriser. Kraftværket blev i de følgende årtier i kapacitet overgået af andre og langt større byggerier. Over 10 kraftværker er det blevet til langs den tidligere så fyrige Angara-flod.

Jeg besøgte i 1973 et af disse gigantiske vandkraftværker i det nordlige Sibirien netop ved Angara-floden. Stedet hedder *Bratsk* og bestod på det tidspunkt som sagt af kraftværket og derudover af en by med 250.000 indbyggere, som naturligvis alle på en eller anden måde havde noget at gøre med vandkraftværket. Seks år tidligere havde der på stedet kun været sibirisk urskov, kaldet *tajga* med tilhørende dyreliv. Dæmning, kraftværk og by var som hugget ud af tajgaen. Byggeriet var i begyndelsen af 1960'erne blevet annonceret og markedsført som endnu et af menneskehedens gigantiske livtag med naturen. Det skulle være 60'ernes svar på et lignende dæmningsbyggeri i Ukraine i begyndelsen af 30'erne, da man ved at bygge et vandkraftværk tæmmede de fosser, der i århundreder havde forstyrret sejladsen på Dnjepr.

Mellem boligblokkene i Bratsk havde enkelte grupper af den høje slanke sibiriske fyr fået lov til at blive stående for at give en smule kolorit til den ensformige grå beton. Det hele var startet med en massiv og unionsdækkende mobilisering af Komsomol-ungdommen med det formål mere eller mindre frivilligt at skaffe arbejdskraft til dette ikke særligt gæstfrie sted. Kun 80 frostfrie dage om året kan stedet mobilisere, så klækkelige løntillæg, gode boligforhold og udstrakt service i form af børnehaver, skoler og forretninger skulle lokke unge mennesker fra det europæiske Rusland til Sibirien. Og en ung by var Bratsk i 1973, det vrimlede med børn overalt. Senere læste jeg i aviserne, at byen i løbet af 1970'erne også fik massive sociale problemer, og jeg gad nok vide, hvordan byen ser ud i dag. Jeg frygter, at boligblokkene i dag er slum, når jeg ræsonnerer ud fra,

hvad jeg har set andre nybygger-byer udvikle sig til i den hedengangne Sovjetunion. En pudsighed eller en sørgelig ting – alt efter temperament – fra dengang: Jeg så ingen fugle i byen, og forklaringen var den simple, at de første arbejdshold, der boede i telt-lejre, for overhovedet at arbejde i dette skovområde havde måttet udrydde de aggressive kæmpemyg, der var livsgrundlaget for et fugleliv. En anden sjov ting. Da man med en enorm dæmning skulle danne den kunstige sø, der skulle være grundlaget for kraftværkets funktion, havde man været nødt til at overrisle meget store arealer af tajga. Da man ikke havde gjort sig den ulejlighed først at fjerne træerne, var de begyndt at komme op til overfladen og skabte nu problemer, når de satte sig fast i turbinerne. Bratsk-værket og de andre, der fulgte i dets kølvand blev i propagandaen fremstillet som et grandioست eksempel på menneskets formåen og dets sejr over naturen. Og imponerende var det, men naturen forstod altså også at hævne sig.

Det har altid slået mig, at de kraftværker, jeg har set, har været fælles om gode materialer, omsorg for design og et præg af gedigent håndværk. Vi kan som et lokalt eksempel blot tænke på Værket i Randers, i dag musik- og teaterhus. For mig har denne omsorg for kraftværker altid stået som et håndgribeligt udtryk for den ærefrygt og respekt, der overalt i verden har stået om elektriciteten, lige siden den blev opdaget og inddraget i menneskets erobring af naturen. Over samtlige kraftværker i Sovjetunionen kunne man, og de er sikkert ikke pillet ned alle vegne, med store bogstaver læse Lenins manende ord til sine efterkommere: *Kommunisme er sovjetmagt plus elektrificering af hele landet*. Elkraft skulle ikke blot være energi for produktionen. Den var noget mere, den skulle i bogstaveligste forstand også bringe lys og oplysning til den analfabetiske russiske landsby.

Chefredaktøren, der havde parkeret avispapir på kraftværket, var nok i den givne situation offer for den øjeblikkelige økonomiske situation. På den ene side planøkonomiens tildelte, men billige og knappe ressourcer, og på den anden side markedsøkonomiens højere priser, men til gengæld rigelige vareudbud. Når så den samme forhåndenværende varemængde blev udsat for begge økonomier på samme tid, så var det jungleloven, der gjaldt. Det handlede om at rage til sig, og havde man en bekendt med ledig lagerkapacitet, var det problem også løst.

Der findes den dag i dag ikke nogen gennemgående vej, der forbinder Moskva med Irkutsk for slet ikke at tale om Vladivostok i Det fjerne Østen. Siden færdiggørelsen af Den transsibiriske Jernbane i begyndelsen af 1900-tallet har den været hovedfærdselsåren mellem vest og øst i Rusland, senere selvfølgelig i høj grad suppleret af luftfarten. Luftfart blev i Sovjetunionen fra allerførste færd ensbetydende med billig transport over lange afstande for ganske almindelige mennesker. Mens Sovjetunionen endnu eksisterede, det vil sige før 1991, kunne en entreprenant grønsagsdyrker i for eksempel Georgien på den anden side Kaukasus-kæden tage morgenflyet for i det tidlige forår at bringe sine grønsager og sin frugt til markedet i Moskva, vende tilbage med eftermiddagsflyet og alligevel have en betydelig fortjeneste. Den fims af fornemhed og af at være transportform for de få, der blev karakteristisk for vesteuropæisk luftfart, og som først i de allerseneste år har fået en velkommen konkurrent i lavprisselskaber, har man aldrig kunnet bebrejde monopol-selskabet Aeroflot. Det prægedes af en hel anden fims,

hvis hovedbestanddele var rensedmidler, naturlig menneskelig uddunstning og ditto fra evt. medbragte husdyr. Når hertil yderligere blev lagt normalt forekommende overbooking og medfølgende overbelægning, håndbagage i uendelige mængder, anbragt uden nogen plan, snoede eller simpelthen ødelagte sikkerhedsbælter samt nedslidte sæder og armlæn har man i sammentrængt form opskriften på transport med Aeroflot i de gode gamle sovjetdage. Og sikkerheden kunne måske bedst beskrives ved at sige, at de allerfleste fly trods alt blev i luften så længe, flyplanen foreskrev dem at blive der.

Det er en fantastisk oplevelse at stå i et hotelværelse i Irkutsk med udsigt ud over Angara-floden og på den anden side af floden med både øjne og ører følge det ene enormt lange tog følge det andet i en uophørlig rytme døgnet igennem. Når man en gang har set denne uendelige række og hørt den konstante dumpe lyd af jernbanevogne, glem-

Angara deler Irkutsk i to dele

mer man det aldrig. Vi taler her naturligvis om Den transsibiriske Jernbane, forkortet *Transsib* – tsarismens sidste store jernbaneprojekt. Dets hovedformål var naturligvis at koble den europæiske og asiatiske del af Rusland sammen. Projektet, der i høj grad også havde et militærstrategisk formål, havde været på tale siden midten af 1800-tallet. Men det var blevet henlagt på grund af de tekniske problemer, der knyttede sig til dels de store niveauforskelle og dels linjeføringen over de store syd-nordflydende floder. Men i 1892 skulle det være alvor – da startede byggeriet i begge ender. Seks år senere nåede man Irkutsk fra den vestlige side, mens strækningen til Vladivostok stod færdig i 1904. I seks år – 1898-1904 – førtes jernbanen over Bajkal-søen, om sommeren med færge og om vinteren ved, at man anlagde provisoriske spor over isen. Men søen blev hurtigt den helt store flaskehals – især i de perioder, hvor isen endnu ikke var bæredygtig og på den anden side var en alvorlig hindring for færgerne. Først i 1904 kunne strækningen syd om søen tages i brug. Dermed var banen klar til sin første store militære opgave: At transportere tropper og udstyr til den russisk-japanske front. Men debuten blev sørgelig – Rusland led et forsmædeligt nederlag både til lands og til vands til disse fjernøstlige *makaker-aber*, som tsar Nikolaj 2. i sin imperialistiske rus havde kaldt japanerne.

I første omgang havde tsarregeringen ved at aftvinge Kina koncessioner skudt gen-

vej gennem Manchuriet. Men da Rusland kort efter – netop i nævnte russisk-japanske Krig 1904-05 – mistede kontrollen med dette område, påbegyndtes den 550 km længere linjeføring nord for den russisk-kinesiske grænse langs Amur-floden og til Vladivostok. Den var færdig i 1916, det vil sige på tærsklen til 1917-revolutionerne.

Anlæggelsen af Transsib fik enorm økonomisk og på lidt længere sigt også militær betydning. Langs den foregik den kolonisering med russiske bønder, der den dag i dag er bestemmende for, hvor befolkningskoncentrationen i Sibirien findes. I sovjettiden føjedes hertil dens betydning for regionens industrielle udvikling. Internationalt skulle Transsib være en konkurrent til Suez-kanalen som en forbindelsesvej mellem Europa og Det fjerne Østen. Men den led fra første færd af en række svagheder. Toget måtte selv medbringe de kul, det skulle bruge, da man på daværende tidspunkt ikke kendte de enorme sibiriske reserver. Det indskrænkede banens transportkapacitet. Også vand var vanskeligt at skaffe undervejs på grund af permafrosten. Banen var enkeltsporet, hvilket naturligvis indskrænkede kapaciteten væsentligt. Anlægsarbejdet var af dårlig kvalitet – bl.a. fordi man havde forceret byggeriet af militær-strategiske grunde. Skinnerne var af en for let kvalitet, svellerne var uimprægnerede, og de var lagt med for stor afstand og i en dårlig sandballast. Mange af disse svagheder er naturligvis blevet afhjulpet siden byggeriet – blandt andet er den blevet dobbeltsporet – men i starten var de nævnte svagheder skyld i mange afsporinger i for skarpe kurver, i voldsomme jordskred og dæmningsammenbrud.

I vor tid er Den transsibiriske Jernbane blevet suppleret med en nordøstlig stiklinje, der over 3.100 km forbinder Lena-flodens øvre løb nord om Bajkal-søen med den nordlige Stillehavskyst. Ideen var gammel, og små strækninger af den blev anlagt med tvangsarbejdskraft i 1920'erne og 1930'erne, men så blev arbejdet stoppet af Verdenskrigen. Den blev imidlertid genoptaget i 1973 under navnet Bajkal-Amurbanen (russisk *Bajkalo-Amurskaja Magistralj*, forkortet BAM) og nu proklameret som et al-unionsanliggende, der gennem store kampagner, ikke mindst gennem Komsomol, skulle mobilisere unge mennesker til endnu en gang at tage et grandios livtag med naturen. Men hvor anlægget af Transsib terrænmæssigt havde været forholdsvis let, mødte BAM ualmindelig store forhindringer. Banen skulle føres gennem jomfruelig tajga, gennem enorme sumpområder og over en strækning på over 3.000 km. føres over 7 bjergkæder, hvoraf nogle var 3.000 meter høje. Cirka 40% af ruten er berørt af permafrost samtidig med, at seismiske rystelser er almindelige. Området har temperaturforskelle på indtil 85 grader – fra vintertemperaturer på minus 50 grader til sommertemperaturer på plus 35 grader. De ekstreme klimatiske forhold krævede specialbyggede diesel- og ellokomotiver. Al arbejdskraft skulle hentes udefra, og den nødvendige infrastruktur skulle opbygges fra grunden af. I 1984 blev anlægsarbejdet officielt erklæret for afsluttet uden, at dette var ensbetydende med, at der også kunne køres over hele strækningen. På den enkeltsporede strækning, der kan gøres dobbeltsporet, var der bygget 126 store broer og 8 tunneler, hvoraf nogle er op mod 15 km lange.

BAM-zonen skulle gøres til et nyt industribælte, der skulle åbne det nordøstlige Sibiriens enorme naturressourcer af kul, træ og et kæmpespektrum af sjældne metaller. Papir- og celluloseproduktion, stålværker og kemisk industri skulle udnytte disse råstof-

fer. Perspektiverne var endnu en gang titaniske og vidtrækkende. Det var miljøproblemerne også i et område, hvor moderne teknologi og udvikling gjorde indhug i en hidtil totalt urørt natur. Ikke mindst de sibiriske forfattere gjorde opmærksom på disse problemer. Efter 1985 og dermed begyndelsen på et friere debatklime blev BAM kaldt *stagnationsperiodens længste monument*. På baggrund af den opmærksomhed, der var omkring anlægsprocessen, blev der påfaldende stille omkring BAM i perestrojka-tiden. Men der meldtes og meldes i lighed med situationen omkring Bratsk om store sociale problemer og klondykelignende forhold i de hastigt opførte byer. Anlægsarbejdet var også her forhastet og sjusket – der har været meldinger om alvorlige katastrofer i form af blandt andet tunnel-sammenstyrtninger og oversvømmelser fra underjordiske og ukendte søer. Sidst men ikke mindst blev der i offentligheden stillet spørgsmålstegn ved den slags gigantiske prestigeprojekter, som havde været god latin i og en slags varemærke på sovjettiden. Der er næppe tvivl om, at tiden er løbet fra nye projekter af samme omfang.

Indtil jernbanebyggeriet var vejene den eneste samfærdselsåre mellem Sibirien og Det europæiske Rusland. Vejsystemet har imidlertid altid været det svage led i Ruslands transportsystem. Det er grovmasket, og mange veje er anlagte uden hensyntagen til jordbunds- og klimaforhold. De veje, der findes, er forsømte og slet ikke udbygget til at klare et stadig voksende behov. Motorvejsbyggeriet er beskedent i forhold til landets størrelse. Et distrikt som *Toropets* med 35.000 indbyggere, beliggende i hjertet af Det europæiske Rusland, havde i 1991, hvor jeg besøgte det, en bevilling, der rakte til anlæg af 2 km vej om året. Dette tal skulle naturligvis sammenholdes med, at det eksisterende vejnet i forvejen var meget lille i forhold til distriktets størrelse og dertil forsømt..

Men før 1900 var der som nævnt kun vejene. De tidligste veje i Rusland kaldtes *trakter*. Det var passager, hvor jordbund og terræn tillod postdiligencer og andre med transportbehov at passere, jævnfør den jyske okse- og hærvej. Midt i Ural passerer det transsibiriske eksprestog en beskeden stenobelisk, hvor der på den ene side står Europa og på den anden side Asien. Her passerede den længste, mest berømte og mest berygtede af de russiske trakter bjergkæden. Det var den såkaldte *sibiriske trakt*, der mod vest havde forbindelse til hovedstaden Skt. Petersborg, og som mod øst førte til Irkutsk, hvorfra der via små og vanskeligt passable skov- og bjergveje var forbindelse til landet omkring Amur-floden og til Kina. *Fjodor Dostojevskij* (1821-81), der var dømt til døden for revolutionær virksomhed, blev benådet på skafottet i Skt. Petersborg og derefter dømt til strafarbejde i Sibirien, skriver fra rejsen dertil i 1854 i et brev til broderen Mikhail:

Sørgeligt var det øjeblik, da vi passerede Ural. Heste og slæder sank ned i sneen. En snestorm rasede. Vi steg ud af slæderne midt i natten og ventede på, at de blev gravet fri. Vi stod på grænsen mellem Europa og Asien. Foran lå Sibirien med den hemmelighedsfulde fremtid, bag os lå alt det forgangne.

Efter sin løsladelse skrev Dostojevskij sit rystende dokument *Optegnelser fra dødens hus* om fangehelvedet i Sibirien. Den nat på grænsen mellem Europa og Asien var han i sandhed på vej til ufrihedens land. Men opholdet i Sibirien gav også forfatteren det erfaringsmateriale, der satte ham i stand til at beskrive dybderne i det menneskelige sind, og som for altid har skaffet Dostojevskij en fremtrædende plads i verdenslitteraturen.

Langs det samme hovedstrøg havde tsarens kurerer i århundreder hastet med vig-

tige budskaber til guvernørerne i for eksempel Sibiriens hovedby Irkutsk. Ad den drog de moskovitiske og sibiriske købmænd til de årlige markeder i Ural, hvor de kunne mødes med kamelkaravaner fra Centralasiens legendariske oasebyer som *Samarkand* og

Tajga som urskov og som byggemateriale

Bukhara med forbindelse videre til Orientens duftende basarer. Langs den samme hovedfærdselsåre skramlede postdiligencer og russiske prærievogne, de såkaldte *tarantas*, af sted med embedsmænd, købmænd og andre rejsende – fra poststation til poststation, fra traktørsted til traktørsted. Den moderne russiske litteraturs grundlægger *Aleksander Pusjkin* (1799-1837) har i sin lille fortælling *Postholderen* ladet en sådan poststation og dens indehaver være hovedpersoner i en historie, der altid hos mig har ført tankerne hen på vor egen *Steen Steensen Blichers* tragiske kærestepar Cecilie og Esben i novellen *Hosekræmmeren*. Blot en lille smagsprøve fra Pusjkins fortælling:

I regn og slud må han (dvs. postholderen, TP) løbe fra den ene gård til den anden for at skaffe heste, i storm og knagende frost må han flygte ud i forstuen for blot et øjeblik at sunde sig oven på den ophidsede gæsts råben og slag. Er det en rigtig general, der kommer rejsende, skynder den skælvende postholder sig at give ham sine to sidste trespand, og generalen kører af sted uden så meget som at værdige ham en tak.

I anden halvdel af 1800-tallet drog ad den samme vej skarer af fattige jordløse bønder og deres familier, gjort juridisk frie ved livegenskabets ophævelse og bondefrigørelsen i 1861, men på flugt østover fra gældsbyrde, tørke, misvækst og sult og på udkig efter guld eller andre dele af det forjættede liv i det hemmelighedsfulde og tilsyneladende endeløse Sibirien. For dem var det frihedens land, de var på vej til. Anderledes for tusinder af andre. Det var nemlig også ad denne vej, at de store transporter af sammenlængede politiske fanger som for eksempel ovennævnte Dostojevskij og andre ”rigtige” forbrydere førtes til strafarbejde eller ”blot” i forvisning. Mange af disse politiske fanger hørte til Ruslands førende intellektuelle og digtere, der blot skulle fjernes fra metropolernes pulserende liv. De var derfor ofte kærkomne og eftertragtede budbringere om sidste nyt fra hovedstadens litterære saloner til et gudsforldadt sibirisk guvernørsæde. Forfatteren

og dramatikeren *Anton Tjekhov* (1860-1904) foretog frivilligt i 1890 en rejse til Sibirien og straffekolonien på øen *Sakhalin* og skrev i den forbindelse:

Denne vej er den længste og sikkert også den værste i hele verden. Den er besværlig at gennemrejse, meget besværlig, men den bliver endnu værre, når man betænker, at denne hullede slyngning, dette koparrede spor er den eneste pulsåre, som forbinder Europa med Sibirien. Og ad denne pulsåre siges civilisationen at flygte mod øst. Et ubeskriveligt morads, vand, sumpede hjulspor, forfaldne broer, værtshuse med væggelus, en frygtelig stank og grov snak.

I 1900-tallet, efter Oktoberrevolutionen, blev deportationerne mangedoblet og brutali- serede i forhold til det foregående århundrede. Nu skete de ikke længere i tsarens, men i folkets navn – det anonyme folk, som bolsjevikkerne efter magtovertagelsen i oktober 1917 og i forlængelse af 1800-tallets revolutionære tankegods mente at have ret og pligt til at tale og handle på vegne af. Jeg har altid over for mine studerende understreget, at de skulle være på vagt, når en gruppe hævdede at tale på et anonymt folks eller på hele menneskehedens vegne. Tsarismen kunne have en rigid lovgivning og en efter vore begreber mangelfuld og tilfældig rettergang, men det var altid enkeltpersoner, der stod anklaget, de havde et navn, og de stod anklaget og blev dømt for en konkret forseelse. En mand som *Nikolaj Tjernysjevskij*, der i 1862 blev arresteret for revolutionær virk-

I september måned er Sibirien en palet af farver og nuancer

somhed, havde oven i købet, mens han sad varetægtsfængslet i *Peter-Poul fæstningen* i Skt. Petersborg, mulighed for at skrive en roman – *Hvad skal der gøres?* der skulle blive hans hovedværk, og som skulle blive natbordslæsning og rettesnor for generationer af revolutionære.

Sovjetmagten gjorde imidlertid til forskel fra tsarismen i de første årtier af sin eksistens hele samfundsgrupper skyldige i samfundsskadelig virksomhed, gjorde dem til folkefjender, stillede dem overfor kollektive anklager og dømte dem i summariske retssager uden mulighed for forsvar eller reelle appelmuligheder. Og den gjorde det tilmed i Folkets, men ganske vist i et anonymt folks, læs proletariats, navn. Deportatio-

nerne i kreaturvogne førte til *GULag's* forskellige øer, spredt over hele Sovjetunionen, men ikke mindst til Sibiriens fjerneste egne som guld- og uranminerne i *Kolyma* mod nordøst. En 1800-tals forfatter som Tjernysjevskij kunne skabe sit roman-hovedværk i et af tsarismens fangehuller. En 1900-tals forfatter som *Jevgenija Ginzburg* (1906-77), mor til den verdensberømte og i USA boende forfatter *Vasilij Aksjonov*, måtte derimod under transporten i overfyldte og beskidte jernbanevogne og dernæst gennem 19 år i fængsler, arbejdslejre og forvisning i mangel af bedre nøjes med fra hukommelsen at recitere brudstykker af den klassiske russiske litteratur, som hun fortæller i sine stærke og gribende erindringer *Min tunge vandring*, dansk oversættelse 1967 og 1990. Ginzburg fortæller fra transporten samtidig med, at hun binder en sløjfe til de forviste *Dekabristen* i 1800-tallet:

Lad os ikke spille tiden. Lad enhver fortælle om sit arbejde: Anja om landbrug. Musja holder en forelæsning over medicin. Sofija Andrejevna en historie. Og du Zjenja (= Ginzburg, TP) skal læse Pusjkin for os. Du kan jo det hele udenad. En god ide! Lad os høre noget af klassikerne. Det virker så beroligende. På dette område har jeg straks gjort mig bemærket ---- At recitere digte er yderligere en indbringende forretning. Tag nu Gribojedovs *Ånd skaber kval*. Efter hver akt får jeg for min "sociale indsats" en slurk vand af en eller andens krus. --- Men denne gang skal det være Nekrasovs *Russiske kvinder*. Gang på gang var vore tanker --- vandret til dekabristkvinderne. Jeg deklamerer Volkonskajas møde med manden:
 Uvilkårlig knælede jeg ned ...
 Før jeg omfavnede og kyssede min mand,
 Pressede jeg mine læber mod hans lænker.
 For os er dette ikke længere bare et stykke i en læsebog. Hver enkelt oplever det i drømme. Jeg kan tydeligt se det i de snese af øjne, fyldt med lidelsens og begejstringens tårer. Fra nu af betragtes dekabristkvinderne som vore rejsefæller.

GULag, det vil sige dette enorme netværk af tvangsarbejdslejre, som skabtes under Stalin, indgik som et integreret led i sovjetmagts økonomiske system. Men det var et uhyre irrationelt og meget lidt lønsomt system, hvor omkostningerne langt oversteg udbyttet. Når dertil lægges de umålelige investeringer i form af menneskelig nedværdigelse og menneskelige lidelser, blev regnestykket endnu mere skævt og uøkonomisk. Denne situation står i skærende modsætning til den interesse, for ikke at sige betagelse af amerikansk rationalitet, management og foretagsomhed, som Stalin ellers lagde for dagen. Han var for eksempel meget optaget af den såkaldte *taylorisme*, det vil sige videnskabelige ledelsesteorier om optimering af den rationelle arbejdsproces.

Vandkraft har som energikilde mange fordele, sammenlignet med fossilt brændsel. Den er lettilgængelig, den er billig, og den kan genbruges ved, at man lægger flere vandkraftværker langs den samme flod. Forureningen er minimal, og de nødvendige anlægsarbejder kan ofte kombineres med, at man får bedre kontrol over vandløbet og dermed kan lette sejladserne. De opstemmede vandreservoirer kan give drikkevand til grundvandsfattige storbyer, gøres til rekreative områder med badestrande eller give vand til industrier og til overrisling af tørketruede landbrugsarealer.

Men vandkraftens udnyttelse har også negative sider, som først fik den sovjetiske

offentligheds bevågenhed fra slutningen af 1980'erne. Store arealer af skov og agerjord blev oversvømmet for at give plads til de indhaver, hvis vandtryk var nødvendigt til at drive turbinerne. Denne bagside af *sejren over naturen* tiltrak miljøbevægelsers, enkeltforfatteres og videnskabsmænds interesse. Båret frem af perestrojka's liberale brise fyldtes tidsskrifter og aviser af artikler, der advarede mod de miljø- og naturmæssige konsekvenser af menneskers voldsomme indgreb i omgivelserne. Den sibiriske forfatter *Valentin Rasputin* (født 1937) fortæller i en af sine romaner, hvordan kirkegårdenes trækorps på de oversvømmede arealer kom op til overfladen for at hævne sig på menneskene og deres rovdrift på naturen.

Langt den største del af Ruslands vandressourcer ligger øst for Ural, i de store syd-nordstrømmende sibiriske floder og deres vidt forgrenede net af bifloder. Tanken om at udnytte vandkraften var med i den såkaldte GOELRO-plan fra 1920, der var en storstilet plan for elektrificeringen af Rusland. Dyrkelsen af *titanismen*, af solen, lyset, energien og troen på menneskets grænseløse formåen var et gennemgående tema i russisk kultur fra begyndelsen af 1900-tallet – et tema, der optog ikke blot marxistiske og teknikfikserede revolutionære, men som også prægede humanistisk orienterede forfatteres verdensbillede.

De mongolsk-talende *burjatter*, der har deres hjemsted omkring Bajkal-søen, fortæller i et af deres folkeeventyr om den gamle mand Bajkal, der havde en ung og smuk hustru ved navn *Angara*. For at beskytte hende mod unge bejlere byggede han høje

Mange af træhusene i Irkutsk har kunstfærdige udsmykninger

klippevægge omkring deres hjem. Men den skønne Angara ville ikke stænges inde, og en nat brød hun igennem klipperne og begav sig ud over slettelandet mod vest. I vrede slyngede den forsmåede ægtemand klippeblokke efter hende, men hun undslap ved at hoppe fra klippe til klippe for til sidst at kaste sig i armene på sin fyrige elsker, den unge, potente og stærke *Jenisej*.

Vandkraftværkerne tvang den smukke Angara til at falde til ro. De blev konkrete symboler på en tid, hvor undertvingelse af naturen, uanset prisen, var menneskets ret og pligt og tegn på dets herredømme på jorden, når religionen var besejret. Denne fi-

losofi fik imidlertid et skud for boven i 1990 i en snak, jeg havde med et par lokale miljøforkæmpere i Venskabs huset i Irkutsk. Den var efter deres mening skyld i de miljøproblemer, man havde nu, og som også en overgang truede Bajkal-søens enestående fiskeliv. Efter at man havde fået styr på det meste af aluminium- og celluloseindustriens forurening kom det meste skidt nu fra de mongolske burjaters republik på søens østside – i hvert fald ifølge de russiske miljøforkæmpere. Og da burjaterne lige havde erklæret sig selvstændige og etableret deres egen republik, kunne det godt blive et problem at få en dialog i stand. 50 % af spildevandet blev i 1990 ikke rensat, men endnu var Bajkals enorme vandreserver i stand til at fortynde forureningen. Mine miljøvenner i Irkutsk var videnskabsmænd. Tilsyneladende ønskede de ikke at nedlade sig til at befatte sig med politik, så de eventuelt ad den vej kunne komme uvæsenet til livs. I hvert fald var de ikke medlemmer af hverken en lokal eller central sovjet. De var overbeviste om, at problemerne nok skulle blive løst, blot de som videnskabsmænd og eksperter pegede på dem. Politikerne, det var de andre – det var dem, der havde ansvaret. Og politik var i bund og grund et beskidt erhverv, hvor man kunne være nødt til at indgå kompromisser og dermed give køb på sine ideale fordringer.

Irkutsk er i dag en by med omkring 700.000 indbyggere. Den er også en af Sibiriens ældste byer – grundlagt 1661 som fæstning, bygget i træ – *en ostrog* – men allerede 25 år senere fik den bystatus. I begyndelsen af 1800-tallet blev byen sæde for Sibiriens generalguvernør og centrum for regionens økonomiske og kulturelle liv, en position, den har bevaret den dag i dag. I løbet af århundredet blev byen endvidere et af Sibiriens forvisningssteder, hvor mange politiske fanger var tvunget til at bo efter udstået fængselsstraf. Det skete for eksempel for *Dekabristerne*, deltagere i et officersoprør mod tsaren i 1825, og flere af deres smukke træboliger er bevaret som museer. Irkutsk var i 1700- og 1800-tallet porten til tajga'ens ukendte rige øst for Bajkal og knudepunkt for Ruslands forbindelser med Kina og Indien. Som følge af sit folkeliv, sin handel og sine statelige købmandshuse fik byen tilnavnet *Sibiriens Paris*. Med udgangspunkt i Irkutsk og gennem de mongolske stepper og ørkener syd for Bajkal gik karavanerne, der forsynede det the-drikkende Rusland med denne uundværlige livseleksir. En tid var Irkutsk centrum for den statslige udvinding af guld i området øst for Bajkal, ligesom den var tumleplads for den livlige smughandel med guld, som byens kinesiske købmænd var indblandet i. Metoderne var ofte drastiske. Når en kineser døde i Irkutsk og skulle transporteres hjem, fyldtes hans kranium med guld, så man på den måde kunne snyde de russiske toldere. Irkutsk har den dag i dag bevaret nybyggerbyens karakteristika – den har atmosfære, historie og sjæl.

Jeg husker det indtryk, et ganske specielt fænomen i Irkutsk gjorde på mig, da jeg besøgte byen første gang i 1973, og jeg har opsøgt det hver gang, jeg vendte tilbage til byen. Side om side ligger to ellers uforenelige størrelser som en russisk-ortodoks og en romersk-katolsk kirke – den første med løgkupler og den anden med et himmelstræbende spir. Det er, så vidt jeg ved, det eneste sted i Rusland, at disse to kirkeretninger, der gennem historien så indædt har bekæmpet hinanden, har deres helligdomme liggende fredeligt ved siden af hinanden. Forklaringen skal igen søges i historien og det russiske forvisningssystem. I 1863 gjorde polakkerne oprør mod tsarismen – et oprør, der blev

slået ned, og hvis deltagere i stort tal forvistes til det østlige Sibirien. Den romersk-katolske rødstenskirke blev såmænd bygget af disse forviste polakker – et vidnesbyrd om tsarismens omsorg for sine forviste borgeres sjælesorg. Kirken bliver i dag brugt blandt andet som orgelkoncertsal, mens dens ortodokse nabo efter sovjetmagtens kollaps atter fungerer som kirke.

Var Sibirien stadig ikke vågnet af den overbevisningens slummer, at perestrojka var noget, de kun havde brug for i det rigtige Rusland, det på den vestlige side af Ural? Perestrojka var nemlig noget, man altid havde haft i Sibirien. Sådan var i hvert holdningen i *Videnskabsbyen* (den sibiriske afdeling af Videnskaberne Akademi) udenfor Novosibirsk, som jeg besøgte i 1987. I 1960'erne opstod der ved de store og prestigefulde universiteter i Leningrad og Moskva og især blandt filosoffer et ønske om at drive sociologiske undersøgelser, der på empirisk materiale kunne afsløre skævheder i samfundet. De skulle afløse den meget teoretisk-orienterede og yderst forenkledede sociologi, der i Vesten blev kaldt vulgær-marxisme, og som siden 1920'erne var den eneste og ideologisk rigtige samfundsvidenskab i Sovjetunionen. Men initiativet i 1960'erne var utidigt, mente Partiet og dermed den politiske ledelse. Resultatet blev i hvert fald, at disse filosoffer og sociologer søgte eller blev presset til at søge ud til mindre provinsuniversiteter, hvor de under større anonymitet kunne dyrke deres interesser. Ikke mindst universitetet i Novosibirsk kom til at nyde godt af denne forskerflugt mod øst således, at der her i løbet af 1970'erne udvikledes et frugtbart sociologisk fagligt miljø her i tajga'en. Jeg oplevede det på den måde, at man i 1987 på det vestsibiriske universitet meget energisk og ikke uden en vis stolthed understregede, at man netop havde

Gravsted med bord og bæk til socialt samvær

sendt de bedste hoveder blandt sine samfundsvidenskabsmænd og -kvinder til Moskva for at rådgive Gorbatsjov i omstillingsprocessen. Navne som økonomen *Aganbegjan* og sociologen *Saslavskaja* for blot at nævne et par eksempler blev fremført med stolthed i Videnskabsbyen på kanten af tajgaen.

To samfundsgrupper har siden *Den store Fædrelandskrig* (1941-45), som er den russiske benævnelse for Sovjetunionens deltagelse i 2. Verdenskrig, været højt hævet

over diskussion, kritik og angreb: Officerer og videnskabsmænd. Officererne mistede imidlertid deres status i offentligheden i flere omgange. Først da det ydre sovjetiske imperium i Østeuropa begyndte at erodere for til sidst at gå i opløsning i slutningen af 1980'erne, senere da manglende bevillinger til militæret gjorde det mere og mere vanskeligt at overbevise om dets påståede overlegne styrke samtidig med, at officerers vold og overgreb mod de værnepligtige blev kendt i offentligheden gennem blandt andet soldatermødrenes organiserede og ihærdige lobbyarbejde. I 1990'erne kom endelig den beskidte krig i udbryderrepublikken Tjetjenien, som takket være mediernes relative frihed under præsident Jeltsin blev velkendt i offentligheden. Mens de væbnede styrker således mistede deres ophøjede status i almindelige menneskers bevidsthed, bevarede naturvidenskabsmændene deres. Ganske vist kom der ridser i lakken, da blok 4 på atomkraftværket i *Tjernobyl* i april 1986 eksploderede – kun få år efter, at præsidenten for sovjetisk forsknings øverste instans, Videnskabernes Akademi, havde erklæret, at atomkraften var så sikker, at man uden betænkelighed kunne anbringe et kraftværk midt på Den røde Plads. Jeg husker et besøg på partiavisen Pravda i september 1987 og et møde med redaktøren for avisens videnskabelige afdeling, *Vladimir Gubarev*. Han fortalte, at han simpelthen ikke havde troet på rigtigheden af den telex, der tikkede ind på redaktionen og fortalte om katastrofen i Tjernobyl. Naturvidenskabens ufarlighed og forskernes ufejlbarlighed var i hvert fald indtil april 1986 et dogme, som man troede blindt på – ligesom man troede på Pravdas leder. Gubarev skrev i øvrigt kort efter Tjernobyl-katastrofen et skuespil med titlen *Sarkofag* om dens konsekvenser – et skuespil, der blev oversat af min kollega *Kjeld Bjørnager* og efterfølgende opført på *Svalegangen* i Århus.

Miljøfolkene i Irkutsk var besjælet af den samme tro på, at offentligheden selvfølgelig ville lytte til videnskabens mening, også uden at de selv blandede sig i det politiske liv. I kølvandet på perestrojka-trenden kunne man ikke undgå at lægge mærke til et fænomen, der måske er karakteristisk for og almindeligt i samfund, hvor et politisk liv og en politisk kultur er i sin vorden. Man kan kalde det ”frygten for at få beskidte fingre”. I samfund som det danske er det naturligt at tale om ”kompromis’ets kunst” som det politiske livs fornemste kendetegn. Men i perestrojka-Sovjetunionen blev indgåelse af kompromiser opfattet som en svaghed, der betød, at man var svag, at man gav op eller blev nødt til at bøje sine synspunkter. Gorbatsjov blev aldrig rigtig populær i det sovjetiske samfund. Hvor vi i Vesten og først og fremmest i Tyskland hyldede ham som murbrækker og hovedaktør i den storpolitiske optøning, hæftede den sovjetiske befolkning sig primært ved, at den indenrigspolitiske reformproces gik for langsomt, og at Gorbatsjov gang på gang for at manøvrere mellem de politiske fløje ændrede kurs. Befolkningen ønskede en fast kurs, som politikerne stædigt fastholdt og gennemførte. Alt andet var udtryk for svaghed og vankelmodighed. Forfatteren *Zalygin* talte for eksempel om *en-variant-princippet* som et karakteristisk træk ved sovjetisk politik – et udtryk, der var affødt af den praksis, at ganske vist gennemførte man valg i Sovjetunionen, men der var kun en ting at vælge imellem. At Gorbatsjovs svingende kurs i realiteten skyldtes en helt nødvendig hensyntagen til både det gamle establishment og reformtilhængerne blev ikke taget i betragtning. I den proces fik Boris Jeltsin ret hurtigt i den politiske magtkamp

overtaget ved netop i læ af Gorbatjovs kompromis-kurs højtrøstet og resolut at kræve en hurtig og konsekvent gennemførelse af reformer i form af f.eks. markedsøkonomi.

Hvad tænker man, når man vender tilbage til sit hotel og opdager, at de væbnede styrker er gået til angreb? Jeg oplevede det i Novosibirsk, Vestsibiriens uofficielle hovedstad, som jeg besøgte i september 1987 som kursusleder for en gruppe journalister. Vi havde været ude for at se et eller andet og opdagede ved hjemkomsten til hotellet, at en enhed fra Sovjethæren havde flyttet alle møbler og sengetøjet ned i gården for med kemikalier og børster at gennemføre Operation Kakerlakuddrivelse. Voldsomt så det ud, men effektiv var operationen, som imidlertid efterlod en sky af kemikalielugte, der holdt sig under hele opholdet og i og for sig godt kunne have fordrevet alt levende. Men vi holdt ud, hotellet var nemlig, insektdjævelskabet til trods, vældigt hyggeligt. Ikke særlig nyt eller særlig stort, blot et par etager, men med en hyggelig hjemlig atmosfære og med et ualmindelig imødekommende personale, meget forskellig fra den almindelige standard på andre mastodont-Inturisthoteller.

Novosibirsk er en by med 1,5 mio. indbyggere, men den er ganske ny. Grundlagt ved Ob-floden som et trinbræt langs Den transsibiriske Jernbane i 1893, voksede byen eksplosivt under Den store Fædrelandskrig i forbindelse med, at store dele af sværindustrien flyttedes til Sibirien og langt fra de tyske linjer. Som en ny by manglede byen som helhed fuldstændig den charme, der karakteriserede kakerlak-hotellet. Ob, der er 3.680 km. lang, og dens bifloder afvander et enormt område. Hovedfloden har et meget ringe fald, derfor flyder den langsomt og danner undervejs flodsenge, der kan være op til 100 km. brede. Oversvømmelser langs bredderne er almindelige, ikke mindst om foråret, når tøbruddet i syd sender enorme vandmasser af sted, mens floden længere nordpå endnu er frosset til. Novosibirsk rummer en lang række læreanstalter og er især kendt for sine forskningscentre, blandt andet den allerede nævnte forstad i kanten af tajga'en, *Akademgorodok* (Akademikerbyen) med den sibiriske afdeling af den russiske forsknings flagskib, Videnskabernes Akademi. Også kulturlivet er veludviklet, blandt andet med et opera- og balletteater. Her oplevede jeg til gengæld i 1987, at den sovjetiske melodi om de altid stopfulde teatre overalt i Sovjetunionen i hvert fald var falsk en bestemt aften i slutningen af september. Salen var halvfuld, men det skyldtes måske, at svanerne i Tjajkovskijs ballet *Svanesøen* var ualmindelig store og vægtige, og de kunne under springene minde om en sæk med kartofler, der faldt ned på scenegulvet. I modsætning til cirkus, der i Rusland altid i henseende til artistisk kunnen og flot afvikling er en oplevelse af de helt store. Det var også festligt at opleve publikum i festtøj, og ikke mindst de små piger med formidable sløjfer i håret. Til gengæld lugtede det fælt af ammoniak og de mange vilde dyr.

Sibirien er natur, natur og endnu mere natur. Afstandene er enorme og udenfor almindelig fatteevne. Længst mod nord har vi *tundra'en*, karakteriseret ved træløshed som følge af en ekstrem kort vækstperiode – vegetationen indskrænker sig derfor til mosser og laver. Kun de øverste 5-10 cm. af jordbunden når at tø op i løbet af den korte, men hektiske sommer, hvor gennemsnitstemperaturen er under 10 grader C. Under dette lag er jorden frossen i dybder indtil 600 meter. Fænomenet kaldes permafrost – den skal der tages hensyn til, når man bygger. Gør man ikke det, risikerer man, at husene synker, når

jorden under dem og som følge af deres varme begynder at tø længere ned. Tundra'en har i løbet af den korte, men hektiske sommer et rigt dyreliv. Mange trækfugle tilbringer sommeren her, hvor de enorme myggesværme giver rigelig føde. Når vinteren nærmer sig, trækker de atter sydpå. Mange dyr overvintrer i tundra'en – for eksempel polarræven, der her i den ekstreme kulde opnår sin optimale pels. Desuden er tundra'en hjemsted for millioner af rensdyr og deres mennesker – Sibiriens oprindelige befolkning. Dyrenes græsning kræver en omhyggelig kontrol for, at balancen i tundra'ens meget

Den gamle kone var kommet til Sibirien som ung pige og som offer for kollektiviseringen

følsomme økologiske system kan opretholdes. Overgræsning kan gøre ubodelig skade, fordi vegetationen i det barske klima kræver meget lang tid til at regenerere. Alt dette er problemer, som civilisationens fremmarch, i form af tunge bæltedrevne køretøjer, sjældent har taget hensyn til – heller ikke i Rusland. Menneskets indgriben i naturens kredsløb har også her haft en række uheldige virkninger på en vegetation, der i forvejen har vanskelige vækstbetingelser og dermed også ringe modstandskraft.

Om vinteren, når sneen dækker terrænet, og polarnatten har sænket sig, er tundra'en tilsyneladende livløs og lever op til det navn, som arabiske geografer allerede i 1200-tallet hæftede på det – *mørkets land*. Men når april nærmer sig, så viger mørket, sneen begynder at smelte, og der blændes op for tundra'ens korte intense sommer. Befolkningen vender tilbage med dens rensdyr. Mange steder står kæmpeanemoner og andre vilde blomster med deres røde, blå og gule farver midt i den grøngrå mosbevoksning. Vældige fugleflokke trækker atter nordpå, og endnu større myggesværme fylder luften. Den indfødte befolkning fortæller i dens myter, at myggen stammer fra en kæmpe, som en af deres forfædre dræbte og brændte på et bål. Da hans aske blev spredt, omdannedes den til de frygtede og blodtørstige sibiriske kæmpemyg.

Et par ord om det nordlige Sibiriens oprindelige befolkning. Nogle af dem som *khanterne* og *manserne* (tilsammen ca. 30.000) taler et finsk-ugrisk sprog og lever spredt i tajgabæltet i det vestsibiriske lavland. Andre regner sprogfolkene til den samojediske sproggruppe. De omfatter for eksempel *nentsere*, *enikere*, *ngasanere* og *selkuper* og sammenfattes under betegnelsen *De nordlige Folk*. I alt udgør de cirka 200.000 indivi-

der og er fordelt på 26 etniske minoriteter, der bebor et areal på flere millioner kvadratkilometer fra Kola-halvøen i vest til Tjukter-halvøen og øen Sakhalin i øst. Fælles for dem er en barsk natur, rensdyr og havpattedyr som livsgrundlag og mødet med den moderne civilisation i form af olie- og gasudvinding. Men til forskel fra indianerne i Nordamerika, aboriginals i Australien og maori-folket i New Zealand – for slet ikke at tale om den oprindelige befolkning i vor kronprinsesses hjemland, Tasmanien, hvor udryddelsen lykkedes 100% – har disse oprindelige folk i Sibirien ikke været udsat for nogen systematisk udryddelse fra hverken tsar- eller sovjetregeringens side. Den khantiske forfatter *Jeremej Ajpin* sammenfattede i slutningen af 1980'erne sit folks ulykkelige situation på følgende måde:

Vi har næsten kun haft tab på de enorme olie- og gasforekomster, som blev opdaget i vort land. Vore forfædres jord findes ikke mere, og med den er også vores slægt forsvundet. Næsten alle mine fætre og næstsøskendebørn er døde af druk og sygdomme i 35-40 årsalderen. --- 11 mio. hektar græsgang for rensdyr, 28 fiskerige floder og 17.000 hektar gydeplads for laks er blevet ødelagt.

Den japanske mesterinstruktør *Kurusawa* har i en ualmindelig smuk og stærk film *Derzu Uzala*, bygget på et erindringsværk fra begyndelsen af 1900-tallet, skildret en russisk officer og forskers møde med en indfødt i området omkring Ussuri-floden i det østlige Sibirien. Mellem den unge forsker og den gamle jæger opstår gradvist en dyb følelse af forbundethed. Officeren lærer af den enfoldige mand fra vildnisset respekt for naturen,

Landsbyen Listvjanka ved Bajkalsøen

solidaritet med alt levende og sluttelig simpelthen, hvad menneskelighed er.

Mod syd går tundra'en over i skovbæltet, der dækker langt over halvdelen af Ruslands samlede areal. I det europæiske Rusland er store dele af skovbæltet gennem århundreder blevet ryddet for at give plads til menneskets foretagsomhed. Men i Sibirien er det stort set intakt og strækker sig i et 1.600 km bredt bælte fra Ural til *Lena*-floden, hvor det afbrydes af bjerglandskaber.

Kun til fods kan man komme frem i denne sibiriske tajga, hvor den tusindårige ceder er det fagreste træ i skoven, hvor bjørnen er herre, hvor fuglene lever i para-

disisk fred, og hvor de eneste mennesker, man møder, er enten bortrømte straffefanger eller halvville jægere ---. Arkadiens berømte skove, som de græske skjalde besang, må have været ligesom tajga'en. I tajga'en spiller også Pan på sin fløjte.

Med disse romantiske vendinger beskrev den danske Sibiriens-farer Holger Rosenberg i 1904 sine indtryk af den sibiriske urskov.

Siden den gang har en hel del ændret sig. Moderne specialbyggede skovmaskiner er rykket ind og har brudt den arkadiske harmoni. Mange af de fagre træer er blevet fældet med et enormt træspild som følge. Der er officielle kilder, der angiver, at 80% af den sibiriske fyr, der fældes langs Angara-floden, og som regnes for noget af verdens bedste træ, bliver liggende på skovbunden. Bjørnen er i dag en truet dyreart, og i dele af Sibirien er fuglebestanden reduceret, fordi mennesket har brudt ind i fødekæden ved at udrydde myggene. Når khanterne dræbte en bjørn, istemte de sange, hvori de bad den om forladelse samtidig med, at de på enhver måde hædrede det ophængte skind, så bjørnene ikke fra skyggernes rige skulle hævne sig på dem. Man kan kun håbe, at tajga'ens store udstrækning, klimaets barskhed og en spirende miljøbevidsthed kan sætte grænser for menneskets indhug. Det russiske sprog har et adjektiv til at beskrive storskoven – det er *dremutjij*, der betyder den slumrende. I dette begreb indgår, at træerne står så tæt, at vindens susen i de høje kroner knap nok trænger ned til skovbunden. Stilheden og hemmeligheden var for den russiske publicist og forfatter *Vladimir Korolenko* (1853-1921) essensen i den sibiriske tajga.

Tajga'ens udseende kan variere meget. Der er den sorte tajga, domineret af fyr og gran, ceder og lærk, og der er den hvide tajga, hvor løvtræer sætter lyse farvepletter på den mørke nåleskov. Der er de vældige skovstrækninger øst for Bajkal, hvor der hersker evigt halvmørke, og hvor træerne stort set har fået lov til at blive stående, til de segnede af ælde. Der er også de vældige skove ved Ob-flodens mellemste løb, præget af moser og sumpe og af træsorter som ceder mod syd og gran og sibirisk lærk mod nord. Der er endelig Det fjerne Østens egenartede skovbevoksning omkring Amur- og Ussuri-floderne, hvor sibirisk, mantjurisk og japansk flora vokser side om side – kaldet den ussuriske tajga.

I århundreder har tajga'ens pelsdyr været eftertragtet på grund af den tætte pels, som kulden frembringer. Det drejer sig om det blanke, askegrå egernskind, den mørkegule zobel, det røde ræveskind samt skind fra blåræv, sølvræv, bæver, hermelin, mår og bjørn. Handel med pelsværk blev tidligt tsarens monopol ligesom, det også i dag er et statsmonopol.

I begyndelsen af dette kapitel tillod jeg mig at kalde Sibirien både frihedens og ufrihedens land. Men jeg undlod at gøre nærmere rede for, hvilket indhold jeg lagde ind i frihedsbegrebet. Det ordrige og ødsle russiske sprog rummer to begreber, der begge på dansk i mangel af bedre må oversættes med ”frihed”. Det ene er *volja*, der betyder den ubegrænsede frihed, det vil sige i modsætning til tvang, og det andet er *svoboda*, der er den civiliserede frihed, den frihed, der bliver tilbage, når hensynet til love, bekendtgørelser, politivedtægter med videre og til det ubestemmelige ” hensyn til min næste” er tilgodeset. Vi har på dansk en antydning af frihed som *volja*, når vi siger om en straffefange, at han kommer ud i friheden, men normalt mener vi med begrebet den

begrænsede, den civiliserede frihed, det vil sige den frihed, der hører hjemme i det civile samfund. Det var derimod *volja*, som bonden, jægeren, kosakken og andre emigranter søgte i Sibirien. Jeg plejer at sige, at Ruslands hidtidige historie rummer for meget *volja* og for lidt *svoboda*.

Det nye Rusland har genindført dobbelt-ørnen, der kigger mod både øst og vest, som nationalt symbol til afløsning af sovjettidens Hammer og Segl. Og det er vel at mærke ikke *Peter den Stores* (og den tidligere tyske) sorte ørn, men derimod den smukke før-petrinske byzantinske gyldne dobbelt-ørn på rød baggrund. Gennem hele sin historie har Rusland i sin udenrigspolitiske orientering skiftet mellem Europa og Asien. Når Ruslands rolle som europæisk stormagt var presset, spillede landet det asiatiske kort ud. Med NATO's og EU's udvidelse med de tidligere baltiske sovjetrepublikker og det tidligere eksterne sovjetimperium i Østeuropa, med *Den orange Revolution* i Ukraine og dette lands bestræbelser for også at komme ind i den europæiske varme, med USA's aktive militære tilstedeværelse i Irak og Afghanistan og med svingende temperaturer i Ruslands forhold til Europa er det ikke overraskende, at Asien i den russiske optik bliver mere interessant – en situation, der bringer Sibirien i fokus, strategisk, politisk og økonomisk. Kina, Japan, Indien og Iran vil derfor i den nære fremtid, ganske vist med skiftende intensitet, være Moskvas strategiske partnere. Dobbelt-ørnen vil atter have sit blik rettet mod øst.

Men lad mig slutte dette kapitel om Sibirien - måske Ruslands kommende tyngdepunkt – med et citat fra litteraturen, der stiller spørgsmålet, hvor Rusland er på vej hen. Citatet stammer fra slutningen af et af verdenslitteraturens hovedværker ”Døde sjæle” af Nikolaj Gogol (1809-52) – en slyngelroman, hvor forfatteren med overstadig humor og poetisk ynde hudfletter den russiske provins midt i 1900-tallet og ender med at sammenligne Rusland med en trojka, der - som et køretøj ingen nation har set magen til - farer frem uden at vide, hvor det er på vej hen:

Hej, trojka, du fuglelette trojka! Hvem har opfundet dig? Det må være i et dristigt folk, du er født – i et land, som ikke ynder spøg, men glat og lige strækker sig over en halv verden; det flimrer for ens øjne, inden man får talt milepælene. Sindrig er den ikke, trojkaen, ikke sat sammen med skruer og bolte; nej, på ingen tid, alene med økse og mejsel har en dygtig landsbyhåndværker formet og samlet dig. Kusken er ikke i tyske kravestøvler – han har lædervanter på, skægget bølger ned af brystet, og Djævelen begribe, hvordan han sidder. Han rejser sig halvt, svinger med pilsken og begynder sin sang. Som en hvirvelvind suser hestene af sted, hjulenes eger løber i et, i en svirrende kreds, vejen ryster, og forfærdet råber den vejfarende og standser sine skridt – men trojkaen raser fremad, fremad, fremad....! Snart øjnes næppe, langt borte i det fjerne, et noget, der hvirvler støvet op og kløver luften.

Og jager du ikke selv frem, o, Rusland som en fyrig trojka, ingen kan indhente? Vejen står i røg efter dig, broerne drøner, alt viger og lades bagude. Tilskuerne standser, slagne af dette Guds under. Er det ikke et lyn, slynget ned fra himlen? Hvorfor denne rædselsindjagende fart? Å, hvilke heste! Suser stormen i jeres manker? Dirrer et følsomt øre i hver af jeres årer? Hørte I fra det høje en sang, I kender så vel, spændte I på en gang, samdrægtigt, de malm-

stærke bringer og blev I i samme nu, næppe berørende jorden med jeres hove,
til spændstige stålfjedre, som raser gennem luften med guddommelig ild?

Rusland, hvor stormer du hen?

Giv svar!

Du giver intet svar.

Med underfuld klang synger trojkaklokken, luften kløves, buldrer og rejser sig
i storm; men du, du flyver forbi alt, hvad der lever og ånder på jorden; og med
bævende blikke viger alverdens folkeslag og riger til side, og din vej er åben.

PÅ SPORET AF RUSLAND

Det har for mig altid været en speciel oplevelse at køre med tog i Rusland og i Sovjetunionen. Men det har på den anden side været svært mere præcist at afgøre hvorfor. Skyldes det de lange afstande, der i en længere periode tvinger vidt forskellige mennesker med vidt forskellig baggrund til at være sammen på et meget lille område? Er det afstandene, der skaber den særlige cocktail af fælles skæbne, fortættet samvær, rigelige mængder vodka og te? Eller er det blot et romantisk billede, formet af prustende lokomotiver og af menneskeånd, omdannet til iskrystaller, og frembragt af diverse filmudgaver af romanen ”Anna Karenina”, som man genfinder på russiske banegårde? Eller er det bare længslen efter en god søvn, fremkaldt af duvende togvogne og befordret af de ekstra brede jernbanespor, som jeg i øvrigt vender tilbage til senere i teksten? Svaret er næppe helt entydigt, og måske er spørgsmålene også kun relevante for os danskere, opflasket med korte afstande, hyppige stop og derfor en uafsluttelig ind- og udstigning af passagerer.

Jeg har kørt med tog over mange strækninger i Rusland og det tidligere Sovjetunionen. Men lad mig begynde med en indrømmelse. Jeg er ked af at indrømme det, men jeg har desværre aldrig oplevet det, som mange sikkert med rette oplever som den ultimative togtur – med Den transsibiriske Jernbane fra Moskva og til Det fjerne Østen. Jeg ved egentlig ikke, hvorfor tiden og omstændighederne aldrig har kunnet afsætte den uges tid, som turen tager, alt efter, hvor lang en strækning man vælger. Men jeg husker tydeligt den 9. november 1980 om aftenen, hvor jeg sammen med en gruppe russiskstuderende på ekskursion mødte op på banegården i Kiev for at påbegynde en strækning på 1.200 km. til Odessa og en køretur på mellem ti og elleve timer. Et par dage før – den 7. november – havde vi i bidende kulde og snevejroverværet revolutionsparaden på den centrale plads i Kiev. Og den blev ret så dramatisk – i hvert fald for en af de danske deltagere. Jeg tillader mig at citere min gode og altid muntre kollega gennem mere end tre årtier, Annie Christensen, der på trods af det tilsyneladende pæredanske navn er født svensk, men som fandt sin mand og livsgerning i Århus. Annie skriver i sit bidrag til ekskursionsrapporten:

”Stakkels Eva var besvimet bagved mig, uden at jeg havde lagt mærke til det. Venlige mennesker havde allerede rejst hende op og hjulpet hende ind i en café. Derinde var varme. Tykke servitricer var ved at lave te, kaffe og forskelligt smørrebrød til frofrosne parade-tilskuere. Eva var iskold og helt svimmel – varme var lige, hvad hun behøvede. En kvindelig læge og en sygeplejerske dukkede straks op. Det viste sig,

at de havde været stationeret ved vor tribune. Det føltes trygt at se dem tage sig af Eva. Den frodige sygeplejerske åbnede en lille taske, tog dråber frem og gned Evas tindinger og læber med noget stærkt lugtende samtidig med, at hun hele tiden snakkede venligt og opmuntrende med hende. Kort sagt udstrålede hun hele den varme og moderlighed, som man netop kan møde i Rus' med den brede sjæl. Den lille tynde læge tog pulsen, men var ellers den passive af de to. Eva fik kogt vand. Så begyndte sygeplejersken og jeg at massere Evas iskolde hænder. I mellemtiden var Jørgen (Annies ægtemand, TP) kommet ind, og jeg kom i tanker om hans dejlige varme hænder. Nu tog han Evas ene hånd i sine, mens sygeplejersken energisk masserede den anden. Han fik imidlertid ordre på at gøre det samme. At den stakkels patient syntes bedre om, at Jørgen blot holdt hendes hånd i sine, blev der naturligvis ikke taget hensyn til. Eva blev kvikkere og kvikkere, og jeg fik tid til at se mig om i caféen, hvor blandt andre en russisk officer varmede sig selv og sin familie med te og diverse boller. Udenfor faldt sneen stille og lagde sig som et tyndt lag over parade og mennesker”.

Eva kom sig og var dagen efter sammen med os andre i toget til Odessa. Banegården i Kiev var, som banegårde overalt i det enorme land var og er døgnet rundt – stopfulde af mennesker med tilhørende bagage. Disse mennesker bar præg af enten at have ventet længe eller – at dømme ud fra den måde, de havde slået lejr – at være indstillet på et længere ophold. Umiddelbart kunne man godt få indtryk af, at de fleste af dem var i færd med at flytte med al deres habengut. Deres bagage var som regel uendelig stor: kufferter og tasker, af skånehensyn ofte omhyggeligt pakket ind i karduspapir og omvundet med sejlgarn, bure af forskellig størrelse og med forskelligt indhold og alskens bylter,

Gangen i russiske tog er beklædt med stofløbere

som regel pakket ind i avispapir. Dertil børn i alle størrelser og i alle former for sindsstemning. Mange i banegårdshallen sov – åbenbart faldet om, hvor det kunne passe sig, når man skulle dømme ud fra de sovendes positioner. Tilsyneladende ænsede de hverken køreplaner eller de larmende beskeder, der med mellemrum kom ud af højttalerne. I sådan en banegårdshal kan man opleve generalen, der er faldet i søvn i den værnepligtiges arme eller det omvendte. Og mængden af mennesker er med til at løse problemet med kulden om vinteren. Ikke, fordi banegården i Kiev i disse henseender var noget særligt. Det samme sceneri med de samme ingredienser kunne/kan opleves overalt.

Der er noget underligt fatalistisk over en sådan ventende menneskemængde. Og man kan som dansker, der er vant til at møde op på perronen to minutter før togafgang, undre sig over denne overdrevne venten. Tilsyneladende var det ikke primært, fordi togene var forsinkede. Men i Sovjetunionen var det ganske almindeligt, at for eksempel et kollektivbrug sendte nogle af sine folk ind til storbyen, allerhelst til Moskva – måske over flere hundrede kilometer – for at købe ind. Ikke nødvendigvis for at købe specielle ting, men såmænd blot dagligvarer, som der var knaphed på i landsbyen. I 1970'erne florerede følgende gåde i Sovjetunionen: ”Hvad er det, der er langt, grønt, og som lugter af pølse? – Det er et tog, som lige har forladt Moskva”. Distributionssystemet har aldrig fungeret hverken maksimalt eller optimalt i Rusland. Det var jo ifølge ideologien ikke produktivt. I sådanne tilfælde fungerede banegårdshallerne simpelthen som hoteller. Og behovet for og ønsket om at handle ind i byen er næppe blevet mindre i det nye Rusland, hvor i hvert de store byer og deres svulmende og ofte ekstravagante vareudbud må virke som dragende magneter på landbefolkningen.

På perronen i Kiev hin novemberdag i 1980 ventede naturligvis (!) vor russiske eks-lektor Margarita og hendes mand Viktor, som jeg har nævnt tidligere i afsnittet om Ukraine. Naturligvis, fordi noget andet ville have været helt utænkeligt. Et rigtigt farvel på en banegård eller i en lufthavn er en ceremoni med mange aspekter og med et stort følelsesregister foldet ud. Men det var ikke blot en emotionel og verbal afsked. Den var i god traditionel russisk/ukrainsk stil ledsaget af håndgribelige ting som blomster, gaver, champagne samt en stor hatteæske, indeholdende en imponerende lagkage, en Kievskij tort, til almindelig fortæring på turen. I knitrende frost og knirkende sne endrede ekskursionsholdet fra Aarhus Universitet nattoget til Odessa for dernæst at gennemføre den sædvanligvis let kaotiske fordeling af sovekupeer – med fire i hver. Toget var næppe kommet i gang, før den kvindelige konduktør bragte skoldhed te-vand, tappet fra den kulfyrede overdimensionerede samovar, som alle russiske sovevogne er udstyret med. Men det var ikke kun te, der blev konsumeret den aften og den nat mellem Kiev og Odessa. I blandet rækkefølge gled brød, pølse af forskellig art, vin, vodka, champagne, tort, ost, te, chokolade med mere ned i ellers kræsne Århus-maver – i øvrigt en blanding, der var helt i tråd med det sociale liv, der er skik og brug i russiske tog. Akkompagnementet til det kulinariske var Ruslands rige skat af vemodige og melankolske sange. Omhandlende kusken alene med sin hest på de store vidder, kærlighedens fryd og længsel, naturens under og vidunder samt krigens død, gru og adskillelse. Og det blev sent, før guitarstrengene og sangstemmerne klingede ud, og gardinerne blev trukket for i de små kupé-celler med danske russiskstuderende på hylderne. Og mens de sov, gjorde

lokomotiv og togstamme det nødvendige arbejde, så vi alle tidligt om morgenen – måske ikke ligefrem friske og veludhvilede - kunne ankomme til den smukke sortehavsby.

Jeg lovede ovenfor at vende tilbage til den større sporvidde i Rusland. Overalt i Europa og USA stod transportvæsenet i 1800-tallets anden halvdel i jernbanens tegn. Byer, lande og landsdele blev forbundet - med en revolution såvel i person- og godstransporten som i menneskers livsvilkår til følge. Også Rusland med de enorme afstande kom forholdsvist tidligt med. Jernbaner kunne anlægges på steder, hvor en langsommelig trafik over land eller slet ingen trafik overhovedet tidligere havde været normen. I Rusland forsvandt den traditionelle flodtransport imidlertid ikke med jernbanens komme, som det for eksempel skete i England. Tværtimod forsøgte regeringen her mod slutningen af århundredet at kombinere de to transportformer.

I 1834 indsendte wiener-professoren *von Gerstner* et andragende til tsar Nikolaj 1. (1825-55). Heri ansøgte han om at få monopol på jernbanebyggeri i Rusland for en 20-årig periode. Ikke uden flair for, hvad der kunne indtryk på tsaren, garanterede *von Gerstner*, at hans jernbaner med 24 timers varsel ville kunne transportere 5.000 soldater og 500 ryttere med artilleri og heste med en hastighed på 212 km. om dagen. En kommission blev nedsat, og den foreslog, at man i begyndelsen skulle anvende heste som trækraft til varetransport og damplokomotiv til persontransport. Kommissionens forsigtighed var måske forståelig på baggrund af, at damplokomotiver aldrig var blevet afprøvet under russiske vinterbetingelser. Også den læsekyndige del af offentligheden gjorde sig sine betænkeligheder som i et læserbrev i et tidsskrift fra 1835:

Det er rygtedes, at vore rige herskaber, forhekset af udenlandske indfald, også i vort land vil indrette en jernbane mellem Skt. Petersborg, Moskva og Nisjnij Novgorod, på hvilken der skal køre ekvipager, ikke trukket af en synlig kraft, men derimod ved hjælp af damp. Vi tror ganske enkelt, at dette ikke vil kunne lade sig gøre. De russiske storme vil ikke tillade kunststykker af denne art. De vil dække sporet med sne, og måske også sådan for sjovs skyld lade dampen fryse til is. Og hvorfra skal man tage de uhyre mængder brændsel, der skal til for, at ilden kan brænde evigt under denne rullende samovar? Eller skal vi oven i købet til at give penge ud på udenlandske kul – og alt blot for at tage rettroende kristne brødet ud af munden? En synd og en skændsel ville det være!

Heller ikke i regeringen var der udelt begejstring for de nye tanker. Både finansministeren og trafikministeren var imod – den første, fordi han hellere ville sanere landets finanser, og den anden, fordi han frygtede, at skovene skulle forsvinde som brændsel til lokomotiverne. Finansministeren omtalte jernbanerne som ”vor tids skadelige sygdom”. For tsar Nikolaj var militærstrategiske overvejelser imidlertid afgørende – han ville støtte et forslag, der kunne forbinde rigets to hovedstæder med Volga. Ved på den måde at få jernbaneadgang til Det kaspiske Hav håbede han at forhindre englændernes fremmarch i Nærorienten.

Von Gerstner fik i første omgang lov til at more sig med at anlægge en forsøgsjernbane fra Skt. Petersborg og ud til tsarens sommerslotte i *Tsarskoje Selo* (i dag Pusjkin) og videre til *Pavlovsk* – en strækning på henholdsvis 23 og 25 km. Den åbnede officielt i oktober 1837 og betjentes af fire lokomotiver, indkøbt i England og Belgien.

Den hviderussiske Banegård – den ene af de ni banegårde i Moskva

De anvendtes imidlertid kun om søndagen – til hverdag brugte man i begyndelsen hestekraft. En søndagstur med tog til tsarens sommerresidens i Tsarskoje Selo blev en yndet fornøjelse for hovedstadens aristokratiske familier. På jernbanens budget figurerede en post til offentlig underholdning, og i 1860'erne var det almindeligt om sommeren at engagere wienerkomponisten Johan Strauss den ældre til at give offentlige koncerter i Pavlovsk.

Tsarskoje Selo-jernbanen eller von Gerstners legetøj, som den blev kaldt i samtiden, tilfredsstillede naturligvis hverken økonomiske eller militær-strategiske behov. Næste skridt måtte være at bygge en linje, der forbandt Moskva med Skt. Petersborg og føre den videre til Volga-systemet af floder og kanaler. Flere udenlandske firmaer forsøgte at få koncession på linjen, men tsaren havde sat sig i hovedet, at den skulle bygges som et statsforetagende med russisk kapital og russiske ingeniører. Dog ansatte man for en sikkerheds skyld en amerikansk rådgiver. Lokomotiverne blev bygget på Aleksandrovsk-værkerne nær Skt. Petersborg. Det grove arbejde ved banens anlæggelse blev udført af udskrevne livegne bønder – i nogle år op til 50.000. Da en stor del af jernbanen gik gennem sumpede områder, krævede det hårde og usunde arbejde mange døds ofre. Digteren *Nikolaj Nekrasov* (1821-77) var med sit harmdirrende digt *Jernbanen* med til at henlede offentlighedens opmærksomhed på disse tragiske forhold. I november 1851 åbnede jernbanen, og derefter gik det hurtigt med at udbygge nettet. Moskva blev centrum i det radialsystem af baner, der fra byens 9 banegårde strækker sig ud i det europæiske Rusland og til Sibirien. Denne struktur fik afgørende betydning under borgerkrigen (1918-21) efter Oktoberrevolutionen. Bolsjevikkerne havde kontrollen over Moskva og Skt. Petersborg og kunne derfor udnytte jernbanenettet optimalt, mens De Hvide ude i Imperiets periferi ingen synderlig glæde havde af det. Den røde Hærs grundlægger *Lev Trotskij* kunne fra sit mobile pansertog dirigere tropperne derhen, hvor der var mest behov for dem – en væsentlig faktor bag bolsjevikernes sejr i borgerkrigen.

Og så til sporvidden. Der er gennem tiden blevet givet mange forklaringer på, hvorfor Rusland har en anden sporvidde – 1524 mm – end det øvrige Europa med 1435 mm. Det var for at give russerne mere tid på grænsen til at undersøge de rejsendes ba-

gager. Det var af militære grunde, så fjenden vanskeligere kunne køre ind over grænsen. Osv. osv. Ingen af disse spektakulære forklaringer fortæller imidlertid sandheden. Den er i al sin enkelthed, at valget af den store sporvidde var en tilfældighed – vist nok anbefalet af den amerikanske ingeniør og rådgiver *Whistler*. Der var på det tidspunkt, hvor jernbanerne som i en feber gik over Europa og det nordamerikanske kontinent, ikke noget, man kunne kalde standard – så der var i realiteten hele tre sporvidder at vælge imellem. Polen fik for eksempel den sporvidde, der senere blev gængs i resten af Europa – på trods af, at størstedelen af landet efter de polske delinger og Napoleons-krigene var blevet en del af Rusland. Den smallere sporvidde var nemlig blevet valgt, da man byggede Warszawa-Wien banen. Hvis man i Rusland skulle have valgt en anden sporvidde af militærstrategiske grunde, havde det i øvrigt været mere hensigtsmæssigt at vælge en mindre sporvidde. Det er nemlig ulige nemmere for en angriber at lægge et ekstra spor indvendigt end udvendigt. Det gjorde polakkerne faktisk under deres krig med det unge sovjetiske styre i begyndelsen af 1920'erne, og nazisterne gentog manøvren under deres invasion i juni 1941.

I 1965 var jeg med tog fra København til Moskva. Mit første møde med byen og dens centrum, Den røde Plads, natten efter ankomsten har jeg beskrevet i nærværende bogs efterskrift. 1965 var året efter, at *Nikita Sergejevitj Khrustjov* (1894-1971) var på officielt besøg i Danmark, og at han blev afsat som partileder og regeringschef – dog uden, at der var nogen påviselig sammenhæng mellem de to begivenheder. På Fyn kløede den joviale russer med stråhat - eller strengt taget var han ukrainer - venstre-høvdingen Erik Eriksens køer bag øret og besøgte sammen med sin fru Nina Jens Otto Krag og hans fru Helle i rækkehuset på Egernvej. Men hjemme i Moskva var kammeraterne i Partiets præsidium efterhånden godt træt af førstesekretærens mere og mere eventyrlige påfund – på russisk kaldte man dem for *avanturistiske*. Dertil kom hans pinlige – på russisk kaldte man den for *nekulturnyj* – optræden med sin sko i FN's generalforsamling, den af ham skabte Berlin-krise i 1961 og ligeså Cuba-krisen året efter – alt sammen adfærd og begivenheder, der i det lange løb skadede Sovjetunionens omdømme i verden.

Under Khrustjov genopstod den politiske anekdote. Så længe der i et samfund er forhold, man ikke kan tale og skrive frit om, vil de politiske vittigheder trives. De fortælles som forbuden frugt i en opgang, på en spadseretur i det fri eller over voksdugen og en flaske vodka i køkkenet. Under Bresjnevs lange regeringsperiode florerede anekdoterne, men lad mig i denne omgang nævne nogle af dem, der var i omløb under den farverige og trivelige Khrustjov. Da han mødtes med præsident Kennedy i begyndelsen af 1960'erne, skulle der jo udveksles gaver. Kennedy ledsagede sin gave med følgende ord: ”Jeg har besluttet at give Dem en miniatureudgave af en atombombe. Men den er ægte og kræver varsom behandling. Hvis den eksploderer, vil den forårsage frygtelige ødelæggelser”. I sin svartale replicerede Khrustjov: ”Jeg har taget min landbrugsminister med som gave. Men også han skal omgås med forsigtighed. Hvis De beslutter Dem for at bruge ham, vil ødelæggelserne blive totale”. Eller denne: ”Hvad er senil dement på sovjetisk? – Jo, det er, når en sovjetborger er ude at handle. Når han på vejen åbner sin taske og kigger i den, kan han ikke huske, om han er på vej ud at handle eller er på vej hjem”. Her er en anekdote fra begyndelsen af 1960'erne. En lille knægt spørger sin

babusjka, efter at Sovjetunionen har levet 100 år under kommunismen: ”Hvad er en kø? – Det var noget, vi havde under socialismen. Folk stod i række bag hinanden for at købe smør og pølse. – Men bedstemor, hvad er smør og pølse?” Og en sidste i denne omgang: ”Hvad er kommunisme? – Det er straffen for en socialistisk revolution!”

Khrustjovs dårligt gennemtænkte indenrigspolitiske kampagner som for eksempel hans mani med at ville plante majs overalt - for på den måde at løse landbrugets kroniske problemer - var også med til at undergrave hans position. Hertil kom hyppige reorganiseringer af den økonomiske forvaltning. Og endelig var hans position permanent i fare alene af den grund, at han i slut 30'erne, i øvrigt sammen med de fleste af Stalins umiddelbare efterfølgere, havde hørt til diktatorens absolutte inderkreds. I den forbindelse havde Khrustjov selv medvirket til at gøre sig sårbar ved i februar 1956 på den tyvende partikongres at afsløre dele af Stalins forbrydelser – i den såkaldt ”hemmelige tale”. I hvert fald de forbrydelser, der kronologisk lå før Khrustjovs direkte andel i og ansvar for dem. Disse afsløringer havde rystet partiapparatet både i Sovjetunionen og i andre dele af verden og førte senere på året til alvorlige uroligheder i Polen og Ungarn. Sidstnævnte sted endog til blodige kampe. I den brede befolkning og i omverdenen nød Khrustjov imidlertid en betydelig popularitet. Med sin joviale og forholdsvis åbne stil signalerede han noget fundamentalt nyt og forskelligt fra sin tilknappede og frygtede forgænger. Dertil kom, at Khrustjov i mange af sine indenrigspolitiske tiltag kom store dele af den hårdtprøvede befolkning i møde. Det gjaldt forøgelsen af boligbyggeriet og produktionen af forbrugsvarer. Og ikke mindst, da han åbnede dele af stalintidens enorme net af lejre, så tusinder af uskyldigt dømte sovjetborgere kunne vende hjem.

Nikita Khrustjov var min desværre alt for tidligt afdøde kollega, *Birgir Karlssons* (1936-95) ubestridte helt. Som ung og til dels forældreløs student var han i 1956 rejst fra sin fødeø Island til Moskva for der at gennemføre et 6-årigt magister-studium. Han havde nydt godt af de rigelige stipendiemidler, der fulgte i kølvandet på Sovjetunionens øgede strategiske interesse i Nordatlanten og ikke mindst i sagalandets NATO-medlemskab. Han var dumpet ung, ubeskrevet og uerfaren ned i det forholdsvis frie studentertiliv ved Moskva-universitetet, præget af kulturelt tøbrud og optimisme. I Birgirs optik måltes alle tidlige og senere sovjetledere med Khrustjov-alen.

Under Khrustjov byggedes i Kreml den store glas- og betonkolos, *Kongrespaladset*. Et underligt fremmedlegeme blandt det imponerende borganlægs ensemble af gamle paladser og kirker fra 14- og 1500-tallet. Kongrespaladsets primære formål var hvert fjerde år at huse den 5.000 delegeret store partikongres. Desuden fik det rollen at være anneks-scene for Bolsjoj-teatret, og det er i den egenskab, at jeg mange gange har besøgt paladset. Det er nu ikke så meget dets funktion som parti- samt ballet- og operahus, jeg i denne forbindelse vil hæfte mig ved. Det er derimod den kendsgerning, at intet andet sted i Rusland har jeg på offentlige steder mødt så rene, så mange og så hygiejniske og appetitlige toiletter. Og aldrig har jeg set så lange retirader som i dette glashus. Jeg har naturligvis kun besøgt dem som teatergænger, men jeg har under disse besøg ikke på min indre skærm kunnet undgå at se alenlange rækker af korpulente og prostata-plagede partifunktionærer i 60+-alderen. Kun i dette billede kunne jeg se begrundelsen for, at retiraderne skulle være så lange. Men de var selvfølgelig også praktiske, når et stort antal

balletelskere i pauserne skulle have behov for dem, når de samtidig skulle nå både at spise butterbrody med røget stør eller kaviar og drikke champagne til. Og lad mig så slutte med en sidste vits om Khrustjov. Spørgsmålet lyder, hvorfor man ikke inviterede ham med til den 23. partikongres. Og svaret: - For at der ikke skulle opstå flere anekdoter.

Men 1965 var altså året efter, at den farverige førstesekretær var blevet gået og erstattet af det langt mindre farverige kollektive makkerpar, *Leonid Bresjnev* (1906-82) og *Aleksej Kosygin* (1904-80) som henholdsvis parti- og regeringschef. Dette par, som er blevet kaldt repræsentanter for ingeniør- eller nøjsomhedsgenerationen, og deres to ligeså farveløse efterfølgere, *Jurij Andropov* (1914-84) og *Konstantin Tjernenko* (1911-85) kom til at præge sovjetisk politik lige, indtil Gorbatjov i midten af 1980'erne og i en ny generations navn gjorde op med det, han kaldte stagnationsperioden. Det var de år, hvor partilederne dårligt nok havde skiftet begravelsestøjet ud med noget andet, før det næste dødsfald meldte sig. Tillad mig lige et par anekdoter om Tjernenko, der meget godt karakteriserer denne mand, der ved sin tiltræden i realiteten stod med det ene ben i graven. På et ekstraordinært møde i partiets centralkomité besluttede man: For det første at vælge Konstantin Ustinovitj til generalsekretær og for det at begrave ham på Den røde Plads. – Hvorfor har den 72-årige Tjernenko genoptaget den 94-årige Molotov i partiet? Jo, fordi han forsøger at finde sig en efterfølger. Og for at afrunde billedet. – Hvorfor havde Tjernenko altid tre mikrofoner, når han holdt tale? – Jo, den ene holdt han fast i, den anden fik han ilt igennem, og gennem den tredje blev der hvisket, hvad han skulle sige.

Bresjnev-Kosygin generationen blev for de flestes vedkommende uddannet til ingeniører. Det var en generation, der gik til angreb på naturen for at omforme den til at være menneskets tjener – men de blev også politikere. De fik deres videregående uddannelse under Stalin. Deres skolegang havde været knap, deres studietid blev kort og koncentreret og med Lenins manende ord ”studér, studér, studér!” rungende i deres ører. Denne nye tekniske intelligentsija kom tidligt i ansvarsfulde jobs – nyoprettede eller ledigblevne ved de store udrensninger i 1930'erne – hvor såvel den totale succes eller den totale fiasko kunne være levende realiteter. Som politikere hyldede ingeniørgenerationen det, som den sibiriske forfatter og miljøforkæmper *Sergej Zalygin* har kaldt en-variantprincippet. Som grundlag for politiske beslutninger var der som regel kun brug for ét forslag – nemlig det, som ingeniørerne og teknikerne havde udarbejdet. Og de samme ingeniører og teknikere eller deres kolleger vedtog det derefter, men nu med politiker-kasketten på i de politiske besluttende organer.

I kulturel henseende blev ingeniør-generationen forbrugerorienteret. Kultur skulle være noget, der udfyldte en sparsom fritid. Den skulle være afslappende, og den skulle nydes i dybe plysmøbler. Den skulle være lettilgængelig og helst fri for problemer. Kulturforbrugerens skulle ikke udsættes for åndelige anstrengelser i teatret. Dem, suppleret af fysiske strabadser, var der nok af i hverdagen. Ingeniørgenerationen var generelt skeptisk indstillet overfor kulturskabere og kulturudøvere. Især, når de var kritiske. Smagsdommere på alle niveauer – ofte uden den fjerneste forstand på eller viden om kulturelle emner - blev sat til at kontrollere, at kulturudbuddet holdt sig inden for de rammer og de emner, som Partiet havde fastsat. Denne generation var i det hele taget og

helt i Stalins ånd utryg ved intellektuelle og kunstnere – undtagen naturligvis dem, der klart og utvetydigt accepterede og støttede det nye verdensbillede og dets krav. Det var den slags kunstnere og intellektuelle, der kom til at fylde op på konferencer og udstillinger, og de nød godt af de rigelige offentlige sponsormidler. Adgang til disse midler forudsatte imidlertid, at kunstneren var godkendt til optagelse i den faglige forening, der fordelte midlerne.

En retssag mod to forfattere i 1965 blev et vidnesbyrd om, at nye kulturpolitiske vinde var under opsejling. Under Khrustjov var der ikke blevet rejst sager om anti-sovjetisk virksomhed mod kunstnere eller forfattere efter den berygtede paragraf 58 i straffeloven på trods af, at førstesekretæren ofte højkrøstet og ganske grovkornet erklærede sin uenighed med dem. Blandt andet var Solsjenitsyns debutroman *En dag i Ivan Denisovitj's liv*, der realistisk beskriver en enkelt dag i en lejrfanges liv, og som mange betragter som forfatterens bedste bog, udkommet med partilederens udtrykkelige accept. Khrustjov yndede at gå i dialog med kunstnere, selv om mange af dem nok på baggrund af stalintidens erfaringer nok opfattede dialogen som noget ulige. Kunstneren overfor den almægtige politiske leder! Tillad mig at illustrere med endnu en anekdote. Førstesekretæren er på en abstrakt maleriudstilling i Moskva, og han spørger: "Hvad er det for en fjollet kvadrat med røde pletter? – Det er en sovjetisk fabrik og arbejdere, der skynder sig derhen. – Hvad er det for noget sækkelærred, klattet til med grønt og gult? – Det er et kollektivbrug, hvor man dyrker majs. – Hvad er det for noget grønt noget? – Det er den nøgne Venus. – Fjern det øjeblikkeligt! Hvad er det for en røv med ører? – Det er bare et spejl, Nikita Sergejevitj ---".

Men i midten af 1960'erne begyndte i virkelighedens verden nye kulturpolitiske vinde at blæse. I 1965 blev forfatterparret *Andrej Sinjavskij* (1925-97) og *Julij Daniel* (1925-88) arresteret og idømt syv års tvangsarbejde efter den nævnte paragraf 58, der handlede om antisovjetisk virksomhed. En dom, der såvel i Vesten som blandt systemkritikere i Sovjetunionen blev opfattet som en begyndende tilbagevendende til stalinistiske metoder. Dommen markerer også indledningen til den systemkritiske dissident-bevægelse, der kom til at præge sovjetisk kulturliv helt op til Gorbatsjovs magtovertagelse i 1985.

Da ingeniørgenerationen under makkerparret Bresjnev-Kosygin kom til magten i midten af 1960'erne var der også tale om en generation, der ikke ønskede flere reformer, hastige forandringer og rystelser. Den var vokset op i et ekstremt mangelsamfund. Den havde oplevet gigantiske og barske samfundsforandringer under industrialiseringen og kollektiviseringen, brutale udrensninger og til tider borgerkrigs-lignende tilstande. Dernæst fulgte krigstidens og den umiddelbare efterkrigstids afsavn, frygt og mangel på alt. Og endelig havde Khrustjov med sine hovedkulds og ofte halvhjertede forsøg på at reformere samfundet simpelthen fyldt utilfredshedens bæger op. Og det på trods af, at Khrustjov i mange af sine tidlige indenrigspolitiske tiltag var kommet store dele af den hårdtprøvede befolkning i møde. Han havde sat en hårdt tiltrængt forøgelse af bolig-massen i gang. Han havde øget produktionen af forbrugsvarer – og ikke mindst åbnet stalintidens enorme net af lejre, så titusinder af fanger kunne vende hjem til deres familier.

Men den nye generation ville mere. Først og sidst var den træt af vilkårligheden

i Khrustjovs reformer og de uafledelige strukturelle rystelser, de medførte. Da den endelig kom til magten i midten af 1960'erne, blev den derfor ekstremt tryghedsøgende. Den gjorde alt for at konsolidere og udbygge den sovjetiske version af velfærdsstaten, som den udviklede sig i løbet af 1970'erne. Den hadede ethvert forsøg på forandring - alle reformforsøg løb ud i sandet af den simple grund, at de ikke havde nogen som helst opbakning i samfundet. Ganske vist blev varerne i løbet af 1970'erne færre og færre i forhold til de lønstigninger, de politiske magthavere bevilgede befolkningen. De overskydende pengemidler anbragtes på efterhånden bugnende sparekassekonti til eventuel anvendelse den dag, varerne blev rigelige. Man troede på fremtiden - den var jo programmeret til at blive god. Man rullede blot gardinerne ned i samfundstoget og bildte sig ind, at det kørte - som pointen i en af Bresjnev-tidens utallige politiske anekdoter fortalte. Bresjnev-tiden blev præget af det, man kunne kalde sovjetisk velfærd. Den brede befolkning vænnede sig til en tilstand, præget af lave tilskudsbezugstigede priser, tryghed i ansættelsen, frie sociale goder som uddannelse og sundhedsvæsen, en rimelig stabil aldersforsorg og konstant voksende lønninger. Da så markedsøkonomien og dens ubønhørlige love ramte den samme befolkning i begyndelsen af 1990'erne, var den naturligvis glad for det øgede vareudbud og den større varemængde, men den forstod ikke, at dette mål umuligt kunne forenes med en bevarelse af de tidligere goder. Den forstod ikke, hvorfor arbejdsløshed og social utryghed var en næsten naturnødvendig følgesvend til markedsøkonomien. Den økonomiske analfabetisme var naturligvis stor i et samfund, der aldrig havde kendt markedsøkonomiens mekanismer.

Bresjnev findes der rigtig mange anekdoter om. De ligefrem skød frem som svampe efter regnvej. Et vidnesbyrd - om dels selvfølgelig hans regeringsperiodes længde og dels samfundets længsel efter noget nyt og anderledes. Bresjnev er en tur i skoven, og pludselig kommer der en neanthertaler med en stor kæp imod ham. - Hvad skete der så? - Det ved jeg ikke, men det er da en meget god begyndelse. Eller, hvad var Bresjnevs sidste ord, før han døde? - Jura (= Andropov), lad være med at pille ved respiratoren. Og denne her. - Vi er i 70'erne. En mand kommer ind i en dyrehandel, han hører til sovjeteliten og har partibogen i orden. Han spørger efter en papegøje. Dyrehandleren: - Jeg har desværre kun en tilbage. Den har tilhørt en mand, der har siddet tyve år i lejr. Den har et forfærdeligt antisovjetisk sprog. Der findes ikke den sjofle vittighed om både Lenin, Khrustjov og Bresjnev, som den ikke kender. - Jeg tager den alligevel, jeg skal nok få den vænnet af med de unoder. Han drager af med papegøjen. Vel anbragt i stuen, begynder den straks på sit saftige lejrprog og bruger ord, som ifølge ordbøgerne slet ikke eksisterer. Vor partikammerat smider papegøjen i fryseren - en erstatning for Sibirien. Fem minutter efter tager han den op og spørger: - Er du så færdig? Nej, og igen ned i fryseren, nu i ti minutter. - Er du så færdig? - Neej!, hvorefter papegøjen fortsætter det ordbogsløse ordforråd - bare endnu værre. Ned i fryseren igen - nu i femten minutter. - Er du mon så færdig? Papegøjen er nu næsten stivfrossen. Men den ryster sine blåfrosne fjer og formår lige at hvisle gennem næbbet: - Neej!! Men tilføjer så: - Men sig mig lige - den kylling, der ligger dernede, hvad har den sagt?? Rigtig mange anekdoter handlede om Bresjnevs åndelige habitus. Ikke mindst i den sidste del af hans levetid. Om for eksempel, at han snakkede sort, simpelthen fordi han havde vendt manuskriptet på

hovedet eller havde blandet rundt på siderne. Osv. osv.

Det var en broget flok af Ruslands-farere, der ved 22-tiden en sommeraften i juli 1965 mødtes på en afsides beliggende perron på Københavns Hovedbanegård. For første gang havde paraplyorganisationen for de sovjetiske venskabsforeninger inviteret til et tre ugers kursus i det russiske sprog. Det er efter Sovjetunionens og kommunismens sammenbrud blevet politisk korrekt at fnyse ad enhver snak om venskabsforeninger. Før 1991 var billedet mere broget. Der var dem, der var 100% positive, og der var dem, der var 100% negativt indstillet over for dem. For den første gruppe var Landsforeningen til samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen udtryk for sandheden om socialismens fædreland, og for den anden gruppe var foreningen en frontorganisation, et fordækt KGB-organ og sovjetstyrets propagandistiske forlængede arm. Som uddannet efterretningsofficer og skolet i NATO's verdens- og Sovjetbillede vidste jeg naturligvis godt, at venskabsforeninger var et led i Sovjetunionens net af frontorganisationer, der havde til formål at give et så positivt billede som muligt af den såkaldt realiserede socialisme. Jeg vil derfor melde mig som repræsentant for en tredje gruppe – en gruppe, der i venskabsforeningen så en – og langt hen ad vejen – den eneste mulighed for at komme i direkte kontakt med ægte russere, for at besøge Rusland med flere lande og for at studere det sovjetiske samfund på dets egne præmisser og på dette grundlag danne min egen mening om den siden 1917 i Vesten så forkætrede sovjetstat.

Alle tre kategorier var repræsenteret i den forventningsfulde gruppe af Ruslands-farere på den afsides beliggende københavnske perron. Der var en gruppe, der skulle bekræftes i sovjetstyrets velsignelser, der var kategorien, der skulle have bekræftet sine værste anelser, og så var der endelig en gruppe af fortrinsvist studerende, der ligesom mig bare var nysgerrige, og som ville udnytte enhver mulighed for kontakt. Når ”vor” togvogn var placeret lidt afsides, skyldtes det ikke kun, at den var aparte – til forskel fra DSB-vogne var den grøn, havde russiske bogstaver på siderne og små stivede og nyselige gardiner i vinduerne. Den skilte sig derfor ud fra mængden af danske togvogne, men årsagen var også den simple, at der to gange om ugen var direkte forbindelse mellem København og Moskva, og at vognen derfor havde et længere ophold begge steder. Udover den danske gruppe på ca. 15 befolkede vognen af en større gruppe russere, der havde været på turistophold i den kapitalistiske storby København. En flok, som jeg vender tilbage til senere i dette kapitel. Ja, kapitalistisk, socialistisk og alle de andre forenkede, fordummende og i realiteten intetsigende slagord og floskler – de florerede i stor stil på begge sider af jerntæppet i 1960'erne.

Sammen med det russiske rejseselskab invaderede vi den russiske sovevogn. Tre i hver kupe – nederste køje var siddeplads om dagen, hvor den midterste var klappet op og den øverste køje kunne tjene som hvileplads for særligt trætte passagerer om dagen. Ved 23-tiden blev vognen kørt frem til den rigtige perron på Hovedbanegården og koblet på Berlin-ekspressen. Samtidig blev der af den trivelige kvindelige togkonduktør fyret op under samovaren, der sammen med teposer og sukker snart kunne tilbyde os skoldhed te i tandglas, anbragt i dekorative metalholdere. Og ved midnat rullede toget sydpå til Gedser, kørt ombord på færgen til Warnemünde i det datidige DDR – Den tyske demokratiske Republik. Nu var vi i østblokken og i et land, der var medlem af Warszawa-pagten

– NATO's østlige modspiller.

Og her vender jeg så tilbage til vore russiske rejsefæller. I Warnemünde skulle der selvfølgelig kontrolleres pas og bagage. En lille hær af østtyske pas- og toldbetjente fyldte vores vogn. Mens vi danske fik lov til at blive tjekket stille og roligt i vore kupeer, blev samtlige russere i deres mere eller mindre spraglede træningsbukser og lyserøde undertrøjer gennet ud i gangen og linet op på en lang række. Jeg fik uvilkårligt den tanke, at her skulle et eller andet regnestykke gøres op. Her var det ikke nutidens alliancepartnere i kampen mod det imperialistiske Vesten, der mødtes, men derimod den nære fortids konfrontationer, der genoplivedes. Uskyldige og ubevæbnede russere i campinghabit, træningsbukser og lyserøde undertrøjer overfor toptunede og bevæbnede grænsebetjente med nazi-lignende kasketter. Og russernes habengut blev ualmindelig grundigt undersøgt – som om tolderne havde store forventninger om netop på russerne at finde forbudte sager fra København. Eftersynet af os – alligevel fortabte kapitalisters bagage – var langt mere lempeligt.

Tidligt om morgenen ankom vi til Østberlin, hvor vores russiske vogn skulle omrangeres og kobles på Warszawa-ekspressen. Der var et par timers ophold, før turen gik videre østover. Jeg havde besluttet at tage U-Bahn ud til stationen Friedrichsstrasse, den sidste inden sektorgrænsen i det delte Berlin. Tre år tidligere, i august 1961, var østsektoren blevet fysisk adskilt fra de tre vestsektorer, først med betonklodser og pigtråd og senere af en bastant betonmur. Begrundelsen for at bygge denne ”antifascistiske beskyttelsesmur” var angiveligt at standse flygtningestrømmen, der siden 1949 havde bragt 2,7 mio. DDR-borgere til Vesten og dermed drænet det østtyske erhvervsliv for den bedste arbejdskraft. Men først og sidst blev Muren et symbol på den østtyske stats manglende evne til at blive et levedygtigt og menneskeligt alternativ til Forbundsrepublikken. Jeg fik set Brandenburger Tor og den umådeligt brede og mennesketomme, men i fordums

Det historiske Smolensk i 1912 – porten til Moskva

tid så livlige og pragtfulde berlinske hovedgade – Unter den Linden. Og jeg mente den sommermorgen i 1965 at kunne se en tilsvarende tomhed i DDR-borgernes øjne. Men måske er øjnenes tomhed blot et generelt fænomen hos mennesker, der ved seks-syvtiden om morgenen er på vej til en ny arbejdsdag.

Vi fortsatte turen – nu med retning mod den polske hovedstad. Gruppens medlemmer begyndte at få individuelle ansigter – efterhånden som snakken i kupeerne afdækkede de anonyme navnes forudsætninger, russiskkundskaber og forventninger. Jeg mener, at det var Frank, der henvendte sig til mig med et spørgsmål, om vi ikke skulle dele værelse på det hotel i Moskva, hvor vi skulle bo. Vi var begyndt at tale sammen en gang, kort efter Berlin. Brudstykker af en historie havde som enkeltbrikker i et puslespil fanget min interesse, og de førte snart til et ønske om at se hele puslespillet samlet. Uddybende spørgsmål blev stillet – og en fængslende og spændende livshistorie afdækkedes efterhånden. Frank var født i 1900 og blev omkring 1920 som nyuddannet telegrafist ansat i Det Store Nordiske Telegraf-Selskab. Kort efter blev han af Selskabet udsendt til Rusland.

Store Nordiske havde under den navnkundige industrimand *C.F. Tietgen* i 1870 fået en koncessionsaftale med den russiske tsar Aleksander 2. Ikke uden forbindelse med, at Christian 9.'s datter Dagmar i 1866 under navnet *Marija Fjodorovna* var blevet gift med den russiske tronfølger, storfyrst Aleksander, senere tsar Aleksander 3. Med Store Nordiske indledtes i Rusland et telegrafeventyr uden sidestykke. Store Nordiske fik eneret på og pligt til at oprette og drive telegraflinjer i Rusland. Dermed åbnede et stort pionerarbejde med at etablere forbindelser mellem Europa og Det fjerne Østen. Et enestående samarbejde mellem diplomati og forretning var indledt. Revolutionen i 1917 satte på så mange områder en ny dagsorden, men ikke for Store Nordiske. Selskabet fik allerede i 1921 koncessionsaftalerne forlænget – underskrevet af selveste Lenin. Et udtryk for, hvor stor vægt, de nye magthavere lagde på, at kommunikationslinjerne i det store land forblev intakte. 1920'erne og begyndelsen af 1930'erne blev Selskabets glansperiode, hvor det gennem investeringer og samarbejdsaftaler blev nærmest verdensomspændende.

Det var dette telegrafeventyr, den unge *Frank Dahlin* var dumpet ned i – i begyndelsen af 1920'erne. Han blev sendt til *Irkutsk* ved Bajkal-søen – et eldorado for en natur- og jagtglad ungersvend. Han red på hesteryg og jagtede bjørne i det vidtstrakte tajga-område. Han blev også forelsket og besluttede sig for at stifte familie. Den udkårne var en ung historiker ved navn *Irina Dmitrijevna*, som Frank blev gift med i Leningrad i 1930. Det unge par fik sønnen Eddie – kaldet lille Eddie - og blev i Sovjetunionen indtil 1937. Det vil sige i en periode, hvor tyvernes forholdsvis frihed afløstes af industrialiseringens og kollektiviseringens stramninger og omkalfatring af det russiske bondesamfund. For igen at blive afløst af tredvernes uniformering, militarisering og tyrannisering. I 1937 nærmede Stalins brutale terror, der var indledt tre år tidligere, sig sit højdepunkt. Den ramte i sit rablende vanvid ikke blot sovjetborgere, men også alskens udlændinge i Sovjetunionen, også selv om de blot var fredelige medarbejdere i forskellige udenlandske firmaer. En bloc risikerede de pludselig at blive beskyldt for trotskistisk virksomhed eller for at samarbejde med udenlandske efterretningstjenester. Trotskisme var et af de

Det højtliggende historiske centrum i Smolensk med Dnepr-floden

skældsord, der kunne bruges ad libitum om alle og enhver, efter at Trotskij i løbet af 1920'erne - fra at have været en af Lenins nære medarbejdere under Oktoberrevolutionen - til i Stalins univers at blive forvandlet til det værste afskum. I de allerfleste tilfælde var der tale om tilfældige og uretfærdige anklager. Det gjaldt derfor om hurtigst muligt at forlade dette inferno af beskyldninger. Frank rejste med kone og barn til Newcastle-on-Tyne i England. Her blev Irina syg og døde i 1944. Frank giftede sig på ny – nu med engelske Sheila. I 1949 forlod parret England og slog sig ned i nærheden af Randers, hvor de fik fem børn. En gang i 1960'erne blev Frank skilt fra Sheila og giftede sig i stedet med Olga, som blev postmester i Havndal nord for Randers. Sådan var situationen, da jeg mødte Frank i toget på vej til Moskva. Nu ville han tilbage til det Rusland, som han noget hovedkulds og tragisk havde måttet forlade i 1937. Han kunne jo sproget, og han kendte livsrytmen i det store land. Nu skulle han se, om det havde ændret sig – og så ville han have sit russisk frisket op.

Billedkunstneren *Dorte Dahlin* har med hjælp fra sin far *Edgar Dahlin* – førnævnte lille Eddie, der blev født i Sibirien – været så venlig at forsyne mig med de nøjagtige data om sin farfar og om, hvad der siden skete med ham. Efter Olgas død flyttede han 1995 til København, hvor han døde fire år senere – 99 år gammel og rig på minder fra et tumultarisk liv.

I Warszawa var der et lille ophold, hvorunder vores vogn blev koblet på Moskva-ekspressen. Og dermed indledte vi det sidste lange stykke af turen. En strækning, hvor historien gennem århundreder havde bragt omskiftelser, grænseflytninger og trukket sine blodige spor. Midt om natten nåede vi *Brest* i det vestlige Hviderusland – Sovjetunionens grænse mod vest og en civilisationslinje mellem den Rom-orienterede katoliciisme i Polen og den Moskva-orienterede ortodoksi. Og i dag grænse mellem EU- og rest-Europa. Byen Brests historie afspejler de omskiftelser, jeg nævnte ovenfor. Grundlagt allerede i begyndelsen af 1000-tallet, blev byen 1319 erobret af Litauen, kom under Polen i 1569, ved Polens tredje deling i 1795 under Rusland, atter polsk i perioden 1921-39 for derefter at komme under Sovjetunionen. For at afrunde billedet indgår Brest i dag

Brest – det historiske Brest-Litovsk – i ruiner i 1944

i den suveræne ex-sovjetiske republik Hviderusland, Europas sidste sovjetisk styrede land. Byen blev stort set udsløjet under 2. Verdenskrig, men er genopbygget og huser i dag 300.000 mennesker.

Men Brest var også stedet, hvor jernbanens europæiske standard-sporvidde afløstes af den bredere russiske. Pludselig ved 2-tiden om natten blev vi vækket i kupeen, da nogle jernbanearbejdere kom ind og begyndte at skrue og regere i gulvet – tilsyneladende et led i den proces, hvor hjulsættene blev skiftet fra europæisk standard og til de russiske bredspor. Under opholdet i Brest oplevede jeg det, som skulle gentage sig på alle de følgende stationer. På perronen en hær af tørklæde-babusjkaer, der gennem togvinduerne falbød hjemmedyrket frugt, hjemmelavede lune og velsmagende kød-og kålholdige pirogger, forskellige drikkevarer, alskens hjemmenørklet strik og broderi, og hvad der ellers kunne komme fra en landlig bedrift. Og dette sceneri skulle gentage sig på hver eneste station, hvor toget gjorde holdt.

Gennem det kedelige og flade hviderussiske landskab, præget af talrige sumpe og søer, ankom vi til hovedstaden Minsk, der næsten blev udsløjet under 2. Verdenskrig og genopbygget efter krigen. I sovjettiden stod byen som et mønstereksempel på sovjetisk byplanlægning – med centrum ved floden, hvorfra der udgår et stort sammenhængende parksystem. Bolig- og industriområder ligger adskilt i ringe omkring bycentret. Parkerne, de mange træer og floden giver byen en vis charme, især om sommeren. Men bybilledet kan i sagens natur ikke fremvise nogen historie og fremtræder derfor i mange henseender som en beton-ørken. Minsk havde sin storhedstid i 1500-tallet, hvor byen, der i 1499 havde fået de magdeburgske byrettigheder – det vil sige de europæiske byrettigheder

- udviklede sig til et vigtigt handels- og kulturcentrum. Ved Polens anden deling i 1793 blev byen indlemmet i Rusland. Det var i Minsk, at ni russiske revolutionære i 1898 stiftede det russiske socialdemokrati – det parti, som i sin bolsjevikiske form skulle blive både skelsættende og skæbnesvangert for Rusland. Lenin deltog ikke i stiftelsesmødet. På det tidspunkt sad han, dømt til en mild form for forvisning, i det østlige Sibirien – i øvrigt hans bedste tid, når man skal tro hans kone, *Nadejsda Krupskajas* beretning. Men da partiet spaltedes i en mensjevikisk og en bolsjevikisk fraktion i 1903, var det Lenin, der blev leder af den bolsjevikiske fraktion, som skulle ende som Sovjetunionens kommunistiske parti. I dag er Minsk hovedstad i Europas sidste sovjetrepublik, Hviderusland – til stor irritation for EU og som Ruslands bufferstat til samme.

Videre gik turen – ind i selve Rusland og nu ad de hjemlige bredspor. Det er altid forekommet mig, at de russiske vogne efter Brest lå bedre på sporene – de følte sig på en eller anden måde mere hjemme nu. Jeg har også bildt mig ind, at jeg sov bedre på den russiske sporbredde. Næste hovedstop var i , der i dag har små 400.000 indbyggere. Byen har historisk og militærstrategisk været alle vestlige invasionshæres indfaldsport til Moskva. Det gjaldt for Napoleons armeer i 1812, og det gjaldt for Hitlers i 1941. Her ved Smolensk blev det afgjort, om vejen lå åben for videre fremmarch mod hovedstaden. Byen blev stærkt ødelagt under den sidste invasion og var først genopbygget midt i 1950'erne. Det ældste Smolensk fra 900-tallet blev anlagt på vandskellet mellem floder, der henholdsvis flød mod Østersøen og Sortehavet. Nordiske vikinger har været handels-aktive i området og efterladt sig mange spor. Fra 1000-tallet udgjorde Smolensk et selvstændigt fyrstendømme, og efter mongolerstormen i midten af 1200-tallet kom byen til skiftevis at høre til Litauen eller Polen. Siden 1654 har byen været russisk. *Dnepr*-floden deler byen i to dele. Det historiske centrum ligger smukt på en række høje, og den gamle bydel er omgivet af en af Ruslands længste mure – 6,5 km og forsynet med 38 tårne.

Den russiske forfatter, sangskriver og sanger af georgisk-armensk oprindelse *Bulat Okudzjava* (1924-97) skrev i 1960'erne troubadour-sange med systemkritiske underto-

Smolensk i ruiner i 1944

ner. Hans forældre blev begge ofre for Stalins terrorregime – dog vendte moderen hjem i live i 1946. På grund af det kritiske indhold kunne Okudzjovas sange ikke udgives, men han fremførte dem på sin stilfærdige facon i 1960'erne til eget guitar-akkompagnement og i lukkede, mere eller mindre underjordiske studenterkredse, og de blev mangfoldiggjort gennem primitive båndoptagelser og spredt ad mystiske kanaler. Okudzjava opnåede stor popularitet blandt ungdommen – elsket og respekteret for sin lavmælte protest og ubestikkelig. Udover digte skrev Okudzjava fortællinger og romaner. Men han havde også deltaget i Verdenskrigen – på Smolensk-fronten – meldte sig frivilligt som kun 18-årig og fik som så mange andre livsvarige sår på sjælen. I digtet *Farvel, drenge* fortæller han stilfærdigt om krigens nådesløse forpligtelser og forfærdelige konsekvenser:

Du forbandede krig, vores gårde
Har du ryddet for latter og sang
Vore drenge så op – og blev voksne
Alt for tidligt og brat – på en gang.

Deres drømme og længsler blev myrdet
Og side om side drog de frem.
Kære drenge, farvel – og husk
Kom igen – pas godt på jer selv og kom hjem.

Tryk jer ikke som skrækslagne fugle
Men vær tapre og svigt ingen ven
Og tæl ikke hvert eneste skud
Men kom igen – pas godt på jer selv og kom hjem.

Du forbandede krig, vore piger
Får i stedet for bryllup farvel
I en bitter og røgsværtet afsked
Sætter krigen sit grusomme skel.

Og sin kjole gav hun en anden
Og entrede fabrikken som mand
For en tøs, som har bryllup nu
Kan kun vente en dom – for at svigte sit land.

De som siger at krig savner mening
Lad kun vær' med at lytte til dem
Kære piger, farvel nu
Kom igen – pas nu godt på jer selv og kom hjem.

Kære piger, farvel nu
Kom igen – pas nu godt på jer selv og kom hjem.

Okudzjava har altid understreget, at han ikke skrev om krigen – han skrev kun imod den. I et af hans prosaværker har jeg fundet følgende for ham typisk lavmælte, men sigende og virkningsfulde citat:

Jeg har lært dig at kende – du krig. I mine håndflader er der store hudafskræbnin-

ger. I mit hoved er der larm. Jeg er træt. Ønsker du at fjerne mig fra alt det, som jeg har været vant til? Vil du lære mig betingelsesløst at underkaste mig? Chefens råb – i løb, udfør, det øredøvende ”javel!”, fald ned, kryb, se så at få fart på. Hvis der er hvislende miner – grav dig ned i jorden, grav med næsen, med arme og ben, med hele kroppen, uden at vise frygt eller omtanke. --- Når vennerne dør, grav dem en grav, drys noget jord over dem, skyd uden tanke op i luften, tre gange ...

Hjælp mig. Red mig. Jeg vil ikke dø. Et lille stykke bly i hjertet, i hovedet, er det alt? Og mit varme legeme er ikke længere varmt? ... Lad der bare være lidelser. Hvem har sagt, at jeg er bange for at lide? Hjemme var jeg meget bange for det. Hjemme. Men nu har jeg lært det hele at kende, har prøvet det hele. Er det virkelig ikke nok for lille mig at vide så meget? Jeg gør mig jo egnet til livet. Hjælp mig. Det er jo latterligt at dræbe et menneske, som endnu ikke har udrettet noget. Jeg blev oven i købet ikke færdig med tiende klasse. Hjælp mig. Jeg taler slet ikke om kærligheden. Til helvede med kærligheden. Jeg er med på ikke at elske. Til syvende og sidst har jeg elsket allerede. Det er nok for mig, hvis det bare handlede om det. Jeg har en mor. Hvad sker der med hende? Ved I, hvor dejligt det er, når en mor stryger en over håret? Jeg nåede ikke at vænne mig af med det. ---

En tidlig eftermiddag i juli 1965 ankom vi til den ene af Moskvas ni banegårde, Den hvi-

Rester af Smolensk kreml

derussiske – Belorusskij vokzal. Forventningsfulde og trætte. Banegården har haft flere navne siden sin åbning i 1870 – oprindeligt nåede banen kun til Smolensk, hvorfor banen blev opkaldt efter denne by, dernæst efter Brest for endelig at få sit nuværende navn i 1936. Det var til denne station, den aldrende Maksim Gorkij i 1928 vendte tilbage fra sit frivillige eksil på Capri – for i de følgende år skammeligt at blive misbrugt i den stalinistiske kulturpolitik. Det var her testpiloterne Tjkalov og Gromov blev modtaget 1937 efter deres flyvning over Nordpolen til Amerika. Og det var endelig på denne station, at de første sejrige sovjetsoldater fra Berlin blev modtaget i 1945.

Vi blev indkvarteret på et af byens centralt beliggende hoteller – på russisk *Armenija*. Et stenkast fra Den røde Plads. Flere af Moskvas hoteller refererede i deres navne til unionsrepublikkerne – dette altså til en republik på den anden side af Kaukasus-kæden

– Armenien. Hotellet var en behagelig oplevelse. Af ældre dato, men hyggeligt og med en varm stemning. I sagens natur boede der mange armenere på ferie eller forretningsrejse i den sovjetiske hovedstad. Også armenske bryllupper var en hyppig begivenhed. Med al den farverigdom, glæde og overdådighed, der hører til en sådan begivenhed – og oveni den berømte kaukasiske gæstfrihed. Det var ganske almindeligt, at vi danskere, der sad og spiste i restauranten, blev inviteret til at deltage i festlighederne og de rigelige drikkevarer, der fulgte med. Ikke mindst den gode armenske cognac, der i sin bedste udgave udmærket kan måle sig med den franske.

Tre uger skulle vi bo der. Gedigen sprogundervisning med energiske og imødekommende lærerinder, der helst ikke så, at nogen pjækkede fra undervisningen. Jeg siger med vilje lærerinder og ikke det fælleskønnede ord lærer, der er gængs i dag. Det var utænkeligt at se mænd i den rolle. Jeg fristes næsten til at tale om en speciel race, når jeg også inddrager mine senere erfaringer. Hvid bluse, mørk nederdel, stramt tilbagestrøget hår, knold i nakken – en arv fra deres pædagogiske forbillede, Lenins kone *Nadesjda Krupskaja* (1869-1939). Hun stod ganske uretmæssigt i skyggen af sin berømte og berøgtede mand – i 1920'erne havde hun ansvaret for det vigtige arbejde med at udrydde analfabetismen og dermed for hele voksenundervisningen. Men ved siden af at ville ligne deres forbillede var vore lærerinder uhyre kompetente, sommetider pedantiske – især i deres krav til korrekt udtale – venlige, imødekommende og udstyret med egenskaben over alle egenskaber hos russiske kvinder – tålmodighed. Hvilken mand kan i øvrigt leve op til denne karakteristik?

Formiddagen gik med undervisning i russisk sprog, eftermiddagen med ekskursioner til kulturelle seværdigheder både i og udenfor byen og aftenen med teater, koncerter eller andre former for performance. Forunderligt, hvor beskeden propagandaen egentlig forekom i det store billede. Gedigen oplysning og information var det fremherskende. Jeg kom vældig godt ud af det med min kammersjuk, Frank. Jeg mærkede straks, at han i sin ungdom havde været vant til at klare sig på en lille plads. Han mindede om en, der for ganske nylig havde aftjent sin værnepligt, når man et øjeblik så bort fra alderen. Rent faktisk lå min egen værnepligtstid kun et par år tilbage – så der var altid pænt og rydeligt i vort værelse. Vi havde mange gode samtaler – ofte med Frank i den fortællende, men absolut ikke belærende, og jeg i den lyttende rolle. Alle sugede vi i løbet af dagen utallige indtryk til os, men han kunne sammenligne med sine 30- til 35-årige erfaringer fra Sovjetunionen – en sammenligning, der på alle områder faldt ud til fordel for midt-tressernes Rusland. Jeg vendte hjem fra Moskva med en forvisning om, at jeg nu vidste alt om det land. Men eftertiden lærte mig noget andet. For hvert nyt besøg forekom min viden at skrumpe ind. Men det var forhåbentligt et kun bedrag.

Efterfølgende har jeg to gange kørt i tog til Moskva. I 1969 prøvede jeg turen via Finland. I København gik jeg ombord på det gode skib *Finlandia*, der besejlede ruten fra Lübeck til Helsinki. I princippet en dejlig sejltur med overdådige måltider – hvis ikke lige en storm ved Gotland havde tømt restauranten og sendt gæsterne, inklusive undertegnede, ned i kahytterne for at pleje deres søsyge. Men det, jeg husker allerbedst fra turen, var indsejlingen til havnen i den finske hovedstad. Såmænd ikke på grund af skærgårdens skønhed, selv om den er mindeværdig nok. Nej, skibet var som nævnt stæv-

net ud fra Lübeck og medbragte derfor en stor gruppe tyskere, der måske skulle besøge deres sommerhytter. I hvert fald begyndte de under indsejlingen til Helsinki at synge deres hjemlands vemodige sange – til synlig irritation hos de øvrige passagerer. Finland havde i 1930'erne nære forbindelser til Tyskland og var vel under krigen en slags allieret – en kendsgerning, der ofte glemmes. Også af finnerne selv er den blevet fortrængt som et smerteligt kapitel. Ikke mindst i forhold til landets langt mere blodige relationer til naboen i øst. Vinterkrigen 1939-40 og Fortsættelseskrigen i 1944 mod Sovjetunionens aggression samt efterkrigstidens forsøg på at finde en *modus vivendi* har skygget for det finsk-tyske samarbejde forud. Som i øvrigt den dag i dag er noget, der helst forties i landets historie.

I Helsinki havde jeg et døgnsoophold. Jeg besøgte Universitetsbiblioteket, der for en slavist og historiker er et eldorado, fordi det indtil 1917 var afleveringsbibliotek. Det vil sige, at i den periode, hvor Finland hørte til Det russiske Imperium (1812-1917), skulle alle former for skriftlige udgivelser afleveres til dette bibliotek i et bestemt antal eksemplarer. Desuden nød jeg den smukke og monumentale empire-arkitektur i den finske hovedstads centrum. Et byggeri, der påbegyndtes efter 1812 omkring *Senatstorget*, og som omfatter senatsbygningen, domkirken, universitetet og universitetsbiblioteket. En forsmag på, hvad man kan se i Skt. Petersborg. Og så blev jeg klippet. Ikke fordi jeg var specielt langhåret, men det var beatlerne jo egentlig heller ikke i nutidsperspektiv. Begrebet langhåret er meget relativt – i hvert fald havde jeg hørt, at de sovjetiske grænsemyndigheder definerede det ret restriktivt. Altså besøgte jeg en frisør – en kvindelig en af slagsen. Og her oplevede jeg, hvad det vil sige ikke at forstå et muk af, hvad der bliver sagt. Den i øvrigt søde og ferme frisør beherskede kun sit modersmål, hun pludrede løst, og jeg skiftevist nikkede og rystede på hovedet. Et under, at jeg med et nik ikke af vanvare at bekræfte, at jeg gerne ville klippes skaldet. Jeg forlod salonen med en sovjet-venlig frisure som en anden medløber. Til gengæld har jeg efter denne oplevelse altid forstået, hvad en ikke-russisk kyndig dansker mener, når han/hun erklærer, at alt i

Minsk - Hvideruslands genopbyggede hovedstad

Rusland passerer som en stumfilm. Leningrad var i 1960'erne et yndet udflugtsmål for tørstige finner, der havde opdaget, at vodkaen, som de i øvrigt anser for at være deres opfindelse, var betydeligt billigere der end derhjemme. "Vore firbenede venner", kaldte russerne dem. I bus og med skib kom finnerne til Peters by. En anekdote fortalte om finner, der under deres ophold overhovedet ikke kom udenfor hotellet, og som skrev postkort hjem med følgende tekst: "Her er dejligt, vodkaen billig, alle taler finsk, og hele byen er overdækket".

Fra Helsinki gik turen østpå – gennem mørke, endeløse og ensformige nåletræs-skove frem til den russiske grænse. Ikke underligt med den megen skov, når man betænker, at hele 70% af Finland er dækket af skov. Da Finland i jernbanens barndom var en del af Rusland, fik landet også de russiske bredspor. Så der var ingen udskiftning af hjulsæt på grænsen. Videre gik turen gennem et trøstesløst karelsk landskab til det daværende Leningrad. Og ad den lineal-lige strækning til Moskva. Myten fortæller, at tsar Nikolaj 1. i begyndelsen af 1850'erne med en lineal trak en streg mellem de to byer. Men da han måtte have fingeren et sted på linealen, fik linjen et knæk undervejs. Mit ærinde i Moskva var at deltage i et måneds kursus i russisk sprog og kultur. Det fandt sted på Moskvas Statsuniversitet. Grundlagt så sent som i 1755, men Ruslands første universitet. I 1950'erne flyttedes det til Lenin-højene (før 1917 Spurvehøjene) i Moskvas sydvestlige del. Til en bygning, opført i den værste stalinistiske kranskekagestil – den ene af de i alt syv bygningsværker, opført i Moskva i den stil. I øvrigt en helt igennem umulig bygning at finde rundt i. Alt er symmetrisk, ingen vejledende skilte – i hvert fald dengang – og ingen fixpunkter, man kunne navigere efter. Jo, jeg fandt et – i et hjørne var en håndværker i færd med at reparere et eller andet. Heldigvis varede arbejdet i hvert fald den måned, jeg skulle bo på kollegiet og heldigvis stod stilladset der, selv om håndværkeren ikke var på arbejde. Det blev mit holdepunkt, for der vidste jeg, at jeg skulle dreje.

I det hele taget en dejlig og lærerig måned med – endnu en gang – energiske, dygtige og søde lærerinder. Ved seminarets afslutning ønskede de i henhold til traditionen at der skulle holdes "russisk te" (*russkij tjaj*), det vil sige et righoldigt bord, afskedstaler, taksigelser, overrækkelse af diplomer, sang og anden underholdning. Under det sidste punkt var det meningen, at de forskellige udenlandske deltagere skulle optræde med deres respektive hjemlandes vemodige toner. Vi skandinaver fik den idé at gendigte eller oversætte visen "Der var en god gammel bondemand" til russisk. Det var den gang, det nordiske samarbejde endnu fungerede, og hvor medlemskab af EF stadig kun var en fremtidsdrøm. Jeg har i embeds medfør deltaget i flere nordiske samarbejdsprojekter, og det har altid fascineret mig, at repræsentanter for så mange forskellige lande kunne deltage i dem og samtidig kunne betjene sig af deres modersmål. Selv om vi måtte trække endog store vekslers på finernes velvilje – ved at måtte tvinge dem til at tale deres hadeobjekt nummer et – kolonisproget svensk. Nå, men vi gendigtede altså "bondemanden" på russisk og præsenterede den som en for nylig genfundne gammel russisk folkesang. Og den blev afsunget efter bedste evne af den samlede nordiske delegation. De sentimentale russiske lærerinder syntes generelt, at det var en sørgelig sang, og enkelte kneb en tåre efter god russisk skik.

Men oversættelsen fik indtil flere efterspil: Den har angiveligt været på flere rus-

Det genopbyggede Brest – i 1965 grænseby mellem Polen og Sovjetunionen, i dag mellem Polen og Hviderusland

siske ensembles musikalske repertoire. Den er blevet indspillet på bånd af et ensemble ved navn ”Akademija” – jeg er i besiddelse af et eksemplar – og endelig er den blevet trykt med noder i en visesangbog med titlen ”Vor elskede sangskat, Moskva 1999”. Der bliver den præsenteret med tekst og melodi af en aldeles ukendt og opdigtet sangskriver ved navn A. Stolypin. Den eneste Stolypin, der er kendt i Rusland er en i øvrigt generelt hadet tsaristisk statsminister fra begyndelsen af 1900-tallet. På min arbejdsplads blev den russiske version meget hurtigt Instituttets slagsang, og den er siden blevet sunget og skrålet og bliver det stadigvæk ved de traditionsrige julefrokoster og andre festlige lejligheder. Dog er den siden 1969 blevet genstand for visse accent og grammatiske rettelser – ikke mindst foretaget af emsige indfødte russiske gæstelektorer og andre russere med fine grammatiske og fonetiske fornemmelser. Ak ja, den danske og nordiske form for humor forstås ikke altid af stormagterne – især hvis de også viser imperialistiske træk ved at ”stjæle” fra små nationers sangskatte.

I 1970 var jeg atter i Moskva med tog via Berlin. Mit ærinde var at deltage i den internationale historikerkongres, men den vil jeg ikke berette nærmere om ved denne lejlighed. Derimod gav hjemrejsen anledning til en speciel oplevelse. Da jeg fandt min sovekupe, viste det sig, at jeg skulle dele den med et par unge damer. Det var i sig selv ikke noget særligt. Russiske sovevogne har aldrig skelnet skarpt mellem kønnene – så den dimension har ikke hindret, at pladsfordelingen skulle gå op. De to damer blev selvfølgelig behørigt fulgt til toget af flere generationer af slægtninge. De blev udstyret med store blomsterbuketter, og hvad der ellers hører sig til ved en russisk afsked. Desuden havde de, også helt efter recepten, en ganske betydelig bagage – og det hele skulle naturligvis anbringes i den i forvejen ikke særlig rummelige kupe. Men ind kom vi og fik omsider bagagen anbragt, hvor der nu kunne være plads. Mine kupe-fæller tog en tårevædet afsked med alle familiemedlemmerne – jeg kom uvilkårligt til at tænke på klassiske russiske malerier, hvor den russiske moder tager afsked med en søn, der skulle indkaldes til 25 års militærtjeneste, eller med en ægtemand, der var dømt til langvarigt

eksil i Sibirien.

Sammenligningen skulle vise sig ikke at være helt i skoven, men det opdagede jeg først langt senere. Indtil Smolensk tudede mine rejsefæller nærmest i kor, mens de fulde blomstervaser på det diminutive vinduesbord hele tiden truede med at vælte ned over passagererne og den opstablede bagage. Jeg er sikker på, at de brede spor reddede dem fra at vælte, og da sporene igen blev smallere i Brest, var blomsterne alligevel visnet. Jeg prøvede at komme i kontakt med mine rejsefæller, men det var ganske umuligt – også efter, at tårekanalerne var tomme. Alle forsøg – og de var såmænd ganske uskyldige – prellede af som vand på en gås. Forklaringen fik jeg først i København, hvor de blev afhentet af et par mørkt udseende herrer – tydeligvis fra Den sovjetiske Ambassade. Mine to damer var naturligvis derhjemme blevet briefet eller mere folkeligt fået tudet ørerne fulde af advarsler mod den lumske kapitalismes anslag mod sovjetborgere – og om, at fjenden udmærket kunne formumme sig i en tilsyneladende uskyldig universitetslærer. Og jeg må sige til deres ros, at de bestod prøven. Men Gud, hvor var det en kedelig hjemrejse. Og jeg har af samme grund aldrig gentaget den siden.

UKRAINE – GRÆNSELAND OG RUSLANDS VUGGE

”Thomas, skynd dig at komme herhen, her står *makao*, ligesom der står på min Lada”. Udbruddet lød, mens vi vandrede rundt i de snævre og dårligt oplyste gange i Huleklostret under millionbyen Kiev, hovedstad i den datidige sovjetrepublik Ukraine. Det kom fra Ole Berg, journalist på Aalborg Stiftstidende, og tidspunktet var efteråret 1986. Jeg var kursusleder for et hold journalister på efteruddannelse. Hvad mente Ole, og hvad havde han fået øje på? Der var ikke meget plads i de smalle lavloftede gange, hvor mumificerede lig af for længst afdøde munke lå på hylderne som tavse vidner til moderne menneskers aldrig tilfredsstillende nysgerrighed. Med mellemrum udvidede gangen sig til små rum, der havde tjent som boliger for klostrets levende munke. Huleklostret, *Petjerskaja Lavra*, der blev grundlagt i 1051, var i mere end 900 år centrum for den gamle byzantinske kloster-askese og munkefromhed – indtil det i 1961 blev lukket og indrettet som statsmuseum. Men ligene af munkene var blevet liggende på de smalle hylder, hvor de kunne beskues af nysgerrige museumsgæster. Jeg havde besøgt klostret i 1972 og i 1980, nu skrev vi 1986, og siden skulle jeg vende tilbage dertil i 1989.

Ole havde fået øje på noget, der pludselig forbandt nutiden med det underjordiske og middelalderlige Kiev. Den interessante genstand viste sig at være en beholder til olie og til brug i de gejstlige ceremonier. Men ordet, der stod på skiltet – det russiske ord for olie, *maslo* – svarede helt til, hvad der stod på Ole Bergs Lada der, hvor motorolien skulle hældes på. Det var ordet ”makao”, der genlød i den snævre gang og i hans fortolkning. Bogstaverne ”m”, ”a” og ”o” er ens i det latinske og russiske alfabet. Et ”c” i det russiske alfabet svarer til ”s” i det latinske – mens det russiske ”l” er helt forskellig fra det latinske, men kan godt i farten opfattes som et ”a”. Med andre ord blev det russiske ”maslo” til ”makao” på dansk – og det havde Ole Berg også altid sagt til sin mekaniker i Aalborg. På den måde blev der med en yderst prosaisk bemærkning etableret en hotline mellem det middelalderlige Kiev og Ole Bergs Lada i nordjyske Aalborg. I begyndelsen af 1990’erne blev Huleklostret givet tilbage til Den ukrainske ortodokse Kirke, og det fungerer i dag igen som hjemsted – ikke blot for historiske levninger, men også for levende munke.

Jeg havde været i Ukraine første gang i 1972. Sammen med en kollega, Knud Jordal, arrangerede jeg dengang en studenterekskursion til Kiev, eller Kijev, som byens navn rettelig skrives, når man tager udgangspunkt i den ukrainske stavelse. Jeg var blevet kandidat i 1968, og havde kort derefter overtaget ansvaret for undervisningen i den nyere russiske historie samt i det moderne sovjetiske samfund. Det sidste var noget ganske nyt i studieordningen for russiskstuderende. Men i takt med, at tyngden i sprog-

undervisningen var blevet flyttet fra de ældre sprogtrin til det nutidige talte russisk, var det naturligt, at de studerende også introduceredes til det samfund, hvor russisk var kommunikationssproget. Jeg havde netop i sommeren 1972 afsluttet undervisningen i samfundskundskab for et hold. Derfor var det nærliggende at rejse med dette hold, som havde studeret et par år, og som så på ekskursionen i praksis kunne observere de ting, de havde studeret i bøger og teoretisk. Vi valgte at bruge den halve snes dage, der var til rådighed, på et enkelt sted. Et valg, der undrede vore værter en hel del – de var vant til besøgende, der tilbragte 1-2 dage i Kiev, og så af sted til en anden by. Valget indbragte os en hel del gratis good will hos vore værter – tænk, at ville tilbringe næsten to uger i deres by. Og det viste sig også, at det slet ikke var for meget, når man ønskede at lære en millionby og dens omegn at kende – bare nogenlunde. Jeg har som nævnt været i Ukraine flere gange siden, men hver gang i betydeligt kortere tid.

Vikingefyrsten, der blev til Vladimir d. Hellige, skuer ud over Dnjepr – Ruslands døbefont

På ekskursionen i 1972 havde vi tre studerende, der blev syge. Nu er det jo ikke usædvanligt at få dårlig mave, når man rejser i udlandet – og da slet ikke, når man rejser i Rusland med omliggende lande. Jeg har selv altid klaret frisag, og jeg er sikker på, at den medicin, jeg tager et rigeligt glas af hver morgen, er forklaringen. Jeg har nemlig – men kun på rejser i Rusland med mere – haft den behagelige vane at tage et pænt stort glas ren vodka af bedste slags og på fastende hjerte. Jeg er overbevist om, at denne mirakelmedicin har skånet mig – selv om jeg aldrig har afslået diverse smagsprøver på

basarer, markeder med videre. Men tilbage til vore tre uheldige studerende i Kiev. Det usædvanlige var såmænd ikke, at de fik ondt i maven – det er der jo så mange, der får under fremmede himmelstrøg. Det, de imidlertid ikke skulle have gjort, var at henvende sig til gangkonen på hotellet i den hensigt blot at bede om lidt kogt vand. Nu er det sådan, at hvis russere eller ukrainere endelig får ondt i maven, så er det noget alvorligt som kolera eller andre smitsomme sygdomme, der er årsagen. Så gang-kommandanten, en bredhoftet og sværlemmet kvinde, henvendte sig naturligvis til de lægelige autoriteter, der straks beordrede indlæggelse. På en medicinsk epidemi-afdeling – sådan! Hvilket betød, at vi var forhindret i at besøge dem. Al kommunikation med den 2. sal, hvor de var anbragt, foregik via vinduerne, så frugt, slik og andre fornødenheder måtte hejses op i små spande. Da datoen for hjemrejsen nærmede sig, var gode råd dyre – min kollega og jeg ville jo gerne have hele holdet med hjem – og helst helskindet. Vi aftalte at indlede forhandlinger med de ledende læger. Men vi lagde en taktik. Vi besluttede ikke at overlade initiativet til modparten – forhandlinger på russisk ville stille os i den svages position, så vi besluttede os for at tale engelsk. Det ville være fremmedsprog for begge parter, men erfaringsvist ville det give os en fordel. Lægerne var ikke sikre på, at helbredelse var nær, og det sagde de sikkert ud fra de allerbedste motiver. Forhandlingerne trak ud, men endte alligevel positivt med, at hele holdet, inklusive et par afkræftede rekonvalescenter – støttet af et par kammerater - kunne drage hjem til fædrelandet til tiden. Morale ved fremtidige ekskursioner: Tal altid med rejselederen før henvendelse til gang-kommandanten!

Med fly lander man i lufthavnen *Borispolj*, der ligger en lille times kørsel øst for byen. Man nærmer sig med andre ord byen Kiev fra Dnepr-flodens lave østbred – og flot og majestætisk dukker den op på de træbevoksede høje skrænter på den anden bred. De gyldne kupler på byens mange kirker står som skarptskårne eventyrfigurer på baggrund af den blå himmel mod vest. Desværre domineres billedet af en enorm høj statue, forestillende Moder Rusland, der med sværd i hånd og skuende mod vest står klar til at forsvare moderlandet. Denne rædsel fandtes ikke i 1972, hvor jeg i den tætte bevoksning med besvær fik øje på Kievs daværende og anderledes smukke vartegn – en statue af en apostellignende *Vladimir den Hellige* – til minde om den storfyrste, der i 988 kristnede sit folk. Ikke med sværdet, men med korset i hånden skuer storfyrsten fra de stejle banker ned på den russiske kristendoms – og dermed den russiske stats – døbefont i den brede Dnepr-flods vande.

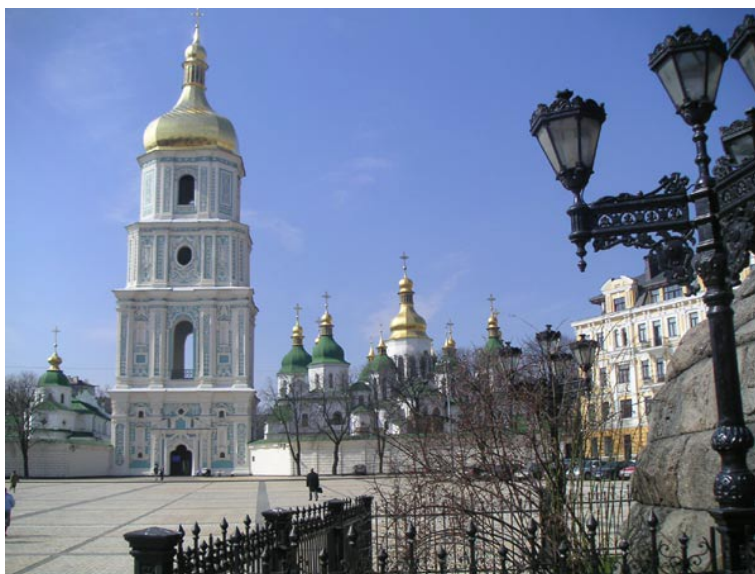
I 350 år var Kiev centrum i den første russiske statsdannelse – *Kiev-Rusland*. Mere præcist fra 882 til 1240, da de mongolske horder ødelagde byen. Byen Kiev er betydeligt ældre, men under årstallet 882 fortæller *Nestors Russiske krønike*, at *Oleg slog sig ned som konge i Kiev; og Oleg sagde: Dette skal være de russiske byers moder! – Og han havde hos sig varæger og slovenere og flere; de kaldte sig rus*. Vi ved, at Oleg kom fra Novgorod i det nordvestlige Rusland, vi ved også, at varæger var det slaviske navn på nordiske vikinger, og at slovenere var en slavisk stamme. Endelig fortæller sprogfolk os, at Oleg er det samme som det skandinaviske Helge. Sammenlagt kan vi slutte, at en vikingefyrste af skandinavisk oprindelse i året 882 kom nordfra, og at han sammen med folk af slavisk oprindelse oprettede et kongedømme i Kiev. Også fyrstenavnene i de føl-

gende generationer er klart af nordisk oprindelse, men i løbet af små hundrede år kan vi i kilderne spore en gradvis slavisering af herskerslægten således, at den mod slutningen af 900-tallet er fuldt integreret i den lokale kultur.

En bemærkning om årstallene. Nestor skriver i sin krønike ikke, at Oleg erobrede Kiev i 882 – han skriver derimod årstallet 6390. Forklaringen er, at man i Kiev-Rusland og senere i *Moskva-Rusland* indtil 1700 anvendte den byzantinske kalender, der som begyndelse ikke regner med Kristi fødsel, men derimod med Verdens skabelse – sindrigt på basis af tal i Johannes' Åbenbaring regnet ud til at have fundet sted i 5508. Derfor skal man trække dette tal fra det i krøniken anførte for at få årstallet omregnet til efter Kristi fødsel. Vel at mærke, når datoen er før 1. september, hvis den er efter, skal man trække 5509 fra – det byzantinske nytår faldt nemlig på denne dato. Lad mig i farten gøre kalender-problematikken færdig. Rusland gik som nævnt i år 1700 over til at bruge Den julianske Kalender samtidig med, at Europa i øvrigt gik over til at bruge Den gregorianske Kalender. Det betød, at en traktat, afsluttet mellem Rusland og for eksempel Danmark, indeholdt to datoer – én beregnet for russerne og én for danskerne. I 1700-tallet var forskellen 11 dage, i 1800-tallet 12 dage og så fremdeles. Sovjet-Rusland gik i 1918 over til Den gregorianske Kalender ved at springe 13 kalenderdage over, mens Den ortodokse Kirke fortsatte med at bruge den gamle kalender. Derfor falder den ortodokse påske altid senere end vores. Onde tunger hævder endda, at der findes troende, der fejrer påsken efter begge kalendere – der er nemlig en solid tradition for, at højtiden i Rusland fejres ret så heftigt.

Hvorfor skiftede Oleg Novgorod ud med Kiev som residensstad i 882? Svaret hænger sammen med behovet for at beskytte den nord-sydgående handelsvej, som krøniken kalder *Vejen fra varægerne til grækerne*. Det vil sige vandvejen fra Skandinavien over Østersøen, gennem de russiske floder til Novgorod, videre ad flodsystemet og Dnepr's lange løb, ud i Sortehavet og endelig gennem Stræderne til samtidens største og vigtigste kristne by, kulturcentret og kejser-staden Konstantinopel. Interessant er det, at de naturskabte huler, der efter kristningen kom til at huse et kloster og meditationsceller for fromme munke, tidligere havde tjent som lagerplads for de varer, som nordiske vikinger bragte til og fra Konstantinopel. Denne lange handels-arterie skulle med andre ord beskyttes mod steppenomadernes angreb. Kievs beliggenhed kunne sikre denne opgave samtidig med, at den bragte storfyrsten nærmere den kejserlige stråleglans, der udgik fra Konstantinopel. Og lærlingen forstod at suge til sig. Skrivekunsten i form af blandt andet et alfabet, der passede til den slaviske tunge. Gunstige handelstraktater og en herskerideologi var blot nogle af de goder, som kejser-staden kunne give en opkomling i nord. Kronen på etableringen af Kiev-fyrstens magt og af hans herskerceremonier var imidlertid Kristendommens indførelse. Dette skridt gjorde ham til primus inter pares blandt de mange fyrster i Kiev-riket.

Det skete ifølge krøniken i år 988 og blev gennemført af en af Olegs efterfølgere, storfyrst Vladimir. Men først havde han gennemført en undersøgelse af de religioner, der fandtes på det internationale åndelige marked. Hans udsendinge var både hos muslimer, katolikker og jøder – men ingen af deres skikke fristede Vladimir. I muslimernes moskeer var der ingen glæde, og den katolske gudstjeneste var uden skønhed. Til sidst

Kievs Hagia Sophia – Ombygget flere gange

var gesandterne så kommet til kejserstaden. Patriarken havde straks foranstaltet en festgudstjeneste for barbarerne i *Hagia Sophia*-helligdommen – der var røgelse, sang, kor og gejstlige i det store skrud. Tilmed vendte gesandterne hjem rigt belæsset med kejserlige gaver til opkomlingen i Kiev og med et løfte om, at han såmænd også kunne få en kejserdatter med i købet og til ægte, hvis han lod sig døbe. Et storslået tilbud fra kristendommens kulturcentrum til en barbarfyrste. Men udslagsgivende for storfyrst Vladimir blev dog gesandternes beretning om gudstjenesten – med krønikens ord:

Men da vi kom til grækerne og så, hvordan de tjener deres Gud, vidste vi ikke, om vi var i Himmelen eller på jorden. Thi på jorden er der ikke sådan et syn, sådan en skønhed”.

Denne beretning overbeviste Vladimir og krøniken beretter:

Næste morgen kom Vladimir ud af byen --- ned til Dnepr, og en utallig skare mennesker var samlet. De gik ud i vandet, og nogle stod med vandet op til halsen, andre op til brystet; småbørn stod i vand til brystet et stykke fra bredden, andre, som var voksne, holdt småbørnene og vadede ud med dem, mens præsterne stod og holdt bøn. Og ved dette syn var der stor glæde i himlen og på jorden, da der blev frelst så mange sjæle. --- Da folk var blevet døbt, gik hver især til sit hjem.

Og den tidligere så ugudelige og kvindeglade vikingefyrste blev på helt salomonisk vis omvendt og af historien omdøbt til Vladimir den Hellige. Til ære for sin nye monogame tro og højfornemme dronning – kejserdatteren fra Konstantinopel – sendte han sine syv hedenske hustruer og de over 700 konkubiner bort, hvis vi skal fæste lid til krønikens ord. Derfor står han i dag på flodbredden og skuer lammefront ud over vandet.

Under *Jaroslav den Vise* (død 1054), Vladimirs søn og efterfølger, blomstrede Kiev. Krøniken fortæller, at hvor *Vladimir, der ved dåben havde oplyst russerne, plø-*

jede og harvede jorden, der tilsåede Jaroslav de troendes hjerter med det skrevne ord. Bøger blev oversat fra græsk, og storfyrsten skrev tilmed selv bøger. Under Jaroslav den Vise – på russisk *Jaroslav Mudryj* - og hans sønner blev også lovkomplekset *Russkaja Pravda* (Den russiske Lovbog) til. Det er interessant, at der i lovbogen kan spores træk af skandinavisk sædvaneret. Og så giver lovbogens navn en forståelig forklaring på ordet *pravda*, som vi som regel oversætter med 'sandhed'. Det russiske sprog rummer to udtryk for sandhed: *istina*, der betyder den endegyldige – for eksempel den filosofiske eller religiøse sandhed, og *pravda*, der betyder den politiske sandhed, det vil sige den sandhed, der kan ændres over tid og afhængigt af de politiske vinde – ligesom også juridiske normer ændrer sig, afhængigt af det politiske klima. Partiavisen *Pravda* udtrykte derfor ikke den endegyldige sandhed, men derimod den til enhver tid gældende politiske sandhed.

Men tilbage til Kiev. Kirkens leder under Jaroslav, metropolit *Ilarion*, der var den første russer på posten, skrev det første russiske teologiske skrift, *Om loven og nåden*. I blomstrende byzantinsk stil udviklede han sit syn på Det gamle og Det nye Testamente – nådens religion, der havde spredt sig over jorden, og som nu også var nået til russerne. Under Jaroslav opførtes efter forbillede af Konstantinopels "himmel på jord", Hagia Sophia, Kievs hovedkirke, *Sofija*-katedralen, rigt dekoreret med fresker. Inde i kirken er der især en stor fresko, der påkalder sig opmærksomhed. Den viser Jaroslav den Vise, omgivet af sin familie, men den dokumenterer først og fremmest, hvor tæt Kiev dynastisk var forbundet med det øvrige Europa. Selv var storfyrsten gift med svenskekongens datter Ingegerd, og tre af hans døtre blev giftet ind i henholdsvis det ungarske, franske og norske kongehus, mens flere af hans sønner ligeledes fandt sig ægtefæller i europæiske kongehuse.

Jeg har flere gange henvist til og flittigt citeret fra Nestors Russiske krønike, der er nedskrevet i begyndelsen af 1100-tallet. Altså lidt tidligere, end klerken *Saxo* sad i Sorø og skrev og berømmede danernes og ikke mindst Valdemarernes historie, sad munken Nestor i Huleklostret og nedskrev Kiev-fyrsternes opstigen til storhed. Hverken hans beretning eller Saxos Danmarkshistorie har vi fået overleveret i original – de er kun kendt gennem senere afskrifter. Senest blev Nestors Krønike oversat til et mundret og karsk dansk i begyndelsen af 1980'erne af min første russisklærer og senere mangeårige kollega, *Gunnar Svane*.

Efter Jaroslav den Vise lykkedes det nogenlunde at holde sammen på riget indtil 1132. Men derefter gik det langsomt i opløsning. Stadig flere og mere hyppige angreb fra steppefolkenes side vanskeliggjorde den nord-sydgående handel og dermed også forbindelsen til Byzans. Samtidig medførte den generelle usikkerhed en begyndende folkevandring bort fra steppens åbne landskaber og mod nordøst – til skovbæltets beskyttende miljø, hvor Moskva gradvist i 14- og 1500-tallet blev De russiske Landes nye centrum.

Udgangspunktet for den moderne ukrainske statsdannelse blev den Kosakstat, der i midten af 1600-tallet opstod i området Zaporozje ved Dnepr's nedre løb. Kærnen i denne stat var de grupper af bønder, der i løbet af 1500- og første halvdel af 1600-tallet var stukket af fra livegenskab og stavnsbånd hos deres polske og russiske godsejere. De dannede små uafhængige samfund på øer i floden og på dens østbred. Formelt stod de

under Polen, men reelt var de frie, og i det store billede udgjorde disse kosaksamfund en slags labil bufferzone mellem Polen, Rusland og Det osmanniske Rige – osmannerne kontrollerede nemlig halvøen Krim og hele Sortehavskysten. Helst ville de være også formelt frie og uafhængige af nabostaterne, men de politiske forhold gjorde, at de gang på gang så sig nødsaget til at vælge side. Det skete endegyldigt 1654, hvor kosakstaten under *Bohdan Khmelnytskyj* tog den del af Ukraine, der ligger øst for Dnepr, til len af den russiske tsar. Årstallet 1654 er derfor en uhyre vigtig milepæl i det russisk-ukrainiske forhold. Tretten år senere, i 1667, indgik denne overenskomst mellem Moskva og Kosakstaten som en vigtig del af en skelsættende fredsslutning mellem Moskva-Rusland og Polen-Litauen. Denne ”evige fred”, som den blev kaldt i datiden, gjorde endegyldigt Dnepr til grænse mellem den ortodokse og den romersk-katolske verden – dog således, at byen Kiev på flodens vestbred blev en del af den ortodokse del.

Kosakstatens primære ønske var naturligvis at bevare sin selvstændighed. Men placeret mellem tre stormagter – Polen-Litauen, Moskva-Rusland og Det osmanniske Rige – var den til stadighed nødt til at balancere på en knivsæg mellem dem. De muslimske osmanner kunne kosakkerne nemt enes om at betragte som hadeobjekt nummer et. Hver gang, jeg har besøgt Det russiske Museum i Skt. Petersborg, har mine skridt styret mig mod et ganske bestemt billede – *Zaporogjerne skriver brev til Sultanen* af historie- og portrætmaleren *Ilja Repin* (1844-1930). Billedet illustrerer i et orgie af farver og i sit galleri af vidt forskellige mennesketyper, hvor sammensat en flok, kosakkerne i virkeligheden var. Billedet oser endvidere af en højspændt dramatik, som beskueren kun kan blive indfanget af. Eder og forbandelser, skældsord af værste skuffe og højlydt bifald lyser ud af billedet, og de står bogstaveligt talt i kø for at blive prentet på papiret af den travle skriver. Og hvad kom der så til at stå i brevet? En afskrift fra slutningen af 1600-tallet giver os svaret. Sultanen, *Muhammed 4.*, havde i et brovtende og overmodigt brev krævet, at zaporogjerne betingelsesløst underkastede sig ham. I brevet havde han kaldt sig *solens og månens bror, Guds ætling og statholder, hersker over de makedonske, babyloniske, jerusalemske og ægyptiske riger*. Zaporogernes svar på dette opstyltede bavl var følgende svada:

Din tyrkiske satan!. Den forbandede Djævels bror og kammerat og selve Lucifers sekretær! Hvad er du for en afgrundsridder? Den Onde spytter ud, hvad din hær sluger. Du er ikke værdig til at have kristne folk under dig. Din hær frygter vi ikke – til lands og til vands vil vi slås med dig, din babyloniske køkkenskriver, makedonske bødker, jerusalemske brygmester, alexandrinske gedebukketyv, Store og Lille Ægyptens svinehyrde, armenske galt, tatariske vædder, Podoliens misdæder, selve Djævelens ætling, hele Verdens fjollerik, svinetryne og hestelumpe, rødhårede tæve, udbøtte skallepande – måtte Den onde tage dig! Sådan svarer kosakkerne dig, din hedning! Datoen kender vi ikke, thi vi har ingen kalender. Månen er på himlen, året er i bogen og for resten er det samme dag hos os som hos jer. Signeret *Ataman Ivan Sirko* og hele hans zaporogske hær”.

Tidligere er nævnt området *Zaporozje*, som ved siden af at have været hjemstavn for zaporog-kosakkerne også har en anden interessant historie. Ordet kommer egentlig af det russiske udtryk *za porogami*, der betyder ’på den anden side fosserne’ og refererer

*Zaporog-kosakkerne skriver brev til sultanen i Istanbul.
Maleri af Ilja Repin, 1800-tallet.*

til nogle meget kraftige strømhvirvler over en strækning på ca. 75 km i Dnepr, der er omtalt allerede i Nestor-krøniken, og som i tusind år forhindrede sejlads. Over det område i floden, hvor disse fosser var, havde man i århundreder været nødt til at omlade varerne og ad landjorden transportere dem forbi fosserne. Min gode kollega, slavisten og kulturhistorikeren *Eigil Steffensen*, har så rigtigt peget på titanismen, dyrkelsen af solen, lyset, energien og menneskets grænseløse formåen som et gennemgående tema i ikke blot sovjetisk, men også russisk kultur fra begyndelsen af 1900-tallet. Et udtryk for denne formåen, den nye tids kraftværk, skulle anlægges langs Dnepr-floden – netop på det sted nord for byen Zaporozje, hvor den ellers så stille flod falder med 37 meter over en strækning på kun 100 km. Siden *Katarina 2.*'s dage, dvs. siden anden halvdel af 1700-tallet var der blevet lagt planer for en løsning af problemet. Skulle forhindringerne sprænges bort, skulle der graves en kanal udenom dem, eller skulle der anlægges en jernbane? Fosserne havde imidlertid fået lov til at forblive urørte.

Men i femåret fra 1927 til 1932 blev Dnepr tæmmet ved, at man med en vældig betonmur løftede flodens vandspejl med hele 37 meter. Foran muren opstod en 100 km lang og 10 km bred sø, på hvis bund de berømte fosser endelig forsvandt. Resultatet af anstrengelserne blev et vanddrevet kraftværk, der med sin efter datidens målestok enorme kapacitet leverede energi til jernværker og andre sværindustrielle centre. Allerede i 1881 var man begyndt at udvinde jernmalm i *Krivoj Rog* (= Det skæve Horn) i den vestlige del af regionen. Tre år senere byggedes en jernbane, der over en afstand af 500 km skulle forbinde malmen med kullene fra Don-bækkenet (*Donbass*) længere mod øst. I begyndelsen blev malmen fragtet østpå til kullene, men med industrialiseringen i 1930'erne blev der skabt basis for det fænomen, der på russisk kaldes et *kombinat*, dét vil sige et produktionskompleks, hvor man transporterede kul den ene vej og malm den anden. Jernmalmen fra Krivoj Rog, kullene fra Donbass og energien fra det nye kraftværk indgik her i den symbiose af mange forskellige produktionsenheder, og blev et af Sovjetunionens helt store industri-kombinater. I dag er det her, at russerne er i overvældende flertal – et forhold, der har skabt et varigt problem for dannelsen af en stabil ukrainsk nationalstat. Under 2. Verdenskrig sprængte russerne selv kraftværket i luften, før de trak sig tilbage. Men efter 1945 blev det genopbygget og i løbet af 1950'erne sup-

pleret med yderligere fem kraftværker langs Dnepr.

Ovenfor er årstallet 1654 nævnt som en milepæl i det russisk-ukrainske forhold. Da man i 1954 fejrede 300-året for denne union mellem de to broderfolk, bragte det den daværende sovjetleder, *Nikita Khrustjov* i gavehumør. Hvad var mere naturligt end, at storebror i den anledning forærede lillebror et stykke land? Og gavevalget faldt på Krim – halvøen, der, forbundet med det ukrainske fastland ved en smal landtange, stikker ud i Sortehavet. Krim var ikke fulgt med ved den russisk-ukrainske forbrødring i 1654 – af den simple grund, at hele den nordlige Sortehavskyst, inklusive halvøen på det tidspunkt slet ikke tilhørte Det moskovitiske Rige. Den var derimod underlagt tatarstaten, *Krim-kaganatet* med centrum i *Bakhtjisaraj*, og kaganatet var en lydstat under Det osmanniske Rige med centrum i Istanbul.

I 1954 vakte Khrustjovs gavehumør ikke større opsigt, selv om overdragelsen kom overraskende for alle. Der var ikke gået noget kommissionsarbejde forud, ingen eksperter var blevet konsulteret, og selve gaveoverrækkelsen skete med en underskrift i magtens inderste cirkel. Ideen var ene og alene fostret i hovedet på partilederen, der i øvrigt var ukrainer. At ideen også uden problemer kunne føres ud i livet, siger naturligvis noget centralt om den enevældige magt, partilederen havde. Og, at ideens realisering egentlig ikke kom nogen på tværs, siger ligeledes noget væsentligt om de vertikale kommandolinjer, der rådede i Sovjetunionen. Det var ikke afgørende, hvilken unionsrepublik, man formelt var knyttet til. Det var alligevel i unionscentret Moskva, at trådene samledes, og hvorfra beslutningerne udgik.

Der er ingen tvivl om, at de fleste russere i deres hjerter føler, at Khrustjovs spendedebukser i 1954 skrævede over for meget. Russernes følelsesmæssige engagement i Krim skal forstås i en historisk sammenhæng – selv om der ikke er tale om nogen lang historie. Krim blev sammen med resten af Sortehavskysten en del af Det russiske Imperium i de sidste årtier af 1700-tallet i forlængelse af en række heldige krige, som Katarina 2. havde ført mod ”Tyrken”. På det tidspunkt havde Krim-tatarerne som en aflægger af *Den gyldne Horde* i over 400 år været herrer på halvøen – ganske vist under et stadig stærkere protektorat fra Istanbul’s side. Krim blev igennem 1800-tallet koloniseret med russere med det resultat, at tatarerne kom i mindretal. Halvøen blev også hjemsted for den russiske sortehavsflåde, der snart var Imperiets stolthed, og som i bogstaveligste forstand byggedes op og sammen med byen Sevastopol. Sortehavsflåden var tænkt som og blev brugt som det instrument, ved hjælp af hvilket Imperiet kunne fastholde sin europæiske stormagtsstatus og fortsætte sin ekspansion mod Stræderne – Bosporus og Dadarnellerne - og i et videre perspektiv true den engelske og franske dominans i Middelhavet og Den nære Orient. Ganske vist fik disse drømme et alvorligt knæk med Ruslands nederlag i Krimkrigen (1853-56), men Sortehavsflåden og byen Sevastopol forblev russernes imperiale stolthed og deres håndfaste bevis på Ruslands europæiske stormagtsstatus. Byens helterolle under 2. Verdenskrig – nu på sejrherrenes side – befæstede yderligere denne symbolske betydning.

Krims rolle som kur- og feriested er velkendt. Det meste af halvøen, der er på størrelse med Jylland, optages af et fladt steppeland, der mod nord er stærkt saltholdig og derfor tør og øde. Resten af steppen er frugtbar og har siden 1800 været grosted for en

meget proteinrig hvede. Den sidste fjerdedel mod syd er fyldt op af forrevne bjerge – en del af Kaukasus-systemet og De europæiske Alper – gennembrudt af smukke dale. Og på den anden side bjergene finder vi det klima og det landskab, som de fleste forbinder med Krim – den russiske riviera med milde vinde, blått hav, en subtropisk plantevækst og tillokkende badestrande. Her lå tsarfamiliens og adelens sommerresidenser. Her levedes et overdådigt og ødselt liv, hvor hovedingredienserne var kaviar og champagne. Efter

Forfatteren i Kiev - med vikinger i baggrunden

Oktoberrevolutionen blev paladserne omdannet til parti-nomenklaturens og folkets hoteller, sanatorier og feriehuse. Det var i *Jalta*, at De allierede mødtes i februar 1945 for under Stalins værtskab at slå de første vage streger til efterkrigstidens Europa-kort. Det var også her, at *Anton Tjehov* i begyndelsen af 1900-tallet havde skrevet flere af sine store skuespil, der som spejlbilleder af menneskers liv blev klenodier i såvel den russiske som i verdenslitteraturen. Det var her, at samme Tjehov mødtes med sine lige så berømte forfatterkollegaer *Lev Tolstoj* og *Maksim Gorkij*. I øvrigt den samme Tolstoj, der som ung artilleriløjtnant og deltager i forsvaret af Sevastopol under Krim-krigen havde hentet inspiration til de fortællinger, hvori han afslørede alle kriges gru og rædsler. Det var i Krim-tatarernes gamle hovedstad, Bakhtjisaraj, der betyder *frugternes palads*, at *Pusjkin* med det letfængelige hjerte tilbragte, hvad han selv kaldte ”mit livs lykkeligste stunder”. Ved at gøre grædefontænen i Bakhtjisaraj og den tatariske fyrstelegende, der knytter sig til den, til emnet for et af sine poemer, gjorde han samtidig tatarisk kultur til en integreret og romantisk del den russisk litteratur. Russificeret tatar-kultur, russisk kultur, imperieopbygning, Sevastopol og Sortehavsflåde gik derfor op i en højere enhed på Krim.

Men i virkelighedens verden var Krim-tatarernes skæbne ikke spor romantisk. I 1944, i Verdenskrigens slutfase, blev de ofre for Stalins nation-killing. Siden 1920'erne havde de haft deres egen autonome republik. Men deres befolkningsmæssige andel i republikken var kun en fjerdedel – ukrainere og russere udgjorde resten. I maj 1944 blev den lille kvarte million Krim-tatarer kollektivt, i det store og hele med urette, beskyldt

for at have samarbejdet med fjenden, og de blev med ganske kort varsel deporteret til Centralasien. De rehabiliteredes i 1967, men i mange år var deres juridiske status uklar. Til forskel fra andre deporterede folk fik de for eksempel ikke lov til at vende tilbage – angiveligt fordi, deres bosteder var blevet overtaget af andre. Først i 1988 fik Krim-tatarerne lov til at vende tilbage, men langt fra alle benyttede sig af denne ret. Mange af dem lever stadig i Usbekistan og Kyrgystan, hvor de imidlertid kun har vist ringe vilje til at lade sig assimilere.

Bortset fra flådehavnen Sevastopol og dens unyttige og rustne isenkram, der efter overenskomst med Ukraine er forblevet en del af Rusland, er Krim i dag udland for russerne. For de nyrige russere og ukrainere har de sydeuropæiske eller oversøiske feriesteder langt større tiltrækningskraft, mens russere med mere beskedne indtægter befolker de tyrkiske strande i konkurrence med soltørstende nordeuropæere.

Ukraine er om noget steppens land. Den strækker sig som et åbent træløst græs-bælte fra Karpaternes fod tværs over Ukraine til det centrale Sibirien – bredest i den europæiske del og indsnævret øst for Ural. Nedbøren er for sparsom til trævækst. Den lette forårsregn fugter kun det øverste jordlag, og de kraftige storme og især den tørre østenvind fra de centralasiatiske ørkener – af bønderne kaldt *sukhovej*, det vil sige den tørre vind – medfører en stor fordampning. Ofte giver denne vind anledning til støvstorme, hvor enorme støvskyer bliver hvirvlet op, og som i tidens løb har ført tusinder af hektar god agerjord bort. Sukhovej blev af bønderne opfattet som et ondt varsel om kommende tørke og misvækst – et varsel, som også ofte blev forvandlet til bitter alvor. Videnskabeligt forklares hvirvelstormens opståen ved, at der om sommeren dannes en anticyklon over de overophedede ørkener i Centralasien, hvorved luftstrømmen formelig suger det løse sand op og sender det mod vest, hvor der ingen naturlige hindringer er til at standse cyklonen. Områderne øst for Volgas mellemste og nederste løb har traditionelt været mest udsat for dette naturfænomen, men også landet omkring Don og stepperne omkring Det asovske Hav samt i det sydlige Ukraine har til stadighed været hjemmøgt af hvirvelstorme fra øst.

Alligevel har steppen gennem århundreder været Ruslands og i et videre perspektiv også Europas korn- og spisekammer. Det var det billige korn herfra, der sammen med den amerikanske hvede fra 1870'erne tvang det danske landbrug til at omlægge driften fra kornavl til forædlede animalske produkter. Det var ligeledes det ukrainske spisekammer, der i Hitlers forskruede begrebsverden skulle brødføde Herrefolket og Tusindårsriget. Langt den største del af det tsaristiske Ruslands og Sovjetunionens landbrugsproduktion kom fra steppeområdet, ført nordpå med jernbane og før dens komme ad floden Volga.

Før steppen blev omdannet til landbrugsjord, var den i århundreder hjemsted for klov- og hovbærende dyr, der var det økonomiske grundlag for mongolske og tyrkiske nomadestammer. De var steppens ubestridte herskere, før den blev annekteret og koloniseret af de fra nord og vest kommende slaver. De ukrainske bønders viden om, hvad steppen rummede, og hvem der beboede den, var yderst beskeden. Den blev kort og godt kaldt tatar-steppen. Begrebet *tatar*, der oprindeligt havde været russerens benævnelse på mongoler, var efterhånden blevet en fællesbenævnelse for alle de ikke-slaviske menne-

sker, der boede østpå. Utrolige og fantasifulde var den ukrainske bondes forestillinger i 14- og 1500-tallet om denne tilsyneladende åbne og gæstfrie, men alligevel så hemmelighedsfulde og frygtindgydende ødemark, der både var alles og ingens. Vesteuropæernes analoge forestillinger om Den nye Verden hinsides havet mod vest er et nærliggende sammenligningsgrundlag. I den ukrainske bondes fantasier om steppen indgik en utrolig frugtbarhed. Glemte han at tage ploven med hjem, kunne han blot et par dage senere risikere ikke at kunne finde den – så hurtigt voksede græsset på steppen. Det var så højt, at bonden ikke kunne se kvægets horn. I hans forestillingsverden vrimlede det med bisværme, og vild honning kunne findes ikke blot i huller i træerne, men også i huller i jorden. Honningsamlerne – *bortniki* – skulle passe på ikke at falde i dem og drukne i honning. Hjorte, rådyr og vilde heste fandtes i så store flokke, at de kunne jages blot for skindets skyld – kødet kunne blot overlades til steppens rovfugle. Svaner, ænder og gæs var der så mange af, at de kunne fanges med de bare næver.

Fra 1600-tallet begyndte for alvor koloniseringen øst for Dnepr-floden – primært af bønder, der var flygtet fra nord og vest fra russiske og polske godsejere og livegenskabets stavnsbånd og trældom. Disse bortløbne bønder dannede uafhængige kosaksamfund (russisk *kazak* egentlig fra tyrkisk: den, der er udenfor fællesskab) – først som allerede nævnt på østsiden af Dnepr, senere omkring Don og længere østpå langs de nordkaukasiske floder Kuban og Terek. I løbet af 1700-tallet gik denne mere eller mindre tilfældige kolonisering over i en systematisk annektion fra Det russiske Imperiums side. Kosakkerne tildeltes nu jord, friheder og privilegier af tsaren mod, at de indvilligede i at blive loyale grænsetropper, vendt mod de nomadestammer, der siden 1000-tallet så ofte havde angrebet de russiske lande.

Grundlaget for steppens ualmindelig store frugtbarhed er det op til flere meter tykke lag af fed sortglinsende muld, kaldet sortjord – på russisk *tjernosjom*. Hemmeligheden ved denne mulds frugtbarhed er dens store indhold af organiske materialer i form af uforrådnede plantedele, kaldet humus. Denne muld har en enorm evne til at holde på fugtigheden - og den intense aktivitet af forrådnelses-bakterier og andre mikroorganismer, der sættes i gang under forårsregnen, omsætter det organiske materiale til bl.a. de mineraler, planterne har brug for. Uden at der tilføres kunstgødning udefra, er denne jordbund velegnet til afgrøder af enhver art – hvede, majs, hirse, solsikke og sukkerroer. Først og sidst har det ukrainske steppeland imidlertid været kornlandet og dermed dannet grundlag for nøgle-ingrediensen i al russisk/ukrainsk livsførelse – nemlig *khleb*, brødet. Russeren og ukraineren omfatter brødet med nærmest religiøse følelser. Brødet er sammen med saltet en del af det ceremoniel, som gæsten i århundreder er blevet modtaget med – såvel privat som officielt. Hver gang, jeg er kommet til en skole – alene eller sammen med en gruppe – har der stået en lille gruppe elever i deres stiveste puds og med et stort brød, som jeg skulle bryde, dyppe i saltet og smage på. Først da var jeg accepteret som gæst og som en del af fællesskabet. Brødets smag er fantastisk, den har ikke ændret sig i de 30 år, jeg har haft mulighed for at nyde den.

Apropos sortjord – jeg husker en episode fra studenterekskursionen til Ukraine i 1972. Vi var på vej ud til et kollektivbrug, en *kolkhos*, langt ude på landet. Undervejs bad jeg chaufføren stoppe bussen, jeg greb en Pravda og styrtede ud på marken. Jeg

kan ikke vide, hvilke interessante tanker, der røg gennem de studerendes hoveder. Det er jo altid spændende, når en lærer foretager sig noget mærkeligt, der ikke lige hører til dagens pensum. Men jeg ville såmænd blot have noget sortjord med hjem til Instituttets samling af sovjetica. Ved de årlige julefrokoster blev der afholdt, nej ikke amerikansk, men russisk lotteri. Og hvad var mere nærliggende i den anledning end at putte en lille portion ægte sortjord i små plasticposer og lade dem indgå blandt gevinsterne? Og hvad var skønnere end at vinde en pose med lidt af studielandets muld? Min Pravda-portion

*Lenins sidste dage i Ukraine – skolebesøg Odessa nov. 1990
Lenin-citater på bagvæggen er "Studer, studer, studer"*

holdt i mange år. Gad vide, om der hjemme hos en efterhånden bedaget russisklærer stadig ligger en stump af studielandets fede og frugtbare sortjord.

En anden ting fra besøget på kollektivbruget i 1972, hvor de i øvrigt kunne servere de lækreste friske agurker, jeg nogensinde har smagt: på bruget talte man uforfalsket ukrainsk, og selv om det populært siges, at forskellen mellem ukrainsk og russisk er som mellem dansk og svensk, var kommunikationen med bønderne ikke desto mindre besværlig. I 1972 var det ganske usædvanligt at høre ukrainsk på gaden i Kiev, det blev betragtet som bondsk og som hørende hjemme på landet. I dag er der vendt op og ned på forholdet mellem russisk og ukrainsk. Det sidste er i dag eneste officielle sprog i hele republikken. Et lille historisk tilbageblik. I takt med den industrielle og landbrugsmæssige udvikling i 1800-tallet udvikledes en stærk national bevidsthed – en bevidsthed, der også næredes af tsarregeringens konstante forsøg på at undertrykke symbolerne på denne nationalitetsfølelse. Stærkest kom disse bestræbelser til udtryk i de vestlige dele af regionen, men også i Kiev manifesterede den sig. Indtil 1917 var navnet Ukraine simpelthen forbudt at anvende – i den grad blev navnet i den tsaristiske optik forbundet med national selvbevidsthed. Området skulle hedde *Lille-Rusland*, og det var forbudt at undervise i ukrainsk. Fra slutningen af 1800-tallet gennemførtes i skoler og andre uddannelsesinstitutioner en bastant russificeringspolitik, der skulle fortrænge det ukrainske sprog. Efter 1917 blev navnet atter tilladt, men det kom ikke til at medføre en tilsvarende udvikling og styrkelse af sprogets position. De mange russere, der var indvandret i spe-

cielt de østlige regioner og generelt til byerne, bevarede deres modersmål og kunne ikke drømme om at lære sig ukrainsk. Også blandt ukrainere, der flyttede til byerne, var det en udbredt opfattelse, at deres modersmål var et bondesprog, der hørte hjemme på kollektivbrugene. Derfor bestræbte de sig på som byboere hurtigt at komme til at tale ”fint”, det vil sige russisk.

Siden selvstændigheden i 1991 er der, mindre fra statens side, men især af ukrainske intellektuelle blevet brugt mange kræfter på bevidst at fremme det ukrainske sprog. I 1994 mødte jeg i Tbilisi en ukrainsk universitetskollega, *Piotr Konononenko*, der – på trods af, at han egentlig var professor i russisk – nu insisterede på kun at tale ukrainsk. En sådan nationalisme var ikke ligefrem fremmede for kommunikationen, men jeg kunne naturligvis bare have lært mig ukrainsk. Et par år senere inviterede vi ham til en konference om *Galizien*, som er det vestlige Ukraine, på mit Institut, og hans nationalisme var om muligt blevet endnu mere udtalt. I dag taler kun ca. 23 % af befolkningen russisk som modersmål. Denne russisktalende del af befolkningen finder vi primært i de østlige industriområder, i Odessa-regionen og på Krim. Befolkningen i det centrale og vestlige Ukraine er ukrainsk-talende og udgør grundstammen i den ukrainske nationalisme i dag.

1900-tallet var et katastrofalt århundrede for Ukraines befolkning. Intet andet europæisk land har i nyere tid været så hårdt ramt af så mange og forskelligartede ulykker og tragedier med mørke skygger langt frem i tiden. I perioden 1913-60 voksede befolkningen med kun 7 mio. – fra 35 til 42 mio. De menneskelige tab som følge af 1. Verdenskrig, borgerkrigen og den efterfølgende hungerkatastrofe var store, tabene ved kollektiviseringen og den hermed sammenhængende hungersnød i årene 1932-33 var endnu større, og endelig kostede 2. Verdenskrig på ukrainsk territorium tab, der lå på 15-20 % af befolkningen, herunder næsten alle jøder i det nuværende vestlige Ukraine. Da Stalin i maj 1945, beruset af såvel sejren som andre rusmidler, for øjnene af hele det politiske og militære establishment samt højstående repræsentanter for De allierede, i Kreml holdt skåltale, nævnte han kun storrusserne som bærere af de største ofre. Hverken ukrainerne eller hviderusserne, der i sammenligning havde mistet flere menneskeliv og lidt langt større materielle tab end russerne, blev nævnt i generalissimus Stalins tale. Der var for disse to nationer tale om en åreladning af dimensioner, som kan være svære at fatte, og som har konsekvenser langt frem i tiden.

Lige så typisk som træhuset (*izba*) er for skovbæltet, var den stråtækte, kvadratiske og hvidkalkede ukrainske bondehytte – kaldet *khata* – det for steppen. Byggematerialet kunne veksle. I grænseområdet til skovbæltet kunne det være træ. Også Don-kosakkerne foretrak dette materiale, men den typiske ukrainske bondehytte var lerklinet. Ikon-hjørnet – også kaldet Det smukke Hjørne (*Krasnyj ugol*) - havde den tilfælles med den russiske hytte. Dets vigtighed for familiens åndelige liv blev kun udfordret af ovnen som afgørende for dens materielle trivsel. Ovnen kunne variere i størrelse, udseende og udsmykning fra egn til egn, men dens anvendelse var den samme overalt – i den bagte man sine brød og tilberedte sin mad, bedstemor og/eller bedstefar havde privilegiet af at sove oven på den, og sidst, men ikke mindst, bragte den varme til den fælles opholdsstue.

Ingen har som russeren, ukraineren eller kosakken besunget steppens endeløse

vidder. Det gælder såvel i folkepoesiens uendelige række af vemodige sange som i den forfatterbundne litteratur. For eksempel lader novellisten og dramatiker *Anton Tjehhov* (1860-1904) i sin store fortælling *Steppen* en lille dreng rejse tværs igennem Sydrusland og her opleve den endeløse steppes uransagelige vemod. Det gør han blandt andet ved at lade drengen overvære en ukrainsk bondekones sang i en landsby:

Den sagte, langtrukne og tungsindige sang, som lignede gråd og næppe kunne opfanges med øret, lød snart fra højre, snart fra venstre, snart oppefra, snart nede fra jordens indre, som om det var en usynlig ånd, der svævede over jorden og sang. --- Da han havde lyttet lidt mere intenst til sangen, forekom det ham, at det var selve steppegæsset, der sang.

Når jeg ser en guldgul bølgende hvedemark, kan jeg forstå menneskets lykke på jorden, og i himlen ser jeg Gud sagde *Mikhail Lermontov* (1814-41) i et af sine digte. Forfatteren og Don-kosakken *Mikhail Sjolokhov* (1905-84) skildrede i storværket *Stille flyder Don* og i fortsætter-romanerne *Nypløjet jord* og *Høst ved Don* med bred episk pensel steppen og dens menneskers omtumlede liv fra før 1917-revolutionerne og til og med kollektiviseringen omkring 1930. Også den ukrainske folkedigtning har i sine *dumy* – svarende til vore folkeviser og russernes *byliny* – gjort steppen til det evigt tilbagevendende tema. De handler om kærligheden og om månen, der hænger i poppeltræernes kroner, og om den brede og mægtige Dnepr-flod. *Nikolaj Gogol* (1809-52) kunne komme i tvivl om, hvorvidt Dnepr overhovedet bevægede sig: *Det ser ud, som om den helt er lavet af glas og som en blå spejlvæg flyder umættelig i sin bredde og uendelig i sin længde gennem det grønne land*. Sangene kunne også prise kosaklivets frihed eller få et gribende nationalt strøg som i den ukrainske nationaldigter, maleren og skaberen af det moderne ukrainske litteratursprog *Taras Sjevtjenkos* (1814-61) digt *Testamentet*.

Under studenterekskursionen i 1972 besøgte vi digteren og malerens museum i byen *Kanjev*. Det skete på en hydrofoil-båd de 150 km ned ad Dnepr. *Sjevtjenko* var som søn af en livegen bonde selv født ufri. Han mistede begge sine forældre, før han var fyldt 12 år. Han var begyndt at arbejde som svinehyrde som 10-årig, men den begavede dreng lærte sig selv at læse og skrive. Hans arbejdsgiver og ejer, en baron Engelhardt, havde lagt mærke til drengens kundskabstørst og malerbegavelse, han gjorde ham til opvartende dreng i godsets hovedbygning og sendte ham til Skt. Petersborg. En sum penge, rejst af velgørere frikøbte det unge talent fra livegenskabet. I hovedstaden studerede *Taras* 1838-43 ved byens berømte Kunstakademi. Som digter debuterede han i 1840 – de første digte var romantiske og heroiske poemer, der besang kosak-Ukraines gloriose fortid. Men snart blev han en kompromisløs revolutionær og oprører, der krævede politisk uafhængighed for Ukraine og en mere retfærdig social orden. Så i 1847 blev han arresteret som medlem af et selskab, der arbejdede for udvikling af et selvstændigt ukrainsk sprog og kulturliv. Straffen lød på 10 års militærtjeneste i Orenburg-distriktet. Tsaren, *Nikolaj 1.*, havde personligt ladet indføje i dommen, at digteren skulle anbringes ”under strengt opsyn og med forbud mod at skrive og tegne”. Selv om det lykkedes ham i hemmelighed at trodse forbuddet, vendte han alligevel i 1857 tilbage, nedbrudt på krop og sjæl og blot for at dø tre år senere. I digtet *Testamentet* havde han bl.a. skrevet:

Når en gang jeg dør,
Så bær mig op på bakken
Så jeg kan blive begravet i den ukrainske muld.

Taras Sjevtjenko blev begravet i sin landsby nær *Kanjev* på Dnepr's høje venstrebred med en storslået udsigt ud over floden og steppen. Hans grav blev straks et valfartssted for nationalt indstillede ukrainere og er i dag, hvor Ukraine er selvstændigt og hvor det ukrainske sprog er nationalsprog, et veritabelt kultsted.

Jeg har en bog om maleren Sjevtjenko, udgivet i Kiev i 1984. Introduktionen er bemærkelsesværdig – den bringes først på ukrainsk over 9 sider, hvorefter der følger et resume på russisk, engelsk og fransk på kun halvanden side. Det vil sige, at russisk i 1984 – altså i sovjettiden – behandlede på linje med andre fremmedsprog som engelsk og fransk. Altså et noget andet billede end det, som det nuværende styre i Ukraine og dermed den vestlige offentlighed ynder at give af det ukrainske sprogs undertrykkelse i sovjetperioden. Men naturligvis er der en verden til forskel mellem den nationale undertrykkelse i 1930'erne og i 1980'erne.

Odessa var i efteråret 1990 politisk set en konservativ by, ligesom Ukraine i det hele taget var en konservativ republik – forstået på den måde, at der ikke som for eksempel i Litauen var folkefronter eller andre alternative bevægelser, der sad på den politiske magt. Det kommunistiske Parti brugte naturligvis også her trylleformlerne i den nye liturgi – glasnost og perestrojka, men de politiske magthavere forsøgte at definere dem yderst minimalistisk.

Byen ligger ved Sortehavet i et område, der først i slutningen af 1700-tallet blev erobret fra Det osmanniske Rige. På det tidspunkt var området, der efter erobringen fik navnet Ny-Rusland (*Novorossija*), stort set mennesketomt, og efter erobringen koloniseredes det – væsentligst af russere, men desuden af kolonister, rekrutteret gennem annoncering i europæiske aviser. Odessa, der blev grundlagt i 1790'erne, var Sovjetunionens næstvigtigste (efter Leningrad) havneby og fremtrådte dengang og fremtræder i dag som en international og kosmopolitisk by. Ingen har så farvestrålende og broget skildret havnebyens jødiske og velordnede hierarki af tiggere, tyve, smuglere og andre småforbrydere som den russisk-jødiske forfatter *Isaak Babel* (1894-1941). I *Odessa Fortællinger* fra 1927 har han fanget barndomsbyens særlige jødiske og kosmopolitiske kultur, udtrykt i en fortættet og sanset stil, krydret med russisk slang og jiddisch. Som for eksempel når han fortæller om forberedelserne til et bryllup i dette fattige og forbryderiske, men alligevel så menneskeligt rige havnemiljø:

Opholdsstuerne var lavet om til køkken. Ud gennem den tilsodede dør slog en fed flamme, et varsel om mad og drikke i overflod. I dens røgmættede skær stegtes kogekonerne bedagede ansigter, deres skælvende hager og deres snavsede bryster. En sved med et rødligt skær af blod eller fråden hos en gal hund strømmede ned over disse bryster af yppigt og sødt duftende menneskekød. Tre kogekoner, for ikke at tale om kvinderne til opvasken, var i færd med at tilberede bryllupsmiddagen, og over dem alle tronede den firsårige Rejzl, lavstammet og skrutrygget, men gennemsyret af tradition som en rulle af Toraen.

Og Babel fortsætter med at fortælle om den lige så farverige afvikling af bemeldte bryl-

lup. Midt under brylluppet kommer der i øvrigt melding om, at byens politistation står i flammer – i øvrigt meget belejligt midt i den nye politichefs forberedelser af en tilbunds-gående razzia mod netop bryllupsgæsterne:

Ved dette bryllup blev der ved middagen serveret kalkuner, stegte høns, farserede fisk og en fiskesuppe, i hvis citrongule søer det glimtede som af perlemor. Over de døde gåsehoveder vajede blomsterne frem og tilbage som stolte fjerbuske. Mon det er den skummende brænding omkring Odessa, der skyller stegte høns op på bredden?

Alt det ædleste, vore smuglere kan præstere, og alt, hvad vort land er berømt for at rumme inden for sine grænser, alt dette i forening gjorde i denne stjerneblå nat sin afsporende og nedbrydende virkning. Vine, der var uvante på egnen, varmede maverne op, slog benene væk under gæsterne på en behagelig måde, omtågede hjernerne og fremkaldte rungende ræb, der lød som et kamphorns appel. Negerkokken fra ”Plutarck”, som var ankommet fra Port Said tre dage forinden, var uset af tolden gået i land med tykvommede flasker Jamaica-rom, fyldige Madeira-vine, cigarer fra Piermont Morgans plantager og appelsiner fra omegnen af Jerusalem. Se, det er hvad den skummende brænding fra havet skyller op på Odessas kyst, det er, hvad Odessas tiggere en gang imellem bliver budt på ved jødiske bryllupper.

Den russiske befolkningsdominans gav sig 1990 udslag i en bevægelse, der var startet på byens universitet, og som ønskede Odessa-regionen og to andre regioner løsrevet fra Ukraine og tilsluttet Rusland under der historiske navn Novorossija (Ny-Rusland). ”Suverænitets vanvid”, som chefredaktøren på lokalavisen *Vetjernaja Odessa* (Aften-Odessa, oplag ca. 200.000), *Boris Derevjanko* kaldte selvstændighedsbevægelserne. Han var også politisk aktiv som medlem af bysovjetten og gjorde med en patetisk håndbevægelse hjertet synonymt med sit politiske ståsted – til venstre for midten. Avisen havde nu erklæret sig selvstændig, men var tidligere, som det var almindeligt med lokalaviser, blevet udgivet af parti og stat i fællesskab. Den havde strøget det gamle logo ”Proletarer i alle lande – foren jer” og erstattet det med ”For en human og demokratisk socialisme, for enighed mellem borgerne”. Derevjanko havde selv overlevet alle ændringer og kunne nu tilsyneladende alle de nye slagord. I det hele taget forekom han loylik smart. Var

Den alternative demonstration i Odessa 7. nov. 1990

han blot en vendekåbe, der nu forsøgte at udnytte de nye politiske vinde? Noget kunne tyde på det.

Det blev den nationale problematik, som førte *Gorbatjov* og Sovjetunionen til fald i 1991. Og i denne proces spillede Ukraine en afgørende, men ofte overset, rolle. *Gorbatjov* undervurderede den modstand mod centrum, der gennem årtier var akkumuleret. Han undervurderede endvidere de folkelige kræfter, der stod bag denne modstand. Og sidst, men ikke mindst undervurderede han den kraft, der lå i mere eller mindre demagogiske ledere, der på trods af høje stillinger i parti- eller statsapparat, nu slog sig op på kravet om national selvstændighed og løfter til befolkningen om hurtige reformer og markedsøkonomiens velsignelser.

Gorbatjovs vision var fra start til slut en fornyet Union – men trods alt en Union, der gennem nogle overnationale organer kunne varetage en række fælles opgaver. Kun i enhedsstaten så han en garanti for, at det brogede nationale kludetæppe, som Sovjetunionen var, ikke gik i opløsning. Republikkerne spillede længe med på denne vision, men set i bakspejlet var dette spil for flere republikkers vedkommende kun halvhjertet. Det uafklarede forhold mellem centrum og periferi var i lang tid at sammenligne med et tikkende minefelt, der forhindrede et afgørende gennembrud i forhandlingerne. Republikkerne havde nærmest deltaget i et kapløb om mest ihærdigt at markere deres suverænitæt samtidig med, at de normale planøkonomiske relationer mellem dem hastigt gik i forfald. Mange republikker slog hegn omkring sig selv. Rundt omkring i butikkerne hang der skilte, der forkyndte, at man kun handlede med sin egen lokale befolkning. Ligeledes holdt man på sine råstoffer, halvfabrikata og komponenter, der ifølge planen skulle anvendes i den videre forarbejdning i andre republikker.

I juni måned 1991 publiceredes det udkast til ny unionstraktat, der skulle vise sig at blive det sidste i en lang række. Det skulle underskrives den 20. august, men det blev aldrig underskrevet. Dagen før gennemførte en gruppe af modstandere af en ny unionsaftale et kup mod den ferierende *Gorbatjov*. Men *Jeltsins* resolute optræden mod kupmagerne – vi husker ham stående på kampvognen – der repræsenterede ledende unionsorganer, og som var *Gorbatjovs* nærmeste medarbejdere, medførte, at kupforsøget slog fejl. Men det var en svækket og stækket *Gorbatjov*, der vendte hjem fra sin afbrudte ferie på Krim. Blot for at opdage, at initiativet i unionsforhandlingerne nu var gledet ham af hænde og lå hos Ruslands præsident. Ganske vist genoptog *Gorbatjov* i efteråret 1991 arbejdet med en ny unionstraktat på de nye præmisser. *Jeltsin* deltog tilsyneladende seriøst i de nye forhandlinger, men det helt afgørende var, at omverdenen havde overset, at en anden væsentlig part helt havde mistet interessen for dem. Det var lillebror, der pludselig ville spille rollen som storebror.

Det var Ukraine, hvis leder *Leonid Kravtjuk* længe havde boycottet forhandlingerne. I et interview til den unionsdækkende avis *Isvestija* den 26. nov. 1991 udtalte han blandt andet:

Vi har alle fra barndommen annammet de fra oven foreskrevne forestillinger om en verdensorden, herunder også om ”en ældre bror”. Jeg tror, at *Jeltsin* går ud fra, at Rusland også i fremtiden bør være det centrum, omkring hvilket de øvrige planeter, der kaldes stater, vil dreje sig – ligesom omkring solen. Men vi ved jo fra fortiden:

Hvis der pludselig optræder solpletter, hvis solen begynder at falme, så når lyset ikke ud til os. ---- Hvis vi havde haft vor egen stat, ville den så virkelig have bygget et Tjernobyl tæt på Kiev? Aldrig! Den ville måske have begået andre fejl, men ikke denne – uoprettelige. Og den ville aldrig have skabt dette frygtelige monster af en mono-struktureret industri, som er umulig at bevæge ud over det døde punkt”.

Den 1. december 1991 stemte Ukraines befolkning for republikkens fulde suverænitæt, og den valgte den tidligere partisekretær Kravtjuk til præsident – begge dele med overvældende flertal. Og stemmetallene dokumenterer overbevisende, at det var såvel russere som ukrainere, der massivt havde stemt for Ukraines fulde uafhængighed. Der er ingen tvivl om, at denne beslutning fremskyndede Sovjetunionens opløsning, der fandt sted blot en uge senere. Den 8. december 1991 mødtes præsidenterne for de tre slaviske republikker, Rusland, Ukraine og Hviderusland på et tidligere partipamper-landsted uden for Minsk, hvor de – uden i øvrigt at rådføre sig med eller blot at delagtiggøre Unionens præsident, Mikhail Gorbatsjov i, hvad de havde gang i – besluttede sig for at opløse Sovjetunionen og erstatte den med en løsere konstruktion, SNG.

Efter Sovjetunionens opløsning delte republikkerne sig ret hurtigt efter, hvordan de hver især skulle forholde sig til boet. Den største gruppe med Rusland i spidsen ønskede via det nye løsere fællesskab (SNG = Fællesskabet af Uafhængige Stater) at bevare det bedste fra den gamle Union og føre det over i en ny. Mindretallet under ledelse af netop Ukraine ville derimod bruge fællesskabet som en civiliseret måde at dele arven på for derefter hurtigst muligt at opløse det . Denne modsætning mellem unionsmodstandere og unionstilhængere har præget udviklingen siden 1991 og til dato.

Men et er at erklære sig selvstændig, og et andet er at være det. Ukraine havde ligesom de allerfleste af Sovjetunionens republikker ikke nogen selvstændighedstradition, når man ser bort fra det tidligere nævnte korte intermezzo med Kosakstaten fra 1654 til 1711 og et langt kortere efter Oktoberrevolutionen. Jeg plejer lidt forenklet at sige, at Rusland ved Unionens opløsning havde for meget stat og for lidt nation, mens det for republikkernes vedkommende var lige omvendt – ingen statstradition, men en veludviklet nationalfølelse. I læ af Sovjetunionens ganske vist pseudo-føderale struktur havde de, især siden 2. Verdenskrig, udviklet bløde værdier som sprog og kultur, men meget lidt stat. Hvor Rusland måtte lære at leve med et meget reduceret imperium og en tilsvarende reduceret statsopfattelse, skulle republikkerne først til at udvikle følelsen af at være en selvstændig stat samtidig med, at de stadig var dybt afhængige af det tidligere unionscentrum. Deres kommunikationsveje, såvel de fysiske som veje, jernbaner og flyruter som de elektroniske, havde alle hidtil haft Moskva som deres retnings- og omdrejningspunkt. Deres produktion byggede enten på en ekstrem arbejdsdeling mellem republikkerne eller på monokulturer som for eksempel bomulden i Centralasien. Hertil kom, at Ukraine ligesom flere af de andre republikker var dybt afhængig af den energi, som Rusland kunne levere primært i form af naturgas og olie. Antallet af atom-kraftværker var ganske vist stort i Ukraine, men Tjernobyl-katastrofen i april 1986 havde været en alvorlig advarsel mod at satse ensidigt på atomkraft som energikilde.

Jeg husker en episode i Sibirien, der satte Ukraines nyere historie ind i et tragisk perspektiv. Den fandt sted i den sibiriske landsby *Listjvanka*, der er nabo til Bajkal-søen.

I landsbyens kirke, opført i træ og spartansk udstyret med det nødvendige inventar for en russisk-ortodoks kirke, mødte jeg en gammel kone på omkring 70 år. Hendes opgave var at tage sig af kirkens praktiske gøremål, gøre rent, tage sig af vokslysene og endelig betjene kunderne i den biks, der er en fast bestanddel i enhver ortodoks kirke. Her sælges kirkelig litteratur, ikoner af enhver størrelse og de høje, tynde og grumsetgule vokslys – et salg, der var og er med til at finansiere den i øvrigt selvfinansierende kirke. Derfor har kirken egentlig altid kendt til markedsøkonomi. Hvem har ikke oplevet, hvordan de halvvejs nedbrændte vokslys pludselig blev fjernet af gamle koner? Jeg oplevede også i den fjernøstlige kirke, at den påtrykte statspris på pjecer og bøger var streget over og erstattet af en betydeligt højere ”markedspris”. Når man nu havde monopol på varen, hvorfor så ikke forlange det, som markedet kunne tåle? I øvrigt lignede vor kone tusinder af andre russiske babusjkaer med tørklæde og Ruslands historie prentet i sit ansigt. Hver med sin historie, der illustrerede den ”store” historie.

Som stor pige var hun kommet fra Ukraine og til det østlige Sibirien sammen med sine forældre, transporteret dertil i kreaturvogne – ofre for Stalins kollektiviseringskampagne omkring 1930. En tid, hvor kollektivt vanvid, udløst af Stalins planer for tvangsindustrialisering og -kollektivisering, greb det sovjetiske samfund og trak sit blodige spor gennem de russiske og ukrainske landsbyer. En tid, hvor en ko for meget eller et uoverlagt ord om kollektiviseringskampagnen, kunne gøre en bonde og hans familie til folkefjender og dømme dem mere eller mindre vilkårligt til deportation østover. I 1921-23 havde der i forlængelse af revolution og borgerkrig været direkte hungersnød i kornkammeret Ukraine. Efter en række gode år derefter fulgte fra slutningen af 1920’erne og især i årene 1932-33 en veritabel hungerkatastrofe, som krævede op mod 5 mio. ofre, og som var en direkte følge af befolkningens indædte modstand mod tvangskollektiviseringen, mod dens urealistiske og umenneskelige planmål og mod de ofte voldeligt gennemførte kornrekvisitioner.

I historisk sammenhæng kan den ukrainske og russiske bondes situation sammenlignes med patienten, der gentagne gange har været på operationsbordet og hver gang er vågnet op af narkosen til en ny virkelighed. Snart vågnede han op uden den jord, man havde lovet ham, snart med forbud mod at holde private husdyr eller dyrke sin private jordlod. Til andre tider havde han nærmest pligt til at holde egne husdyr, så blev han pålagt skat på kirsebærtræer, og endelig kunne han vågne op med perspektivet om, at hans kollektivbrug skulle omdannes til et statsbrug eller sammenlægges med et andet kollektivbrug. Ingen spurgte nogensinde patienten, hvor han havde ondt, eller hvad han opfattede som det bedste eller mest retfærdige. Han kunne kun tålmodigt afvente, hvilke eksperimenter kirurgen og narkoselægen (= de politiske magthavere) næste gang ville underkaste ham. Uviljen mod at være objekt i de kampanjer, som har redet sovjetisk/russisk/ukrainsk landbrug som en mare, sidder dybt i landboeren. Gang på gang havde han haft grund til at føle sig bedraget.

”Det er ikke noget dårligt valg, om ham ved vi da, hvad han står for”, det var Viktors realpolitiske kommentar, da vi i fjernsynet så, at den republikanske høg Ronald Reagan var blevet valgt til USA’s næste præsident efter den demokratiske og svage Jimmy Carter. Tiden var november 1980, og stedet var Viktors og Margaritas dagligstue i Kiev.

Jeg var sammen med et hold studerende i Kiev og Odessa. Sammen med en kollega besøgte jeg Viktor og hans hustru Margarita. Han var historiker, men arbejdede som diplomat og havde været Ukraines medlem i FN's Generalforsamling. Hun var lærer i russisk ved Kievs Universitet og havde i den egenskab via Kulturaftalen mellem Danmark og Sovjetunionen fungeret et par år som russisk lektor på Slavisk Institut i Århus og var rejst hjem samme sommer for at genoptage sit arbejde. Vi undrede os naturligvis noget over Viktors reaktion. Men først et par ord som svar på læserens berettigede undren over, at Ukraine havde egen delegeret i Generalforsamlingen. Vi skal tilbage til krigsafslutningen i 1945 og FN' grundlæggelse for at finde forklaringen. Stalin var på baggrund af den totale sejr over Nazityskland og det forhold, at hans hære nu stod dybt inde i selve hjertet af Europa så sejrssikker, at han havde krævet, at samtlige af Sovjetunionens på det tidspunkt 16 "suveræne" republikker skulle have sæde i FN. Storbritannien havde som en automat-reaktion svaret, at så skulle alle dets Commonwealth-lande også repræsenteres. De havde også deltaget og lidt store tab i nedkæmpelsen af Hitler

Kompromisset blev, at Storbritannien trak sit forslag tilbage mod, at kun Ukraine og Hviderusland fik sæde i Generalforsamlingen som en anerkendelse af deres tab og lidelser under Verdenskrigen. Men tilbage til hin novemberaften i 1980. Vi undrede os noget over Viktors udsagn, det var ikke ligefrem det almindelige syn på valget af Reagan i Danmark. Men han forklarede, at Sovjetunionen var mere tryk ved at have en republikaner i Det hvide Hus. Demokraterne havde en tilbøjelighed til altid at hænge sig i påstande om brud på menneskerettigheder med videre. Republikanerne var mere realpolitisk indstillede, og så vidste man, hvad de stod for i den globale storpolitik. Og den storpolitiske situation anno 1980 stod ikke ligefrem i afspændingens tegn. Året før havde den fundamentalistiske islamiske revolution væltet den USA-venlige Shah af pinden i Iran og bragt præstestyret til magten. Den amerikanske ambassade i Teheran var blevet stormet og det nye Iran havde ydmyget USA ved at gøre et stort antal amerikanske diplomater til langvarige gidsler. Det var også i 1979, at Sovjetunionen havde udnyttet USA's øjeblikkelige svaghed i regionen ved at invadere Afghanistan – en handling, der vækkede USA til handling. I et forsøg på i hvert fald at fastholde sin nu reducerede rolle i den mellemøstlige region og eventuelt erobre det tabte tilbage, kastede USA sit økonomiske og propagandistiske lod ind i Afghanistan.

I Odessa oplevede jeg i november 1990 Sovjetunionens sidste parade for Oktoberrevolutionen i 1917. Paraden var meget traditionel, det vil sige helt i den ånd, hvori den foregik overalt i Sovjetunionen: På den centrale plads i byen og skåret over læsten fra Den røde Plads i Moskva. Først en troppeparade, dernæst en forevisning af det nyeste militære isenkram og til sidst en såkaldt civil manifestation, hvor bydistrikter, institutioner, læreanstalter, organisationer og virksomheder med flag og transparente defilerede forbi tribunen, hvor byens militære og civile spidser tog imod. Der var ingen direkte kritiske slagord på transparenterne, men derimod mange, der indirekte antydede de dybe splittelser, der prægede det sovjetiske samfund i 1990: Nej til separatisme og nationalisme, ja til en ny unionstraktat. Det var i øvrigt ved Paraden på Den røde Plads samme år, at Gorbatsjov pludselig forlod tribunen på Lenin-mausolæet. Nogle perestrojka-kritiske transparente i det civile optog havde provokeret præsidenten, der åbenbart havde

glemte, at han ikke længere var Partiets pladshund i form af dets generalsekretær. Den demokratiske fernis på det politiske liv var stadig så ny, at partiskolingen kunne slå igennem. Opdraget i den overbevisning, at alt var kontrolleret og kunne kontrolleres, og at intet spontant kunne tolereres, handlede Gorbatsjov i den givne situation pr. refleks og forlod tribunen.

Odessa er som nævnt en ung by, grundlagt i 1796. Den har i en historisk sam-

Sovjetunionens sidste fremvisning af isenkram - Demonstrationen for Oktoberrevolutionen – Odessa 7. nov. 1990

menhæng tydeligvis to stoltheder – sin arkitektur og områdets placering i den antikke kulturverden. Arkitektonisk vil den med rette gerne sammenlignes med storebroderen i nord, Leningrad. Store dele af byen præges af de samme gul-grønne pastelfarver og den samme klassicistiske byggestil, som præger Peter den Stores by. På byens arkæologiske museum fik jeg illustreret, hvordan hele området var en del af den antikke verden med nære forbindelser til de græske bystater. Græske kolonier langs Sortehavets nordkyst som *Olbia* (ikke langt fra Odessa) blev besøgt af historiens fader, *Herodot*, og sendte i øvrigt korn til Athen – ligesom Odessa lige fra sin grundlæggelse blev en af Ruslands vigtigste korneksporthavne.

Samme dags eftermiddag, hvor jeg om formiddagen havde overværet paraden, var der en alternativ demonstration et andet sted i byen. Her dominerede de blå-gule bannere, der var symbol for den ukrainske nationale bevægelse, *Rukh*. Slagordene tydede på, at bevægelsen var sammensat af mange former for opposition. Der var socialdemokrater, der solgte deres budskab gennem avisen med det historiske navn *Mensjevikken*; der var jøder, der ønskede samarbejde med Israel, der var soldatermødre, der krævede, at ukrainere aftjente deres værnepligt inden for republikkens grænser og ikke i internationalismens og i det sovjetiske broderfolks navn blev sendt til fjerne egne af Unionen for der at aftjene værnepligten.

Der var også Petljura- og Bendera-folk, der med disse to ukrainske nationalister fra revolutionsårene som bannerførere ønskede at markere Ukraines vilje og ønske om at blive en selvstændig stat, løsrevet fra Sovjetunionen. Der var ingen tvivl om, at ytringsfriheden havde vide rammer. I sidegaderne stod ganske vist grupper af småsludrende be-

tjente klar, uden at det dog på noget tidspunkt kom til uroligheder. ”Vi skal jo opretholde den offentlige ro og orden”, var deres resignerede kommentar til situationen. Men hvad der er ro og orden, og hvem der definerer den er vel til enhver tid til diskussion.

Samarbejdet med Israel er kommet i gang, og de jøder, der ønskede at forlade Ukraine, er rejst til Det forjættede Land – forhåbentlig uden at opleve de skuffelser, som mange fra det tidligere Sovjetunionen desværre har oplevet. De akademiske titler og grader, som de trods alt ofte havde fået og levet af i sovjetlivet, havde ikke den store relevans i de jobs, som i Israel ofte blev deres lod.

Soldatermødrene fik større succes i deres arbejde. Det havde været et dogme i Sovjetunionen, at de værnepligtige som regel blev sendt langt fra deres hjem. Officielt var forklaringen den, at en sådan procedure ville fremme det venskabelige forhold mellem Unionens over 100 nationaliteter og dermed fremskynde udviklingen af et a-nationalt sovjetfolk, befriet for det borgerlige nationsbegreb. Sandheden blev en anden. De værnepligtige oplevede generelt den officielle praksis som et raffineret forsøg på at fjerne dem fra deres hjemlige omgivelser og dermed forhindre udviklingen af nationalisme. Dertil kom, at netop Sovjetunionens føderale struktur, der var tænkt som et overgangsstadium, blev den skærm, i læ af hvilken netop de nationale følelser udvikledes, som blev en væsentlig og måske den væsentligste faktor i Sovjetunionens opløsningsproces.

Næste dag havde vi en aftale med Rukh, altså den ukrainske nationale bevægelse. Til forskel fra situationen i hovedstaden Kiev var Rukh i Odessa ikke registreret hos myndighederne som en samfundsorganisation. Derfor kunne den ikke få stillet egne lokaler til rådighed. Organisationen havde imidlertid fundet husly i et par kælderværelser. De tilhørte egentlig Memorial-organisationen, det vil sige lokalafdelingen af den unionsdækkende forening, der havde gjort det sin opgave at opsnuse og afdække alt materiale om udrensningerne i 1930'erne og senere.

Kælderen havde for et par nætter siden været udsat for, hvad dens beboere ikke uden dramatisk tæft og skelen til historiens rædsler kaldte en pogrom. Der havde været indbrud, der var begået hærværk mod inventaret, og plakater var blevet revet ned. Kælderen beboere var ikke i tvivl om, at gerningsmændene skulle søges i kredse med tilknytning til den højreorienterede organisation *Pamjat*. Tilknytning til militsen eller KGB? Muligheden afvistes ikke. Et af lokalerne var nødtørftigt gjort i stand, fordi vi skulle komme. Kælderen viste sig i øvrigt at være tilholdssted for en broget skare af grupper: Kosakker, kristne, jøder, socialdemokrater – og så selvfølgelig Rukh, der i sine rækker samlede mange afskygninger af meninger. Enige syntes de at være om ønsket om selvstændighed for Ukraine, og ikke kun for området vest for Dnepr-floden, men for hele den daværende ukrainske sovjetrepublik. Vi bragte på bane, at vi i går under den alternative demonstration havde bemærket slagord og transparente til fordel for Petljura og Bendera, som af historien ikke ligefrem var kendte som glødende tilhængere af demokratiet. Det bekræftede de, men med følgende tilføjelse: *Først gælder det om at tilkæmpe sig uafhængighed, så kan man bagefter opbygge et demokratisk samfund.*

Vor samtalepartner i kælderen havde ganske tydeligt en særlig status – han var da også medlem af bysovjetten, tilsyneladende indvalgt af en amorf skare af utilfredse vælgere. Han kunne ikke entydigt definere sine tilhængere, var selv en arbejder, der havde

I kælderen hos oppositionsgruppen Rukh – Odessa nov. 1990

tilegnet sig en betydelig intellektuel viden. Var glad, hvis blot tusind af Odessas 1,2 mio. indbyggere havde læst Rukh's program. Hvis det ellers skulle gå demokratisk til, kunne det derfor have lange udsigter med at få gennemført kravene – lød vor konklusion. Talte sig varm, da han berettede om de nyligt oprettede kontakter med staten Israel, bekendte sig entydigt til den zionistiske tanke. Han bekræftede i øvrigt det indtryk, vi havde fået af gårsdagens chefredaktør. Han havde kunnet bruge Rukh før valget, men da han først var blevet medlem af bysovjetten, viste hans sande ansigt sig. Kamæleon var det udtryk, man i kælderen fandt passende at bruge om ham.

Rukh var perestrojka'ens ukrainske variant, dannet af en række kulturforeninger og enkeltpersoner i form af nyligt løsladte dissidenter. Organisationens klare uafhængighedslinje tiltalte en nationalistisk fløj af den gamle partielite, hjemmehørende især i den vestlige del af republikken med hovedbyen Lvov, og den sluttede derfor op om Rukh. Fløjens leder var partisekretæren *Leonid Kravtjuk*, dvs. ham, der valgtes som det uafhængige Ukraines første præsident. Den nye politiske ledelse valgte en national linje med tydelig brod mod Rusland. Landet fik del i internationale låne- og støtteforanstaltninger ikke mindst efter, at regeringen i 1994 valgte at komme det internationale samfund i møde ved at give afkald på at være en atommagt og skrotte våbnene fra sovjetperioden. Den stærkt nationalistiske og antirussiske kurs fremkaldte hurtigt separatistbevægelser blandt de russiske befolkningsflertal på Krim, i Østukraine og i Odessa-området. De forstummede imidlertid for en stund, da Kravtjuks efterfølger – den i 1994 nyvalgte præsident Leonid Kutjma indledte en dobbeltkurs: Fortsat tilnærmelse til Vesten, opgør med kommunismen og reformer på den ene side og en forbedring af forholdet til Rusland på den anden side. Men set i perspektiv må jeg konstatere, at der i hele perioden fra 1991 og til 2004 ikke skete nogen reel fornyelse af hverken det politiske eller det økonomiske liv. Politiske skandaler afløste hinanden, korruptionen florerede, og økonomien var kronisk katastrofal og præget af manglende politisk vilje til gennemgribende reformer. Dertil kom i de senere år af Kutjmas præsidentperiode centralistiske tendenser og en ny tilnærmelse til Rusland - med andre ord en politik, der medførte en større afstand til Europa.

Ved valget i 2004 kom det til et dramatisk politisk opgør mellem den Moskva-tro

fløj og den nationalistiske Europa-vendte fløj. Massive beskyldninger om valgfusk kaldte tusinder på gaden. Bakket op af Vestens løfter om økonomisk støtte fortsatte demonstrationerne. Resultatet, *Den orange Revolution*, endte med at give magten til oppositionen under den karismatiske *Justjenkos* ledelse. Revolutionen har endnu, 2006, ikke bragt de store resultater, men hensigtserklæringen fra ukrainsk side er klar nok: Medlemskab af EU og NATO og et tåleligt forhold til storebror i nord, der stadig sidder med trumfkortet i form af at levere halvdelen af Ukraines energibehov. Men EU er henholdende, både fordi Unionen efter den sidste udvidelse med hele 10 lande har fået mere end nok at se til med at integrere dem, og fordi Ukraine foreløbig ikke har vist en reformvilje, der blot nærmer sig til EU's optagelseskriterier. Og selv om i hvert fald USA af sikkerhedspolitiske grunde gerne ser Ukraine som medlem af såvel EU som NATO, må disse ønsker foreløbig vige for hensynet til Rusland i den internationale kamp mod terrorisme. De helt afgørende indenrigspolitiske problemer som f.eks. den udbredte korruption, hvis afskaffelse blev et af 2004-revolutionens helt store temaer, lever tilsyneladende i bedste velgående. Politikere forgår, men korruptionen består, fristes man til at sige. Så længe man ikke ønsker at aflønne embedsværket på et rimeligt niveau ud fra den betragtning, at det alligevel på egen hånd forstår at supplere sin løn, kommer man næppe korruptionen til livs. Endelig udstilles Ukraines dybe afhængighed af Rusland på energi-området gang på gang i fuld offentlighed. Og med den gasledning, der er under etablering ned gennem Østersøen til Tyskland, vil Rusland i perspektiv gøre sig uafhængig af ukrainsk velvilje med hensyn til transit.

En højtstående prælat i kirken, en metropolit, der på trods af cølibat-løfte viste sig

*Vejen fra varægerne til grækerne – Dnjepr-floden.
Udsigt fra den høje vestbred*

at have kone og børn, som han ganske vist altid havde præsenteret som sin søster med tilhørende niecer og nevøer. Samme metropolit blev sammen med andre højtstående gejstlige af pressen afsløret som mangeårig KGB-agent, udstyret med kodenavne og andet til faget hørende specialudstyr. Det var situationen for kirken i Ukraine omkring 1990. Og den er i 2006 såmænd endnu mere broget. Der findes i dag fire forskellige

større ortodokse kirkesamfund, dertil et stort antal mindre ortodokse og ikke-ortodokse organisationer. Forvirret? Lad mig i store træk forsøge at rede trådene ud – selv om de, indrømmet, er meget filtret ind i hinanden. Der er for det første *Den russisk-ortodokse Kirke*, hvis oprindelse går tilbage til Kiev-riget. I forbindelse med de brogede politiske forhold efter Kiev-rigets opløsning og dermed de vestlige ukrainske landes større og større afhængighed af Polen-Litauen opstod 1596 ved Brest-Litovsk koncilet en hybrid, som kaldtes Den græsk-katolske Kirke eller *Den unerede Kirke*. Den anerkendte Pavens overhøjhed, men brugte i øvrigt den ortodokse ritus. I borgerkrigsårene efter Oktoberrevolutionen, hvor Ukraine en overgang havde udråbt sin egen republik, opstod *Den ukrainske autokefale* (= selvstændige) *ortodokse Kirke* med eget overhoved, en patriark. Da den Moskva-baserede sovjetmagt i begyndelse af 1920'erne overtog den politiske magt i Kiev, blev denne autokefale kirke tvunget ind under centralkirken i Moskva. I hele sovjetperioden blev såvel den græsk-katolske som den autofekale kirke forfulgt – i øvrigt med Den russisk-ortodokse Kirkes fulde billigelse – men de genopstod begge efter 1991. Dermed var der tre store kirker i det nye post-sovjetiske Ukraine. Så kan vi vende tilbage til indledningen til dette afsnit og metropolit *Filaret* og hans kødelige familie lidet ortodokse livsførelse. Da hans ønske om at efterfølge patriark *Pimen* ved dennes død i 1990 stødte sammen med afsløringerne af netop denne livsførelse og da Den russisk-ortodokse Kirke følgelig valgte *Aleksij 2.* til nyt overhoved, brød *Filaret* – i øvrigt med det selvstændige Ukraines fulde opbakning – med kirken i Moskva og grundlagde *Den ukrainske Kirke* med sig selv som patriark. Altså fire store kirkesamfund: størst er Moskva-patriarkatet, dernæst kommer de græsk-katolske, på tredjepladsen Kiev-patriarkatet og mindst er de autokefale ortodokse.

I det foregående har jeg flere gange en passant nævnt den vestlige del af nutidens selvstændige Ukraine. Netop en passant, for i realiteten har jeg bevæget mig omkring emnet som katten om den berømte grød. Det er et svært og kompliceret emne at behandle kortfattet. Områdets historie er omtumlet og broget, dets befolkning rummer så mange forskellige elementer, og områdets nationale, religiøse og etniske kolorit kan sammenlignes med en palets mange farver. Det er Centraleuropa for fuld udblæsning – ombejlet, erobret, hørende snart til den ene, snart til den anden stormagt. Stater som Polen-Litauen, Det habsburgske Kejserrige, Østrig-Ungarn, Tsar-Rusland og Sovjetunionen har skiftevis besiddet området og efterladt sig sine farver på nævnte palet. Og i dag er dette mange-facetterede område ved historiens luner endt med at være en del af det post-sovjetiske Ukraine. Det er i dette område, at Ukraine ved sin selvstændighed i 1991 fandt grobund for sin identitet og selvfølelse. En gang havde fyrstendømmet Galitj potentiale til at blive den middelalderlige Kiev-stats afløser. Historien tildelte imidlertid Moskva denne rolle, og Galizien, de slaviske folks formodede ur-hjem, blev et af Europas glemte områder. Kulturelt har det historiske Galizien været tumleplads for alle Europas konfessioner og hjemsted for mange af dets sprog. Området blev både front og bro mellem den ortodokse og den romersk-katolske verden. Og endelig er det et område, hvor de moderne nationalstater Polen, Ukraine, Rumænien, Ungarn, Tjekkiet og Slovakiet mødes, og hvor Karpaterne udgør om ikke et geografisk midtpunkt, så dog et begreb med en enorm symbolkraft.

Men lidt historie til klarificering. Ovenfor forlod jeg historien med underskrivelsen af Den evige Fred mellem Polen-Litauen og Moskva-Rusland i 1667. Freden gjorde Dnepr til grænseflod – dog således, at byen Kiev på flodens vestbred dog forblev russisk. De følgende 100 år betød nedgang for Polen-Litauen samtidig med, at naboerne – Østrig, Rusland og Preussen – udviklede sig til stormagter. Landet var et valgkongedømme – det betød, at nabostaterne i stadig stigende grad blandede sig i kongevalget. 1700-tallet var skakspil-diplomatiets og den kølige, rationelle magtpolitik's århundrede. I den kontekst var det ikke overraskende, at nabostaterne kom på den tanke at dele den polsk-litauiske anomali mellem sig i stedet for tilbagevendende at strides om, hvem der skulle være ny konge i Polen-Litauen. I tre runder – 1772, 1793 og 1795 – fordelte de koldt og klinisk, men helt i tidens ånd, landet mellem sig. I 150 år var Polen kun en nation – som stat genopstod landet først efter Versailles-freden i 1920. I forhold til Ukraine indlemmede Rusland ved de polske delinger landskaberne Podolien og Volhynien, mens Galizien med centrum i den gamle universitetsby Lvov (= det tyske Lemberg, ukrainsk Lviv) tilfaldt Østrig.

Samtidig med de polske delinger førte Rusland to sejrige krige mod Det osmaniske Rige med det resultat, at halvøen Krim og den vestlige Sortehavskyst kunne indlemmes i Imperiet. Dermed var vejen banet for, at byer som Odessa og Sevastopol som hjemsted for Sortehavsflåden kunne grundlægges. Det stort set mennesketomme, men frugtbare steppeområde blev befolket med og koloniseret af russere og en vifte af europæiske nationaliteter – grækere, serbere, tyskere, bulgarer med flere – som tsarregeringen annoncerede efter i europæiske aviser, jfr. kartoffeltyskerne til opdyrkning af den jyske hede et halvt århundrede senere.

Første Verdenskrig vendte op og ned på Europas grænser. Fire imperier gik under – i revolution og national opløsning. En stribe nye stater så dagens lys for første gang, andre genopstod af historiens glemsel. Blandt de sidste var Polen, nationernes Kristus – i sin tid ofret på den europæiske *raison d'état*'s alter. Galizien tilfaldt nu det nye Polen, som samtidig udnyttede det revolutionære kaos i Rusland til at tilbageerobre noget af det vestlige Ukraine. Det blev fattige polsk-ukrainske piger fra især Galizien, der i 1920'erne udgjorde datidens østarbejdere ved til en ringe betaling og usselt behandlet at befolke Lolland-Falsters sukkerroemarken (= roe-polakker).

Ved 2. Verdenskrigs afslutning blev det forhold, at Sovjetunionens hære nu stod dybt inde i Europas hjerte, bestemmende for magtforholdene i Central- og Østeuropa. Polens grænser blev rullet mod vest – til gengæld måtte landet se sig reduceret mod øst. Ikke blot blev den østlige del af Galizien med hovedbyen Lviv nu en del af Sovjetunionen, men Stalin krævede også Karpato-Ukraine, der siden 1920 havde hørt til Tjekkoslovakiet, indlemmet i Unionen. Der kan næppe tales om retfærdighed i forbindelse med grænsedragninger i Centraleuropa. Dertil er de enkelte blomster i den nationale, etniske og religiøse buket alt for forskellige. Alligevel er det en kendsgerning, at der inden for den nuværende grænsedragning er en flerhed af ukrainsk-talende mennesker. Det gælder i Karpato-Ukraine, hvor den ruthenske befolkning overvejende er ukrainsk-talende og ortodokse, og det samme gælder de dele af Galizien, der i dag er en del af Ukraine.

På Slavisk Institut arrangerede vi i slutningen af 1990'erne en konference om

det historiske og nutidige Galizien med deltagelse af verdenseliten blandt forskere fra blandt andet England, Tyskland, Canada og Ukraine. Som arrangører forsøgte vi selvfølgelig at nedtone de politiske dagsordener, som konferencens tema naturligt rummede, og som meget let kunne poppe op i løbet af dens afvikling. Det lykkedes da også i det store og hele at gennemføre den i den akademiske og videnskabelige ånd, der naturligt hører et universitet til, og som tilskud fra det offentlige og fra fonde forpligter til. Men den personlige uvilje mellem en amerikansk uddannet, i Canada boende, forsker med centraleuropæiske rødder og en sovjetisk uddannet sprogforsker og nu glødende Kiev-orienteret ukrainsk nationalist kunne på trods af den akademiske fernis kun vanskeligt skjules, selv om forholdet mellem dem blev mere tåleligt i løbet af konferencen. Især et besøg på voldanlægget Fyrkat og den efterfølgende middag på Fladbro Kro gjorde stemningen noget mere afslappet. Som velbevandrede i det ukrainske sprog var de to herrer jo også udstyret med det helt rigtige værktøj.

Jeg har gemt et enkelt kultur- og befolkningselement i de vestlige dele af Ukraine

Sydens Skt. Petersborg – Arkitektur i Odessa

til sidst. Det gælder *den jiddisch-talende jødiske befolkning*. I Middelalderen blev de polske lande et fristed for europæiske jøder, og de strømmede hertil i stort tal – ikke mindst fra de tyske lande. Med De polske Delinger kom mange af dem til at leve i Det russiske Imperium – Rusland fik derved for første gang i sin historie et betydeligt jødisk befolkningselement inden for sine grænser, men koncentreret i rigets sydvestlige områder. I anden halvdel af 1800-tallet blev jøderne forpligtet til at holde sig inden for en nøje defineret bosættelseszone i de ukrainske og litauiske lande, og i slutningen af århundredet udviklede de anti-jødiske folkelige stemninger sig med tsarregeringens fulde accept og støtte til chikane, forfølgelse og massakrer. Disse pogromer – et russisk ord, der er gået ind i alle sprog - som ofte havde mange ofre, fik sammen med den sociale nød mange jøder til i årene 1890-1910 at udvandre fra Kiev, Odessa, Lvov og andre byer. Som ludfattige småhandlende, som skræddere og skomagere eller repræsenterende andre småhåndværk kom de for eksempel til København, men mange af dem rejste videre til USA og Canada. Det kejserlige Rusland var omkring 1900 ikke alene om at opmuntre,

anstifte og oppiske antisemitiske stemninger – de næredes af en omfattende antisemitisk litteratur og løb som en steppebrand gennem de fleste europæiske lande.

Af Holocausts seks millioner ofre kom en betragtelig del fra de ukrainske lande. Allerede før 2. Verdenskrig var det lykkedes for enkelte jøder at udvandre til Palæstina, og efter 1945 strømmede mange af de få overlevende til Det forjættede Land. Den Holocaust, knyttet til masseødelæggelseslejrene, som vi normalt forbinder med ordet, havde en forløber i Ukraine. Den er blevet benævnt *kuglernes Holocaust* i modsætning til lejrenes Holocaust. Den foregik ude i landsbyerne, i de såkaldte *stedtle'r*, hvor Einsatzgruppen fra SS gennede jøderne sammen i skove eller på åbne marker, tvang dem til at grave de huller, som børn og gamle ofte blev smidt levende i for at spare på ammunitionen, mens mænd og kvinder blev skudt og smidt ovenpå. Nogle vidneudsagn fra rædslerne:

Det varede næsten to uger. Hver dag kom en lastbil tre-fire gange med nye jøder. De første blev sat til at grave en grav --- Flere dage efter løb der stadig blod ud af graven. Det tog tre dage, før graven døde ---”.

I Ukraine var Holocaust overalt, i alle landsbyer – men den dag i dag mangler der stadig mindesmærker over denne glemte eller oversete første fase af Endlösung. Den kostede en million ofre blot i Ukraine, hvor der indtil maj 2006 er afdækket 450 massegrave, hvilket formodentlig kun er en tredjedel af samtlige massegrave.

Med denne ukrainske Holocaust forsvandt den specielle *shtetl-kultur*, der med sit intense religiøse liv, sit jiddische sprog, med sine dufte, farver, folkløse og sit righoldige og spraglede persongalleri af synske, af troldmænd, tåber, vise, ludere, bodfærdige fanatikere, djævløse, dæmoner og intellektuelle har inspireret forfattere og malere til at frembringe verdenslitteratur og verdenskunst. Lad mig nøjes med at nævne en *Isaac Singer* (1904-91) og en *Marc Chagall* (1887-1985), der henholdsvis i ord og farver har skildret denne enestående kultur.

Der er ingen tvivl om, at Ukraines enegang i Sovjetunionens opløsningsproces gjorde ondt på mange russere. Ikke blot berøvedes Rusland ved Ukraines selvstændighed flere århundreder af sin tidlige historie. Men det var i russernes øjne også en broderation, der vendte ryggen til storebroderen.

Hvad er så status for Ukraines situation i dag og for landets udsigter i fremtiden? Sammenfattende mener jeg, at landet i uhyggelig grad savner sammenhængskraft. Den sproglige opdeling i et øst og et vest, mellem russisk og ukrainsk er reel i den forstand, at der i den russiske mindretals-befolkning er et ønske om at blive forenet med moderlandet. Det eneste, de måske er enige med ukrainerne om, er et ønske og håb om, at EU skal åbne optagelsesforhandlinger eller i det mindste viser en positiv vilje. Glipper dette håb – og EU's seneste udmeldinger er ikke ligefrem positive overfor Ukraine – vil splittelsen blot blive større. Kirkeligt er landet ikke kun splittet i to, men i hele tre retninger. Splittelsen mellem Den unerede Kirke, Den ukrainsk-ortodokse Kirke og Den russisk-ortodokse Kirke er i teologisk henseende ikke den store knast, men den dækker i høj grad over en reel politisk splittelse. Rusland vil vedvarende presse Ukraine. Landets resolute enegang i Sovjetunionens slutfase og dets beslutning om endegyldigt at sprænge Unionen efterlod et åbent og aldrig lægt sår i russernes opfattelse af østslavisk

sammenhold, begrundet i fælles sprogstamme, fælles religion og fælles skæbne gennem mange århundreder. Hvideruslands deltagelse i den samme opløsningsproces i 1991 tilgiver russerne nemmere. Udviklingen der siden 1991 har tydeligt vist, at det store flertal af hviderussere senere har fortrudt opløsningen, og at de i dag formodentlig hellere end gerne så den omgjort. Anderledes med i hvert fald tre fjerdele af Ukraines befolkning. Her vil Rusland til stadighed udnytte de kontante, ret stærke og fysiske pressionsmidler, det er i besiddelse af. Ukraines tilnærmelse til og ultimativt landets medlemskab af EU ligner mere og mere et fatamorgana, officielt fra Unionens side naturligvis begrundet i landets manglende evne til at opfylde dens basale optagelseskrav, men reelt begrundet i EU's indre splittelse og besværet med at integrere de mange allerede optagne lande. Så i det lange perspektiv vil det ikke undre mig, om Ukraine, Hviderusland og Rusland ad åre finder sammen i en ny slavisk unionsdannelse. Men foreløbig sejler Ukraine videre på usikkerhedens hav samtidig med, at alle muligheder holdes åbne. Det seneste kompromis fra august 2006 mellem den Rusland-venlige og den nationalistiske fløj – repræsenteret af henholdsvis regeringschefen Viktor Janukovitj og præsidenten Viktor Justjenko – tyder måske på, at det ægte demokratis regel nummer et, at lære sig kompromis'ets kunst, er ved at vinde indpas i ukrainsk politik.

BALTIKUM

– TRE LANDE DER VILLE HJEM TIL EUROPA

For mange år siden, nærmere betegnet i begyndelsen af 1980'erne, var jeg en sen aftentime på vej i fly fra Moskva til Litauens hovedstad Vilnius. Jeg var ganske tilfældigt kommet til at sidde ved siden af en gammel kone, der viste sig at komme fra Novosibirsk i det vestlige Sibirien, og som var på vej til at besøge sin søn og hans familie, herunder et nyfødt barnebarn. Med sit karakteristiske blomstrede tørklæde om hovedet og med en lang og broget historie indgraveret i sit ansigts furer var hun symbolet på en russisk bondekone. Det viste sig da også, at hun slet ikke boede i storbyen Novosibirsk, men i en fjern sibirisk landsby. Det var hendes første flyvetur overhovedet. Nu viste det sig, at vi på grund af tåge ikke kunne lande i Vilnius lufthavn, men måtte gå ned i Riga i stedet. Længe svævede vi rundt i luftrummet – for om muligt at finde et hul i skydækket. Vi vesteuropæere begyndte som følge af vor vanlige forkælelse at blive utålmodige efter at se dyner, men ikke min sidekammerat. Den gamle kone sad roligt plantet i sit sæde, indtil hun med et fatalistisk smil om munden følte trang til at indvi mig i disse – i dobbelt forstand bevingede ord: ”Vi kommer nok til at svæve rundt heroppe altid – ligesom en Sputnik!”

Ved at høre disse ord dannede der sig på min indre skærm billeder af vidt forskellige karakter. Den gamle kone kom for det første til at understrege historiens betydning for nutiden. Jeg kunne i fantasien se hendes dagligdag derhjemme i træhuset, beliggende ved landsbyens hoved- og eneste gade, der i realiteten kun var et hjulspor. Jeg kunne se hende hente vand ved den fælles brønd i gaden og flytte sin enlige ko til en ny strimmel græs. Men en sputnik vidste hun alligevel, hvad var. Jeg kunne også i fantasien se hendes søn i sovjetfolkets internationale ånd have aftjent sin værnepligt langt fra sit sibiriske hjem og ved Sovjetunionens vestgrænse – i Litauen. Hvor han så – forhåbentlig i kærlighedens, men indirekte igen i internationalismens navn – havde mødt sin livsledsagerske. Og nu var farmor så på sin første flyvetur på vej til at se sit nyfødte barnebarn i Vilnius. Vi blev altså på grund af tågen nødt til at lande i Rigas lufthavn. Vi, det vil sige de udenlandske passagerer, blev fragtet til et komfortabelt hotel i byen for at overnatte. For næste morgen atter at blive kørt til afgangshallen. Og hvem mødte jeg så der? Rigtigt, naturligvis min sibiriske babusjka. Hun havde naturligvis – sammen med de andre sovjetiske passagerer – tilbragt natten i lufthavnen. Ikke i bløde dyner, men på tilfældige ledige sæder eller lænet op ad sin bagage. Alle landede op ad formiddagen velbeholdent

i lufthavnen i Vilnius.

I november 1990 var jeg atter i Vilnius. Regeringen havde besluttet ikke at fejre revolutionsdagene den 7. og 8. til minde om revolutionen i 1917. Helt nye toner fra en republik, der trods alt stadig var medlem af Sovjetunionen. Regeringen havde tværtimod og meget provokatorisk erklæret revolutionsdagene som almindelige arbejdsdage.

Domkirken i Vilnius. Oprindeligt bygget i 1200-tallet. Det nuværende strengt klassicistiske bygningsværk er opført i slutningen af 1700-tallet.

Hovedgaden i Vilnius – det tidligere Lenin-prospekt – hed nu *Gediminas*-gaden efter en af de litauiske middelalder-helte. Den var i begge ender blevet afspærret med blomstercontainere for på den måde at forhindre den traditionelle militærparade til ære for Oktoberrevolutionen i 1917. Til gengæld havde regeringen proklameret den 1. og 2. november som nationale festdage. I de romersk-katolske kirker, som er de helt dominerende i Litauen, betød det for eksempel, at præsterne allehelgensdag fra prædikestolene mindedes de litauiske helgener og de nationale helte. På gravene var der blevet stillet levende lys samt mad og drikke.

Jeg fik i november 1990 et klart indtryk af, hvor fast besluttet Litauen var på at gennemføre sin selvstændighed. Ingen tvivl om det. Man ventede blot på det rette øjeblik. Jeg husker, med hvilken ungdommelig overbevisning en litauisk kvindelig guide fortalte, at selvstændigheden ikke var langt væk. Det var hun sikker på. Og den skulle ikke gennemføres ved, at republikken meldte sig ud af Sovjetunionen. Det var ikke nødvendigt, da landet jo aldrig havde meldt sig ind. Litauen var ligesom de to andre baltiske lande, Estland og Letland, ved luskede internationale intriger og brutal militærmagt blevet tvunget til at blive medlem af Sovjetunionen, første gang i 1940 som følge af hemmelige aftaler mellem Hitler og Stalin og anden gang i 1945 som følge af Verdenskrigens udfald, der havde gjort Baltikum til et tag-selv-bord for den sejrige Sovjetunion. Den unge kvinde var sikker på, at Litauen blot behøvede at erklære sin selvstændighed, som landet faktisk allerede havde gjort trekvart år tidligere – den 11. marts 1990. Hun var helt på det rene med, at det ville blive en vanskelig proces, men den var absolut prisen værd.

Litauen skulle atter blive et frit og selvstændigt land.

Skuffelsen over Vestens holdning i efteråret 1990 var imidlertid generel og markant: Alt for mange ord, alt for megen sympati, men også alt for lidt handling – det var den almindelige holdning. I parlamentet ville politikerne helst ikke tale for meget om forhandlingerne med Moskva. Det var ganske vist aftalt, at de skulle begynde ultimo november, men det ville blive ulige forhandlinger – frygtede man både i Det litauiske Journalistforbund og i parlamentet. Politikerne frygtede også, at unionscentret snart ville demonstrere sin utilfredshed med Litauens ensidige uafhængighedserklæring i marts måned. Det viste sig da også, at den *Gorbatjov*, der havde såvel perestrojka, glasnost som et fælleseuropæisk hus på sin politiske dagsorden, ikke holdt sig tilbage med at anvende magt, når situationen efter Moskvas mening krævede det. Tidligere i sin regeringstid havde samme Gorbatjov nægtet den polsk-fødte og i såvel Polen som Litauen højtelskede pave *Johannes Paul 2.* at besøge Vilnius. Det var en af perestrojka-Sovjetunionens skæbnesvangre beslutninger. En anden lige så skæbnesvanger beslutning fulgte den 9. januar 1991, hvor sovjetiske sikkerhedsstyrker under anvendelse af vanlig brutalitet angreb tv-tårnet samt radio- og tv-bygningen i Vilnius. Fjorten civile blev dræbt og over 700 såret. Litauerne havde endnu en gang fået rigelig dokumentation for, at Moskva på trods af smukke ord egentlig ikke havde forandret sig andet end på overfladen. Og deres beslutning om at frigøre sig endeligt ved først givne lejlighed var blot blevet styrket yderligere. Lejligheden kom i august 1991, men mere om det senere.

Vilnius blev officielt grundlagt og gjort til residensstad af storfyrst *Gediminas* i året 1323, men vi ved, at stedet har været bebygget siden 900-tallet, og at byen også længe inden 1323 var et knudepunkt i handelen mellem Øst- og Vesteuropa. Storfyrsten sendte i 1323 et budskab til Europas lande, hvori han inviterede købmænd, håndværkere, munke og præster til at slå sig ned i sin by. Til gengæld lovede han dem udstrakt religionsfrihed. I begyndelsen af 1400-tallet kom mange jøder til Vilnius – som det fristed, resten af Europa stort set nægtede dem. Byen blev endog kaldt ”det litauiske Jerusalem”

Vilnius's gader var 1990 blevet afspærret med blomstercontainere for at forhindre den traditionelle militærparade til ære for Oktoberrevolutionen.

af de europæiske jøder. I det hele taget fik Vilnius et stærkt kosmopolitisk præg. Og ikke mindst præget af en religiøs mangfoldighed, hvor kirker, moskeer og synagoger lå side om side. Fra omkring 1400 og frem til 2. Verdenskrig var Vilnius et af de vigtigste centre for jødisk kultur i hele verden. 1500-tallet blev Vilnius's storhedstid, hvor byen blev et religiøst og verdsligt kultur- og uddannelsescenter – især, efter at *Sigismund 2.* August i 1529 blev storfyrste af Litauen og flyttede sit hof til byen. Efter at han i 1548 ved siden af at være storfyrste af Litauen også blev konge af Polen, gennemførte Sigismund re-alunionen mellem de to lande. Handel og kultur blomstrede i de følgende århundreder. Men efter den russiske annekktion af byen i 1795 sank Vilnius ned til at være en almindelig guvernementsby. Russerne havde af mongolerne lært ikke at holde af bymure. Derfor blev de mure revet ned, som Vilnius i begyndelsen af 1500-tallet havde fået som bevis på sin byværdighed.

I årene mellem de to verdenskrige var Vilnius-området en del af det genopstandne Polen, mens den næststørste by *Kaunas* var hovedstad i den selvstændige republik Litauen. Kaunas, polsk Kovno, er en hyggelig by med små 400.000 indbyggere. Den ligger ved sammenløbet af to floder, *Nemunas* og *Neris*. Det var her, Napoleon under sit i øvrigt fejlslagne togt mod Rusland, på såvel udturen som på den mindre heroiske hjemtur passerede floden Nemunas eller Neman, som den hed den gang. Kaunas fik byrettigheder og selvstyre (Magdeburgsk ret) i 1408. Det var også i Kaunas, at de første offentlige protester mod Sovjetunionen fandt sted – helt tilbage i 1972, hvor en student begik politisk

Gediminas-tårnet i Vilnius, Litauens nationalsymbol. Opkaldt efter storfyrst Gediminas, der i 1323 gjorde byen til residensstad og fristed for købmænd, håndværkere, munke og præster.

begrundet selvmord. Byen har desuden verdens eneste djævlemuseum, hvor man har samlet djævfremstillinger fra hele kloden. Kaunas bevarede hovedstadsværdigheden indtil den sovjetiske besættelse 1939-40, hvor Vilnius atter blev hovedby.

Del nummer fem af "Verdens skabelse", en billedecykus i tretten dele af Mikolajus Konstantinas Ciurlionis (1875-1911). Hører til kunstnerens tidlige periode. Det er blevet sagt om kunstneren, at han i et symbolistisk formsprog malede musik ind i sine billeder.

Men litauerne store kulturelle helt hører til i Kaunas – maleren og komponisten *Mikolajus Konstantinas Ciurlionis* (1875-1911). Her ligger hans museum, og i nærheden af byen blev han født og voksede op – som førstefødt i en børneflokk på ti. På det tidspunkt var Kaunas en provinsby i Det russiske Imperium. Mikolajus's far var organist og supplerede den sparsomme løn ved at skrive officielle dokumenter for lokale mennesker, der ikke forstod sig på det kancellisprog, skrevet på russisk og kalligraferet, som myndighederne krævede. Hjemme talte familien polsk, samtidig med at den også beherskede litauisk. Men polsk var forudsætningen for, at faderen kunne beholde sit arbejde som organist – og desuden ansås litauisk generelt for at være bondsk. Hvis man ville frem i verden, var beherskelse af polsk eller russisk en tvingende forudsætning. Og familien havde ambitioner. I første omgang tvang faderen alle børnene til at spille klaver. Men den lille Mikolajus havde som den ældste et forspring. Som treårig kunne han spille efter gehør, og som syvårig efter noder. Han kom på konservatoriet i Warszawa, studerede her 1894-99 og skrev kor- og orkesterværker i en nationalromantisk stil. Samtidig var han optaget af filosofi, oldtidshistorie, kosmologi og naturvidenskab.

Han fik smag for malerkunst. Det er blevet sagt om ham, at Ciurlionis malede musik ind i sine billeder. Især i billedrækker, ofte med musikalske betegnelser og i et symbolistisk formsprog, der grænser til ren abstraktion. Men han fortsatte også sine musikstudier – fra 1901 på konservatoriet i Leipzig. Indtil nu var hans studier blevet støttet økonomisk af forskellige velgørere. Men da de døde ud, måtte han ernære sig ved at give privattimer. Han afslog adskillige tilbud om gode og faste jobs. Måske, fordi maleriet optog ham mere og mere. I efteråret 1903 fuldførte Ciurlionis sit første seriøse malerværk – karakteristisk nok med titlen *Skovens musik*. Ikke desto mindre lod han sig – meget mod sin vilje - optage på malerskole i Warszawa i 1904. Men maleriet kom

hurtigt til at opsluge ham helt. Nu suppleret med studier af Nietzsche, hypnose og indisk filosofi – især forfatteren og filosofen *Tagore Rabindranath* (1861-1941). Dennes religiøse poesi og kærlighedslyrik løftede sig op over det specielt indiske og blev universel. Den fascinerede Ciurlionis og inspirerede ham. Desuden var Rabindranath en begavet maler.

1905-revolutionen i Rusland bragte Ciurlionis nærmere den litauiske historie og kultur. Allerede som student i Warszawa havde han fået tilnavnet ”den litauiske bjørn”. Revolutionen i 1905 fjernede forbuddet mod at trykke litauiske bøger med latinsk skrift og åbnede for udvikling af en litauisk national og kulturel renæssance. Og Ciurlionis blev en aktiv og medlevende aktør i den, da han i 1907 flyttede til Vilnius. Han blev modtaget som en national helt. Men Vilnius behagede ham ikke helt - den var for provinsiel, og allerede i efteråret 1908 tog han til Imperiets hovedstad, Skt. Petersborg. Blev godt modtaget og optaget i Det russiske Kunstnerforbund. Ciurlionis blev gift med sin Sofia, der var journalist og skribent. Livet tegnede lyst, og ”ovnen lød som et symfonisk poem af Liszt”, som han poetisk bemærkede. Men lykken varede kun kort – han blev ramt af sygdom. Lægerne var i vildrede, om den var fysisk eller psykisk. Han ødelagde de malerier, han lige havde lavet. Samtidig voksede hans ry som maler og komponist. Hans billeder blev udstillet både i Vilnius og Skt. Petersborg. Men en forkølelse og påfølgende lungebetændelse slog ham ud. Ciurlionis døde den 10. april 1911 – kun 36 år gammel og uden at se den datter, som Sofia skulle føde måneden efter. Det nye selvstændige Litauens første præsident, musikprofessoren *Vytautas Landsbergis*, har begejstret skrevet følgende om sin landsmand: ”I dag stråler Ciurlionis på grund af sine brillante og originale malerier, der fremtræder som sonater, preludier og fugaer. Han er den nutidige og moderne kunsts forgænger – og en meget original en af slagsen. Hans værk *Verdens skabelse* hører til hans tidlige periode. Det er vigtigt, fordi det viser Ciurlionis’ stil i farvesammensætning og rytme, hans specielle komposition og streg”.

Blot fire dage efter det tyske angreb på Sovjetunionen den 21. juni 1941 blev Vilnius erobret. Og et mareridt, især for byens jøder, tog sin begyndelse. Den jødiske befolkning udgjorde i begyndelsen af 1900-tallet næsten halvdelen af Vilnius’ befolkning. Det jødiske kvarter, der lå i byens centrum, var et samfund i sig selv, havde egne institutioner som for eksempel kulturhuset *Mefitze Haskole*, der rummede bibliotek, læsesal, arkiv, statistisk kontor, studierum, museum, boghandel og eget postkontor. Tyskerne samlede kort efter besættelsen jøder fra hele Litauen i to ghettoer i det gamle jødekvart. Det kulturelle liv forsøgtes videreført af jøderne imod alle odds og på trods af de nye forhold. Men forsøget blev kun kortvarigt og endte tragisk. Den mindste ghetto blev fysisk udryddet allerede i oktober 1941. Og det samme skete med den anden og større ghetto i efteråret 1943 efter et dårligt forberedt forsøg på jødisk opstand. De få jøder, der undslap udslættelsen, sluttede sig til den litauiske modstandsbevægelse i landets skove. Omkring 95% af Litauens 265.000 jøder blev udryddet ved de to aktioner. Og sammen med dem en meget betydelig del – ikke blot af Litauens, men også af Centraleuropas kulturelle arv. I dag forsøger regeringen at genoplive dele af den.

Vilnius’ gamle bydel er arkitektonisk en perle og i sig selv et monument – med bygninger i gotik, renæssance, barok og nyklassicisme. *Domkirken* stammer oprindeligt

fra 1200-tallet, men blev i de følgende århundreder ødelagt i flere omgange. Det nuværende strengt klassicistiske bygningsværk blev opført i slutningen af 1700-tallet. Fra domkirken på det store katedraltorv udgår byens førende forretningsstrøg, den næsten to kilometer lange *Gediminas*-gade, som strækker sig til parlamentsbygningen. *St. Anna katedralen*, opført omkring år 1500 og med hele 33 forskellige mursten, er et enestående eksempel på gotisk bygningskunst. Jeg husker, hvordan folk i 1979 stod i lange rækker udenfor indgangen for i det mindste at kunne høre gudstjenesten i den stopfulde kirke.

Vi, det vil sige en gruppe danske journalister, som jeg var kursusleder for, havde i efteråret 1990 et spændende møde med litauiske miljøforkæmpere. De kritiserede naturligvis skarpt den sovjetiske mani med at anlægge kæmpemæssige virksomheder overalt – men i de areal- og befolkningsmæssigt små baltiske lande forekom denne mani dem helt grotesk og ude af proportioner. De litauiske miljøfolk var imidlertid i 1990 især optaget af *Ignalina-værket* – det vil sige det gigantiske kernekraftværk, som i årene 1984-87 blev opført i den østlige og sø-rige del af Litauen. Byggeriet var med andre ord foregået også i det år – 1986 – hvor blok fire på Tjernobyl-kraftværket eksploderede og mindede Europa om, hvor grænseoverskridende kernekraften var. Og da Ignalina-værket teknisk var af samme type, kunne de litauiske protester mod det og den nationale utilfredshed med Moskva i miljøforkæmpernes optik gå op i en højere enhed. En planlagt udvidelse af værket, der skulle have gjort det til verdens største, blev følgelig skrinlagt efter voldsomme folkelige protester, der vendte sig mod såvel forureningen som den

Skt. Anna katedralen. Opført omkring 1500 som et gotisk pragtstykke.

efter Tjernobyl-katastrofen så tydeligt dokumenterede manglende sikkerhed. Værket har i dag en monopolstilling i Litauen, idet det producerer 85% af landets energibehov. Internationalt har Ignalina-værkets manglende sikkerhed været ofret stor opmærksomhed. Enorme beløb er bevilget fra forskelligt europæisk hold for at forbedre sikkerheden på værket – selv om det største europæiske ønske har været at få lukket det helt ned.

Et par facts om Litauen, hvis officielle navn er *Lietuvos Respublika*. Halvanden

Litauiske miljøforkæmpere, hvis mål var at få nedlagt atomkraftværket i Ignalina, der teknisk er af samme type som ulykkes-værket i Tjernoby

gange Danmark i areal og med tre og en halv million indbyggere. Over en fjerdedel af arealet er dækket af skov, mest nåleskov, der for størstedelens vedkommende og på trods af privatiseringsprocessen efter 1991 stadig er offentlig ejendom. Lidt under halvdelen er landbrugsjord, hvoraf en betydelig del har ligget brak siden selvstændigheden. Den sidste fjerdedel udgøres af søer og andre vådområder. Det officielle sprog i Litauen er litauisk, der er modersmål for hele 87% af befolkningen. Russerne udgør kun 8-9% og har aldrig udgjort flere. Da Litauen genvandt sin uafhængighed i 1991, foregik 95% af udenrigshandelen med de andre sovjetrepublikker. En smertefuld og vanskelig omstillingsproces forestod. Den hurtige liberalisering af handel og priser samt privatiseringsprocessen medførte et drastisk fald i nationalproduktet, hyperinflation og høj arbejdsløshed – en udvikling, der dog fra 1994 afløstes af fremgang. Ved årtusindskiftet var omstillingsprocessen så langt fremme, at et skøn sagde, at halvdelen af økonomien var legal og markedsstyret, en tredjedel sort og resten fortsat statslig.

Alle fløje i det politiske spektrum søgte på det sociale område en balance, som på flere felter betød en moderat videreførelse af Sovjetunionens sociale goder. Dog var arbejdsløshedsunderstøttelsen en nydannelse. Prisen for denne socialpolitik var ydelsernes relativt lave niveau – også lavere end de andre baltiske lande. Der er ingen tvivl om, at selvstændigheden dels afslørede en ganske betydelig armod og dels var med til at øge uligheden i samfundet betydeligt i Litauen. En proces, der har været endnu mere tydelig og smertelig i Estland og Letland, og som her er baggrunden for en betydelig og højt værdsat humanitær indsats fra private sponsorer i for eksempel Danmark. Der er også fattigdom og social ulighed i Litauen, men landets status som et udpræget agrarsamfund har mildnet situationen noget. Rusland er stadig Litauens vigtigste handelspartner, men hovedparten af udenrigshandelen er i dag vendt mod EU – væsentligst Tyskland, Polen og Letland. Medlemskabet af såvel EU som NATO har givet Litauen – på linje med de øvrige baltiske lande Estland og Letland – både økonomisk og militær sikkerhed.

De baltiske lande omtales ofte på en måde, som om de er en mere eller mindre egal størrelse. Indrømmet, der er væsentlige ligheder, men der er også fundamentale for-

skelle. I 1700-tallet blev de alle tre dele af Det russiske Imperium - Estland og Letland i begyndelsen og Litauen i slutningen af århundredet. Derefter delte de politisk skæbne – helt frem til nutiden. De blev ofre for en kraftig russificeringspolitik i slutningen af 1800-tallet, de opnåede selvstændighed i 1920, alle tre landes styre udviklede sig i en autoritær eller direkte fascistisk retning i løbet af 1930'erne, og endelig kom de i 1939 del af den sovjetiske indflydelseszone som konsekvens af Tyskland og Sovjetunionens kortvarige og halvhjertede forbrødring op til og efter udbruddet af 2. Verdenskrig og dens grusomme aftaler. I 1945 blev de dele af Sovjetunionen, det vil sige unionsrepublikker i Stalins sovjetimperium – nu som følge af krigens udfald og Sovjetunionens maniske ønske om sikkerhed på vestfronten.

I to omgange blev de baltiske folk ofre for Stalin og hans kumpaners deportationer og folkeflytninger – første gang i 1940 og dernæst efter 1945. I årene 1945-51 blev flere hundrede tusinde baltere, heriblandt store dele af de tre landes politiske og kulturelle eliter, forvist til Sibirien, Kasakhstan og Centralasien – nogle forskere mener, der var tale om helt op til 600.000. Hvor mange af dem, der havde samarbejdet med besættelsesmagten, er vanskeligt at vide. Grænsen mellem dem, der vitterligt havde samarbejdet med tyskerne, og dem, der blot blev beskyldt for det, var flydende. At mange baltere i juni 1941 havde hilst Hitlers tropper velkomne som befriere og efterfølgende gik i tysk tjeneste er ubestrideligt. Men vi ved også, at tænderne i Stalins redekam også tidligere – som f.eks. under de store udrensninger i 1930'erne – havde vist sig at sidde tæt, når der skulle udpeges fjender. Et stort antal litauere, letter og estere blev efter 1945 på grusomste vis deporteret til Sibirien. Til rigelig erstatning for de baltere, der var blevet deporteret, sendte Stalin efterfølgende skarer af etniske russere ind i området – primært til Estland og Letland, færre til Litauen. I årene 1945-49 kom der f.eks. 180.000 russere til Estland – noget af en mundfuld for et land, der kun havde omkring en million indbyggere. Helt op til midten af 1950'erne måtte sovjetmagten sætte styrker ind for at nedkæmpe væbnede nationale partisanbevægelser i Baltikum – reelt var der tale om borgerkrigs-lignende tilstande.

Og nu til forskellene. Jeg satte ovenfor 1700-tallet som et skel i de baltiske landes historie. Før det århundrede havde den selvstændige stat Litauen, delvist sammen med Polen, i århundreder været en stormagt i Nordeuropa. Samtidig med, at de estiske og lettiske områder var kastebold mellem De tyske Ridderordner, Danmark og Sverige – for til sidst, i 1721 at blive dele af Rusland. Estland og Letland havde med andre ord ingen statstradition før 1920. Til gengæld blev deres bønder fri for livegenskab og stavnsbånd allerede i begyndelsen af 1800-tallet – en omstændighed, der her medførte en betydelig urbanisering og industrialisering, mens Litauen endnu i dag er et udpræget landbrugsland. Andre forskelle knytter sig til sprog og religion. Estisk hører til den finsk-ugriske sprogstamme, mens lettisk og litauisk er indoeuropæiske sprog – som dansk og russisk – og udgør inden for dem undergruppen de baltiske sprog. Selv om litauere og letter taler sprog, der historisk er i slægt med hinanden, er det ikke ensbetydende med, at de i det daglige kan tale med hinanden. Tilsyneladende har litauisk i sin udvikling været mere konservativt end det anderledes udviklede lettisk. I hvert fald har litauisk bevaret nogle arkaiske træk, der gør sproget særdeles interessant for den sammenlignende in-

doeuropæiske sprogvidenskab. I religiøs henseende er esterne og flertallet af letterne lutheranere, mens litauerne – oven i købet meget energisk – bekender sig til Den romersk-katolske Kirke.

Blandt perestrojkaens trylleformler viste der sig at være en joker, hvis alvor og betydning alle parter og ikke mindst Det kommunistiske Parti var meget længe om at erkende. Det var de nationale bevægelser, der opstod rundt omkring i Sovjetunionen i kølvandet på den kulturelle, økonomiske og politiske frigørelsesproces i anden halvdel af 1980'erne. Partiet og dets ledere havde lullet sig ind i den illusion, at de massive nationale problemer, som den nye sovjetstat havde arvet fra tsarismen, én gang for alle var løst gennem den såkaldte leninske nationalitetspolitik, der efter 1917 formelt havde gjort omdannet Det russiske Imperium til en føderation, hvor nationaliteterne havde fået tilfredsstillet deres mest presserende ønsker og krav. Men da denne over-nationale ideologi i anden halvdel af 1980'erne begyndte at smuldre, kom de nationale kendetegn og forskelligheder op til overfladen. Nogle af de nationale krav og problemer var forklædte sociale problemer, mens andre havde rod i nationale krænkelser i fortid og nutid. Derfor blev udtryksformerne så forskellige – fra en forholdsvis fredelig politisk kamp for selvstændighed i for eksempel Baltikum og til blodige og massakrelignende opgør i Kaukasus og Centralasien.

Den nationale vækkelse udløste, hvad man generelt har betegnet som et suverænitetensvanvid. Alle, selv de mindste enheder, erklærede sig selvstændige. På baggrund af Sovjetunionens brogede nationale sammensætning måtte en sådan udvikling resultere i det rene kaos. Der var tale om et oprør mod centrum, det vi sige Moskva, og mod en centralisering, der havde været så grotesk, ”at en tilfældig russisk embedsmand i et tilfældigt ministerium i Moskva skulle planlægge et offentligt toilet i en litauisk by, hvis navn han ikke var i stand til at udtale”, som rektor for Vilnius' Universitet en gang bemærkede.

I august-september 1979 havde jeg lejlighed til at deltage i jubilæumsfestlighe-

En af de indre gårde i Vilnius Universitet, grundlagt som jesuitterkollegium i 1579. Såvel arkitektur som universitets- og studenterlivet er typisk centraleuropæisk.

derne i anledning af, at Vilnius Universitet fyldte 400 år. Det var blevet grundlagt 1579 som først et jesuiterkollegium, det vil sige som Den romersk-katolske Kirkes østlige forpost, og senere videreført som universitet. Det formåede at bevare de kulturelle og videnskabelige traditioner – på trods af de skiftende politiske konjunkturer i de følgende århundreder. Vilnius universitet og Den katolske Kirke har derfor i tidens løb sammen været nationale fyrtårne og pejlemærker. Der har været perioder med vækst og nedgang, med genopståen og lukning. Det var kong *Stefan Bathory*, der i 1579 omdannede det 9 år gamle jesuiterkollegium til *Academia et Universitas Vilnensis Societatis Jesu*, det vil sige til et universitet, men stadig gejstligt domineret og knyttet til jesuiterordenen. Da denne i 1773 blev opløst, overgik universitetet til de verdslige myndigheder. Med de polske delinger ophørte Litauen med at være en selvstændig stat og kom under Rusland. Universitetet blev lukket under Nikolaj 1. i 1800-tallets første halvdel, genåbnet 1919, lukket af tyskerne i 1942 og atter genåbnet af sovjetmagten i efteråret 1944.

Jeg husker tydeligt visse karakteristiske træk fra jubilæet, der fandt sted samtidig med universitetsårets start den 1. september. Det var lagt bredt an og talte gæster fra hele verden. Fra arrangørernes side var der lagt vægt på træk, der klart havde til formål at understrege Litauens historiske tilhørsforhold til en centraleuropæisk kulturkreds. Vi, de udenlandske gæster, blev i grupper ført rundt til universitetets forskellige fakulteter. Ved indgangen til Det humanistiske Fakultet blev vi modtaget af dekanen, der på formfuldendt latin bød os velkommen og introducerede sit fakultet. Senere var der i universitetets indre gård de ældre studerendes modtagelse af de nye. Det skete i form af en række studentikose optagelsesritualer, typiske for en germansk universitetstradition. For eksempel husker jeg, at de nye studerende, stående på et ben på en smal planke over et springvand, skulle bøje tyske verber. Hvorfor nævner jeg det? Jo, for at illustrere den litauiske universitetsverdens nære forbindelse med germanske traditioner og dens forskellighed fra tilsvarende russiske traditioner. I Rusland har latin aldrig spillet nogen rolle i universitetsverdenen, ligesom heller ikke studenterhuer eller specielle optagelsesritualer kendes. I rækken af festtalere fra universiteter i Sovjetunionen og udlandet kom turen naturligvis også til repræsentanten fra Moskvas Universitet. Han havde det tydeligvis svært. Her stod den politiske storebror og skulle holde tale for lillebror, som imidlertid i den lærde universitetssammenhæng var storebror. Modsætningen stod specielt lysende klart for os tilhørere, da Moskva-manden ganske upassende følte trang til at nævne, at hans universitet da i øvrigt det følgende år kunne fejre 225 års jubilæum. Når man nu er oppe i de talstørrelser, er der vel ikke den store forskel mellem 500 og 225 – eller hvad?

Alle de inviterede delegationer – og der var mange – skulle naturligvis aflevere deres hilsner og gaver. Det skete ved, at de alle sammen blev linet op på en lang række. Rektor Kubilius, en berømt naturvidenskabsmand, sad i projektørlys på sin ”tronstol” som en fyrste og modtog de inden- og udenlandske delegationers medbragte gaver og hyldest. Jeg husker især repræsentanten fra universitetet i *Ulan Bator*, hovedstad i Den mongolske Folkerepublik. Han var sikkert en fremragende videnskabsmand, men han lignede grangiveligt en, der var kommet ridende hele vejen. Han var meget hjulbenet og havde under armen sin gave, pakket ind i avispapir.

Kristendommen kom senere til Litauen end til det øvrige Europa. Først i midten af 1200-tallet lod storfyrsten sig døbe, men langt op i 1300-tallet var kristendommen endnu ikke gennemført overalt. Det vil sige på et tidspunkt, hvor den stod på højdepunktet af sin politiske og religiøse magt i resten af Europa. I 1386 kom Litauen i personalunion med Polen – en handling, der skulle styrke landet mod en række fjender, der truede. Det var først og fremmest *Den tyske Orden*, der havde gjort Litauen til sit primære mål. Et par ord om Ordenen. Den var grundlagt i Palæstina omkring 1200 som led i korstogsbevægelsen. Men den var også virksom i Tysklands østlige grænseområder. Ordenen erobrede i løbet af 1200-tallet Preussen og fik store besiddelser i Livland. Men det var først efter fordrivelsen fra Palæstina i 1291 og overflytningen af Ordenens hovedsæde til det preussiske Marienburg, at Den tyske Orden engagerede sig hundrede procent i Baltikum. Erobring af det halvt hedenske Litauen blev nu det primære mål. En kontinuerlig række af korstog fulgte mod litauerne. Den polsk-litauiske union i 1386 styrkede dem i den grad, at de fælles polsk-litauiske styrker i 1410 kunne tilføje de tyske ordensriddere et afgørende nederlag ved Tannenberg.

Men der var andre fjender. Der var den mongolske Gyldne Horde mod øst, og der var den opgående stjerne, storfyrstendømmet Moskva mod nordøst. Litauens personalunion med Polen afløstes derfor 1569 af en realunion, der imidlertid for Litauens vedkommende betød fremtidig polsk dominans i alle væsentlige politiske spørgsmål. Denne nye polsk-litauiske stormagt underlagde sig efterhånden Hviderusland og Ukraine indtil Dnepr-floden. Landet opnåede en størrelse, der i såvel polsk som litauisk historie er blevet karakteriseret som landet, der strakte sig mellem to have, Østersøen og Sortehavet. Ved siden af sin stormagtsstatus blev den nye stat også Den romersk-katolske Kirkes militante forpost mod øst – især i forholdet til Den ortodokse russiske Kirke. Indtil midten af 1600-tallet var Polen-Litauen en alvorlig og eksistenstruende faktor for den unge Moskva-stat. Men i løbet af det næste århundrede vendte billedet i og med, at Moskva-Rusland under Peter den Stores (1682/89-1725) heldige krige blev en europæisk stormagt med adgang til Østersøen, og hvor landet forvandlede sig til Det russiske Imperium. 1700-tallet var en nedgangstid for Polen-Litauen, en nedgang, der kulminerede med, at de tre europæiske stormagter Preussen, Østrig og Rusland i tre omgange (senest i 1795) delte den tidligere stormagt mellem sig. Dermed var Litauen blevet en del af Rusland. De områder, der i dag udgør Letland og Estland, var blevet russiske allerede i begyndelsen af århundredet.

Den ovenfor skitserede historie er ret afgørende for at forstå forskellene mellem de tre baltiske lande. Litauen har som allerede nævnt en stolt selvstændighedshistorie fra 1400-tallet og langt op i 1700-tallet. Det vil sige i en periode, hvor Estland og Letland aldrig udgjorde selvstændige stater, men derimod var kastebolde mellem skiftevis Den tyske Orden, Danmark og Sverige for endelig under Peter den Store at blive en del af Det russiske Imperium. I tiden mellem de to verdenskrige oplevede de tre lande en kort og begivenhedsrig selvstændighed, garanteret af Versailles-fredstraktatens underskrivere. Men blandt Versailles-traktatens underskrivere var ikke det revolutions- og borgerkrigsplagede Rusland og det besejrede Tyskland. De var slet ikke inviteret, og disse to på det tidspunkt paria-lande tog derfor en gruelig hævn, da de fik mulighed for det. Mulighe-

den kom i september 1939, hvor Nazi-Tyskland og Sovjetunionen indgik den famøse ikke-angrebs- og venskabstraktat, hvis hemmelige protokol lagde ord til den opdeling, der gjorde de baltiske lande til sovjetisk indflydelsessfære og ultimativt til dele af Sovjetunionen. Litauiske, lettiske og estiske frihedskæmpere eller nationalister bekæmpede langt op i 1950'erne besættelsesmagten. ”Skovfolk” blev de kaldt under et.

Jeg nævnte ovenfor den kraft, Den katolske Kirke kom med, da den endelig fandt fodfæste i Litauen. Den dag i dag finder den mange udtryk. Overalt i landet finder man langs vejsiden og ved vejkryds trækors eller krucifikser. Men stærkest kommer religionens ydre manifestationer til udtryk på korshøjen *Kryziu Kalnas*, der rummer tusinder af kors – af vidt forskellig størrelse, materiale og betydning. Alle besøgende bringer et kors med sig. Ved siden af sin religiøse betydning har korshøjen, der opstod i 1800-tallet, været et symbol på litauerne kamp mod besættelse og undertrykkelse, det vil sige, at den først og fremmest var og er rettet mod Rusland. Eller også er folk blot kommet for at mindes nogen, der er død, eller for at bede for en nærtstående, der er syg. Den kunstigt anlagte høj rejser sig i den nordlige del af landet – i det pandekageflade sletteland tæt på grænsen til Letland. Efter 1945 blev højen primært et symbol på kampen mod Sovjetunionen og kommunismen og for at mindes dem, der var blevet deporteret i 1940 eller efter 1945. Det skete i stadig konflikt med de officielle myndigheder, der brugte alle midler til at destruere højen og dens kors. I dag er højen blevet et nationalt frihedssymbol for alle litauere. Desuden er det blevet et flittigt besøgt turistmål. Den polsk-fødte pave *Johannes Poul 2.* holdt messe ved højen under sit besøg i 1993. Nygifte par besøger højen for at bede om Guds velsignelse.

Ude i Litauens gamle hovedstad *Trakai* var der 1990 i det ydre ikke tale om de store forandringer. Anlagt i begyndelsen af 1300-tallet som et værn mod de tyske ridderordner, lå borgen stadig som et maleri i det smukke landskab – præcist som jeg havde oplevet sceneriet under mit første besøg i 1979. Selve byen *Trakai*, der kun rummer

Borgen i Litauens gamle hovedstad Trakai. Anlagt som værn mod de tyske ridderordener i begyndelsen af 1300-tallet. Hårdhændet restaureret.

6.000 sjæle, er omgivet af tre søer, så på afstand ser det ud, som om den ligger på en ø. Borgen, der vitterligt ligger på en ø, er desværre ret hårdhændet restaureret, men den er alligevel optaget på UNESCO's liste over verdens kultur- og naturskatte. Den er verdens eneste vandborg, bygget i gotisk stil. Og så er den et stolt vidnesbyrd om republikkens selvstændighedstraditioner. Indvendigt var museumsarealet i forhold til 1979 blevet væsentligt udvidet for med genstande, billeder og ord at anskueliggøre republikkens historiske storhed. Også mellemkrigstidens korte selvstændighedsintermezzo 1920-39 havde nu fået sine egne sale. Alt sammen skulle det naturligvis medvirke til at styrke den nationale og statslige identitet hos kommende generationer.

Når man besøger et sted med et ganske bestemt formål, kan man sommetider komme til at opleve også noget helt andet. Det er et dejligt krydderi på rejselivet. Sådan gik det for mig i Trakai. Jeg havde ganske vist læst om et folkeslag, der kaldte sig *karaimere* og, som skulle have et tilhørsforhold til Litauens gamle hovedstad i Middelalderen. Stor var derfor min glæde og overraskelse, da jeg ved at gå en tur langs byens hovedgade stødte på – ikke blot deres karakteristiske huse, men også både et museum og et bedehus, begge hørende til karaimerne. Et par ord om dette specielle folk. Det var storfyrst *Vytautas den Store* (død 1430), der havde gjort Trakai til sin residens. Og det var ham, der i 1397 havde hentet sig en livgarde på Krim, bestående af karaimere, som han vidste var gode og trofaste krigere. De tilhørte den mosaiske tro og talte et tyrkisk sprog. Religiøst forkastede karaimerne (navnet betyder bibellæsere) den talmudiske tradition i jødedommen og dermed den fortolkning af Torah, som rabbinerne havde givet. De holdt sig til en bogstavtro forståelse af Torah. Sekten, der også kaldes *karæere* eller *karalitter*, havde sine første centre i Mellemøsten, men bredte sig også til Krim. Og herfra havde storfyrsten hentet sin livvagt.

Antallet af karaimere er i dag lille – omkring et hundrede, men de har beholdt deres sprog og tro. Som liturgisk sprog i *kenessa*, der er navnet på deres helligdom, bruger

Karaimere-huse i Trakai er bemærkelsesværdige ved de tre vinduer og ved at vende gavlen mod gaden. Storfyrst Vytautas den Store havde hentet de tyrkisktalende og mosaisk-troende karaimere på Krim for at gøre dem til sin livvagt.

Eduardas Vilkas, universitetslærer og reformpolitiker. Det politiske ordkævl fik ham til at længes tilbage til det stille forskerliv på Vilnius Universitet.

de imidlertid i dag hebraisk. Deres huse skiller sig ud – det er træhuse, der vender gavlen mod gaden. I gavlen har de tre vinduer – et for Gud, et for storfyrst Vytautas og et for husherren. Legenden fortæller, at storfyrsten pålagde karaimerne at bygge deres hus på den måde, så de var lette at finde, når fjenden truede.

Eduardas Vilkas var medlem af parlamentet, da jeg mødte ham i november 1990. Han var stadig medlem af Det kommunistiske Parti – vel at mærke af den af Moskva uafhængige fløj, der netop havde skilt sig ud. Men han var sikker på, at han meldte sig helt ud af partiet til december, og regnede derefter med at kalde sig liberal. Han var i øvrigt ved at være træt af politik. For meget snak og kævl. Han var også lidt uventet og hovedkulds blevet politiker. – Bare man var for uafhængighed og imod kommunisterne, blev man valgt, som Vilkas udtrykte det. Længtes tilbage til sit professorat og sin videnskabelige lærestol i økonomiske teorier og modeller på Vilnius universitet. Hellere det end praktisk politik og økonomi. – Hvordan kunne man overhovedet komme videre, når man i november endnu ikke fra Moskva havde fået budgettallene for næste år? Vi andre kunne måske undrende og lidt naivt spørge, hvorfor man overhovedet ventede på Moskva, når man ønskede og tilmed havde erklæret sin uafhængighed?

Trætheden hos de litauiske politikere var påfaldende i november 1990, som mødet med parlamentarikeren Vilkas klart demonstrerede. På den forholdsvis nyoprettede avis *Respublika* (oplag ca. 150.000) var man til gengæld ved at være trætte af politikerne. Avisen, der i øvrigt havde fået foræret en udtjent trykpresse fra Næstved Tidende, var blevet til med Folkefronten *Sajudis'* støtte. Og den havde til sin redaktion fået overdraget den gamle parlamentsbygning – så pladsmangel led man absolut ikke under. Men nu forventede politikerne prisen for den politiske støtte betalt tilbage. Ikke noget armslængde-princip her. Den, der betaler orkestret, bestemmer også musikken. Alle umodne demokratiers og demokraters ønskedrøm. Regeringen og politikerne kunne ikke ubetinget lide, at avisen ønskede absolut redaktionel frihed. Og den derfor for enhver pris ikke

Den pompøse parlamentsbygning i Vilnius, som tidligere havde rummet hovedkvarter for Det kommunistiske Parti.

kunne og ville støtte alt, hvad Sajudis – nu i parlamentariker-ham – fandt på at gennemføre. De nye politiske magthavere forventede nu ubetinget pay back for støtten til den presse, som de havde hjulpet i gang. Chefredaktøren var overbevist om, at en foreslået stramning af Litauens egen presselov var et forsøg på fra politisk hold på at opretholde en vis politisk styring af pressen.

I marts 1990 havde folkefronten Sajudis under ledelse af musikprofessoren *Vytautas Landsbergis* erklæret genoprettelsen af landets selvstændighed. Det kommunistiske Parti splittedes i to dele: En Moskva-tro og en national litauisk del, der støttede folkefronten. Og efter det mislykkede kup mod Gorbatsjov i august 1991 udnyttede Litauen, i øvrigt sammen med de to andre baltiske stater, den tumultariske situation og solidt støttet af udlandet, blandt andet meget aktivt af Danmark, til at erklære deres selvstændighed og suveræniteten. Og i løbet af 1990'erne forberedte litauerne sig ihærdigt til sammen med letterne og esterne at blive medlemmer af de europæiske fællesskaber. Til forskel fra de to andre baltiske lande har Litauen ikke noget væsentligt "russerproblem". Hvor esterne og letterne i selvstændighedsrusen havde indført ret så diskriminerende bestemmelser for de store russiske mindretal – bestemmelser, der besværliggjorde deres vej til Europa – var dette ikke tilfældet i Litauen. Her havde russerne nemlig aldrig udgjort mere end 10 % og udgør i dag kun 6% af befolkningen. Landet fik derfor ret hurtigt reguleret deres statsborgerskab og juridiske forhold i øvrigt, så adgangen til Europa ikke bremsedes af den grund. Litauen har i de forløbne 15 år siden uafhængigheden haft et langt mere tåleligt forhold til Rusland end Estland og Letland. Det forhindrer dog ikke, at russiske fly jævnligt krænker deres del af det baltiske luftrum. Så sent som i september 2005 styrtede et russisk jagerfly ned i Litauen, og det er hverdagskost, at der afholdes russiske militærøvelser klos op ad de baltiske landes grænser. Det er naturligvis ikke udtryk for, at der er fare for nærtstående militære angreb, men det er provokationer, der skal skabe uro samtidig med, at de skal demonstrere, hvor langt Europa og USA er villige til at gå for at forsvare NATO's og EU's grænser. Alle tre stater er skuffede over de to organisationers ligegyldighed og mener, at for eksempel krænkelse af det baltiske luftrum burde

være mere end bare et bilateralt baltisk-russisk anliggende. De føler, at hverken EU eller NATO ønsker at lægge sig ud med Rusland. Europa er jo dybt afhængigt af de russiske energileverancer, mens USA foreløbig ikke ønsker at sætte det strategiske partnerskab med Rusland i den internationale terrorbekæmpelse over styr. De baltiske lande føler, at de i dette internationale spil bliver sorteper, mens Rusland ret omkostningsfrit kan fortsætte sine små nålestik mod dem. Logisk set må de drage den konklusion, at deres medlemskab af NATO er lavere prioriteret end de gamle medlemslandes. Musketér-eden om en for alle og alle for en er ikke længere så entydig, som den var, da NATO blev til i 1949.

Navnet *Dmitrij Popov* illustrerer godt russerproblemet i Estland. En gang i løbet af året 1994 fik jeg som institutbestyrer et brev fra den danske lektor ved universitetet i Tartu, *Gerd Lütken*. Jeg kendte hende fra fakultetsrådsarbejde i Århus. Hun nævnte i brevet, at hun havde kontakt med en ung russer, der var uddannet russisk filolog fra Tartus universitet, og som gerne ville til Danmark. Den unge mand var ovennævnte Popov, kaldet *Dima*. Som russer havde han begrænsede borgerlige rettigheder i Estland. Og han så ingen muligheder for enten at fortsætte sin uddannelse eller få varigt arbejde i Estland. Det helt barokke i Dimas situation var, at ganske vist var han russer, men han havde aldrig været i Rusland. Han var født 1970 i Kasakhstans daværende hovedstad

Chefredaktøren på den litauiske avis Respublika fortroede det alt for nære forhold til reformpolitikere i folkefronten Sajudis. Nu forventede de pay back i form af journalistisk velvilje overfor politikerne..

Alma Ata. Men tilbage til brevet fra Tartu. Min sympati for gutten voksede, da jeg en lille uge senere modtog et brev fra Dima selv – skrevet på et ganske vist primitivt og noget ubehjælpsomt dansk. Men motivationen hos den unge mand kunne jeg ikke stå for. Jeg skaffede via rektor og Aarhus Universitets Forskningsfond penge til hans ophold og videre studier. Og det endte såmænd med, at Dima efter et par år fik et phd-stipendium og er forblevet i Danmark. I 1999 giftede han sig med danske Malene – den gang studerende på Slavisk Institut. Dima arbejder i dag som freelance IT-skribent og er en flittig bidragsyder til amerikanske og europæiske computerblade og websites. I løbet af et halvt års ophold i Danmark talte og skrev Dima et nydeligt dansk, og i dag kan man

af hans breve ikke se, at han ikke er født dansker. Til gengæld har han fået dansk statsborgerskab. En rigtig positiv integrationshistorie – fordi han havde viljen og evnerne, og Danmark den gang gav ham en chance for at vise, hvad han duede til.

Men Dimas historie er også interessant af en anden grund. Den viser nemlig, hvor internationaliseret, Sovjetunionen i virkeligheden var. Og den forklarer, de mange og typen af problemer, som Unionens opløsning slæbte med i sit fodspor. Dimas mor er født i Aserbajdsjan af en russisk mor og en armensk far. Da hun var færdig med skolen som 17-årig rejste hun til Alma-Ata i Kasakhstan for at studere på universitetet. Her mødte hun så sin kommende mand, der var russer, men bosat i Kasakhstan. Hun er uddannet filolog og har hele sit liv undervist udlændinge i russisk. Faderen er jurist. Da Dima var tolv år, blev hans forældre skilt. Fem år senere, som 17-årig, afsluttede han skolen og skulle vælge studium og studiested – og valget faldt på Tartu i den fjerne estiske unionsrepublik. Jeg spurgte Dima, hvorfor, og han svarede: ”På grund af Lotman, og fordi Tartu på grund af ham var kendt for sine semiotiske og litterære studier”. *Jurij Lotman* (1922-93) var og er en internationalt højt respekteret litteraturforsker. Siden 1963 og til sin død docerede han teorier og metoder, der gik på tværs af den officielle metode i litteraturforskningen – den socialistiske realisme. Da Tartu af militære grunde var en lukket by, og da stedet lå tilpas langt fra de forskningspolitiske metropoler, kunne Lotman og hans disciple her dyrke avanceret strukturalistisk og semiotisk litteraturforskning. Det vil sige en forskning, hvor grundopfattelsen er, at litteratur og kultur i det hele taget udgør systemer af ”tegn”, som kan ”afkodes”, hvorved dybere lag af betydninger afdækkes. Litteraturvidenskab bliver derved udvidet til at blive til generel kulturvidenskab. Lotmans forskning lå i forlængelse af en retning i litteraturteorien, den såkaldte russiske formalisme, der var rådende ca. 1915-30, og som tog udgangspunkt i litteraturens sproglige virkemidler. Metoden blev bandlyst af sovjetkritikken, men den havde overvintret i Tartu – fra begyndelsen af 1960’erne anført af Jurij Lotman.

Og det var dette undervisnings- og forskningsmiljø, den unge Dima dumpede ned i 1987. Kun 17 år gammel og tusinder af kilometer fra sit hjem i Alma-Ata. Tre år senere fulgte moderen efter og bosatte sig i Tallinn. I 1992 var Dima færdig med studierne og flyttede også til *Tallinn*. Her fik han arbejde på en russisk radiostation. Allerede på det tidspunkt begyndte esternes forhold til russerne at ændre sig. Det havde aldrig været godt, men nu forværredes det mærkbart. Også regeringen og myndighederne viste tegn på at ville gøre russernes situation så vanskelig som muligt. Dertil kom arbejdsmulighederne for en russisk filolog som Dima. De russiske skoler, som ville have været en oplagt jobmulighed, lukkede på stribe samtidig med, at russiskstudierne på universiteterne reduceredes væsentligt. Jeg bad Dima give nogle konkrete eksempler på chikanen over for russerne. ”Her et meget konkret eksempel. Omkring 1993 indførte regeringen en lov om, at alle skulle tale estisk på arbejdspladserne. Der blev oprettet en ”special-enhed”, hvis opgave det var at ringe rundt til virksomheder, de private inklusive. Hvis der blev svaret på russisk, fik man en påtale. Ydermere blev der indført et minimum af ordforråd på 800 estiske gloser, som man skulle kende for at få arbejde. Dette var i sig selv ikke så slemt – værre var den måde, man håndhævede loven på. Nogle mænd blev sendt hen på det lokale marked og hev tilfældige sælgere til side for at teste dem. Kunne de ikke

tilstrækkeligt med ord, blev de bortvist”.

Set fra en russers side, var den estiske behandling af dem naturligvis dybt diskriminerende. Men forsøger man at se problemet fra estisk side, har det flere sider. I Sovjetunionen forventedes alle uanset nationalitet at kunne russisk. Det var det officielle sprog, hvis man havde ambitioner om at avancere på såvel republik- som unionsplan. Det var også det eneste anvendte sprog under aftjening af værnepligten. Ganske vist havde en ester ret til at gå i en estisk-sproget skole – dog kun i Estland. Men det gjorde ikke russisk som fag mindre for en ester – det forventedes stadig lært til samme niveau som i russisk-sprogede skoler, og det siger ikke så lidt. Russisk havde en klar favoritposition i hele Sovjetunionen. Det var det eneste anerkendte *lingua franca* – det eneste fællesprog, så snart man bevægede sig udenfor sin egen republik. Der er derfor ingen tvivl om, at situationen i Sovjetunionen for en ester, der holdt af sin nationalitet og sit modersmål, forekom lige så diskriminerende, som russeren oplevede den efter 1991. Løsningen havde naturligvis været, at russere, der før 1991 varigt bosatte sig i Estland, som en naturlig ting lærte sig estisk til et vist niveau. Men det gjorde kun de færreste – som det i øvrigt var tilfældet overalt i de ikke-russiske republikker. Det var jo ikke nødvendigt, da alle jo talte Pusjkins og Lenins sprog - russisk. Også i Danmark forventer vi som en ganske naturlig ting af udlændinge, der varigt ønsker at bo her, at de lærer sig dansk.

I det hele taget blev situationen for russerne uudholdelig i årene 1993-94. Af mange grunde, men Dima fremhævede følgende: ”For mig var det værste, at man begyndte åbent at bruge en meget grov retorik. Aviserne publicerede meget provokerende og diskriminerende artikler, hvor russerne blev kaldt efterkommere af mongoler og derfor pr. definition ikke i stand til at opføre sig som en civiliseret nation. Og videre i den dur. Alle russere, der ikke kunne opnå russisk statsborgerskab, fik i stedet for et pas et såkaldt ”rejsedokument”, som langt de fleste europæiske lande ikke anerkendte som gyldigt ID. De fleste ambassader havde aldrig hørt om det, og så vidt jeg husker var det kun Danmark, Sverige og Tyskland, der betragtede rejsedokumentet som noget, der kunne stemples et visum i”.

Jeg nævnte ovenfor, at Dima havde fået sin filologiske uddannelse ved Tartu universitet – en læreanstalt med en glørværdig videnskabelig og oplysende historie. Tartu er Estlands næststørste by efter hovedstaden Tallinn og huser landets eneste universitet i traditionel forstand – det vil sige i den betydning, som også vi tillagde ordet, indtil der i 1990’erne gik inflation i ordet. Altså som en institution, der har stor faglig bredde og rummer fag inden for eksempel de humanistiske, juridiske og naturvidenskabelige discipliner. Tartu universitet blev 1632 grundlagt af svenskekongen *Gustav Adolf* og som sagt i den europæiske universitetstradition. Denne position kunne universitetet fastholde også efter, at det baltiske område blev russisk. I 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet blev det desuden hjemsted for en række i international sammenhæng førende forskere og dertil også centrum for en estisk nationalbevægelse. I sovjetperioden var Tartu en lukket by som følge af en nærliggende militær flyvestation. Men universitetets tradition overvintrede, og efter Estlands selvstændighed er det igen blevet landets center for højere uddannelse med omkring 15.000 studerende.

Filologen og litteraturhistorikeren *Ad. Stender-Petersen* (1893-1963), der grund-

lagde de slaviske studier ved Aarhus Universitet, og som jeg var så heldig at have som lærer i begyndelsen af 1960'erne, havde en fortid ved Tartus universitet. Ligesom den nybagte student Dima et par menneskealdre senere var Stender som ung kandidat og forsker blevet tiltrukket af universitetets humanistiske forskningsmiljø – præget som det var af den russiske formalisme. Slår man op på universitetets hjemmeside, bliver Stender nævnt her som et af de store navne, der har været knyttet til det. Det var i årene 1927-31, og det var faktisk direkte fra Tartu, at Stender i 1931 kom til det den gang meget spæde universitet i Århus. Sin uddannelse havde han fået på henholdsvis Skt. Petersborgs og Københavns universiteter. I Århus tog Stender ret hurtigt initiativ til at samle sine kolleger i *Humanistisk Samfund* – et kollegialt og selskabeligt fællesskab, som han havde mødt i Tartu eller *Dorpat*, som byen kaldtes på tysk. Stender selv var Samfundets selvskrevne formand i mange år.

Hans medbragte viden kom også til at præge Samfundets valgeregler. I hvert fald kan man i den beretning, som dets sekretær aflagde ved 10-årsjubilæet den 23. maj 1943, læse følgende: ”Allerede ved denne Lejlighed (= ved stiftelsen, TP) toges den for Humanistisk Samfund ejendommelige Valgmetode i Brug, som gaar under navnet ”Dorpatmetoden”. Da denne mærkelige Valgform synes at gaa en snarlig, men velfortjent Død i Møde, kunne den maaske være Anledning til at vi den et Par Afskedsord. Dens princip er, som alle Medlemmer vil vide af smertelig Erfaring, at der skriftligt proponeres Kandidater til Formandsposten, hvorefter der stemmes, lige til en af de foreslaede Kandidater har opnaaet absolut Majoritet, idet efter hver Afstemning den Kandidat udgaar, der har faaet det mindste Stemmetal ---. Derefter gentages samme Proces for de øvrige Poster i Præsidiet. I heldigste Fald kan man faa en hel Aften til at gaa med denne Metode, der, hvis den anvendes efter sin Bestemmelse, indeholder det ganske spændende, at i Virkeligheden ingen kan forudse Resultatet, som synes bestemt af Tilfældig-

Øst og vest mødes på broen over Narva. Den russiske fæstning Ivan-gorod på østsiden og den germanske ditto Hermann på vestsiden af floden. I dag er broen grænse mellem Estland og Rusland.

hedernes Spil alene. Der er da en Del, der tyder paa, at en velvillig skæbne har hvilet over Humanistisk Samfund, naar denne ejendommelige Valgmetode førte til Valget af Stender-Petersen til Formand ---, en Post, han har indehaft i alle ti Aar og røgtet med en enestaaende Omhu og Nidkærhed, der har fjernet alle Betæneligheder ved det i øvrigt vel diktatoriske Styre, han har udøvet”.

Nu, hvor jeg er ved Estland, kan jeg ikke undlade at nævne en anden ting. Når man kommer i bus fra Skt. Petersborg og skal ind i Estland, passerer man floden *Narva* via en bro. Narva, der kun er 75 kilometer lang og udmunder i Den finske Bugt, er i dag grænseflod mellem Estland og Rusland. På Ruslands-siden ligger en imponerende og dystert udseende borg. Også på Estlands-siden ligger der er borg, men den er betydeligt mildere i sit udtryk. Kun 150 meter skiller de to borganlæg. Den russiske borg hedder *Ivangorod*, det vil sige ”Ivans indhegning”, mens borgen på den anden side bærer det germanskklingende navn *Hermanni*. Altså to navne, der signalerer henholdsvis et russisk og et tysk indhold. Intet andet sted i hele det østlige Europa finder vi en lokalitet, hvor modsætningsforholdet og sammenstødet mellem Øst og Vest er anskueliggjort så tydeligt. Der har aldrig hersket tvivl om, at der i de baltiske lande var en stærk følelse af retteligt at høre til i Europa. Følelsen kunne ses materialiseret i arkitekturen, men den kunne også anes i tonefald, halve sætninger eller referencer. Når det er sagt, er det lige så sikkert, at Rusland og russerne ikke identificerer sig med Europa, når man ser bort fra et meget tyndt lag af intellektuelle og Skt. Petersborg som by betragtet. En interessant sociologisk undersøgelse fra februar 2007, foretaget af det ansete og uafhængige institut *Levada Center*, kan illustrere russernes generelle forhold til Europa. Hele 71% af dem, der bor i Rusland, anså ikke sig selv for at være europæere. Næsten halvdelen af de adspurgte var sikre på, at EU var en trussel for Rusland og for landets finansielle og industrielle uafhængighed. Omkring en tredjedel af de adspurgte mente, at det vestlige demokrati passer til Rusland. Hver tredje adspurgt ville foretrække sovjetsystemet som statsform. Kun hver fjerde anså demokrati som retfærdigt. Hele 94% af de adspurgte mente, at de kun havde lidt eller ingen indflydelse på, hvad der sker i Rusland. 82% følte intet ansvar for, hvad der skete i landet. Hele 68% følte sig ikke beskyttet og forsvaret af loven. 60% var sikre på, at myndighederne følte sig hævet over loven. 56% mente, at den dømmende magt bør være delvist eller fuldstændigt under den udøvende magts kontrol.

Ivangorods placering illustrerer imidlertid Ruslands stræben mod den baltiske kyst – mod de internationale søhandelsveje. Den er grundlagt 1492 under den moskovitiske storfyrste *Ivan 3. den Store* (1440-1505) som et led i befæstelsen af Moskva-staten mod vest. I 1478 havde han endegyldigt erobret handelsstaten Novgorod, syv år senere del-fyrstendømmet Tver, og mellem de to erobringer havde han i 1480 ved en simpel magtdemonstration befriet Rusland fra det ”mongolske åg”. Dermed havde Ivan fået ryggen fri, så han kunne vende opmærksomheden mod vest. Det var i øvrigt samme Ivan, der som den første antog tsartitlen og indførte den dobbelthovedede ørn som statssymbol. Men tilbage til broen over Narva. Anlægget af Ivangorod i 1492 foranledigede den russiske krønikeskriver til under samme år at skrive, at fra det tidspunkt ”ophørte tyskerne at gå mod Rusland”. Dette bastante statement kom nu ikke til at slå til. Men hvem var

disse ”tyskere” eller ”nemtsy”, som egentlig er krønikens udtryk? Det betyder egentlig ”de stumme” og brugtes oprindeligt om samtlige udlændinge – russisk hovmod!! – men kom efterhånden til, ligesom i nutidssproget, at betyde tyskere.

Narva, der ved siden af at være en flod også lægger navn til en by, der i dag har små 70.000 indbyggere, og som i øvrigt har en dansk fortid. Den omtales kilderne allerede i 1200-tallet, men som en dansk grænsefæstning, rettet mod det russiske Novgorod, er den først kendt fra 1300-tallet. Vi ved, at *Valdemar Atterdag* gav den driftige handelsby købstadsrettigheder i 1345, men fra året efter og indtil 1558 var by og borg underlagt Den tyske Orden. En kort periode, 1558-81, var den russisk og blev centrum for en livlig russisk østersøhandel. Efter 1581 blev byen svensk, og 1600-tallet kaldtes ”Narva-handelens gyldne periode”. Den varede indtil tsar Peters endelige erobring af den i 1704. Allerede i 1800-tallet oplevede Narva en industriel vækst, der fortsatte i sovjetperioden efter 1940. En vækst, der trak mange etniske russere til området, og som derfor i dag er en konstant kilde til uro mellem estere og russere. I dag fremstår byen som stærkt industrialiseret, stærkt forurenet og med flere store kraftværker, der udnytter de lokale olieskifre. En del virksomheder har efter 1991 måttet dreje nøglen om med det resultat, at byen oplevede flere strejker. Da størstedelen af befolkningen og især industriarbejderne er etniske russere, har den sociale usikkerhed og frustration kun forværret forholdet mellem de to nationaliteter.

Ivgorod (på estisk Jaanilinn) og Narva var i Estlands selvstændighedsperiode mellem de to verdenskrige tvillingebyer og dele af Estland. Sådan var det blevet bestemt i Tartu-aftalen 1920, indgået mellem det nye Sovjetrusland og den nydannede stat Estland og i forlængelse af det, som esterne kalder Den estiske Frihedskrig. På trods af de grænserevisioner, blandt andet Ivgorods indlemmelse i Sovjetunionen, der fulgte med sovjetiseringen efter 1940, men som Estland anser som påtvungne, har landet fastholdt i en traktat med det nye Rusland at ville henvise til Tartu-aftalen fra 1920. Grænseproblemerne mellem de to lande er derfor stadig uløste – et forhold, der p.t. forhindrer EU-landet Estland i at komme med i Schengen-samarbejdet. Der er også andet end uløste grænseproblemer, der i dag forstyrrer forholdet mellem dels esterne og russerne i Estland og dels mellem Estland og Rusland som lande. Det er for eksempel det estiske ønske om i Tallinn at ville fjerne et krigsmindesmærke for faldne sovjetiske, læs russiske, soldater i Verdenskrigen. Det er også problematisk, når de estiske myndigheder tillader mindemarcher for faldne SS-officerer gennem hovedstadens gader. Alt sammen ønsker og begivenheder, som kun tiden kan løse, men som endnu i 2007 er for tætte på historiens virkelighed.

Lidt facts om Estland eller *Eesti*, der er landets officielle navn. På størrelse med Danmark, men med kun 1,35 millioner indbyggere. Af dem var i 2005 68% estere og hele 29% slavisktalende, flest russere. Befolkningstallet har været faldende som følge af fraflytning og fødselsunderskud. Demografisk set er befolkningen gammel med en stor overvægt af ældre kvinder. Russerne bor overvejende i byerne, flest i industriområderne mod nordøst, hvor de flere steder udgør flertallet. Langt de fleste af dem er kommet efter 1945 som led i den sovjetiske industrialiseringspolitik. De er uglesete af esterne og har generelt vanskelige vilkår under den pågående estiske nationalisme. Estland var den

mest velstående af sovjetrepublikkerne, og estiske varer var efterspurgt i hele Sovjetunionen. Med selvstændigheden fik de traditionelle markeder mindre betydning, og en vanskelig nyorientering mod vest begyndte. Estland omtales ofte i EU-sammenhæng som klassens duks og som et økonomisk mønsterland, der ret hurtigt opfyldte kravene til optagelse. En kendsgerning, der nok til dels er med til at sløre de reelle og enorme sociale problemer i landet. Forskellene mellem en nyrig overklasse, der er meget synlig i mediebilledet, og en bund, præget af arbejdsløshed og fattigdom, er enorme.

Baltikum blev ofte i sovjetperioden kaldt ”sovjetisk udland”, og som udlænding, der talte et nogenlunde hæderligt russisk, blev jeg i andre dele af unionen ofte spurgt, om jeg kom fra Baltikum. Esterne taler som modersmål et sprog, der er nært beslægtet med finsk, og som i forhold til de to andre baltiske lande vanskeliggør kommunikationen. I sådanne sammenhænge bliver russisk ofte forbindelsesleddet – i hvert fald foreløbig og indtil engelsk eller et andet EU-sprog kan erstatte det forhadte ”besættelsessprog”. Det skal ikke glemmes, at esterne – også under det russiske overherredømme fra 1704 og til Oktoberrevolutionen – på mikroplanet i byerne var underlagt en tysk overklasse og på landet tyske godsejere. Ganske vist blev livegenskabet ophævet i begyndelsen af 1800-tallet i både Estland og Letland, det vil sige 60 år før end i Rusland, men dette skridt ændrede kun lidt i bøndernes situation. En gennemgribende russificeringskampagne, ikke mindst på det kulturelle område mødte massiv modstand, og den styrkede i høj grad den estiske nationalbevidsthed kulturelt og politisk – ikke mindst på initiativ af Tartu universitet. Esterne var sammen med de fleste letter i religiøs henseende blevet lutheranere i forbindelse med det nære forhold til henholdsvis Den tyske Orden og svenskerne.

Jeg har været i Estlands hovedstad, Tallinn, flere gange. Det skel mellem et øst og et vest, som jeg oplevede på broen mellem Ivangorod og Hermann, fik jeg bekræftet i Tallinn. Også i sovjettiden, selv om det moderne Estland helst vil give indtryk af, at alt nu er forandret. Også i 70’erne og 80’erne var det muligt at besøge kælderbeværtninger på rådhuspladsen, der siden 1300-tallet var centrum for byens handelsliv. Den gang så jeg også abstrakte maleriudstillinger i beskedne kælderlokaler, men som den gang var utænkelige i den øvrige Sovjetunion. Ikke dermed på nogen måde sagt, at Estland ikke følte sig knuget, besat og tvunget ind i noget, der ikke var naturligt på baggrund af landets historie og traditioner. Hver gang, jeg har vandret rundt i Litauens hovedstad, Vilnius, har jeg følt Centraleuropa puste mig i nakken. Men i Tallinns centrum fornemmede jeg, at her var der først og fremmest tale om en by, der arkitektonisk var i familie med hele rækken af gamle hansebyer langs Østersøen, sluttende med Lübeck i vest. Tallinn, der nævnes første gang i 1154, blev i 1219 erobret af Valdemar Sejr, der i 1248 indførte lybsk ret i byen. Det vil sige det sæt af regler, der i Lübeck primært regulerede købmændenes handel. De afskaffedes her i 1900, men i Tallinn var de faktisk gældende helt til 1945. Det danske styre varede indtil 1346, hvor den altid pengeforlegne Valdemar Atterdag solgte Estland til Den tyske Orden.

Tallinn, der i dag har en lille halv million indbyggere, er i høj grad præget af sine nordiske rødder. Den gamle bys højtliggende del er omgivet af en ringmur og tårne fra senmiddelalderen, udbygget med bastioner fra svenskertiden. Her ligger blandt andet domkirken, der er grundlagt straks efter den danske erobring i 1219. Finske arkitekter

har opført flere bygninger fra 1900-tallet, blandt andet teater- og koncerthuset Estonia.

De baltiske landes forhold til den store nabo i øst vil formodentlig også i fremtiden være problematisk. Når det passer ind i Ruslands nationale interesser, vil chikane og intimidering være en del af dets instrumentarium. Når Rusland ønsker at teste Vestens beredvillighed til - for enhver pris - at forsvare sine principper, kan de baltiske lande udgøre oplagte mål for en sådan test. Især måske Letland og Estland – fordi disse to lande er fattige på en historisk betinget identitet som stat, og fordi de begge har et så stort og i dag marginaliseret og socialt frustreret russisk mindretal. Det kan til enhver tid aktiveres samtidig med, at uløste eller latente grænsedragings-problemer til stadighed ligger som tikkende bomber. Mange russere, der endnu ikke har opgivet fortidens imperietænkning, kan ikke se noget formål med de baltiske landes selvstændighed – andet end at tækkes Vestens ønske om at have et springbræt ved Østersøen. De var i århundreder selvfølgelige dele af imperiet. Og i et gryende nationalistisk Rusland, der tænker i geopolitiske baner, kan disse russere let blive endnu flere.

Det russiske mindretal i Estland aktiveredes for eksempel i april/maj 2007, da spørgsmålet om at flytte et krigsmindesmærke for faldne sovjetiske soldater fra Tallinns centrum til et mindre centralt sted på en militær gravplads. Sagens kerne – selve flytningen og hvorhen – var i realiteten forhandlet på plads mellem de relevante estiske og russiske myndigheder. Ikke desto mindre rejste flytningen voldsomme følelser i det russiske mindretal. Med blodige sammenstød i Tallinns gader mellem politi og demonstranter og alvorlig chikane mod Estlands ambassadør i Moskva til følge. For esterne var monumentet et bittert og alt for synligt minde om sovjetisk besættelse. Tidspunktet for flytningen var uheldigt valgt – kun få dage før den 9. maj, den russiske hellige og ukrænkelige årsdag for sejren over Nazityskland og mindededag for sejrens ofre.

Monument-striden kunne vanskeligt gøres op i klare termer. Den havde mange nuancer. Det generede russerne, at estiske SS-veteraner modtager pension fra den estiske stat – uagtet, det er en kendsgerning, at den estiske SS-legion myrdede over 100.000

Flytningen af dette i øvrigt ikke særlig prangende krigsmindesmærke for faldne sovjetiske soldater gav i april/maj 2007 anledning til blodige sammenstød i Tallinns gader.

russere, jøder, ukrainere, hviderussere og sigøjner. Det vil sige, at en accept af krigsmonumentets placering midt i Tallinn fra estisk side kunne tolkes som en accept af bitre minder om sovjetisk besættelse i 50 år. Mens på den anden side en accept af esternes flytning af monumentet af russerne kunne tolkes som en godkendelse af den kendsgerning, at mange estere modtog tyskerne som befriere, meldte sig til tysk krigstjeneste og medvirkede ved uhyrlige krigsforbrydelser. Og som en negligering af russernes heroiske kamp mod fascisme og nazisme – og dermed en ringeagt for deres ufattelige tab, ofre og lidelser.

MØDET MED EN MURBRÆKKER

EDUARD SJEVARDNADSE

Hans ansigtstræk kunne virke trætte, når de da ikke pludselig udviskedes og oplivedes af et smil – for humoren og lunen er et af hans fundamentale karakteristika. Så trak smilet de kloge og rare brune øjne med sig, mens det sølvgrå hår bidrog med den helt rigtige omkransning af ansigtet. Han var nøjagtig lige så behagelig, så intelligent og nærværende at være sammen med, som vi havde forestillet os efter indtryk fra interviews og anden optræden næsten dagligt på tv-skærmen i de år, hvor han sammen med den amerikanske udenrigsminister George Schultz og efterfølgeren James Baker var international murbrækker og tegnede konturerne til en ny og mere fredelig verden. Vi sad i Eduard Sjevardnadses modtageværelse i præsidentpaladset i Tbilisi og hørte ham trække hovedlinjerne op i sit lands øjeblikkelige situation med tilbageblik til makkerskabet med Gorbatsjov i Perestrojka'ens første år i midten af 1980'erne. Tidspunktet var nu maj 1994 og Georgiens økonomiske situation var alt andet end misundelsesværdig. Konsekvenserne af Sovjetunionens nedslidning og opløsning i 1991 havde trukket deres dybe spor i landet på den anden side af Kaukasus-kæden. Økonomiske bånd til andre dele af den fordums Union var blevet revet over. Regionale og nationale konflikter var brudt op og havde medført blodige og endnu ikke helede sår. Og arrene efter dem ville være synlige i årtier fremover.

Men lad mig starte med begyndelsen, og med hvordan, Lisbeths og mit møde med Georgiens præsident overhovedet kom i stand. En gang i efteråret 1993 kom en velklædt ung mand op på mit kontor på Aarhus Universitet. Han præsenterede sig på et nydeligt engelsk som David Khurodze, han kom fra Tbilisi i Georgien og var nu gæstestuderende på Økonomisk Institut. Ret hurtigt slog vi over til russisk – et sprog, som han beherskede lige så godt som engelsk, og da vi nu befandt os på et Slavisk Institut, forekom russisk mig at være mere nærliggende. Han fortalte om sine studier, og i slutningen af samtalen nævnte han sådan i forbifarten, at han i øvrigt i øjeblikket havde besøg af sin far, der var rektor for Tbilisi Tekniske Universitet, og af dennes bror, altså Davids farbror, der var prorektor for det almindelige universitet i samme by. Jeg havde besøgt Tbilisi flere gange, første gang tilbage i 1973, da Sjevardnadse netop var blevet udnævnt til partichef med det formål at rydde op i sovjetrepublikkens udbredte korrupsion. Siden havde jeg været der et par gange. Da det kunne være interessant at træffe nye mennesker fra Georgien, spurgte jeg David, om de ikke havde lyst til at komme med hjem til os for at spise lidt frokost. Han kontaktede sin far, og aftalen blev, at jeg skulle samle dem op et sted i Århus for derefter at køre hjem til os i Stevnstrup.

På vejen hjem kom jeg sådan henkastet og halvt i spøg til at nævne, at Lisbeths

største journalistiske ønske var en gang at komme til at interviewe Gorbatjov, og at hendes ønske nummer to var at gøre det samme med Sjevardnadse. Gæsterne svarede, at det første ønske kunne de nok ikke opfylde, men at Sjevardnadse da hørte til deres nærmeste bekendtskabskreds. Det eneste problem var blot, at præsidenten normalt var noget karrig med sine interviews, men de ville gøre, hvad der stod i deres magt. Da vi så et par timer senere sad på terrassen i Stevnstrup og hyggede os med en bid brød og et par øl, vendte gæsterne tilbage til emnet. Ved at invitere dem i vores private hjem havde vi vist vores gæstfrihed, og derfor ville de ved først givne lejlighed invitere Lisbeth og mig til Tbilisi. Efter de danske øl, som gæsterne kastede sig over med stor fornøjelse, var vi blevet dus, og de to brødre, Ramaz og Temur, ville med vanlig georgisk gæstfrihed gerne gøre gengæld, det vil sige invitere os til Georgien, og så ville de gøre deres bedste for at opfylde Lisbeths ønske.

Man behøver ikke omgås georgiere i lang tid eller opholde sig længe i Georgien for at opdage, at man her har at gøre med et folk og et land, der i en ganske ekstrem grad har

Journalisten fra Randers interviewer en international murbrækker

selvfølelse og national identitet – for ikke at sige stolthed. Selv kalder de sig *kartveler* og deres land for *Sakartvelo*. Selvfølelsen og den nationale identitet er stærk på trods af, at landet kun i meget korte perioder i sin historie har udgjort et samlet hele eller har oplevet storhed. Klassisk græsk og latinsk litteratur blev oversat til georgisk sammen med arabiske og persiske klassikere. Omkring år tusind blev Platon og Aristoteles oversat til georgisk – det var samtidig med, at Svend Tveskæg var konge i Danmark. Vi skal tilbage til 1100-tallet for at finde Georgiens guldalder. Tilbage til kong David med tilnavnet Genopbyggeren (1089-1125), der erobrede Tbilisi fra araberne, og for hvem det lykkedes at samle riget under dets nuværende navn Sakartvelo. Og tilbage til en af hans efterfølgere, dronning Tamar (1184-1213), hvor videnskab og kunst blomstrede, blandt andet i skikkelse af digteren *Sjota Rustaveli*, der er kendt og elsket af enhver georgier. Han skrev renaissance-litteratur i form af forelskede sonetter til sin sortøjede dronning hundrede år før, Petrarca skrev sine til Laura. Og han skrev sit hovedværk *Ridderen i tigerskindet* samtidig med, at Saxo skrev sit om danernes bedrifter. Rustaveli, hvis liv

er meget dårligt belyst, skrev sit værk, der til forskel fra Dantes langt senere Guddommelige komedie er blottet for Helvedes kvaler, dogmetænkning og kristen dødsangst. Ridderen i tigerskindet kendes kun i afskrifter, og det var og er almindelig skik, at en datter fik et eksemplar af værket som medgift. Det er rensset for teologiske problemer, det er frigjort, rummeligt og filosofisk afklaret. Det er en kendsgerning, at ganske almindelige georgiere kan recitere endog store dele af *Tigerskindet* udenad. Det er hofpoesi, der blev et kært folkeeje. Som nævnt er det blevet set som en stor kærlighedserklæring til dronning Tamar og lad mig da i den ånd slutte fortællingen om Rustaveli med at citere følgende dedikation fra indledningen:

Jeg, Rustaveli har komponeret dette værk med min kunst. For hende, hvem helte-skaren adlyder, har jeg mistet min forstand. Jeg dør! Jeg er syg af kærlighed, og for mig findes ingen helbredelse uden hos hende eller i graven ---.

Det er også nærliggende at kalde eposet for ridderromantik og skrevet i troubadur stil. Efter denne guldalder fulgte mongolernes ødelæggende erobring af Sydkaukasus i 1220'erne og senere i begyndelsen af 1400-tallet *Timur Lenks* inddragelse af dette Paradis-land i sit verdensrige med centrum i det centralasiatiske Samarkand. Et samlet Georgien måtte vente til 1900-tallet med at blive en realitet.

Den georgiske selvfølelse eksisterer på trods af eller måske netop som en følge af, at der inden for det moderne Georgien lever etniske grupper, som absolut ikke kan identificere sig med flertallet af befolkningen eller den officielle ideologi. Og som kun har som formål at modarbejde Tbilisi som centrum. Ingredienserne i den georgiske nationale identitet er for det første valget af kristendommen som statsreligion allerede i 300-tallet, og det er for det andet den tidlige udvikling af et georgisk skriftsprog og i forbindelse hermed udvikling af et alfabet, som de er alene om. Endelig er det den historiske erindring om korte perioder med frihed og storhed og lange perioder med underkastelse og kamp mod omverdenen – en kamp, der siden 600-tallet primært blev en kamp mod islam. Ordet *gamardsjeba*, der betyder ”sejr” er blevet den almindeligste dagligdagshilsen på georgisk. Folket havde behov for at erindre de korte perioder i historien, hvor sejren over fjenden var en del af hverdagen. Selvfølelsen for ikke at sige selvdyrkelsen fejler absolut ikke noget. I Georgien fortæller man gerne om den gang, Vorherre fordelte jordens lande mellem menneskene. Historien er en vandrehistorie, men det gør jo ikke dens værdi som udtryk for georgiernes selvfølelse mindre. Vorherre havde udset Paradis-landet syd for Kaukasus-kæden som bolig til sig selv. Men under fordelingsprocessen sad georgierne netop i dette land og drak deres herlige vine. Da de så endelig fremstillede sig for Gud, var der uheldigvis kun Paradis-landet tilbage. Da georgierne dernæst blev spurgt, hvad de dog havde lavet, svarede de: *Vi drak din skål*. Rørt over deres omtanke, svarede Gud med disse ord: *Jeg er glad og rørt over jeres betænksomhed. I er gode mennesker – derfor skal I have Paradis-landet, og så nøjes jeg med himlen*.

Sammen med nabo-republikken, det ligeledes kristne Armenien, vil Georgien gerne se sig selv som bro mellem Orienten og Vesten – og gerne i modsætning til den anden nabo-republik, det muslimske *Aserbajdjan*. Begge er de naturligvis bevidste om deres geografiske afstand til Europa. Men de har samtidig en stærk følelse af gennem

deres historie at have drukket af de samme kulturkilder som Vesten, nemlig det antikke Grækenland og kristendommen, og at de derfor i hvert fald har rødderne til fælles med os. Aserbajdjan kan som følge af sin muslimske arv ikke med samme ret bruge nabo-republikernes argumentation. Til gengæld har landet vendt sig mod det sprogligt nærtstående, sekulariserede og Europa-orienterede Tyrkiet og gjort det til partner i sin stræben efter at danne bro til Vesten. Eduard Sjevardnadse har i sit kloge erindrings- og programskrift *Mit svar til historien* gjort opmærksom på endnu et identitetsmærke for Georgien, der i hvert fald siden islams opkomst og fremmarch blev vigtigt for georgierne. Han skriver, at

...kulturen opstod på vinmarkerne. Herfra kom ornamenternes motiver og bogstavernes form og først og sidst den materielle overflod, det materielle grundlag for folkets selvstændighed. Det var i første omgang netop vinmarkerne, de fjendtlige erobrere (læs araberne, TP) kastede sig over; det var dem, de brændte af og huggede ned som levende væsener. Det er forklaringen på, at en georgier er lige så øm over sin vingård som om sit eget barn.

Jeg husker selv fra flere besøg i alle de tre sydkaukasiske republikker de forskelle, jeg oplevede mellem de to kristne lande, *Armenien* og Georgien, på den ene side og det muslimske Aserbajdjan på den anden. Især husker jeg kontrasten illustreret i et splitsekund på en bustur op over bjergkæden Lille Kaukasus fra Tbilisi til Armeniens hovedstad *Jerevan*. På en lille stump passerer bjergvejen grænsen til Aserbajdjan og over en kort afstand kører man inde i dette land. Det var *Orient* med uorden, skidt overalt og løsgående dyr langs vejkanterne over for *Occident* med orden og renlighed. Og jeg er sikker på, at iagttagelsen ikke blot var udtryk for min kulturimperialisme – den var totalt uventet og derfor i særlig grad påfaldende.

Tbilisi ligger ualmindeligt smukt i Kura-flodens dal

Kort efter vores første møde med de to georgiske brødre i Stevnstrup kom der pr. fax en invitation til at komme til Georgien og tilbringe en halv snes dage der. Den officielle anledning var Tbilisis universitets 75 års fødselsdag. Vi undersøgte rejsemulighederne og stoppede ved en rute, som det nyoprettede Georgian Air havde fra Wien til Tbilisi.

Men rejsebureauet i København meddelte, at billetterne desværre skulle afhentes ved flyselskabets skranke i Wiens lufthavn. Alt i orden, vi tog bilen og kørte mod Wien, hentede billetterne som aftalt og kom efter et par timers forsinkelse i luften. Normalt kunne jeg ikke drømme om at ofre mange ord på flymad – dertil er emnet for trivielt og maden normalt for ensformig og kedelig. Men her gør jeg en undtagelse. På udturen fik vi normal papmad, indkøbt og pakket i Wien, men på hjemturen serveredes tydeligvis georgisk mad – ikke særlig overraskende. Det morsomme var imidlertid, at emballagen og de små bakker, maden var anbragt i, var af præcis samme slags som på udturen, men nu dog forsynet med rigtigt bestik i stedet for det af plastic. Konklusion – emballagen og bakkerne var genbrug, men nydeligt vasket. Ankommet til Tbilisi var der hjertelig modtagelse i lufthavnen, hvor vi førtes op i VIP-rummet, hvor Stalin, Berija og andre af sovjetmagtens koryfæer havde været før os. Temur, den ene af brødrene, hviskede til Lisbeth, at mødet med Sjevardnadse skulle være i orden på tirsdag, medmindre der kom noget helt ekstraordinært i vejen. Og vi var heldige.

Her sad vi så en forsommer-tirsdag i Tbilisi, Georgiens hovedstad, i præsidentens modtageværelse. Det var spartansk indrettet og manglede helt den pomp og pragt, der normalt følger et lands førstemand. Kun en enkelt buket mark-margueritter udsmykkede rummet, hvis døre var bevogtet af et par gutter i bodybuilder-størrelse. ”Men de kan også bruge hovedet”, betroede en georgisk bekendt os. Nogle af dem studerede på universitetet, og de fleste af dem udførte andre opgaver for Sjevardnadse som tolkning, journalføring med videre under rejser. Men når præsidenten sad der i sit modtageværelse, beskeden og velvilligt lyttende, forekom attentater og ægte krydsild som en by i Rusland, selv om virkeligheden allerede flere gange havde tvunget ham til også at kalkulere med disse muligheder.

Vi hørte Sjevardnadse trække hovedlinjerne op i sit lands øjeblikkelige materielle situation. Og den var alt andet end misundelsesværdig. Konsekvenserne af Sovjetunionens opbrud og opløsning havde trukket dybe spor i Georgien, der som et lille land på halvanden gang Danmark i udstrækning og med 5 millioner indbyggere i ganske særlig grad havde hentet sin velstand i samhandelen med Unionen. De økonomiske bånd til de andre dele af Sovjetunionen var blevet revet over i 1991, mens blodige regionale og nationale konflikter havde medført dybe og endnu ikke helede sår. Og arrene efter dem ville være synlige i årtier fremover. Georgien er som allerede nævnt en af de tre selvstændige ex-sovjetiske stater på sydsiden af Kaukasus-kæden. Landet er placeret som en kile mellem bjergkæderne Store og Lille Kaukasus, med spidsen mod øst og med en bred åbning mod Sortehavet. På den måde er størstedelen af Georgien en dal, omgivet af ret høje bjerge og gennemstrømmet af en række floder, hvoraf den vigtigste er *Kura-floden*, der har sine kilder i de armenske bjerge, og som efter mange slyngninger og omveje – blandt andet ved at flyde gennem Tbilisi – ender med at flyde ud i Det kaspiske Hav.

Der var ingen tvivl om, at Sjevardnadse i 1994 var landsfaderen, der stod som garant for, at de mange og meget forskellige provinser, der udgør Georgien, i hvert fald på papiret holdt sammen. Han var ligeledes garant for, at den sårbare og skrøbelige fred mellem nationaliteterne holdt. Kun han havde den myndighed og respekt, der i hvert fald foreløbig kunne holde regionale ledere fra at forsøge sig i rollen som ny landsfader. Men

i virkelighedens verden var Sjevardnadse slet ikke præsident i 1994 – han havde intet folkeligt mandat, men var af en broget og selvbestaltet flok af krigsherrer i foråret 1992 blevet kaldt hjem til Georgien i et forsøg på at skaffe det borgerkrigshærgede land fred. Selv kaldte Sjevardnadse sig statsoverhoved i de tre år, indtil han i 1995 lovformeligt blev valgt til præsident.

Denne respekt for statsoverhovedet stammede ikke blot fra Sjevardnadses tid som perestrojka'ens udenrigsminister og europæisk murbrækker gennem seks år. Den skyldtes heller ikke udelukkende den internationale lydørhed og dermed følgende kreditmuligheder, som siden udenrigsminister-tiden klæbede til navnet i det store udland. Respekten rakte længere bagud – til det, man kunne kalde *Georgiens lille perestrojka*, som Sjevardnadse i kraft af posten som førstesekretær i Georgiens kommunistiske Parti gennemførte fra midten af 1970'erne og frem til det tidspunkt i midten af 1980'erne, hvor Gorbatjov hentede ham til Moskva som afløser for den aldrende *Andrej Gromyko* på posten som Sovjetunionens udenrigsminister.

Vi mødte for eksempel georgiske billedkunstnere, der endnu i 1994 huskede den relative kulturelle og politiske frihed, der herskede i de år, hvor Sjevardnadse stod i spidsen for republikkens partiafdeling og på trods af, at han reelt var underlagt Moskvas parti-paroler. Men under hans ledelse og autoritet ophørte Partiet med direkte at blande sig i kunstnerens arbejde. Det blev problemfrit at anskaffe pensler og farver, og det blev muligt at få sine arbejder udstillet uden, at det absolut skulle foregå skjult og uofficielt. Det var også i begyndelsen af 1980'erne, at filminstruktøren *Tengis Abuladse* under førstesekretærens direkte beskyttelse kunne færdiggøre og offentliggøre filmen *Anger* (Pokajanije), der i den *store perestrojkas* første år satte Moskva på den anden ende i en forhåbnings- og frihedsrus, og som efterfølgende gik sin sejrsgang i resten af verden. Netop denne film, der i sig forenede store kunstneriske talenter med et brændende engagement i historie og samfund, overbeviste i Vesten mange ellers skeptiske kunstnere, forfattere og intellektuelle om, at der for alvor var noget nyt i gære i det store land i øst. Sjevardnadse fortæller i sit tidligere nævnte erindringsværk følgende om filmens tilblivelse og skæbne:

Filmen var blevet færdig i 1984, men instruktøren havde ikke kunnet opnå til-ladelse til at få den ud. Der overgik denne film den samme skæbne som så mange andre gode film: Den blev forbudt og lagt på hylden. --- Jeg kendte instruktørens talent og var overbevist om, at han kunne lave en kunstnerisk meget værdifuld film. Men jeg var lige så interesseret i de politiske implikationer. Filmen ville in-debære et brud med den tavshed og de tabuer, der var omkring temaet tyranni og lovløshed og de repressalier og forfølgelser, som millioner af mennesker blev udsat for her i landet. --- Spørgsmålet om denne film var derfor en principalsag for mig.

I december 1990 havde Sjevardnadse med sine profetiske advarselsord om, at et diktatur truede perestrojka-politikken, taget sin afsked som Sovjetunionens udenrigsminister. I august 1991 var profetien blevet virkelighed, da en selvbestaltet gruppe – bestående af Gorbatjovs nærmeste medarbejdere – forsøgte at forvandle den sovjetiske præsidents ferieophold i Foros på Krim til en påtvungen sygeorlov. Gorbatjov vendte hjem, men svigtet af sine nærmeste rådgivere og ministre var han nu helt afhængig af Ruslands

præsident *Jeltsins* støtte. Vi husker alle TV-billederne af en rystet og fysisk svækket Gorbatsjov, der støttet af sin kone Raisa gik ned ad flytrappen i lufthavnen i Moskva. Vi husker også billederne fra parlamentet, hvor Jeltsin på talerstolen og for åben TV-skærm ydmygede Gorbatsjov ved at tvinge ham til at læse op af de dokumenter, der viste, at præsidentens nærmeste medarbejdere havde været særdeles aktive i kupforsøget. Og i december 1991 måtte Gorbatsjov følgelig se sig selv som en præsident uden land og gå af.

Typisk græsk-ortodoks kirke i Georgien

I april 1992 var Sjevardnadse så vendt tilbage til sit fædreland – et land, der nu var forrevet af demokratiets fødselsveer, borgerkrig, statens opløsning, økonomisk kaos og nationale modsætninger. Georgien er i såvel regional som national henseende et sammensat land med store kompakte mindretal langs sine grænser. Der er *aseri*-folk mod øst i grænseområdet til deres hjemland Aserbajdsjan. Der er *armenere*, der lever som et kompakt mindretal mod syd på grænsen til Armenien. Hertil kommer tre nationaliteter, som inden for den georgiske sovjetrepublik havde haft deres egen form for autonomi. Der er *osseternes* republik mod nord med stammefrænder på den anden side Kaukasuskæden – i Nordossetien, der imidlertid hører til Rusland. Der er Abkhasien mod nord-vest, beboet af *abkhasere*, der sprogligt og religiøst (islam) er knyttet til stammefrænder blandt de fleste af de nordkaukasiske bjergfolk. Abkhasien var i 1922 på linje med Georgien, Armenien og Aserbajdsjan blevet et ligeværdig medlem af Den transkaukasiske Føderation. Men i 1931 blev landet meget mod sin vilje lagt ind under Georgien – næppe uden forbindelse med, at *georgieren Josef Stalin* nu var Sovjetunionens altdominerende hersker. Det var en handling, som abkhaserne aldrig har tilgivet Tbilisi. I de følgende år udviklede Abkhasien med den lange og solrige Sortehavs-kyst sig oven i købet til et ferieparadis for den sovjetiske partielite med det resultat, at abkhaserne snart blev forvandlet til et mindretal i deres autonome republik under Georgiens overhøjhed. I forbindelse med Georgiens generelle opløsningsproces i begyndelsen af 1990'erne lykkedes det abkhaserne med russisk bistand og efter voldsomme kampe mod centralmagtens styrker at udvirke en våbenstilstand, der blandt andet indebar, at russiske fredsbevarede styrker

med FN-mandat blev stationeret langs grænsen til Georgien. Resultatet var desuden over 200.000 georgiske flygtninge, der strømmede fra Abkhasien til hjemlandet. Endelig er der det ligeledes autonome Adsjarien mod sydvest og med hovedbyen Batumi. Sprogligt er *adsjarerne* georgiere, men indtil Berliner kongressen i 1878 hørte deres område til Det osmanniske Rige, hvilket førte til en islamisering af befolkningen. På basis af dette nationale kludetæppe var det ikke uden grund, at menneskerets-forkæmperen *Andrej Sakharov* i slutningen af 1980'erne kaldte Georgien for et lille imperium inden for det store imperium, underforstået Sovjetunionen.

Det post-sovjetiske Georgiens politiske historie begyndte søndag den 9. januar 1989. På denne dag gik soldater fra såvel den regulære sovjethær som fra indenrigsministeriets egne styrker, bevæbnet med giftgas, bajonetter og skarpslebne spader, løs på en fredelig demonstration i Tbilisis gader. Rusland har sin blodige søndag fra januar 1905, Georgien fik sin ved denne lejlighed. Tabslisten lød på 19 døde og et stort antal sårede. Men de psykiske sår blev langt dybere end, disse tal lader formode. Begivenheden blev startskuddet til dels Georgiens kamp mod centralmagten i Moskva og dels langvarige og blodige etniske konflikter i republikken. Begivenheden gav også genlyd i Moskva, hvor den nyvalgte sovjetiske Folkekongres skulle mødes i maj 1989. Perestrojka-orienterede repræsentanter på Folkekongressen som Leningrad-borgmesteren *Anatolij Sobtjak* og ovennævnte Andrej Sakharov engagerede sig i, hvad der var sket i Tbilisi. De ønskede at få placeret et ansvar for, hvad der var sket, men uden held.

I de følgende år var Georgien i sin kamp for selvstændighed og i sin kamp for på Sovjetimperiets ruiner at bygge et nyt demokratisk retssamfund gennem adskillige faser. I perioden indtil det første frie og demokratiske parlamentsvalg i oktober 1990 blev de første skridt til at gøre sig uafhængig af Moskva taget. Den næste fase stod i den tidligere politiske dissident og kulturpersonlighed, men nu nyvalgte leder og præsident *Sviad Gamsakhurdias* tegn. Han var blevet valgt i maj 1991 i en national frigørelsesrus med et stort stemmetal. På forbavsende kort tid formåede han imidlertid at lægge sig ud med samtlige nationale mindretal samtidig med, at hans diktatoriske adfærd overfor anderledes-tænkende fik hans popularitet til at falde lige så hurtigt, som den var steget. Ganske vist blev Sovjetsamfundets politiske system og symbolverden demonteret sideløbende med, at konturerne til en ny stat og et nyt samfund blev lagt. Men de stærke nationalistiske, for ikke at sige chauvinistiske træk, som Gamsakhurdia afslørede, kombineret med hans opgør med alle, der mente noget andet end præsidenten, mundede i januar 1992 ud i en veritabel borgerkrig og en hastigt fremadskridende opløsning af samfundet. Oprørske provinser som Sydossetien, Mingrelien og Abkhasien kom til at præge verdenspressens udenrigspolitiske sider. Vore venner i Tbilisi, der sammen med mange andre og med begejstring havde stemt på Gamsakhurdia, vendte sig nu mod ham. For første gang i en post-sovjetisk stat blev en folkevalgt præsident jaget på porten – kun trekvart år efter sin jordskredssejr. Den georgiske nationalisme omdannedes under Gamsakhurdia fra at være en frihedstørstende og demokratisk kraft til at være ensbetydende med georgisk overherredømme over andre nationaliteter og anti-pluralisme.

Det var derfor et land i opløsning, hvor forskellige militser bekrigede hinanden, alt mens centralmagten næsten ophørte med at eksistere, som *Eduard Sjevardnadse* i april

1992 vendte tilbage til. Dertil kom, at han selv foreløbig var uden legitim adkomst til magten. Han havde hverken parlamentarisk rygdækning eller et folkeligt mandat fra et præsidentvalg. Hans magtbasis var de indbyrdes stridende og ofte lovløst agerende militser, der havde fordrevet det tidligere lovligt valgte statsoverhoved, og som havde kaldt Sjevardnadse tilbage til Georgien. De følgende to til tre år måtte han derfor føre en sej kamp for at standse borgerkrigen og få disse militser til at nedlægge våbnene. Midlerne i denne indenrigspolitiske kamp var i mange tilfælde lige så lovløse som dem, militserne gjorde brug af. Hertil kom kampen for at holde sammen på landet efter, at Gamsakhurdia gennem sin georgisk-nationalistiske politik havde sat en opløsningsproces i gang. Såvel Sydossetien som Abkhasien vendte ryggen til centralmagten, og i september 1993 kulminerede begivenhederne i Abkhasien med, at centralmagts hær over hals og hoved måtte flygte fra hovedstaden Sukhumi med en strøm af civile georgiske flygtninge efter sig. Hæren efterlod samtidig en situation i Abkhasien, der endnu i 2006 er uløst. Moskvas hånd anedes bag de abkhasiske separatister – det Moskva, der ved Sovjetunionens opløsning mistede så stor en del af sin Sortehavskyst.

I løbet af 1995 lykkedes det Sjevardnadse at få den politiske situation stabiliseret, til dels på baggrund af rundhåndede løfter om økonomisk støtte fra Vesten. I slutningen af august måned blev en ny forfatning underskrevet. Den erstattede tre års interimistisk styre med lovlige forhold. Et attentatforsøg samme dag, som forfatningen var blevet underskrevet, havde nær kostet præsidenten livet – kun halvandet sekund skilte ham fra døden, har man beregnet. Attentatforsøgets bagmænd havde tilsyneladende en interesse i, at den begyndende stabiliseringsproces blev afbrudt, og de blev fra Tbilisis side ret hurtigt lokaliseret til at have gode forbindelser i Moskva. I november 1995 blev der gennemført præsident- og parlamentsvalg efter den nye forfatning. Sjevardnadse blev valgt med et pænt flertal, og i parlamentet havde hans blok et komfortabelt flertal. De afgørende brikker til politisk stabilitet var dermed lagt.

Sjevardnadse kan i såvel tale som skrift forekomme politisk naiv. Typisk var det for eksempel, at han på trods af en både omtumlet, broget og partitro karriere stædigt plæderede for, at politiske handlinger skulle tage udgangspunkt i begreber som ansvarlighed og moral. Han var en politiker, der i hvert fald i ord forkastede gamle Machiavellis tese om, at der inden for politik ikke findes moral, kun interessekampe. Han lagde i hvert fald vægt på at fremstille magtanvendelse som perspektivløs og umoralsk. Man kunne have lyst til at stille spørgsmålet, om det er muligt at nå så langt i politik, som Sjevardnadse trods alt gjorde – oven i købet i det sovjetiske et-partisystem – med en så idealistisk holdning til politiske magtkampe. Han satte da også hæren ind i efteråret 1993 mod de abkhasiske oprørere i et forsøg på at forpurre områdets løsrivelse fra Georgien. Men indsatsen var kun halvhjertet og slog da også fejl - halvhjertet angiveligt, fordi præsidenten ville gøre blodsudgydelsen mindst mulig.

Sjevardnadse var ved siden af at fungere som landsfader også skydeskive – ikke blot på grund af Georgiens konkrete problemer som korrupsion, dårlig økonomi og løsrivelsestendenser, men også i bogstavelig forstand. Da vi i efteråret 1993 var i Sotji i det sydlige Rusland og kun en snes kilometer fra grænsen til udbryderrepublikken Abkhasien, kunne vi på TV følge med i, hvordan Sjevardnadse på trods af kugler og

Man skal se godt efter for at få øje på Stalins barndomshjem mellem søjlerne i Gori

granatregn befandt sig i den oprørske regions hovedstad Sukhumi. *Elsker De at være i centrum*, spurgte vi ham og fik med hans selvironiske og beskedne smil følgende svar: *Jeg vil ikke sige, at jeg elsker det. Men man bliver nødt til at være der, hvor der er brug for en – også selv om det kan være farligt.*

På trods af midt-90'ernes ikke ligefrem rosenrøde storpolitiske billede, præget som det var af Balkan-krigenes vanvid og brutalitet, erklærede præsidenten sig i 1994 alligevel som optimist med hensyn til Europas fremtid i det nye århundrede. Stillet overfor et citat af eks-præsident *Jimmy Carter* om det mulige i både at være idealist og alligevel bo i Det hvide Hus, erklærede Sjevardnadse sig enig. Hans forkærlighed for at tage udgangspunkt i litteraturen røbedes i svaret. Han sammenlignede sig selv med Don Quijote – den tilsyneladende naive ridder uden frygt og dadel i Velasquez's 1600-tals roman og fortsatte: *Også i storpolitik skal man en gang imellem være fantast. Det er idealisterne og fantasterne, der afstikker vejen til fremtiden.* Måske tænkte han med denne udtalelse på sin egen entre på den internationale scene den gang i 1985, hvor han uden nogen som helst udenrigspolitisk skoling eller erfaring skulle overbevise Vestens ledere om perestrojka-Sovjetunionens seriøsitet, når den talte om at opgive de fastlåste koldkrigspositioner og om muligheden af en ny verdensorden.

Omsvinget i verdenspolitikken viste sig som bekendt at være realistisk. Internationale aftaler om begrænsning af våbenkapløbet, aftaler om skrotning af de hidtidige våbenarsenaler, og først og sidst et mildere storpolitisk klima mellem stormagterne blev punkter på den nye dagsorden. På samme måde var Sjevardnadse realist til fingerspidserne, når han skulle vurdere sit eget lands muligheder i verden. Ikke mindst i forhold til Rusland som den stormagt, som Georgien siden begyndelsen af 1800-tallet på godt og ondt havde forbundet sin skæbne med – bortset fra et par år efter Oktoberrevolutionen i 1917 og under Gamsakhurdia. Og han nikkede forstående, da vi som danskere sammenlignede med Danmarks historiske skæbneforbundethed med Tyskland. Som små nationer var man nødt til at vælge mellem forskellige onder. Georgien valgte i begyndelsen af 1800-tallet det kristne Rusland frem for det muslimske Iran og ditto Osman-

niske Imperium. Sjevardnadse var fuldt bevidst om, at Georgien som en del af *det nære udland* atter var kommet ind under Ruslands ørnevinger, og at det var den store nabo i nord, der garanterede den skrøbelige våbenhvile i såvel Abkhasien som i Sydossetien og Mingrelien. Stillet overfor spørgsmålet, hvordan han så Georgiens fremtid i Sovjetunionens afløserforbund, SNG, svarede han: *Georgien er et lille land. Jeg er interesseret i, at SNG bliver en international organisation, der kan garantere stabiliteten i det enorme rum, som den tidligere Sovjetunion er. På den måde vil også mit lands sikkerhed kunne garanteres.*

Også menneskets eksistentielle problemer havde Eduard Sjevardnadse et personligt forhold til. *Jeg mener, at den vanskeligste kamp er den, der foregår i mennesket selv. Der er tale om to principper – det onde og det gode. Sådan er vor livssituation. Men vigtigst er det at vinde kampen i sig selv,* sagde Sjevardnadse, mens han løftede højre hånd til en stille bekræftelse af det, han lige havde sagt. I det hele taget var han ikke til de store armbevægelser. Også fortiden var han ydmyg overfor – ikke mindst de skrækelige år, hvor landsmanden Stalin satte sit blodige aftryk på Sovjetunionen og ikke mindst sit hjemland, og hvor begreber som klassekamp og klassefjende styrede menneskers skæbne. Den unge Eduard, født 1928, oplevede som så mange andre konsekvenserne af dette vanvid. Faderen, der var lærer i russisk sprog og litteratur, var under mistanke for at være folkefjende. Men klarest oplevede han vanviddet, da han forelskede sig i Nanuli. Da han friede, takkede hun nej – begrundelse: Hun var datter af en dømt folkefjende og ville ikke bringe den unge Eduard i yderligere forlegenhed. Men følelserne sejrede. I 1951 – to år før Stalins død – giftede han sig med pigen. Og hans konklusion var: *Frihed uden kultur og ansvarlighed uden moral degenererer til anarki og tilfældigheder.*

Herefter var det naturligt at lade snakken falde på det brud med fortiden, som indledtes med Gorbatjovs valg til Partiets generalsekretær i marts 1985. På baggrund af Sjevardnadses egne spirer til nytænkning allerede i 1970'ernes Georgien var det ikke overraskende, at han og Gorbatjov også før 1985 snakkede fremtid. Det skete for eksempel under fælles ophold i partitoppens ferieparadis i *Pitsunda* i Abkhasien. Udarbejdede de allerede den gang en samlet plan, en masterplan for perestrojka'en og for Europas fremtid? Forudså de den gang Murens fald eller hvordan? *Vi har kendt hinanden i mange år – Gorbatjov og jeg, og vi har ofte diskuteret politik. Han kom jo fra Stavropol-regionen i det sydlige Rusland, ikke særlig langt fra Georgien. Men nej, vi havde ikke nogen færdig overordnet plan. Og havde vi haft en, så var den aldrig gået gennem Partiets apparat. Først og fremmest forholdt vi os på det generelle plan til den revolution, der måtte komme. Og vi var sikre på, at det gamle system skulle slås i stykker. Ikke bare den gamle Union og dens indhold, men også internationalt skulle de gamle strukturer nedbrydes. Gorbatjov gav mig ret i, at det gamle system var råddent.*

På trods af Jugoslavien, på trods af andre nationale og regionale konflikter i Europa og på trods af økonomien i den tidligere Sovjetunion var Sjevardnadse ikke pessimist, når resultaterne skulle gøres op efter perestrojka-tidens forholdsvis letvundne internationale triumfer. *Jeg er i hvert fald ikke skuffet. Alt går jo alligevel mod et nyt Europa. Processen vil fortsætte på trods af, hvad der f.eks. sker i det tidligere Jugoslavien. Og i begyndelsen af det 21. århundrede vil vi se gode resultater af denne proces. Jeg forhol-*

der mig positivt til fremtiden. Således sluttede vores interview med Georgiens præsident en solfyldt majdag i 1994. Vi var blevet lovet 20 minutter, det kom til at vare næsten tre kvarter.

Det nye post-sovjetiske Georgien havde det svært. Dets økonomi lå i ruiner, og præsidenten lagde ikke skjul på det. Pengeøkonomien var det rene kaos. Officielt havde man afløst sovjettidens rubler med såkaldte kuponer, men reelt var det det nye Ruslands internationalt svage rubler, der var hård valuta i Georgien. En lille tildragelse på gaden illustrerede situationen. Vi havde brug for en buket blomster og stoppede hos nogle gadehandlere for at købe den. En kone – tydeligvis fra landet – forlangte 1.000 rubler for en flot buket roser. Men vi havde kun dollars og tilbød en af disse i andre sammenhænge grønne vidunderpenge – dvs. ca. 2.000 rubler efter den officielle kurs. Men nej, vor blomsterhandler ville ikke på vilkår have dollars, hun ville have rigtige penge! Hvad skulle hun bruge dollars til ude i landsbyen, hvor rubler var den hårdeste valuta, man kunne forestille sig? Sådan kan verden være relativ. Men den nye tid viste sig hurtigt i form af en meget ungdommelig ungersvend med business i øjnene. Han ville gerne sælge en buket, men nu var prisen til gengæld steget til to dollars!

Lønnen udbetaltes i kuponer. Men de rakte kun til de mest nødvendige ting som brød og offentlig transport. Den enkelte familie overlevede ved at bruge af den formue, for eksempel i form af værdigenstande, som var en integreret del af georgisk levevis i sovjettiden. Den gang man for næsten ingen penge kunne tage flyveren til Moskva eller andre storbyer for der at sælge sine blomster, frugt eller grønsager til en grønthungrende befolkning. Nu solgte man ud af arvestykkerne, af smykker og andre værdigenstande og fik rubler eller anden hård valuta til gengæld. Georgierne hævdede frejdigt, at armenierne var de store opkøbere – dem var der en hel del af i Tbilisi. Og når vi indvendte, at armenierne – i hvert fald dem i den nye eks-sovjetiske nabostat Armenien – heller ikke havde det for nemt, var svaret: *De har jo meget rige frænder i udlandet, der forsyner dem med kapital.*

Georgien havde fået en lov, der forbød udlændinge at købe eller besidde fast ejendom. Angiveligt var den ikke vendt mod købelystne danskere, men derimod mod netop armenierne, der ellers ville være i stand til at opkøbe den samlede boligmasse på kort tid. Myter eller realiteter – det kunne være svært at finde ud af, hvad der var hvad. Men givet var det, at armenierne ikke var populære i Georgien. Modsætningsforholdet er historisk, men havde fået ny næring i midt-90'erne. Så kunne man nok så meget som dansker mene, at armeniere og georgiere som gamle kristne kulturfolk med egne sprog og alfabeter, der havde overlevet i århundreder i et muslimsk folkehav, da måtte føle et eller andet skæbnefællesskab.

Staten overlevede ved i det skjulte at producere våben i stedet for de gas- og olie-rør, som der i øjeblikket ikke var så stor efterspørgsel på. Man ventede på, at et andet af de nye lande, Turkmenistan i Centralasien, skulle få forhandlet en eksport-pipeline gennem Iran og Tyrkiet for sin olie og gas på plads. Georgien ville også gerne eksportere sine vine, sin cognac og sine frugter til Vesten. Og man havde svært ved at fatte de hårde realiteter i form af EU's beskyttelsesforanstaltninger mod import af disse varer. Især fordi man, i øvrigt med rette, var overbevist om, at de georgiske vine og brandies

Idylliske huse på Kura-flodens høje skrænter

udmærket kunne konkurrere på et internationalt marked.

Vi talte om demokratiet, der efter Murens fald havde fået en nærmest magisk klang i de nye lande. I den brede befolkning havde man en tyrkertro på, at demokrati og materiel velfærd altid fulgtes ad synkront. I stedet fik man ganske vist friheden, men kun for at opdage, at den ikke kunne spises. Oven i købet var friheden som regel ledsaget af arbejdsløshed og social nød og elendighed, der skabte en god grobund for korruption og mafia-virksomhed. Også i Georgien trivedes disse fænomener i bedste velgående. Ud fra vor viden om, at vor egen Uffe Ellemann-Jensen og Eduard Sjevardnadse i internationale sammenhænge havde mødt og lært at sætte pris på hinanden, faldt snakken til allersidst på Danmark. Sjevardnadse havde i den forbindelse denne kommentar: *Demokratiet som styreform er vigtigt. Danmark repræsenterer et godt, stabilt og liberalt demokrati, hvor befolkningens evne til at skabe rigdom samt materielle og åndelige goder er gået hånd i hånd, og Uffe fik følgende karakteristik: Held og lykke med ham. Han er en meget stærk og dygtig politiker. Jeg har besøgt ham privat og sætter ham højt – også som menneske. Skulle det ikke lykkes ham at blive statsminister i Danmark, kan han komme til Georgien og blive min statsminister. Her er nok at lave!* Da vi kom hjem, sendte vi naturligvis hilsenen videre til Uffe. Han kvitterede med den oplysning, at de to udenrigsministre i Uffes hjem ved siden af meget andet havde udvekslet erfaringer med brugen af en græsslåmaskine.

Vore georgiske venner, og det betød primært familien Khurodze, tog sig naturligvis godt af deres gæster fra Danmark – jeg fristes til at kalde det en selvfølgelighed, for gæstfriheden er en georgiers varemærke. Men vi havde også rig lejlighed til at opleve byen på egen hånd. Navnet Tbilisi betyder *varme kilder*, og byen er grundlagt år 469 af kong *Vakhtang Gorgasali*. Sagnet fortæller, at han var på jagt i bjergene. En hjort var blevet anskudt af en pil, og da jægerne forfulgte den ind i krattet, så de til deres forundring, at det sårede og udmattede dyr væltede sig ud i en varm kilde. Her genvandt det straks sine kræfter for derefter rask og helbredt at springe af sted gennem skoven. Derfor besluttede kongen, at her skulle hans nye hovedstad ligge.

Tbilisi, der i indbyggertal kan sammenlignes med København, er på mange måder en hyggelig og varm sydlandsk by, men den bar unægtelig præg af for nylig at have været skueplads for borgerkrigs-lignende forhold. Kampvogne havde efterladt skudhuller i de centrale bygninger, og vi blev advaret mod at bevæge os ud i gaderne om aftenen og natten. Jeg ved ikke, hvor reel faren var, men en atmosfære af generel usikkerhed prægede byen – så helt forskellig fra, hvad jeg havde oplevet ved mine tidligere besøg. Tbilisi ligger i en skål med bjerge på alle sider og med Kura flydende bred og grumset gennem byen. Der er generelt mange træer langs gaderne. Hovedstrøget hedder Rustaveli-avenue – den er bred som en parisisk boulevard med skyggende platan-træer og et mylder af mennesker, der taler højlydt, som man kan opleve det i Sydeuropa. Langs avenue'en ligger der restauranter, cafeer med udendørs servering, endvidere ligger der regeringsbygninger, Nationalteatret og Operaen. Ud over klippen på Kura-flodens venstre bred hænger gamle pittoreske beboelseshuse med svalegange og små lysthuse som stærekasser. På altanerne er der grønne planter, og der hænger vasketøj til tørre.

Da *Aleksander Pusjkin* i 1829 kom kørende over Kaukasus ad den eneste vej – Den georgiske Hærvej – skrev han:

Den pludselige overgang fra det dystre Kaukasus til det smilende Georgien er betagende. Sydens luft begynder på en gang at ombølge den rejsende. Fra Guda-bjergets højder åbner Kajsaur-dalen sig med sine klipper, med sine haver, med sin klare flod Aragvi, der slynger sig som et sølvbånd”. Og om Tbilisi skrev han: ”Byen forekommer mig livlig. I de snævre og krogede gader travede æsler, belæssede med kurve; kærre med okse-forspand spærrede vejen. Arme- nere, georgiere, tjerkesser og persere trængtes på det uregelmæssige torv; imel- lem dem red unge russiske embedsmænd frem og tilbage på deres kameler.

I det hele taget har mange russiske digtere hentet inspiration i Georgien. Måske kan fænomenet sammenlignes med, hvad Indien og andre orientalske kolonier har betydet for regnvejrs- og tågetrætte engelske forfattere. Blandt russiske forfattere har ved siden af Pusjkin *Mikhail Lermontov*, *Leo Tolstoj*, *Vladimir Majakovskij* og *Maksim Gorkij* øst af de gavmilde georgiske kilder og har ladet sig begejstre af de smukke landskaber, af romantikken, de smukke piger med de sortgnistrende øjne samt af den liflige kakhetske vin, der oven i hatten har den kvalifikation, at den ikke medfører tømmermænd. Prole- tardigteren Gorkij svang sig op til følgende udbrud:

Aldrig vil jeg glemme, at det netop var i denne by, at jeg gjorde de første usikre skridt på den vej, jeg i fire årtier skulle vandre. Vistnok var det de to mag- ter – dette lands overvældende naturskønhed og dette folks romantiske sjæls- storme – som gav mig den impuls, der fra vagabond gjorde mig til digter.

Ovenfor nævnte jeg en passant *Den georgiske Hærvej*, der siden første halvdel af 1800- tallet har været den eneste forbindelsesvej mellem det nordlige Kaukasus og Tbilisi. Et imponerende ingeniørarbejde, der i første omgang skulle sikre Det russiske Imperiums militære fodfæste på den anden side af Kaukasus-kædens forrevne tinder. Hærvejen blev påbegyndt i 1783 og strækker sig over mere end 200 km fra *Vladikavkas* (betyder Kaukasus's behersker (!)) på bjerg-kædens nordside til Tbilisi eller Tiflis, der var det

russiske navn på byen. Vejen blev bygget af russiske bondsoldater og ossetinske bjergbønder. Ossetinerne, der til forskel fra de øvrige kaukasiske bjergfolk taler et indoeuropæisk sprog, og som tidligt og fredeligt havde ladet sig kristne, lod sig loyalt indrullere i Imperiets tjeneste. Byggeriet stod på i mere end 50 år – ikke mindst, fordi det konstant forstyrredes af kampe med tjetjenske og tjerkesiske stammer. Den russiske general Jermolov, der i 1816 overtog kommandoen over de russiske styrker i Kaukasus, skrev i sin rapport til tsar Aleksander 1. *Kaukasus er fra naturens hånd en uindtagelig fæstning. Kun en tåbe vover sig ud i et frontalt angreb på den.*

Den georgiske Hærvej er ualmindelig smukt anlagt – bjergene, slugterne, floderne og de uhyggeligt stejle bjergvægge sætter kulisserne. På nordskrånningen følger den den urolige *Terek*-flods snævre dal. Snart løber floden tæt på vejen, snart strømmer den brusende bort fra den. Andre steder smyger vejen sig op ad de stejle bjergvægge for dernæst at løbe gennem snævre kløfter – for endelig at nå op til *Krestovyyj*-passet i en højde af 2.400 meter. Her er der koldt, og om sommeren ligger der sne langs vejsiden. Nedturen begynder gennem snesevis af halsbrækkende sløjfer for at ende i Kura-flodens frugtbare dalstrøg. I 1973 under mit første besøg i Georgien oplevede jeg en del af sydskrånningen.

Krigsveteranen i Gori - Stalin var på trods af afsløringer stadig hans store helt.

Fåreflokke, der fyldte hele vejen, tvang bilen til at holde stille. Hyrder, bistået af ivrige hunde, gennede flokken forbi, og turen kunne fortsætte – blot for kort efter at møde en ny fåreflok eller en anden forhindring. I det fjerne kunne jeg se huse og landsbyer højt oppe – hængende som svalereder på klippevæggen og som hylder over hinanden. Vejen gik i zigzag med lodret klippe til den ene side og vanvittig afgrund med *Aragvi*-floden brusende til den anden. Nogle steder var vejen overbygget som værn mod laviner og

nedfaldende klippestykker.

Ramas, den ene af vore værts-brødre, tog os med på en udflugt mod vest – ad støvede, men solbeskinnede veje, hvor vi i det fjerne kunne øjne hyrder, der vogtede deres fåreflokke. Første stop var Georgiens gamle hovedstad, *Mtskheta* – lige der, hvor bjergfloden Aragvi løber ud i Kura. Sceneriet var imponerende fra den højtliggende kirke – de to floder som en gaffel i det grønne landskab. *Mtskheta* er i dag en lille stille provinsby med haver og lave huse. Byen har navn efter *Mtskhetos* – en person, der er nævnt i Bibelen. Han var søn af *Kartlos*, som var samtidig med Abraham – og det berettes, at *Kartlos* byggede en borg på et bjerg, hvor floderne mødes, og han kaldte bjerget *Kartli* og heraf kommer georgiernes navn på sig selv, *kartveli*. Vores udflugt endte i byen *Gori*, 70 km fra Tbilisi. Maksim Gorkij gik vejen til fods og fortæller:

Gori er en gammel georgisk by i Kura-flodens dalstrøg. Byen er ikke stor – midt i den knejser en høj afrundet top, på hvilken der ligger en fæstning. Oppe og nede ligger der strøet små kalkede hytter og huse. Der er over hele byen noget vildt egenartet. Den hede himmel over byen. Kuras sandede og grumsede strøm nedenunder, bjergene rundt om, og i bjergene rækker af regelmæssigt anbragte åbninger – en hel by af huler – og længere borte, ved synsranden, evigt ubevægelige hvide skyformationer, bjergenes sølvkæde, mægtig med skinnende, aldrig smeltende sne.

Gori er mest kendt som det sted, hvor Stalin blev født i 1879, og hvor han gik i skole, indtil han som 15-årig kom på præsteseminarium i Tbilisi. Stalin hører til kredsen af verdenshistoriens store diktatorer og var fra slutningen af 1920'erne og indtil sin død i 1953 Sovjetunionens ubestridte eneheriker. I taktisk manøvrering, beregnende grusomhed og aldrig svigtende mistænksomhed hører Stalin til den gruppe i verdenshistorien, som virkelig skiller sig ud. På den anden side var den forcerede industrialisering af et tilbagestående bondesamfund, som Stalin iværksatte i slutningen af 1920'erne, uden tvivl en afgørende forudsætning for de Allieredes endelige sejr i 2. Verdenskrig, for Sovjetunionens status som supermagt i det følgende halve århundrede og for Ruslands status som en moderne industristat i dag. Vanskeligt at forstå, når man stod foran den lille Josefs meget fattige og beskedne fødehjem i en støvet lille provinsby i det centrale Georgien. Det var næsten ikke til at få øje på under det beskyttende glastag på søjler, som det er pakket ind i. Fattigt har det været – i den beskedne stue fik jeg øje på de få fattige møbler og den messing-samovar, der var hjemmets eneste luksus. Ved siden af ligger et kæmpemæssigt bygningskompleks, udformet som et tempel i græsk-georgisk stil. Det rummer billeder, dokumenter og genstande med tilknytning til Stalin. Det er muligt, at det moderne Georgien helst glemmer eller lægger afstand til sin berømte eller berygtede søn, men i Gori var han absolut ikke glemt. Gennem byen løber stadig en meget bred og lige boulevard, anlagt til at være skueplads for manifestationer og optog, og på byens centrale plads står stadig en kæmpestatue af Stalin, *alle nationers fader*. Netop der på pladsen løb vi på en veteran, der – der efter først at have været i defensiven – havde gjort hele vejen til Berlin i foråret 1945. På en ganske tilfældig dag i maj 1994 og uden nogen speciel anledning stod den lille gamle krogede mand på den store plads, belæsset med alle sine medaljer og dekorationer. Engageret og strålende af stolthed berettede han om strabadser og nederlag – men først og sidst berettede han med

strålende øjne om Sejren og sejrens årsag – Josef Stalin. Historiens vingesus hørtes ved den lejlighed over pladsen i Gori.

Det er umuligt at fortælle om georgisk gæstfrihed og festglæde uden at berøre begrebet *tamada* med tryk på sidste stavelse. Vi oplevede det ved enhver lejlighed, hvor der var mad og drikke på bordet – hvad enten der var tale om mere officielle anledninger, eller der var tale om sammenkomster i private hjem. En tamada kan bedst oversættes med det ny-danske toastmaster, men hans magt er enevældig. Ikke blot foreslår han de enkelte skåler, men han begrundes dem også i lange svulstige ordtirader, hvorefter alle omkring bordet forventes at drikke ud, men først efter at de ret store glas er fyldt op. Der er meget klan- og logementalitet over skikken. Dertil en lidt anstrengende manøvre i længden og ikke mindst kedelig for damerne. Først til allersidst kan tamada tillade, at en af gæsterne foreslår en skål. Men hyggeligt og rart var der alligevel i de private hjem, som hjemme hos Temur. Efter middagen og efter skåler for alt fra Danmark og Georgien til Randers og Tbilisi, fra forældre og forfædre i syttende led til børnene og fremtiden og for videnskaben og journalistikken – efter hele denne tour de force satte værten sig til flyglet og sang for af Georgiens enorme sangskat. Eller børnene Ketj og Georgi på fem og otte år blev opfordret til at synge et nummer eller to, eller nogle af gæsterne bidrog til den fælles underholdning.

Den officielle anledning til invitationen var Tbilisi Statsuniversitetets 75-års fødselsdag – måske ikke et meget rundt jubilæum, men det var det første halvrunde efter selvstændigheden. En omstændighed, som også flittigt blev fremhævet ved enhver given lejlighed. Ved siden af at overvære de mange og forskelligartede jubilæumsfestligheder med deltagelse af både præsident og patriark benyttede jeg lejligheden til at få etableret en udvekslingsordning for studerende mellem vore to universiteter, som flittigt udnyttedes de følgende år. Det var tydeligt, at det nye Georgien med fuld musik nød suveræniteten og dermed muligheden for at invitere udenlandske gæster og at etablere videnskabelige kontakter med omverdenen – uden først at få gæstelisten godkendt i Moskva.

I november 2003 løb det politiske timeglas ud for den 77-årige præsident. Set i det lange perspektiv fordi fortiden indhentede ham, set i det korte, fordi USA slog hånden af ham og foretrak en 36-årig amerikansk-uddannet jurist, *Mikheil Saakasjvili*, som Georgiens leder. I 30 år havde Sjevardnadse besat topposter i Georgien – først som KGB-chef, dernæst som førstesekretær i Partiet og dermed reel leder af republikken. Så fulgte 1985 en afbrydelse som Sovjetunionens udenrigsminister indtil 1990, hvorefter han to år senere var vendt tilbage som statschef i et forvandlet land. Elleve år fik han på denne post – i en vanskelig periode, hvor økonomien mere eller mindre brød sammen, hvor der i forhold til de ikke-georgiske nationaliteter eksisterede en slags væbnet neutralitet, men hvor det trods alt lykkedes at etablere en politisk stabilitet, der først og fremmest skyldtes den respekt, der stod om personen Sjevardnadse. Unægtelig en vidtfavnende karriere – fra at være en af Bresjnevs nærmeste medarbejdere og til at blive et uafhængigt og i princippet demokratisk Georgiens folkevalgte førstemand. Der har ganske givet været uregelmæssigheder i forbindelse med alle de afholdte valg. Nepotisme og korrupsion kalder vi disse fænomener i vores politiske ordbog, men i et land, hvor det altid har været, jeg fristes til at sige, god skik at sørge for sine egne venner, familiemedlemmer

med videre, når man gennem et valg fik mulighed for det, dækker disse begreber noget andet, end vi er vant til. Jeg husker, da vi i var i den østligste af Georgiens provinser i 1996 – der mødte vi guvernøren, og genkendelsen var hjertelig. Ham havde vi mødt som Georgij, universitetslærer i matematik, i maj 1994, og han kunne da fortælle, at Sjevardnadse havde betroet sine håndgangne folk guvernørposter overalt.

Da Sjevardnadse blev genvalgt som præsident i 2001, var der ingen seriøse modkandidater – og der havde ikke været nogen alvorlige protester mod valghandlingen. Den gang var der ikke demonstrationer i gaderne. Hvorfor så kun to år senere? Hvorfor var hans internationale konto brugt op i 2003? Sjevardnadse havde dog været den første, der allerede i 1990'erne på baggrund af erfaringerne fra det nordlige Kaukasus havde advaret mod den internationale terrorisme. Men tiderne havde skiftet, verden var atter i færd med – i hvert i den amerikanske optik – at blive opdelt i venner og fjender, 90'ernes gode russisk-amerikanske forhold slog oftere og oftere revner, og endelig begyndte Rusland mere og mere eksplicit at ville spille en selvstændig storpolitisk rolle.

Der blev afholdt parlamentsvalg i Georgien den 2. november 2003. Derefter fulgte de obligate beskyldninger om valgsvindel, men denne gang blev de som noget afgørende nyt fulgt op af store og vedvarende demonstrationer i hovedstaden. Og da præsidenten den 22. november skulle åbne det nyvalgte parlament, brød demonstranterne gennem indgangen til salen med det resultat, at han af sine bodyguards måtte bæres i sikkerhed. I de følgende forhandlinger gik det gradvist op for Sjevardnadse, at løbet var kørt – i stedet for at sætte hårdt mod hårdt og sætte tropper ind skal han have sagt: *Der er formentlig ingen anden udvej, end at jeg går af.* Den ublodige Rosenrevolution var gennemført.

Den nye præsident Mikheil Saakasjvili er en karismatisk 36-årig georgier, han er amerikansk uddannet jurist, amerikansk gift og til forskel fra Sjevardnadse uden politisk fortid og velbevandret i fremmedsprog. Han har en bombastisk retorik og store armbevægelser – også her en helt anden type end den sovjet- og partiopdragne Sjevardnadse. USA ser i ham naturligt en mere stabil allieret i en urolig del af verden end forgængeren, som til gengæld måske havde en mere realpolitisk tilgang til Georgiens plads i verden. Hvad er så perspektiverne for fremtiden? Først nogle parametre, som næppe kan ændres på kort sigt. Georgien er som allerede antydnet et samfund med ringe sammenhængskraft. Klanstrukturer eller slægtsforhold ligger lige under den tynde nationale fernis og vil i den nærmeste fremtid stadig være styrende for for eksempel embedsbesættelser. Den udbredte korrupsion er blevet en vane, og den formodentlig kun bekæmpes ved at give myndighedspersoner af alle slags og på alle niveauer en anstændig løn. Sjevardnadse, der i realiteternes verden faktisk havde rekrutteret og trænet sine banemænd, advarede ved sin afgang dem mod at starte med at fyre alle de gamle politikere og embedsmænd.

Georgien er i realiteten mere en multikulturel stat end en nationalstat – Sakharov kaldte det et lille imperium. Områder som Abkhasien, Sydossetien og Adjarien er de facto selvstyrende – Abkhasien endog nærmest uafhængigt, støttet som det er af Rusland. Ved Sovjetunionens opløsning mistede Rusland næsten sin adgang til Sortehavet – en situation, der kan rettes op på med Abkhasiens lange kyststrækning. Det vil sige, at jo mere Georgien fjerner sig fra Rusland for at søge mod USA og/eller Europa, des mere

vil Abkhasien blive kontrolleret af Rusland, der i forvejen på FN's vegne kontrollerer den oprørske republiks grænse mod Georgien.

Til forskel fra så mange andre afsatte præsidenter, der er flygtet til nabolande eller til andre steder i håb om at kunne vende tilbage engang, er den georgiske sølvrvæv blevet i sin hule. Han lever i sit hus i Tbilisi, beskyttet af myndighederne og med de nye magthaveres fulde billigelse. Efter sigende skriver han på en ny og opdateret udgave af sine erindringer. Så det er ikke utænkeligt, at satellit-telefonerne gløder, når de tidligere murbrækker-kolleger, *Sjevardnadse*, *Kohl*, *Genscher*, *Baker* og *Gorbatjov*, udveksler notater og erindringer fra en tid, hvor verden forandredes fundamentalt, og vi alle håbede på en mere fredelig tid. At det sidste håb ikke gik i opfyldelse kan næppe lægges dem til last.

GEORGIEN – MØDET MED EN KUNSTNERFAMILIE

”Vi har lidt business kørende ovenpå”, sagde Svetlana pludselig og så hemmelighedsfuld ud. Men hun havde også et skælmisk smil om munden, mens hun rettede blikket mod stuens loft. Ordet business var det nye trendy og ofte brugte ord i samtlige ex-sovjetiske republikker, og det dækkede i 1990’erne alt fra lidt privat fusk ved siden af til direkte lyssky foretagsomhed over den familiedrevne private virksomhed og til den lidt større aktivitet med fremmede ansat. Her i Svetlanas stue skulle udtrykket vise sig at dække over et bageri, som fruén havde etableret på loftet med et par ansatte. Tolv kvadratmeter udgjorde bageri og salgsafdeling. Sidstnævnte krævede nu heller ikke særlig megen plads, for det drejede sig såmænd om en luge i den nøgne murstensvæg. Hertil en taburet til ekspeditricen, der langede de karakteristiske runde og flade brød ud til kunden på gaden. Selve produktionen klarede en bager og hans søn. Ingen fliser eller andre myndighedskrav efter dansk standard – kun den rå væg og det nedslidte trægulv. Varelageret, der bestod af en fem-seks sække mel i det tilstødende lokale, stod her hobet op mellem alskens byggeskrammel.

Med andre ord. Ud af ingenting var opstået et bageri med et personale på blot tre. Iværksætterne bag det hele var imidlertid slet ikke bagere, men henholdsvis en billedkunstner og ikke mindst hans aktive og handlekraftige husmoder-kone Svetlana. Lisbeth og jeg var tilbage i *Tbilisi*, Georgiens hovedstad med 1,3 mio. indbyggere. Tidspunktet var nu september 1996. Det vil sige, at der var gået godt og vel to år, siden vi havde været der sidst. Og hvor vi havde mødt og haft en samtale med selveste præsidenten, *Edvard Sjevardnadse*. Kunstnerfamilien havde vi ret tilfældigt mødt i maj 1994. Vi var den gang dumpet ind til en anonym og ikke særlig opreklameret udstilling, var blevet interesseret i malerierne og dermed også i den person, der havde frembragt dem. Havde efterladt telefonnummer og adresse på udstillingen i håb om, at kunstneren ville henvende sig på det hotel, hvor vi boede. Det gjorde han også og inviterede os straks hjem i sin familie – lige midt i Tbilisis centrum – på Rustaveli boulevard.. En livsglad familie, bestående af kunstnerfaderen Teimuraz, kaldet Temur, hjemmegående Svetlana og deres fire børn, Georgij, David, Anna og Maria.

Og hurtigt var vi den gang blevet bænket omkring et lille bitte bord i stuen, hvor vindunken med den rigelige og gode hjemmeproducerede vin, de friske kirsebær og de små velsmagende pelmeni, på georgisk kaldet *kingali*, udgjorde hovedingredienserne i et festmåltid. Men dets vigtigste ingrediens var trods alt livsglæden, som ikke mindst

”Vi har lidt business kørende ovenpå”, var Svetlanas skælmske kommentar til bageriet på loftet. De flade brød klaskes mod den cylinderformede ovns sider

sprudlede i den georgiske kunstners mørkebrune øjne. Hans tilgang til maleriet er den Chagallske skæve vinkel, der besynger alt levende ved ofte at lade det svæve frit i luften. Han havde en tyrkertro på, at ethvert menneske var født til et stort liv. Ved disse ord fortrængtes al rationel tænkning, og gamle forestillinger måtte tages op til fornyet revision. ”Jeg ser livet personificeret i kvinden. Alt det smukke har Gud plantet i hende”, sagde han den gang med et glimt i øjet, mens vi mæskede os i hans spartanske hjem, hvor hædersmøblerne var fire plasticstole, der ville have kostet 25 kroner stykket hos Dyne-Larsen derhjemme. Alt mens atmosfæren i stuen, værtsfolkenes glæde ved hinanden, deres kærlighed til børnene og Temurs billeder på væggene emmede af en uendelig menneskelig rigdom. Og ikke mindst af lysten til at dele den med andre.

Og nu i oktober 1996 var vi så tilbage i Tbilisi med helt andre ærinder, først og fremmest en videnskabelig konference på byens universitet, men også med en fast overbevisning om at opsøge vore venner fra for to år siden. Med lidt breve, bilagt nogle fotografier og bragt med kurer, der tilfældigt skulle til Georgien, havde vi forsøgt at holde en sporadisk forbindelse ved lige. Det georgiske postvæsen var ikke altid lige pålideligt i de dage. Vi vidste, at meget var sket i Georgien i de forløbne to år, også til den positive side. Landet var siden vort besøg i 1994 kommet ind i Den internationale Valutafonds, Verdensbankens og de vestlige hjælpeorganisationers varme. Vi vidste ligeledes, at internationale oliekonsortier var begyndt at interessere sig for det sorte guld – alias olien – fra nabolandet Aserbajdsjan og fra Det kaspiske Hav. Og ikke mindst for oliens transport fra *Baku* og til udskibningshavnene ved enten Sortehavet eller Middelhavet. Denne transport ville under alle omstændigheder komme til at berøre georgisk territorium, og landets rolle som transitområde for olien ville komme til at skæppe i den georgiske statskasse. Det internationale samfunds og ikke mindst USA’s interesser i området lovede godt for fremtidige mere fredelige tilstande. Og det hele kunne udmøntes i cool cash for et fattigt land som Georgien.

Livsglæden sprudlede i såvel kunstnerens mørkebrune øjne som i hans billeder. Den Chagallske skæve vinkel, der besynger alt levende, lyser ud af dem

På mange måder oplevede vi da også et nyt Georgien – måske i øjeblikket mere udtrykt i forventninger end i kontante materielle henseender. Men sommetider kan forventninger om bedre tider være en overraskende virksom dynamo i et samfunds økonomiske udvikling. Strøm og vand kunne stadig svigte i kortere eller længere perioder og på alle tider af døgnet, og varmt vand var en luksus, som der ikke var råd til om natten. Regelmæssig forsyning med centralvarme hørte fortiden til. Alle var naturligvis lige, når strømmen pludselig svigtede. Og alligevel – havde man råd, anskaffede man sig en petroleumsdrevne generator. Den store flok af ganske almindelige mennesker måtte indrette sig med individuelle varmeordninger, hvad enten det drejede sig om kaminer eller petroleumsovne.

De store hoteller var stadig befolket med flygtninge fra løsrivelsesrepublikken *Abkhasien*, der på fjerde år for langt de flestes vedkommende fristede en kummerlig tilværelse. Afstanden mellem et over-Georgien og et under-Georgien var givet blevet større fra 1994 og til 1996. Det vil sige afstanden mellem et IMF-finansieret over-Georgien, hvis medlemmer havde råd til at købe de dyre vestlige importvarer eller modernisere deres lejligheder ved hjælp af byggematerialer, købt i Bauhaus-kædens afdeling i Tbilisi. Og på den anden side et nødhjælpsfinansieret under-Georgien, hvis medlemmer skulle få en pension på månedlige 8 lari (= den georgiske valuta) eller en løn på 25 lari til at slå til i en dagligdag, hvor et kilo kød kostede 4 lari.

På den anden side oplevede vi et Georgien, hvor vi ikke længere som i 1994 blev advaret mod at færdes ude om aftenen, og hvor optimisme og tro på fremtiden som nævnt var vendt tilbage. Landet havde økonomisk været et smørhul i Sovjetunionen. Store formuer, ofte omsat i varige værdier, var blevet bygget op – også hos ganske almindelige familier. Det sovjetiske afsætningsmarked havde været stabilt for såvel for den georgiske metalindustri som for landets grønsager, frugt, brandys og vine. Med afbrydelsen af de økonomiske bånd mellem Sovjetunionens forskellige dele og med den Moskva-fjendtlige politiske nationalisme i de første uafhængighedsår, der ikke mindst i Georgien fulgte i kølvandet på Sovjetunionens opløsning, var samfundet blevet kastet ud på det virkelig dybe vand. De ophobede pengeformuer forsvandt i inflationens malstrøm, de sikre formueværdier i form af smykker og andet guld måtte sælges til højstbydende for blot at overleve – alt imens nogle få som følge af den generelle opløsningstendens i de gamle strukturer ad de rette kanaler skaffede sig store fortjenester i hård valuta ved uhæmmet at sælge ud af nationalformuen i form af lagre, råstoffer, våben med videre. I maj 1994 havde tiltroen til den svage og inflationsplagede russiske rubel været mange gange større end til de nationale kuponer, der den gang var det officielle betalingsmiddel, men som i praksis højst kunne bruges ved køb af brød og i offentlige transportmidler.

Men i oktober 1996 oplevede vi et Georgien, hvor den nye værdifaste nationale valuta, lari'en, stort set havde udryddet alle andre valutaer – ikke blot som eneste lovlige, men også som eneste anvendte betalingsmiddel. Hvordan havde vor kunstnerfamilie mon klaret denne udvikling? Boede den stadig det samme sted, var familien stadig intakt, og ville vi stadig se glæden sprudle i Temurs mørkebrune øjne? Det var blot nogle af de spørgsmål, der fyldte os, mens vi spændte og forventningsfulde nærmede os porten til deres gård lige midt i hovedstaden.

Familien var ikke hjemme, da vi kom. Men tilstedeværelsen af en hushjælp, russeren Valentina, tydede på, at familiens situation ikke var helt håbløs. Hendes ringen rundt for at meddele værtsfolkene, at der var kommet gæster fra Danmark, gav ikke umiddelbart noget resultat. Viste sig også at være besværlig. Blandt andet fordi den fabrik, hvor

Teimuraz Rubasjvili med familiens yngste, Maria

Temur arbejdede som kantinebestyrer, en gang i sovjetisk tid havde produceret landkort. Derfor havde den som en strategisk virksomhed været hemmeligstemplet og hørt under forsvarsministeriet. På trods af de nye tider, og selv om fabrikken tilsyneladende nu var gået over til en mere fredelig produktion, kunne Oplysningen desværre ikke røbe dens telefonnummer. Mellem de talrige opringningsforsøg fortalte Valentina, at hun havde en højere uddannelse, erhvervet hjemme i Rusland, og at hun i tidernes morgen var kommet til Tbilisi for at arbejde på en fabrik, der hørte under et unions-ministerium i Moskva. Denne fabrik var nu ude af drift, men hun var strandet i Georgien – og var nu på grund af tidernes ugunst nødt til at arbejde som hushjælp og i øvrigt kigge efter kunstnerfamiliens yngste, Maria på fem.

I mellemtiden dukkede familiens hovedpersoner op, først Svetlana, dernæst Temur. Stor gensynsglæde og udveksling af nyheder. Vores bekymringer for familiens ve og vel viste sig at være ubegrundet. Den ældste søn aftjente sin værnepligt. I Tbilisi forstås – og ikke, som det med garanti ville have været i sovjetisk tid, et eller andet fjernt sted for at tjene sovjetfolkets integration i det internationale broderskabs navn. ”Vor hær er jo ikke så stor eller betydningsfuld. Så han tilbringer meget tid herhjemme”, forklarede Svetlana moderligt. Den næste søn var blevet optaget på Kunstakademiet, der lå 300 meter fra forældrenes bopæl. Gik altså i faderens fodspor, dukkede i øvrigt pludselig op i en pause for at hente noget lærred til en restaureringsopgave. Anna på 15 gik stadig i skole – på byens ældste og fornemste gymnasium, grundlagt i begyndelsen af 1800-tallet og beliggende på Rustaveli-avenuen, det vil sige på byens hovedstrøg. Da familien boede i skolens distrikt, skulle der ikke betales skolepenge. Men forældre fra hele byen forsøgte i skarp konkurrence at få deres børn ind på denne skole – mod betaling forstås. Og endelig var der jo familiens yngste, ovenfor nævnte Maria, der både havde barnepige og gik i børnehave og i øvrigt stadig var lige så forkælet, som vi havde oplevet hende to år tidligere.

Umærkeligt og selvfølgelig var bordet og glassene atter blevet fyldt op – den

Lisbeth med hele familien Rubasjvili i deres hjem 1994 – Temur, Svetlana og børnene Georgij, David, Anna og Maria.

georgiske overdådige gæstfrihed var tilsyneladende ikke gået fløjten i de stramme tider. Denne gang var der desværre ingen hjemmelavet vin. Den var sluppet op, selv om familien normalt producerede et tusinde liter på deres datja og fritidsgrund i en landsby, der lå omkring 40 kilometer fra hovedstaden. Nu var man midt i den nye høst, så om fjorten dage ville der være nye forsyninger, og vi var da meget velkomne til at blive og prøvesmage den. Vi blev i øvrigt af Temur belært om, at det kun var mænd, hvis bare fødder var værdige til at trampe i de store fade med druer. Kvinders fødder ville bevirke, at vinen ikke ville gære.

Men midt i al fornøjeligheden kunne vi fornemme, at Temur alligevel ikke var helt den samme, som vi havde mødt for bare to år siden. Vi kunne også se, at der ikke var så mange af hans billeder på væggene, og de, der hang der, havde vi også set sidst. Det var heller ikke kunsten, der denne gang naturligt var det primære samtaleemne. Gang på gang vendte Svetlana tilbage til noget med business, mens hun kiggede hemmelighedsfuldt mod loftet. Det var da også hende, der kom med den forløsende forklaring. ”Vi har ingen økonomiske problemer, men Temur maler ikke så meget mere. Det gør han kun de cirka halvanden måned, som vi tilbringer ude i vort hus på landet”, forklarede Svetlana. De økonomiske problemer forsvandt samtidig med, at der på førstesalen siden årets begyndelse var blevet bagt brød.

Så tilbage til bageriet, som vi valgte at entrere – ikke via den direkte, løse og noget usikre stige i gården – men ad den lange vej, gennem porten, så til venstre og ti meter op ad gaden. Som følge af gadens stigning kunne man her gå direkte ind på loftet. Rummet var optaget af en enorm el-dreven æltemaskine med tilhørende fad og af en ligeså enorm ovn, bygget op som en keramik-krukke, hvis inderside varmedes op af el-spiraler i bunden. Fra dej-fadet langedes store klumper op på bordet, hvor de deltes og vejedes af i lige store portioner. De blev æltet i hånden (”heri ligger hele hemmeligheden gemt”), spændtes over en stor nålepude-lignende konveks træform, hvorefter bageren med hoved og overkrop lænet ind over ovnhullet klaskede dejen fast til den glohede ovns inderside. Når de var færdige, blev de varme og yderst velsmagende fladbrød taget op af ovnen og med et langt spyd lagt op på hylden. *Aleksander Dumas* beretter i sine rejseerindringer fra Tbilisi, at fladbrødene bruges både som ske, tallerken og som serviet. Når man så har tørret sig om munden, spiser man til sidst servietten.

Men her i bageriet lå brødene ikke længe, for kunder var der nok af ved den lille luge direkte ud mod gaden. Fem hundrede producerede og solgte brød blev det til i løbet af dagen – i penge var det 250 lari. Det var mange penge i det moderne Georgien, selv om der naturligvis skulle betales løn til bageren, hans lærlinge-søn og pigen, der langede brødene ud gennem lugen. Melet og gæren kostede naturligvis også noget, mens el og vand stadig hørte til de frie goder som i sovjetdagene. Til gengæld kunne man risikere, at strømmen svigtede, selv om det ikke skete så hyppigt i denne bydel. Måske ikke uden sammenhæng med, at såvel parlamentsbygning som adskillige regeringskontorer lå i det samme område. Men egen generator, så man selv kunne lave strøm ved udfald, stod absolut højt på den lille kunster- og bagerfamilies ønskeseddel. Der var også udvidelsesmuligheder til den side på loftet, hvor mel og byggematerialer nu fyldte op.

Det store problem i slut-halvfemsernes Georgien var, at der handlede meget, ikke

Tolv kvadratmeter udgjorde bageri og salgsafdeling. Bageren og hans søn former og vejer brødene af

mindst med importerede varer, og at hjemmemarkedet producerede for lidt. Den internationale Valutafond og dens hårde monetaristiske kurs, der ganske vist kunne holde inflationen i ave, fremmede ikke ligefrem igangsætning af nye eller genoptagelse af gamle produktioner. Udenlandske forbrugsvarer strømmede ind i landet – ikke mindst fra Tyrkiet – til glæde for dem, der havde penge at købe for. Og hvem havde det? Det havde arkitekten, der ved siden af sit dårligt betalte arbejde i et ministerium med ansvar for byggeri havde egen tegnestue, der måske udførte opgaver for det samme ministerium. Det havde endvidere lægen, der ved siden af sit elendigt betalte hospitalsjob havde åbnet en givtig privatklinik. Eller universitetslæreren, der oprettede eget firma og tilbød manuduktion og anden privatundervisning. Eller handelsmanden med de mange kiosker, der lokkede med det righoldige udenlandske vareudbud. Der var også journalisten, der havde giftet sig med en Reuter-korrespondent. Det var disse mennesker, vi mødte på de nye, smarte og europæisk indrettede – og i forhold til almindelige lønninger – dyre restauranter. Det var deres børn, der gik på fransk-, engelsk- eller arabisksprogede privatskoler, og som bagefter sendtes til udlandet for at studere og for at indhente det udlandskendskab og de sprogkunderskaber, som forældregenerationen aldrig havde fået.

Der var tydeligvis sat noget i gang. Optimismen skyldtes primært forventninger til det afkast, som transitten af olien fra Det kaspiske Hav kunne bringe. Vestlige firmaer var så småt ved at etablere sig. Reklamer for Stimorol sås overalt – et udtryk for Vejlevirksomheden Dandys enorme succes i det østlige. Måske kun overgået af reklamer for Coca Cola. Jeg husker, med hvilken stolthed en af vore værter - Ramaz, rektor for byens Tekniske Universitet, under en rundtur i byen parkerede bilen, hvorefter han førte os hen til en nyetableret Cola-bar, hvor vi blev bænket på et par plasticstole under en Colaparasol for at nyde et glas med den alt for velkendte brune drik. Den verdensberømte georgiske vinproduktion med mærker som den røde *Mukusani* og den hvide *Tsinandali*, som faktisk blev markedsført af Irma i 1960'erne med en reproduktion af *Hans Scherfig* på etiketterne, var atter ved at komme på fode – nu dog i joint venture med et hollandsk firma, der leverede flasker og etiketter.

Det lige så berømte kaukasiske mineralvand fra bjergkilderne, der i national-kvadene kaldes ”heltenes drik”, og som i sovjetisk tid blev solgt overalt i Sovjetunionen, blev atter produceret. Kendte mærker som *Borsjomi*, *Evare* og *Narsan* – sidstnævnte kunne angiveligt hjælpe på alt fra ulykkelig kærlighed til åreknuder – blev igen hældt på flasker, men nu med amerikansk hjælp. Vi boede på et privatejet hotel med kun syv værelser og med det indbydende navn *Simpatija* (= sympati). Et smukt vidnesbyrd om nye tider – god finish, hyggelige værelser med hjemlig atmosfære, udelukkende naturmaterialer og sidst, men ikke mindst en udsøgt betjening. Nye restauranter som for eksempel *Europa*, som en af vore venner ønskede at præsentere os for, bød på udsøgte retter fra det velsmagende og krydderi-stærke georgiske køkken, men serveret i en lidt kedelig, international atmosfære. På den anden side var der i restauranten intet internationalt over den hær af tjenere, der skulle betjene os. Og som for de flestes vedkommende ikke havde noget at bestille. Tjenerhæren vidnede derimod om lave lønomkostninger, mens spisekortet vidnede om, at det næppe var deres lønmæssige ligemænd, der spiste i restauranten.

Ovennævnte nye tiltag var naturligvis beregnet på over-Georgien. Under-Georgien fandt vi derimod i de overfyldte og smånussede offentlige spisesteder og cafeterier, hvor priserne var lave. Vi fandt det også i form af tiggere omkring de dyre pizzabarer og Coca Cola-cafeer. Og mest tydeligt fandt vi under-Georgiens mennesker for ikke at sige menneskevrag på markederne, hvor alting blev falbudt – fra ægte tæpper til nødhjælpsrationer. Her levede mange af de 300.000 georgiske flygtninge fra Abkhasien, der ellers kun som bolig havde slægtinges hjerterum eller storhotellerne *Iverija* og *Adjarrija*, hvor et værelse pr. familie var den snævre norm. Temur tog os med over på *Iverija* – et tidligere Inturist-hotel af den bedre slags, hvor jeg havde boet som gæst i både 1973 og 1988, og hvor shahen af Iran – uden sammenligning i øvrigt – angiveligt skulle have boet. Nu husede hotellet imidlertid borgerkrigens ulykkelige skæbner. Overbefolkning, beskidte gange, legende børn overalt, overfyldte og ildelugtende værelser, altaner med masser af vasketøj, unge og gamle mennesker med tomme ansigter og øjne. Det var det deprimerende indtryk, som vi forkælede vesterlændinge forlod det ramponerede hotel med. For Temur var det blot blevet en del af hverdagenovre på den anden side af den store plads i byens centrum.

Flygtningeproblemet fra Abkhasien tegnede og tegner stadig i 2007 til at blive permanent. Der er måske heller ingen vilje til at få det løst. Georgien kunne have vist interesse i at integrere disse i realiteten landsmænd i samfundet. Men det kan også se sin fordel i at holde såret åbent – uanset de menneskelige omkostninger. Flygtningeproblemet opstod under den borgerkrig, der i kølvandet på Sovjetunionens opløsning i 1991 brød ud i Georgien. En georgisk nationalisme, der ønskede at gøre alle i den multinationale republik til georgiere, truede med at få kludetæppet til at gå i opløsning. Centralmagten i Tbilisi havde hverken autoritet eller tilstrækkelig fysisk magt til at gennemføre centraliseringen eller forhindre opløsningen. En række provinser forsøgte at løsrive sig – herunder Abkhasien i landets nordvestlige hjørne med grænse til Rusland. Her lykkedes det i september 1993 oprørerne at give de svage georgiske militærstyrker en regulær blodtud og sende omkring 300.000 georgiere på hovedkulds flugt bort fra

Flygtningehotellet midt i Tbilisi – en gang fashionabelt Inturist-hotel

oprørsrepublikken og ind i georgiske områder, herunder til hovedstaden. I 1994 var det endelig lykkedes Rusland og FN at få parterne til at indgå en våbenhvile. Overvåget af FN-observatører og af en af FN sanktioneret fredsbevarende styrke fra SNG, det vil sige fra det løse statsforbund, der dannedes på ruinerne af Sovjetunionen. Men reelt var det Rusland, der på statsforbundets vegne stillede de nødvendige soldater.

Men det var også Rusland, der under borgerkrigen materielt og moralsk havde støttet de abkhasiske oprørere. Russerne kom derved i en uheldig dobbeltrolle som både dem, der var gæst, og dem, der skulle vogte dem. Hvem er de da, disse oprørere, som med en befolkning på kun 100.000 i ryggen formåede at fordrive de georgiske regeringsstyrker? De kalder sig *abkhasere*, er muslimer af den bløde slags og taler et sprog, der bringer dem i familie med flere af de nordkaukasiske folk. I sovjettiden blev Abkhasien med det varme klima og de hvide strande forvandlet til elitens ferieparadis, mens abkhaserne så sig selv dels komme i mindretal og dels blive gjort til pariaer i det land, de anså for deres. I dag er situationen følgende: Det nye Rusland savner kyststrækninger mod Sortehavet, det nye Georgien efter Sjevardnadse hælder mod USA i håb om at komme ind i NATO, fraværet af myndigheder i Abkhasien hindrer genopbygning og fremmer kriminelle bander, der pålægger en stadig mere fattig befolkning deres egne skatter, te- og citrusplantager, der ikke høstes, og fabrikker, der ikke genopbygges.

En britisk oberst og FN-observatør ridsede for nylig situationen op på denne måde: ”Georgierne har godt nok talt om, at de en gang for alle ville løse konflikten militært, men jeg mener ikke, at Georgien har militær kapacitet til at generobre Abkhasien. Un-

der borgerkrigen i 1992-93 påførte abkhaserne georgierne et fuldstændigt nederlag og smed dem ud. Med støtte fra Rusland. Og Rusland vil ikke tillade, at Georgien erobrer Abkhasien tilbage. Rusland spiller efter min opfattelse en hovedrolle i løsningen af den abkhasiske konflikt”. Den lokale konflikt er en brik i et større internationalt puslespil, og den vigtigste brik ligger i Moskva, hvor man – måske med overlæg – har smidt den ud. Den midlertidige våbenhvile fra 1994 ser ud til at være stabil, og de georgiske flygtninges ophold på hoteller i Tbilisi bliver formodentlig varig. Langsomt vil nogle af dem ved familie og venners hjælp sive ud i det georgiske samfund. I 2007 forsøgte Rusland at gøre en løsning af Abkhasien-problemet afhængig af en løsning på Kosovo-problemet på Balkan. FN ønskede en løsning, hvor Kosovo på en eller anden måde blev skilt ud fra Serbien. Rusland truede med at nedlægge veto i Sikkerhedsrådet mod en sådan løsning – men var måske til at handle med. Deres pris i studehandlen kunne være en tilsvarende selvstændig status for Abkhasien – og Rusland havde fået det ønskede.

Georgiens altoverskyggende indenrigspolitiske problem i sluthalvfemserne var at få skabt forbindelse mellem over- og under-Georgien – bedst naturligvis ved, at flere og flere fra det sidste fik mulighed for at deltage i det over-georgiske liv. Temur og Svetlanas lille virksomhed viste måske vejen frem mod en udvikling, hvor landet kunne vikle sig ud af det udenlandske favntag, der er en blanding af godgørelse og kynisk strategisk inddragelse af et nyt land i verdensøkonomien. Og som derfor passede så dårligt til den georgiske nationale stolthed. Som måske også – landets lidenhed og plads i verden taget i betragtning – er alt for stor.

ARMENIEN OG ASERBAJDSJAN – TO REPUBLIKKER I KAUKASUS

”De regler gælder ikke for os. Vi er jo ikke russere. Vi armenere forstår kunsten at drikke!” Underforstået at drikke på en kultiveret måde – til forskel fra de ukultiverede russere, der bare tyller. Stedet var de armenske forfatteres hus i *Jerevan* – hovedstad i republikken Armenien i det sydlige Kaukasus – på grænsen til Tyrkiet. Tidspunktet var februar 1987, hvor jeg som deltager i en dansk kulturdelegation var gæst hos de armenske forfattere – et besøg, der lå i forlængelse af den litteratur- og kulturkonference i Moskva, som jeg har beskrevet andetsteds i denne bog. Baggrunden for vore værter svar var, at vi under vort besøg i forfatterforeningen fik serveret god armensk cognac allerede klokken ti om formiddagen. Umiddelbart en ganske harmløs foreteelse, men ikke i perestrojka-Sovjetunionen. Gorbatsjov havde som led i sin kamp for at begrænse drikkeriet blandt andet indført den regel, at spirituøse drikke ikke måtte indtages før efter klokken fjorten. Bestemmelser, der i øvrigt indbragte ham tilnavnet ”mineral-sekretæren!”. Det vil sige, at vi nu sad og nød den gode armenske cognac fire timer for tidligt. Foreholdt vor opdaterede viden om den aktuelle spirituspolitik, lod vore værter de ovenfor citerede og ganske guddommelige ord falde. I øvrigt ledsaget af et overbærende og indforstået smil. Underforstået, at de gorbatsjovske regler var noget, der kun gjaldt for ukultiverede russere, ukrainere og andre barbarer og deres forhold til den vulgære og væmmelige vodka. Og endelig underforstået, at russere med flere ikke forstår den ædle kunst at nyde, men som absolut altid skal tulle og bunde. Jeg glemte at nævne, at cognacen naturligvis blev serveret i dertil passende glas.

Armenernes forhold til russerne har traditionelt altid været godt. Rusland var de kristne armeneres regionale beskytter mod en fjendtlighedsindet og muslimsk omverden. Mens Armenien til gengæld kunne sikre Rusland en fremskudt position i det storpolitiske skakspil med Iran og Tyrkiet om indflydelse i det sydkaukasiske rum. Armenerne er i høj grad bevidste om deres ældgamle skriftlige kultur, der rækker tilbage til et tidspunkt i historien, hvor begreberne russer og russisk kultur endnu lå gemt i historiens mørke. Deres holdning til russerne er som nævnt generelt positivt, men også let overbærende – sådan kan man bedst beskrive armenernes holdning til disse i deres øjne barbarer i nord. Derfor også ovenfor beskrevne attitude til drikkevaner. De har endvidere til forskel fra for eksempel centralasiaterne ikke kunnet lære noget – hverken materielt eller åndeligt - af russerne. Til gengæld har armenerne i århundreder sat deres lid til de kristne russere

Gorbatjovs alkoholregler blev ikke taget alvorligt i Forfatterforeningen i Jerevan. – De gælder ikke for os, vi forstår jo kunsten at drikke kulturet, var svaret på vor undren.

og Det russiske Imperiums og senere Sovjetunionens militære styrke og dets mulighed for at støtte og forsvare deres sag.

Lidt facts om Armenien, hvis officielle navn er *Hayastan*. Sat sammen af *hayk* og *-stan*, hvor det sidste er af persisk oprindelse og betyder land. Hayk vil armenierne gerne i bibelsk tradition føre tilbage til en efterkommer af Noah, der som bekendt strandede med sin ark på Ararat – deres nationale og hellige bjerg. Navnet Armenien blev introduceret til græsk og dermed til de europæiske sprog af historiens fader Herodot, men ordets oprindelse er i øvrigt uklar. Det nuværende Armenien strækker sig over 29.000 kvadratkilometer – det vil sige som Jylland, men er betydeligt mere bjergfyldt – og har en befolkning på rundt regnet 3 mio. Det indgik indtil 1991 som en unionsrepublik i Sovjetunionen.

Men der findes også et historisk Armenien, der omfattede et areal, der var mere end ti gange større end nutidens selvstændige armenske republik. Og som strakte sig fra det østlige Tyrkiet til Middelhavet i syd og mod nord til Sortehavet og Det kaspiske Hav. I store træk svarende til oldtidens kongerige *Urartu*. Det bibelske Ararat, der ved siden af at være et bjerg også refererer til et kongedømme, er sandsynligvis en sproglig afledning af *Urartu*. Denne geografiske udstrækning er forklaringen på, at der i dag findes armenske kulturspor overalt i det østlige Tyrkiet og helt ned til Middelhavet. Som for eksempel rester af armenske kirkebygninger med de karakteristiske høje kupler og reliefudsmykninger omkring vinduer og indgangsportaler. For så vidt disse kirkebygninger ikke er gået til – enten som ofre for tidens tand eller som øvelses-bombemål for tyrkiske, og det vil i al sin kulturfjendtlighed såmænd også sige for NATO's jagerfly. Det historiske *Kilikien* i Lilleasiens sydøstlige hjørne udgjorde i perioden 1199-1375 et armensk kongedømme, der kom til at fungere som et kristent brohovede for korsfarerne på deres vej til Det hellige Land.

Det historiske Armenien er afspejlet hos de græske historikere Herodot og Xeno-

fon. Sidstnævntes bog *Anabasis* indeholder en beretning om de 10.000 grækere tilbagetog fra Armenien. Under Aleksander den Store (356-323 f. Kr.) skete en hellenisering af det historiske Armenien, og hundrede år senere kæmpede landet som en farlig og selvstændig stat mod romerne. Storhedstiden nåede sit højdepunkt under *Tigranes den Store 2.* (ca. 140-56 f. Kr.) der imidlertid i år 66 f. Kr. måtte se sig besejret og forvandlet til vasal af den romerske hærfører Pompejus. Armenien blev ved fredsslutningen gjort til ”Det romerske folks ven og allierede” – en ofte anvendt eufemisme for et vasalforhold. I 400-tallet efter vor tidsregning mistede landet den sidste rest af selvstændighed. For derefter at blive kastebold mellem Persien og Byzans, indtil arabernes erobringer i 600-tallet fejede hen over hele Mellemøsten. Men Armenien lå i udkanten af arabernes interessesfære. Så fra midten af 800-tallet og til slutningen af 1000-tallet oplevede Armenien med centre i blandt andet byerne *Ani* og *Jerevan* og under dynastiet *bagratiderne* uafhængighed fra det islamiske kalifat og en relativ velfærdsperiode. Ani, der i dag er beliggende en halvhundrede kilometer inde i Tyrkiet, blev engang kaldt ”de 1001 kirkers land”. Bygget som en svært tilgængelig fæstning til værn om en blomstrende by, men i dag kun en ruinhob, beliggende på tyrkisk territorium.

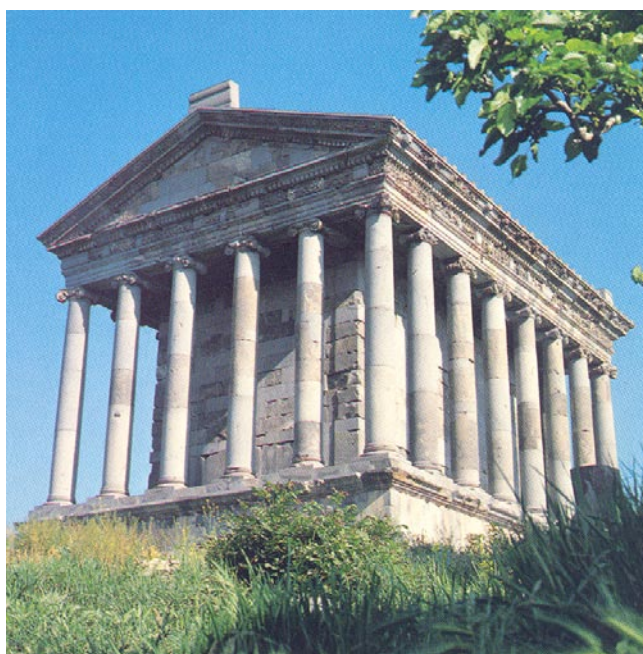
Armenernes selvstændighed blev til stadighed udfordret fra Byzans, mens den fra øst blev truet af de kultur- og statsødelæggende rytternomader – i kronologisk rækkefølge af seldsjukkerne, mongolerne og slutteligt af de tyrkiske osmanner. Så fra begyndelsen af 1200-tallet var det slut med armenernes selvstændighed. Når man ser bort fra det kortvarige og korsfarer-understøttede armenske herredømme i *Kilikien* ved Middelhavet – dannet af armenere, der var flygtet sydpå for seldsjukkernes hærgen. Siden begyndelsen af 1500-tallet var hele det historiske storarmenske område imidlertid underlagt de osmanniske tyrkeres kontrol – med centrum i Istanbul. Men osmannernes herredømme udfordredes til stadighed fra øst af det persiske *safavide-dynasti*. De kristne armenere kom derfor i klemme i denne politiske skruestik – mellem persere og tyrkere.

Daværende journalist, senere chefredaktør for *Aalborg Stiftstidende*, Lars Brix (tv) og jeg på den tufstensprydede centralplads i Jerevan i efteråret 1982. Foto: Klavs Gotfredsen.

Til stadighed var de på udkig efter allierede, der kunne tale og gerne også kæmpe for deres sag. Derfor mødtes armenske ledere for eksempel i 1678 hemmeligt i det religiøse centrum, *Etjmiadzin*. Her besluttede de at arbejde for et befriet Armenien. En from og smuk drøm – men foreløbig uden den ringeste mulighed for at blive realiseret. Fra begyndelsen af 1800-tallet følte Rusland sig imidlertid stærkt nok til at blande sig aktivt i de transkaukasiske forhold. Det kæmpede mod både Iran og Det osmanniske Rige for at konsolidere det brohoved, som det havde fået, da den østlige del af Georgien frivilligt i år 1801 blandt tre onder valgte at søge beskyttelse hos den russiske tsar. Mens de vestlige georgiske fyrstendømmer gradvist erobredes fra Tyrkiet i perioden mellem 1810 og 1864.

Ved fredsftalen i *Gulistan* 1813 måtte Iran afstå store områder, deriblandt Baku – så floden Araks herefter blev grænseflod mellem Rusland og Iran. Femten år senere måtte ligeledes Iran ved fredsslutningen i landsbyen *Turkmentjaj* afstå stort set det område, der i dag udgør republikken Armenien. En pudsig lille dansk sløjfe på fredsslutningen. Iranerne skulle ifølge fredsftalen også betale en krigsskadeerstatning, og det skulle ske i guld. Disse guldmønter brugte den russiske tsar efterfølgende som præsent til sine regentkolleger i Europa. Også den danske kong Frederik 6. blev betænkt i 1831. Efter statsbankerotten i 1813 og tabet af Norge kunne han også godt trænge til dem. Men heldigvis formøblede kongen dem ikke. Derfor ligger en del af datidens russiske krigsbytte den dag i dag i Mønt- og medaljesamlingen på Nationalmuseet. I form af fire store og pragtfulde guldmønter, præget med iransk skrift og hvoraf den største vejer 400

Det hellenistiske tempel i Garni, opført i 1. årh., vidner om regionens rolle som krydsfelt for mange kulturer. Angiveligt opført af den armenske kong Tigranes den Store (95-ca. 55 f.v.t.) for penge, han havde fået i Rom af kejser Nero. Det oprindelige tempel blev ødelagt af jordskælv i 1679, genopført i sovjetisk tid.

Landskab med nationalbjerget Ararat i baggrunden. Kan i klart vejr ses fra overalt i Armenien. Ararat ligger i dag i Tyrkiet, men minder armenerne om et langt større historisk Armenien.

gram. Derimod måtte Rusland ved freden i 1829 levere de fleste af de armenske områder tilbage, som det havde erobret. Dermed var skitsen til nutidens Armenien og Aserbajdsjan færdig.

De fleste armenere bor slet ikke i hjemrepublikken. Som et skøn lever to og en halv million armenere uden for det tidligere Sovjetunionen – blandt andet i Tyrkiet, Syrien, Libanon, Iran, Irak, Frankrig, USA og Sydamerika. Dertil kommer halvanden million, der lever kompakt i de sydlige dele af Georgien. Endvidere findes der armenere i andre dele af den tidligere Sovjetunion. Ikke uden grund er de som følge af deres store geografiske spredning blevet kaldt for østens jøder. Deres holocaust fandt sted under Første Verdenskrig, men mere om det senere. Det nuværende Armenien er et typisk højlandsområde med flere høje bjergkæder og aktive vulkaner mellem floderne *Kura* mod nord og *Araks* mod syd. I 1988 ramtes *Kumajri*-området af et voldsomt jordskælv, der krævede 28.000 dødsopfre, og hvis eftervirkninger på trods af en omfattende international hjælp endnu i dag er følelige.

Armenernes nationalbjerg – bibelhistoriens over 5.000 meter høje *Ararat*, hvis sneklædte top på klare dage er synligt overalt i Armenien – ligger på ”storarmensk jord”, men i dag statsretsligt i Tyrkiet. Pusjkin beretter 1829 om sit første møde med Armenien:

”Jeg gik ud af teltet i den friske morgenluft. Solen var ved at stå op. Mod den klare himmel lyste et tvetoppet sneklædt bjerg. – Hvad er det for et bjerg,

spurgte jeg og fik som svar: – Det er Ararat! Hvor virkede denne lyd dog stærkt på mig! Begærligt betragtede jeg det bibelske bjerg og så for mig arken, som landede på dets top med håb om fornyet fødsel og liv – og gribben og duen, som fløj ud, voldens og forsoningens symboler ---”.

Sovjetunionens sammenbrud ramte Armenien særdeles hårdt – primært, fordi den armenske økonomi var så tæt forbundet med det sovjetiske samarbejde. Forsynings- og samfærdselslinjerne brød sammen – en omstændighed, der i særdeleshed var føleligt for det energifattige Armenien. I begyndelsen af 1990’erne havde vi på instituttet besøg af et par kolleger fra universitetet i Jerevan. De kunne fortælle, hvordan studerende og lærere krøb sammen, klædt i overfrakker, i auditorier, hvor temperaturen var minus fire grader. De fortalte også, at skovområder og parker forsvandt som brændsel i ofte nødtørftige ovne.

Sammen med Georgien forsynede Armenien det øvrige Sovjetunionen med betydelige mængder af subtropiske afgrøder – med frugt og grøntsager samt vin og cognac. Efter den voldsomme nedtur efter Sovjetunionens sammenbrud vendte udviklingen i midten af 1990’erne. Udvinningen af så betydelige og efterspurgte råstoffer som kobber, guld, molybdæn, zink og aluminium kunne genoptages på fuld kraft. Betydelige midler fra den velhavende del af armenere i diaspora er blevet kanaliseret til hjemlandet og har medvirket til den økonomiske vækst. Jeg er flere gange i naborepublikken Georgien, når talen falder på armenernes elendige situation, blevet mødt med indvendingen, at de til forskel fra georgierne jo fik så megen hjælp fra deres frænder i udlandet.

Armenien er i etnisk henseende et meget homogent land – hele 95% af befolkningen er armenere. Russerne udgør kun et par procent. Det armenske sprog udgør en selvstændig gren blandt de indoeuropæiske sprog. Tilhører sammen med for eksempel baltoslavisk og albansk de såkaldte satem-sprog – det vil sige sprog, hvor de oprindelige indoeuropæiske k-lyde er blevet til s eller ts. Sprogfolkene skelner mellem tre sprogtrin i armensk: *Klassisk armensk*, der var i anvendelse fra 400 til 1100-tallet, men som

Pattegrise og meget andet, linet op til parade og salg på basaren i Jerevan .

Katedralen i Etjmiadzin, dvs. stedet, hvor Den enbårne steg ned, oprindelig bygget i 300-tallet, ombygninger fra senest 1600-tallet. Samlingsmærket, hvor religion og nation falder sammen for alle armenere. Hjemsted for kartholikos, kirkens overhoved.

brugtes som lærd litteratursprog helt op i 1800-tallet. Dernæst *middelarmensk*, der især kendes fra administrative kilder fra det armenske middelalderige i Kilikien. Og endelig *moderne armensk*, der betydningsmæssigt, men ikke i skriftbilledet, adskiller sig grundlæggende fra klassisk armensk, og som igen inddeles i to indbyrdes forståelige hoveddialekter. Østarmensk er rigssprog i nutidens Armenien, mens vestarmensk taltes indtil folkemordet (se senere) i det østlige Tyrkiet, og i dag af armenere i Syrien og Libanon og blandt diaspora-armenere i Frankrig og USA.

Det armenske sprog er skriftligt overleveret med bibeloversættelser fra begyndelsen af 400-tallet. Overleveret ved hjælp af et specielt armensk alfabet, afledt fra det græske og i brug den dag i dag. Ligesom nabofolket, georgierne, blev armenere tidligt kristnet. Ifølge legenden af to af Jesu disciple. Der er kilder, der tyder på, at Armenien så tidligt som i 301 officielt erklærede sig for kristent. Mens georgierne blev en del af Den ortodokse Kirke, fjernede armenere sig fra omkring 450 mere og mere fra den fælles-oldkirkelige udvikling. De blev *monofysitter*, hvilket vil sige, at Gud og Kristus for dem har samme guddommelige natur. I klar og skarp opposition til den byzantinske ortodokse kirkes *diofysitiske* opfattelse, hvor Kristus ved siden af sin guddommelige også har en menneskelig natur. Ikoner anerkendes ikke, mens de kirkelige handlinger er koncentreret omkring alteret, der tillige opfattes som et offersted.

Den armenske apostolske kirke og dens leder, der kaldes *katholikos*, har sit hovedsæde i byen *Etjmiadzin* nær hovedstaden Jerevan. Siden 300-tallet og ned gennem århundrederne, over sovjetperiodens ateisme og frem til i dag har Etjmiadzin været center for den armenske kristendom. Og samtidig det religiøse og nationale samlingsmærke for alle armenere – hvor i verden de end befandt sig. Den nuværende *katholikos* for alle armenere hedder *Karekin den Anden* (1954 -) og regnes for at være nummer 132 i en ubrudt række tilbage til oldtiden. Katedralen og klostret i Etjmiadzin er bygget i 300-tallet oven på et før-kristent tempel. Om- og tilbygninger er kommet til i 400-, 600- og 1600-tallet. Etjmiadzin betyder ”pladsen, hvor Den enbårne steg ned” – blot et af mange vidnesbyrd om, hvor tæt på de bibelske begivenheder, armenere altid har følt sig. Rundt om byen strækker sig store sletter, hvor nedbør er sjælden og klimaet derfor tørt

Den selvstændige armenske apostolske kirke er samlingsmærke for alle armenere, hvor de end bor i verden. Billedet viser de rigt ornamenterede korssten – kaldet khatchkar- med korset, men som regel uden den korsfæstede Frelser.

og kontinentalt. Med kunstig vanding er disse sletter velegnede til dyrkning af alskens landbrugsvarer – ikke mindst vin. ”Ruslands Burgund” blev stedet kaldt i tsartiden. Det hævdes – i øvrigt i skarp konkurrence med mange andre steder i verden – at den vilde vinranke har hjemme her. For ifølge folketroen steg Noah ud af arken netop her, plantede vinranker og tog sig en styrkende tår. Selv Paradiset har folketraditionen anbragt her.

Den armenske gudstjeneste følger et mønster, der er tæt på det oldkirkelige, og de gamle kirker er som regel og til forskel fra de ortodokse yderst sparsomt udsmykket. Karakteristisk er de rigt ornamenterede korssten – med det kristne kors, men som regel uden den korsfæstede Frelser. Så godt som alle armenere regner sig hørende til den armenske kirke – et vidnesbyrd om, i hvor høj grad det religiøse og det nationale er smeltet sammen og går op i en højere enhed. Også i sovjetperioden formåede den armenske kirke at opretholde et ganske vist besværliggjort, men alligevel nært og som oftest fredeligt samarbejde med armenske emigrantmiljøer uden for Sovjetunionen.

Det siger sig selv, at Armenien med eget skriftsprog fra begyndelsen af 400-tallet kan bryste sig af en overordentlig stor og rig litteratur. For de ældste tider har jeg i flere omgange fået den anskueliggjort i *Matenadaran* (= opbevaringssted) i Jerevan, der er et kombineret arkiv og bibliotek og med en imponerende samling af ikke blot armenske, men også hebraiske, latinske, græske, arabiske, syriske, persiske og japanske håndskrifter. I alt 13.000 armenske og mere end 2.000 udenlandske manuskripter fra 400- og til 1700-tallet. Omhandlende historiske, litterære, filosofiske, matematiske, geografiske og medicinske emner. Mange af håndskrifterne – som for eksempel *Lazarus-evangeliet* fra 800-tallet og *Etjmiadzin-evangeliet* fra 900-tallet – har udover den tekstlige også en stor kunstnerisk værdi. Dertil rummer *Matenadaran* en unik samling førsteudgaver af bøger fra 1500- til 1700-tallet.

Foran den imponerende og højtliggende, men klassisk enkle bygning, opført 1959 i det karakteristiske lokale byggemateriale, tufsten, sidder den mand, der i begyndelsen af 400-tallet udarbejdede det armenske alfabet, skabte grundlaget for armensk skriftlig

kultur, og som samtidig oversatte bibelske og andre oldkirkelige skrifter. Hans navn er *Mesrop Mashtots* (cirka 361-440). Det er yderst begrænset, hvad vi i øvrigt ved om Mesrop, men han skal have missioneret i store områder i det sydkaukasiske rum. Den armenske skrift har næsten ikke forandret sig i de forløbne 1600 år. Derfor kan moderne armenere godt læse de gamle skrifter – de genkender let bogstaverne, men de kan bare ikke forstå det skrevne. Når man besøger Matenadaran, går man uvilkaarligt andagtsfuld op ad den brede stentrappe, og pludselig står man ansigt til ansigt med mesteren selv

Matenadaran i Jerevan – Armeniens righoldige nationalbibliotek og –arkiv. Rummer blandt andet mange middelalderlige manuskripter – enkelte helt tilbage fra 400-tallet.

- den autoritetsfulde Mesrop, der i statueform her er i færd med at belære sin elev. De gange, jeg har besøgt Matenadaran, er jeg blevet overvældet af den mængde, bredde, variation og originalitet, der præger dens samlinger – samt af den stolthed og omhu, som de med rette omfattes af – og af hele befolkningen. Da jeg besøgte biblioteket i 1978, havde man i en montre anbragt dets største og mindste klenodie. Det første var en bog fra omkring 1200, som vejede 28 kilogram, mens det mindste var en kalender fra 1441, skrevet på hud fra et kalvefoster – og som vejede 19 gram.

I 1977 havde jeg en interessant ”armensk” oplevelse, som havde tråde tilbage til den tidlige armenske historie, men som såmænd foregik i mit beskedne hjem i prosaiske Århus. Som led i de dansk-armenske kulturdage, arrangeret af Landsforeningen til samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen, var der en armensk delegation i Århus. Jeg inviterede delegationen hjem. Af dens medlemmer husker jeg bedst en armensk filolog ved navn Nora og en historiker. Jeg vidste, at derovre blandt teologerne fandtes en kollega, der i sit kirkehistoriske arbejde beskæftigede sig med oldkirkelige prædikener fra 3- og 400-tallet, der blandt andet fandtes i armensk oversættelse. Ja, han havde faktisk et par år forinden forsvaret en diger doktordisputats over dette emne. Hans navn er *Henning Lehmann*, som måske i offentligheden bedst er kendt som Aarhus Universitets mangeårige og højt værdsatte rektor i 1980’erne og 1990’erne. Ham inviterede jeg hjem sammen med armenerne – også fordi jeg vidste, at han med sin familie planlagde en læn-

gere biltur med henblik på blandt andet at besøge armenske menigheder i Mellemøsten. Og i den forbindelse også gerne ville besøge Matenadaran i Jerevan. Turen skulle desuden gå til de tidligere armenske områder i det østlige Tyrkiet. Og dermed ville familien Lehmann uvægerligt komme tæt på grænsen til sovjetrepublikken Armenien.

Men tilbage til hin aften i Århus. Stor var forbavselsen hos de armenske gæster, hvoraf den ene som sagt var historiker og en anden filolog, da Henning pludselig trak et eksemplar af sin murstenstunge og sprænglærde disputats op af tasken som en gave til gæsterne. Endnu større blev deres forbavselse, nu suppleret med åbenlys beundring, da de ved at bladre i bogen hurtigt kunne konstatere, at forfatteren som forberedelse til arbejdet også havde sat sig ind i det klassiske armenske sprog. Tilbage er blot at tilføje, at Else og Henning Lehmann med deres børn efterfølgende gennemførte deres planlagte tur rundt til de armenske menigheder i Syrien, Libanon og Tyrkiet, og at de blandt andet ved Noras hjælp kom ind i sovjetisk Armenien. Oven i købet fra tyrkisk NATO-territorium – dog uden deres Volvo herregårdsvogn. Deres bevægelsesfrihed skulle trods alt ikke være for stor. Og den århusianske forsker kunne i Matenadaran med egne øjne studere de håndskrifter, han hidtil kun havde læst om eller set i kopi. Jeg besøgte et par år senere Nora i hendes hjem i Jerevan. Og oplevede et belæst og kunstdyrkende par i en lejlighed, der nærmest flød over af kultur. Manden, hvis navn jeg har glemt, viste sig at være en berømt violinist, der med sit ensemble havde indspillet flere plader – ikke blot med armenske, men også med vestlige klassikere.

Du tilbringer ikke mange dage i Armenien, før det tyrkiske folkemord på det armenske folk under Første Verdenskrig berøres på den ene eller anden måde. Det er et dybt nationalt traume selv i dag – næsten hundrede år efter, at det fandt sted. Men det

Tsitsernakaberd, det armenske navn på mindesmærket for den armenske "holocaust" i 1915. Ligger udenfor Jerevan og er det mest stilrene og gribende monument, jeg har set i Sovjetunionen.

er også fra armenernes side, ikke mindst af dem i diaspora, dygtigt blevet holdt i live i verdensoffentligheden. Fra tyrkisk side benægtes det mærkværdigt nok stadig den dag i dag, selv om der er rigelig dokumentation på de grusomme handlinger og begivenheder,

som retfærdiggør betegnelsen folkemord. Det er ikke til at fatte, at det moderne Tyrkiet den dag i dag hårdnakket benægter grusomhederne – når man betænker, hvor meget goodwill landet dermed sætter overstyr i Vesteuropa. Og ikke mindst, når man tager i betragtning, med hvilken ihærdighed Tyrkiet gør sig klar til optagelse i EU. En anerkendelse af folkedrabet kunne for Tyrkiet også medføre andre goder. Blandt diaspora-armenerne, der for manges vedkommende er overordentligt velhavende mennesker, vil en åbning af grænserne givet kunne føre en sand strøm af turister med sig. Til netop de fattige og tyndt befolkede østtyrkiske provinser, som har allermest brug for en økonomisk indsprøjtning, og som er spækket med armenske kirker og andre kulturminde, der netop for mange af diaspora-armenerne er spor, som deres forgængere efterlod. Men som kan forvandles til turistattraktioner i en verden, der sukker efter oplevelser med indbygget historie.

”Hvor blev de så af?” Det er det enkle spørgsmål, som alle folkemordsbenægttere bør stilles overfor. Og det hvad enten ofrene for folkemordet er europæiske jøder under Anden Verdenskrig eller osmanniske armenere under Første. Og hvad enten det er grusomhederne i Auschwitz eller i den syriske ørken, der benægtes. Selv om folkemordet ikke fysisk berørte de armenere, der dengang levede i Det russiske Imperium, blev og bliver det af dem oplevet som en integreret del – også af deres historie. Det opfattes blandt armenere nærmest som en hellig pligt at holde mindet og erindringen i live. Og det gøres stilfærdigt, værdigt og effektivt. Et utal af mindesmærker er rejst overalt i verden for at ihukomme de tragiske begivenheder – rejst og finansieret af de mange armenere, der lever i diaspora..

Intet mindesmærke har imidlertid gjort et så dybt indtryk på mig som det, Sovjetarmenien i 1968 satte for ofrene for folkemordet, og som hvert år den 24. april samler flere hundrede tusinder lokale og tilrejsende i stille sorg. Lige så enkelt, monumentet er i sin udformning, lige så effektivt og rørende er det i sit udtryk. Dets centrale område er formet som en cirkel med en evig flamme i midten. Cirklen omkranses af tolv høje basaltsøjler, der læner sig ind over flammen i midten. Søjlerne skal i deres form minde om de traditionelle armenske gravsten – de såkaldte *khatjkar*. Udenfor skal en 44 meter høj granit-stele, formet som en pil, der rækker mod himlen, symbolisere overlevelsen og det armenske folks genfødsel. Den enkle arkitektoniske udformning gør sammen med den stille musik et uforglemmeligt indtryk. Musikken, der spilles, er skrevet af *Vardapet Komitas* (1869-1935), grundlægger af den moderne klassiske musik.

Men lad mig i det følgende mere indgående fortælle om folkemordets baggrund og gennemførelse. Der havde været chikanerier mod og spredt forfølgelse af det betydelige armenske folkeelement i Osmannerriget siden midten af 1890'erne. Men helt katastrofal blev situationen under 1. Verdenskrig. I 1908 havde de vestligt orienterede ungtyrker overtaget magten i Det osmanniske Rige. De armenske ledere søgte at overtale ungtyrkerne til at holde sig neutrale i Verdenskrigen. Men forgæves. Den tyskvenlige del af dem gennemtrumfede, at Tyrkiet meldte sig som aktiv krigsdeltager på den tyske side – det vil sige mod Rusland. Til gengæld havde den tyske kejser lovet de ungtyrkiske officerer frie hænder til at skabe det Stortyrkiet, som de drømte om. Og som kunne ekspandere ind i det russiskdominerede centralasiatiske rum, hvor der levede flere tyr-

kisktalende muslimske folkegrupper. Det vil sige, at den traditionelt russiskvenlige armenske befolkning i det østlige Tyrkiet var i vejen for disse udvidelsesplaner. Atter en gang kom de i klemme i historiens skruestik. Tilmed frygtede tyrkerne, at armenerne i denne situation skulle alliere sig med russerne og udgøre en farlig femte kolonne. De besluttede simpelthen, at armenerne i Det osmanniske Rige skulle udryddes.

Udryddelsen blev iværksat i tre etaper. Først, det vil sige i begyndelsen af 1915, blev de 300.000 armenske soldater, der gjorde tjeneste i den osmanniske hær frataget deres våben, derefter udnyttet som slavearbejdere for sluttelig at blive skudt eller tævet ihjel. I anden etape blev – som for eksempel i Istanbul den 25. april 1915 – flere hundrede armenske ledere, præster og intellektuelle arresteret, ført til øde egne og dræbt. Datoen den 25. april er blevet det tidspunkt, hvor folkemordet mindes. Efter at den armenske elite, der havde fungeret som nyttige og loyale borgere i det osmanniske samfund, således var udryddet, kom turen i tredje etape til de over to millioner ganske almindelige armener, der levede i Det osmanniske Rige. Typisk beordrede folk fra den lokale ungtyrkiske partiafdeling alle armenske mænd i en by eller landsby til at samles på torvet. Her blev de enten slået ihjel med det samme eller fængslet – for senere, bundet sammen med reb, at blive drevet til et øde område og her slået ihjel. Kvinder, børn og overlevende mænd blev samlet i grupper og under bevogtning drevet ud i den syriske ørken. Der var tale om rene døds marcher. Så snart karavanerne af deporterede kom uden for byerne, begyndte overgrebene på dem. Soldater og løsladte kriminelle voldtog og dræbte – børn

Det indre af monumentet for folkedrabet på armenerne i 1915. Formet som en cirkel med en evig flamme i midten og omkranset af tolv høje basaltsøjler, der læner sig ind over flammen.

og kvinder blev bortført for til sidst at havne i tyrkiske haremmen. Mange døde af sult, tørst og udmattelse. Enkelte undslap eller overlevede – for dernæst at flygte til Rusland eller til resten af verden. Ud af en armensk befolkning i Tyrkiet på to millioner, regner historikerne med, at op mod tre fjerdedele, det vil sige halvanden million, blev udryddet i årene 1915-17. Ikke uden grund er denne grusomme aktion blevet sammenlignet med de europæiske jøders Holocaust under 2. Verdenskrig – nogle har endog ment, at Hitler fik ideen fra og blot efterlignede osmannernes adfærd under 1. Verdenskrig. De anvendte metoder virker under alle omstændigheder skræmmende bekendte fra nazisternes fremfærd i Rusland, Ukraine og Polen.

Jeg havde besøgt mindesmærket for det armenske folkemord udenfor Jerevan flere gange – første gang i 1978 i forbindelse med en studenterekskursion til Aserbajdsjan og Armenien. Men det kom særlig tæt på i februar 1987 – om end kun indirekte. Under besøget i den armenske forfatterforening blev vi præsenteret for en mursten af en bog, der viste sig at rumme en dagbog af den danske sygeplejerske *Maria Jacobsen*. Med en armensk oversættelse af dagbogen på den ene side og på den anden en faksimile-gengivelse af Marias håndskrevne original. Bogen var udgivet i Beirut. Jeg viste så stor interesse for bogen, at jeg næste dags morgen ganske overraskende fik overrakt en fotokopi af bogens danske tekst – som nævnt skrevet med Maria Jacobsens hånd. Hvem var hun da, denne Maria? Hun var en af de danske sygeplejersker, der i årene efter 1900 drog til det osmanniske Tyrkiet for i både humanismens og kristendommens navn at hjælpe de armenere og især de børn, der var blevet udrensningens sagesløse, men endnu levende ofre.

Mest kendt i denne gerning er måske den navnkundige *Karen Jeppe* (1876-1935) fra Gylling, som allerede i 1903 rejste til Tyrkiet som lærer og sygeplejerske for forældreløse armenske børn. Under Verdenskrigen påtog hun sig et kolossalt hjælpearbejde – både med at skjule armenske flygtninge og lindre forholdene for de mange, der blev fordrevet. Efter en rekreation i Danmark kom Karen Jeppe 1921 til Aleppo i Syrien for der at arbejde i en enorm armensk flygtningelejr. Maria Jacobsens navn er i Danmark mindre kendt end Karen Jeppes. Men i Armenien er de begge kendt og agtet – ikke blot ved festlige lejligheder i forfatterforeningen som hin februar dag i 1987. Jeg har ikke mødt nogen armenere, som ikke har nævnt dem begge eller en af med stor respekt – så snart de havde erfaret, at man kom fra Danmark. Der var tidligt i Danmark opstået en interesse for den armenske sag. Allerede i 1902 var der blevet oprettet foreningen ”Armeniervennerne”, der skulle afhjælpe nød blandt armenerne. Blandt initiativtagerne var forfatteren og foredragsholderen *Åge Meyer Benedictsens* (1866-1927). I brunkulsområdet omkring Troldhede, i en kæmpehøj på den midtjyske hede, er hans urne sat ned, og på en natursten står udover navn og årstal også følgende indskrift ”De undertrykte Nationers Tolk. En lysende Ånd for det danske Folk. Venner, hans ædle Virke vandt ham, satte Sten over Stridsmand god”. Han er blevet kaldt ”en ildånd” og ”en fyrig, uselvisk, utrættelig Talsmand for nationale Menneskerettigheder”. I 1925 udgav Benedictsens bogen *Armenien. Et Folks Liv og Kamp igennem to Årtusinder*, der blev en forrygende bestseller.

Maria Jacobsen (1883-1960) trådte sine barnesko i Horsens. Blev uddannet sygeplejerske på Sundby Hospital i København og rejste 1907 til Tyrkiet, udsendt af Kvin-

delige Missions Arbejdere (KMA). Denne organisation, der var stiftet i år 1900, valgte Armenien som sin første arbejdsmark. Kort efter 1907 blev den unge Maria udsendt til byen *Harput* øst for Eufkrat i det daværende Stortyrkiets nordøstlige hjørne. Her blev hun leder af et amerikansk missionshospital. Hendes dagbøger fra perioden 1907-19 er rystende læsning. Undertiden havde Maria Jacobsen svært ved at skrive om de forfærdelige ting, hun var førstehandsvidne til. ”Ingen. Ingen kan tænke sig tilstandene i dette land, hvor frygtelige lidelser der er. Vejene er fulde af menneske-lig, og de millioner af hjem er fulde af sørgende kvinder og børn uden trøst, uden føde, og aldrig får de deres kære at se mere”, skriver hun for eksempel i dagbogen. Maria så med sorg, hvordan nogle armenere søgte at redde livet ved at blive muslimer, hun så kvinder og børn forsvinde i haremmer. Tyrkerne efterlod den armenske bydel i Harput i ruiner. Maria samlede de overlevende børn inde i ruinbyen med hjælp fra armenske kvinder, der bagefter blev hendes medhjælpere. Børneflokkene voksede til et par tusinde. Efter et ophold i USA i årene 1920-21 vendte Maria Jacobsen tilbage til Mellemøsten – denne gang til Libanon, hvor hun stiftede et hjem for armenske børn i byen *Sidon*. Dets navn var Fuglereden, og Maria var hjemmets leder til sin død i 1960 – efter 53 års utrætteligt arbejde for den armenske sag.

I efteråret 1982 døde *Bresjnev* efter at have været Sovjetunionens leder siden 1964 – med andre ord i hele atten år. Jeg oplevede begivenheden i Jerevan, hvor jeg opholdt mig som kursusleder for et hold journalister. Vi opdagede, at der var sket noget ekstraordinært ved, at garderobedamen på vores hotel græd på en ganske utrøstelig måde. Jo, deres leder var gået bort, og fremtiden var igen usikker. *Bresjnev*-tiden var på trods af materiel smalhals og Den kolde Krig af den brede befolkning, uanset nationalitet, blevet oplevet som en stort set tryk tid. Man var kommet på betydelig afstand af Stalin-tidens

Mens jeg var i Jerevan i 1982, døde Leonid Bresjnev, partiets generalsekretær gennem 28 år. Billeder med sørgerand blev sat op overalt, og garderobedamen græd som pisket.

rædsler og utryghed. Lønnen og de sociale goder var vokset kontinuerligt. Der var blevet bygget nye boliger – ofte hastigt og dårligt byggeri og endnu langt fra at dække behovet. Alle var beskæftiget – eller i hvert fald på lønningslisten et eller andet sted. Ganske vist hvilede den sovjetiske variant af fuld beskæftigelse på et system, der bedst kunne sammenlignes med datidens danske arbejdstilbud til langtidsarbejdsløse. I Sovjetunionen blot udbredt til at dække hele befolkningen. Og ganske vist modsvarede de konstante sovjetiske lønforhøjelser ikke af en tilsvarende stigning i produktionen – men det vidste befolkningen jo ikke af den simple grund, at misforholdet mellem produktion og lønstigninger ikke var genstand for offentlig debat. Bresjnev-tiden repræsenterede det, jeg normalt har kaldt sovjetisk velfærd. Men nu var generalsekretæren altså endelig død, og fremtiden var igen usikker. ”Mine” journalister ville naturligvis gerne rapportere hjem til deres respektive medier om begivenheden, men de oplevede det sovjetiske telefonsystems iboende begrænsninger. ”Moskva vil ikke give en linje”, som det normale anonyme budskab lød, når man ønskede at ringe hjem. Alligevel lykkedes det *Gerhard Eriksen* fra Jyllands-Posten på telefon om natten at komme igennem til den båndoptager på avisen, han vidste altid stod tændt på redaktionen. Han indtalte sin stemningsrapport fra Jerevan til båndet, kom glædestrålende tilbage for at fortælle om sin bedrift – for senere ved sin hjemkomst til avisen blot at konstatere, at netop den nat havde båndoptageren ikke fungeret.

En anden episode fra samme journalist-tur i 1982. På busturen fra Georgiens hovedstad Tbilisi til Jerevan, der havde ført os over Lille Kaukasus og forbi bjergsøen Sevan i 1900 meters højde, havde en af kursisterne fået ondt i halsen. Han lå på sit hotelværelse langt fra sit jyske hjem og mærkede døden ånde sig i nakken. Lægehjælp blev tilkaldt, og den kom i form af en helt lille procession. Ind ad døren formelig skred en yderst korpulent kvindelig læge. Efter hende en ligeledes rundhoftet kvindelig mellem-uddannet læge, en såkaldt feltskær, og til sidst sygeplejersken i form af en uanselig mandsling, der bar på lægetasken. Lægen placerede sig ved siden af sengen, greb patientens hånd og sad længe og tænkte. Vi andre holdt vejret, afventende en diagnose og forslag til en behandling. Efter en rum tid afsagde lægen dommen: Hun anbefalede uldne sokker – og delegationen forlod sygeværelset i samme rækkefølge, som den arriverede. Tilbage er blot at sige: Patienten kom sig, de varme sokker havde reddet hans liv. Og han kunne rask atter slutte sig til gruppen.

Jeg husker endnu en episode fra Jerevan. Den fandt sted i 1978, hvor jeg sammen med en pragtfuld rejsekammerat og kollega, *Povl Terkelsen*, var på ekskursion med en gruppe studerende. Man kunne kalde episoden ”Et uskyldigt tyveri med påfølgende hjemtransport ved politiets hjælp”. Alle restauranter i hele Sovjetunionen havde mindst et skilt, som de gerne og ofte satte i døren eller vinduet. På den ene side stod der *Restoran zakryt* og på den anden *Mest njet*, der henholdsvis betyder ”Restauranten er lukket” og ”Ingen ledige pladser”. Som regel kunne man ved selvsyn konstatere, at der på trods af skiltets tilstedeværelse i døren eller vinduet hverken var tale om lukning eller manglende pladser. Men da såvel tjenere som det øvrige personale blev aflønnet efter den tid, de var på arbejde, uafhængigt af salg eller omsætning – ja, hvorfor så ikke flittigt gøre brug af skiltet? Løn uden for meget arbejde har som regel været en fristende cocktail, set fra den

Rejselederen og "småforbryderen" viser trofæet frem. Jerevan 1978. På skiltet står "Restauranten er lukket" og på den anden side "Ingen ledige pladser".

ansattes side. Og dette system var en ikke uvæsentlig side af det ineffektive sovjetiske planlægningssystem. Både Povl og jeg følte os efterhånden som øvede ruslandsfarere. Og havde fået den måske lidt skøre ide, at vi nu som en slags skalp ville hjemføre et skilt. Hører jeg en eller anden Jeronimus konstatere: "Sikke et par kønne ekskursionsledere og eksempler for den studerende ungdom. Og så for skatteydernes penge"?

Med lidt snilde lykkedes det at tilegne os – ikke blot et, men to af de eftertragtede skilte. Og det fra en restaurant på millionbyen Jerevans meget smukke centrale plads, der den gang hed Lenin-pladsen, men i dag det mindre politiske Republik-pladsen. Den domineres af fire store bygninger, der rummer henholdsvis regering, kunstmuseum, historisk museum og endelig Hotel Armenia, hvis restaurant i gadeplan var offer for vores ran. Alle er de monumentale bygningsværker, opført i den karakteristiske rødlig og porøse tuf-sten, det vil sige lavasten. Byen ligger i tusind meters højde og spejler sig i *Zanga*-floden, der forbinder *Sevan*-søen og *Araks*-floden, og er omgivet af høje bjerge. Grundlagt i 700-tallet ved et karavane-knudepunkt.

Vi forestillede os allerede, hvilken invasion af gæster, de ganske uforberedte og nu skilteløse tjenere og køkkenfolk ville blive udsat for. Men tilfredse var vi – udstyret med hver sit blikskilt. Indtil en politibil pludselig stoppede op – åh nej, nej, men såmænd blot for at spørge, om sådan et par tilsyneladende vildfarne udlændinge da ikke ville have et lift hjem til hotellet. Det kan nok være, der var nogen, der fik travlt med at få stoppet skiltet ind på maven – men blot derefter at takke ja til det generøse tilbud. Taxaer var

ikke altid lige nemme at få fat i – enten, fordi turen ikke forekom chaufføren at være lang nok, belejlig eller, fordi destinationen af en eller anden grund ikke var attraktiv nok. Povl og jeg pressede os ind på bagsædet af den ikke særlig rummelige politibil (*Moskvitj!!*) og standsmæssigt, sikkert samt gratis blev vi – med tyvegods – befordret til vort hotel. Jeg har skiltet hængende på mit arbejdsværelse, hvor det kan ses af interesserede.

Det var konflikten om *Nagorno-Karabakh*, der førte os sammen og gjorde os til venner. Jeg var i efteråret 1989 kommet til Moskva med en gruppe seminarlærere i historie og samfundsfag. Striden mellem Armenien og Aserbajdsjan om enklaven Nagorno-Karabakh var netop brudt ud i februar samme år. Vi skulle efter planen senere besøge de to sovjetrepublikker. Ved ankomsten til Moskva havde jeg brug for en russisk ekspert, der kunne introducere os til konflikten baggrund. Gerne en, der havde et førstehåndskendskab til området, og som også beherskede engelsk. Gode råd var dyre. Jeg ringede til Irina Zorina i forfatterforeningen i Moskva. Hun var uddannet nordisk filolog, havde oversat norsk skønlitteratur til russisk – måske kendte hun et oplagt foredragsemne. Jeg havde lært hende at kende som en meget kompetent pige et par år før, hvor hun som tolk og almulig-pige var knyttet til en dansk kulturdelegation, som jeg var medlem af. Jo, hun havde en god ven, han var ganske vist uddannet klassisk filolog, havde skrevet phd-afhandling om den oldgræske komediedigter Aristofanes – men han besad også en stor viden om Kaukasus og havde endog slægtsrødder i området. Han indvilgede, holdt et blændende foredrag om den aktuelle konflikt – og Lisbeth og jeg fik en god ven for livet. Hans navn er *Gasan Gusejnov*. Hans far var en kendt aserbajdsjansk forfatter og hans mor russisk jøde fra Odessa i Ukraine. Forældrene levede det meste af deres liv i Moskva, hvor Gasan også voksede op. Selv anser han sig for russer. Alt i alt en livshistorie, der var udtryk for den internationale ånd, som også på godt og ondt var en del af Sovjetunionen. Jeg inviterede senere i flere omgange Gasan til at være gæstelærer på Institutet, hvor han på grund af sin kosmopolitiske indstilling til livet, sit livlige og humoristiske væsen samt alsidige faglige kunnen blev afholdt af såvel kolleger som studerende. Selv bor han i dag sammen med sin kunsthistoriker-kone Marina i Leipzig,

Republikpladsen i Jerevan, tidligere Leninpladsen, med bygninger, opført i den typiske lokale rødlige tufsten.

mens deres datter Dina studerer i Oxford.

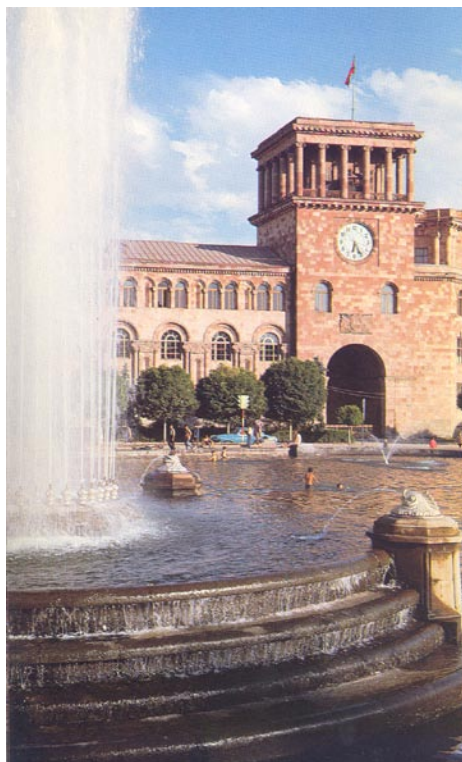
Men tilbage til Moskva efteråret 89. Konflikten mellem sovjetrepublikkerne Armenien og Aserbajdsjan var som sagt startet i februar 1987 under indtryk af de milde glasnost- og perestrojkavinde under Gorbatsjov. Den var startet med, at sovjetten i regionen eller enklaven Nagorno-Karabakh besluttede, at regionen ikke længere skulle høre under *Baku*, men derimod være en integreret del af Armenien. Og ikke længere med det russisk-tyrkiske navn kaldes Nagorno-Karabakh, men derimod *Artsakh*, det vil sige ”ørnens frihedsrede”. Et tilsyneladende ganske rimeligt krav – al den stund langt størstedelen af befolkningen er etniske armenere. Utilfredsheden havde længe ulmet i den lille bjergrige enklave, der er halvanden gang større end Fyn, men med kun 150.000 indbyggere. Al kontakt mellem Nagorno-Karabakhs armenske befolkning og deres etniske frænder i Armenien skulle i sovjetperioden foregå via den aserbajdsjanske hovedstad – og det på trods af en i fugleflugtslinje minimal afstand til Jerevan. Og i Baku havde de armenske ønsker og krav haft en tilbøjelighed til at stoppe eller simpelthen forsvinde. Armenerne opfattede denne situation som åbenlys og bevidst chikane. For eksempel kunne armenske skolebøger ikke føres fra Jerevan til Nagorno-Karabakh uden godkendelse fra Baku. Så vandtætte skotter var der i Sovjetunionen mellem de nationale enheder, som Stalins regimenter som led i sin del og hersk-nationalitetspolitik og under navn af en føderation havde indført.

Moskvas og Gorbatsjovs reaktion på Nagorno-Karabakhs beslutning om at ville tilsluttes Armenien var henholdende, men i realiteten var den afvisende. En accept kunne udløse en uoverskuelig dominoeffekt i en Sovjetunion, der rummede snesevis af lignende stalinistiske konstruktioner og skabt under dække af at være ”nationale løsninger” i noget, der af navn gik for at være en føderation. Moskvas henholdende og rådvilde politik kunne imidlertid ikke forhindre, at nationale følelser kom i kog i en situation, hvor alle hidtil gældende værdier og normer var i opbrud. Krakelering i den sovjetiske fernis lod det nationale kludetæppe komme til syne – med al dets tilbageholdte og indestængte had og vildskab. Etniske udrensninger og blodige massakrer med både aserbajdsjanere og armenere som både aktører og ofre trak spor af vild og brutal vold gennem det sydkaukasiske rum, hvor de forskellige nationaliteter hidtil havde levet i en form for symbiose – næret og samtidig holdt nede af Moskvas håndhævelse af sovjetisk internationalisme og mellemfolkelig broderskabsfølelse. Den første bølge af flygtninge – armenere fra de aserbajdsjanske byer *Sumgait* og *Baku* og aserbajdsjanere fra Nagorno-Karabakh og Armenien – blev det synlige bevis på etniske udrensninger på et tidspunkt, hvor begrebet globalt endnu ikke var daglig kost.

Med Sovjetunionens opløsning i 1991 fulgte den rebelske republiks erklæring om, at den fra nu var at regne som en selvstændig stat. Dette skridt førte til regulær krig mellem Aserbajdsjan og den selvudråbte republik, der militært og politisk aktivt blev bakket op af Armenien. På trods af de aserbajdsjanske styrkers talmæssige overlegenhed medførte armenernes bedre udrustning og langt bedre operative træning store armenske erobringer i løbet af 1993. Blandt andet blev der via den såkaldte *Latjin*-korridor skabt landmæssig forbindelse mellem Nagorno-Karabakh og moderlandet. En rig amerikaner med armenske rødder har for nylig finansieret en motorvej, der forbinder Nagorno-Kara-

bakh og Armeniens hovedstad. Og som er langt bedre end de veje, der forbinder Jerevan med den armenske provins. Hårde, grusomme og forbitrede kampe gennem vinteren og ind i foråret 1994 førte til, at en femtedel af det aserbajdsjanske territorium, inklusive Nagorno-Karabakh, blev besat af armenske tropper. Desuden havde seks års mere eller mindre uafbrudt krigsførelse medført 20.000 dræbte aserbajdsjanere, 2.000 dræbte armenere og 1 million flygtninge af begge nationaliteter, der fristede en kummerlig tilværelse i interimistiske teltlejr eller under åben himmel. På debetsiden stod endvidere to forarmede og mishandlede lande.

FN har ikke været i stand til at blande sig i konflikten, al den stund den på det officielle plan ikke er international, men blot et internt aserbajdsjansk opgør med en oprørsprovins, og fordi Armenien ikke formelt har anerkendt den. Fredsbestræbelserne har bevæget sig i to regier – en omstændighed, som absolut ikke har været fremmede for processen. For det første er den foregået gennem den såkaldte *Minsk*-gruppe, nedsat af Den europæiske sikkerhedsorganisation, OSCE, og bestående af 11 lande, deriblandt Armenien, Aserbajdsjan, USA, Tyrkiet og Rusland. Og for det andet er fredsprocessen foregået i SNG-regi og under ledelse af Rusland – ikke unaturligt, da der var tale om en strid mellem to SNG-lande. SNG er organisationen af Sovjetunionens efterfølgere. Rusland kom altså til at sidde i en væsentlig dobbeltrolle – en omstændighed, der også medførte et dobbelt sæt af replikker, og som i realiteten kom til at spænde ben for fredsprocessen. Alt efter, hvilken kasket Rusland valgte at tage på. I OSCE-regi som repræsentant for det europæiske internationale samfund og i SNG-regi i realiteten som repræsentant for sig selv. De sydkaukasiske lande søgte at komme fri af Moskvas impe-

Den smukke centralplads, Republikpladsen, i Jerevan

realistiske favngreb, men vidste også i ædruelige øjeblikke, at nøglen til en løsning på konflikten skulle findes i Moskva. I juli 1994 lykkedes det formelt at få en våbenhvile på plads. I skrivende stund, november 2007, er fredsprocessen ikke kommet ud af stedet – det vil sige tretten år efter våbenhvilen. Jerevan og *Stepanakert*, hovedbyen i Nagorno-Karabakh, har generelt henvist til, at Baku må erkende de militære realiteter, det vil sige acceptere de armenske erobringer og den karabakhske befolknings legitime ret til sikkerhed. Baku har på den anden side krævet rømning af de besatte områder. En snarlig løsning på den ulykkelige konflikt synes ikke i sigte – selv om spæde antydninger om tilnærmelse er set.

Lidt realiteter om Nagorno-Karabakh's historiske baggrund. Armenerne hævder, at området var en del af det middelalderlige Storarmenien, og at de tidligste *azeri*-folk – det vil sige den etniske befolkning i Aserbajdsjan – først kom til området i slutningen af 1000-tallet. Beskyttet af Karabakhs høje bjerge bevarede de armenske stammer her deres selvstændighed. Den aserbajdsjanske version hævder derimod, at det omstridte område allerede fra omkring vor tidsregnings begyndelse var en del af kongedømmet *Albania*, der anses for at være Aserbajdsjans første statsdannelse. Senere fulgte områdets deling mellem Iran og Osmannerriget. Ved *Gulistan*-freden i 1813 overdrog det daværende Iran Karabakh til Rusland, og i de følgende årtier opfordrede de russiske kejsere de armenerne, der var på flugt fra osmannerne, til at bosætte sig i området. I 1923 fik Nagorno-Karabakh som led i bolsjevikernes del og herskopolitik status som autonomt område i Aserbajdsjan – på trods af, at den armenske del af befolkningen udgjorde 95%. Sådan var situationen, indtil perestrojka i slutningen af 1980'erne gav armenerne blod på tanden.

Den ene forhenværende KGB-chef og mangeårig partipamper på højt plan, den anden dissident og videnskabsmand. Den første hørte i årevis til Bresjnevs politiske inderkreds, mens den anden befattede sig med lærde orientalske studier. Begge blev de i 1990'erne deres lands folkevalgte præsidenter – *Gejdar Alijev* (1923-2003) i Aserbajdsjan og *Levon Ter-Petrossian* (1945-) i Armenien. Med som sagt vidt forskellig baggrund og karriere. Ligesom så mange andre eks-sovjetiske republikker måtte også Aserbajdsjan efter 1991 gennem en nationalistisk rus, repræsenteret ved Den nationale Folkefront. Men Frontens repræsentant blev allerede i forsommeren 1993 fordrevet af et oprør blandt de væbnede styrker. Og funktionen som fungerende statschef blev overtaget af Aserbajdsjans kommunistiske statsleder gennem årtier, Gejdar Alijev, der senere på året 1993 blev valgt til præsident med et overvældende flertal af befolkningen. Samtidig rasede konflikten om Nagorno-Karabakh, der 1992-94 som nævnt eskalerede til blodig krig.

Alijevs fortid var karakteriseret ved modstridende oplysninger, og mange indicier pegede på, at han i realiteten ikke selv ønskede trådene redet ud. Ganske vist smykkede han sig med akademiske titler, men meget tyder på, at han i realiteten allerede i en ung alder indtrådte i sikkerhedstjenesten i sin hjemrepublik, hvor han nåede toppen i 1967. Den på det tidspunkt nye partichef i Kreml, Leonid Bresjnev, fik øje på manden og gjorde ham i 1969 til partiboss i Aserbajdsjan. Gennem et samarbejde med lyssky økonomiske interesser – læs: med datidens mafia – fik Alijev snablen ned i indtægterne fra kaviarpro-

duktionen og fra produktionen af olie, frugt og grønsager – kort sagt fra størstedelen af den aserbajdsjanske økonomi. Samtidig steg han i graderne på unionsplan – måske ikke uden forbindelse med, at en del af de lyssky penge kanaliseredes videre til Moskva. I begyndelsen af 1980'erne blev Alijev fuldgældigt medlem af Politbureau – som den første fra en muslimsk og tyrkisktalende republik nogensinde. Blandt sovjeteksperter begyndte vi at tale om muligheden af Alijev som generalsekretær efter Bresnjev – og ikke mindst diskuterede vi de problemer, der ville opstå, hvis hele det ortodoks-religiøse ceremoniel med åben kiste og en lang lit de parade også skulle anvendes ved begravelsen af en muslim. Men overvejelserne var omsonst. Før med Gorbatsjovs tiltræden faldede Alijevs stjerne. En undersøgelse af hans embedsførelse førte til bemærkelsesværdig mange selvmord blandt mafiaens medlemmer og mystiske dødsfald blandt førstesekretærens løjtnanter. I oktober 1987 røg Alijev ned fra magtens tinder sammen med andre fra Bresnjevs gamle garde. Både som medlem af Politbureau og som partichef i Aserbajdsjan måtte han trække sig – angiveligt på grund af svigtende helbred.

Som en anden ræv trak Alijev sig tilbage til sin hule – in casu sin hjemstavn i den autonome provins *Nakhitjevan* for her at vente på bedre tider. Men ræven skiftede også farve – blev moderat nationalist og forlod Partiet – angiveligt i protest mod sovjethærens vold mod demonstranter i Baku. Den forvandlede Alijev stillede sig beredvilligt til tjeneste for den folkevalgte og superdemokratiske præsident *Eltisibej*, da denne bad om hjælp til at afstive sin svage og ineffektive regering. Krigen med armenierne gik dårligere og dårligere, kaotiske tilstande herskede i hovedstaden, og i juni 1993 måtte præsidenten flygte fra et ulmende statskup. Alijev blev fungerende præsident, og samtidig blev mange medlemmer af mafiaen glødende nationalister. Transformationen fra et sovjetisk Aserbajdsjan til et post-sovjetisk og angiveligt demokratisk land var tilsyneladende perfekt.

Alijev sad som det nye Aserbajdsjans præsident, indtil han i 2003 af helbredsgrunde måtte trække sig. Det var som nævnt ovenfor også sket i 1987, men denne gang var det alvor. Han havde regeret sit land med hård hånd gennem 90'erne, holdt politisk utilfredshed nede, havde ladet korrupsionen florere, hvilket havde bragt Aserbajdsjan tæt på verdensrekorden. Et ord som *kleptokrati* er blevet anvendt som karakteristisk for landet, men dets præsident viste sig på den anden side overordentlig ferm til at tiltrække udenlandsk kapital. Og til endnu en gang at få betydelige midler kanaliseret ned i sine private lommer. I 1997 kunne Alijev undertegne, hvad der er blevet kaldt "århundredets kontrakt" med et stort og vidtforgrenet internationalt olie-konsortium. Og som jeg kommer nærmere ind på senere. To gange genvandt han præsidentposten i valg, der hverken var frie eller fair efter international standard. Men sådan har demokratiet mange ansigter. Som for eksempel, da Alijev i 2003 fik manøvreret sin søn Ilham ind som sin efterfølger – det første eksempel på en dynastisk tronfølge i det eks-sovjetiske rum. Men næppe det sidste. Tendenser i Centralasien peger i samme retning. Den gamle *Alijev* var begyndt at skrante i 1999. I april 2003 kollapsede han under en live tv-tale – hjerte- og nyreproblemer stødte til, og i begyndelsen af oktober samme år frasagde han sig præsidentembedet. Samtidig promoverede han sin 42-årige historiker-uddannede søn, der absolut ikke var nogen novice i international politik som regeringschef og som sit partis eneste kandidat

til posten. *Ilham Alijev* vandt den 15. oktober valget stort. Igen akkompagneret af en massiv såvel national som international observatør-kritik. Og i december 2003 døde Alijev senior på et hospital i Cleveland – 80 år gammel og efter en karriere, der rummede alle tænkelige og utænkelige sovjetiske og russiske ingredienser.

Levon Ter-Petrossian nærmede sig det politiske liv fra en helt anden vinkel end kollegaen i Aserbajdsjan. Hvor denne hele sit liv var et politisk dyr, der forstod at tilpasse sig enhver politisk situation, blev Ter-Petrossian først for alvor politiker i forbindelse med Nagorno-Karabakh konflikten i slutningen af 1980'erne. Han er født 1945 blandt diaspora-armenere i Aleppo i Syrien, men familien emigrerede til Sovjetarmenien allerede året efter Levons fødsel. Han læste orientalske studier, det vil sige primært armensk filologi, ved Jerevans Statsuniversitet, fortsatte sin videnskabelige uddannelse i det daværende Leningrad med at tage phd-graden i 1972 og doktor-graden i 1987. Siden slutningen af 1970'erne arbejdede Ter-Petrossian ved det tidligere nævnte nationalarkiv, Matenadaran.

Han kom for alvor med i politik, da Nagorno-Karabakh i februar 1987 krævede at blive en del af Armenien. Han blev formand for den komite i hjemlandet, der skulle arbejde for sagen. Det kostede ham og andre af komiteens medlemmer seks måneders varetægtsfængsel, der blev afsonet i Moskva. Sovjetunionen eksisterede jo stadig og brød sig absolut ikke om løsrivelsesbevægelser eller personer, der aktivt støttede dem. Men i republikkerne buldrede deres opfattelse af perestrojka videre – således også i Armenien. I 1991 valgte armenerne Ter-Petrossian til deres præsident. Han iværksatte straks et omfattende reformarbejde, herunder en vidtgående privatisering af jorden. På det udenrigspolitiske område fik han hurtigt sit land med i de internationale institutioner. Markerede sig hurtigt som en pragmatisk politiker, der ønskede gode forhold til såvel den naturlige fjende, Tyrkiet, som til den traditionelle ven, Rusland. Med sidstnævnte indgik Ter-Petrossian en venskabs- og samarbejdsaftale i 1997, der blandt andet formaliserede tilstedeværelsen af en russisk base i Armenien. Gode relationer med Tyrkiet fordrerede som minimum en regulering af forholdet til Aserbajdsjan og derfor en afslutning på konflikten om Nagorno-Karabakh.

Både Alijev og Ter-Petrossian var på trods af deres diametralt forskellige baggrund pragmatisk indstillede politikere – så i 1994 fik de afsluttet en våbenhvile. Og i 1997 indgik de en aftale, der ville betyde armensk opgivelse af noget af det besatte land mod, at Nagorno-Karabakh fik lov til selv at vælge sit tilhørsforhold. Denne aftale blev Ter-Petrossians politiske skæbnestund. Armenien viste sig endnu ikke modent til sådanne kompromisser, hvor følsomme nationale interesser var indblandet. Den nationalistiske bølge, der i begyndelsen af 1990'erne var rullet ind over næsten alle eks-sovjetiske republikker, ramte nu også Armenien – om end lidt forsinket. Oppositionen fik vind i sejlene, og ved hjælp af de næsten obligate beskyldninger om embedsmisbrug og korrupsion fik den gjort situationen så broget, at præsidenten i begyndelsen af 1998 blev rigtig godt gal i skralden og valgte at gå af – midt i den valgperiode, han var blevet genvalgt til i 1996.

I november 1997 havde han som sit standpunkt i Nagorno-Karabakh-spørgsmålet udtalt: ”Vi skal være realistiske og forstå, at det internationale samfund ikke længere

vil tolerere den situation, der er skabt omkring Nagorno-Karabakh. Fordi den begynder at true regionens samarbejde og sikkerhed og ligeledes true Vestens olieinteresser”. En meget realpolitisk og pragmatisk indstilling. I sin afskedstale til nationen sagde Ter-Petrosian blandt andet:

”Velkendte politiske kræfter har krævet min afgang. Derfor --- har jeg accepteret deres krav og meddeler hermed min afgang. --- Tiden vil berette om, hvem der gjorde hvad for Karabakh, og hvem der i virkeligheden er i færd med at sælge det. Det parti, der simpelthen ville fred og en rimelig aftale, har tabt. Fredspartiet har også lidt nederlag i mere udviklede lande som for eksempel Israel. Men såvel i Israel som i Armenien er det kun en overgang – en midlertidig retræte. Før eller senere vil freden bane sin egen vej”.

Det var trods alt en for optimistisk udtalelse. I skrivende stund, ni år senere, er freden som sagt ikke rykket nærmere. Til gengæld stillede Ter-Petrosian op til præsidentvalg i marts 2008. Han blev ikke valgt - det blev den siddende præsidents kandidat. Valgresultatet blev forgæves anfægtet af Ter-Petrosians støtter, og endnu medio april var der uro og tumult i Jerevan.

Jeg har boet bag det højre af Bresjnevs buskede øjenbryn. Det var i 1978, at jeg var i Aserbajdsjans hovedstad Baku sammen med et hold russiskstuderende. Og med min tidligere nævnte kollega Povl Terkelsen. Kort forinden havde generalsekretær Bresjnev bæret byen med sit besøg. Men man havde tilsyneladende endnu ikke fået fjernet alle hædersbevisninger i den anledning. Da jeg efter værelsesfordelingen fandt frem til mit midlertidige domicil, fandt jeg det henliggende i tussmørke, selv om eftermiddagssolen stadig skinnede udenfor. Forklaringen var den enkle, at der ned foran vinduet hang et mærkeligt forhæng. Og nede fra byens centrale plads, hvor hotellet lå, kunne jeg konstatere, at der på hotellets forside hang et enormt billede af generalsekretæren. Det dækkede over seks af hotellets etager, og det var altså faldet i mit lod at henslæbe mit ophold bag

I 1978 boede jeg bag Bresjnevs højre øje i Baku. Det generede ikke hotelpersonalet, at værelserne på den måde kom til at henligge i halvmørke. Det var jo generalsekretæren, der kom på besøg.

hans højre øjenbryn. Da jeg stiltfærdigt gav udtryk for min undren over for receptionen, fik jeg bare den besked, at sådan plejede man at gøre. Og det ville nok tage nogle dage, før generalsekretæren ville blive taget ned. Jeg overvejede et kort øjeblik at skære et hul i forhænget, men da det jo ville medføre, at jeg måske kom til at skære øjet ud, opgav jeg planen. Det ville jo have grænset til majestætsfornærmelse eller i det mindste til noget, der var endnu værre – hærværk mod den socialistiske ejendom..

Lidt facts om Aserbajdsjan. Dobbelt så stort som Danmark og med mellem otte og ni millioner indbyggere. Op mod 90% af befolkningen udgøres i dag af azerier, der taler et sprog, der ligger tæt på rigstyrkisk, og som for størstedelens tilfælde er shia-muslimer. De blodige stridigheder mellem armenere og azerier, blandt andet i Nagorno-Karabakh i slutningen af 1980'erne, men også andre steder i Aserbajdsjan har medført store befolkningsforskydninger, til tider grænsende til etnisk udrensning. Den nationale bølge, der gik over Aserbajdsjan i kølvandet på Sovjetunionens opløsning i 1991, bevirkede, at mange russere rejste hjem. Den tidligere sovjetrepublik rummer to autonome områder – den omstridte og i dag af Armenien besatte enklave Nagorno-Karabakh og *Nakhitjevan*, der ligger mellem Armenien, Iran og Tyrkiet og altså udenfor Aserbajdsjan. Den historiske region *Aserbajdsjan* (= Azerbaidjan) fortsætter sydpå ind i Iran, hvor der i dag lever et stort og kompakt azeri-mindretal – hele 17% af Irans befolkning. Delingen skyldes den i 1800-tallet og af stormagterne politisk fastlagte grænse langs floden Araks.

Det par tusinde danskere, der i 1800-tallet udvandrede til Rusland var naturligvis et fåtal i forhold til de hundredetusinder, der rejste til Amerika. Men mange af dem satte sig alligevel varige spor – hvad enten det var som dyrlæger, mejerister, agronomer, læger, telegrafister eller som ingeniører. De gode politiske kontakter, der fulgte i kølvandet på ægteskabet mellem den danske prinsesse Dagmar og den russiske tronfølger og senere tsar Aleksander 3., stimulerede naturligvis de handelsmæssige og kulturelle bånd mellem Danmark og Rusland. Blandt de danske udvandrere mod øst var *Carl Andreas Kofoed* (1855-1948). Apotekersøn fra Skanderborg og uddannet i praktisk mejeribrug – i sommeren 1878 besluttede han at drage til Rusland. Her vakte han allerede i tolden opsigt på grund af sin enorme bagage, der blandt omfattede en hel svingplov – noget helt nyt i russisk landbrug. Men han skulle komme til at påvirke den russiske landsby på mange andre måder – og det oven i købet fra første parket.

Efter 1907 blev han nemlig tsarregeringens fornemste landbrugsrådgiver. Og med kontor i landbrugsministeriet, beliggende på Isaak-pladsen i centrum af Skt. Petersborg. Regeringens førstemand *Pjotr Stolypin* ønskede at sprænge det århundredgamle, træge og kollektivistiske landsbyfællesskab. Det skulle ske ved at fremelske en selvstændig stand af selvejerbønder, der i fremtiden kunne blive et solidt politisk grundlag for den skrantende regering. Men det krævede, at bønderne kom ud af det kollektive ejerskab til jorden. At de med andre ord flyttede ud af landsbyen, fik et individuelt ejet stykke jord stillet til rådighed og først og fremmest, at de fik ansvar for deres egen families ve og vel. Her kunne Kofoed og hans indgående kendskab til de danske landbrugsreformer fra slutningen af 1700-tallet bruges. Udskiftning og udflytning var kodeordene, og utrætteligt agiterede han, der tidligt havde lært sig russisk, i artikler og taler for disse ideer i Rusland. De var gode og rigtige, men trægheden i den russiske landsby gjorde dem

svære at realisere. Processen kom dog i gang og var måske blevet en redning for det gamle regime, hvis ikke verdenskrig, revolution, borgerkrig og sovjetmagt så kort efter reformens iværksættelse havde sat en stopper for den.

Men før sit arbejde på højeste regeringsplan havde Kofoed siden 1888 fungeret som taksator for Adelsbanken i Skt. Petersborg. I denne egenskab skulle han rejse rundt i Rusland og taksere den sikkerhed, som de adelige jordejere kunne stille for det ønskede lån. Og her kommer hans relevans i denne kontekst ind i billedet. I hele ni år havde han med basis i datidens *Tiflis* (= nutidens Tbilisi) i Georgien til opgave dels at varetage bankens interesser og dels at udarbejde en beskrivelse af hele det russiske Transkaukasien. I sin bog *50 aar i Rusland, 1878-1920*, der blev udgivet 1945, har Kofoed grundigt, nøjagtigt og detaljeret beskrevet sit lange liv i tsarriket. Og et forelsket kapitel med overskriften "Vidunderlandet" i bogen er viet hans og familiens ophold i Kaukasus. Han havde regnet med et ophold på et eller to år, men det blev som sagt til hele ni. Men ikke alt var lutter mælk og honning. Ikke alle områder i Transkaukasien var paradisiske. Kofoed fortæller om en barsk tur på hesteryg langs Araks-floden, der dannede grænse mellem Rusland og Iran..

Han fortæller i sine erindringer. Jeg

"... fortsatte nogle Dagsrejser ned langs denne flod gennem den trøstesløseste Egn, som jeg nogen Sinde har passeret. Om Sommeren – en knugende, fugtig Hede, Myriader af Myg, Malaria som intet andet sted i Transkaukasien, ingen Beboere udover de smaa Afdelinger, som udgjorde Besætningen paa Grænseposterne, som var anlagt langs Grænselinjen, en for hver 20-25 km. End ikke de haardføre Kurder kunne holde Sommeren ud her. Blandt Grænseofficererne, en paa hver Post, var der et Par stykker, som var ivrige Jægere og gennem Jagten havde bevaret menneskeligt Sindelag og Ydre. Resten var raa drukkenbolte. Værst var det øjensynligt for Konerne. Paa de syv Grænseposter, som jeg besøgte i dette Helvede, saa jeg kun 2 Kvinder. En af dem skal blive særlig omtalt i det følgende, og en holdt sig oppe ved at dele Mandens Interesse for Jagt. Af de øvrige 5 havde en taget sig af dage, 2 var paa Sindssygeanstalter, og 2 havde forladt deres Mænd".

Og lidt senere. Jeg fandt

"... nogle høje stilladser, som ved Grænseposterne anvendes dels for Udkik og dels som soveplads ---. På disse Stilladser opholdt Grænsevagten sig Dagen lang, holdende, som det fortaltes, Humøret oppe ved at skyde til Maals efter enlige Persere på den anden Side af Grænsen. Naar der ingen Vidner var, kunde det jo ikke bevises, hvorfra det dræbende Skud var kommet. De kunde dog ogsaa komme i tanker om at skyde til Skive paa deres egen Side af Floden. Et Eksempel paa den Slags Øvelser blev fortalt mig dernede. En Perser rider intet anende henad Vejen mellem Grænseposterne. Et Par Kosakker dører paa deres Stillads.

Se, der kommer en Perser ridende, med Guldspænde paa sit Bælte.

Sludder og Vrøvl, det er sølvforgylt.

Nej, det er Guld, jeg kender ham.

Ligemeget, det er kun sølvforgylt.

Nej, det er Guld.

Nej, det er sølvforyldt, jeg kender ham også.

Skal vi vædde?

De vædder, og for at afgøre Striden skyder de Manden, hvorefter der opsættes en Protokol om, at en Smugler er blevet skudt under et Flugtforsøg”.

Efter Revolutionen arbejdede Kofoed en årrække for den danske diplomatiske mission, indtil de dramatiske begivenheder i forbindelse med tvangskollektiviseringen 1931 tvang ham til for stedse at forlade det land, der i et par menneskealdre havde fungeret som hans andet fædreland, og som han havde fået et intimt kendskab til. Da var han 75 år, men han fortsatte endnu en årrække som landbrugsrådgiver i forskellige sammenhænge. I 1945, da Carl Andreas Kofoed var 90 år udkom hans bog, og 52 år senere, i 1997, udkom den i en uforkortet og kommenteret russisk udgave.

Konflikten om Nagorno-Karabakh fra 1988 tvang et stort antal azerier til at flygte fra Armenien til Aserbajdsjan. Azerierne gennemførte til gengæld i vinteren 1989-90 blodige pogromer mod de armenere, der boede i de aserbajdsjanske byer og især i Baku og Sumgait. De overlevende, det vil sige mere end 100.000 armenere flygtede til deres hjemland. På blot to år var armenere og aserbajdsjanere, der i århundreder havde boet stort set fredeligt dør om dør, blevet fordrevet fra deres nu ”forkerte” stater. Og det hele var sket stort set uden, at de relevante myndigheder, hvad enten de var lokale eller var dele af sovjethæren, havde fundet anledning til at gribe ind i myrderierne og de etniske udrensninger.

Efter flere forsøg blev Baku-området som nævnt ovenfor i begyndelsen af 1800-tallet russisk og grænsen til Iran lagt fast langs Araks-floden. I de fleste menneskers forestillingsverden er Baku synonym med olie og olieudvinding – en virksomhed, der i anden halvdel af 1800-tallet udviklede sig til et veritabelt olie-boom. På det tidspunkt fandtes der i verden kun få steder, hvor olieudvinding spillede en rolle. Som en flod strømmede udenlandsk kapital og foretagsomhed til Baku. Olien førte en række følgeindustrier med sig – klædeindustri, metalforarbejdning, tobaksindustri og andre foretagender. Store udenlandske finansdynastier og firmaer som svenske Nobel og den tysk-jødiske bankierslægt Rothschild åbnede kontorer i Baku, der i 1883 som noget meget væsentligt blev forbundet med Tbilisi i Georgien med en jernbane. Baku blev en international by med kosmopolitiske og tolerante overtoner, og hvor russere, jøder, tyskere, armenere og mange andre nationaliteter slog sig ned. Det er blevet sagt, at Baku var det eneste sted i Det russiske Imperium, hvor jøder kunne føle sig i sikkerhed, og hvor selv russere ophørte med at være antisemitter. Det er også blevet sagt (af *Tom Reiss* i bestselleren *The Orientalist*, 2005), at ”i Baku var der ikke en bestemt kultur eller religion, der dominerede. Baku var et sted, hvor selv muslimer blev ualmindelig moderne og tilbøjelige til at lade sig integrere”.

Med industriboomet fulgte også et rigt kulturliv med flere teatre og en opera. Byen blev kaldt Kaukasus Paris. Den havde ved indgangen til 1900-tallet 300.000 indbyggere. Også mange danskere var der blandt byens indbyggere. Blandt andet ingeniøren og entreprenøren *Erik F. Biering*, der var kommet til Kaukasus i begyndelsen af 1900-tallet. Han oparbejdede i Baku en stor entreprenørvirksomhed, der solgte maskiner og komponenter til olieindustrien, og han var derfor et eksempel på den foretagsomhed, der fulgte

i kølvandet på olieudvindingen. I bogen *Mine tyve aar i Kaukasus* har Biering berettet om sine oplevelser, og han skriver blandt andet:

”Baku selv var en mærkelig blanding af nyt og gammelt. Det inderste af byen var omgivet af en høj mur og udgør en by i byen. Der boede udelukkende tatarer, dvs. muselmænd. Her lå den gamle fæstning med et højt tårn ud imod havet. Nedenfor dette tårn i gården fandtes der tydelige spor af et par små kvindefødder, nedtrykt i en stor flad sten, og tatarerne var overbevist om, at fodsporene stammede fra en datter af Muhamed, der var blevet forfulgt op igennem tårnet, hvorfra hun var sprunget ned på gaden. Jeg erindrer ikke, om hun var kommet levende fra det, men man sagde, at hun var begravet i en for øvrigt meget malerisk moské ----. Udenom fæstningen lå det nyere Baku, der var en blanding af nye moderne huse ved siden af lave enetagers, asiatiske boliger. Det gik dog stærkt tilbage for disse lave huse, og under mit ophold i Baku forvandlede de mere og mere til vesteuropæiske huse, så Baku til sidst ikke havde meget af sit orientalske præg tilbage. --- Af vesteuropæere var den svenske koloni absolut nr. 1 i betydning, alt sammen baseret på det mægtige nafta-selskab ”Brødrene Nobel”. Så vidt jeg erindrer var der ca. 150 svenskere i Baku ---- Derefter kom den tyske koloni, måske der tilsammen var ca. 100 tyske forretningsfolk og ingeniører. Men den tyske koloni som sådan havde 7-8.000 medlemmer ---- men de var i det store og hele håndværkere, fagarbejdere o.l., hvis familier havde boet i 100 år i Rusland, de var alle russiske undersåtter og dannede en slags opposition mod rigstyskerne, der på den anden side følte sig som en finere sort. --- Englænderne var vel repræsenteret i naftaindustrien med en meget stærktlevende koloni, hvis medlemmer mest var folk, der var kommet fra engelske kolonier. --- Fransk kapital var i stigende grad interesseret i naftaindustrien --- Så var der naturligvis græske, italienske, hollandske og belgiske kolonier --- .” Og dertil den danske koloni, der også havde en betragtelig størrelse.”

1917-revolutionen betød en pludselig afbrydelse af Baku's internationale forbindelser. Den betød også på længere sigt en svigtende interesse fra de nye magthaveres side i regionens sorte guld – olien. Sovjetmagten søgte og fandt senere store olieforekomster i det europæiske Ruslands centrale regioner og rige kullejer i blandt andet Kasakhstan – i passende afstand fra en fjendtlig omverdens interessesfærer. Begivenhederne i kølvandet på revolutionen kunne kun understøtte Moskvas handlinger. Fra september 1918 til april 1920 regeredes Aserbajdsjan af en koalition mellem et nationalt orienteret parti, *Musavat* (= lighed) og tyrkiske og engelske invasionsstyrker. I april 1920 kunne Den røde Hær imidlertid sejrrikt drage ind i Baku og genetablere sovjetmagten. Men læren var klar: Området var alt for sårbart til, at Moskva turde basere sit energibehov på det. Det Baku, der i begyndelsen af 1900-tallet i høj grad var blevet påvirket af vesteuropæisk byggeskik og levevis, sank i sovjetperioden mere og mere ned i glemsel. Olieudvindingen fortsatte naturligvis, men mest i et omfang, der kunne dække regionens eget behov. Sovjetunionen valgte i tiden mellem de to verdenskrige at satse på kul som den vigtigste energikilde. Efter 1945 suppleret med olie fra som sagt nyopdagede større og strategisk mere sikre olieletter i henholdsvis Ural-Volga området og i det vestlige Sibirien. De transportveje i form af pipelines gennem det transkaukasiske område, der var blevet anlagt i olieeventyrets første fase, blev sårbare, da den storpolitiske udvikling og

Den kolde Krig gjorde Tyrkiet til medlem af NATO i 1952 og Iran i 1955 til medlem af en anden militærmagt, rettet mod Sovjetunionen – Bagdad-pagten.

Jeg besøgte som nævnt første gang Baku i 1978 og siden endnu en gang i 1989. Jeg husker ankomsten med fly i 1978. Det var mørkt, men fra luften kunne man se et lyshav fra det kæmpemæssige anlæg af boretårne, bygget og forbundet med veje på bropiller ude i Det kaspiske Hav. Det næste møde med olien kom, da vi steg ud af maskinen. Ganske vist mærkede man den dejligt varme og krydrede sydlandske luft, men der var endnu en ingrediens – den var kvaml og sødlig af olie. Men jeg fik også indtryk af en by, der havde vidunderlige levn fra fortiden – fra såvel den før-russiske tid som fra den internationale periode omkring 1900. Den centrale del af den gamle bydel er formet som et amfiteater ned mod havbugten. Oveni det positive indtryk oplevede jeg, at disse historiske levn, der afspejler tilknytning til både Persien og Tyrkiet, i høj grad trængte til at blive plejet og vedligeholdt.

Regionens forbindelse med olien blev jeg mindet om til stadighed. Overalt oplevedes den som sagt som en sødlig og kvalm bestanddel af luften. Man skulle ikke langt uden for byen, før man også så hundreder af små boretårne, populært kaldet ”bedesøstre”, som stod og nikkede med overdelen. De stod der midt i ørkenlandskabet – hundreder af dem, og de pumpede og pumpede stødt og roligt. Mellem disse små boretårne gik der køer eller får og nippede til den sparsomme vegetation. Jordbunden var sandet og undertiden plettet med oliefyldte små og sorte damme – alt i alt et noget trøstesløst syn. Og ude på Det kaspiske Hav fik jeg indtryk af, hvor omfattende olieproduktionsapparatet i realiteten var. En hel by var bygget på pæle hundrede kilometer ude i havet med beboelse og alle de servicefaciliteter, der hørte til. Byen hedder *Neftanyje kamni* (= Oliesten) og består af op til 5-etagers ejendomme. Foruden beboelse var der klubhuse, kantiner, cafeer, en mellemt teknisk læreanstalt, en skole og et forskningslaboratorium. Siden er der bygget mange andre lignende og langt større anlæg.

Sovjetunionens opløsning i 1991 efterlod i Transkaukasien tre selvstændige stater – Georgien, Armenien og Aserbajdsjan. De har siden praktiseret en politik, der på den ene side er bestemt af indbyrdes forskellige interesser og hensyn, men som et fælles træk fremviser en betydelig portion pragmatik over for omverdenen. De er bevidste om deres naboskab til og relative afhængighed af den store nabo mod nord, der stadig opretholder og plejer sine imperiale interesser. Regionalt forsøger de nye lande at placere sig i forhold til naboerne mod syd, Tyrkiet og Iran, mens de samtidig kæmper for at opnå status i det internationale samfund. Herunder få andel i såvel dets risikovillige kapital som i de økonomiske hjælpe- og udviklingsprogrammer, der tilbydes. I de seneste femten år er de tre sydkaukasiske stater blevet både aktører og brikker i et spil, der har olien og naturgassen fra Det kaspiske Hav og Centralasien som både indsats og gevinst i et område, der efter 1991 blev efterladt som et økonomisk og magtpolitisk tomrum. Fra midten af 1990'erne blev det gamle mundheld om at gyde olie på oprørte vande mere aktuelt end nogensinde. Kaukasus-regionen blev fra at være holdeplads for politisk og økonomisk opløsning samt for en række tilsyneladende uløselige lokale konflikter hevet op til blive genstand for international bevågenhed. En bevågenhed, der i stabilitetens interesse også omfattede bestræbelser på at bilægge de regionale konflikter.

Baku's andet olieboom kom fra midten af 1990'erne. Med et slag blev byen og den selvstændige republik centrum for et storpolitisk spil af dimensioner. Et spil, hvor en korrupt præsident som ovennævnte Gejdar Alijev, kunne boltre sig som fisk i vandet. Hele det net af interesser, der havde karakteriseret det første olieboom, genopstod nu. Blot med den forskel, at Aserbajdsjan nu var kommet ud af imperiets favntag og havde forvandlet sig til en suveræn stat. Landet selv disponerer kun over en mindre del af de enorme reserver, som området omkring Det kaspiske Hav menes at rumme, og som anslås til at udgøre en tredjedel af verdens kendte reserver. Altså et godt alternativ til et tilsyneladende mindre og mindre stabilt Mellemøsten. Og dertil rummer de kaspiske kyststater naturgasreserver, der måske er endnu større. På trods af egne mindre reserver er Aserbajdsjan under alle omstændigheder interessant i det storpolitiske spil om oliens og gassens transport ud på verdensmarkedet. Det er landet og dets hovedstad både på grund af de historiske rødder og ikke mindst af Bakus beliggenhed. Men Aserbajdsjan er ikke alene om denne interesse. I realiteten er der hele syv lande, der støder op til eller ligger i umiddelbar nærhed af Det kaspiske Hav. Det er Rusland, Aserbajdsjan, Kasakhstan, Turkmenistan, Iran og mere perifert Georgien og Armenien. Alle opfattede de dette hav som et stort tag selv-bord, efter at de havde opdaget, hvilke økonomiske og kommercielle muligheder, der bare lå og ventede på den rette kombination af på den ene side kapitalfattige lande og på den anden side kapitalrige og investeringsvillige internationale selskaber. Bakus historiske status som olieby kommer nu byen til gavn.

To hovedinteresser stødte imidlertid sammen i den internationale kabale – Rusland overfor de store vestlige olieselskaber, bakket op af deres respektive værtslande. Rusland så gerne den gamle og allerede i lang tid fungerende pipeline mellem Baku og udskibningshavnen *Novorossijsk* ved Sortehavet udbygget til at kunne transportere så meget energi som muligt. Dog med den indbyggede ulempe, at denne olie skal fragtes ud på verdensmarkedet gennem det snævre restriktionsbelagte stræde, der hedder Bosporus. Mens de store vestlige olieselskaber, godt bakket op af transitlandene Aserbajdsjan og Georgien, siden midten af 1990'erne har arbejdet målrettet mod en linjeføring, der gik fra Baku over Tbilisi og gennem Tyrkiet til havnebyen *Ceyhan* i Middelhavets nordøstlige hjørne. Og som derfor undgik dels russisk territorium og dels den smalle passage i Bosporus-strædet. Denne *BTC-linje*, opkaldt efter forbogstaverne i de tre byer Baku, Tbilisi og Ceyhan, som løber over 1.750 kilometer, kunne åbnes fuldt færdigudbygget i juli 2006 – efter en byggeperiode på kun godt tre år. Men linjen indgår også i et endnu større system i form af en sammenhængende gigant-transportlinje, en moderne silkevej mellem Europa og Kina. Når den står færdig, skal den udgøre en kontinuerlig jernbanelinje fra Amsterdam, gennem Vest- og Centraleuropa, over Sortehavet til havnebyen *Poti* i Georgien, videre gennem Kaukasus, over Det kaspiske Hav, gennem Centralasien og Kina og frem til Lianyungang ved Det gule Hav. Ideen blev første gang nævnt af daværende udenrigsminister for Sovjetunionen ved en international konference i Vladivostok i september 1990. Og siden søsat af blandt andet et ivrigt og ovenud interesseret europæisk fællesskab.

En vigtig geostrategisk og geopolitisk breche var dermed tilsyneladende slået i det århundredgamle russiske monopol. Kampen om Kaukasus var gået ind i en ny fase.

Olieinstallationer og boretårne langt ude på Det kaspiske Hav. Det sorte guld er i dag hot storpolitisk konfliktstof i regionen.

En fase, hvor Rusland til stadighed skal kæmpe for sine interesser i et område, hvor det siden midten af 1800-tallet stort set havde været enerådende. Rusland smed imidlertid i 2007 nye kort på spillebordet. I maj måned lykkedes det præsident Putin under en rejse til Centralasien at sikre en betydelig medindflydelse på anlæg af gasledninger omkring Det kaspiske Hav. Og under en rejse til Teheran i oktober 2007 signalerede præsidenten – tilsyneladende med de øvrige Kaspi-landes accept – et iransk-russisk forslag om at holde vestlig indflydelse borte fra området omkring Det kaspiske Hav. Den store taber i dette energipolitiske puslespil er det energifattige Armenien, nu afskåret fra sin hidtidige stabile partner i olie- og gasspillet, Rusland. I skrivende stund, september 2007, synes landet imidlertid at have fundet en ny, men måske i fremtiden mere ustabil partner og forsyningskilde i nabolandet Iran. Der er indgået aftale mellem de to lande om, at der med bistand fra det russiske selskab Gazprom skal bygges 200 kilometer pipeline fra fundstedet *Tebriz* i Iran til et raffinaderi, der skal bygges i *Megri* på den armenske side.

Udover oliefronten er der de seneste ti år også tænkt store tanker på andre områder. I september 1998 blev projektet *TRACECA* således søsat ved et møde i Baku med i alt 32 lande som deltagere. Forkortelsen står for Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia og dækker over et storstilet øst-vestgående netværk af jernbaner, motorveje, færger og pipelines, der via Det kaspiske Hav og Kaukasus skal forbinde Asien med Europa. Ideen var fostret af Georgiens og Aserbajdsjans daværende præsidenter *Eduard Sjevvardnadse* og *Gejdar Alijev* og blev hurtigt finansieret med store beløb af såvel EU som Den europæiske Genopbygningsbank og Verdensbanken. Tanken blev markedsført som en moderne udgave af *silkevejen*, det vil sige det handelsnet, der i oldtid og middelalder forbandt Kina med Byzans og Europa. EU så i planerne storstilede muligheder for at dels eksportere sine varer og teknologi til Kaukasus og Centralasien og dels få adgang til disse regioners råstoffer. Baku-aftalerne fra 1998 er på mange måder historiske. De vil, når de føres ud i livet, på afgørende vis svække Ruslands indflydelse langs hele sin sydgrænse. De vil endvidere ændre hele det hidtidige nord-sydgående transportsystem

til en øst-vestgående forbindelsesakse mellem de centralasiatiske og kaukasiske regioner og Vesten.

Rusland deltog i det stiftende møde, men på lavt plan, og underskrev da heller ikke de stiftende dokumenter. For de nye stater er perspektivet endnu en gang øget uafhængighed af Rusland, stabilitet og mulighed for en langsigtet økonomisk udvikling. Foreløbig bygges der terminaler og havne rekonstrueres, mens veje, jernbaner og pipelines projekteres og udbygges. Ved projektets underskrivelse i september 1998 bemærkede Sjevardnadse, for hvem aftalen var opfyldelsen af en længe næret drøm, ikke uden siddeblik til Rusland og dets imperiale politik i regionen: ”--- man henviser til, at det amerikanske forslag ”Strategier omkring silkevejen” er et eksempel på Vestens indtrængen i andres interesser. --- De, der søger at monopolisere transithandelen og diktere os dens betingelser, har tvunget os til at søge alternative ruter. Personligt fortrækker jeg indtrængen af kapital, projekter og teknologi frem for militær ekspansion, som vi har oplevet den i nogle brændpunkter”. Og med direkte adresse til Rusland sagde Sjevardnadse, at det ikke skulle holde sig tilbage fra at deltage i et så storstilet projekt. Han henviste til, at den gamle silkevej havde haft afstikkere mod nord, over Det kaspiske Hav til for eksempel Astrakhan og andre russiske knudepunkter. Og at en genåbning af jernbanelinjen fra Moskva gennem Abkhasien til Tbilisi og videre til Baku ville muliggøre, at Ruslands enorme transportpotentiale kunne blive koblet på det kommende transkontinentale net.

En dag under studenterekskursionen til Baku i 1978 brød det planlagte program sammen. Gode råd var dyre. Vi havde bussen til fri rådighed hele eftermiddagen, så ideen om at lave et arrangement på egen hånd opstod hurtigt. Danskere er altid glade for at gå uden for det fastlagte skema. Tolken Boris, som vi havde med fra Moskva, foreslog, at vi tog til stranden. I øvrigt en festlig fyr, som jeg havde mødt tidligere. Hans evige omkvæd, når arrangementer viste sig ikke at kunne gennemføres, eller hvis et eller andet ikke fungerede, var: ”Marxismen er ikke doktrinær” – sagt med hans evindelige ironiske og skælmske smil. Nå, men vi tog til stranden. Undervejs kom vi igennem en landsby, *Busjovna* – og de, der ikke havde lyst til at kaste sig i Det kaspiske Havs olielugtende bølger, hoppede af her, mens resten fortsatte til stranden. Vi var en gruppe på syv til otte, der slentrede ned af ”hovedgaden”. Og vi vakte naturligvis megen opsigt ved såvel vore kameraer som ved vor påklædning og adfærd. Uden for den lokale ”brugs” stod en kvinde, indhyllet i et sort sjal og solgte løg. Rundt om hende løb en masse børn, mens mænd stod i grupper og ”ordnede” verdenssituationen. I øvrigt som regel med munden fyldt med guld- eller gyldne tænder. De havde en dobbeltfunktion – dels var de et statussymbol, og dels dækkede de over en generelt elendig tandsituation.

Undervejs kiggede vi ind i en barbersalon, hvor barberen var i fuld gang med sit arbejde. Men gadedøren stod åben. Da barberen fik øje på os, lod han kunder være kunder, indtil vi havde fotograferet ham. Salonen var i øvrigt udsmykket med et kæmpeportræt af Stalin – et ikke ualmindeligt syn i det sydkaukasiske område – og altså også i Baku. Husene, vi passerede, var lave og med flade tage, og farven var enten gullig-rød eller hvidlig. Ingen af dem havde vinduer ud mod gaden – al aktivitet foregik inde i gårdene. Vi søgte ned ad en af de snævre og snoede sidegader og følte os straks hensat til Jesu tid. Foran en husmur sad to gamle koner, pakket godt ind i tørklæder, mens de nød

eftermiddagssolen. Et par smådrengene i skoleuniformer og med de røde pionertørklæder om halsen mindede os dog hurtigt om, at vi alligevel ikke befandt os i år nul, men i et ”moderne” sovjetisk samfund. Vi prøvede at sige noget til de to gamle koner, men de forstod åbenbart ikke russisk og stirrede på os, som kom vi fra en anden komet. Nu lader jeg en af de studerende, Pernille Kroer, få ordet og citerer fra den rapport, som gruppen udarbejdede efter hjemkomsten:

”Lidt efter kom en anden, noget yngre kvinde frem fra et af husene. Hun smilede og sagde en hel masse på aserbajdsjansk og gjorde ivrigt tegn til os om at følge med. Nysgerrige, men også lidt forlegne fulgte vi efter ind i gårdhaven. Her kaldte hun på nogen, og lidt efter kom to unge piger frem. Hvis vi var generte, var de det ikke mindre, men de forstod udmærket russisk. Den ældste, som senere viste sig t være svigerdatteren i huset, fungerede som tolk. Vi blev budt inden for på te og ført ad en udendørs trappe op i en spartansk møbleret, men pinlig ren stue. Der stod to jernsenge, en kommode med en transistorradio, en del nips og et spejl, hvorpå der var hængt fine hvide broderede tørklæder. Midt på gulvet stod et stort bord med voksdug på. Hønt i en krog stod stabler af stole, så man kunne fristes til at tro, at vi var kommet ind i forsamlingshuset eller, at der her boede en meget stor familie. Den viste sig da også at være ret omfattende. Mens de andre gik nedenunder for at brygge te, blev den ældste af pigerne oppe hos os. Vi fik hende til at fortælle lidt om sig selv og familien. Hun var først blevet gift ind i familien for to måneder siden, kom fra en anden landsby og var i øvrigt højgravid.

I frisørsalonen i Baku var et portræt af Stalin en ganske naturlig del af væg-interiøret. Ligesom også kuglerammen var det. Tiden er efteråret 1978.

Hun arbejdede på en virksomhed inde i Baku, men nu gik hun på grund af graviditeten hjemme hos svigermøderen. Det mente hun var lidt kedeligt. Hun havde afsluttet den obligatoriske ti-årige skole og skrev og talte flydende russisk. Hendes mand var chauffør – det forklarede måske, hvorfor der lå et bilvrag i gårdhaven midt mellem kvædetræer og salathoveder. Familien bestod foruden manden og svigerforældrene af to andre sønner, som begge var i hæren i øjeblikket. Desuden af to døtre, der arbejdede på en tekstilfabrik i Baku, den yngste på 15, der endnu gik i skole og endelig bedstemoderen, der boede i et lille hus ved siden af. Udover huset og gårdhaven ejede familien en ko, en ged, to høns og en lille abrikosfarvet kat. I mellemtiden var teen blevet færdig. Den skulle drikkes af de fineste guldrandede blå kopper og glas, som alt sammen blev grundigt tørret af. Og så kom tilbehøret til teen. Først blev der sat en skål med brunligt sukker på bordet, efterfulgt af et sandt overflødhedshorn af konfekt og kager samt en stor skål med frugt og en anden med syltetøj. Konfekten – nogle store røde, gule og hvide sukkerkugler – var hjemmelavet og umådeligt søde, og det samme var syltetøjet. Der blev ikke spurgt, om vi ville smage syltetøjet. Konen hældte simpelthen nogle store skefulde op til hver af os med en bemærkning om, at det var godt mod forkølelse. Hun undskyldte meget, at konfekten måske ikke var så god – hun kunne lave den meget bedre, men det var svært at skaffe råvarer. Da klokken nærmede sig halv seks, og solen var begyndt at kaste sine røde stråler hen over de kalkede husmure, brød vi op. Da vi atter stod ude på gaden, dukkede også bedstemoderen nysgerrigt frem. Og pludselig kom et folkevognsrugbrød – eller noget, der lignede – drønende hen ad den sandede gade. Det var chauffør-sønnen og de to ældste døtre, der kom hjem fra arbejde. Han dyttede og vinkede, og vi måtte hilse på og absolut også fotografere de tre hjemkomne, inden vi endelig fik lov til at sige farvel – et mindeværdigt og improviseret besøg rigere”. Så vidt Pernilles beretning.

Under et besøg på en skole i Baku, hvor undervisningssproget var aserbajdsjansk overværede vi en russisk-time i en femte klasse og måtte tage hatten af for deres kundskaber i dette fag. Til gengæld talte den aserbajdsjanske skoleinspektør sproget ret dårligt. Indtrykket af de unges gennemgående gode beherskelse af russisk blev bekræftet gennem samtaler med tilfældige børn på gaden – selv i en udørk som ovennævnte *Busjovna*. På skolen kunne man ikke undgå at bemærke undervisningens ideologiske indhold. Skolebørnene blev glat væk bedt om at citere digte om Lenin, partiet og fædrelandet. Ideologien dukkede også op integreret i russiskundervisningen. For eksempel skulle en elev kommentere et billede af en fattig mand fra tsartidens Rusland. Efter at have konstateret mandens fattigdom, og at han derfor ikke havde råd til at studere, sluttede eleven ganske forudsigeligt af med at sige, at sådan forholdt det sig heldigvis ikke længere, for nu drog partiet og sovjetmagten omsorg for børnene. Situationen i dag er naturligvis en helt anden. Det russiske sprog har ikke den samme status, og Lenin og Partiet er ikke længere på tapetet. Men gad vide, hvilket ideologisk indhold, bøger og undervisning er præget af i dag. Er det mon Alijev-dynastiet, eller det store olie-eventyr, der pryder plakater og præger skolens indhold?

CENTRALASIEN KULTURMØDER OG KONFLIKTPOTENTIALE

Jeg har aldrig oplevet at blive tilbageholdt i et fremmed land – lige bortset fra en episode i Tasjkents lufthavn i 1997. Jeg var inviteret til at deltage i en konference på universitetet i Usbekistans hovedstad. Og oplevede på egen krop ved den lejlighed, med hvilken intensitet og ihærdighed en ny og suveræn stat vogter over sin nyvundne selvstændighed og integritet. Landet havde i 1997 intet konsulat i de nordiske lande, så Paris var det nærmeste sted, hvor jeg kunne erhverve mig et visum. Men da jeg ikke lige havde tid til en smuttur til Frankrig, lod jeg mig af gode engelske kolleger overbevise om, at visum kunne jeg da også erhverve mig ved ankomsten til Tasjkents lufthavn. Via London nåede jeg frem til min destination med Uzbekistan Airways's leasede og komfortable Boeing 737-maskine, men blot for her at erfare, at det kunne jeg aldeles ikke. Hvor dum og naiv kunne man være? Var jeg ikke klar over, at det var en suveræn stat, jeg var kommet til? Mine værter og kolleger i ankomsthallen var naturligt nok ulykkelige over situationen, men kunne umiddelbart ikke hjælpe mig. Og min fine medbragte invitation med underskrifter og stempler fra det stedlige universitet gjorde aldeles ikke noget indtryk på lufthavnsmyndighederne. Der skulle ansøges om visum, og det kunne godt tage nogen tid. Det var ikke sikkert, det kunne nås på en dag.

Så slukøret måtte jeg vinke farvel til værter og kolleger for - nu naturligvis berøvet mit pas – at blive ført til en transithal, hvor jeg kunne afvente behandlingen af min ansøgning. Det skal måske lige indskydes, at mine erfaringer fra andre eks-sovjetiske stater som for eksempel Georgien var, at dels var visum som regel en ren ekspeditions-sag – ikke mindst, når der forelå en officiel invitation, og dels handlede det mere for modtagerlandet om at få fingre i den ret klækkelige afgift, som visumerhvervelse var belagt med end kontrol med de indrejsende. Nå, men jeg blev altså ført til en transithal, som tydeligvis ikke var den, ”normale” transitpassagerer opholdt sig midlertidigt i. Ved at høre ordet transithal forestiller de fleste sig nok et rummeligt område, hvor man i ro og mag, i et behageligt indeklima og iført en flegmatisk mine trisser rundt for at slå tiden ihjel indtil afgang. Man tager en drink, måske lidt at spise; man svinger sine internationale kreditkort og shopper lidt til såkaldt ”taxfree” priser, man tager endnu en drink, og man iagttager det brogede udvalg af lige så flegmatisk udseende medrejsende, der normalt præger en transithal.

Det sidste – det brogede udvalg – prægede absolut også ”min” transithal, men så

Transithallen i Tasjkent for passagerer uden visum

holdt ligheden også op. Der var ingen butikker, ingen rar atmosfære, ingen drinks, ingen snacks, ingen terminaler til kreditkort, ingen skattefrie priser, men der var til gengæld mægbeskidt, dystert og i det hele taget uhumsk. Der var også et broget udvalg af rejsende, men de lignede mest af alt desillusionerede mennesker, der var havnet i en flygtningelejr i et land, der absolut ikke brød sig om flygtninge fra fremmede lande. Rummet var enormt, der var ganske vist vinduer, men de sad så højt, at man ikke umiddelbart kunne kigge ud af dem. Alt var ramponeret, og de få stole, der fandtes, var for de flestes vedkommende berøvet deres sæder. De var nemlig skåret af og tjente som soveunderlag for de rejsende, der ufrivilligt var anbragt her. De havde tydeligvis indrettet sig i grupper, som om de belavede sig på at blive der længe. Der var for eksempel en gruppe afrikanere, der havde boet der i 14 dage, mens myndighederne behandlede deres sag. Jeg var strandet sammen med en pakistansk-amerikansk forretningsmand, der også havde fået at vide, at visum kunne man erhverve sig i lufthavnen. Han var muslim og havde fantastisk svært ved at overholde budet om at orientere sig mod Mekka, når der var bedetid. Han løb rundt i strømpesokker for at orientere sig og finde et passende sted. Jeg fandt ham liggende i døråbningen til toilettet.

Men min muslimske lidelsesfælle og jeg var forholdsvis fortrøstningsfulde på trods af den Kafka'ske og indelukkede atmosfære, der herskede i det enorme rum. Ved trappenedgangen blev det bevogtet af en solidt udrustet vagt. Men vi vidste til forskel fra transithallens øvrige strandingsgods, at der var nogle mennesker ude i millionbyen, der savnede os, og som nok ihærdigt arbejdede på vores sag. Vi var overbeviste om, at ved almindelig kontortids ophør ville det nok efter en forceret sagsbehandling lykkes de relevante myndigheder at færdigbehandle vor sag. Og ganske rigtigt, kl. 18 blev vi hentet af en vagt, bragt til en skranke, fik udleveret pas og visum og sat fri. Og den dugfriske, suveræne og meget selvstændige stat havde bevist, at den var en rigtig nationalstat. Jeg vender tilbage til konferencen senere.

Først lidt facts om Usbekistan eller *Uzbekiston Respublikasy*, der er landets egen benævnelse. Ti gange Danmarks størrelse og med 26,6 mio. indbyggere. En stor del af

territoriet er ørken. Mod øst strækker udløbere af *Tian Shan*- og *Gissar-Alaj*-bjergene sig ind i landet og lukker sig om den overmåde frugtbare *Ferganadal*, der ganske vist deles med naborepublikkerne Tadsjikistan og Kirgisistan, men hvor Usbekistan besidder såvel de største som de mest frugtbare bidder. Det meste af Usbekistan ligger mellem de store floder *Syr Darja* og *Amu Darja*, der fra Afghanistans bjerge løber til Aral-søen, og som begge er vigtige for landets kunstvandede landbrug og for en række vandkraftværker. Tre fjerdedele af befolkningen er usbekere, mens resten fordeler sig på blandt andre russere, tadsjiker, kasakher og karakalpaker. Centralasien blev af Stalin brugt som deportationssted og huser derfor stadig grupper af volga-tyskere, tjetjenere, koreanere, Krim-tatarer og de georgiske meskheter. Landbrug er hovederhverv og beskæftiger en tredjedel af arbejdsstyrken. I de frugtbare kunstvandede oaser dyrkes et intensivt mekaniseret landbrug med bomuld som vigtigste afgrøde. Usbekistan er verdens næststørste bomuldseksportør. Andre vigtige afgrøder er silke, tobak og fødevarer. Hertil kommer et

Fårehjord på tadsjikisk bjergvej

stort kvæg- og fårehold (karakul-fåret). Undergrunden er rig på råstoffer som guld, sølv, kobber og andre metaller. Hertil kommer olie og kul samt enorme forekomster af naturgas, der er forbundet med det russiske distributionsnet. Usbekistans altoverskyggende miljøproblem er den intensive bomuldsproduktion. Det enorme vandforbrug fra floderne har i høj grad bidraget til Aralsøens udtørring, flodernes forurening og tilsaltingen af markerne.

I Vestens verdensbillede svarer det eks-sovjetiske Centralasien nærmest til Anders And's Langtbortistan. Det er områder, kulturer og stater, som hverken medier eller forskere har ofret eller ofrer megen opmærksomhed på. Stater som Turkmenistan, Kasakhstan, Usbekistan, Kirgisistan og Tadsjikistan, der alle efter Sovjetunionens opløsning i 1991 blev selvstændige og meldte sig på verdensarenaen som nye nationalstater, rummer et mylder af folkeslag, sprog samt enorme kultur- og naturrigdomme. Men kendskabet til dem i vor del af verden er beskeden – og dog. Kirgisistan og Usbekistan dukkede i begyndelsen af det nye årtusinde op som glimt i mediernes bevidsthed, men interessen samlede sig hovedsageligt om de luftbaser, som amerikanerne i forlængelse af terrorangrebet mod World Trade Center i september 2001 fik stillet til rådighed for deres

straffeekspedition mod al-Qaejda og Taleban i Afghanistan. Men hvad regionen står for i øvrigt, fortaber sig i uvidenhedens tåger. Anderledes i Middelalderen, hvor mongolerne fra de østsibiriske stepper under deres vilde ridt mod vest truede såvel Nærorienten som Europa, og hvor deres skændige gerninger nedfældedes i fromme munkes krønikeskrivier. Skrækken for disse horder var enorm, og i munkenes fantasi og ordvalg fik den måske også af og til uvirkelighedens skær.

Men frygtede og grusomme var de – disse mongoler, hvis militære succes skyldtes dels deres hurtighed og dels deres færdigheder i fra hesteryg træfsikkert med deres eminente bue at ramme mål, selv i galop. Fra 1200-tallet skabte mongolerne med udgangspunkt i deres kerneområder på Centralasiens græssletter og under ledelse af den legendariske *Djengis Khan* (1162-1227) og hans efterfølgere det største samlede rige, verdenshistorien endnu havde set – fra Polen i vest til Kinas kyst mod Stillehavet. Der havde blandt de mongolske stammer udviklet sig et stærkt aristokrati og en stærk organisation – mere end normalt hos nomader. Hertil kom nogle stærke personligheder, der vidste at gøre brug af denne struktur. Ifølge en senere persisk kilde grundlagde Djengis Khan sit verdensrige på en forholdsvis enkel livsholdning: *Lykke er at undertvinge oprørere og besejre og udslette sine fjender, tage al deres ejendom, få deres undergivne til at jamre, få tårerne til at løbe ned ad deres ansigt, at ride deres bedste vallakker, at bruge deres kvinders liv og navle som seng, at nyde deres rødmende kinder, at kysse dem og suge sødmen af deres røde læber.* Men i Vestens optik er mere eller mindre kulørte fjernsynsserier med mongoler i vildt ridt hen over stepperne, kameler læsset med silke, Djengis Khan og den venezianske opdagelsesrejsende *Marco Polo* (1254-1324) de eneste fixpunkter, der er blevet tilbage af dette verdensrige – som oftest udstyret med orientalismens romantiske og virkelighedsfjerne staffage.

Ordet *Centralasien* anvendes i flere betydninger. I dansk geografisk og etnografisk tradition er det betegnelse for de bjerge og højsletter, der ligger mellem *Himalaya* i syd, *De sajjanske Bjerge* i nord, *Pamir* i vest og de kinesiske flodsletter mod øst. Forskning

Registan-komplekset i Samarkand – et vidnesbyrd om fortidens religion og videnskab i Centralasien

En af koranskolerne i Registan-komplekset

i Centralasiens kultur og historie har været en stærk og respekteret tradition i Danmark – især takket være de centralasiatiske ekspeditioner, der fandt sted fra midt i 1930'erne til midt i 1950'erne. De tre første under ledelse af den tidligere hofchefs far, *Henning Haslund Christensen* (1896-1948), der døde under den tredje ekspedition. De blev fulgt op af en mindeekspedition for ham 1953-55. Alle ekspeditioner hjembragte til Nationalmuseet og Moesgaard store samlinger af etnografiske genstande, optegnelser, bøger og håndskrifter, hovedsagelig fra Mongoliet og Afghanistan – og forskning i disse områder har derfor haft en stærk tradition i Danmark.

Centralasien har også haft en geografisk snævrere og mere politisk betydning. Ordet har her været knyttet til de områder, som det tsaristiske Rusland erobrede i 1860'erne og 1870'erne, og som det sovjetiske styre fastholdt efter 1917 og satte sit helt specielle præg på – politisk, økonomisk, socialt og kulturelt. Efter det ydmygende nederlag til de vestlige stormagter i Krimkrigen 1853-65, vendte Rusland sine storpolitiske interesser mod Det fjerne Østen og mod området øst for Det kaspiske Hav og til den kinesiske grænse. Erobringerne her fulgte ikke nogen fastlagt plan, generalerne fulgte i høj grad deres egne strategier, mens tsarregeringen i det fjerne Skt. Petersborg ofte ikke anede, hvad der i realiteten foregik. Disse mere eller mindre tilfældige erobringer indgik fra 1867 i generalguvernementet Turkestan (= tyrkernes land) med centrum i byen Tasjkent og fortsatte efter 1917 med at blive en del af den nye sovjetstat. Navnet Turkestan gav perserne området omkring år 500, mens grækerne kaldt det Transoxiana, dvs. området på den anden side *Oxus-floden*, den nuværende Amu Darja. Efter 1917 afgrænsedes og isoleredes sovjetisk Centralasien både praktisk og terminologisk fra det ovenfor nævnte geografiske Centralasien. Det gled også ud af etnografernes interessefelt. Selv om gudderne skal vide, at det efter 1917 blev vanskeligere at drive feltstudier i sovjetstaten, må det også konstateres, at det for den internationale etnografi tilsyneladende var mere interessant at studere nomadekultur i Afghanistan end at følge det storstilede moderniseringsprogram, som sovjetisk Centralasien gennemgik i de følgende årtier.

En række fælles parametre karakteriserede Centralasien før den russiske erobring. Befolkningen var en blanding af forskellige folkeslag, der var kommet til området gen-

nem de seneste 2000 år. Ca. 70% af den talte turko-tatariske sprog, mens 11% talte et indoeuropæisk sprog som for eksempel iransk. Islam skabte en følelse af kulturelt fællesskab – sunnisme var den altdominerende retning. Den asketiske, mystiske og anti-hierarkiske retning inden for islam – sufisme – fik en betydelig tilslutning blandt kirgiserne. Der fandtes ingen centralstat, men derimod stamme- og klansamfund. De turko-tatariske folk var fortrinsvis nomader, mens de iranske folk var fastboende agerdykere. Tzarregeringen gjorde i det store og hele intet for at ændre det eksisterende sproglige, religiøse, sociale og erhversmæssige mønster. Erobringen havde primært militærstrategisk betydning. Den skulle afveje Englands koloniale interesser i området. Dog blev bomuldsdyrkningen i russisk Centralasien intensiveret i forbindelse med, at Den amerikanske Borgerkrig (1861-65) forhindrede tilførsel af dette vigtige råstof til det russiske marked. Det var først med Oktoberrevolutionen, at der indledtes en verdenshistorisk omkalfatring af livsvilkårene i Centralasien. Dog blev, primært for at fragte bomulden til de russiske væverier, Den transkaspiske Jernbane fra *Krasnovodsk* ført over *Samarkand* og videre østpå ind i Ferganadalen, og i 1906 åbnedes jernbanen mellem *Orenburg* i Ural til *Tasjkent*.

Islam erobrede ikke Centralasien nær så tidligt, så hurtigt eller så massivt, som det skete i Nærorienten. Der er en lang tradition i området for, at islam her sameksisterede med dele eller rester af naturreligion, buddhisme, kristendom og jødedom. I det moderne Centralasien er nutidens rabiante form for islam kun en enkelt brik i et større spil. Den passer dårligt ind i traditionen og med de nye unge staters forsøg på – i forlængelse af sovjetstatens bestræbelser – at fjerne religionen fra det offentlige rum og helst også fra

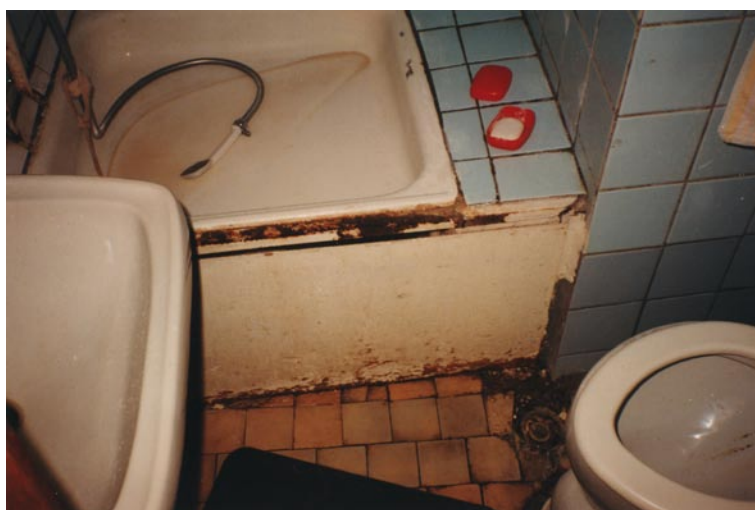
Moderne byggeri i glas og beton præger nutidens Tasjkent

privatsfæren. Man skal ikke glemme, at den nye rabiante form for islamisme er noget, der kommer udefra, og da den tilsyneladende ikke har vist tegn på respekt for regionens egne kulturer, har den foreløbig ikke vist sig at have nogen gennemslagskraft i det ex-sovjetiske Centralasien. Det er i den forbindelse næppe uden betydning, at de middelalderlige og dårligt uddannede afghanske, pakistanske og saudiarabiske miljøer er bedre udklækningssteder for terrorisme end de i sammenligning med dem materielt rigere og

langt bedre uddannede eks-sovjetiske centralasiatiske miljøer.

Centralasien forekom i 1990 på tærsklen til sovjetimperiets sammenbrud på mange måder at være i opløsning. Fornemmelsen var ganske vist svær at dokumentere eller definere nærmere. Der var ikke åbenlyse uroligheder, og de politiske ledere så ud til at sidde solidt på magten. Måske udsprang min opløsnings-fornemmelse af, at hotellet i den usbekiske hovedstad Tasjkent tilsyneladende var holdt op med at fungere. Det tidligere Inturist-hotel *Moskva* havde taget navneforandring til det usbekisk-klingende *Tjorsu*. Receptionen anede tilsyneladende ikke, hvilke værelser, der var ledige, og hvilke ikke. Mange i den danske gruppe af russiskstuderende oplevede at komme til værelser, der var beboede – men ikke nødvendigvis af gæster, der på normal vis var checket ind på hotellet. De blev nu purret ud af gangdamen, for nu kom der jo ”rigtige” gæster. Støvsugning af gulvene var åbenbart for længe siden blevet en by i Europa, og badeværelserne lignede mest af alt slagmarker, hvor såvel håndværkere som rengøringspersonale ville have gjort underværker. Normalt går jeg ikke voldsomt op i, hvordan hotelstandarden er, men her forekom den mig at være et symptom på noget mere generelt end blot almindelig slinger i hotelvalsen.

Europæere, og det betød i denne sammenhæng primært russere og ukrainere, stod i begyndelsen af 1990’erne i kø i Usbekistan for at rejse hjem til deres respektive republikker. Og det, selv om de måske havde tilbragt en menneskealder der og havde betragtet Usbekistan som deres blivende hjemland. Hvor de slaviske nationaliteter gennem hele sovjetperioden havde vænnet sig til, at de også uden for Rusland og Ukraine naturligt via uddannelse og position nød respekt og besatte de ledende stillinger på alle felter, havde piben nu fået en ganske anden lyd. Usbekerne havde fået opfattelsen af, at de egentlig godt kunne undvære europæerne, at de godt selv kunne klare opgaverne. I oktober 1990 var der ventetid på containere til emigrant-modne europæeres habengut til langt ind i april måned. Selvstændighedsbevægelserne var stærke, og de vendte sig nu mod russerne, bevæbnet med en gennem århundreder opsparet vrede mod ”herrefolket” og en enorm lyst til selv at overtage styret. Hertil kom, at de nationale spændinger for

Badeværelses-interiør på et hotel i Tasjkent mellem sovjetid og fremtid

Hestehoved på basaren i Tasjkent

eksempel mellem usbekere og kirgisere i Ferganadalen og mellem usbekere og tadsjiker i Usbekistan var voksende, mest fordi sovjetmagten gennem årtier havde tilgodeset usbekerne politisk, økonomisk og kulturelt gennem en raffineret del-og-hersk politik. Enigheden blandt centralasiaterne rakte foreløbig kun til at være imod europæerne. Hvad ville der ske, når størstedelen af europæerne var borte? Ikke fordi jeg troede, at europæerne var de eneste, der kunne holde sammen på regionen. Sovjetmagts massive investeringer i især uddannelse og sundhedsvæsen, men også i erhvervslivet havde fremmet den indfødte befolknings bevidsthed om egne evner og kræfter. Der var ingen tvivl om, at russerne med deres formynder- og nærmest kiplingske hvide-mands-byrde-filosofi nu kun høstede, som de havde sået. *Ugly Russian go home!* syntes slagordet at være.

Jeg kommer til at tænke på første gang, jeg besøgte Tasjkent. Det var i 1971, hvor jeg sammen med et par danske kolleger i Moskva og Usbekistan researchede til en bog om Sovjetunionens skolesystem og især dets svar på spørgsmålet om forholdet mellem almen og faglig uddannelse i ungdomsårene. Initiativtageren til rejsen var den engagerede og entusiastiske gymnasielektor *Erik Stahl*, som blev en af mine gode venner. Hans fag var matematik og fysik, en menneskealder underviste han i disse fag på Marie Kruses Skole, men *con amore* havde han i en ung alder lært sig russisk – primært for at kunne dyrke sit hjertebarn: russisk musik. Stahl var ubestridt den største kender af russisk og sovjetisk musik i Danmark, og i en moden alder udgav han storværket *Den russiske musiks historie*. Planlagt til tre bind, men han nåede desværre kun at færdiggøre og udgive de to. Foruden Stahl og mig bestod delegationen af geografen og daværende undervisningsinspektør i gymnasieskolen *Rikard Frederiksen*, viceskoledirektør i Københavns Kommune *Thorkild Holm* og rektor for Viby Amtsgymnasium *Jens Ahm*. Sidstnævnte kæmpede hele sit liv for uddannelsesmæssigt at finde en fællesnævner mellem de gymnasiale og de erhvervsfaglige uddannelser, traditionelt kaldet lærlingeuddannelser. Og i den forbindelse kunne den sovjetiske løsningsmodel være en form for inspirationskilde. Ahms fag var primært fransk. Jeg glemmer aldrig glæden i hans frankofile øjne, da han i Samarkand stødte på en usbeker, der uden nogensinde at have sat sine ben i Frankrig

alligevel talte det nydeligste og flydende fransk. Her havde han i dagevis været henvist til at få tolket fra russisk til dansk – og så pludselig denne åbenbaring. For at gøre en lang historie kort: Vores bog udkom i 1973 på forlaget Gyldendal under titlen *10-årsskolen i Sovjetunionen – En udfordring til Vestens uddannelsessystemer*.

Under besøget i Tasjkent havde vi lejlighed til at møde den usbekiske undervisningsminister. Nu tænker læseren måske og med rette: En lokal undervisningsminister i et land, der styredes centralt fra Moskva, hvordan hænger det mon sammen? Sovjetunionen var af navn en føderation, bestående af 15 republikker med hver sin Øverste Sovjet, regering og administration. Men da Det kommunistiske Parti var a-nationalt og derfor hævet over og uafhængigt af nationale særtræk og forskelle, og da det ifølge forfatningen skulle være den ledende og retningsgivende kraft i alle institutioner, såvel statslige som samfundsmæssige, var den føderale struktur i praksis ret så illusorisk. Det er imidlertid ikke så meget de reelle magtforhold, jeg vil berette om i denne sammenhæng. Det er derimod, at undervisningsministeren var kvinde, og at hendes mor, der aldrig havde lært at læse og skrive, ikke desto mindre havde opfostret syv piger, der alle under sovjetstyret havde fået en højere uddannelse. Det fortalte ministeren med synlig stolthed. Desuden kunne hun berette, at moderen midt i 1930'erne i lighed med andre kvinder havde smidt sløret og brændt det på bålet. Man kom uvilkårligt til at tænke på afbrændinger af andre beklædningsgenstande i vores del af verden som led i kvindefrigørelsen i 1970'erne.

Der er ingen tvivl om, at især kvinderne oplevede sovjetmagten som en befrielse, efter at den i løbet af 1920'erne havde sat sig på magten i Centralasien. Men modstanden mod den erklæret ateistiske sovjetmagt fra den islamiske befolknings og ikke mindst fra den islamiske gejstligheds side havde været massiv. Sovjetmagtens forsøg på at indføre almindelig skolepligt, også for kvinder, havde været hård og indædt. Modstanden mod dem ligeså – den udgik blandt andet fra en muslimsk guerillabevægelse, som russerne kaldte *basmatji*. Den var aktiv i sovjetisk Centralasien helt op i 1930'erne og havde først og fremmest som mål at skabe en uafhængig enhedsstat for regionens tyrkisktalende folkeslag. Deres sammenhold var imidlertid ringe, og i sidste ende måtte de give op over for Den røde Hær. Jeg har lyst til at henvise til den verdensberømte russisk-kirgisiske forfatter *Tjingis Ajtmatov* (født 1928) og hans pragtfulde, men også barske lille roman *Den første lærer* (er også filmatiseret), der netop illustrerer kulturkampen mellem det traditionelle og det moderne i Centralasien. Man kan sammenligne situationen dengang med den modstand, der mødte de sovjetiske tropper, efter at de i 1979 invaderede Afghanistan, og som i dag bekæmper de NATO-styrker, der forsøger at bringe vestlig civilisation til regionen.

Centralasien er med rette blevet kaldt en smeltedigel for forskellige kulturpåvirkninger. I den har gennem århundreder og i kronologisk rækkefølge persiske, græske, arabiske, mongolske, tyrkiske og europæiske (læs russiske/sovjetiske) kulturingredienser været virksomme. Traditionelt var det ikke sprog eller religion, der satte skel i Centralasien. Det afgørende modsætningsforhold var mellem steppens og ørkenens nomader og floddalenes og oasernes bofaste befolkning. Disse oaser blev længe før vor tidsregning hjemsted for persiske/iranske kulturer, der var baseret på et intensivt og kunstvandingsbaseret landbrug samt på handel og håndværk. De lå i krydsningspunkterne for de ka-

ravaneveje, der i form af *Silkevejens* netværk af stier forbandt Den fjerne Orient, det vil sige primært Kina, med den nærorientalske verden og Europa. Fra Centralasien sendte dette netværk stiklinjer i form af kamel-karavaner mod nord, via Kasakhstans stepper, til Rusland og Europa. Handels- og kulturcentre i Centralasien hed *Samarkand* og *Bukhara* i rummet mellem floderne Amu Darja og Syr Darja (af grækerne kaldet henholdsvis *Oxus* og *Jaxertes*), Tasjkent i *Seravsjans* floddal, mod sydvest *Merv* og syd for Aral-søen *Urgentj* og *Khiva*. Alt sammen navne, der for europæere altid udelukkende er blevet forbundet med Østens mystik, haremer og krydderier.

Centralasiens vigtigste kulturelle inspirationskilder var den iranske farsi-talende kulturkreds og islam, som araberne fra 600-tallet sammen med Koranens hellige alfabet – det arabiske – bragte til området. I 1100-tallet blev området offer for mongolske rytternomaders overgreb. Det er i det hele taget tankevækkende, hvordan kulturbyerne Beijing over Bagdad til Konstantinopel i århundreder har virket som magneter på de steppe- og ørkenfolk, der levede som nomader på græssletterne nord for dette kulturbælte. Gang på gang var de blevet ofre for disse nomade-hære og hver gang er de genopstået af asken.

Mongolerne var med deres fænomenale håndtering af bue og pil og deres lynhurtige overraskelsesangreb til hest militært deres modstandere overlegne, men kulturelt havde de ikke noget nyt at bringe til Centralasien. Tværtimod blev de ret hurtigt opslugt af og assimileret med de erobrede områders højerestående kultur og livsstil. Sprogligt mistede de deres mongolske tungemål, de blev tyrkisk-talende og i religiøs henseende blev de muslimer. Under en af disse tyrkiserede efterkommere, *Timur Lenk* (1336-1405), og ikke mindst under det dynasti, *timuriderne*, han grundlagde, fik Centralasien med oasebyen Samarkand som centrum en videnskabelig og kulturel blomstringstid. Timur havde som sit erklærede mål at genoprette det mongolske verdensrige. Fra ca. 1370 og de næste tredive år mobiliserede han sine turkmenske stammefrænder til blodige plyndringstogter i Iran, Kaukasus, Mesopotamien (det nuværende Irak), på de sydrussiske stepper og i Nordindien, Syrien og Anatolien. Han døde under forberedelserne til et angreb på Kina. Storriget faldt fra hinanden, men hans efterkommere fastholdt i et lille århundrede herredømmet i Centralasien. I 1510 erobredes Samarkand af den tyrkisk-talende stamme *usbekerne* – igen rytternomader, der fra øst trængte ind i området, atter en gang fristet af oase-byernes rigdomme. De gjorde *Bukhara* til deres hovedstad. De følgende århundreder blev såvel økonomisk som kulturelt en nedgangsperiode for regionen. Årsagen var ikke blot de nye herrer og deres nomadebaggrund, der stod i skarp kontrast til den forfinede iranske oasekultur, den skal også søges i det forhold, at den transkontinentale karavanehandel efter de store opdagelser i 1500-tallet havde fået en alvorlig konkurrent i den oversøiske handel. De store have havde afløst ørkenen og steppen. Ørkenens skib – kamelen – blev udkonkurreret af de store vesteuropæiske søfartsnationers handelsflåder.

Jeg har i flere omgange været i Samarkand (på græsk *Marakanda*) og Bukhara. Ved siden af at være store og beskidte industribyer med over en kvart million mennesker hver er deres historiske levn også tavse og majestætiske vidnesbyrd om en gloriøs fortid, der kun ligger 500 år tilbage, og som er samtidig med renaissance, reformation og humanisme i Vesteuropa. Hvor navnet Bukhara hos os mest er knyttet sammen med

ægte tæpper, er Samarkand blevet brugt i utallige sammenhænge. Generelt om et sted, alle stræber mod, men som i realiteternes verden ikke kan nås. I fiktionens verden er Samarkand blevet brugt i en lille snes forskellige værker, litterære og filmiske. I perioden fra 1370 og til sin død i 1405 byggede Timur Lenk sin hovedstad ved hjælp af håndværkere og kunstnere, der var hentet i de erobrede lande. Under hans sønnesøn, *Ulugh Beg*, der regerede 1409-49, og som mere var til videnskab end til bedstefaderens krigerfærd, grundlagdes et astronomisk observatorium med blandt andet en kæmpemæssig sekstant med en radius på 40 meter. Observatoriets størrelse og de målinger, der blev foretaget her, har imponeret mig hver gang. Der blev her gjort opdagelser og observationer, der i visse henseender foregreb 1500- og 1600-tallets europæiske astronomi med navne som Kopernikus, Tycho Brahe, Johannes Kepler og Isac Newton. Ulugh Bek og hans assistenter foretog 1420-37 et stort udviklingsarbejde, som resulterede i en ny planettabel og et stjernekatalog med cirka 1000 stjerner – det første siden den græske astronom og

Te-hus i Samarkand

matematiker Ptolemaios' i 2. årh. De store instrumenter muliggjorde en hidtil uset nøjagtighed i positionsangivelsen. Samarkand blev under Ulugh Bek et muslimsk kulturcentrum. Af andre kulturmindesmærker i byen bør nævnes timuridernes familiemausolæum, *Gure Amir*, byens største moske *Bibi Khanym*, påbegyndt 1399 og opkaldt efter en af Timurs hustruer, samt det imponerende bygningskompleks *Registan*. Sidstnævnte, der er byens centrale plads, er på tre sider omkranset af monumentale *madraser*, det vil sige højere læreanstalter for islamisk ret, arabisk sprog og Koran-studier. De stammer fra henholdsvis 1420, 1636 og 1660. Endelig skal nævnes den 70 meter lange trappegade *Shah-i-Zindah*, der på begge sider har kuppeloverdækkede mausolæer.

Fra midten af 1800-tallet og gennem det meste af 1900-tallet gjorde Europa i to omgange sin indflydelse gældende i Centralasien. Første gang i form af Det russiske Imperiums erobring af regionen og anden gang i form af Det sovjetiske Imperiums forsøg på at bibringe denne såkaldt tilbagestående verden sine egne værdier, kaldet civilisation. Men begge gange var der tale om en adfærd, der grundlæggende ikke adskilte sig fra

andre kolonimagters adfærd i Den tredje Verden. Den russiske udenrigsminister udtrykte således i 1864 ”den hvide mands byrde” med ord, der lige så godt kunne have været udtalt af en britisk udenrigsminister: *Ruslands situation i Centralasien er den samme som andre civiliserede stater, som kommer i kontakt med halvvilde og omstreffende folkeslag uden faste samfundsstrukturer. Så forlanger sikkerheds- og handelsinteresser, at den civiliserede stat viser en vis autoritet i forhold til sine naboer, der som følge af deres vilde og utæmmede skikke er ubekvemme. Staten er forpligtet til at beskytte sig mod røvertogter og straffe dem.*

I slutningen af 1800-tallet stødte Rusland sammen med Det britiske Imperium i Centralasien. Briterne havde en vital interesse i at beskytte deres indiske besiddelser og følte sig truet af den russiske fremrykning mod Det indiske Ocean, som var det hav, Rusland endnu manglede adgang til. Omdrejningspunktet i den russisk-britiske konfrontation i Centralasien blev Afghanistan, længe truede en krig, men i 1907 fandt de to lande hinanden i en overenskomst, der gjorde Afghanistan til en neutral bufferstat med en nordgrænse, der ikke tog hensyn til, hvilke nationaliteter eller stammer den skar midt over. Jeg kan ikke lade være med at springe til begyndelsen af 1990'erne, hvor den ultra-nationalistiske russiske politiker *Sjirinovskij* drømte om, at russiske soldater skulle vaske deres støvler i Det indiske Ocean. Han er siden blevet marginaliseret i russisk politik som en klovn og provokatør, der bedst huskes som politikeren, der smider vand i hovedet på interview'ende journalister eller, som kommer i håndgemæng med kolleger i parlamentet.

Sovjetmagten fortsatte ud fra de samme sikkerhedsinteresser denne kolonipolitik, men den omdannede samtidig med udgangspunkt i sin udgave af den europæiske marxisme Centralasien til en gigantisk opdragelsesanstalt med ret så grove opdragelsesmetoder. Bolsjevikkerne opfattede ligesom tsarismens talsmænd generelt den centralasiatiske befolkning som forvildede muslimer, der skulle bringes på bedre tanker. Og disse tanker var i en skønsom blanding marxistisk udviklingsteori og russisk imperiefilosofi. Det europæiske og det imperiale lys skulle bringes ud til disse formørkede asiater. Talemåden er atter blevet moderne i dag. Man kan jo kalde det en variant af den ideologi, der ligger bag præsident Bushs fremfærd i Afghanistan og Irak anno 2005 og hans ønske om at trække en vestlig statsform ned over hovedet på dem. I russisk optik bestod lyset den gang af Pusjkins og Lenins sprog, russisk, det bestod endvidere af kendskab til de russiske klassiske forfattere, gader og pladser, opkaldt efter dem eller russiske generaler og revolutionære helte. Endelig skulle lyset bestå i uddannelse i bredeste forstand, et forbedret sundhedsvæsen, kvindens frigørelse, industrikultur og i det hele taget en rationel arbejdstilrettelæggelse. Alt sammen begreber og fænomener, der var fremmede i den centralasiatiske kontekst.

Også det europæiske nationsbegreb i stalinistisk fortolkning blev af sovjetmagten introduceret i Centralasien. Det hidtil sprogligt og kulturelt set ret homogene område splittedes kunstigt og ud fra en del-og-hersk-politik op i sprogligt og nationalt definerede enheder. Lenin havde i de første år af 1920'erne insisteret på, at den imperiale enhedsstat, som Rusland hidtil havde været, skulle omdannes til en føderal stat, hvor de enkelte nationaliteter havde hver deres territorium. Stalin havde under diskussionerne

ment, at en sådan opsplittning var unødvendig al den stund, Det kommunistiske Parti med en ikke-national struktur alligevel var den eneste reelle beslutningstager. Men for Lenin havde det været afgørende, at en føderal struktur med en indbygget ret til national selvbestemmelse – hvor illusorisk den så end var i praksis – ville have en vældig appel i de oversøiske koloniriger, som de vesteuropæiske lande stadig opretholdt, men hvor selvstændighedsrøster blev stadig mere hørlige. Lenin havde fået sin vilje, men det blev Stalin, der i praksis kom til at føre mesterens ord ud i livet. I Centralasien betød det, at regionen gennem en række ret vilkårlige streger i ørkensandet, opdeltes i fiktive stater, hvor et bestemt sprog eller dialekt blev defineret som det officielle kommunikationsmiddel. Men opdelingen medførte også, at der i samtlige republikker ved siden af den talmæssigt største nationalitet nødvendigvis også fandtes mindretal af andre nationaliteter. I Usbekistan fandtes der således efter opdelingen i 1920'erne et ret stort *tadsjikisk* mindretal, koncentreret i Samarkand og Bukhara. Det havde været naturligt, at disse to befolkningscentre derfor var blevet tildelt *Den tadsjikiske Sovjetrepublik*. Men en sådan politik var kommet i strid med et af sovjetmagtens principper – at gøre *Den usbekiske Unionsrepublik* til den ledende republik i regionen. Og da tadsjikerne som iransk-talende og hørende til den oprindelige bofaste og kulturbærende oase-befolkning adskiller sig endog meget fra den ellers turkisk-talende befolkning i området, så var basis lagt for etniske spændinger.

Jeg husker en pudsig og lærerig episode fra en studietur til Tasjkent for journalister i 1985. Endnu på det tidspunkt var det strengt forbudt at føre rubler ind i Sovjetunionen. Det var ligeledes ulovligt at veksle vestlig valuta til rubler uden for de autoriserede vekslingssteder og til den officielle alt for høje kurs. Men tilbuddene om billige rubler på gaden var mange, og fristelsen til at gøre det var tilsvarende stor. En journalist fra Radioavisen havde – troede han – gjort en god handel: to 50-rubel sedler for et beskedent krone-beløb. En dag kom han noget slukøret tilbage til hotellet. Han var gået ind i en

En tre-rubelseddel er blevet til 50 rubler – kundskaber i russisk kunne have afsløret falskneriet, med bogstaver står der tre rubler

guitarforretning, havde fundet den guitar, han så gerne ville have med hjem, men da han skulle betale, ville ekspedienten ikke tage imod hans penge. De var naturligvis falske, men forfalsket på en yderst kluntet måde. Oven på pengesedlens talangivelser var der klistret tallet 50, men med bogstaver (russiske!) stod der de oprindelige ”tre rubler”, som sedlen repræsenterede. Det vil altså sige, at vor uheldige journalist havde fået to, oven i købet falske, 3-rubelsedler og ikke to 50-rubelsedler, som han troede. Jeg købte den ene af ham for den formidable overpris af en dollar, og jeg brugte den siden til skræk og advarsel overfor de studerende – men også som et lærestykke. Hvis DR-journalisten havde kunnet læse den russiske tekst på en pengeseddel, var han naturligvis aldrig blevet snydt.

Arabiske skrifttegn var 1990 igen blevet almindelige i bybilledet både i Tasjkent og i den gamle oaseby Samarkand. Når jeg siger igen, var det, fordi det lokale sprog indtil 1920’erne enten havde været alfabet-løst eller var blevet skrevet med det arabiske alfabet. Det var dog først og fremmest det islamiske præsteskab, der kunne gøre brug af skriftsproget, og de oversatte tekster var primært religiøse. Den store brede befolkning var langt hen ad vejen analfabeter og talte de lokale dialekter. Da sovjetmagten kom til Centralasien, lod den i en storstilet sprogbygnings-kampagne sprogfolk udarbejde nye alfabeter på basis af først det latinske og senere i 1930’erne som led i Stalins russificeringsforsøg på basis af det kyrilliske alfabet. På grundlag af denne reform og ved sideløbende at gennemføre almindelig skolepligt håbede bolsjevikkerne dels at bryde det gejstlige monopol på skriftsproget og dels lære den almindelige befolkning at læse og skrive.

Den gamle bydel i Tasjkent, karakteriseret ved lerklinede huse, der traditionelt vendte ryggen mod gaden, bar i 1990 præg af helt nye gadeskilte, hvor de tidligere russisk-klingende navne var udskiftet med usbekiske, sommetider endog skrevet med arabiske skrifttegn. Inde i gårdene, afskærmet fra nysgerrige blikke, levede den usbekiske storfamilie sit klanliv. Bazaren lignede sig selv. Den havde altid haft sine egne ritualer og regler, totalt uberørt af den europæisering i russisk forklædning, der i øvrigt var byens kendetegn. Jeg har altid elsket at gå på basarer. Dette virvar af mennesker og dyr, af lyde og lugte og et varieret vareudbud var en invitation til såvel smagsprøver som meningsudveksling af enhver slags.

Var der tale om en sammenhæng mellem det særegne bazar-liv og de nationale selvstændighedsbevægelser? Var der tale om en situation, parallel til den i Iran, hvor netop bazarerne blev arnested for den anti-vestlige og specielt anti-amerikanske bevægelse og den islamiske revolution i 1979? Det var i 1990 vanskeligt at svare entydigt på spørgsmålet. Men udviklingen i 1990’erne viste imidlertid, at en tilbagevenden til en før-sovjetisk tid i hvert fald ikke havde politisk gennemslagskraft til at lykkes. Religionen i form af islam synes ikke at have stærkt tag i centralasiaterne. Man har lidt spøgende, men også med et stort gran af sandhed, sagt, at i Centralasien kan man diskutere islam over et glas vodka. Den globale uro blandt muslimer i kølvandet på Muhammed-tegningerne i Jyllands-Posten i vinteren 2005-06 berørte tilsyneladende overhovedet ikke Centralasien.

I april 1997 havde jeg lejlighed til at deltage i en konference med overskriften ”Hi-

storie og uafhængighed”, arrangeret af Det historiske Fakultet på Tasjkents universitet. Den var finansieret af EU's TEMPUS-program, og deltagerne kom fra USA, England, Tyskland, Frankrig, Danmark og Usbekistan. Ganske sigende var der ikke inviteret repræsentanter fra Rusland eller fra de nye selvstændige naborepublikker. Det var Usbekistan og den fjernere verden, der var i fokus. Arrangørernes stolthed over at kunne afholde en sådan konference, hvor deltagerne kom flyvende direkte til Tasjkent fra de europæiske hovedstæder, og hvor tema og invitationsliste ikke først skulle godkendes i Moskva eller på det lokale partikontor, var tydelig.

Konferencens formål var – set fra arrangørernes side – tydeligvis at lægge afstand til såvel den russiske som den sovjetiske fase i historien i henholdsvis 1800- og 1900-tallet og forsøge ligesom en moderne Timur Lenk at integrere Centralasiens historie i en global sammenhæng. På den anden side sikrede de vestlige indslag blandt oplægsholderne, at historiens pendul ikke blot fik lov til at svinge helt over til den anden side af den historiske vurderingsskala. En af de usbekiske oplægsholdere fortalte, at man for de historiestuderende havde indført et specialkursus, hvor man læste præsidentens tekster, og det fremgik tydeligt af konteksten, at formålet ikke var at underkaste dem en kildekritisk analyse. Da jeg tillod mig at spørge, hvad egentlig forskellen var mellem dette og den nære fortids læsning af Partiets beslutninger, var svaret: Vor præsident udtrykker ikke blot sin egen mening, men summen af manges meninger (!!).

Selv foretog præsidenten, *Islam Karimov*, ved uafhængigheden i 1991 det kunststykke bogstaveligt talt overnight at forvandle sig fra førstesekretær i Det kommunistiske Parti og til formand for Det demokratiske Parti. De andre præsidenter i regionen med undtagelse af *Askar Akajev* i Kirgistan præsterede det samme og er i øvrigt også alle, bortset fra Akajev, blevet siddende til dato. Karimovs portræt hang i 1997 i alle rum i offentlige bygninger, og gør de med garanti også i dag. Ikke mindst hans litterære indsats blev understreget. På læsesalen i universitetets bibliotek var to montrer fra gulv til loft udsmykket med hans politiske og økonomiske tanker. Tidsskrifter var slået op på de sider, hvor hans artikler og billede var anbragt. I det hele taget var der tale om en betydelig persondyrkelse af Karimov. Hans navn og gerninger var ofte knyttet sammen med Temur, der i Vesten og i øvrigt i Rusland bedst er kendt under navnet *Timur Lenk* (det vil sige Timur den Halte). En undersøgelse af hans grav i Samarkand har for længst bekræftet rigtigheden af tilnavnet, men det er glemt i nutidens Usbekistan. Det er også glemt eller bevidst overset, at Temur slet ikke var usbeker, men derimod turkmener. I Usbekistan er han i dag kendt som *Amir Temur*, det vil sige fyrst Temur (”amir” fra arabisk = den, der befaler; jævnfør titlen emir). På Tasjkents centrale plads var der rejst en majestætisk rytterstatue af ham. Ved siden af den var i traditionel centralasiatisk stil bygget et museum til hans og hans efterfølgeres ære, selv om Temur ret beset historisk hører hjemme i Samarkand, hvor hans mausolæum også befinder sig. Men den moderne og ambitiøse storby og hovedstad Tasjkent har ikke behov for blot at have sit forbillede placeret i et område, hvor hovedparten af befolkningen slet ikke er usbekere, men derimod tadsjiker.

Ved afsløringen af rytterstatuen i 1996 gav præsidenten den uden smålig skelen til egen betydning følgende ord med på vejen: ”Det billede af vor forfader, der er til stede

i monumentet, er fuldt af symbolik; han holder tømme til sin fyrige gang i den ene hånd, mens han ønsker folkene fred og velfærd med den anden ubevæbnede og udstrakte højre hånd, og mens han proklamerer: Styrken ligger i retfærdighed”. I fortalen til en i bogstavelig forstand vægtig pragtbog om Amir Temur, der udkom i 1996 – i 660-året for Temurs fødsel og i femåret for uafhængigheden – har Karimov vævet sig selv og det nye Usbekistan ind i historiens mønster. UNESCO finansierede bogen og den storstilede udstilling med åbning i Paris, som ledsagede den. Ikke overraskende er der derfor på bogens første sider mange fotografier, hvor den franske og usbekiske præsident ryster hånd med hinanden. Det er vigtigt for de nye lande ikke at blive overset af de store i Europa. I *Islam Karimovs* forord til bogen skriver han blandt andet: ”Amir Temurs image som en

”Styrken ligger i retfærdigheden” står der på rytterstatuen af Amir Temur i Tasjkent

stor statsmand, som en middelalderlig reformator, en modig forkæmper for retfærdighed og som en beskytter af videnskab og kultur har overlevet mange århundreder – på trods af ideologiske påvirkninger og uretfærdige vurderinger. --- Den legendariske by Samarkand er kernen i Amir Temurs arv. En juvel i verdensarkitekturen. --- Jeg er lykkelig for at være født og opvokset i Samarkand. Jeg var omgivet af den arv, der afspejler den store Amir Temurs geni, hvis skønhed og statsmandskunst er ubeskrivelig. Fra min tidlige barndom var jeg omgivet af det kreative åndedræt fra den fjerne og stormfulde epoke og de historiske monumenter, som har ydet et værdifuldt bidrag til den globale civilisation. --- I dag er det usbekiske folk – efter at have opnået frihed og uafhængighed – i færd med at genoprette deres nationale traditioner med en hidtil uset entusiasme. Det

Museet for Amir Temur i Tasjkent – indenfor udstilles genstande, der hylder både fortidens helt og nutidens præsident Karimov

er varsomt i færd med at konservere disse historiske frembringelser, det rekonstruerer den rige historie og kultur, som forsætligt blev holdt hemmelig for os af en ondsindet fremmed vilje og af en ideologi, som var uantagelig for os.”

Styrken ligger i retfærdighed, står der som nævnt på statuen af Temur i Tasjkent. Den retfærdighed, som Karimov udfoldede i løbet af 1990'erne, var af en ganske bestemt beskaffenhed. Hans styre blev mere og mere diktatorisk, oppositionen blev sat i fængsel, hvis det da ikke lykkedes den at flygte til udlandet inden. Pressefriheden var nærmest en parodi, kontroversielle medier forfulgtes med fængsel eller lukning. Liberale russiske aviser måtte ikke sælges i Tasjkent, opdagede jeg i 1997 ved selvsyn. Og udlandet, ikke mindst USA, begyndte at true med repressalier, hvis styret ikke agtede at tage blot de mest elementære menneskerettigheder alvorligt. Men situationen ændredes fuldstændigt med 11. september 2001 – som i så mange andre sammenhænge. Pludselig forstummede USA's kritik, og Usbekistan rykkede frem i forreste linje som aktiv partner i kampen mod den internationale terrorisme. Landet havde pludselig fået global interesse. Det grænser jo op til Afghanistan, og Karimov stillede generøst en luftbase til rådighed for amerikanernes straffeekspedition mod talebanerne i Afghanistan. Og i læ af denne aktion kunne han stramme tøjlerne yderligere derhjemme, angiveligt for at beskytte sit land – nu ikke blot mod lokale islamister, men mod den internationale terror.

Og de tegn på islamisering, for eksempel i form af anvendelse af arabiske skrifttegn, som jeg havde kunnet spore i 1990, forsvandt i løbet af 1990'erne. Viser de sig i dag, bliver der slået ned på dem effektivt og resolut. Et eksempel på denne reaktion kom i maj 2005 i byen *Andizjan* i Ferganadalen. Her var der gennem flere måneder blevet demonstreret fredeligt mod fængslingen af en række lokale forretningsfolk, der var anklaget for islamisk terrorisme. Bevæbnede oprørere stormede fængslet og befriede de indsatte. Demonstrationerne fortsatte imidlertid, indtil sikkerhedsstyrker åbnede ild mod demonstranterne på en central plads i byen. Flere hundrede ubevæbnede civile blev

dræbt, mens over 500 flygtede over grænsen til Kirgisistan. Regeringen anklagede militante muslimer for at stå bag demonstrationerne, men afviste en uafhængig undersøgelse som foreslået af USA. Den usbekiske præsident svarede med at give USA et halvt år til at rømme luftbasen. Da Rusland og Kina billigede nedkæmpelsen af demonstranterne i Andizjan, begyndte konturerne til genåbning af gamle koldkrigsfronter at tegne sig. Så Karimov har i Centralasien, ligesom Putin i Tjetjenien, haft stor nytte af de sideeffekter, som bekæmpelsen af den internationale terrorisme har haft.

Det er i dag vanskeligt at skelne en ægte demokratisk opposition til styret, hvis

På universitetet i Tasjkent dominerede præsidentens værker monterne

den overhovedet findes, fra en islamisk opposition. Internationalt, det vil sige fra USA's side, er sådanne distinktioner irrelevante, så længe kampen mod den internationale terrorisme er det overordnede sigte. Man har godt og grundigt fået smidt barnet, de mulige spæde demokratiske tegn, ud med badevandet. Selv om Rusland og USA kalder hinanden strategiske partnere i bekæmpelsen af terrorisme, har Rusland med udgangspunkt i sine nationale og regionale interesser ikke i længden kunnet føle sig tryk ved den selvbestaltede internationale politibetjents tilstedeværelse i et af "det nære udlands" medlemsstater. I 2005 blev der da også indgået aftale om, at USA snarest skal rømme sin luftbase i Usbekistan. Også andre lande har følt sig utrygge ved USA's engagement i denne del af verden. Den såkaldte Shanghai-gruppe af lande, bestående af Kina, Rusland, Kirgisistan, Usbekistan og Kasakhstan, og stiftet som en regional sikkerhedsorganisation i 1997, pressede i høj grad på for at få en tilbagetrækningsaftale på plads. Og der er næppe

tvivl om, at vi i de kommende år vil blive vidner til, at denne organisation med Rusland og Kina som omdrejningsakse vil gøre opmærksom på sin eksistens.

Det var tydeligt, at de sociale problemer i form af overbefolkning, en stadig tydeligere arbejdsløshed, en uhyggelig rekord i børnedødelighed og et dårligt udviklet sundhedssystem i begyndelsen af 1990'erne var så store, at de i praksis ytrede sig i voldsomme etniske og nationale spændinger og udladninger. I forbindelse med ovenfor nævnte konference blev jeg inviteret hjem til en universitetskollega. Det viste sig at være et meget forfinet og kultiveret hjem. Reolerne fulde af bøger, præget af klassisk iransk litteratur, skrevet på farsi, det vil sige persisk. Jeg fik da også mine anelser bekræftet. Min kollega var slet ikke usbeker, han var tadsjiker – altså en repræsentant for det ret store tadsjikiske mindretal i Usbekistan. Jeg fik også bekræftet, at den officielle politik i Usbekistan var at gøre alle borgere i republikken, uanset nationalitet, til usbekere. Det var ikke let at være tadsjiker i 90'ernes Usbekistan. Det var ikke noget, man skilte åbent med. Min kollega var konfronteret med et dilemma. I sovjettiden var ens nationale tilhørsforhold ikke noget, man skilte med – men alle nationaliteter havde samme rettigheder eller mangel på dem. De sovjetiske overnationale toner overdøvede de nationale. Men under den sovjetiske fernis kunne enhver bruge sit nationale sprog. På den anden side kunne min kollega også tydeligt se de fordele, som de nye tider havde bragt med sig – som for eksempel den uafhængighed af Moskva, som de gav universitetsverdenen til at afholde en konference som den aktuelle.

Allerede i efteråret 1988 havde jeg sammen med Lisbeth og et hold russiskstuderende på Jysk Åbent Universitet besøgt Tadsjikistan – nærmere betegnet hovedstaden *Dusjanbe* og omgivelser. Ved den lejlighed konstaterede vi alle de sociale problemer, som jeg gennem årene havde læst om i aviserne. Om børn, der ikke kom i skole, fordi de skulle hjælpe til i det daglige arbejde. Om den lave levealder, som blandt andet kunne henføres til arbejdsvilkårene i bomuldsmarkerne, hvor en stor del af det hvide guld blev høstet ved håndkraft, dvs. af kvindehænder. Før høsten oversprøjtedes markerne med kemikalier, der skulle få bladene på bomuldsplanten til at falde af og dermed lette plukningen. Men kemikalierne, blandt andre pesticider, forgiftede kvinderne med ufrugtbarhed, sygdom og lav levealder til følge.

I *Dusjanbe* mødte vi unge mennesker på gaden, der da godt vidste, hvad Danmark var. I hvert fald lyste fodboldinteressen ud af dem, når de ihærdigt og med klædelig accent prøvede at udtale navnene Elkjær og Laudrup. Vi mødte også en journalist, der arbejdede for det sovjetiske informationsbureau APN's tadsjikiske afdeling. På navnet *Jurij Zimmel* kunne jeg på efternavnet hurtigt afgøre, at manden måtte have tyske rødder. Ganske rigtigt – familien havde i tidernes morgen ligesom så mange andre tyskere i deres kolonisationsiver fundet vej østover. Selv var Jurij født i Leningrad og talte kun russisk og tadsjikisk. Kort før Hitlers overfald på Sovjetunionen i juni 1941 havde hans familie fået det "gode" råd at forlade Leningrad. Ved skæbnens mellemkomst var den endt i den allersydligste del af Sovjetunionen – i bjerglandet og solbeskinnede Tadsjikistan på grænsen til Afghanistan, hvor Jurij var vokset op og senere havde stiftet familie.

Senere på året, hvor vi havde været i *Dusjanbe*, det vil sige i det sene efterår 1988,

kom en tadsjikisk delegation til Århus i forbindelse med de dansk-tadsjikiske kultur dage. Med i delegationen fulgte flere af de mennesker, vi allerede havde mødt i Dusjanbe, blandt dem også Jurij. Delegationen besøgte Lisbeth og mig privat og fandt herunder ud af, at Lisbeth havde skrevet en artikel i Randers Amtsavis om vort besøg kort forinden. Jeg citerer fra artiklen:

”Vores nationale farver kender man skam godt helt dernede og –ovre, hvor den nærmeste nabo er Afghanistan og Kina. Fik det i øvrigt bekræftet på gaden den første aften i Dusjanbe, da vi gik en tur og faldt i snak med et par unge mennesker – en tadsjik og en russer. – Hvor kom vi fra? Danmark, nåh, Åhlsen og Elkjar, lød det straks begejstret fra de to ungersvende, der – som alle andre sovjetborgere – skam også kender H.C. Andersen særdeles grundigt. Men for de to var det fodboldens kæmper, der røg ind på lystavlen, da Danmark blev nævnt. --- Da vi besøgte en typisk tadsjikisk bjerglandsby udenfor Dusjanbe, faldt vi i snak med et glad selskab på fire – en mand og tre frodige og farvestrålende kvinder – der sad med stor oppakning i busskuret. – Hvad vi venter på? Bussen. Hvornår kommer den? Det ved vi ikke, en gang i dag sikkert! Lød den glade kommentar fra manden, der naturligt overtog rollen som overhoved. De skulle til Dusjanbe på basar med deres frugt og grønt – i dag eller senere – og støde til det orgie af farver og livsglæde, som også kendetegner Tadsjikistan.”

Jurij blev straks fyr og flamme, da han hørte om artiklen – den ville han have oversat til

Randers-journalisten og Amtsavisen i tadsjikisk avis

russisk og trykt i en tadsjikisk avis. Som sagt så gjort – og stor var overraskelsen, da vi nogle måneder senere modtog et par eksemplarer af den russisksprogede avis *Vetjernyj*

Dusjanbe (Aften-Dusjanbe) fra den 7. februar 1989 med Lisbeths artikel trykt ord til andet og forsynet med Amtsavisens hoved.

I juni 1990 modtog vi imidlertid et trist brev fra Jurij. Han fortalte om, hvor vanskeligt det nu var at være russer i Centralasien, oven i købet med et tysk eller baltisk klingende navn. Allerhelst ville han emigrere til Vesteuropa, men indså også sine sproglige begrænsninger ved det. Jeg lader Jurij få ordet:

”I februar var der nogle blodige dage i Dusjanbe: En tusindtallig flok af banditter, ekstremister og nationalister slog ihjel, udøvede vold, røvede, ødelagde og satte ild på. Det var en blodrus, udført af de mørkeste kræfter og, som man vanskeligt kan forestille sig. Regeringen var nødt til at sætte tropper ind og erklære en undtagelsestilstand, som endnu ikke er ophævet. En yderst anspændt situation, hersker. --- Jeg er ikke fortvivlet, men overordentligt optaget af et væsentligt spørgsmål: Hvordan bliver mit videre liv? --- Februar-begivenhederne har entydigt fået mig til at forstå, at jeg, at vi er fremmede i denne republik. I løbet af de seneste måneder er mange, som vi siger, russisktalende familier emigreret til Rusland. Men for mig er denne vej, som du forstår, praktisk talt lukket. Fra Rusland får vi hele tiden informationer om diskriminering af dem, der af en eller anden grund ikke forekommer at være russere. I en særlig vanskelig situation befinder de sig, hvis efternavn eller fornavn lader formode, at de er baltere, tyskere eller – Gud bedre det – jøder”.

De uroligheder og den vildskab, som Jurij Zimmel refererede til i sit brev fra 1990, skulle blive endnu værre et par år senere. Men først et par informationer om Tadsjikistan. Knap fire gange Danmarks størrelse og med 6,5 mio. indbyggere. Republikkens lokale navn er *Jumhurij Tojikistan* og var en af Sovjetunionens fattigste republikker. Den er et udpræget bjergland, beliggende mellem tre af Centralasiens store bjergmassiver. Det tyndt befolkede område *Gorno-Badakhshan* mod sydøst har bergtoppe på over 7.000 meter. Vegetationen er overvejende græsstepper og ørken. I de kunstvandede områder er der plantet poppeltræer langs næsten alle vandingskanaler. På trods af faldende fødselstal

Bussen skulle komme i dag, men måske først i morgen – tadsjikisk tålmodighed i bjerglandsbyen

og borgerkrigens ofre steg befolkningstallet i 1990'erne med over 2,5 % årligt. Næsten halvdelen af befolkningen er under 14 år. Landbruget er hovederhverv med kunstvandet bomuldsdyrkning som førsteprioritet. Landet er transitland for Afghanistans narkoeksport, blandt andet passerer omkring 100 tons heroin årligt. Undergrunden rummer mange råstoffer, men natur- og transportforholdene gør udnyttelsen vanskelig. Der findes ikke noget transportnet, der binder landet sammen. De gamle karavaneveje, der fører over fire højtbeliggende bjergpas og gennem Gorno-Badakhshjan, er blevet udbygget til biltrafik, men er i flere vintermåneder ikke farbare. Sprogligt skiller tadsjikerne sig ud fra Centralasiens tyrkiske folkehav. Sproget er indoeuropæisk og beslægtet med iransk og de afghanske sprog. Det har fostret en lang, overdådig og genre-rig litterær tradition, der har tildelt tadsjikerne en ubestridt kulturel førerposition i regionen.

Tadsjikerne nedstammer fra iranske folk, der har befolket området siden 500-tallet før vor tidsregning. I 600-tallet efter vor tidsregning kom araberne, som et århundrede senere blev fordrevet af persiske styrker. I 1700-tallet overtog nomadefolket usbekerne kontrollen med de stort set fastbosiddende tadsjiker, indtil russerne i 1860'erne erobrede Centralasien. Efter Oktoberrevolutionen blev tadsjikerne først en del af Den usbekiske Unionsrepublik for i 1929 at danne egen unionsrepublik. Dog uden de vigtige handelsbyer Samarkand og Bukhara, der på trods af en tadsjikisk befolkning forblev dele af Usbekistan. Efter den sovjetiske invasion i Afghanistan i 1979 var der en voksende modstand mod sovjetmagten. Den udviklede sig til en spirende nationalisme, og i 1990 erklærede det tadsjikiske parlament republikken for uafhængig. Det umiddelbare resultat blev de reaktioner mod fremmede, som Zemmel refererede til i sit brev. I 1992 afslørede tomrummet efter Sovjetunionens sammenbrud i december 1991 de dybe regionale spændinger, der fundamentalt prægede Tadsjikistan. Groft sagt mellem et klanbestemt og ringe udviklet syd med nære forbindelser til nabolandet Afghanistan og et industrielt mere udviklet nord, i højere grad vendt mod de øvrige centralasiatiske republikker. I sommeren 1992 udbrød en regulær borgerkrig, der kom til at vare til juni 1997. Resultatet blev mindst 20.000 dræbte og mere end en halv million fordrevne. Borgerkrigen var ødelæggende for den i forvejen meget svage økonomi, produktionen faldt drastisk, og ødelagte broer og veje afbrød kommunikationen mellem landsdelene. Hele tiden siden unionens opløsning har Rusland spillet en betydelig militær og økonomisk rolle i Tadsjikistan. Og i henhold til en aftale fra 2004 har Rusland en militærbase, der med sine 5.000 mand er Ruslands største base i udlandet.

Endnu kunne man i begyndelsen af 1990'erne i enighed vende sig mod centrum og give det skylden for al dårlighed. Var det ikke Moskva, der hen over hovedet på den centralasiatiske region og dens befolkning i 1986 havde dekretet stop for flodvendingsprojektet, der skulle have bragt livgivende og nødvendigt vand til regionen, arbejde til de mange unge arbejdsløse og stoppet den katastrofale udtørring af Aralsøen? De fiskerbåde, der nu stod som realiteter og ikke blot som luftspejlinger langt inde i ørkensandet og den befolkning i den autonome republik *Karakalpakien*, der støder op til søen, og hvis levealder var reduceret til gennemsnitligt 40 år, kunne nemt mobiliseres som vægtige argumenter mod de centrale myndigheder, der i årtier havde satset ensidigt på bomulden som regionens monokultur. Og dermed skabt de skævheder i Centralasiens

økonomiske strukturer, som det vil tage årtier at afhjælpe.

Det, der populært er gået over i historien som ”flodvendingsprojektet”, var et gigantisk foretagende, der havde til hensigt at sende noget af de store sibiriske floders vand sydpå i stedet for, at vandet, som naturen foreskrev, løb nordpå og ud i Ishavet til ingen verdens nytte. I praksis drejede projektet sig imidlertid ikke om at vende floder, men om at sende cirka 10 % af den vestsibiriske Ob-flod og dens bifloder Irtysjs og Tobols vand sydpå, gennem en 2-3.000 km lang kanal syd om Aral-søen og vestpå frem til Det kaspiske Hav, ud i de centralasiatiske floder, der på grund af en overdreven kunstvanding var i færd med at udtørre. Tanken var besnærende: At føre det enorme vandoverskud i de sibiriske floder sydpå til det tørre og tørstende Centralasien. Usbekistan var nemlig i den sovjetiske planøkonomi udpeget til at være Sovjetunionens bomuldsproducent nr. 1, deraf behovet for kunstvanding. En arbejdsstyrke på 60.000 mand, bestående af planlæggere og ingeniører, havde været beskæftiget med projekteringen af dette gigantiske arbejde, der i propagandan var blevet markedsført som et af menneskets livtag med naturen. Projektet medførte en omfattende offentlig debat i medierne, hvor der fra mange sider blev advaret mod de klimatiske og miljømæssige konsekvenser af dette indgreb i naturen.

Under henvisning til specifikt denne debat havde Politbureau så i august 1986 stoppet hele projektet. Indgrebet fra højeste politiske instans var formodentlig også i betydelig grad påvirket af, at i april samme år, det vil sige blot fire måneder tidligere, var Tjernobyl-værket eksploderet. Opgivelsen af projektet var et afgørende vendepunkt i ikke blot den sovjetiske befolknings, men også i den sovjetiske regerings holdning til forholdet mellem menneske og natur. Det var første gang i sovjetstatens historie, at parti og regering følte sig foranlediget til at opgive et gigantisk ingeniørteknisk projekt, et livtag med naturen. Dnepr-floden i Ukraine havde man tæmmet i begyndelsen af 1930'erne for at give plads til et vandkraftværk, ligeså havde man fået Angara-floden i Sibirien til at falde til føje i slutningen af 1950'erne. Den sibiriske tajga havde i årene 1975-84 givet efter for Den transsibiriske Jernbanes nordlige stiklinje til Stillehavet – BAM. Nu skulle nogle af de sibiriske floder, der altid var løbet den ”forkerte” vej afgive noget af deres vand til Centralasiens vandfattige, men ikke ufrugtbare ørkener. Atter en gang skulle ungdommen begejstres for en sag, som havde naturens overgivelse som sit mål - til glæde og nytte for menneskene. I Centralasien forberedte man allerede de ældre elever på denne vældige opgave, som skulle give dem og deres efterkommere et livsgrundlag, og som skulle gøre det unødvendigt at udskifte deres arbejdsløshed i et forholdsvis mildt klima med beskæftigelse i Sibiriens kulde.

Ruslands historie er med rette blevet kaldt en lang række af kolonisationshistorier. Hver gang livsgrundlaget, jorden og dens ressourcer slap op, havde man blot inddraget ny jord. Det gjaldt, da man i middelalderen begyndte at fælde skoven i det europæiske Rusland. Det gjaldt, da den ukrainske bonde inddrog steppeområdet mod øst og sydøst, og det gjaldt, da man i slutningen af 1500-tallet første gang overskred Ural, og da man langt senere – i slutningen af 1800-tallet – sendte jordløse bønder på landnam i Sibirien. Det gjaldt også, da man i 1930'erne for alvor begyndte at udvinde Urals og Sibiriens naturrigdomme. Og det gjaldt endelig, da Nikita Khrustjov i 1950'erne iværksatte sit

storstilede nylandsprogram i det vestlige Sibirien og Kasakhstan. Naturen var uendelig, skoven var uendelig, steppen var uendelig, og råstofforekomsterne syntes også at være uendelige. Alle indbød de til ekstensiv drift – for ikke at sige rovdrift.

Marxismens optimistiske og teknikglade filosofi passede som fod i hose i denne russiske opfattelse af naturen som dels noget, der var nok af, og dels noget, som mennesket skulle og kunne underlægge sig. Mennesket og dets redskaber, teknikken, stod som formidlere mellem natur og kultur. Det var kun religionen, der havde prædikeret ydmyghed over for alt gudgivet, inklusive naturen. Det var derfor ikke tilfældigt, at Lenin gang på gang satte lighedstegn mellem et teknisk og et socialt fuldkomment samfund. Den elektriske energi var udgangspunktet. Den var nøglen til naturen og dens rigdomme. En lang række storstilede projekter blev virkeliggjort i denne filosofis navn. Det nye sovjetmenneske skulle være formidler mellem natur og kultur.

Det er vanskeligt at vide, hvad der foregik i hovederne på Politbureaus medlemmer, da de den 17. august 1986 besluttede at droppe ”flodvendingsprojektet”. Men vi ved, hvad der blev nedfældet i mødereferatets kancellisprog: ”Efter at have undersøgt problemerne i forbindelse med en realisering af det projekteringsarbejde, der skulle resultere i at lede en del af de nordlige og sibiriske floders vand ned i landets sydlige områder, har Politbureau på baggrund af, at supplerende undersøgelser af problemets økologiske og økonomiske aspekter er nødvendige, som også brede kredse i offentligheden har givet udtryk for, anset det for formålstjenligt at stoppe det nævnte arbejde”. Vi ved også, at beslutningen blev taget mindre end 4 måneder efter, at blok nr. fire på atomkraftværket i Tjernobyl var eksploderet.

Politisk var beslutningen interessant ved at henvise til de økologiske betænkeligheder, der var kommet til udtryk i offentligheden. Mange af disse betænkeligheder kunne i den sovjetiske presse spores 15 år tilbage i tiden for så i begyndelsen af 1980’erne at blive både mere talrige og mere påtrængende. Brede kredse i befolkningen, anført af forfatternavne som *Povtsov*, *Rasputin* og *Salygin* bragte dem frem i både presse og

Basarliv i Samarkand

skønlitteratur. Og gang på gang blev de afvist af ministerier, styrelser og departementer, kort sagt af eksperterne.

På den anden side var projektmodstandernes force måske, at de på konstruktiv vis anviste løsninger på de reelle økonomiske og sociale problemer, der var projektets baggrund. De kunne for eksempel dokumentere, hvordan der kunne spares på kunstvandingen, og at det manglende vand kunne hentes op fra undergrunden. Hvilke økonomiske, sociale og regionale problemer skulle flodprojektet have afhjulpet? Jeg har ofte i min undervisning sammenlignet Sovjetunionen med en trekant, der stod på spidsen. De to øverste spidser illustrerede henholdsvis det europæiske Rusland og Sibirien, mens den nederste spids illustrerede Centralasien. Trekanten gav et billede af den skæve ressourcefordeling i Sovjetunionen, markeret med de tre M'er – maskiner, mineraler og mennesker. Med andre ord produktionskapacitet, råstoffer og arbejdskraft. På trods af alle udviklingsarbejder i Sibirien befandt 80 % af produktionskapaciteten sig stadig vest for Ural, mens 80 % af de kendte naturressourcer fandtes i Sibirien. Den sidste spids i trekanten illustrerede som sagt Centralasien. Her fandtes det overskud af arbejdskraft, som regionen selv havde svært ved at beskæftige og, som Sibirien havde så stor brug for. Et fødselsoverskud på hele 3 % om året var ikke ualmindeligt i det meste af Centralasien. Religiøst bestemte traditioner var naturligvis en del af forklaringen, men først og fremmest var den manglende migration og mobilitet en konsekvens af, at størstedelen af den centralasiatiske befolkning boede på landet. Og før denne befolkning blev urbaniseret, var det usandsynligt, at den skulle føle trang til andre dele af Sovjetunionen.

Den manglende mobilitet skulle også ses i lyset af, at islam stadig spillede en rolle – måske ikke så meget som en religion, som befolkningen aktivt og bevidst gik op i, men primært som et socialt system med ret fastlåste normer. Det var og er ganske almindeligt, at man i Centralasien bor i storfamilien – en struktur, der dårligt harmonerer med moderne etagebyggeri. Det var ganske almindeligt, at de, der ønskede at hente sig et udkomme eller et supplement til familieindkomsten, for eksempel i Tasjkents tekstilindustri, blev fragtet i bus mellem hjem og arbejde. Det var også ganske almindeligt, at kvinder havde hjemmearbejde ved for eksempel at arbejde for en fabrik i byen. Også andre faktorer reducerede centralasiaternes migrationslyst. Der var klimaet, som nok kunne afholde en usbeker fra at flytte til Sibirien. Alle var i Sovjetunionen garanteret en skolegang, hvor modersmålet var undervisningssprog. Men denne ret gjaldt kun inden for det territorium, hvor modersmålet hørte hjemme. I Sibirien var der kun russisksprogede skoler til rådighed.

Beslutningen om at skrinlægge flodvendingsprojektet, der i Moskva blev betragtet som en fornuftig reaktion, blev i Centralasien modtaget med vrede og som endnu et udslag af Moskvas trang til at bestemme alt uden hensyntagen til lokale behov. Og de lokale behov dikterede oprettelse af nye arbejdspladser til at afhjælpe den betydelige ledighed blandt unge mennesker i en meget ung befolkning. Aral-søens overflade er i dag halveret fra 60.000 kvadratkilometer i 1960'erne til kun 37.000 kvadratkilometer i 1989, og den er udnævnt til internationalt økologisk katastrofeområde. Fiskeriet er umuliggjort, de store tørlagte søbredder ligger hen som saltørkener, og saltet spredes med vinden med ødelæggende virkning over store områder. Reduktionen af søens areal

har medført, at saltindholdet er øget betydeligt med alvorlige konsekvenser for fiskeriet og dermed for befolkningen. Danida og danske miljøforkæmpere, blandt andet gennem organisationen *Levende Hav*, er engageret i arbejdet med at omlægge og genskabe fiskerierhvervet omkring Aralsøen.

Tasjkent er i dag en moderne millionby. Usbekistan var allerede som sovjetrepublik af Moskva udpeget til at være hele regionens metropol – til stor fortrydelse for nogle af naborepublikkerne, ikke mindst Kasakhstan. Udviklingen havde taget fart efter

Et af de mange og imponerende springvand i Tasjkent

1966, hvor et kraftigt jordskælv ryddede byens centrum med dets lave lerklinede huse, men med forbavsende få ofre. Myndighederne fik hermed en kærkommen lejlighed til at planlægge et moderne bycentrum med monumentale betonbyggerier med tydelige lokalkoloristiske islæt, mange store grønne områder og enorme springvand samt fontæner. Også byens traditionelle handelscentre, basarerne, blev underkastet en modernisering – officielt af hensyn til hygiejnen, et argument, som godt kunne bifaldes af vestlige sundhedskommissionsøjne. Men i krogene blev der hvisket om, at moderniseringen i realiteten havde til formål at udrydde basarkulturens særlige karakter af social og politisk afsondrethed fra det øvrige samfund. Alt det hørte jeg meget om i 1971, hvor jeg besøgte Tasjkent første gang. I 1997 oplevede jeg en by, hvor reklamer for danske Stimorol prægede bybilledet side om side med Marx, Lenin, Temur, Coca Cola, McDonald-inspirerede burgerbarer, rapmusik og Stalin. Sydkoreanske Dawoe-biler dominerede gadebilledet, og nyopførte asiatiske og vestlige koncertpaladser i glas og stål var iøjnefaldende point de vue'er i hovedstaden. Det kyrilliske alfabet skulle i løbet af en halv snes år erstattes af, ikke det arabiske, men det latinske alfabet. Båndene til Moskva, forstået som one way kommandolinjer var under nedbrydning. På den anden side kunne man godt få en fornemmelse af, at i politisk henseende var såvel Politbureau som Centralkomite, der var gået af mode i Moskva, blot flyttet til Tasjkent, men nu udstyret med nationalistiske kendetegn.

Da jeg en søndag formiddag slentrede alene rundt i Tasjkents bymidte, stødte jeg

i en af parkerne på en buste af *Sjaraf Rasjidov*. Han var Karimovs forgænger som Partiets førstesekretær, men faldt i unåde i Moskva og blev afsat, da Gorbatsjov kom til magten i 1985. Som lokal partichef havde Rasjidov i årevis solgt store mængder af ikke-eksisterende bomuld til centralmyndighederne og ladet pengene gå i egne og andre ledende partifolks lommer. Nu var det jo ikke sådan, at de russiske myndigheder ikke kendte begrebet korrupsion. Men dels havde Gorbatsjov kort efter sin tiltræden erklæret krig mod økonomisk slendrian, og dels var den usbekiske mafias aktiviteter så omfattende og grelle, at der måtte gribes ind. I parentes bemærket var den sovjetiske partichef Bresjnevs svigersøn også indblandet på den russiske side. Den usbekiske reaktion på Rasjidovs afgang og Moskvas straffende hånd var primært vrede. Her havde man en af

Falden engel i Moskva hædres som helt i Usbekistan – Bresnjev-tidens partisekretær Rasjidov, i en af Tasjkents centrale parker

republikkens sønner, der i årevis med held havde talt Roma, læs Moskva, midt imod, og nu blev han straffet, blot fordi han havde sørget godt for sin republik. At han også havde haft svært ved at skelne skarpt mellem republikkens og sine egne interesser, blev i Centralasien anset for mere at være en del af hverdagen end som en forseelse. I Moskva blev forbryderen glemt, men i Tasjkent blev han en helt, hvis buste man nu kan beundre i en byens centrale parker.

I det foregående har jeg mest beskæftiget mig med de centralasiatiske republikker, som jeg har et kendskab til gennem besøg. Men for at få et indtryk af hovedtendenserne i hele regionen vil jeg give et rids af de øvrige republikker, der i dag er suveræne stater,

Gadebillede fra Tasjkent – der er kommet løg til byen

som vi i fremtiden givet kommer til at høre mere til. Lad mig starte med *Kasakhstan*, der i den russiske terminologi imidlertid slet ikke kaldes centralasiatisk – formodentlig fordi området allerede før 1917 blev en integreret del af og økonomisk tæt forbundet med Rusland. Til forskel fra det øvrige Centralasien, der mere eller mindre bevarede en uofficiel kolonistatus i forhold til de russisk/sovjetiske kerneområder.

I min undervisning har jeg altid kaldt Kasakhstan en slags mini-Sovjetunionen. Forstået på den måde, at landet inden for sine grænser havde alle ingredienser til at udvikle såvel landbrug som industri. Enorme og varierede naturressourcer i form af kul, olie, naturgas, jernmalm, mangan, nikkel, kobber, guld. Ligeledes enorme arealer i form af sletter, buskstepper og græsstepper, der kunne gøres til frugtbar landbrugsjord. Kasakhstan udgjorde godt og vel 10 % af Sovjetunionens areal og er lige så stor som hele Vesteuropa – tal, der illustrerer såvel Sovjetunionens som Kasakhstans størrelse. I areal dækker Kasakhstan 2,7 mio. kvadratkilometer, men har en befolkning på sølle knap 15 mio. Landets integration i russisk økonomi fandt sted i tre ryk. Første gang omkring 1900, hvor jordløse russiske bønder forlod jordmangel og sult i det europæiske Rusland for at blive nybyggere i det vestlige Sibirien og Kasakhstan. Dernæst i 1930'erne og især under Verdenskrigen, hvor enorme industrianlæg blev flyttet eller nyanlagt i betryggende afstand fra fronten. Og endelig i 1950'erne, hvor Nikita Khrustjovs ambitiøse nylandsprogram skulle fjerne den konstante frygt for hungersnød, som altid havde ligget som en skygge over fødevarer-situationen i Rusland. Tredve millioner hektar, det vil sige 9 % af det samlede areal, blev opdyrket og organiseret i enorme statsbrug – gigantomani i megastørrelse! Taberen i denne udvikling blev den indfødte befolkning – kasakherne – der dels mistede grundlaget, græsningsarealer, for deres traditionelle nomadetilværelse og dels, at de i dag udgør under halvdelen af befolkningen. Resten er blandt andre russere og ukrainere med 40%.

De første blodige etniske uroligheder i Sovjetunionen efter, at Gorbatjov var kommet til magten, fandt sted i Kasakhstan, nærmere bestemt i den daværende hovedstad *Alma Aty*. Den nye partichef i Moskva havde i 1986 afsat den lokale partiboss – en ka-

Meget nyere byggeri i Tasjkent integrerer lokale træk – det tidligere Lenin-museum er i dag Historisk Museum

sakher ved navn *Kunajev*, der havde siddet på posten, siden Bresjnevs magtovertagelse i 1964. Set fra Moskva var korrupsionen i den centralasiatiske republik åbenbart værre end i Moskva – den blev i hvert brugt som begrundelse for fyringen. En russer blev indsat i stedet, men så udbrød de nævnte uroligheder. Enden på historien blev, at også russeren blev afsat og erstattet af en indfødt – *Nursultan Nasarbajev*. Og han har siddet der siden, først som partisekretær og fra 1991 som folkevalgt præsident. Mønstrer fra Usbekistan gentog sig. Forvandlingen overnight fra kommunistisk partisekretær til demokrat. Men til forskel fra de andre centralasiatiske ledere støttede Nasarbajev aktivt, helhjertet og til det sidste Gorbatsjov og hans forsøg på at forny Unionen. Men hans styre blev i løbet af 90'erne stadig mere autoritært, hans familie blev anbragt på ledende poster, ytringsfriheden fik trange vilkår, og OSCE har til stadighed kritiseret valgene. Nasarbajevs svar til denne kritik har monomant været, at demokrati i det eks-sovjetiske rum er noget andet end i Europa. Og endnu i januar 2007 sidder han tilsyneladende sikkert på magten. Og Kasakhstan har som følge af sine naturressourcer, sit produktionsapparat, arvet fra Sovjetunionen, og sine gode økonomiske relationer til multinationale selskaber kunnet undgå den totale økonomiske kollaps, der har præget de fleste andre tidligere sovjetrepublikker.

I slutningen af 1970'erne var jeg på et kort ophold i *Frunze*, hovedstad i den daværende kirgisiske unionsrepublik. Byen hedder i dag *Bisjkek* (= en kærne, hvor man gærer hoppemælk) og har trekvart million indbyggere. Jeg vil ikke opholde mig længe ved den, men blot nævne dens korte forhistorie. Anlagt som russisk militærbase i 1800-tallet og 1926 udnævnt til hovedstad under navnet *Frunze*, opkaldt efter en sovjetisk general. Jeg husker byen som ualmindelig kedelig, uden historie, uden kolorit, blot en mængde betonblokke, anbragt på den bare mark. Til gengæld ligger den i 800 meters højde, med ualmindeligt smukke omgivelser, sneklædte bjerge omkranser byen. Ikke uden grund er Kirgisistan, som er republikkens navn siden selvstændigheden i 1991, blevet kaldt for Asiens Schweiz – en imponerende natur med flere bjergtinder på over 7.000 meter, et eldorado for bjergbestigere og dristige skiløbere.

I areal fylder Kirgisistan det halve af Sverige og har en befolkning på størrelse med Danmarks. Den indfødte befolknings andel er kun 52 %, mens russere og usbekere udgør store mindretal. Selvstændigheden efter 1991 efterlod landet i dyb krise. I den sovjetiske økonomi havde republikken primært været tildelt rollen som fåreavler – fedthalefåret *karakul*, der blandt andet anvendes til persianerpels. Den har store vandkraftreserver, men de anvendes kun sparsomt. I 1990'erne blev Kirgisistan Vestens darling – især takket være præsidenten *Askar Akajev* (født 1944), der til forskel fra alle andre centralasiatiske statsledere ikke havde en fortid i partiapparatet. Han var videnskabsmand og specialist i optisk edb-teknik. I slutningen af 1980'erne gik han ind i politik som repræsentant for liberale og perestrojka-orienterede kredse og blev folkevalgt til præsident i 1991. Det gjorde Kirgisistan eftertragtet som modtagerland for såvel privat som statslig støtte – en position, som landet stadig har. Blandt de seneste skud på den internationale velgørerstamme er initiativet ”Babushka Adoption”, der skal hjælpe betrængte ældre. Akajevs perestrojka-politik med økonomiske reformer, politisk liberalisering og med en fri presse afløstes omkring årtusindskiftet af en mere autoritær form samtidig med, at de obligate anklager om korrupsion i embedsmaskineriet ramte præsidenten. Fattigdom og arbejdsløshed bredte sig – i 2005 befandt hver sjette kirgiser sig under fattigdomsgrænsen ifølge FN. Situationen førte til voldsomme folkelige protester og resulterede i den såkaldte Tulipanrevolution. Akajev flygtede til Rusland og frasagde sig sit embede. Men de reelle sociale og økonomiske problemer består og kan vanskeliggøre enhver kommende præsidents politik. Dertil kommer, at flere af Kirgisiens bjergveje indgår i nettet af narkotikaruter fra Afghanistan og til Rusland og Europa.

En præsident, der i anledning af sin 65-årsdag udsendte sit stamtræ som udsmykning på mønter. Eller, som opkaldte måneden januar efter sig selv og april efter sin mor. Som gjorde sine egne litterære værker til pligtlæsning i skoler, og som beordrede skolebørnene til at indlede dagen med en bøn til præsidenten. Eller, som beordrede et ispa-

Ensemble, centreret omkring guldstatue af nu afdøde præsident Nijasov i Turkmeniens hovedstad Asjkhabad

lads bygget i sit land – uagtet det er et af klodens varmeste steder. Det er blot nogle af de utallige bizarre påfund, der prægede Turkmenistans præsident *Suparmurad Nijazovs* (1940-2006) regeringstid. Og de var udtryk for en personkult, der fik kollega Karimov i naborepublikken til at ligne beskedenheden selv. Men først et par ord om landet. På størrelse med Spanien, men med en befolkning, der er mindre end Danmarks. Karakum-ørkenens sortsand udgør 80 % af Turkmenistans areal. Den over 1000 km lange Karakum-kanal, der blev bygget under indtryk af 1950'ernes og 1960'ernes optimistiske tro på en problemfri udnyttelse af naturen. Kanalen, der i den sydlige del af landet førte vand fra floden *Amu Darja* til bomuldsmarkerne og hovedstaden Asjkhabad, proklameredes som endnu et eksempel på menneskets besejring af naturen. Men den var gravet i sand og uden foring, så vandspildet var enormt. Kanalen har derfor en betydelig andel i Aral-søens miserable og katastrofale tilstand i dag.

Fra naturens hånd er Turkmenistan begunstiget med betydelige mængder af olie og naturgas. Eksportindtægterne fra dem brugte Nijazov til at finansiere billige forbrugspriser for befolkningen. Men pengene brugtes også til enorme prestigebyggerier. Resultatet blev, at en udvikling af samfundet aldrig er kommet i gang. Der findes næsten ingen industri, og samfundet er forblevet præget af en traditionel agrar stammekultur med en ringe udviklet infrastruktur. Stammestrukturen er afgørende ved avancementer. En turkmener gifter sig ikke udenfor sin stamme, og hver stamme våger over at bevare sin egen dialekt. Turkmenerne regner med 7 større og 24 mindre stammer. Fire af dem kaldes hellige og nyder på trods af, at de er små en særlig social prestige. De regner sig som værende af arabisk oprindelse og hævder at nedstamme fra de fire første kaliffer. Turkmenerne adskiller sig på mange måder fra de andre centralasiatiske folk. Sprogligt er de nærmere på rigstyrkisk og aserbajdsjansk end på for eksempel usbekisk. Deres fysiognomi er ikke mongolid – den er tættere på iranere og tyrkere. Deres selvfølelse – også over for andre centralasiater – er stor. De er blevet kaldt stridslystne og aristokratiske. Turkmenerne har en veludviklet antirussisk holdning – fostret ikke blot historisk af 1800-tallets utallige og særdeles blodige sammenstød med erobrerne, men også af de utallige udrensninger i den politiske ledelse, som det sovjetiske Moskva foretog, begrundet i påstået nationalisme.

På den anden side har Turkmenistan hidtil været den mest stabile postsovjetiske stat – næppe uden sammenhæng med de ringe vilkår, ytringsfriheden og andre demokratiske rettigheder har haft. Internet og import af udenlandske aviser er forbudt. Alle tv-kanaler viser konstant en guldfarvet profil af præsidenten i studiehjørnet. I lighed med kollegaer i andre centralasiatiske lande præsterede Nijazov springet fra partiboss og til leder af et selvstændigt Turkmenistan. Men til forskel fra dem har han ført en selvstændig udenrigspolitik – såvel overfor Rusland som overfor nabostaterne. Til gengæld nærmede han sig Iran. Da Nijazov pludselig døde (naturligt!) i december 2006, havde han ikke været på valg siden 1992. I 1999 fik han ændret forfatningen, så han kunne være præsident på livstid og kaldte sig herefter *Turkmenbasji* (= turkmenernes fader). Det var også svært at få øje på en eventuel efterfølger – en situation, der pludselig blev uhyggelig aktuel, da præsidenten på trods af alle odds alligevel viste sig at være dødelig. I skrivende stund er Turkmenistans ledelsesmæssige fremtid aldeles usikker, men sandsynligvis viser der sig

en kandidat fra den afdøde præsidents egen klan. Sådan har traditionen altid været, og der er overalt i regionen tegn på, at sådan vil den også fortsætte.

Den centralasiatiske region har olie og gas – og dermed de helt afgørende forudsætninger for at tiltrække sig verdens opmærksomhed. I en tid, hvor flere og flere energipolitiske eksperter taler om de fossile brændstoffservers begrænsede levetid, vil nye optioner altid være interessante for alle energitørstige nationer. Centralasien har alene af den grund alle muligheder for at blive et af verdens nye storpolitiske brændpunkter. På

Det nyopførte præsidentpalads i Asjkhabad

mange måder er regionen det allerede – i hvert fald, når man i analysen også inddrager naboregionerne mod syd. USA og dets allierede, herunder Danmark, og NATO-styrker udkæmper i henholdsvis Irak og Afghanistan en mere og mere tilsyneladende håbløs krig. Lektien fra Vietnam og fra russernes tidligere forsøg i Afghanistan synes endnu ikke lært tilstrækkeligt. Og de aktuelle begivenheder i Irak og Afghanistan, hvor der dagligt dræbes mennesker i hundredvis, sker sideløbende med, at Iran indirekte er den store vinder. I Irak sidder efter forholdsvis demokratiske valg en shia-muslimsk-domineret regering, der massivt bistået af USA og med stadig mindre succes bekæmper al Qaeda-inspirerede oprørsstyrker. Samtidig med, at NATO-styrker i Afghanistan søger at nedkæmpe de ligeledes al Qaeda-influerede Taleban-styrker. Mens den iransk-støttede organisation Hizbollah er tæt på at overtage magten i Libanon. I alle tre tilfælde agerer USA med sine handlinger indirekte klart til fordel for det ene element i den af USA definerede ”ondskabens akse” – nemlig Iran. Iran er med andre ord i skrivende stund, i februar 2006, den store vinder i Mellemøsten. Hvordan Vesten kommer ud af denne åbenbart håbløse konfrontation, er det vanskeligt at spå om – i hvert fald under de nuværende konditioner.

Tilsyneladende er USA og Europa i øjeblikket endvidere sat udenfor døren i forhold til Centralasiens råstofpotentiale. Anderledes med Rusland og den opkommende og fremstormende stormagt Kina. Rusland kan uden tvivl bygge videre på sin histo-

riske rolle i det centralasiatiske rum. ”I Europa var vi slaver og påhæng, i Asien er vi herremænd”, har Dostojevskij skrevet en gang. Og især i en situation, hvor Rusland på den europæiske front er i defensiven – som så ofte dokumenteret gennem historien. Landets eneste aktuelle, men samtidig hårdtslående trumf i forhold til EU-Europa er energitilførslerne. Mens det samme Europa, i dag tilmed udvidet med det i særdeleshed og konsekvent altid anti-russiske land Polen, til stadighed og med rette kritiserer præsident Putins anti-demokratiske tiltag – samtidig med at denne kritik bider mindre og mindre på det stadig mere selvsikre Rusland. Putin er derfor heller ikke som Europa og USA sart med hensyn til Centralasiens perlerække af autoritære statsledere, der betragter økonomiske reformer, demokratiske spilleregler og rettigheder som en by i Europa. Men på den østlige horisont tegner der sig et stadig mere selvbevidst Kina, der har et hastigt voksende og enormt energibehov, og som har et endnu mere afslappet forhold til demokrati-snakken end Rusland. De to lande kan derfor udmærket som perspektiv komme til at konkurrere om de centralasiatiske naturressourcer. Og i magtspillet mellem dem kan Vesten atter få en chance i energikapløbet om Centralasien.

EFTERSKRIFT

MIN VEJ TIL RUSSISK

– TILFÆLDIGHED MED ET MÅL

Det er i bund og grund et banalt, men alligevel evigt aktuelt spørgsmål, hvad der bestemmer ens livsbane. Kan den forberedes og planlægges eller, er den i sidste ende en tilfældig række af ligeså tilfældige enkelt-tildragelser? Svaret er vel som i så mange andre af livets sammenhænge et både-og. Grundstrukturen i livsforløbet kan planlægges, men detail-strukturen bestemmes af, hvordan denne grundstruktur kan forenes med eller tilpasses den virkelighed, som det enkelte individ er en del af. Jeg havde allerede i mellemskolen, inspireret af en engageret lærer, fået interesse for historie – en interesse, der i gymnasiet udviklede sig til et ønske om i fremtiden fagligt og professionelt at beskæftige mig med historie. Men mere specifikt, hvordan denne beskæftigelse skulle manifestere sig – ja, det skulle vise sig at være en helt anden historie.

Min opvækst i skolealderen fandt sted på et husmandssted med 30 tønder ikke særlig god jord, beliggende ved jernbanelinjen Tønder-Tinglev, nærmere bestemt 500 meter nord for den og mellem stationerne Jejsing og Rørkær. Tiden var de sidste år i 1940'erne og de første syv af 1950'erne. Det vil sige en periode, hvor dansk landbrug måtte beslutte sig for modernisering og mekanisering, inklusive den gældsætning, denne proces uvægerligt medførte – eller også lade stå til, eventuelt suppleret med den ene ægtefælles arbejde udenfor hjemmet. Mine forældre valgte en tredje vej: At forsøge at klare sig med udbyttet af de 30 tønder land, suppleret med et varieret husdyrhold i form af køer, svin og høns. Den lille grå slider, der i form af en Ferguson-traktor blev så almindelig på små gårde i 1950'erne, var der ikke råd til, så husdyrholdet var udover de nævnte også to heste. Fremmed hjælp var der heller ikke råd til, så dette arrangement var kun farbart så længe, jeg, der er enebarn, boede hjemme, og derfor ved siden af skolearbejdet kunne hjælpe til i bedriften. Da jeg blev student i 1957, besluttede mine forældre at sælge gården, udskifte jorden med asfalten, flytte til Tønder og investere provenuet ved salget i en sygehuskiosk med monopollignende status og dermed en i sagens natur stabil omsætning.

Der var derfor intet i min familiemæssige eller sociale baggrund, der pegede på, at Ruslands historie og det russiske sprog gennem mere end 40 år skulle komme til at udfylde, først mit soldaterliv og dernæst mit studie- og professionelle arbejdsliv. Og alligevel er der et par ting, som i bakspejlet – ganske vist med megen god vilje – kan trække

en linje mellem min barndom på landet uden el og langt fra alting i 1950'erne og det store ukendte og derfor mystiske land mod øst. Fra min meget tidlige barndom kan jeg huske min far gang på gang understrege, at han – og det var han naturligvis ikke alene om – efter tyskernes nederlag ved Stalingrad i vinteren 1942-43 havde været overbevist om, at Hitler nu ville tabe krigen. Den russiske vinter var for mægtig en modstander for selv den tyske krigsmaskine, som den havde været det for Napoleons franske. For det andet havde min far en gang fundet et nydeligt lommeur, forsynet med kæde og låg, i en sæk foderkorn, der angiveligt skulle været kommet fra Rusland. Uret blev senere mit, nu en anelse klodset lagt ned i en kapsel, så det kunne fungere som armbåndsur. Det gjorde det så, indtil jeg efter konfirmationen købte mig et ”rigtigt” armbåndsur til afløsning af det ”russiske”. Begge eksempler nævner jeg naturligvis i dag udelukkende af den grund, at jeg ved, hvad der skete. Hvis jeg var blevet skolelærer, som det var min fars drøm, fordi uddannelsen var overskuelig og kunne finde sted på Tønder Statsseminarium – ja, i så fald havde de to historier ikke haft nogen som helst relevans og var derfor slet ikke blevet husket. Min far havde dog en betænkelighed ved en seminarieuddannelse. Det var, at jeg ikke havde gehør skabt i livet, og så vidt han vidste, så stillede uddannelsen til lærer dengang krav om at kunne spille violin – og hvordan gør man det uden en tone i livet?

Men det er utroligt, hvor mange udviklingslinjer i et menneskes liv, der i virkeligheden starter i tilfældigheder. Min vej til Rusland begyndte med NATO – så kort og kontant kan det siges. Mens jeg forberedte mig til studentereksamen ved Tønder Stats-skole i foråret 1957, dumpede et brev ind gennem brevsprækken, som det gjorde hos alle andre unge mænd i Danmark i samme situation. I brevet tilbød Forsvaret os kommende studenter det år mulighed for at lære russisk sideløbende med, at vi aftjente vores værnepligt. Også det danske militær havde nu opdaget – eller også havde NATO dikteret – det geniale i at have folk, der kunne tale fjendens sprog. Jeg indsendte en ansøgning, men skænkede den egentlig ikke mange tanker i de følgende måneder. De var fuldt optaget af forberedelse til eksamen, selve studentereksamen og den påfølgende halve snes dages heftige festivitas. Dertil kom, at jeg for længst havde søgt om at begynde aftjeningen af min værnepligt snarest muligt efter eksamen, og jeg havde såmænd også modtaget indkaldelse til at give møde ved 9. Regiments rekruttjeneste i Søgård-lejren kl. 12 den 2. juli 1957, mens den ansøgte uddannelse først startede 2 måneder senere. En usikker ansøgning kunne naturligvis ikke bruges som begrundelse for en ansøgning om senere indkaldelse.

Hvorfor havde jeg søgt om at aftjene værnepligt, når der var mulighed for at søge om udsættelse til efter afsluttet uddannelse? Det var ikke, fordi jeg var usikker på, hvad jeg ville studere. Allerede tidligt i gymnasiet havde jeg som nævnt besluttet mig for historie som hovedfag og dansk som bifag. Det var heller ikke, fordi militæret ligefrem trak i mig – min viden om det var yderst begrænset, og der var ingen stolte militære traditioner i min familie. En farbror var faldet i 1. Verdenskrig, men det var som tvungen værnepligtig i den tyske, kejserlige hær, og min far var – nu som dansk statsborger efter Genforeningen i 1920 – blevet ”kasseret som uegnet til al krigstjeneste”, som han selv lidt stolt udtrykte det. Udsigten til at blive kasseret på sessionen var i 1950'ernes Dan-

mark yderst begrænset. NATO var endnu ung, forsvarsstrukturene var under opbygning, befolkningen skulle efter 80 års neutralitet vænnes til at springe soldat, og Den kolde Krig var en levende realitet – så der var intet mærkeligt i, at medlemslandene stræbte efter at få så mange i trøjen som muligt. Ganske vist florerede der drabelige historier om, hvad man kunne gøre ved sig selv før sessionsbehandlingen for at få hjertet til at hoppe og danse eller gøre platfoden endnu mere plat – for på den måde at blive fritaget for militærtjeneste. Men nøgternt betragtet måtte man også konstatere, at sådanne krumspring yderst sjældent i virkelighedens verden blev ført ud i livet eller havde ført til kassation. Mit eneste motiv for hurtigst muligt at komme ind var efter min bedste hukommelse og overbevisning, at det blot gjaldt om at få militærtjenesten overstået så tidligt som muligt. Den uddannelse, jeg havde valgt, gav jo ikke som for eksempel læge-, tandlæge- eller ingeniøruddannelsen adgang til at aftjene på særlige ordninger. Senere kunne militærtjenesten også let vise sig at komme i vejen for de jobmuligheder, der måtte vise sig.

Danmark havde i 1949 brudt med mere end 80 års neutralitet, eller skal vi lidt mere realistisk sige brudt med sin sydvendte udenrigspolitik. Regering og Rigsdag havde meldt landet ind i NATO ved organisationens dannelse. Det vil sige, at vi nu var aktive deltagere i en forpligtende alliancepolitik, der ved også at omfatte USA var transatlantisk. Min viden om Rusland var minimal, og gymnasiet bidrog ikke væsentligt til at ændre dette mistrøstige billede. Min historielærer, lektor *Otto Høyer*, var en meget aktiv hjemmeværnsmand, så hans holdning til Sovjetunionen var krystalklar: Dens ultimative mål var ifølge de revolutionære fædre og Stalins praksis verdensrevolutionen, Den kolde Krig var skabt ene og alene af hans politik i Europa i almindelighed og specielt overfor de østeuropæiske lande. Denne holdning blev endvidere holdt ved lige af en stribe grusomme handlinger mod dem. Kuppet i Prag og den kommunistiske magtovertagelse i Tjekkosllovakiet i februar 1948, Berlin-blokaden fra november 1948 og til maj 1949 samt de forskellige skueprocesser mod national-kommunister i en række østeuropæiske lande var pejlemærker i den holdning til Den kolde Krig, som vi gymnasieelever blev præsenteret for i historietimerne.

Og så kom i 3. g. en hel række begivenheder, der blot var den ultimative bekræftelse af sovjetledelsens udelukkende onde hensigter: I februar 1956 Khrustjovs afsløring af de dele af Stalins forbrydelser, han ønskede afsløret, den påfølgende uro i og til sidst splittelse af Danmarks kommunistiske Parti, omfattende arbejdskampe i Danmark og endelig i november Den ungarske Opstand og Sovjetunionens militære nedkæmpelse af den. Begivenhederne formelig væltede som appelsiner ned i turbanen på den historielærer, der ønskede at inddrage samtiden i sin undervisning. Og det blev de. Umiddelbart var der jo ikke noget direkte forkert i min historielærers udlægning af begivenhederne. Tværtimod kan man sige, at det var al ære værd, at han overhovedet drøftede samtidshistoriske, for ikke at sige helt dugfriske emner med sine elever. Det var absolut ikke almindeligt i 1950'ernes gymnasieskole. Det, man kan stille spørgsmålstejn ved, var den totalt manglende nuancering af synspunkterne, som var så karakteristisk for 50'ernes fastlåste og sort-hvide holdninger til, hvad der skete på den storpolitiske scene, og som min historielærer absolut ikke var alene om. Ikke et ord om den lære, Sovjetunionens politiske ledelse og dens hårdt medtagne befolkning måtte drage af de bitre erfaringer med

Verdenskrigen – og for så vidt af århundreders erfaringer med europæisk storpolitik over for Rusland. I det hele taget var 1950'erne ikke de finere nuancers årti. I den henseende kan årtiet minde om starten på det nye årtusinde.

Ellers er der specielt en lærer fra min gymnasietid, som jeg husker med stor veneration. Det er *Anders Feilberg Jørgensen*, der ved siden af at være skolens rektor også blev min dansklærer. I sidstnævnte rolle optrådte han for første gang i sin karriere i vores klasse, og jeg er sikker på, at det også blev sidste gang. Feilberg var først og fremmest historiker, så derfor er det ikke overraskende, at hans danskundervisning i høj grad og til min store glæde fik en klar historisk vinkel. Udover det faglige er der i øvrigt tre ting, som jeg især forbinder med Feilberg Jørgensen, og de har primært at gøre med hans funktion som skolens rektor. Han lagde stor vægt på, at gymnasieskolens elevprofil socialt i højere grad kom til at afspejle befolkningens reelle sammensætning. Min fysiklærer, *Kjeld Ejrnæs*, spildte ikke nogen mulighed for at skose os, hvis vi i skolearbejdet havde gjort os bemærket på en mindre heldig måde. Og hans omkvæd var, at gymnasieelever ved kun at omfatte sølle 5% af en årgang havde en forpligtelse til at strenge sig an.

Feilberg havde en ganske særlig interesse for de elever, der kom fra såkaldt ikke-læsevante miljøer – en interesse, som jeg i høj grad nød godt af. Det andet, jeg vil fremhæve, har at gøre med den nationale problematik – altså med forholdet mellem dansk og tysk. Da jeg startede i gymnasiet, var der kun gået 10 år fra Tysklands civilisationssammenbrud i 1945. Siden Genforeningen i 1920 havde Tønder Statsskole stået som et fyrtårn og som garant for danskheden i grænselandet, og denne rolle var ikke blevet mindre i årene efter Besættelsen. Derfor var det ikke velset i lokalbefolkningen og heller ikke i den lokale presse, men til gengæld set i bakspejlet uhyre fremsynet, at rektor i forbindelse med de skelsættende dansk-tyske grænselandsaftaler i 1955 og med ministeriets fulde billigelse, foreslog og gennemførte elev- og lærerudveksling med en gymnasieskole i Hamborg. Og endelig det tredje forhold har at gøre med Feilbergs undervisningsmetoder. Han lagde uhyre stor vægt på, at vi elever formulerede egne meninger om stoffet. Det skulle ikke blot være et udenadlært pensum, men derimod præget af personlige holdninger – der var med andre ord tale om en metode, der bestemt ikke var almindelig i 1950'ernes skolestiske danske gymnasieskole. At Feilberg Jørgensen senere skulle blive min kollega er en helt anden historie, som jeg vender tilbage til.

Der var en begivenhed fra min gymnasietid på Tønder Statsskole, som står klart i min erindring, og som den gang bragte et frisk pust ind i den daglige trummerum, gjorde verden større, og som i bakspejlet skulle komme til at pege frem mod mit voksenliv og -arbejde. Det har været en gang i løbet af 1956, men før Ungarn-krisen i november måned, at skolen fik besøg af min senere lærer, professor Ad. *Stender-Petersen* fra Aarhus Universitet. Han skulle primært forelæse om aftenen i den lokale afdeling af Folkeuniversitetet, og da rektor var dens formand, har det været nærliggende for ham at bede gæsten om holde et foredrag – også i skoletiden og på skolen. Jeg overværede begge arrangementer, og de må have gjort et dybt indtryk på mig, for jeg husker såvel emnerne som indholdet ganske tydeligt. På skolen talte Stender-Petersen om *Nikolaj Gogols* roman *Døde sjæle*, og om aftenen var emnet *Sovjetunionen efter Stalin*. Det var aktuelt, den sovjetiske diktator var død i 1953. Jeg gik oven i købet nogle dage senere

i boghandelen for at købe eller bestille den pjece, som Folkeuniversitetet dengang altid lod trykke i forlængelse af forelæsningerne. Jeg har den nemlig den dag i dag. På det tidspunkt kunne jeg ikke vide, at Stender et par år senere skulle blive en af mine første lærere på Aarhus Universitet.

Den 2. juli 1957 tog jeg toget til Lundtofte station – et gudsforladt trinbrædt mellem Tinglev og Sønderborg. Her blev jeg sammen med mange andre civilister i samme situation modtaget af en rigtig ubehagelig flok af højtråbende og gestikulerende sergenter – vi blev, som var vi kvæg, gennet op på ladet af nogle lastbiler og kørt til 9. regiment, Kongens Fodregiment, der egentlig var hjemmehørende i Tønder, men som havde dets rekruttjeneste i Søgård-lejren. Historisk set et meget stateligt sted, beliggende 12 km syd for Aabenraa og nævnt i kilderne allerede i 1357. Indtil 1725 var godset i slægten Ahlefeldts eje og var hertugdømmet Slesvigs største gods. Den nuværende hovedbygning stammer fra 1830'erne, men blev i 1930'erne ombygget og udvidet til kaserne. Jeg må indrømme, at jeg ikke i farten og på vej gennem vagten primært havde opmærksomheden rettet mod historiens vingeslag – dertil var den øjeblikkelige situation alt for nærværende og prosaisk. Vi blev da heller ikke mødt med en uforglemmelig velkomst ved herregårdens paradetrappe. Tværtimod blev vi kørt om bagved til nogle lidt mere primitive belægningsstuer.

I mellemtiden havde jeg faktisk glemt – og hvis ikke skulle den ”festlige” modtagelse på stationen i Lundtofte nok have sat gang i glemsomheden – alt om den ansøgning, jeg havde sendt af sted i april måned. Og de næste par måneders rekrutuddannelse efterlod ikke megen fritid eller mange kræfter til at tænke på en ansøgning, som handlede om noget yderst luftigt og, som nok heller ikke ville føre til noget. Soldaterlivet med dets evindelige eksercits, konstante belæring og ordrer om, at ”al gang foregår i løb”, om ”fald ned og rejs Dem op”, om adskillelse og samling af datidens vigtigste håndvåben, Garand-geværet, ordrer om flyverskjul til højre og venstre, trivielle øvelser på en smattet eksercerplads og feltbane, aftener med pudsning og *gejling* af våben, udstyr og støvler, brutal vækning midt i en tiltrængt søvn kl. 2 om natten, ledsaget af ordrer om i løbet af fem minutter at møde fuldt feltmæssigt påklædt og udrustet, dernæst nogle timers march, krydret med spektakulære ”sommerlege” og alskens natøvelser – alt dette kunne meget nemt udfylde såvel tanker som fritid for en i fysisk henseende ikke særlig veltrænet nybagt student, der stadig i hvert fald i overført betydning havde studenterfest-promiller i hoved og ben. Fortid og fremtid fortonede sig i tåger de første måneder i lejren, mens nutiden var altfortærende og meget nærværende.

En dag i slutningen af august måned fik jeg imidlertid en ganske usædvanlig ordre om at stille hos kompagnichefen – ham havde vi rekrutter ellers ikke set meget til. Jo, en gang – det var da vi skulle have udbetalt vores første løn. Kompagniet blev stillet op, og chefen havde holdt en rørende lille tale om det fantastiske i, at vi nu skulle have udbetalt vores første løn – hele 2,25 kr. om dagen og vel at mærke for alle ugens dage – i alt altså 15,75 kr. lagt i en lille robust papirpose. Og ordvalg og tonefald antydede, hvor stolte vi burde være. Jeg var uvilkårligt kommet til at tænke på min fars fyrstelige aflønning af min deltagelse i diverse markarbejder derhjemme. Taksten havde her været hele 50 øre i timen, og omhyggeligt førte jeg kolonne op og kolonne ned regnskab med anvendte

timer til dette og hint. En dagløn hos min far var nok bedre end militærets – omvendt var militærets villighed til rettidigt at udbetale den optjente løn betydeligt større end min fars.

Men tilbage til ordren om at stille på kompagniets kontor. Kompagnichefen havde gennem dagsbefalingen fra regimentet i Tønder erfaret, at der var kommet en melding fra højere magter i København om, at rekrut 56, det vil sige jeg ringe person, med øjeblikkelig virkning skulle afgives til anden tjeneste. Han mumlede noget om russisk, altså noget med fjenden og derfor superhemmeligt, men han kunne naturligvis ud fra ”need to know-princippet” ikke melde andet om formålet med ordren. Derimod kunne han i åbent sprog fortælle mig, at jeg skulle møde på Svanemøllens Kaserne i København den 2. september kl. 12. Desuden kunne han udstyre mig med udfyldt soldaterbog samt rejsepenge til en enkeltbillet. Endelig kunne jeg få et par dages orlov inden afrejse. Derefter sendte han mig ud i det ukendte. Men jeg var blevet optaget på Hærens tolkeskole med henblik på en reserveofficersuddannelse med speciale i russisk sprog. Værnepligten var nu pludselig blevet udvidet til 2 år plus de to måneder, jeg allerede havde været indkaldt. Fremtiden truede med nye spændende udfordringer.

Efter et par dages orlov hjemme hos mine i øvrigt nu fuldstændig forvirrede forældre i Tønder mødte jeg så op på Svanemøllens Kaserne til det beordrede tidspunkt. De havde i deres stille sind, men diskret, glædet sig over det forholdsvis nære tjenestested i Søgård, men nu var glæden unægtelig blevet noget blandet. På Svanemøllens Kaserne mødte jeg fem andre, der ligesom mig allerede havde været indkaldt et par måneder. Men vi erfarede snart, at også det kongelige danske forsvar kunne begå fejl og, at det slet ikke var på Svanemøllen, men derimod i Sofielund-lejren ved Holbæk, vi skulle give møde. Dermed begyndte rekrutuddannelsen forfra for os seks, mens de fjorten øvrige udvalgte først nu skulle påbegynde den. Det blev ærligt talt to trælse og kedelige måneder med efterårsmørke, morgenløb ad mudrede og smattede markveje og et vedvarende og meget vådt regnvejr. Heldigvis røg jeg på infirmeriet i 14 dage med en hårdnakked influenza. Sådan husker jeg i hvert fald de to sure efterårsmåneder, indtil vi endelig i begyndelsen af december måned kunne påbegynde russiskundervisningen, først på Svanemøllens Kaserne og dernæst i de røde tyskerbarakker i Ryvangen, et stenkast fra Mindelunden, og hvor vi kom til at bo sammen med ingeniører, der aftjente deres værnepligt på specialordning. Heraf navnet på skolen, Teknikerlinjens Befalingsmandsskole (TLBS).

Som det første hold på uddannelsen af tolke og afhøringsofficerer med russisk blev vi naturligt nok også et forsøgshold. Tilsyneladende havde Forsvaret ikke helt tænkt færdigt, hvad det egentlig havde gang i. Derfor blev vi, i hvert fald i starten, præsenteret for et program, der i princippet omfattede hele den normale militære uddannelse og træning, nu blot suppleret med 30 ugentlige timer i russisk sprog, inklusive forberedelse. Blandt andet mente de højere magter åbenbart, at det var sundt og nyttigt for de unge mennesker at begynde dagen med en omgang FUT (= Fysisk Uddannelse og Træning) med det resultat, at vi snart nikkede med hovedet efter at være kommet ind i et kakkellovns-over-opvarmet klasseværelse. Vore russisklærere var ikke tilfredse med de sløve og trætte padder, de efterfølgende blev præsenteret for, og vi slap for FUT – i hvert fald om morgenen. Undervisningsmaterialet, det vil sige begynderbøgerne i sprog, var nogle

blå (NATO's farve!) primitivt fremstillede CIA-producerede og derfor engelsk-sprogede hæfter. Når udstyret var primitivt, var indholdet det ikke mindre. Det var fladpandet amerikansk propaganda af værste skuffe, men det russiske sprog var acceptabelt, når man nu ikke havde andet og, når det absolut skulle have et militært tilsnit. Vore civile russisklærere så med klart udtrykt længsel frem til det tidspunkt, hvor vi kunne kapere lidt mere lødige tekster, eventuelt. af litterært tilsnit. Og vi var helt enige – tænk at skulle læse de store russiske forfattere på originalsproget.

Det blev 14 måneder på TLBS med terping af russisk grammatik og russiske glosser, med megen forberedelse, med mange militære fag – kort sagt med meget arbejde, men også med et godt kammeratskab. Når alt kom til alt, måtte vi jo konstatere, at det var en god måde at kombinere militærtjenesten med noget nyttigt på. Sprogundervisningen krævede mange intellektuelle kræfter, mens den militære del af uddannelsen indimellem kunne være træls og tære alvorligt på de fysiske kræfter. Men vi kendte alternativet, hvis vi ikke fulgte med og følgelig blev hængt af undervisningen. Så skulle vi forlade skolen og fortsætte tjenesten i det almindelige militære geled. Interessen for russisk sprog fik en betydelig vitamin-indsprøjtning i oktober 1957, da Sovjetunionen overraskede den øvrige verden ved at sende den første ubemandede sputnik ud i rummet. Set i lyset af senere rum-successer var Sputnik 1 naturligvis kun en meget lille knaldperle. Den havde en diameter på kun 58 cm, vejede 84 kg og formåede at sende radiosignaler i blot tre uger. Men en sensation af de helt store var denne lille metalkapsel trods alt. Set med datidens øjne udløste begivenheden og nyheden om, at Sovjetunionen var i besiddelse af en så fremskreden raketeknik, et veritabelt sputnik-chok, der fik enorme såvel sikkerhedspolitiske, militære som uddannelsesmæssige konsekvenser. Matematik og anden naturvidenskab blev voldsomt udbygget i Vesten, ikke mindst i USA. Og det skete samtidig med, at interessen for direkte at kunne følge med i de sovjetiske videnskabelige tidsskrifter, det vil sige at lære sig russisk, styrkedes overalt, også i Danmark. Kun et par år senere indførtes russisk som valgfag i gymnasiet.

Russiskundervisningen var på trods af arbejdspresset et behageligt civilt indslag i den ellers militære dagligdag. Den hvilede nemlig på tre civile lærere, som jeg hver på sin måde fik forbindelse med også efter militærtiden. Det var for det første den pertentlige fonetiker, men lidt kedelige *Preben Ishøy*, der til dagligt arbejdede som civilt ansat i Forsvarsministeriet og, som senere i slutningen af 1960'erne, da både han og jeg var blevet gymnasielærere i russisk, flere gange var beskikket censor for mine elever ved studentereksamen. Det samme gjaldt den fagligt dygtige, men noget affekterede *Georg Sarauw*, som til daglig underviste på Frederiksberg Gymnasium og, som her blev en pioner vedrørende indførelse af russisk i gymnasiet. Desuden var han en flittig oversætter af de klassiske russiske forfattere. *Ishøy* var gift med en russer, som han flittigt konsulterede, når et fagligt spørgsmål, der var opstået i klasseværelset, skulle afklares. Os elever fortalte han, at han havde en god ven, som han ville forelægge problemet – men det varede ikke længe, før vi havde lugtet lunt. Han gik såmænd bare hjem til fru. *Sarauw* derimod var født i Sibirien af danske forældre i russisk tjeneste, der ved 1917-Revolutionen returnerede til Danmark. Den tredje civile lærer, *Gunnar Svane*, var klart den blandt lærerne, vi alle bedst kunne lide. Hans undervisning var kompetent,

den hvilede på et solidt fagligt og videnskabeligt fundament – og så blev den afviklet i en afslappet, men absolut ikke slap atmosfære. I 1950'erne var lærere, såvel militære som civile, og elever naturligvis De's. *Dusseriet* blev først almindeligt en halv snes år senere. Svanes største kvalifikation i vore øjne var dog, at han som en ganske naturlig ting i frikvartererne gik med os i "tutten" eller marketenderiet for at drikke en cola og spise en "overskåren". Det var Svanes faglige kvalifikationer, der gjorde ham til dr. phil. i 1958 og senere i 1965 til professor i Århus, men det var ikke mindst hans sociale og menneskelige egenskaber, der gjorde ham til en elsket lærer og senere en skattet kollega til mig på Slavisk Institut. Jeg har nydt godt af Svanes mange gode egenskaber gennem alle årene. Men jeg lærte ham at kende for snart 50 år siden på TLBS.

Fjorten måneder i alt tilbragte vi på skolen. Københavnerne havde i forhold til os provinsboere – og ikke mindst de, der kom fra så fjerne egne som Hjørring eller Tønder – den klare fordel, at de meget nemt kunne komme hjem på orlov i weekenden. De var ikke blot hurtigt hjemme, men de kunne også tage sent hjemmefra ved orlovens afslutning. En gang imellem havde vi fri fra fredag eftermiddag, men normalt begyndte weekenden først ved middagstid lørdag. I så fald kunne jeg med datidens mange togskift og med færger, der ikke førte togene over Storebælt, være hjemme i Tønder lørdag aften og skulle så af sted igen om søndagen over middag for at være i København til beordret tid. Ikke mærkeligt, at mine forældre syntes, at de ikke så meget til deres eneste søn – især ikke, fordi jeg ofte var træt og faldt i søvn, når jeg endelig var hjemme. Mange weekender måtte naturligvis tilbringes i hovedstaden, så dens fristelser i form af biograf, Tivoli og andre forlystelser nød godt af provinsboernes alt for store fritid, men begrænsedes samtidig af deres alt for små penge. Øbro Bio på Lyngbyvej var et ofte søgt sted til et par timers aftenforøjelse. Men også de gratis glæder som for eksempel museer bidrog til at forøge provinsfolkets kulturelle horisont. Velkomment var det, hvis jeg var så heldig at blive inviteret hjem til en københavner-kammesjuk for at tilbringe en orlov hos ham og hans familie.

Skolens officerer husker jeg dårligere end de civile lærere. Skolechefen, en ritmester med det imponerende frankofile navn *Cay Gaston Saint-Aubin* – familienavnet er knyttet til verdenshistoriske slagmarker og bedre franske vine - var en rar, men noget veg mand. Han var af huguenot-slægt – med andre ord efterkommer af franske reformerte, der ikke var velsete i 1600-tallets katolske Frankrig. Mange af dem udvandrede derfor til blandt andet Danmark, hvor de ved Frederik 3.'s mellemkomst fik et fristed i den nye by og fæstning Fredericia. Rangen som ritmester, svarende til major, røbede en fortid i Garderhusarregimentet. Et eller andet må være kommet på tværs for yderligere avancement i dette hæderkronede regiment – i hvert fald var han havnet i noget så ikke-hæderkronet som Sjællandske Trænregiment, og stillingen som skolechef blev ritmesterens slutstilling. Og den skulle han efter reglerne pensioneres fra som 52-årig. Senere erfarede jeg, at han tilbragte sine pensionist-år som leder af Hovedbanegårdens Værelsesanvisning.

Som talsmænd for holdet havde vi grønne studenter valgt vore to seniorer, *Aage Trommer* og *Jørgen Schmidt-Jensen*, der begge var færdiguddannede kandidater. I forhold til os andre grønne studenter havde de magt over det danske sprog og var skolet i

Filosofikums logik og videnskabsteoretiske finurligheder. I deres hænder var ritmesteren, der helst ikke ville bruge den rå magt, der lå i den militære rang, et let bytte. Han ville derfor hellere argumentere civiliseret for sit synspunkt – et helt igennem sympatisk træk. Men han kom som regel uhjælpeligt til kort, når de to humanistiske kandidater på en ganske uciviliseret måde rullede deres tunge skyts frem. På et tidspunkt havde Saint-Aubin i øvrigt fået den ide, at sådan en flok russiskstuderende officersaspiranter selvfølgelig også burde have kendskab til den stolte russiske opera-tradition. Til det hyrede han ikke mindre end operasangerinden *Jolanta Rodio*, som kom og gav os en forelæsning med indlagte arie-prøver. Ritmesteren havde i sin ungdom blandt andet deltaget i ridekonkurrencer. Tilsyneladende havde den galante garderhusar også haft divaen med på skydebanen – han betroede os i hvert fald, at hun skød ualmindelig godt fra hoften. Men måske mente den øvede hestebetvinger noget helt andet med det statement.

I begyndelsen af 1959 var der eksamen i russisk sprog og de obligate militære fag, og sidst i februar måned blev vi udnævnt til løjtnanter af reserven, fordelt på de tre værn og sendt til forskellige tjenestesteder, hvor de sidste seks måneder af militærtiden skulle tilbringes. Jeg blev sendt til Flyvestation Skrydstrup, ikke noget dårligt sted i forhold til mit hjems placering. Her indgik jeg i det almindelige efterretningsarbejde på en operativ militære arbejdsplads – i et nært samarbejde med eskadrillerne og deres flyvende personel. Det blev til seks lærerige og behagelige måneder, der udover arbejdet indebar et livligt messeliv, et godt kammeratskab samt hyppige besøg af andre NATO-landes kampfly, der som regel i cockpittet medbragte rigelige mængder af u-fortoldede varer af den flydende slags. I tilgift erhvervede jeg et militært kørekort, der senere ganske gratis kunne udskiftes med et civilt ditto. Køreundervisningen foregik i lastbil, så jeg fik til fulde lært Haderslev bys indre med dens mange smalle og historiske gader at kende. I forhold til soldaterlivets sparsomme midler, der som bekendt var startet i Søgaardlejren med bare 2,25 om dagen, var officerslønnen på cirka 1000 kr. om måneden naturligvis fyrstelig. Den gav derfor også mulighed for lidt opsparing til den startkapital, der kunne gøre overgangen til det fremtidige studenterliv mindre barsk. Uddannelsen medførte en forpligtelse til at stå til rådighed i tre år – det gav et ekstra månedligt tilskud på fyrstelige 64 kr. Og da det lykkedes mig at finde et loftsværelse på 5. sal i Tordenskjoldsgade med toilet på gangen og en håndvask med koldt vand på loftet til kun 37,25 kr. om måneden havde jeg egentlig ikke noget at klage over.

I september 1959 kunne jeg endelig påbegynde mine studier ved Aarhus Universitet. Min oprindelige plan havde været at studere historie og dansk med henblik på Sproglig-historisk embedseksamen, der sammen med pædagogikum var adgangsbilletten til at undervise i gymnasiet. Men med de russisk-kundskaber, som værnepligtstiden havde givet, var det naturligt at udskifte bifaget dansk med bifaget russisk – ikke mindst som følge af den opmærksomhed, sputnik-chokket havde givet det russiske sprog og Sovjetunionen generelt. Russisk var oven i købet på vej ind i gymnasiet som valgfag ved siden af fransk. Så de følgende år fulgte jeg undervisningen på både Historisk og Slavisk Institut.

Sidstnævnte sted genså jeg professor *Stender-Petersen*, som jo havde været mit første møde med russisk, endnu mens jeg gik på Tønder Statsskole. Han blev et be-

hageligt og i faglig henseende yderst lærerigt bekendtskab. Selv havde han gået i tysk skole i det før-revolutionære Skt. Petersborg, og senere havde han studeret på samme bys sprænglærde universitet. Her havde han som lærere haft nogle af datidens også internationalt førende videnskabsmænd i sprog, litteratur og historie og var blevet skolet i den klassiske filologiske metode samtidig med, at han havde stiftet bekendtskab med de nyeste videnskabelige teorier. Stender gik ikke så hurtigt frem i læsningen af russiske litterære tekster, men til gengæld blev de endevendt historisk, litterært, sprogligt og tekstligt. En yderst nyttig metode til nærlæsning af tekster, som jeg i høj grad selv senere anvendte i min undervisning af såvel gymnasieelever som universitetsstuderende. Da vi læste Pusjkins ”roman på vers”, Jevgenij Onegin, om prototypen på den russiske litteraturs døgenigt og ”overflødige menneske”, mente Stender, det var en god ide, at vi lærte de melodiske vers udenad. Jeg husker, at jeg personligt nåede op på at kunne 17 strofer udenad. Set med nutidens politisk korrekte pædagogiske briller var ideen naturligvis for en oldnordisk metode, men hans bagtanke med den var såmænd kold kalkulation. Han mente nemlig, at det ville gøre et godt indtryk på censorerne ved eksamenbordet, når eksaminanden lidt nonchalant og henkastet kunne sige, at han behøvede ikke nogen bog at kigge i. Men jeg har nu Stender mistænkt for inderst inde at mene, at udenadslære ikke udelukkende var en dårlig undervisningsmetode som supplement til noget andet. Og hvor havde han egentlig ret i det! Ved det grønne bord anvendte han bl.a. den meget sympatiske eksaminationsform at, hvis den studerende ikke lige kunne svare på et spørgsmål, så skyldtes det nok bare det uhyre menneskelige fænomen, at det unge menneske ikke lige i det givne øjeblik kunne huske svaret. Så svarede Stender selv, og eksaminationen kunne gå videre.

Stenders forelæsninger over russisk litteratur var en fornøjelse at overvære både med hensyn til form og indhold. Og han elskede at forelæse for et fyldt auditorium. Det havde han haft lige efter 1945, hvor ikke blot studerende, men også mange af byens fruer fyldte auditoriet. I forhold til denne grødefulde situation lige efter Verdenskrigen og den Sovjet-begejstring, der fulgte i dens spor, blev 1950'ernes koldkrigsår og storpolitiske polarisering i ideologisk henseende og med hensyn til studerende en ørkenvandring. Stender lavede derfor mærkbart op, da der pludselig i slutningen af årtiet atter viste sig russiskstuderende, blandt andre os fra den militære uddannelse. Selv havde han i begyndelsen af 1950'erne udgivet en stor trebinds russisk litteraturhistorie, der senere blev internationalt kendt i en tysk oversættelse. Den er den dag i dag at sammenligne med en bibel på Slavisk Institut og kan såmænd stadig over et halvt århundrede efter sin fremkomst læses med stor fornøjelse og med stort udbytte af alle med interesse for russisk litteratur. Ikke mindst, fordi Stender i sin litteraturhistorie satte værket i centrum og trængte det biografiske og historiske stof i baggrunden – uden dog at forsømme det helt. Især havde han som kort berørt ovenfor beundrere blandt ”langtidsstuderende” kvinder, der tilhørte Århus bedre borgerskab. De havde for fleres vedkommende fulgt hans forelæsninger siden 2. Verdenskrigs afslutning, og i os unges øjne fremtrådte de naturligvis som bedagede ældre damer, der fra første række i auditoriet hang ved professorens læber. Men allerbedst husker jeg de timer med Stender, hvor vi sad en lille gruppe russisk-kyndige studerende omkring et bord i institutbiblioteket, ofte på utraditionelle

tidspunkter af hensyn til vore timeplaner på andre institutter. Så opstod der den intime atmosfære i institutbiblioteket, hvor lærer-student forholdet næsten er ophævet, hvor et ægte universitetsstudium kommer i centrum, og hvor alle er fælles om ansvaret for, at undervisningen skal lykkes. Små fire år fik jeg lov til at opleve Stender og hans kosmopolitiske viden, før han døde i 1963, kort før sin 70-års fødselsdag.

Efter Stenders død blev hans professorat delt i to – et udtryk for, at bevillingerne i begyndelsen af 1960'erne var begyndt at flyde mere rigeligt til universiteterne. Tendensen var startet i Viggo Kampmanns korte statsministerperiode, 1960-62, nogle store ungdomsårgange var på vej ind på uddannelsesmarkedet, og den højere middelklassens uddannelsesbehov var generelt voksende. Jeg oplevede selv i det små de øgede bevillinger i og med, at Ungdommens Uddannelsesfond med statsgaranterede lån og legater blev søsat samtidig med, at jeg begyndte at studere i 1959. Og fra midten af 60'erne voksede antallet af stillinger ved de højere læreanstalter betydeligt ved, at der ved siden af professoraterne også oprettedes andre lærerkategorier.

Delingen af professoratet betød konkret, at *Knud Rahbek Schmidt* overtog det russiske sprogområde, mens min gamle lærer *Gunnar Svane* skulle varetage de øvrige slaviske sprog. Jeg fulgte litteraturtimer hos Rahbek, der ellers primært var historiker, mens jeg fulgte timer i russisk grammatik hos *Knud Jordal*. For at få brød på bordet påtog jeg mig samtidig en del undervisning i russisk sprog og studiekredse om russisk historie, politik og kultur i aftenskolen, først og fremmest hos FOF.

På historiestudiet var muligheden for at beskæftige sig med Ruslands historie meget begrænset – og især, når man ønskede at inddrage russisk-sproget kildemateriale. Russisk havde endnu ikke indtaget sin naturlige plads som et vedkommende fremmedsprog. Interessen for fremmedsproget materiale indskrænkede sig til engelsk og tysk, til nød fransk og blandt de døde sprog latin. Der var dog mellem historiestudiets lærere en enkelt undtagelse. Professor *C. O. Bøggild-Andersen* havde omkring 1930 arbejdet i Moskva med henblik på for Rigsarkivet i russiske arkiver at identificere materiale, der relaterede sig til russisk-danske forbindelser. Det skulle så i fotokopier hjemføres og anbringes i Arkivet. I den forbindelse havde Bøggild skaffet sig læsefærdigheder i russisk, og i det hele taget ville han gerne fortælle sine studerende om sine oplevelser (læs trængsler) i 30'ernes sovjetiske hovedstad. Jeg besluttede derfor ret hurtigt, at han skulle være min vejleder under specialeskrivningen. Emnet for mit speciale blev at undersøge den vestlige åndelige og materielle indflydelse i Det moskovitiske Rige i anden halvdel af 1600-tallet, det vil sige før Peter den Store iværksatte sine talrige og stormfulde reformer for at nærme Rusland til Europa. Jeg nød vejledningstimerne hos Bøggild – ikke mindst på grund af hans fortællelyst, men også fordi jeg hos ham mødte en levende og aktiv medleven i mit arbejde. Den 10. august 1964 afleverede jeg min specialeafhandling, den 12. august begyndte jeg at undervise i russisk på Århus Statsgymnasium, og den 15. august blev min anden datter, Charlotte, født – den første Maja havde jeg fået allerede i 1962. Alt i alt en ret koncentreret, men også interessant uge i august 1964.

Min gamle rektor fra Tønder Statsskole, *Anders Feilberg Jørgensen*, der som nævnt også havde været min dansklærer der, havde hevet teltpælene op i det sønderjyske for på et større gymnasium i Århus at kunne realisere de nye grene og fagkombinationer,

som gymnasireformen åbnede for. Han havde hørt om mine russiskstudier, først ved militæret og senere på universitetet. Og en gang i foråret 1964 henvendte Feilberg sig til mig for at tilbyde mig at starte russiskundervisning på Århus Statsgymnasium – et spændende og udfordrende tilbud, som det var vanskeligt ikke at tage imod i betragtning af de arbejdsmuligheder, det ville kunne give efter afslutningen af mine studier. Det blev til ni dejlige gymnasieår – motiverede elever, gode og engagerede kolleger, et særdeles godt socialt klima på lærerværelset og ikke mindst et udfordrende arbejde, hvor jeg havde det store privilegium at introducere nysgerrige elever til en verden, der var så godt som ukendt for dem, og til et sprog, som var totalt nyt og jomfrueligt på danske ungdomsuddannelser.

Men jeg var en russisklærer, der endnu ikke havde sat sine ben i det land, hvor det russiske sprog blev talt som modersmål. Jeg havde ikke gået på Den røde Plads, vandret rundt mellem Kremles kirker og andre historiske mindesmærker eller indsnuset den russiske historie og den sovjetiske hverdag. For ikke at tale om Leningrads totalt anderledes, men ligeså russiske arkitektur. Hvordan skulle jeg kunne gøre Rusland *levende* for eleverne, selv om jeg gjorde, hvad der var muligt gennem musik, lysbilleder og film? I sommeren 1965 kom chancen. *Landsforeningen til samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen* arrangerede sammen med sin søsterorganisation i Moskva et tre-ugers sprogkursus i Moskva, og jeg meldte mig og kom af sted, økonomisk hjulpet af et par rundhåandede legatportioner fra Tipsmidlerne og Filtenborgs legat.

Denne rejse, der foregik med tog over Berlin og Warszawa til Sovjetunionens og Ruslands hovedstad blev naturligt nok og i mange henseender en øjenåbner: Ikke blot kunne jeg nu med egne øjne se de historiske steder, jeg havde læst om, men jeg kunne også danne mig et førstehåndsindtryk af det sovjetiske samfund, der for nogle i Vesten var Helvede og for andre Paradis på jord. For mig blev det hverken det ene eller det andet. Jeg så et mangelsamfund, som stadig slikkede og prøvede at hele de alt for dybe sår fra Verdenskrigen. Jeg så et samfund, hvor magthaverne forsøgte at håndhæve, hvad befolkningen burde tænke og mene, hvad der var rigtigt og hvad, der var forkert – politisk, økonomisk, kulturelt, socialt, moralsk og sådan videre. Jeg så også et samfund, der på så mange områder slet ikke levede op til de idealer og den propaganda, som magthaverne i skrift og tale prædikede. Men først som sidst mødte jeg mennesker af kød og blod, der gik på to ben og i det hele taget så ud ligesom os andre. Russere, som glædede sig over at møde mennesker fra Vesten, der havde gjort sig den ulejlighed at lære sig deres elskede modersmål, og som på så mange områder i realiteten havde de samme idealer og mål, som jeg selv havde.

Under det 3-ugers ophold i Moskva boede jeg på hotel Armenien, der ligger få hundrede meter fra centrum, og centrum i Moskva er naturligvis Den røde Plads – på russisk Krasnaja Ploštjaj. Egentlig Den smukke Plads, et navn pladsen fik langt tilbage i tiden. Ordet ”krasnyj” fik i løbet af 1800-tallet dobbeltbetydning af både ”smuk” og ”rød”, mens det i moderne russisk kun have den sidste betydning. Så kan man på denne baggrund filosofere over, hvordan historien i hvert fald i perioden 1917-91 pænt rettede sig ind efter betydningsskiftet. Som historie- og russiskstuderende fik jeg ikke overraskende den tanke så hurtigt som muligt efter min ankomst til den russiske hovedstad

at betræde Den røde Plads – indbegrebet af så mange dramatiske episoder i Ruslands historie. Her havde tsar Peter i slutningen af 1600-tallet egenhændigt hugget hovederne af de oprørske strelits-soldater, der for ham var inkarnationen af det gammel-Moskva, som han hadede af et oprigtigt hjerte. Her havde den rebelske kosakhøvding Stenka Razin været udstillet i et bur, før han blev henrettet for sit oprør mod centralmagten i 1670'erne. Her havde resterne af Heeresgruppe Mittes totale sammenbrud på østfrontens midterafsnit i sommeren 1944 i deres pjaltede uniformer været tvunget til at marchere forbi Lenins Mausolæum i 1943, og her var de erobrede tyske standarter og faner blevet smidt i støvet ved foden af samme Mausolæum, da sejren over Nazi-Tyskland endelig var i hus i maj 1945. Og så har jeg her kun nævnt et beskedent udvalg af de triumfer og tragedier, som denne plads havde været vidne til gennem Ruslands dramatiske historie. Jeg måtte simpelthen derop – koste, hvad det ville!

Problemet var blot, at klokken efterhånden havde sneget sig over midnat med et par timer. Desuden, at den ret korpulente dame, der som en kerub med flammesværd vogtede hotellets indgang og dermed gæsternes sikkerhed og nattero, mente, at sådan en almindelig studerende som mig hellere skulle ligge i sin seng end at fjante ude på det tidspunkt af døgnet. Hun var ret kontant i sin afvisning, og en sådan kommandant med hjemmestrikkede regler skal man ikke spøge med. Hun havde af højere magter fået betroet den opgave – ikke blot at passe på gæsternes sikkerhed, men også deres moralske handel og vandel. Gode råd var dyre, men løsningen lå alligevel snublende nær for en humaniora-studerende, der mente sig velbevandret i både det russiske sprog og dets rige litteratur, og som huskede sin professors ord om at lære den udenad. Jeg vidste også, at enhver russer – uanset belæsthed, skolegang eller akademiske grader – kender deres nationale litteratur og i særdeleshed deres elskede Aleksander Pusjkin. Så jeg deklamerede frejdigt ”Tam russkij dukh, tam Rusju pakhnjet”, som på dansk betyder ”Der findes den russiske ånd, der emmer det af Rusland”. Stort smil, nu kendte vi hinanden, forenet i den russiske folkepoesi, og døren åbnede sig på vid gab. Vi var venner i poesien resten af mit ophold.

Jeg slap ud i det stort set mennesketomme Moskva. Ruslands, sovjetimperiets og verdens anden supermagts hovedstad lå øde hen, når man ser bort fra en søvrig betjent eller en bil, der med minutters mellemrum rasede gennem byen. Vi taler ofte om storbyer, der aldrig sover, men denne talemåde var aldeles upassende og forkert at hæfte på denne østlige metropol med omkring 9 mio. indbyggere. Og i byens røde hjerte, på Den røde Plads, var vi kun fire personer – en betjent, der egentlig ikke vidste, hvorfor han var her, to soldater på Sovjetunionens vagtpost nr. 1, Mausolæet, og så mig – lige sluppet ud i det vilde natteliv. Pusjkins ovenfor citerede verselinjer var helt rigtige, selv om det ikke var Den røde Plads, han tænkte på, da han skrev ordene. Der lå den – Pladsen med Det historiske Museums røde bygning i den ene ende og i den anden den ganske u-russiske, kulørte og mange-kuplede kirke – Ivan den Skrækkeliges bygningsværk i anledning af sejren over tatarerne i midten af 1500-tallet. Til højre for mig de imponerende høje, kamtakkede og bastante røde fæstningsmure omkring Kreml med regeringsbygningen ragende op over muren og med den projektorbelyste røde fane blafrende uvirkeligt i vinden. Fjernest til højre Frelsertårnet (Spasskaja basjnja) med den røde stjerne i toppen

– før 1917 var der et kors – og med den officielle tårnport til Kreml. Foran den røde mur Mausøet med Lenins balsamerede legeme og med de to levende saltstøtter på vagt ved den aldrig helt lukkede dør. Til venstre GUM, varehuset, der nu rummede de boder, der i 1800-tallet gjorde Pladsen til en broget og larmende handelsplads, beliggende i læ og skyggen af den verdslige og gejstlige magt i Kreml. Ganske vist befandt de to magter sig rent fysisk godt 600 kilometer længere vestpå – i opkomlingen Skt. Petersborg. Men efter moskovitternes mening kun midlertidigt og ganske rigtigt – i 1918 var magten, nu entydigt verdslig, vendt tilbage til Moskva. Hele dette skue foldede sig ud for mine øjne hin julidag i 1965 – i en belysning, der gav hele sceneriet et drømmende, næsten uvirkeligt præg. Jeg nød det med åben mund og polypper. Det var historiens vingesus, der strejfede mig, og jeg kunne overvældet, tilfreds og mæt vende tilbage til min seng på hotel Armenija.

Aldrig har jeg vidst så meget om Rusland, som da jeg vendte hjem i 1965 efter 3 uger i Moskva – i hvert fald i egen indbildning. Siden forekom det mig efter hvert besøg, at jeg vidste mindre og mindre. Generelt er dette en advarsel til alle førstegangsbesøg i et fremmedartet udland. Den dybe forståelse og viden får man ikke efter ét besøg. Men jeg øste naturligvis ud af, hvad jeg havde set og hørt, og mine elever på gymnasiet slugte hvert et ord. Rejsefrekvensen var i midten af 1960'erne kun langsomt ved at blive speedet op. Unge mennesker havde på det tidspunkt allerhøjst været med deres forældre en uge på Mallorca. Rejser jorden rundt og down under hørte stadig til i fantasiens verden. Min rejse til Sovjetunionen blev snart fulgt op af nye – i 1968, 1969 og 1970.

I efteråret 1967 rejste en historielærer fra Århus Statsgymnasium, og jeg fik dermed mulighed for at overtage nogle af hans timer. Det betød, at jeg i realiteten med mine russisk- og historietimer kom op på fuldt skema. I januar 1966 havde jeg bestået min bifagseksamen i russisk, og fra det følgende efterår havde jeg fået tilbudt to ugentlige timer på Universitetet som undervisningsassistent i russisk historie. Det betød, at jeg egentlig havde fået rigeligt af erhvervsarbejde samlet sammen, da jeg besluttede mig til at gå op til embedseksamen i vinteren 1967-68. Men det gik, og i januar 1968 kunne jeg endelig kalde mig kandidat. I foråret fortsatte jeg min undervisning på gymnasiet samtidig med, at jeg tog pædagogikum.

Nu stod jeg i den privilegerede situation, som de fleste på nutidens kandidatmarked kun kan drømme om – at have valget mellem et fast job i gymnasiet og et ditto job på universitetet. Da jeg begyndte studierne i 1959, havde alle frarådet, at man kastede sig ud i et brødløst humaniora-studium. Det samme sagde den samlede lærerstab på Historisk Institut, da vi 18 russer mødte op til de første timer – det var mere end en fordobling i forhold til de foregående år. Men professor *Knud Hannestad* mente, at antallet nok hurtigt ville regulere sig ned på det halve, og så var der jo atter orden i tallene. Studievejledninger svømmede over af advarsler mod humaniora. Blot 7-8 år senere stod rektorer i kø for med halve løfter om faste stillinger at lokke ældre studerende ud som årsvikarer. Skriv denne advarsel bag ørerne – alle I uddannelses-planlæggere!!! Også på andre punkter tilhørte jeg en privilegeret generation, selv om vore krav og forventninger til socialt liv, boligforhold og forbrugsgoder i midten af 1960'erne slet ikke stod mål med tilsvarende i dag. Caféliv, stort privatforbrug af tøj, musik og mad, fitness-centre,

sabbatår og rejser til eksotiske asiatiske mål eller jorden rundt var noget, der endnu ikke var blevet en uundværlig og selvfølgelig del af studenterlivet. Ja, vore tanker berørte næppe sådanne goder. Men inflation, pristalsregulerede og konstant stigende lønninger huggede godt ind på de studielån, som var optaget med suk og bæven i begyndelsen af årtiet. Personligt kunne jeg på gymnasiet gå direkte ind i en adjunkt-stilling, mens jeg på universitetet havde lovning på et toårigt forskerstipendium med udsigt til derefter at gå ind i en fast stilling med det privilegium indbygget at komme til at opbygge helt nye sider af russisk-studiet. Jeg valgte universitetet og var egentlig ikke i tvivl om valget. Jeg var blevet glad for at undervise gymnasieelever, og jeg satte pris på det kollegiale fællesskab på Århus Statsgymnasium. Men udfordringerne forekom mig større på universitetet, og mine forventninger til disse udfordringer viste sig at blive opfyldt. På universitetet havde jeg mulighed for at bidrage til uddannelsen af kommende russisklærere, men først og sidst så jeg her muligheden for at kombinere mine to fag til ét – forskning og undervisning i Ruslands og Sovjetunionens historie og samfundsforhold, baseret på især russisksprogede tekster.

